

શ્રીશોભનમુનિવર્યવિરચિત
સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા.
(સચિત્ર)

મહાકવિ શ્રીધનપાલકૃત ટીકા અને પૂર્વમુનીશ્વરકૃત અવચૂરિ
તથા પરિશિષ્ટ તરીકે
ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત ઐન્દ્ર-સ્તુતિ.

સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર
પ્રો० હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,
ન્યાયકુસુમાંજલિ, શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તર્કગિણી, ચતુર્વિંશતિકા વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધકર્તા
શાહ વેણીચંદ સરચંદ,
સેક્રેટરી, શ્રીઆગમોદય સમિતિ, મુંબાઈ.

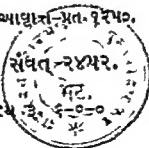
પ્રથમ આવૃત્તિ-પ્રત. ૧૯૫૦.

વીર સંવત્-૨૪૫૨.

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦-૦

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨.]

[ઇ. સ. ૧૯૨૬

સર્વ હક્ક શ્રીઆગમોદય સમિતિના સેક્રેટરી અને ભાષાન્તરકર્તા
પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાને આધીન છે.

શાહ વેણીચંદ સૂર્યચંદ શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬, જાવેરી બજાર મુંબાઈની

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્યાર ફંડની

ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સૂચક:—ચિંતામણ સખારામ દેવળે, 'મુંબઈ વેભવ પ્રેસ' સર્વેન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા
સોસાયટી બિલ્ડીંગ, સેન્ટરલ રોડ, ગીરગામ, મુંબઈ.

શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરના પદધર

શ્રીવિજયમેઘસૂરિનો

અભિપ્રાય

સ્તુતિઓનાં મૂળ કાવ્યો, અવચૂરિ, અન્વય, શબ્દ-કોશ, ગુજરાતી ભાષાંતર, વિવેચિત સહિત અનેક સામગ્રીયુક્ત આ પુસ્તક સંસ્કૃત ભાષાના સામાન્ય યોધવાળા તથા ભાષાના અનભ્યાસીઓને પણ વિશેષ ઉપકારક થઈ પડશે તેમજ અર્થવિહીન માત્ર સ્તુતિ ગોખવાની રૂઢીમાં પણ આનાથી સુધારો થવા સંભવ છે. ભાષાંતરકારનો આ વિષયમાં પ્રયાસ હોવા છતાં સ્તુતિનાં પ્રત્યેક અંગોને સ્ફુટ કરવા માટેનો તેમનો પ્રયાસ પ્રશંસાપાત્ર

વડનગર

સં. ૧૯૦૨

દ્વિતીય ચેત્ર.

લી. મેઘવિજય.

સર્વ હ્રદ્ર શ્રીઆગમોદય સમિતિના સેક્રેટરી અને લાપાન્તરકર્તા
પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાને આધીન છે.

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬, જવેરી બજાર મુંબાઈની

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્યાર ફંડની

ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

મુદ્રક:—ચિંતામણ સખારામ દેવળે, 'મુંબઈ વેબવ પ્રેસ' સર્વન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા

સોસાયટી બિલ્ડીંગ, સેન્ટ્રલ રોડ, ગીરગામ, મુંબઈ.

શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીચરિતા પદ્ધત્

શ્રીવિજયમેઘસૂરિનો

અભિપ્રાય

સ્તુતિઓનાં મૂળ કાવ્યો, અવચૂરિ, અન્વય, શબ્દ-કોશ, શુભરાંતી ભાષાંતર, વિવેચન વિગેરે સહિત અનેક સામગ્રીયુક્ત આ પુસ્તકે સંસ્કૃત ભાષાના સામાન્ય બોધવાળા તથા તે ભાષાના અનભ્યાસીઓને પણ વિશેષ ઉપકારક થઈ પડશે તેમજ અર્થવિહીન ભાવ સ્તુતિઓ ગોખવાની રૂઢીમાં પણ યોગ્યતા સુધારે થવા સંભવ છે. ભાષાંતરકારનો આ વિષયમાં પ્રથમ પ્રયાસ હોવા છતાં સ્તુતિનાં પ્રત્યેક અંગેને સ્ફુટ કરવા માર્ગનો તેમનો પ્રયાસ પ્રશંસાપાત્ર છે.

વડનગર

સં. ૧૯૦૨

દ્વિતીય ચેત્ર.

શ્રી. મેઘવિજય.

વિષયાનુક્રમશિક્ષા.

વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૧ શ્રીવિજયભેદસૂરિનો અભિપ્રાય	૫
૨ આમુખ	૭-૧૦
૩ પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર	૧૧
૪ પ્રસ્તાવના	૧-૪
૫ ઉપોદ્ધાત-કવીશ્વર શ્રીશોભન મુનિરાજનું જીવન ચરિત્ર, કાવ્ય-સમીક્ષા	૫-૨૭
૬ વિષય-પ્રદર્શન	૨૧-૨૮
૭ સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રંથોની સૂચી	૨૬-૩૨
૮ મૂળ કાવ્ય	૧-૨૪
૯ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, પ્રત્યયાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત	૧-૩૦૭
૧૦ શબ્દ-કોશ	૩૦૮-૩૨૬
૧૧ પદ્યાનુક્રમશિક્ષા	૩૨૭-૩૨૮
૧૨ ઔદ્ગ-સ્તુતિ	૩૨૯-૩૪૫

શ્રીપરમાત્મને નમઃ

શોભનમુનિવર્યપ્રણીત સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા અન્યને કવિરાજ ધનપાલવિરચિત તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સમેત બહાર પાઠતાં અમને પરમ આહ્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે 'કવિરાજ ધનપાલકૃત ટીકા પ્રથમજ અમારી તરફથી બહાર પાઠવામાં આવે છે. આ સ્તુતિનું ભાષાંતર જૂની શૈલી મુજબ અગાઉ બહાર પડ્યું છે, જ્યારે અર્વાચીન પદ્ધતિ મુજબ બહાર પાઠવાની પહેલી તક તો અમનેજ પ્રાપ્ત થઇ છે.

આ ગ્રંથમાં અમે સોળ વિદ્યા-દેવીઓ, શાંતિદેવી, શ્રુતદેવતા, તેમજ ચોવીસ શાસન-દેવીઓ અને બ્રહ્મશાંતિ યક્ષ વગેરે યક્ષરાજ પૈકીમાંથી બની શકી એટલી પ્રતિકૃતિઓ ભગવાન્ શ્રીપાદલિપ્તસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણકાલિકા અન્યને આધારે આલેખાવીને આપવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રંથમાં આપવાનું બની શક્યું છે તેટલાનું એક સૂચી-પત્ર આપ્યું છે.

જે પ્રતિકૃતિઓ અત્ર આપવામાં આવી છે તે જૈનશાસનાનુરાગી દેવ-દેવીઓની હોવાથી જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે અને જૈનો આવી પ્રતિકૃતિની આશાતના ન થવા કે એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ અન્યમતાવલંબીઓને પણ અમારી એ વિશ્વસિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સહલાવ ધારણ કરશે જેથી ભવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ વગેરે પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સંકાય રાખવો પડે નહિ.

આ સર્વ પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હક્ક અમેએ આધીન રાખેલો છે તેથી વાંચકવર્ગનું આ તરફ ફરીથી ધ્યાન ખેંચીએ છિયે. વળી અમે આશા રાખીએ છિયે કે આની નકલ યા ઉતારો કરવા યા બીજી કોઈ રીતે તેને પ્રસિદ્ધ કરવા અમારી રજા વિના જન-સમૂહ પ્રેરાશે નહિ.

શ્રીમદ્ વિજયાનન્દ સૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ)ના સન્તાનીય સતત વિહારી શ્રીહંસવિજય મુનિરાજ તરફથી અમને જે મૂળ સ્તુતિની તેમજ ધનપાલ કવીશ્વરકૃત ટીકાની હસ્ત-લિખિત પ્રતિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી તે બદલ તેઓશ્રીનો, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન

આ અન્ય જે પદ્ધતિ મુજબ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે તે પદ્ધતિ અનુસાર શ્રીભદ્ર-ભક્તિસિદ્ધિવર્ધકૃત ચતુર્વિંશતિકા, શ્રીમેદ્વિજયગણિકૃત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ તથા ભક્તિભરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો એ અન્યો અમોએ ભાષાન્તરકર્તા પાસે તૈયાર કરાવ્યા છે અને તે ટુંક સમયમાં બહાર પાડી શકીયું એવી આશા રાખીએ છીએ.

આવા અન્યો સંબંધી કાંઈ ન્યૂનતા માવૂંમ પડે તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી જાપલ કરાવવી રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય કોઈ સૂચના કરવી યોગ્ય લાગે તો તે પાઠક-વર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવતાં લવિષ્યમાં તેવો સુધારો કરવા અમે અવશ્ય બનતું કરીયું. વિશેષમાં આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની આ પ્રસ્તકમાં આપેલી તેમજ પ્રસ્તાવનામાં ભાષાન્તરકર્તાએ સૂચવેલી ટીકાઓ ઉપરાંત કોઈ અન્ય ટીકાની પ્રતિ જેવામાં કે જાણવામાં હોય તો તે નિવેદન કરવા પાઠક-વર્ગને અમે લલામણુ કરીએ છિયે.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા આગમોદિ અન્યોને સુપરરોયલ સાઈઝમાં ૧૨ પૈજી પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, ન્યારે વિચારસાર-પ્રકરણને ડેમી ૮ પૈજી પ્રસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાંતરને સુપરરોયલ સાઈઝમાં ૮ પૈજી પ્રસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી અંથો કાઉન ૧૬ પૈજી પ્રસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. આ ગ્રંથને કાઉન ૮ પૈજી સાઈઝમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે પાર્ચમેન્ટ (Parchment) બતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ અન્યો બહાર પડ્યા છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અરથાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ના મહા શુદ્ધ ૧૦ (ઈ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમવારે કરવામાં આવી હતી. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ઘણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર શ્રીમદ્દિલનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનન્દસાગર (આગમોદ્ધારક શ્રીઆનન્દસાગરસૂરીશ્વર) મી સૂચનાથી સ્વર્ગસ્થ પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીમેદ્વિજય (આચાર્ય શ્રીવિજયમેદ્વસૂરિ) અને બીજા પ્રસિદ્ધ જૈન સાધુઓ અને ગૃહસ્થોની હાજરીમાં આની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સમ્બોધ એળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઈતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

પુસ્તકોદ્ધાર ક્ષંતી લાયકોરીમાંથી ટપ્પા સહિતની પ્રતિ આપવા માટે તેઓના ટ્રસ્ટીઓનો, તેમજ ભાષાન્તરકર્તાને શ્રીવિજયવલ્લભસૂરિએ શ્રીધનપાલકૃત ટીકાની પ્રતિ મોકલી આપવા કૃપા કરી હતી તે બદલ તેમનો તથા પશ્ચિમતવર્થ શ્રીરમાપતિભિષ્ટે 'શ્રીમોહનલાલજી જૈન સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી' (મુંબઈ)માંથી અવચૂરિની હસ્ત-પ્રતિ મેળવી આપી તે બદલ તેમનો તથા સાધનતંત્ર પ્રેસ-કોપી તપાસી આપવા બદલ શ્રીમાણિક્યસાગરનો તેમજ મુદ્ર જોઇ આપવા બદલ આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રણ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ આનન્દસાગરસૂરિજીનો તેમજ શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરવામાં સાહાય્ય કરનારા શ્રીવિજયમેઘસૂરિનો તેમજ પરિશિષ્ટરૂપે અત્રે આપેલી ઐન્દ્ર-સ્તુતિની એક પ્રતિ જૈનાનન્દ પુસ્તકાલયના કાર્યવાહક તરફથી મળેલી હોવાથી તેમનો તથા તેની બીજી પ્રતિ શ્રીવિજયમોહનસૂરિ તરફથી મળેલી હોવાથી તેમનો પણ અંતઃકરણપૂર્વક અમે આભાર માનીએ છિયે.

આ અમૂલ્ય ગ્રન્થનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ શ્રીમદ્વિજયાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને શુર તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી બનેલા સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડીયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તાવના, અને ઉપોદ્ધાતમાં કર્તાના જીવન વગેરેના સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તત્સંબંધે વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાનો અમારે બાકી રહેતો નથી.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અસાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂલ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા; પરંતુ સંવ ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તર ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો, જેનો ૨ જો ભાગ પણ અમે થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છિયે.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રન્થ તો જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

। સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઇ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ જિનસિદ્ધિતાથી અપરિચિત વર્ગને તે સમજવામાં સહાયબૂત થઈ પડે તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રન્થના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આ અન્ય જે પદ્ધતિ મુજબ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે તે પદ્ધતિ અનુસાર શ્રીભદ્ર-
ભટ્ટિસુરિવર્ચકૃત ચતુર્વિંશતિકા, શ્રીમેદ્વિજયગણિકૃત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ તથા
ભટ્ટાભરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો એ અન્યો અમોએ ભાષાન્તરકર્તા પાસે તૈયાર કરાવ્યા
છે અને તે ટુંક સમયમાં બહાર પાડી શકીશું એવી આશા રાખીએ છિએ.

આવા અન્યો સંબંધી કાંઈ ન્યૂનતા આવૂમ પડે તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી
દાખલ કરાવવી રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય કોઈ સૂચના કરવી યોગ્ય લાગે તો તે
પાઠક-વર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવતાં ભવિષ્યમાં તેવો સુધારો કરવા અમે અવરય
બનતું કરીશું. વિશેષમાં આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની આ પુસ્તકમાં આપેલી તેમજ પ્રસ્તો-
વનામાં ભાષાન્તરકર્તાએ સૂચવેલી ટીકાઓ ઉપરાંત કોઈ અન્ય ટીકાની પ્રતિ જોવામાં કે
જણવામાં હોય તો તે નિવેદન કરવા પાઠક-વર્ગને અમે લક્ષમણ કરીએ છિએ.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા આગમોદિ અન્યોને સુપરરોયલ સાઈઝમાં ૧૨
પૈજ પોથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, જ્યારે વિચારસાર-અકરણને ડેમી ૮ પૈજ
પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરને સુપરરોયલ સાઈઝમાં ૮ પૈજ પુસ્તકાકારે
અને અંગ્રેજી અંગ્રેજી કાલેન ૧૬ પૈજ પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. આ અંચને
કાલેન ૮ પૈજ સાઈઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે પાર્ચમેન્ટ
(Parchment) બનના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ અન્યો બહાર પડ્યા છે તેનો સામાન્ય
ઘટિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયણી ગામમાં
સંવત્ ૧૯૭૧ના મહા શુદ્ધ ૧૦ (ઈ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને
સોમવારે કરવામાં આવી હતી. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ઘણી મશ-
હૂર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર શ્રીમદ્દિલ્લનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંચાસ શ્રીઆ-
નંદસાગર (આગમોદ્ધારક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર)ની સૂચનાથી સ્વર્ગસ્થ પંચાસ
શ્રીમણિવિજય, પંચાસ શ્રીમેદ્વિજય (આચાર્ય શ્રીવિજયમેદ્વસૂરિ) અને બીજા
પ્રસિદ્ધ જૈન સાધુઓ અને ગૃહસ્થોની હાજરીમાં આની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ
કરી યથાર્થ સમ્બોધ જોળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઈતી
સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા
સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્ય-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જિલ્લામાં) કપ-ડવંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામમાં આગમોની વાચનાને પ્રબંધ યોજવામાં આવ્યો હતો. આનો લાભ ધણું સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે, જેની વિગત અંતમાં (બહેરાતમાં) રજુ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ઘણા સભાસદો છે. તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે મુજબ છે.

૧. શેઠ વેણીચંદ સૂર્યંદ	મેસાણા
૨. „ મણીલાલ સુરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૩. „ હીરાલાલ બકોરદાસ	રાધનપુર
૪. „ ભોગીલાલ હાલાભાઈ	પાટણ
૫. „ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	લાવનગર
૬. „ સુનીલાલ છગનલાલ ઓંક	સુરત
૭. „ કમળશીભાઈ શુલાબચંદ	રાધનપુર
૮. „ જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબાઈ

કાર્યાલય—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઑફીસ જ્યાં આગમ-વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજા સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઑફીસ મુંબાઈ જવેરી બજાર નં. ૧૧૪/૧૧૬ ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની અન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

આષાઢી પૂર્ણિમા }
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨. }

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ-સેક્રેટરી.

• ૧ શ્રીયુત હીરાલાલ બકોરદાસના ચચેલા અચાનક અવસાનની નોંધ લેતાં અમોને અત્યંત દિલગીરી થાય છે. અમે એઓશીના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એતું ઇચ્છીએ છીએ. એમના રચાને અમદાવાદના વકીલ શેઠ કેશવલાલ પ્રેમચંદ માદીની નિમણૂક કરવામાં આવી છે.

પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર.

અંક	પ્રતિકૃતિ
૧	શ્રુત-દેવતા
૨	માનસી (વિદ્યા-દેવી)
૩	વજ્રશુંખલા („)
૪	શહિણી („)
૫	કાલી („)
૬	ગાન્ધારી („)
૭	મહામાનસી („)
૮	વજ્રાકુશી („)
૯	જ્વલનાંબુધા („)
	(સર્વાસ્ત્રમહાજ્વાલા)
૧૦	માનવી („)
૧૧	મહાકાલી („)
૧૨	શાન્તિ
૧૩	અશ્રુતા (વિદ્યા-દેવી)
૧૪	મરુતિ („)
૧૫	બ્રહ્મશાન્તિ (ચક્ષુ)
૧૬	પુરુષહતા (વિદ્યા-દેવી)
૧૭	ચક્રધરા („)
	(અપ્રતિચક્ર)
૧૮	ગૌરી („)
૧૯	અગ્નિ (શાસન-દેવી)
૨૦	વૈશાલ્યા (વિદ્યા-દેવી)
૨૧	સમવસરણ

His Holiness JAINACHARYA ANANDSAGARSURI,

आगमोद्धारक व्याख्यापत्र सिद्धान्तशिरोमणि
जेनाचार्य श्रीमद् आनन्दसागरसूरीश्वर.

जन्म स. १९३१ कपटथंज दीक्षा सं. १९४० लीयदी.
पंचपातपद सं. १९६० अमदाबाद. आचार्यपद स १९७४ सुरत.

સમર્પણ.

તપાગચ્છરૂપ ગગનને વિષે સૂર્યસમાન આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપણ સિદ્ધાંતશિશેમણિ

શ્રી ૧૦૦૮ આનન્દસાગરસૂરીશ્વર,

ઉચ્ચપુર.

આધુનિક સુદ્રણકળા વડે પ્રગતિરીલ બનેલા જગતમાં શ્રીઆગમોદ્ધય સમિતિની સ્થાપના કરીને શ્રીજિન-સિદ્ધાન્તરૂપ અમૃતથી પરિપૂર્ણ તેમજ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનારા જોવા જે અનેક સર્વોત્તમ ગ્રન્થો આપની કૃપાથી પ્રસિદ્ધિમાં આઁયા છે તેની અભિનંદ જનો સમુચિત પ્રશંસા કરે છે.

આપના અત્યંત ઋણી જોવા અમારા જેવા જનો અતિશય મન્દ મતિવાળા હોઈ સમિતિના જનકરૂપ આપના અર્ચનાર્થે શું નૈવેદ્ય અર્પે ? આ સમર્પણથી અમે ઈઈ આપના કર-કમલમાં આ ગ્રન્થ-રત્ન અર્પણ કરતા નથી, પરંતુ પ્રકાશનાદિક જ્ઞાન-સેવાથી આશાતનાદિક પાપથી અરુપ્ત જોવું જે કિંચિત્ પુણ્ય અમે ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે આપને સમર્પણે અંશતઃ અમે અનૃણિત્વની અભિલાષા રાખીએ છીએ.

મુંબઈ, તા. ૨૭-૬-૨૭.
આશ્વિન શુક્લ પ્રતિપદા
લોમ, વિક્રમ સં. ૧૯૮૩.

આપના ચરણ-બ્રમર
જીવનચંદ સાકરચંદ જવેરી
તથા

શ્રીઆગમોદ્ધયસમિતિના અન્ય માનદ મન્ત્રોચ્ચો.

સમર્પણ.

તપાગચ્છરૂપ ગગનને વિષે સૂર્યસમાન આગમોદ્ધારક વ્યાખ્યાપ્રણ સિદ્ધાંતશિરોમણિ

શ્રી ૧૦૦૮ આનન્દસાગરસૂરીશ્વર,

ઉચ્ચપુર.

આધુનિક સુદ્રઘુકળા વડે પ્રગતિશીલ બનેલા જગતમાં શ્રીઆગમોદય સમિતિની સ્થાપના કરીને શ્રીજિન-સિદ્ધાન્તરૂપ અમૃતથી પરિપૂર્ણ તેમજ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનારા એવા જે અનેક સર્વોત્તમ ગ્રન્થો આપની કૃપાથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે તેની અભિણ જનો સમુચિત પ્રશંસા કરે છે.

આપના અત્યંત ઋણી એવા અમારા જેવા જનો અતિશય મન્દ મતિવાળા હોઈ સમિતિના જનકરૂપ આપના અર્ચનાર્થે શું નૈવેદ્ય અર્પે ? આ સમર્પણથી અમે કંઈ આપના કર-કમલમાં આ ગ્રન્થ-રત્ન અર્પણ કરતા નથી, પરંતુ પ્રકાશનાદિક જ્ઞાન-સેવાથી આશાતનાદિક પાપથી અરુપ્ત એવું જે કિંચિત્ પુણ્ય અમે ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે આપને સમર્પણે અંશતઃ અમે અનુલિપ્તવળી અભિલાષા રાખીએ છીએ.

મુંબઈ, તા. ૨૭-૬-૨૭.
આશ્વિન શુક્લ પ્રતિપદા
સોમ, વિક્રમ સં. ૧૯૮૩.

આપના ચરણ-ભ્રમર
જીવનચંદ સાકરચંદ જવેરી
તથા

શ્રીઆગમોદયસમિતિના અન્ય માનદ મન્ત્રીઓ.

समर्पणम् ।

तपागच्छनभोनभोमणि-आगमोद्धारक-व्याख्याप्रज्ञ-सिद्धान्तशिरोमणि-

जैनाचार्यश्री १००८ श्रीअ.नन्दसागरसूरिपादाः !

प्रतिदिनं प्रगतिं सिपाधिपाने आधुनिके मुद्रणकलाविधाने जगति संस्थाप्य
यथार्थाभिधानां श्रीआगमोदयसमितिं भवत्पादैः प्रवटीकृतान्
श्रीजिनागमःमृतदीधितेः भग्यकुण्डोदोलासिनः तमोर्ध्वसिनः
अनेकान् अनुत्तरान् किरणान् समुचितं श्लाघतेतराम्
अभिज्ञजनवृन्दः शुक्तकण्ठः सानन्दम् ।

भवदुपकृतिभारभङ्गुरा अपि अस्मादृशो मन्दातिमन्दशतयनुषादकसङ्कल्पानुसारेण
अस्याः समित्या भवाहञ्जनकपूजायां किं विदधतेतमाम् ? भवत्कर-
कमले न वयमस्य ग्रन्थरत्नस्यापर्णं कुर्महे, किन्तु केवलं
प्रकाशनादिरूपज्ञानसेवया आशातनादिपापविक्षिप्तं
यद्वरं सुकृतमर्जयामहे तदेवोपदौष्य
किञ्चिदनृणित्वं कामयामः ।

आधिनशुक्रप्रतिपदि
१९८३ तमे वैक्रमाब्दे.
मोहमयीगनयाम् ।

}

भवदीयचरणचञ्चरीकाः

साकरचन्द्रात्मजजीवनचन्द्रादयः

श्रीआगमोदयसमितिकार्यवाहकाः

પ્રસ્તાવના

જૈન સાહિત્ય-વાટિકામાં પ્રસંગોપાત્ત કરતાં કરતાં મારું મન સ્વાભાવિક રીતે તેના હુંદર, રસિક અને મનોરંજક કાવ્ય-કુંજ તરફ આકર્ષાયું. તેમાં પણ વળી મધુરમાં મધુર દ્રાક્ષ-લતાને પણ તિરોહિત કરનારી, સુંદરમાં સુંદર સુંદરીના સૌન્દર્યને પણ શરમાવનારી, કુશળ કવીશ્વરોને પણ પોતાની અમરદૃષ્ટિ વડે ચક્રિત કરનારી એવી આ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાદ્વીપી લતા તરફ મારી દૃષ્ટિ પડતાં તો મને અપૂર્વ આનન્દ થયો. વિશેષમાં એકેક જિનેશ્વરની સુખ્યતાવાળી સ્તુતિદ્વય ચાર ચાર પદ્ય-કલિકાના ગુચ્છકથી શોભતી આ લતાના ચોવીસ ગુચ્છકોના અનુપમ રસનો આસ્વાદ લેતાં મને એવો સહજ વિચાર થયો કે કાવ્ય-રસિક જનોએ તો આવી લતાનો જરૂરજ પરિચય કરવો જોઈએ. પરંતુ જેણે સંસ્કૃત સાહિત્યનો યથેષ્ટ અભ્યાસ ન કર્યો હોય તેને માર્ગ દર્શાવવાદ્વય સાધનની આવશ્યકતા રહેલી છે એ તરફ પણ મારું ધ્યાન જોવાયું. આથી કરીને તેણે સાધન પૂરું પાડવા મેં વિચાર કર્યો. આ પુસ્તક તે આ વિચારનું પરિણામ છે તે વાત હવે નિવેદન કરવાની બાકી રહેતી નથી.

આ કાવ્યનું પ્રાથમિક દર્શન મને કાવ્ય-માહાત્મા સમ્રાટ ગુચ્છકમાં થયું. ત્યાં આપેલી આ કાવ્યની અવચૂરિ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં આ કાવ્ય સમગ્ર શક્ય તેમ જ એમ મને લાગ્યું. આટલું સાધન મળતાં મેં આ કાવ્યનો ગુર્જર ગિરામાં અનુવાદ કરવા માંડ્યો. પ્રસંગતઃ જર્મન ભાષામાં લખાયેલાં જૈન સ્તુતિ, સ્તોત્ર આદિનાં ભાષાંતરો સંબંધી જર્મન માસિકોમાં તપાસ કરતાં આ કાવ્યનું ડૉ. યાકોબી (Jacobi) એ જર્મન ભાષામાં કરેલું ભાષાંતર મારા જોવામાં આવ્યું. આ વાત મેં ચેકોસ્લોવાકીયા (Czechoslovakia) ના પ્રતિનિધિ (Consul) તરીકે અહિં પધારેલા

૧ આ અવચૂરિના કર્તા સંબંધી કંઈ ખબર નથી, પરંતુ તેઓ કલિકાલ-સર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના સમકાલીન કે ઉત્તર કાલીન, નહિ કે પૂર્વકાલીન હોવા જોઈએ એમ લાગે છે; કેમકે આ વાત શ્રીસિદ્ધ-હેમ-રાજદાનુશાસન અને શ્રીઅભિધાન-ચિન્તામણિમાંથી અવચૂરિકારે ટાચણ (quotation) રૂપે લીધેલા પાઠ ઉપરથી પૂરવાર થાય છે.

જૈનત્રયાવલી (પૃ. ૨૮૨) ઉપરથી આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાને લગતી એક અવચૂરિ હોવાનું જોઈ શકાય છે. પરંતુ તે આજ છે એમ કહી શકાતું નથી, કારણ કે શ્રીમાન હેમચન્દ્રાચાર્યનો જન્મ નિકમ સંવત ૧૧૪૫ માં (કાલિક પૂર્ણિમાને દિવસે) અને તેમનો દેહાન્તર્ગ વિ. સં. ૧૨૨૮ માં થયાની વાત સુપ્રસિદ્ધ છે. આથી કરીને વિ. સં. ૧૧૫૧માં અર્થાત્ ૭ વર્ષની નાની ઉંમરે તેઓએ ઉપર્યુક્ત પ્રોદ ગ્રન્થો રચ્યા હોય એમ માની શકાતું નથી. આ ઉપરથી જૈનત્રયાવલીમાં જે અવચૂરિના સંબંધમાં સં. ૧૧૫૧માં ધર્મચન્દ્રના સિદ્ધિ રાજમુનિએ રચેલી હોવાનો ઉલ્લેખ છે તે અવચૂરિ આનાથી જુદી હોવી જોઈએ અથવા તો સાલ-આવવામાં ત્યાં ભૂલ થઈ હશે. આનો નિર્ણય કરવા એ પ્રતિ જોવી જોઈએ.

અને સ્વદેશમાં વિદ્યા-પીઠમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા મારા મિત્ર ડૉ. પેર્ટોલ્ડ (Pertold)ને જણાવી. તેમની સંમતિ મળતાં હું તેમની પાસે જર્મન શીખવાને સારૂ અન્ય પુસ્તક વાંચતો હતો તે મૂકી દઇને આ કાવ્યનો અનુવાદ વાંચવા લાગ્યો અને સમય મળતાં તે અનુવાદનું મેં અંગ્રેજી ભાષામાં ભાષાંતર કરવું પણ શરૂ કર્યું.^૧

શુનર ગિરામાં હું આ કાવ્યનો અનુવાદ કરી રહ્યો હતો તેવામાં શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીના ભાષાંતરને માટે ' પ્રકરણ-રતનાકર 'માં શોધ કરતાં આ કાવ્યનો પણ અનુવાદ મારા જોવામાં આવ્યો.

આ કાવ્યનું પ્રકરણ-રતનાકર (તૃતીય વિભાગ, પૃ. ૭૬૦-૮૧૨) માં આપેલું ભાષાંતર માત્ર વાંચવાથી સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને જેવી જોઇએ તેવી સરલતા નહિ થાય એમ લાસવાથી તેમજ આનું કાવ્ય પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે ઉપયોગી નીવડે એ હેતુથી આ કાવ્યના અન્ય અને શબ્દાર્થ પણ આપના મેં વિચાર કર્યો. સાથે સાથે આ કાવ્યમાં આવતા જૈન પારિભાષિક શબ્દો ઉપર પણ ટુંકમાં વિવેચન કરવું ઇષ્ટ છે, એમ લાગવાથી તે કાર્ય પણ મેં હાથમાં લીધું.

વિશેષમાં મેં પ્રલોક, પ્રલોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણના વિષયોનાં શીર્ષકોનો પણ ઉલ્લેખ કરવા ઉપરાંત સ્પષ્ટીકરણમાં શ્રીમદ્દેહાદે રચેલ વૃત્ત-રતનાકર તથા મહાકવિ કાલિદાસે રચેલ શ્રુતપ્રેમમાંથી હંદોના લક્ષણોનો તેમજ શ્રીવર્ધમાનસૂરિકૃત આચાર-દિનકરમાંથી અને ખાસ કરીને શ્રીપાદલક્ષ્મસૂરિકૃત નિર્વાણ^૨-કલિકામાંથી દેવીઓનાં સ્વરૂપોનો તથા શ્રીસોમતિલક-સૂરિકૃત સર્વજ્ઞ-સ્તોત્રનો તથા શનુંજય-મંડન શ્રીજગંભદેવની સ્તુતિનો પણ સમાવેશ કરવાનું કાર્ય પણ શરૂ કર્યું.

એક વખત શ્રીચુત જીવજીવંદ સારકચંદ ઝવેરી સાથે આ મધ્ય આ રૂપમાં પ્રસિદ્ધ કરવા સંબંધી વાતચિત નીકળતાં તેમણે સૂચવ્યું કે શ્રીમતી આગચોદય સમિતિ આવું પુસ્તક છપાવી શકશે. પ્રસંગ મળતાં આ સંબંધમાં તેમણે આગચોદયક જૈનાચાર્ય સાગરાનંદસૂરિજીને પૂછાવ્યું. તેમની સંમતિ મળતાં આ કાવ્યને લગતી ટીકાઓ પ્રાપ્ત કરવા મેં પ્રયત્ન કર્યો. આ કાવ્ય ઉપર કેટલી ટીકાઓ છે અને તે કયા કયા લોકારમાં છે તે વાતની મેં જૈનઅનાવલીમાંથી

૧ આ કાવ્યના જર્મન અનુવાદ ઉપરથી અંગ્રેજીમાં વીસ પછો સુધીનું ભાષાંતર હું કરી રહેવા આવ્યો હતો એટલામાં મારા મિત્ર ડૉ. પેર્ટોલ્ડ પોતાને દેશ ચાલ્યા ગયા, એટલે અને તેમની મદદનો પૂરેપૂરો લાભ મળી શક્યો નહિ.

૨ આ પુસ્તક છપાયેલું નહિ હોવાથી (એક હાલમાં તે છપાય છે અને થોડા સમયમાં બહાર પડનાર છે એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે) તેની એક પ્રતિ મેં શ્રીમાન જીવજીવંદ દ્વારા મેળવીને આ કાર્ય કર્યું છે. આ પ્રતિ મળી તેવામાં તેા તેનું સંશોધન કરી તે બહાર પાડવાનો મારો વિચાર હતો, પરંતુ હાલમાં તે મોકુફ રાખ્યો છે.

‘માહિતી મેળવીને તે વાત મેં શ્રીમાન્ જીવજીવ્ય’દને જણાવી. એટલે તેમણે સ્વર્ગસ્થ ન્યાયાલો-
નિધિ (વજયાન્દસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય-વર્ધ સુનિરાજશ્રી હંસવિજયજી ઉપર પત્ર લખીને મને
ચાર પ્રતિઓ મેળવી આપી. તેમાંની બે પ્રતિઓમા તે કૃત મૂળ કાવ્યજ્ઞ આપેલું હતું, જ્યારે
બાકીની બે પ્રતિઓ એક એકની પ્રતિકૃતિરૂપ હતી. આ બંને પ્રતિઓ મહાકવિ ધનપાલકૃત
એક હંતર શ્લોક પ્રમાણુક ટીકાથી અલંકૃત હતી. વિશેષમાં આ ટીકાના સંબંધમા મેં પણ સ્વર્ગવાસી
આચાર્ય શ્રીવિજયાન્દસૂરિજીના પ્રશિષ્ય-રત્ન અને મારા સદ્ગત પિતાશ્રીના ધર્મ-સ્નેહી
આચાર્યશ્રી (વજયવટલભાસૂરિજીના ઉપર પત્ર લખ્યો અને તેઓશ્રીએ મારા ઉપર ટુંક સમયમાં
ધનપાલકવિકૃત ટીકાવાળી એક પ્રતિ મોકલી આપી. આ પ્રતિ શુદ્ધ હોવાથી મને તે ઘણી
ઉપયોગી થઈ પડી. એ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મોટે ભાગે તેનાજ આધાર લઈને તો
આ પુસ્તકમાં કવિવર ધનપાલકૃત ટીકા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત વિવિધ વિપુલવરોએ લખેલી ટીકાઓની હસ્ત-લિખિત પ્રતિઓ મેળવવા મેં
બનતો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ ચાતુર્માસ (વર્ષા ઋતુ) દરમ્યાન લાંઝરોમાંથી પ્રતિઓ નહિ મળી શકે
તેમ હોવાથી ન છટકે આ કાવ્ય સમમજુચ્છકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી અવચૂરિ અને ઉપચૂકત ટીકા
સહિત છપાવવા મેં વિચાર કર્યો. છપાવવાનું કાર્ય ઇ. સ. ૧૯૨૩ ના ડીસેમ્બર માસમાં શરૂ થયા
બાદ એકાદેક મહિના પછી ‘સુનિશ્રી મોહનલાલજી બેન સેન્ટલ લાઇબ્રેરી’માંથી પહોંચતાજ
શ્રીરમાપતિમિશ્રની મારફતે આ કાવ્યને લગતી અવચૂરિ મેળવવાને હું બાળ્યશાળી થયો તદાન્તર

૧ જૈનઅન્યાવલી (૫૦ ૨૯૨) મા નીચે સુજબનો ઉલ્લેખ છે.—

શોભન-સ્તુતિ (સ્તુતિ-અર્પણ-શતિકા) શ્લોકાંક	કર્તા	કયા છે ?	રચાયો સવત્
૧૫૬	જયવિજય	પા. ૩	
૨૨૦૦	સિદ્ધચન્દ્રગણિ	રિ. ૬	
૧૦૦૦	ધનપાલ	૫૦ પા. ૩-૪	
૫૪ ૫૮	દેવચન્દ્ર	અ. ૧	
૫૬	સોભાગચરિ	..	
..	બાનુચન્દ્ર	..	
અવચૂરિ	શ્લોક ૪૮૫	ધર્મચન્દ્ર-શિષ્ય	પા. ૬-૪-૫ ૧૧૫૧

રાજમુનિ

સંપન્ન એશિયાટિક સોસાયટિ (જાંબે બાન્સ)માં શ્રીહિમચન્દ્રકૃત ટીકા છે એમ ત્યાંના પુસ્તકાની
યાદી ઉપરથી જાણ થયો છે, પરંતુ એ વાતનો જૈનઅન્યાવલીમાં ઉલ્લેખ નથી.

૨ આ પ્રતિ વિપુલકુશળગણિએ કચ્છ દેશમા સવત્ ૧૬૯૮ મા લખ્યાનો ઉલ્લેખ છે, કેમકે
ત્યાં કહ્યું છે કે—

“સંવત્ ૧૬૯૯ વર્ષે વેશાલજીદિ ૫ યરી : લેલકપાટકયોઃ શ્રમં મવતુ । પળિહતનીપશ્રીસુર
કુશલગણિશિષ્યગણિચિહ્નકુશલેન લિપીકૃત સ્વવાચનાય શ્રીકચ્છવેશે વહિંદિનગરમધ્યે લિખિત ।”

૩ આ અવચૂરિ લગભગ છપાઇ રહેવા આવી હતી તેવામા મને અમદાવાદના વિદ્યાશાળાના બહારમાંથી
આ અવચૂરિની સવત્ ૧૫૧૭ મા લખાયેલી એક પત્રપાટી પ્રતિ મળી. પરંતુ તે ઘણું ઝીણું અક્ષરમા લખાયેલી
હોવાથી તેમજ કેટલેક સ્થળે તો અક્ષરો પણ ભ્રામ્ય ગયેલા હોવાથી એ પ્રતનો હુ ઉપયોગ કરી શક્યો નથી.

એક માસ પછી શ્રીમાન જીવજીવંદ દ્વારા આ કાવ્યને લગતી જયવિજયગણિએ, મુનિરાજ દેવચન્દ્રે, સૌભાગ્યસાગરસૂરિએ અને સિદ્ધચન્દ્રગણિએ રચેલી ચાર ટીકાઓની એક એક પ્રતિ અમદાવાદના ડહેલાના ભંડારમાંથી મને મળી શકી. આ પ્રતિઓ કાર્ય થર થઈ ગયા પછી મળી તેથી ઉપર્યુક્ત અવચરિ અને ટીકાની સાથે તેને છપાવવાનો મારો મનોરથ ફલીભૂત થયો નહિ. આથી મેં તેને પૃથક્ છપાવવા વિચાર રાખ્યો.

આ પુસ્તક છપાતું હતું તે દરમ્યાન ચન્દ-કોષ, પદ્યનુક્રમણિકા, પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ધાત, પરિશિષ્ટ ઇત્યાદિ તૈયાર કરી આ પુસ્તકને બને તેટલે અંશે પરિપૂર્ણ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો. મારો વિચાર આમાં સમાસ-પ્રકરણ પણ આપવાનો હતો, પરંતુ ઉપર્યુક્ત ચાર ટીકાઓ પ્રસિદ્ધ કરવાનું નક્કી થવાથી અને એથી કરીને શ્રીજયવિજયે તેમજ શ્રીસૌભાગ્યસાગરે રચેલી ટીકાઓ દ્વારા એ વિષય ઉપર પ્રકાશ પડે તેમ હોવાથી મેં આ વિચાર માંડી વાળ્યો.

આ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે એટલું તો મારે જરૂર કહેવુંજ પડ્યો કે આ કાર્યમાં મને કેટલેક સ્થળેથી સહાય મળી છે. તેમાં ખાસ કરીને તો હું સાગરાનંદસૂરિજીનો ઋણી છું, કેમકે તેઓશ્રીએ આ પુસ્તક મેં છાપવા આપ્યું તે પૂર્વે તપાસી જવાની કૃપા કરી હતી એટલુંજ નહિ, પણ કેટલાક સુધારા-વધારા પણ સચચ્યા હતા. વિશેષમાં આ કાવ્યનાં બધાં મુદ્દા એકે હું બંધે તપાસતો હતો, તો પણ પહેલી વારનું મુદ્દા જોવામાં તો તેઓશ્રી પણ સહાય કરતા હતા. એ પણ નિવેદન કરવું અપ્રાસંગિક નહિ ગણાય કે આ કાવ્ય પરત્વે મને મારી ધર્મ-પત્ની તરફથી પૂર્ણ પ્રોત્સાહન મળતું હતું અને કેટલીક વાર તો મુદ્દા તપાસવામાં પણ તેની તરફથી મને મદદ મળતી હતી. વળી મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો. મણિલાલ તરફથી છેવટનું મુદ્દા જોવામાં મને ઘણી વાર સહાય મળી છે એ વાત પણ મારે અત્ર ઉમેરવી ભુલી જવી જોઈએ નહિ. વિશેષમાં શ્રીયુત જીવજીવંદની વિરક્તિ-અનુસાર શ્રીવિજયસિદ્ધિ-સૂરિજીના શિષ્યવર્ચ શ્રીવિજયમેઘસૂરિએ આ પુસ્તકનું શુદ્ધિ-પત્ર તૈયાર કરવામાં મને જે સહાય કરી છે તેનો પણ મારે અત્ર આભાર માનવો જોઈએ. અંતમાં આ પ્રમાણે જે જે સદ્વ્યક્તિઓએ આ કાર્યમાં મને સહાય કરી છે તેનો ફરીથી ઉપકાર માનવાપૂર્વક શાસન-કેવતા તેમનું કલ્યાણ કરો એમ ઇચ્છી હું વિરમું છું.

ભગતવાડી, ભુલેશ્વર,

મુંબઈ.

સંવત્ ૧૯૮૨, કાર્તિક શુકલ પંચમી

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડયા.

૧ આ પરિશિષ્ટમાં ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીયશાવિજયે રચેલી અને આ સ્તુતિ-ચતુર્-વૈશતિકાની પ્રતિકૃતિરૂપ ઐન્દ્ર-સ્તુતિ અવ્યયસયક અંક સહિત આપવામાં આવી છે.

કવીશ્વર શ્રીશોભન સુનિરાજનું જીવન-ચરિત્ર—

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકારૂપ કાવ્ય યથાર્થ રીતે સમજાય તેટલા માટે તેના કર્તા શ્રીશોભનસુનિરાજનાં જન્મ-દાતા, જન્મભૂમિ, જન્મ-સમય ઇત્યાદિ પરત્વે વિચાર કરવો આવશ્યક હોવાથી તે દિશામાં પ્રયાણ કરવામાં આવે છે. તેમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એમના જીવનના સંબંધમાં એમના વડીલ બંધુ કવિવર 'ધનપાલે રચેલી આ કાવ્ય ઉપરની ટીકાનું અવતરણ તેમજ તેમણે રચેલી તિલકમંજરીનાં પ્રાથમિક પદો, શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિપ્રણીત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંનો શ્રીમહેન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધ, શ્રીમાન્ મેરૂતુંગે રચેલ પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ, શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિ ઉપર શ્રીસંઘતિલકસૂરિએ રચેલી વૃત્તિ તથા શ્રીવિજયલક્ષ્મીસૂરિકૃત ઉપદેશ-પ્રાસાદ, શ્રીજિનલાલસૂરિકૃત આત્મ-પ્રબોધ ઇત્યાદિ સાધનો આછો વત્તો પ્રકાશ પાડે છે.

સૌથી પ્રથમ તો આપણે પહિલતરજ ધનપાલકૃત ટીકા તપાસીએ. આ ટીકાના અવતરણમાં શ્લોકો (૧-૩) ઉપરથી બેઠે શકાય છે કે શોભન સુનીશ્વરના પિતામહનું

૧ શ્રીશોભન કવીશ્વરના વડીલ બંધુ ધનપાલ પણ એક અસાધારણ કવિરાજ હતા, કેમકે શ્રીમાન્ હેમ-ચન્દ્રસૂરિજી જેવા પ્રખર વિદ્વાને પણ તિલકમંજરીનો મંગલાચરણનો શ્લોક કાવ્યાનુશાસનમાં વચન-શ્રવેણના ઉદાહરણ તરીકે લીધો છે તેમજ પોતાના અભિધાન-ચિન્તામણિ નામના કોરાની ટીકાના પ્રારંભમાં 'લુપ્તપત્તિર્ધનપાલતઃ' એવો ઉલ્લેખ પણ કર્યો છે. તેમણે ઋષભ-પંચાશિકા (આ કાવ્ય 'ધનપાલ-પંચાશિકા'ના નામથી પણ જાણખાતે છે અને તે કાવ્ય-માલાના સંપત્તિ મુચ્છકમાં છપાયેલું છે), તિલક-મંજરી અને પાર્થબલચ્છીનામમાલા (આ બે પુસ્તકો પણ મુદ્રિત છે) અને વીર-સ્તવ (વિરૂદ્ધ વચન) અને સાવયવિહી (આવક-વિધિ) એમ પાંચ પુસ્તકો રચ્યાં છે. એ ઉપરાંત તેમણે આ કાવ્યની ટીકા પણ લખી છે એ તો દેખીતી વાત છે. આ કવિરાજના સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ઋષભ-પંચાશિકાનો ઉપોદ્ધાત.

વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે 'ધનપાલ' એ નામના એક બીજા કવિ પણ ચર્ચા ગયા છે અને તેમણે 'અપદ્મશ' બાપામાં લવિસયત્તકહા નામનું પુસ્તક લખ્યું છે. આ ધનપાલ અન્ય કવિ છે એ વાતના સમર્થનમાં કહેવાનું કે તેઓ તો 'ધ્રુવ' વણિક સાતિના દુતા અને ધણસિંહિ અને માએસર એ તેમનાં માતા-પિતા થતાં હતાં (સરખાવો લવિસયત્તકહા ચં ૨૨, કં ૯). વિશેષમાં તેઓ દિગંબર હોય એમ લાગે છે, કારણ કે તેઓએ અચ્યુત દેવલોકનો સોળમાં (નહિ કે બારમાં) દેવલોક તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમજ તેમના અન્યમાં 'મંજિવે જણ દિવ્યવરિ' એવો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરાંત લવિસયત્તકહામાં આવતા દેવી શબ્દો પાર્થબલચ્છીનામમાલામાં મળતા પણ નથી,

નામ દેવર્ષિ હતું અને તેઓ મધ્ય-દેશને વિષે સૂર્યસમાન એવા 'સંકાશ્ય' નગરની પાસે રહેતા હતા. વિશેષમાં આ વિપ્રવર દેવર્ષિને સર્વદેવ નામનો પુત્ર હતો અને તે સમસ્ત શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ તેમજ સર્વ કલામાં કુશલ હતો.^૨ સર્વદેવને ધનપાલ અને શોભન નામના બે પુત્રો હતા. આ વાતની શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ-પ્રબન્ધના ૯ થી ૧૧ શ્લોકો પણ સાક્ષી પૂરે છે. શોભન મુનિજીના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હતું એ વાત પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ (પૃ. ૮૮) ઉપરથી પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. વળી એ અન્યના આધારે એ વાતની પણ માહિતી મળે છે કે શ્રીશોભન મુનિ કાશ્યપ ગોત્રના હતા અને તેમના પિતાશ્રીનો જન્મ મધ્ય-દેશમાં થયો હતો અને તેઓ 'વિશાલા' નગરીમાં વસતા હતા. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે શોભન મુનિજીના પિતાશ્રીનું નામ તો સર્વદેવ હતું, પરંતુ તેમની નિવાસ-ભૂમિ તરીકે સંકાશ્ય નગરની સમીપનો ભાગ સમજવો કે વિશાલા નગરી સમજવી કે આ બંને એકજ નિવાસ-સ્થાનનાં જુદાં જુદાં નામો છે કે કેમ તે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે.

પરંતુ આ પ્રશ્ન પરત્વે વિચાર કરીએ તે પૂર્વે આ હકીકત ઉપર પ્રકાશ પાડનારાં અન્ય સાધનો તરફ પણ દૃષ્ટિ-પાત કરી લઈએ. તેમાં ધનપાલ (આ કવીશ્વરના બંધુ નહિ પરંતુ અન્ય કવિ) વિરચિત ભવિસ્યત્તકહાની પ્રસ્તાવનામાં મહૂમ ડૉ. ગુણેએ લખ્યું છે કે શ્રીશોભન મુનિને સુન્દરી (ત્યાં સુન્દરી લખ્યું કે, પરંતુ આ મુદ્રણ-દોષ હોય એમ લાગે છે, કેમકે 'અર' નામ 'સુન્દરી' છે એ વાત પાંચઅક્ષરીનામમાલા ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે) નામની યેન હતી અને તેમના પિતાજીનું નામ સર્વદેવ હતું અને તેઓ 'ધ.રા.' નગરીમાં રહેતા હતા. આ ઉપરથી એ કે શોભન મુનિજીના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હોવાની વાતને પુષ્ટિ મળે છે, તોપણ તેમની નિવાસ-ભૂમિ પરત્વે પ્રશ્ન ઉભો રહે છે. આ સંબંધમાં પાંચ-અક્ષરીનામમાલાના અંતિમ ભાગમાં આપેલી નિમ્ન-લિખિત ગાથા વિચારી લઈએ.

“ધારાનગરીય પરિહિયણ માર્ગે ટિહાણ અળવજ્ઞે ।

કજ્ઞે કણિટ્ઠવહિનીય સુંદરીનામધેચ્છાપ ॥ ૧ ॥”

[ધારાનગર્યાઃ પરિહિતેન માર્ગે સ્થિતાયા અળવજ્ઞે ।

કાર્યે કનિષ્ઠમગિન્યાઃ સુંદરીનામધેચ્છાયાઃ ॥]

૧ આનું 'અર' નામ 'સંકાશ્ય' ન હોતાં 'સંકાશ્ય' હોયું જોઈએ એમ મને લાગે છે. જુઓ સિદ્ધાન્ત-કૌમુદી પૃ. ૧૪૪. વળી આ વાતની પ્રભાવક-ચરિત્ર પણ સાક્ષી પૂરે છે.

૨ આ હકીકત તો તિલકમંજરીમાંના એકાવનમા અને બાવનમા પદો ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે આજ પદો શો મન સ્તુતિની શીઘ્રનપાલકૃત ટીકામાં પણ દૃષ્ટ ગોચર થાય છે.

૩ 'સમૃદ્ધિવિશાલાયાં વિશાલાયાં પુરિ' એવો પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હોવાથી અત્ર વિશાળા નામની નગરીજ નહિ કે વિશાલ-વિસ્તૃત નગરી એવો અર્થ થઈ શકે છે.

આ ઉપરથી એક શકાય છે કે ધનપાલને સુન્દરી નામની કનિષ્ઠ બેન હતી અને તેઓ ધારા નગરીમાં રહેતા હતા.

આ કવીશ્વરની નિવાસ-ભૂમિ ધારા હતી એમ ઉપદેશ-પ્રાસાદ (ભા. ૧, ૧૫૧૦ ૨૩) ઉપરથી પણ એક શકાય છે; કિન્તુ તેમાં વળી ચારજ રંગ જણાય છે અને તે એ છે કે ત્યાં તો શોભન મુનિજના પિતાજીનું નામ 'લક્ષ્મીધર' હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આથી કરીને તો શ્રીશોભન મુનિના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હોવા વિષે પણ કંઈક શંકા ઉદ્ભવે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આ કવિરાજના સંબંધમાં સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિના દીકાકાર શ્રીસંધતિલકાચાર્ય શું કહે છે તે તરફ ઉડતી નજર ફેરવો. આ દીકામાં તો એવો ઉલ્લેખ છે કે 'માલવ' દેશમાં ઉજ્જયિની નગરીમાં ભોજ રાજ રાજ્ય કરતો હતો, ત્યારે તે નગરીમાં 'પદ્મ-કર્મ'માં તત્પર એવો સોમચન્દ્ર નામનો ગ્રાહણ રહેતો હતો અને તેને સોમશ્રી નામની પત્ની હતી તેમજ તે દમ્પતી ધનપાલ અને શોભન નામના બે પુત્રોથી વિશેષતઃ શોભતા હતા."

૧ બળુવું, બળાવું, યશ કરવો તેમજ કરાવવો અને ઘન દેવ તેમજ લેવો એ પદ્ધતિ છે. આ વાતની નીચેના શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે —

“અધ્યાપનમધ્યયનં, યજનં યાજનં તથા ।

વાનં પ્રતિગ્રહચૈવ, પટ્ટ કર્માણ્યયજ્ઞમન ॥ ૧ ॥”

૨ સરખાવો સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિની વૃત્તિ (પાનાં ૭૪-૭૫) —

માલવમણ્ડલવિલાસિસાલમાલયલતિલયસરિસત્થિ ।

ઉજ્જેણી ઘરનયરી સુરવરનયરીઘ્વ સારસિરી ॥ ૧ ॥

[માલવમણ્ડલયનિતાવિશાલમાલતલતિલકસદ્દશાસ્તિ ।

ઉજ્જયિની ઘરનગરી સુરવરનગરીઘ્વ સારશ્રીઃ ॥ ૧ ॥]

... ..

... ..

તત્થ સમત્થિમવિદ્મમપમ(મિ)લિયવલિરાયજાયજસપસરો ।

સિરિમોયરાયરાયા, પુરિસુત્તમસત્તમો દુત્થા ॥ ૩ ॥

[તત્ર સમસ્તવિદ્મમમીલિતવલિરાજજાતયશપ્રસરઃ ।

શ્રીમોજરાજરાજ પુરુષોત્તમસત્તમ આસીવ્ ॥ ૩ ॥]

... ..

... ..

તસ્તાસિ વેયવેદૈ, હક્કમ્પરો પરીવચારકદૈ ।

વિડસસહપત્તીહો, ફીહુણો સોમચદ્વિઓ ॥ ૫ ॥

[તત્વાસીદ્ વેદ્વેદી પટ્ટકર્મપરઃ પરીપકારકવિઃ ।

વિદ્વત્સમપ્રાપ્તેસ્વો દીર્ઘગુણઃ સોમચન્દ્રદ્વિજઃ ॥ ૫ ॥]

શ્રીજિનલાભસૂરિએ રચેલા આત્મ-પ્રબોધના પ્રથમ પ્રકાશમાં તે વળી એવા ઉલ્લેખ છે કે અવન્ટી નગરીના ભોજ રાજને સર્વધર નામનો પુરોહિત હતો અને તેને ધનપાલ અને શોભન નામે બે પુત્રો હતા.

આ વિવેચન ઉપરથી બેઠ શકાય છે તેમ શ્રીશોભન મુનિના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ હતું એ વાતને ધનપાલકૃત ટીકા, તિલક-મંજરી, પ્રભાવક-ચરિત્ર, પ્રથમ-ધ-ચિન્તામણિ અને ભવિસ્યત્કહાની મહંમ હાં. ગુણેએ લખેલી પ્રસ્તાવના દ્રઢા આપે છે, જ્યારે સમ્યક્ત્વ-સંપત્તિ પ્રમાણે તે નામ સોમચન્દ્ર હોવાનું અને ઉપદેશ-પ્રાસાદ પ્રમાણે લક્ષ્મીધર હોવાનું અને આત્મ-પ્રબોધ પ્રમાણે સર્વધર હોવાનું બેઠ શકાય છે. (કેટલીક વાર એક જ વ્યક્તિને જુદાં જુદાં કારણોને લઈને જુદાં જુદાં સ્થાનોમાં જુદાં જુદાં નામથી ઓળખવામાં આવે છે તેવું અત્ર કદાચ બન્યું હોય.) આથી કરીને કવિરાજના પિતાશ્રીનું નામ સર્વદેવ માનવું વધારે યુક્તિ-યુક્ત લાગે છે.)

આ કવીશ્વરની જન્મ-ભૂમિ સંબંધી હકીકત વિચારતાં તો તે સંબંધમાં નિર્ણય કરવો વધારે મુશ્કેલી ભરેલો લાગે છે, કેમકે ધનપાલકૃત ટીકા તેમજ પ્રભાવક-ચરિત્ર પ્રમાણે વિચારતાં તો તેમના પિતામહની અને એથી કરીને કદાચ તેમની પણ જન્મ-ભૂમિ

સોમસિરી સે મજ્જા, નિરયજ્ઞા વજ્જિમજ્જસમરૂપા ।
 જુણદુવ્વ જીહ વયળે, આણંદહ તિહુયણં સયલં ॥ ૬ ॥
 [સોમશ્રીઃ તસ્ય માર્યો નિરવઘા વજ્જિમાર્યોસમરૂપા ।
 જ્યોત્સ્નેવ યસ્યા વવનં આનન્વયતિ ત્રિશુચનં સકલમ્ ॥ ૬ ॥]
 તક્કચ્છિસરસિ હંસા વંસવયંસા ગુણાણ આવાસા ।
 કો તળયા બુહપણયા, સંજાયા જાયરૂવપહા ॥ ૭ ॥
 [તત્કુક્ષિસરસિ હંસૌ વંશવર્તસૌ ગુણાનામાવાસૌ ।
 દ્વૈ તનયૌ બુધપ્રણતૌ સંજાતૌ જાતરૂપમ્મૌ ॥ ૭ ॥]
 પદમો સિરિધણપાલો, વાલુવ્વ વિમાહ જસ્સ મહપુરજો ।
 ચિંદારયવરસચિવુત્તમોઽપિ સ બુહપ્પરં નૂળં ॥ ૮ ॥
 [પ્રથમઃ શ્રીધનપાલો વાલ હવ વિમાતિ યસ્ય મતિપુરતઃ ।
 વૃન્દારકવરસચિવોત્તમોઽપિ સ વૃહસ્પતિર્નૂનમ્ ॥ ૮ ॥]
 કીઓ સોહણનામા, જસ્સ કવિત્તં વિચિત્તયં સુણિઝં ।
 ફેહિ ન વિમ્મિહ્યાહિયપહિ પંડિપ્પહિં સિરં ધુણિયં ? ॥ ૯ ॥
 [ત્રિતીયઃ શોભનનામા યસ્ય કવિત્વં વિચિત્રકં શૃત્વા ।
 ફેર્ન વિસ્મિતહૃદયૈઃ પળિહતૈઃ શિરો ધૂતમ્ ? ॥ ૯ ॥]

૧ કદાચ કહેવાનું કારણ છે કે દેવર્ષિના જન્મ સંકારથી નગરમાં થયા બાદ તેઓ અથવા તો તેમના પુત્ર સર્વદેવ જીવન-નિર્વાહને લઈને કે તેવા કાંઈ કારણસર ઉજ્જયની કે ધારા નગરીમાં આવી રહ્યા હોય.

આ ઉપરથી ગાઈ મન કવિરાજની અને તેમ ન હોય તોપણ ખાસ કરીને તેના વહીવટની જન્મ-ભૂમિ તરીકે સંકાર્ય નગરની સમીપનો ભાગ માનવા અને કવિરાજની નિવાસ-ભૂમિ તરીકે ધારા નગરી માનવા વધારે લલચાય છે. અન્ય જે નગરોનો અન્ય અન્યોમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તેમાંથી કેટલાંક તો નામાન્તરો હોય એમ લાગે છે. કેમકે અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં ૪, શ્લો ૪૨)માંના નીચે મુજબના—

“ उज्जयनी स्याद् विशाला-ज्वन्ती पुष्पकराण्डिनी ”

—ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ ઉજ્જયની, વિશાલા અને જ્વન્તી એ નામાન્તરો છે. આથી કરીને શોભન સુનિરાજની જન્મ-ભૂમિ ઉજ્જયની, ધારા કે સંકાર્ય ગણવી તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. આ કાર્ય ઇતિહાસવેત્તાઓનું હોવાથી એ વાત હું આટલેથી પડતી મૂકું છું.

શ્રીશોભન સુનિવરનો વિદ્યાભ્યાસ—

નામથાજ શોભન (સુશોભિત) એમ નહિ, પરંતુ દેહ-લાવણ્યથી તેમજ ગુણથી પણ શોભન એવા શ્રીશોભન સુનિના વિદ્યાભ્યાસના સંબંધમાં શ્રીધનપાલકૃત દીકા (શ્લો ૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ તેઓ સાહિત્ય-સમુદ્રના પારગામી હતા એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓ કવિઓમાં આદર્શરૂપ હતા. વિશેષમાં તેમણે કાતન્ત્ર તથા ચન્દ્ર વ્યાકરણનો પણ રૂઢી રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. તેઓ બ્રાહ્મણ ધર્મનાં તરવાથી પરિચિત હતા એમાં તો કહેવું જ શું ? વળી દીકા લીધા પછી જૈન ધર્મનાં તરવાનું તેમણે વિશેષ જ્ઞાન મેળવ્યું એ તો સ્વાભાવિક વાત છે. આશ્ચર્ય પામવા જેવી વાત તો એ છે કે સમસ્ત દર્શનોનો અભ્યાસ કરવાનો જણે તેમને લોભન લાગ્યો હોય તેમ તેમણે ઔર્ધ્વ દર્શનનો પણ યથેષ્ટ રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. (આ પણ જૈન સાધુની અને તદ્દંશે જૈન દર્શનની ઉદાર-દૃષ્ટિ સૂચવે છે.) આ પ્રમાણે અનેક શાસ્ત્રનું સારી રીતે અધ્યયન કરીને તેઓ વિદ્વાન્ બન્યા.

શ્રીશોભને લીધેલી દીકા—

શ્રીશોભન ૧બ્રાહ્મણ હોવા છતાં તેમણે જૈન દીકા કેમ અંગીકાર કરી તે હવે વિચારી લઈએ. આ હકીકતના સંબંધમાં પણ કેટલોક મત-ભેદ હોવાથી પ્રથમ તો પ્રભાવક-ચરિત્ર પ્રમાણે તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

૧ બ્રાહ્મણ જૈન બને એમાં કંઈ ખાસ નવાઈ જેવું નથી, કેમકે મહાવીર પરમાત્માના અગ્યારે ગણધરો શું બ્રાહ્મણ ન હતા કે ? વળી વાયકવર્ષ શ્રીઉમાસ્વામિ તથા શ્રીહરિભદ્રચરિત્રો જેવા પુરંધર આચાર્યો પણ જન્મથી તો બ્રાહ્મણ હોઈ કરીને જૈન બન્યા હતા. અરે હમણાં થોડાં વર્ષોનીજ વાત વિચારતાં શું એ નથી જોઈ શકાતું કે સ્વર્ગરથ પ્રભાવશાળી સુનિરાજશ્રી મોહનલાલજી કે જેઓ સુરતમાં વિ. સં. ૧૯૬૩ માં કાળ કરી ગયા તેઓ પણ બ્રાહ્મણ હતા ?

એક દિવસ વિહાર કરતા કરતા ચાન્દ્રગચ્છીય શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ ભોજ રાજના નગરમાં આવી ચડ્યા. તેમની પ્રશંસા સાંભળીને સર્વદેવ તેમની પાસે ગયો. તે ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ સમાધિપૂર્વક ત્યાં રહ્યો. સૂરિજીએ તેને પૂછ્યું કે શું તું મારી પરીક્ષા કરવા અહીં રહ્યો છે કે તારે કંઈ કામ છે ? મારે ખાનગી કામ છે એમ એ બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો. એટલે સૂરિજી તેને એકાંતમાં લઈ ગયા અને પોતાનું કાર્ય નિવેદન કરવા કહ્યું. તે બ્રાહ્મણે કહ્યું કે મારા પિતાને રાજ્ય તરફથી ધણું દ્રવ્ય મળ્યું હતું અને તે તેમણે કોઈ સ્થલે દાટ્યું હોય એમ મને લાગે છે, વારંતે તે સ્થાન ખતાવો. આ સાંભળીને સૂરિજીએ તેની પાસેથી ઉત્તમ શિષ્યનો લાભ થશે એમ જોઈને તે વાત અંગીકાર કરી. આ વખતે સર્વસ્વનો અડધો ભાગ આપવાની આ બ્રાહ્મણે પ્રતિજ્ઞા લીધી અને તે બદલ ત્યાં બેઠેલા જનોને સાક્ષી રાખ્યા. શુભ દિવસે એ બ્રાહ્મણ સૂરિજીને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને તેમણે ખતાવેલે સ્થલે ખાડો ખોલ્યો. તેમ કરતાં તેને સુવર્ણના ચાળીસ લાખ ટંક મળ્યા. આ દ્રવ્ય જોવા છતાં પણ સૂરિજી તો ઉપાગ્રયે પાછા ફર્યા. સર્વદેવ બ્રાહ્મણ અને મહેન્દ્ર સૂરિજી વચ્ચે દાન-ગ્રહણની ખાખતમાં એક વર્ષ સુધી વાદ ચાલ્યો.

સૂરિજીએ કહ્યું કે જો તું પ્રતિજ્ઞા પાળવા માંગતો હોય, તો તારા બે પુત્રોમાંથી એક પુત્ર મને આપ, નહિ તો તું તારે ઘેર જા. કર્તવ્યમૂઢ બનેલા તે બ્રાહ્મણે મહાકષ્ટ તે વાત સ્વીકારી અને પોતે ઘેર આવ્યો અને ખાટલા ઉપર નિદ્રા લીધા વિના સૂતો. એટલામાં રાજ્ય-મહેલમાંથી ધનપાલ આવ્યો અને પોતાના પિતાને શોકનું કારણ પૂછવા લાગ્યો અને કહ્યું કે આપને મારા જવા બે પુત્ર છે તો પછી શોક શાને સારું કરવો પડે છે ? તમે જ કહેશો તે હું કરીશ. આથી સર્વદેવે તેને સર્વ વૃત્તાન્ત નિવેદન કર્યું અને કહ્યું કે મને ઋણમાંથી મુક્ત કરવાને માટે તું તે સૂરિજીને શિષ્ય થા. આ સાંભળીને રોધાતુર બનેલા ધનપાલ કહેવા લાગ્યો કે આવી અનુચિત વાત કોઈ ન કરે તો તમે કેમ કરો છો ? આપણે વર્ણમાં સર્વોત્તમ, માર વેદના બ્રહ્મકર અને સર્વદા આંગ અને પારાયણને ધારણ કરનારા છીએ. વળી હું મુંજ રાજના પ્રતિપત્ત પુત્ર ભોજરાજનો મિત્ર છું, તેથી જો હું હીલા લઉં તો તેના પૂર્વજોનું શું થાય વાડ ? શું આપને એકલાને ઋણ-મુક્ત કરવાની ખાતર આ સમસ્ત પૂર્વજોનું પતન કરવું ? આવું અનુચિત કાર્ય હું તો નહિ કરું એમ કહી તે ચાલતો થયો.

આથી સર્વદેવના નેત્રમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી. તેવામાં તેનો બીજો પુત્ર શોભન ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે પિતાની આ દશા જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણે કહ્યું કે ધનપાલે સારું કહ્યું માન્યું નહિ તેથી હું દુઃખી થયો છું. આ સાંભળીને શોભને તેમને કહ્યું કે ભલે વેદાદિકમાં નિપુણ એવા મારા મોટા ભાઈએ આપને યથાર્થિ ઉત્તર આપ્યો, પરંતુ હું તો સરલ હોવાને લીધે પિતાની આજ્ઞાથી અધિક કોઈ ધર્મ નથી

એમ માતું છું, તેથી આપ જ કહેશો તે કરવા હું તૈયાર છું. આ સાંભળીને સર્વદેવે શોભનને કહ્યું કે તું શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કર અને તેમ કરી અને ઋણમાંથી મુક્ત કર. આ વાનની શોભને હા પાડી એટલે તેને પિતા શાન્ત થયો અને તેણે ભોજન કર્યું. પંછીથી શોભનને સાથે લઈને આ ગ્રાહણ સૂરિજી પાસે આવ્યો અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. સૂરિજીએ શુભ મુહુર્તે શોભનને દીક્ષા આપી.

પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિમાં આ સંબંધમાં લિખતા બેવામાં આવે છે, કેમકે ત્યાં તો મહેન્દ્રસૂરિજીને બદલે વર્ધમાનસૂરિજીનો અને પિતાના નિધાનને બદલે પૂર્વજોના નિધાનનો ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં નિધાન પ્રાપ્ત થતાં બંને ભાઈઓએ તે દ્રવ્ય વહેંચી લીધું, એટલે ભાઈ ધનપાલ જન આર્ગનો દ્વેષી હતો એટલે તે વાંકુ બોલ્યો અને અર્ધ ભાગ ન આપતાં નાના ભાઈને પણ તેમ કરતાં રોક્યો. શોભને તેને ઘણું સમજાવ્યો પણ તે સમજ્યો નહિ, પરંતુ પ્રતિજ્ઞા-ભંગના પાપથી મુક્ત થવાને માટે તે તીર્થમાં ગયો. શોભને તો પિતૃ-ભક્તિથી વૈરાગ્ય પામી તેજ સૂરિજી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકામાં તો વળી જુદોજ ઉલ્લેખ છે અને તે એ છે કે—

એકદા શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ વિહાર કરતા કરતા ઉજ્જયની નગરીમાં આવી ચઢ્યા. શ્રીશોભનના પિતાશ્રી સોમચન્દ્ર આ સૂરિ પાસે આવવા લાગ્યા. અસ્પર્શ વાર્તાલાપ થતાં તે બંને વચ્ચે ગાઢ પ્રીતિ ઉદ્ભવી. સમય મળતાં એક દિવસે સોમચન્દ્રે પોતાના પૂર્વજોએ દોટલા નિધાનનું સ્થાન બતાવવા સૂરિજીને વિજ્ઞાપિત કરી અને તે કાર્ય બદલ સર્વ સર્વસ્વનો અર્ધ ભાગ આપવા ઇચ્છા દર્શાવી. શ્રુત-જ્ઞાનના બળથી સૂરિજીએ તે સ્થાન કહી બતાવ્યું. તદનુસાર આ નિધાન મળતાં તે ગ્રાહણે પોતાની કલુલાત પ્રભાણે સૂરિજીને અર્ધ ભાગ આપવા માંડ્યો, પરંતુ તેમણે તે લીધો નહિ અને કહ્યું કે સાધુને દ્રવ્ય કલ્પે નહિ.^૧ આ બનાવથી આ ગ્રાહણ તો આભોજ બની ગયો અને અશ્રુપૂર્ણ નયને તે સૂરિજીને અનેક રીતે વિનવવા લાગ્યો, પરંતુ તેમણે તે દ્રવ્ય સ્વીકાર્યું નહિ. આ ગ્રાહણે ઘણું કહ્યું, ત્યારે તેમણે આ બદલ સર્વસ્વરૂપ તેના જે પુત્રોમાંથી એકની ભાગણી કરી. આ વાત સાંભળીને તે ગ્રાહણ મૂગો રહ્યો એટલે સૂરિજી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

૧ ઉપદેશ-પ્રાસાદમાં પણ જિનેશ્વરસૂરિ હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

૨ સરખાવો—

“યત્તિને કાઞ્ચનં દત્ત્વા, તામ્નૂલં વ્રાજ્ઞચારિણે ।

ચૌરમ્યોડપ્યમયં વત્તગ, સ દાતા નરકં ઘ્નજેત્ ॥

—પારાશર-સ્મૃતિ અ. ૧, શ્લો. ૧૦

સોમચન્દ્રની અંત અવસ્થા પાસે આવતાં તેણે પોતાના પુત્રોને પોતાની સમીપ બોલાવ્યા અને સૂરિજની સાથે થયેલી વાતચિત કહી જતાવી. વિશેષમાં તેણે કહ્યું કે ઋષિ-ઋણમાંથી હું મુક્ત નહિ થયેલો હોવાને લીધે મુખે મરી શકીશ નહિ. આ સાંભળીને તેના પુત્રોએ અંબલી બેઠી તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા તેને વચન આપ્યું. આથી સોમચન્દ્ર શાંત થયો. તેના મરણ પછી ધનપાલ તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને માટે સૂરિજ પાસે જવા તૈયાર થયો, પરંતુ શોભને તેને સમજાવીને પોતેજ ત્યાં જવા રજા માંગી. આ કવિવર્યે સૂરિજની પાસે આવીને કહ્યું કે મારા પિતાને ઋણમુક્ત કરવાની ખાતર, નહિ કે જૈન ધર્મ ઉપર પ્રીતિ હોવાને લીધે, હું આપની પાસે દીક્ષા લેવા આવ્યો છું. આના પ્રત્યુત્તરમાં સૂરિજએ કહ્યું કે જને જૈન ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય તેને હું દીક્ષા આપતો નથી; વાસ્તે જો તારી ઇચ્છા થતી હોય, તો તું એક વાર જૈન સિદ્ધાન્તનું અવણુ કર અને તેના વાસ્તવિક અર્થનું મનન કર. એમ કરવાથી જો તને તે પ્રતિ રૂચિ થશે, તો હું તને દીક્ષા આપીશ. સૂરિજની પાસે યથાવિધિ અભ્યાસ કરતાં શોભનનું મન જૈન ધર્મ તરફ રાગી બન્યું અને તેના ઉપર તેનું ચિત્ત ચોંટ્યું. આથી કરીને સૂરિજએ તેને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો.

આ પ્રમાણે હકીકતોમાં ભિન્નતા હોવા છતાં પણ એટલી વાત તો સુરપદ માલૂમ પડે છે કે શોભન મુનિજના પિતાજી કોઈ જૈનાચાર્યના સમાગમમાં આવ્યા હતા અને તે જૈનાચાર્યને પૂછવાથી તેઓ પોતાના ઘરમાં ફાટેલું નિધાન પ્રાપ્ત કરવા ભાગ્યશાળી થયા હતા. વિશેષમાં આ નિધાનની માહિતી આપવા બદલ હું આપને મારા સર્વસ્વનો અડધો ભાગ આપીશ એમ તેમણે સૂરિજને કહ્યું હતું અને નિધાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ સૂરિજએ તેમના એક પુત્રની માંગણી કરી હતી. પોતાના પિતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે શોભન મુનિજએ તેમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી.

‘શ્રીશોભન મુનિરાજે પોતાના જ્યેષ્ઠ બંધુ ધનપાલને પમાડેલો પ્રતિબોધ—

પોતાના લઘુ બંધુ શોભનના જૈન સાધુ બની ગયાના સમાચાર સાંભળીને રાજમાન્ય, ધનાઢ્ય તેમજ વિદ્વાન્ એવો ધનપાલ જૈન સાધુઓનો કદો દુરમન બની ગયો. જૈન મુનિ તરફના પોતાના દ્વેષને લઇને તો તેણે ‘માલવ’દેશમાં મુનિ-વિહાર બંધ કરાવ્યો. આ પ્રમાણે પાર વર્ષ મહાકષ્ટ વ્યતીત કર્યા બાદ ધારા નગરીના સંધે જિનેશ્વરચૂરિને તેમનું દુઃખ નષ્ટ કરવા વિનંતિ કરી એટલે તેમણે શ્રીશોભન મુનિને તે નગરીમાં જવા આજ્ઞા કરી. શ્રીશોભન મુનિએ પોતાના વહીવટ બંધુને પ્રતિબોધ પમાડવાના હૃદયથી તે તરફ વિહાર કર્યો. ધારા નગરીમાં તેઓ પ્રવેશ કરતા હતા તેવામાં તેમને તેમનો જ્યેષ્ઠ બંધુ ધનપાલ પાન આવતો

૧ ધનપાલને પ્રતિબોધ પમાડ્યાના મંબંધની હકીકતમાં કેટલેક રચયે ભિન્નતા જોવામાં આવે છે, પરંતુ મુખ્ય બાબતમાં તો સમ્યક્ત્વ-સત્તાતિની દીક્ષા અને ઉપદેશપ્રાપ્તિ (બા. ૨૩) મળતાં આવે છે. અત્ર મેં સમ્યક્ત્વ-સત્તાતિની દીક્ષા પ્રમાણે હકીકત આપી છે.

અને અશ્વ-ક્રીડા કરતો સામેા મળ્યો. મુનિજીએ તો પોતાના બાઇને ઓળખ્યો. પરંતુ ધનપાલ તેમને ઓળખી શક્યો નહિ. જૈન મુનિ પ્રતિ તેની અરૂચિ હોવાને લીધે તેણે તેમની મશકરી કરતાં કહ્યું કે "હે ગર્દભદ્રન્ત ! મદ્રન્ત ! નમસ્તે" અર્થાત્ હે ગધેડાના જેવા દાંત વાળા ! તને નમસ્કાર. આના ઉત્તરમાં તે મુનિશ્રી તેના વચનને ચોગ્ય પ્રતિવચન બોલ્યા કે "હે કપિવૃષ્ણાસ્ય ! વયસ્ય ! સુતં તે" અર્થાત્ હે વાનરના વૃષણના જેવા વદનવાળા વયસ્ય ! તને સુખ છે ?

આ સાંભળીને પોતે પરાજિત થયેલો હોવાથી ધનપાલ ઝંખો પડી ગયો, પરંતુ તે બોલ્યો કે "કુર મહેદ્ મવદ્વીયનિવાસઃ" અર્થાત્ તમારો નિવાસ કયાં થશે ? આના પ્રત્યુત્તરમાં શોભન મુનિજીએ કહ્યું કે "યત્ર મહેદ્ મવદ્વીયનિવાસઃ ?" અર્થાત્ જ્યાં તમારો નિવાસ છે ત્યાં. આ વચન સાંભળીને ધનપાલ સમજી ગયો કે આ મારો લઘુ બન્ધુ છે. પછીથી તે તેમને પોતાને ઘેર તેડી ગયો.

એકદા એવો પ્રસંગ બન્યો કે શોભન મુનીશ્વરની સાથે આવેલા એક સાધુ ધનપાલને ઘેર ગોચરીએ ગયા. ત્યાં તે મુનિએ ત્રણ દિવસનું દહીં લેવા ના કહી, આથી ધનપાલે મશકરીમાં કહ્યું કે "શું એમાં જીવડાં પડ્યાં છે" ? તે મુનિએ જવાબ આપ્યો કે આતું દહીં ખાવાનો જૈન શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. આથી ધનપાલ તે દહીંનું પાત્ર લઈ શોભન મુનિશ્વરની પાસે આવ્યો એટલે ઉપર્યુક્ત વાત શ્રીશોભન મુનિશ્વરે નીચે મુજબ પ્રયોગ કરી સિદ્ધ કરી આપી. તેમણે દહીંના પાત્રનું મુખ બરાબર બંધ કરાવી, બાજુમાં એક છિદ્ર પડાવી તે છિદ્રની આસપાસ અળતો ચોપડાવ્યો અને તે પાત્રને તડકે મૂકાવ્યું, એટલે તે છિદ્રમાંથી દહીંના વર્ણના સમાન વર્ણવાળા જંતુઓ બહાર નીકળીને અળતા ઉપર આવવા લાગ્યા. આ જોઈને ધનપાલ જૈન તત્ત્વને અને જૈન ધર્મને પરમ રાણી બન્યો અને તેણે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કર્યું. તે પછી ધણી જાંચી હાલું હોતું જોઈએ, કેમકે હેમચન્દ્રચાર્ય જેવા પ્રખર પણ્ડિતે પણ એક વખત તેની બનાવેલી મંદપદ-પંચા-શિકા નામની સ્તુતિથી જિન-વન્દના કરી છે.

કવિ-સમય—

શોભન મુનિજી ધનપાલ કવીશ્વરના અનુગ્ર બન્ધુ થતા હોવાથી તેમનો જન્મ શ્રાદ્ધવર્ચ ધનપાલના જન્મ બાદ થયો હતો એ તો દેખીતી વાત છે. વિશેષમાં તેમનું સ્વર્ગ-ગમન ધનપાલના સ્વર્ગ-ગમન પૂર્વે થયું એ વાત શ્રીમહેન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધનાં નિમ્ન-લિખિત પદો—

“તદ્વીયદ્વષ્ટસન્નેન, તત્ક્ષણં શોભનો જ્વરાત્ ।

આસસાદ પરલોકં, સદ્ગુણમામગ્યતઃ કૃતી ॥ ૧ ॥

તાસાં જિનસ્તુતીનાં ચ, સિદ્ધસારસ્વતઃ કવિઃ ।

ટીકાં ચકાર સૌન્દર્ય-સ્નેહં ચિત્તે વહન્ દ્વદશ ॥ ૨ ॥”

—ઉપરથી બેઠ શકાય છે તેમ શ્રીશોભન મુનીશ્વર આ સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા રચ્યા બાદ હુંક સમયમાં સ્વર્ગે ગયા અને ત્યાર બાદ ધનપાલે તેની ટીકા રચી. આ વાતની શ્રીધનપાલકૃત ટીકાના અવતરણનો અન્તિમ શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

આ ઉપરથી એટલું સિદ્ધ થાય છે કે શોભન મુનિજીના સમય તરીકે વિક્રમની અભ્યારમી શતાબ્દીનો ઉલ્લેખ કરવો અરથાને નથી.

આ કવિરાજના સંપૂર્ણ જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડનારું કોઈ સાધન મારા બેવામાં આવ્યું નથી. આથી કરીને ઠવીશ્વર શોભન મુનિવર્યે કેટલાં વર્ષ પર્યંત ટીકા પાળી, તેમજ તેમને કેટલા શિષ્ય હતા તથા વળી તેઓ કયા વર્ષમાં કેટલી ઉમરે સ્વર્ગવાસી બન્યા તે હું કંઈ કહી શકતો નથી. આથી કરીને હું 'છંદ:શાસ્ત્ર, શબ્દ-શાસ્ત્ર અને કવિ-કુશલતાથી વિભૂષિત અનેક સદ્ગુણસંપન્ન એવા આ મુનિરાજને પ્રણામ કરવા પૂર્વક આ પ્રકરણ અત્ર પૂર્ણ કરું છું.

કાવ્ય-સમીક્ષા

વિષય—

આ સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા કાવ્ય દર પદોથી શોભે છે અને ચાવીસ જિનેશ્વરની મુખ્યતાવાળી સ્તુતિ એ આ કાવ્યનો વિષય છે. 'સાધારણ રીતે એક જિનેશ્વરની મુખ્યતાવાળી સંપૂર્ણ સ્તુતિ ચાર શ્લોકની રચવામાં આવે છે અને ચાર શ્લોકો દ્વારા અત્યુક્તે કોઈ અમુક તીર્થંકર, સમસ્ત તીર્થંકરો, આગમ અને શાસન-રક્ષક દેવ કે દેવીની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણેની હકીકત અહીં પણ બેઠ શકાય છે. કેમકે અત્ર પ્રથમતઃ પ્રથમ જિનેશ્વર શ્રીમદ્ધણ પ્રજ્ઞની મુખ્યતાવાળી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે અને અંતમાં અંતિમ જિનેશ્વર વીર પ્રજ્ઞની મુખ્યતાવાળી સ્તુતિ કરાયેલી છે. દરેક સ્તુતિના ચતુર્થ પદમાં દેવીનીજ સ્તુતિ કરવામાં આવી છે એમ નથી, પરંતુ ૬૪મા અને ૭૬મા પદમાં યક્ષની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. વિશેષમાં કવિરાજ પ્રથમ સ્તુતિના ચતુર્થ પદમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે તેમણે બાકી બધી ત્રેવીસ સ્તુતિના ચતુર્થ પદમાં ધણે ભાગે 'વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરેલી છે; પરંતુ વિશેષતા એ છે કે તેમણે રાહિણી, કાલી અને અમ્બિકા દેવીની બધાં વાર સ્તુતિ કરી છે (આનું કારણ સમજાતું નથી).

૧ કેટલીક વાર એકજ શ્લોકના ચાર ચરણોથી પણ સ્તુતિ સંપૂર્ણ થયેલી બેવામાં આવે છે. જેમકે—

“વીરં દેવં નિત્યં વન્દ્યે, જૈનાઃ પાદા યુષ્માન્ પાન્તુ ।

જૈનં વાક્યં મૃયાદ મૃત્યૈ, સિદ્ધા દેવી વદ્યાદ સૌહ્યમ્ ॥”

પરંતુ આ હંદને 'વિદ્યુ-આદ્યા' ન ગણતાં તેના પ્રત્યેક ચરણને બધાં દીર્ઘ અક્ષરના એક એક પાદાર્થો 'સી' 'હં' ગણવામાં આવે તો આ પણ ચાર શ્લોક દ્વારાજ સ્તુતિ ગણાય.

૨ આ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી અમ્બુતા દેવીની શોભન મુનિજીએ રચેલી સ્તુતિ આચાર દિનકરના ૧૫૦-૧૫૧ મા પત્રાંકમાં નજરે પડે છે.

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ કાવ્યના ચોથા, આઠમા, બારમા ઇત્યાદિ પદમાં શ્રુત-દેવતાની તેમજ ૧૬ વિદ્યા-દેવીઓની, અમ્બિકા દેવીની, શાંતિ દેવીની તેમજ કપર્દી અને બ્રહ્મશાન્તિ યજ્ઞની સ્તુતિ નજરે પડે છે, જ્યારે એના પહેલાં, પાંચમા, નવમા ઇત્યાદિ પદમાં પ્રથમ તીર્થંકરથી માંડીને તે અંતિમ જિનેશ્વરની સ્તુતિ અને બીજા, છઠા, દશમા ઇત્યાદિ પદમાં સમસ્ત જિનેશ્વરોની અને ત્રીજા, સાતમા, અગ્યારમા ઇત્યાદિ પદોમાં આગમની સ્તુતિ જોવામાં આવે છે.

પદ-અરૂપણા—

કવીશ્વરે આ સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા વિવિધ ભતના છંદમાં રચી છે. આથી તેમનું છંદઃ-શાસ્ત્રનું પાણિડલ પ્રકટ થાય છે. આ કાવ્યમાં ‘વૃત્ત’ અને ‘ભતિ’ એમ બન્ને પ્રકારનાં પદો દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, બેઠે આમાંનાં ઘણાં ખરાં પદો તો વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આઠ અક્ષરવાળા એકેક ચરણથી યુક્ત ‘અનુષ્ટુપ’ જેવા નાના વૃત્તથી માંડીને તે છેક ૩૩ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી અલંકૃત ‘અર્ણવ-દણ્ડક’ જેવા મોટા વૃત્ત પણ આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે, એ આ કાવ્યની ખૂબી છે. એકંદરે રીતે આ કાવ્યમાં ૧૮ ભતનાં છંદો છે. (૧) અનુષ્ટુપ, (૨) અર્ણવ-દણ્ડક, (૩) ઇન્દ્રવજ્રા, (૪) ઉપભતિ, (૫) દ્રુતવિલંબિત, (૬) નર્કુટક, (૭) પુષ્પિતામા, (૮) પૃથ્વી, (૯) મન્દાકાન્તા, (૧૦) માલિની, (૧૧) રૂચિરા, (૧૨) વસંતતિલકા, (૧૩) શાર્દૂલ વિકીડિત, (૧૪) શિખરિણી, (૧૫) અગ્રધરા અને (૧૬) હરિણી એ સોળને ‘વૃત્ત’ તરીકે અને આર્યાગીતિ અને દ્વિપદી એ બે છંદોને ‘ભતિ’ તરીકે ઓળખી શકાય છે.

આ કાવ્યના વિવિધ છંદો સંબંધી માહિતી.

છંદનું નામ	પદાંક
૧ અનુષ્ટુપ	૫૭-૬૦ (૪)
૨ અર્ણવ-દણ્ડક	૬૩-૬૬ (૪)
૩ આર્યા-ગીતિ	૬-૧૨, ૧૭-૨૦ (૮)
૪ ઇન્દ્રવજ્રા	૩૪, ૩૬ (૨)
૫ ઉપભતિ	૩૩, ૩૫ (૨)
૬ દ્રુતવિલંબિત	૧૩-૧૬, ૩૬-૪૦, ૫૩-૫૬ (૧૨)
૭ દ્વિપદી	૬૬-૭૨ (૪)
૮ નર્કુટક	૭૭-૮૦ (૪)

૧ આ ઉપરથી અચુક છંદમાં રચાયેલાં પદોની સંખ્યા જોઇ શકાય છે.

૨ આને ‘રક-ધ્વક’ ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. જુઓ શ્રીસિદ્ધસ્વદ્રુત ટીકા.

૯ પુષ્પિતાગ્રા	૫-૮ (૪)
૧૦ પૃથ્વી	૪૯-૫૨ (૪)
૧૧ મન્દાકાન્તા	૨૯-૩૨ (૪)
૧૨ માલિની	૨૫-૨૮, ૬૫-૬૮ (૮)
૧૩ રૂચિરા	૭૩-૭૬ (૪)
૧૪ વસંતતિલકા	૨૧-૨૪ (૪)
૧૫ શાર્દૂલવિકીરિત	૧-૪, ૬૧-૬૪, ૮૫-૮૮ (૧૨)
૧૬ શિખરિણી	૮૧-૮૪ (૪)
૧૭ સ્વધરા	૪૫-૪૮, ૮૬-૮૨ (૮)
૧૮ હરિણી	૪૧-૪૪ (૪)

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ સંપૂર્ણ કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમનો ભંગ થયેલો જોવામાં આવતો નથી એ કવિરાજની નિપુણતા સૂચવે છે. વિશેષમાં મર્દુમ ડૉ. ભાણુદાસકરકૃત ‘માર્ગોપદેશિકા’માં આવતા વ્યાકરણના નિયમો ઉપરાંત વધારે વ્યાકરણથી અપરિચિત જનોને આશ્ચર્યોક્તિ કરે તેવી બે ‘સંધિઓ’ છતાં તેમજ અગ્યારમા પદમાં જોઈ શકાય છે. આની વાસ્તવિકતાના સંબંધમાં સિદ્ધાન્ત-કૌમુદી તેમજ સિદ્ધ-હેમ એ બંને વ્યાકરણો સાક્ષી પૂરે છે.

શબ્દ-કૌશલ—

કવિરાજે જેમ બને તેમ પ્રચલિત શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે. એકાદસી કાશ જાણવાની ખાસ જરૂર ન પડે એવી તેમની શબ્દ-રચના છે. આ વાતની અંતમાં આપેલો શબ્દ-કાશ સાક્ષી પૂરે છે.

કાવ્ય-ચમત્કૃતિ—

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા નામનું કાવ્ય અનેક પ્રકારના શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત છે. તેમાં ખાસ કરીને ચરણોની સમાનતાદૃષ્ટી યમક અત્ર વિશેષતઃ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ કાવ્યના પ્રથમ પદ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં જોઈ શકાય છે કે તેનું દ્વિતીય ચરણ તેના ચતુર્થ ચરણને તદ્દન મળતું આવે છે; આથી કરીને સંસ્કૃતના અનભિજ્ઞ જનો તો તે બંને ચરણોને સરખાં જોઈને તેનો અર્થ પણ એકજ હશે એમ ધારે, પરંતુ અર્થતઃ તે બંને જુદાં છે. આવી ચમત્કૃતિથી અલંકૃત એવાં અનેક પદો આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે અને તેની સંખ્યા ૮૦

૧ છઠ્ઠા પદમાંના જેવી સધિનું દર્શાવે શ્રીખમ્પલાદિસંસ્કૃત ચતુર્વિંશતિકાના પદ માં પદમા ધણ દિગ્ગોચર થાય છે.

(પદાંક ૧-૧૬, ૨૧-૪૮, ૫૭-૮૮ અને ૯૩-૯૬)ની થવા, જાય છે. તેમાં પણ વળી ૯ થી ૧૨ સુધીનાં પદો તો આ ઉપરાંત લાટાનુપ્રાસ નામના અન્ય પ્રકારની ચમત્કૃતિથી ઝગરી રહ્યાં છે; તેમાં એકના એક પદનો ત્રણ વાર બૃદ્ધ બૃદ્ધ અર્થમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. વિશેષમાં કવિરાજ પ્રથમ અને ચતુર્થ ચરણો સમાન હોય એવાં પણ ચાર પદો (૫૩-૫૬) રચ્યાં છે. ચરણ-સમાનતાથી વિભૂષિત પદો રચવામાં હજી કંઈ કચાસ રહી ગઈ હોય તો તે પૂર્ણ કરતા હોય તેમ તેમણે ૪૯ થી ૫૨ સુધીનાં પદોમાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો સમાન રચ્યાં છે. આમ કરીને તો કવિરાજ પોતાની કુશલતાની ઝોરજ પ્રભા પ્રદર્શિત કરી છે, કેમકે ચાર ચરણોનાં પદ હોવા છતાં તે જણે બેજ ચરણોનાં હોય એમ લાગે છે. આ ઉપરાંત એક વિશિષ્ટ પ્રકારના યમકથી અલંકૃત ચાર પદો (૮૯-૯૨) રચીને તેમણે શબ્દાલંકાર પરત્વેનું પોતાનું પાણ્ડિત્ય સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

આ અપૂર્વ કાવ્યને તેની ચમત્કૃતિમાં સર્વાંગે મળતું આવતું એક કાવ્ય મારા જોવામાં આવ્યું છે અને તેના રચનારા બીજ કાંઈ નહિ પણ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી છે. આ કાવ્ય 'એન્દ્ર-સ્તુતિ'ના નામથી જોળખાય છે અને તે સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત છે. હાલમાં સાગરાનંદસૂરિજીએ તેની એક અવચૂરિ તૈયાર કરી છે અને તે છપાઈ ગઈ છે. ટુંક સમયમાં તે બહાર પડશે એમ લાગે છે. ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના ઑક્ટોબર માસમાં આની એક પ્રતિ અને તેમની તરફથી જોવાને મળી હતી બે એક મહિના ઉપર મને એ કાવ્યનાં મૂળમાત્રની એક પ્રતિ વિજયમોહનસૂરિજી તરફથી મળી છે. (એ કાવ્યને પણ આ કાવ્યની માફક તૈયાર કરી પ્રસિદ્ધ કરવા મેં વિચાર રાખ્યો છે.)

ચરણની સમાનતારૂપ ચમત્કારથી ચતુરોના ચિત્તને પણ ચોરી લેનાર એક બીજું કાવ્ય શ્રેષ્ઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાવ્યને 'ચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ' એવા નામથી જોળખવામાં આવે છે અને તેના કર્તા મુનિશ્રી મેરવિજયજી છે. આ સંપૂર્ણ કાવ્ય 'વસંતતિલકા' નામના એકજ વૃત્તમાં રચાયેલું છે અને તેના પ્રત્યેક સ્લોકમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા નિહાળી શકાય છે. આ કાવ્યની જમ ચરણ-સદૃશતારૂપી યમકથી અલંકૃત અને ફક્ત એકજ જાતના 'છંદ'માં રચાયેલું પરંતુ ચોવીસ જિનેશ્વરોનીજ સ્તુતિરૂપ અને તે પણ વળી ૨૪ પદોનું એક કાવ્ય હાલમાં મારા જોવામાં આવ્યું છે. તે હજી સુધી અપ્રસિદ્ધ છે.

પદ-સમાનતારૂપી યમકથી થોડે ઘણે અંશે પરિપૂર્ણ એવું એક બીજું કાવ્ય શ્રીમદ્ધર્મ-દ્વિસૂરિએ રચેલું છે અને તે શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી

ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં પ્રસિદ્ધ થયેલું હતું. આ તેમજ ‘ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ’ એ બે કાવ્યો અનુવાદ સહિત મેં તૈયાર કર્યા છે અને તે હુંક સમયમાં છપાઈ બહાર પડશે એવી આશા રહે છે.

આ ઉપર્યુક્ત વિશિષ્ટતાથી અલંકૃત કોઈ બીજું કાવ્ય હોય, તો તેની મને ખબર નથી, જોકે અન્ય જાતનાં યમકમય કાવ્યો તો મેં કેટલાંક જોયાં છે. સમય મળતાં તેનો પણ અનુવાદ કરવા અભિલાષા રહે છે.

કાવ્ય-ઉત્પત્તિ—

આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભન મુનીશ્વરે કર્યા પ્રસંગે રચી તેના સંબંધમાં નીચેની હકીકત રજુ કરવામાં આવે છે. આની સત્યતા ઉપર ભરોસો રાખી શકાય તેમ છે, પરંતુ આ કન્તકથા કવિરાજના અદ્વિતીય કાવ્ય-ચાતુર્યને તથા અસાધારણ ઉપયોગને સ્પષ્ટતા જોડવામાં આવી હોય એમ પણ સંભવી શકે છે.

એકદા શોભન મુનિરાજ ગોચરી માટે ગયા હતા, તેવામાં તેમને જિનેશ્વરની સ્તુતિ રચવાનો વિચાર થઈ આવ્યો અને તે કાર્યમાં તેઓ તત્ક્ષીન બની ગયા. આ પ્રમાણે વ્યગ્ર ચિત્તવાળા તેઓ એક શ્રાવકને ઘેર જઈ ચડ્યા અને ત્યાં આહાર લઈને ભરેલું પાત્ર ઝાળીમાં મૂકવાને બદલે તેની સમીપમાં પડેલું પાપાણનું પાત્ર તેમણે ઝાળીમાં મૂકી દીધું. આહાર કરતી વેળાએ તેમની ઝાળીમાંથી પાપાણનું પાત્ર નીકળતાં તેમની રૂપરૂપ કરનારા બીજા મુનિઓ બોલી ઊઠ્યા કે અહો ! આજે શોભનને તો મોટા લાભ થયો ! ગુરૂજીએ શોભન મુનિને આ બાબતનો ખુલાસો કરવા કહ્યું ત્યારે તેમણે સત્ય હકીકત નિવેદન કરી અને પોતે જિન-સ્તુતિનાં જે પદો રચ્યાં હતાં તે કહી બતાવ્યાં. આ સાંભળીને તેમના ગુરૂજી અતિ-શય ખુશી થઈ ગયા. ગોચરીએ નીકળીને ઉપાશ્રયે પાછા ફરતાં સુધીમાં આવાં અપૂર્વ પદો બે કવીશ્વરે રચ્યાં હોય, તો તે હકીકત આ કવીશ્વરની અપૂર્વ કુશલતા સ્પષ્ટ થાય છે.

સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું સ્થાન—

આ કાવ્યની સમાલોચના કરવાનું કાર્ય તો હું મુજ પાઠક-વર્ગને સોંપું છું, પરંતુ તેની સમીક્ષાને અંગે નીચેની બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવો હું ઉચિત સમજું છું.

(૧) પ્રથમ તો આ કાવ્ય ઉચ્ચ કોટિનું હોવું જોઈએ એ વાતને એ કાવ્યને અંગે રચવામાં આવેલી વિવિધ ટીકાઓના સિદ્ધ કરી આપે છે. ખાસ કરીને સૌભાગ્યસરિત્તએ આના સંબંધમાં નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે એ સ્પષ્ટતા જેવું નથી. તેઓથી કહે છે કે—

“સ્તુતિસ્વરૂપા વિવિધાર્થચિત્રા—
ડહદ્વારસારા સરસામ્બેવા ॥”

(૨) શ્રીમાન્ સંઘતિલક્ષ્મીજીએ આ કવિરાજના સંબંધમાં નીચે મુજબનો અભિપ્રાય આપ્યો છે:—

“વીઓ સોહણનામા, જસસ કવિત્તં વિચિત્તયં સુણિંડં ।

ફેહિ ન વિહિયહિયણહિં પંઢિણહિં સિરં ઘુણિયં ॥

ઘટુપરિયણપરિયરિયા, અલંકરંપંઢિચદ્વપ્પદુપ્પિચ્છા ।

સિરિમોયરાયરાયં, ગણસસ મુહમંઢણં જાયા ॥”

—સમ્યક્ત્વ-સપ્તતિની ટીકા (પત્રાંક ૭૫)

અર્થાત્ (સર્વધરને) ખીજે શોભન નામે પુત્ર હતો. એની વિચિત્ર કવિતાનું શ્રવણ કર્યા બાદ દ્વંદ્વમાં વિરમય પામેલા એવા કયા કયા પહોંહોતોએ મસ્તક ધુણાવ્યું નથી ? શોભન અને ધનપાલ એ બંને ધણા સેવકોથી સેવિત હતા, અખણિત વિદ્વાતાના ગર્વથી દુઃપ્રેક્ષ (દુઃખે કરીને બેઠે શકાય તેવા) હતા તેમજ તેઓ શ્રીભોજ રાજાશ્વરના મુખ-મહુડન બન્યા હતા.

(૩) સાહિત્ય-રસિક ડૉ. યાકોબી જવા વિદ્વાને પણ એની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે, આ વાત તેમણે જર્મન ભાષામાં લખેલી પ્રસ્તાવના ઉપરથી બેઠે શકાય છે.

(૪) આ કાવ્યની શોભન ગુણિજના ગુરૂએ પણ પ્રશંસા કરી છે એમ પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીમહેન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધના નીચે આપેલા ૩૧૯ મા પદ ઉપરથી બેઠે શકાય છે:—

“સ પ્રાહ ન સ્તુતિધ્યાના-જ્ઞાનેસ્પષ્ટવદ્દો ગુરુઃ ।

તત્કાવ્યાન્યથ્ય હર્ષેણ, પ્રાશંસત્ તં ચમત્ક્રુતઃ ॥ ૧ ॥”

(૫) આ કાવ્યથી જૈન સમાજ વિશેષતઃ પરિચિત છે એ વાત પણ તેની ગૌરવતા બહેર કહે છે.

હવે હું આ ઉપોદ્દ્યાત પૂર્ણ કરું તે પૂર્વે भारी અલ્પ બુદ્ધિને લઇને આ કાવ્ય ઉપર યથાયોગ્ય પ્રકાશ પાડી ન શકાયો હોય તો તેથી આ કાવ્યમાં ન્યૂનતા છે એમ ન માનવું એટલી પાઠક-વર્ગને ખાસ બલામણુ કરતો તેમજ ભતિ-દોષ કે મુદ્રણ દોષને લીધે જ કંઈ આમીઓ આ પુસ્તકમાં નજરે પડે તે બદલ સાક્ષર વર્ગ ક્ષમા કરશે એવી આશા રાખતો હું વિરમું છું, ઠમકે

“ગચ્છતઃ સ્પાલનં ક્વાપિ, મવત્યેવ પ્રમાદતઃ ।

હસન્તિ હર્જનાસ્તત્ર, સમાદધતિ સજ્જનાઃ ॥ ૧ ॥”

ભૂલેશ્વર, મુંબાઈ.

વીર સંવત ૨૪૫૨,

માર્ગશીર્ષ શુકલ એકાદશી.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

વિષય-પ્રદર્શન

વિષય	પૃષ્ઠાંક
શ્રીઋષભ જિનેશ્વરની સ્તુતિ	૧
૨ ભગ્યાદિક વિભાગો, અતિગાદ, ભગ્યની સંખ્યા, અનંતનો અર્થ, અભગ્યને પ્રતિ- બોધિત નહિ કરી શકવાનું કારણ, 'કર્મ', જ્ઞાન, નાલિ નરેશ, કલના વિભાગો, યુગલિક, ત્રણ પ્રકારની નીતિઓ, ઋષભદેવ, સંખ્યાત અને પૂર્વની સમજ, પદ્ય-વિચાર, શાસ્ત્ર-વિકાસિતનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-અમરકાર.	
જિનવરોની સ્તુતિ	૨
જિનવર્ષ, જાનના પાંચ પ્રકારો, તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલીમાં રહેલો તદ્દાવત, કેવલીના પ્રકારો, તીર્થનો અર્થ, મન્દાર કુસુમ.	
જૈન આગમની પ્રશંસા	૩
નય, તેના સાત પ્રકારો, અંગ, સિદ્ધાન્ત-રચના, મહાવીર સ્વામીની દેશના, જળધર, પદાર્થોના ત્રણ ધર્મો, કંઠધર્મનું સ્વરૂપ.	
શ્રુત-દેવતાનું સ્મરણ....	૪
શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ.	
શ્રીઅજિતનાથને નમસ્કાર	૫
અર્ચ-કલ્યાણક, તીર્થંકરનું અવન, જન્મ-કલ્યાણક, સમય, અંતર્મુહૂર્ત, વૈભવનિક દેવોના પ્રકારો, ચોસઠ પદો, ભદ્રશાળ વિગેરે વનો, દીપ-સમુદો, ચાર શિલાઓ, લોકપાલ, તિર્થંગ- જુલક, મેરૂ ગિરિનાથ, શ્રીઅજિતનાથ, પદ્ય-પરીક્ષા—પ્રથમનાં બે અરજોના અક્ષરો તથા ગણો સંખ્યાની ખુલાસો.	
જિન-સમૂહની પ્રાર્થના....	૬
અસ્તુ છંદ, વ્યાકરણ-વિચાર, તીર્થંકરોની સંખ્યા, ૩૫ ક્ષેત્રો, કર્મ-ભૂમિ, જન્મ- દીપ, જ પર્વતો.	
જૈન શાસનનો વિચાર	૭
ત્રેલોક્યનું દિગ્દર્શન, ગમ પરત્વે વિચાર, મુક્તિ-માર્ગ, સિદ્ધનો અર્થ.	

૧-૩ અત્ર ત્રણ જુદી જાતના ટાઇપ વાપરીને અહીં વિષયના ત્રણ પ્રકારો સૂચવવામાં આવ્યા છે. જેમકે સૌથી મોટા ટાઇપમાં પૃષ્ઠાંકનો વિષય, તેનાથી નાના ટાઇપમાં સ્પષ્ટીકરણમાં આપેલા વિષયો અને સૌથી નાના ટાઇપમાં મોટા ભાગે ટિપ્પણીમાં આપેલા વિષયો આપ્યા છે.

- માનસી દેવીને પ્રાર્થના ૮
માનસી-સ્વરૂપ, સોળ વિદ્યા-દેવીઓનાં નામો.
- શ્રીશંભુનાથની સ્તુતિ ૯
શંભુનાથ, સંસારને અશ્વત્થની ઉપમા, વીતરાગની પ્રાર્થનાનું કૃષ્ણ, પદ-સંગીક્ષા, પદ પરત્વે માત્રા-ગણતરી, આપાનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-અમરદૃતિ.
- જિનેશ્વરોનો આશ્રય કરવાથી પ્રાપ્ત થતું કૃષ્ણ..... ૧૦
જિનેશ્વરનાં લક્ષણો, માન અને મદમાં તફાવત, મદનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો.
- જૈન મતનું પ્રાધાન્ય ૧૧
જૈન સિદ્ધાન્તમાંના નયોની અનુપમતા, સાંખ્ય દર્શનની ઉત્પત્તિ, સિદ્ધાન્તને 'પ્રયત્ન કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ, કાલની મહત્તા, સ્વભાવની પ્રબલતા, કર્મની પ્રોઠતા, નિયતિની પ્રભુતા, ઉદયમની પ્રધાનતા, વ્યાકરણ-વિચાર, પદ-પરીક્ષા.
- શ્રીવજ્રશુંખલાને પ્રણામ ૧૨
વજ્રશુંખલા દેવીનું સ્વરૂપ.
- અભિનન્દનનાથને પ્રાર્થના ૧૩
શુશ્રુ અને શુશ્રીનો ભેદભેદ, શ્રીઅભિનન્દન, તીર્થંકરોનો ધ્વનિ, શ્રીઅભિનન્દનને આપેલી સિંહની ઉપમા, વૃત્ત-વિચાર, કુતવિશંખિતનું અન્ય લક્ષણ.
- સમસ્ત જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના ૧૪
જિનેશ્વરોનું વિશ્વ-અધુત્વ, તીર્થંકરનું અલૌકિક શુદ્ધત્વ, ગુરુ-ચતુર્ભંગી, અહિસાદિક મહાવ્રતો-અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ, ધર્મ-ચક્ર.
- આગમની પ્રશંસા ૧૫
આગમ, ઉપચાર, ઋષિ આગમો.
- શ્રીરોહિણી દેવીને નમસ્કાર ૧૬
શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ, પદ-વિચાર.
- શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ ૧૭
શ્રીસુમતિનાથ, હમ (ઉપશમ) વિચાર, ભય અને તેના પ્રકારો, પદ-અમરકાર.
- સમસ્ત જિનેશ્વરોને વિનંતિ ૧૮
જિનેશ્વરનું લક્ષણ, ઈશ્વરની મુક્તતા, મુક્ત જીવોના પુનરાગમનનો અસંભવ, સાંવત્સરિક દાન, સ્વર્ણનો સિદ્ધો, ઘાતવર્જિત પાપનો અર્થ, પદ-અમરદૃતિ.
- સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ ૧૯
તીર્થંકરની ગર્ભ-શાનિતા, પદ-અમરક.

કાલી દેવીને પ્રાર્થના	૨૦
કાલી દેવીનું સ્વરૂપ, અભયનો અર્થ, પદ્ય-અમત્કાર-મીમાંસા.						
શ્રીપદ્મપ્રભને વિનતિ	૨૧
પદ્મપ્રભ પ્રભુ, સામાયિકનો અર્થ, પંચમ ગતિ, વૃત્ત-વિચાર-પ્રથમાદિચરણોના ગણો પરત્વે સમજ, વસન્તતિલકાનું અન્ય લક્ષણ, કાવ્ય-અમત્કાર.						
સમગ્ર જિનેશ્વરની સ્તુતિ	૨૨
જિન-શ્રેણિ પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો સંખ્યાની વિચાર, જિનેશ્વરનો મહિમા.						
શ્રીસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૨૩
શ્લોક-અમત્કૃતિ.						
ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ	૨૪
ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ, વૃત્ત-અમત્કાર.						
શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સ્મરણ	૨૫
સુપાર્શ્વનાથ, માલિની વૃત્તનાં લક્ષણો.						
જિનેશ્વરોનું ધ્યાન	૨૬
જિનેશ્વરોની દેવકૃત લકિત, તીર્થકરનું સાન્નિધ્ય કરનારા દેવોની સંખ્યા, સમ્યક્ત્વ.						
જિન-મતની પ્રશંસા	૨૭
જનમ-મરણની વેદના.						
મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ	૨૮
મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને પ્રણામ	૨૯
ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર, દૃષ્ટાંતનો અર્થ, હેતુની સમજ, ઊંઢ અર્થાત્ તર્ક, અને- કાન્તવાદ-મીમાંસા, અંધજનન ન્યાય, ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને અસમાન કહેવાનું કારણ, પદ્ય-પ્રરૂપણા, મન્દાકાન્તાનું લક્ષણ.						
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૩૦
શ્લોક-અમત્કૃતિ.						
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ	૩૧
વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ	૩૨
શ્રીવજ્રાંકુશીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીસુવિધનાથને પ્રાર્થના	૩૩
સુવિધિનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-પરિચય, ઇન્દ્રવજા, ઉપેન્દ્રવજા, અને ઉપજ્ઞાતિનાં લક્ષણો.						

જિનેશ્વરોને વિનતિ	૩૪
પદ્ય-વિચાર.						
જિન-વાણી....	૩૫
પદ્ય-વિચાર.						
જવલનાયુધા (સર્વાંસા મહાજ્વાલા) દેવીની પ્રાર્થના	૩૬
કટિ, જ્વલનાયુધા દેવીનું સ્વરૂપ, પદ્ય-વિચાર.						
શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ	૩૭
શીતલનાથ-ચરિત્ર.						
જિનેશ્વરોનું સ્મરણુ	૩૮
પદ્ય-વિચાર.						
સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૩૯
કદ્ય-વૃક્ષ.						
માનવી દેવીની સ્તુતિ	૪૦
માનવી દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીશ્રેયાંસનાથની વીતરાગ દશા	૪૧
શ્રીશ્રેયાંસનાથ-ચરિત્ર, કંઠ્ય-વિજય, પદ્ય-મીમાંસા, હરિણીનું લક્ષણ.						
જિનેશ્વરોની તેમનાં લક્ષણોથી અંકિત સ્તુતિ	૪૨
જિનાગમની સ્તુતિ	૪૩
સંસારની સમુદ્ર સાથે સરખામણી.						
શ્રીમહાકાલી દેવીનો વિજય	૪૪
મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ, પદ્ય-વિચાર.						
શ્રીવાસુપૂજ્યને વન્દન	૪૫
શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર, શ્રીવાસુપૂજ્યના લગ્ન, પદ્ય-પરિચય, અધરનું લક્ષણ.						
જિન-શ્રેણિને પ્રાર્થના....	૪૬
જિન-વાણીનું સ્વરૂપ	૪૭
શ્રીશાન્તિ દેવીની સ્તુતિ	૪૮
શાન્તિ દેવીનું સ્વરૂપ, સમાનો પ્રભાવ.						
શ્રીવિમલનાથને વન્દન	૪૯
શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-મીમાંસા, પૃથ્વીનું લક્ષણ.						

સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૫૦
‘સદાનવસુરાજિતા’ પદ પરત્વે વિચાર, શ્રીસોમતિલકસૂરિકૃત સર્વજ્ઞ-સ્તોત્ર અને તેના અનુવાદ.	
જિન-પ્રવચનને પ્રણામ	૫૧
શ્રીરોહિણી દેવીને પ્રાર્થના	૫૨
રોહિણી દેવી સંબંધી વિચાર.	
શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ	૫૩
અનન્તનાથ-ચરિત્ર, પદ-અનુવાદ.	
જિન-સમૂહને વિજ્ઞપ્તિ	૫૪
અજ્ઞાન.	
આગમની સ્તુતિ	૫૫
પદ-વિચાર.	
શ્રીઅચ્યુતા દેવીની સ્તુતિ	૫૬
અચ્યુતા દેવીનું સ્વરૂપ.	
શ્રીધર્મનાથને પ્રણામ	૫૭
શ્રીધર્મનાથ-ચરિત્ર, પદ-વિચાર.	
જિન-સમૂહની સ્તુતિ	૫૮
ભારતીની સ્તુતિ	૫૯
શ્રીપ્રજ્ઞપ્તિ દેવીની સ્તુતિ	૬૦
પ્રજ્ઞપ્તિ દેવીનું સ્વરૂપ.	
શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ	૬૧
શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્ર, મેઢનાં સોણ નામો, ‘પાદે’ સંબંધી વિચાર, પદ-વિચાર, અનુવાદ.	
જિનવરોનો વિજય	૬૨
જિન-મતની સ્તુતિ	૬૩
પદ-વિચાર.	
શ્રીબ્રહ્માશાન્તિ યક્ષની સ્તુતિ	૬૪
બ્રહ્માશાન્તિ યક્ષનું સ્વરૂપ.	

જિન-સમુદાયને પ્રણામ	૭૮
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ	૭૯
અનુમાન.						
શ્રીગૌરી દેવીની સ્તુતિ	૮૦
ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીનમિનાથનું સંકીર્તન	૮૧
શ્રીનમિનાથ-ચરિત્ર, પદ્ય-વિચાર, શિખરિણીનું અન્ય લક્ષણ.						
જિનેશ્વરોનો જય	૮૨
દાનના પાંચ પ્રકારો.						
સિદ્ધાન્તનો પરિચય	૮૩
કાલી દેવીની સ્તુતિ	૮૪
કાલી દેવીનું સ્વરૂપ, લક્ષ્મી વિગેરે ચોદ રત્નો.						
શ્રીનેમિનાથને નમસ્કાર	૮૫
નેમિનાથ-ચરિત્ર, મહાસતી રાણમતી, નેમિનાથે યુદ્ધમાં લીધેલો ભાગ.						
જિન-ત્રેણિની સ્તુતિ	૮૬
પદ્ય-વિચાર.						
જિન-વાણીનું ગૌરવ	૮૭
પદ્ય-વિચાર.						
અમ્બા દેવીની સ્તુતિ	૮૮
અમ્બા દેવીનું સ્વરૂપ.						
શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રાર્થના	૮૯
શ્રીપાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર, પદ્ય-વિચાર.						
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૯૦
જન્મ-મરણનાં સ્થાનો.						
જિન-વાણી પરત્વે વિચાર	૯૧
પદ્ય-અમરકાર.						
વૈરોટ્યા દેવીની સ્તુતિ	૯૨
ધરણેન્દ્ર-વિચાર, વૈરોટ્યા દેવીનું સ્વરૂપ.						

શ્રીવીર પ્રભુને વિનંતિ

....
 વીર પ્રભુનું ચરિત્ર, 'વીર' શબ્દ સંબંધી વિચાર, વીર પ્રભુની વીરતા, વીરનું તપ,
 વીર પ્રભુનાં અન્ય નામો, પદ્ય-વિચાર.

૯૩

જિન-સમૂહની સ્તુતિ

....
 સમવસરણુનું સ્વરૂપ, પુષ્પ-વૃષ્ટિ, ત્રણ ગદા, વર્તુલાકાર સમવસરણુનો વિષ્કંભ,
 ચતુષ્કોણાકાર સમવસરણુ, ગદનાં દ્વારો, અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર,
 છત્ર ઇત્યાદિ, સમવસરણુની રચના, સમવસરણુમાં તીર્થંકરનું સ્વરૂપ, તીર્થંકરની
 દેશના, તીર્થંકરની પર્વદા, દશ આશ્ચર્યો, જૈન દર્શનમાં વિનયનું સ્થાન, પ્રમાણાંશુલા-
 દિકનો વિચાર.

૯૪

ભારતીને પ્રાર્થના

....
 અમ્બિકા દેવીની સ્તુતિ

અમ્બિકા દેવીનું સ્વરૂપ.

૯૫

૯૬

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थसूची (स्पष्टीकरणार्थं साधनरूप ग्रन्थानि भूयः)

जैनग्रन्थाः

कर्तारः

त्रिपाट्टिदशालाकापुरुषचरित्रम्

कलिकालसर्वज्ञाश्री हेमचन्द्र 'सूरि'

सिद्धहेमशब्दानुशासनम्

"

अभिधानचिन्तामणिः

"

अभिधानचिन्तामणिपरिशिष्टम्

"

अनेकार्थसङ्ग्रहः

"

घीतरागस्तोत्रम्

"

छन्दोऽनुशासनम्

"

योगशास्त्रम्

"

अयोगव्ययच्छेदव्याप्रिशिका

"

अनुयोगद्वाराणि

गणधरः

अनुयोगद्वारवृत्तिः

मलधारगच्छीयश्री हेमचन्द्र 'सूरि'

शीलोपवेशमाला

"

पुष्पमाला

"

भयभाषना

"

प्रयचनसारोद्धारः

श्री हेमचन्द्र 'सूरि'

प्रयचनसारोद्धारवृत्तिः

श्री सिद्धसेन 'सूरि'

प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारः

श्री बादिदेव 'सूरि'

रत्नाद्वाररत्नाकरः

"

रत्नाकरावतारिका (प्रमाण० वृत्तिः)

श्री रत्नप्रभ 'सूरि'

न्यायकुसुमाञ्जलिः

न्यायविशारदन्यायतीर्थमुनिश्री न्यायविजयः

अध्यात्मतत्त्वालोकः

"

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्

वाचकवर्यश्री उमास्वातिः

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रमाध्यमम्

"

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रसम्बन्धकारिकाटीका

श्री देवगुप्त 'सूरि'

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रटीका

श्री सिद्धसेन 'गणि'

कर्मप्रवृत्तिः (कम्मपयली)

श्री शिवशर्म 'सूरि'

कर्मग्रन्थः

श्री देवेन्द्र 'सूरि'

पञ्चसङ्ग्रहः

श्री चन्द्रार्पि महत्तरः

जम्बूद्वीपप्रज्ञातिः
 जम्बूद्वीपप्रज्ञातिवृत्तिः
 आवश्यकनिर्युक्तिः
 विशेषावश्यकम्
 घृष्टस्त्वग्रहिणी
 प्रज्ञापनावृत्तिः
 जीवाजीवाभिगमवृत्तिः
 भगवतीसूत्रम्
 योगविन्दुः
 सम्मतितर्कः
 कल्याणमन्दिरस्तोत्रम्
 आगमसारः
 नयचक्रम्
 नयामृततरङ्गिणी
 द्वार्त्रिशद्वार्त्रिशिका
 मयप्रदीपः
 मयरहस्यः
 अद्यात्मोपनिषद्
 नयोपदेशः
 स्थावरावकल्पलता
 ज्ञाताधर्मकथाङ्कः
 समयायाङ्कः
 नन्द्यासूत्रम्
 कल्पसूत्रम्
 सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)
 लोकप्रकाशः
 धर्मविन्दुः
 अनेकान्तजयपताका
 आवश्यकटीका
 अर्थदीपिका (श्रीआनन्दप्रतिक्रमणसूत्रम्)
 आवश्यकचूर्णः
 स्थानाङ्कम्
 आचाराङ्कम्
 चैत्यवन्दनमहाभाष्यम्

गणधरः
 श्री 'शान्तिचन्द्रः'
 श्री 'भद्रबाहु' स्वामी
 क्षमाभ्रमणश्री 'जिनभद्र' गणिः
 ”
 श्री 'मलयगिरिः'
 ”
 गणधरः
 सार्किकचक्रवर्तिश्री 'सिद्धसेनदियाकरः'
 ”
 श्री 'देवचन्द्रः'
 श्री 'मल्लपादि' सूरिः
 न्यायाचार्य-न्यायविशारद-श्री 'यशोविजयः'
 ”
 ”
 ”
 ”
 ”
 ”
 गणधरः
 ”
 क्षमाभ्रमणश्री 'देववाचक' सूरिः
 श्री 'भद्रबाहुस्वामी'
 उपाध्यायश्री 'विनयविजयः'
 ”
 श्री 'हरिभद्र' सूरिः
 ”
 श्री 'रत्नशेखर' सूरिः
 श्री 'जिनदास' महत्तरः
 गणधरः
 ”
 श्री 'शान्ति' सूरिः

अष्टलक्षी (अर्थरत्नावली)

आचारदिनकरः

निर्वाणकलिका

उपदेशरत्नाकरः

दशवैकालिकम्

सिद्धान्तागमस्तयः

चतुर्विंशतिका

भक्तामरस्तोत्रम्

नमिऊणम्

अध्यात्मकल्पद्रुमटीका

जैनस्तोत्रसङ्ग्रहस्य द्वितीयो विभागः

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

घैराग्यशतकम्

वाग्भट्टालङ्कारः

संवेगद्रुमकन्दली

लघुशान्तिस्तोत्रम्

स्तुतिचतुर्विंशतिकाटीका

”

”

आचाराङ्गवृत्तिः

शब्दत्रयमाहात्म्यम्

उपदेशतरङ्गिणी

धर्मसङ्ग्रहः

धीरभक्तामरम्

शान्तिनायचरित्रम्

सेनप्रश्नम्

जीवसमासः

भक्तामरसमस्या (शान्तिभक्तामरम्)

सुपाहनाहचरित्रं

नमुश्रुणं

मरुहसरसज्ज्ञाय

उपाध्यायश्री ' समयसुन्दरः '

श्री ' वर्धमान ' सूरिः

श्री ' पादालित ' सूरिः

सहस्रावधानाप्रतिमप्रतिमाधुरन्धर-

श्री ' मुनिसुन्दर ' सूरिः

श्री ' शय्यम्भव ' सूरिः

श्री ' जिनप्रभ ' सूरिः

श्री ' वप्पमाट्टि ' सूरिः

श्री ' मानतुङ्ग ' सूरिः

”

श्री ' धनविजयगणिः '

प्रकाशयित्री—श्रीयशोविजयजैनग्रन्थमाला

श्री ' मेरुविजय ' गणिः

श्री ' पद्मानन्द ' कविः

श्री ' वाग्भट्टः '

श्री ' विमल ' सूरिः

श्री ' मानवेयः ' सूरिः

श्री ' सिद्धिचन्द्रगणिः '

श्री ' सौभाग्यसागर ' सूरिः

मुनिराजश्री ' जयविजयः '

श्री ' शीलाङ्क ' सूरिः

श्री ' धनेश्वर ' सूरिः

श्री ' रत्नमन्दिर ' गणिः

श्री ' मानाविजयः '

उपाध्यायश्री ' धर्मवर्धन ' गणिः

श्री ' शुभविजयः '

मुनिश्री ' लक्ष्मीविमलः '

श्री ' लक्ष्मण ' गणिः

' सौधर्मेन्द्रः '

जैन गुणशती ग्रन्था

प्रकरण-रत्नाकर
वीर-स्तवन
ब्रह्मार्थद्विर्द्धान
सूक्तमुक्तावली
नेमिनाथ-स्तवन

तत्त्वाभ्यास (उत्तरार्ध)

जैन हिन्दी ग्रन्थ

अहिंसाविग्वर्धन

अजैनसंस्कृतग्रन्थाः

किरातार्जुनीयम्
श्रुतबोधः
कुमारसम्भवः
वृत्तरत्नाकरः
सिद्धान्तकौमुदी (अष्टाध्यायीटीका)
निशुपालवधः
महाभारतम्
मनुस्मृतिः
भगवद्गीता
शृच्छकटिकम्
काव्यमाला (सप्तमगुच्छकः)
मालतीमाधवनाटकम्

गुणशती नाटक

द्वीपदी-नाटक

कर्ता

श्रावक ' ह्रीमसी भाण्डक '
उपाध्याय श्री ' विनयविजयल '
शास्त्रविशारद जैनार्या श्री ' विजयधर्म ' स्वरि
मुनिश्री ' कुसर विमलल '
न्यायाचार्य न्यायविशारद महाभट्टोपाध्यायश्री
' यशोविजयल '
न्यायविशारद न्यायतीर्थ उपाध्यायश्री
' भगलविजयल '

कर्ता

शास्त्रविशारद श्री ' विजयधर्म ' स्वरि

कर्तारः

महाकवि ' भारविः '
कविराज ' कालिदासः '

• श्रीमद्वेङ्कटारः "
महामहोपाध्याय श्रीमद्वेङ्कटजिदीक्षितः '
कविवर ' माघः '
आद्यकवीश्वर ' वाल्मीकिः '
भगवान् ' मनुः '
श्री ' कृष्णः '
श्री ' शूद्रक ' कविः

महाकवि ' भवभूतिः '

कर्ता

भट्टभ साक्षर आद्याचार्य ध्यानशास्त्र

नमः परमात्मने ।

सुविहितपुरन्दरश्रीशोभनमुनिवर्यविहिता

॥ स्तुतिचतुर्विंशतिका ॥

१ श्रीकृपभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभिनन्दनस्तुतिः—

भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मावली—

रम्भासामज ! 'नाभि'नन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ।

भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां सम्पादय प्रोज्झिता—

रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ॥ १ ॥

—शार्दूलविकीर्णितम् (१२, ७)

समस्तजिनंवराणां स्तुतिः—

ते वः पान्तु जिनोत्तमाः क्षतरुजो नाचिक्षिपुर्यन्मनो

द्वारा विभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवा राजिताः ।

यत्पादौ च सुरोज्झिताः सुरभयाञ्चकुः पतन्त्योऽम्बरा—

द्वाराविभ्रमरोचिताः सुमनसो मन्दारवाराजिताः ॥ २ ॥ —शार्दूल०

जिनप्रवचनप्रशंसा—

शान्तिं वस्तनुतान् मिथोऽनुगमनाद् यन्नैगमाद्यैर्नयै—

रक्षोभं जम् ! हेऽतुलां छितमदोदीर्णाङ्गजालं कृतम् ।

तत् पूज्यैर्जगतां जिनैः प्रवचनं दृष्यत्कुवाद्यावली—

रक्षोभञ्जनहेतुलाञ्छितमदो दीर्णाङ्गजालकृतम् ॥ ३ ॥ —शार्दूल०

श्रुतदेवतास्मरणम्—

शीतांशुत्विषि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूलीकणा—

नाली केसरलालसा समुदिताऽऽशु भ्रामरीभासिता ।

पायाद् वः श्रुतदेवता निदधती तत्राब्जकान्ती क्रमौ

नालीके सरलाऽलसा समुदिता शुभ्रामरीभासिता ॥ ४ ॥ १ ॥—शार्दूल०

अथ अजितनाथप्रणामः—

त'मजित'मभिनौमि यो विराजद्—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ।

निजजननमहोत्सवेऽधितष्ठा—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ॥ १ ॥

—पुष्पिताग्रा

जिनकदम्बकाभिनुतिः—

स्तुत जिननिवहं तमर्तितप्ता—

ध्वनदसुरामरवेण वस्तुवन्ति ।

यममरपतयः प्रगाय पार्श्व—

ध्वनदसुरामरवेणवः स्तुवन्ति ॥ २ ॥

—पुष्पि०

जिनमतविचारः—

प्रवितर वसतिं त्रिलोकबन्धो !

गमनैययोगततान्तिमे पदे हे ।

जिनमत ! विततापवर्गवीथी—

गमनययो ! गततान्ति मेऽपदेहे ॥ ३ ॥

—पुष्पि०

मानसीदेव्याः प्रार्थना—

सितशकुनिगताऽऽशु मानसीन्ध्या—

ऽऽत्ततिमिरम्मदभौसुराजिताशम् ।

वितस्तु दधती पर्वि क्षतोचय— । ।

तततिमिरं मदभौसुराजिता शम् ॥ ४ ॥ २॥ —पुष्पि०

अथ श्रीशम्भवस्याभ्यर्चना—

निर्भिन्नशत्रुभवभय !

शं भवकान्तरतार ! तार ! ममारम् ।

वितर त्रातजगन्नय ! । ।

‘शम्भव !’ कान्तरतारतारममारम् ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः

जिनवराणामाश्रयालक्ष्मीः—

आश्रयतु तव प्रणतं

विभया परमा रमाऽरमानमदमरैः ।

स्तुत ! रहित ! जिनकदम्बक !

विभयापरमार ! मारमानमदमरैः ॥ २ ॥ --आर्या०

जिनमतस्य प्राधान्यम्—

जिनराज्या रचितं स्ता—

दसमाननयानया नयायतमानम् ।

शिवशर्मणे मतं दध—

दसमाननयानयानया यतमानम् ॥ ३ ॥ —आर्या०

वज्रशृङ्खलायै प्रणामः—

शृङ्खलभृत् कनकनिभा

या तामसमानमानमानवमहिताम् ।

श्री'वज्रशृङ्खलां' कज—

यातामसमानमानमानवमहिताम् ॥ ४ ॥ ३ ॥ —आर्या०

४ श्रीजभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ अभिनन्दनस्य प्रार्थना—

त्वमशुभाभ्यभिनन्दन' ! नन्दिता—

सुरवधूनयनः परमोदरः ।

स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !

सुरव ! धूनय नः परमोदरः ॥ १ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

समग्रजिनेश्वराणामभ्यर्थना—

जिनवराः ! प्रयतध्वमितामया

मम तमोहरणाय महारिणः ।

प्रदधतो भुवि विश्वजनीनता—

ममतमोहरणा यमहारिणः ॥ २ ॥ —द्वुत०

आगमस्तुतिः—

असुमितां मृतिजात्यहिताय यो

जिनवरागम ! नो भवमायतम् ।

प्रलघुतां नय निर्मथितोद्धता—

जिनवरागमनोभवमायै ! तम् ॥ ३ ॥ —द्वुत०

श्रीरोहिण्यै नमः—

विशिखशङ्खजुषा धनुषोऽस्तसत्— ।
 सुरभिया ततनुन्नमहारिणा ।
 परिगतां विशदामिह 'रोहिणी' ।
 ॥ 'सुरभियाततनुं नम हारिणा ॥ ४ ॥ ४ ॥—द्वत०

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

मदमदनरहित ! नरहित !
 'सुमते !' सुमतेन ! कनकतारेतारे ! ।
 दमदमपालय ! पालय
 दरादरातिक्षतिक्षपातः पातः ! ॥ १ ॥—आर्यागीतिः

समग्रजिनेश्वराणां विज्ञप्तिः—

विधुतारा ! विधुताराः !
 सदा सदाना ! जिना ! जिताघाताघाः ! ।
 तनुतापातनुतापा !
 हितमाहितमानवनवविभवा ! विभवाः ! ॥ २ ॥—आर्यो०

सर्वज्ञसिद्धान्तस्य स्मरणम्—

मतिमति जिनराजि नरा—
 हितेहिते रुचितरुचि तमोहेऽमोहे ।
 मतमतनूनं नूनं
 स्मरास्मराधीरधीरसुमतः सुमतः ॥ ३ ॥—आर्यो०

कालीदेव्यै प्रार्थना—

नैगदाऽमानगदा मा—

महो महोराजिराजितरसा तरसा ।

घनघनकाली काली

बतावतादूनदूनसंत्रासत्रा ॥ ४ ॥ ५ ॥ —आर्या०

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मभाय विनतिः—

पादद्वयी दलितपद्ममृदुः प्रमोद—

मुन्मुद्रतामरसैदामलतान्तपात्री ।

‘पाद्मप्रभी’ प्रविदधातु सतां वितीर्ण—

मुन्मुद्रतामरसदा मलतान्तपात्री ॥ १ ॥

—यसन्तलिका

समप्रजिनेश्वराणां स्तुतिः—

सा मे मतिं वितनुताजिनपङ्क्तिरस्त—

मुद्राऽऽगताऽमरसभाऽसुरमध्यगाऽऽद्याम् ।

रत्नांशुभिर्विदधती गगनान्तराल—

मुद्रागतामरसभासुरमध्यगाद् याम् ॥ २ ॥ —यसन्त०

श्रीसिद्धान्तस्वरूपम्—

श्रान्तिच्छिदं जिनवरागममाश्रयार्थ—

माराममानम लसन्तमसङ्गमानाम् ।

धामाग्रिमं भवसरित्पतिसेतुमस्त—

माराममानमलसन्तमसं गमानाम् ॥ ३ ॥ —यसन्त०

१ ‘नगदामान०’ इति पाठान्तरम् । २ ‘सत्रा सत्रा’ इत्यपि पदच्छेदः । ३ ‘सदाऽऽमलता०’ इत्यपि पाठः ।
४ ‘मुद्रा गताऽमरसभा सुरमध्यगाद्याम्’ इत्यपि संभवति ।

गान्धारीदेवीस्तुतिः—

‘गान्धारि !’ वज्रमुसले जयतः समीर—

पातालसत्कुवल्याबलिनीलभे ते ।

कीर्तीः करप्रणयिनी तव ये निरुद्ध—

पातालसत्कुवल्या बलिनी लभेते ॥ ४ ॥ ६ ॥ —वसन्त०

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वजिनस्मरणम्—

कृतनति कृतवान् यो जन्तुजातं निरस्त—

स्मरपरमदमायामानवाधायशस्तम् ।

सुचिरमविचलत्वं चित्तवृत्तेः ‘सुपार्श्व’

स्मर परमदमाया मानवाधाय शस्तम् ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनराज्या ध्यानम्—

ब्रजतु जिनततिः सा गोचरे चित्तवृत्तेः

सदमरसहिताया बोऽधिका मानवानाम् ।

पदमुपरि दधाना वारिजानां व्यहार्षित्

सदमरसहिता या बोधिकामा नवानाम् ॥ २ ॥ —मालिनी

जिनमतप्रशंसा—

दिशदुपशमसौख्यं संयतानां सदैवो—

रु जिनमतमुदारं काममायामहारि ।

जननमरणरीणान् वासयत् सिद्धिवासे—

ऽरुजि नमत मुदाऽरं काममायामहारि ॥ ३ ॥ —मालिनी

महामानस्याः स्तुतिः—

दधति ! रविसपत्नं रत्नमाभास्तभास्वन्—

नवधनतरवारिं वा रणारावरीणाम् ।

गतवति ! विकिरत्यालीं महामानसींष्टा—

नव धनतरवारिं वारणारावरीणाम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ —मालिनी

८ श्रीचन्द्रप्रभाजिनस्तुतयः

अथ चन्द्रप्रभप्रभवे प्रणामः—

तुभ्यं 'चन्द्रप्रभ !' जिन ! नमस्तामसोज्जृम्भितानां

हाने कान्तानलसम ! दयावन् ! दितायासमान ! ।

विद्वत्पङ्क्त्या प्रकाटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतू—

हानेकान्तानलसमदया वन्दितायासमान ! ॥ १ ॥

—मन्दाकान्ता (४, ९, ७)

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

जीयाद् राजी जनितजननज्यानिहानिर्जिनानां

सत्यागारं जयदसितरुक् सारविन्दाऽवतारम् ।

भव्योद्धृत्या भुवि कृतवती याऽवहद् धर्मचक्रं

सत्यागा रञ्जयदमितरुक् सौ रविं दावतारम् ॥ २ ॥ —मन्दा०

सिद्धान्तस्तुतिः—

सिद्धान्तः स्तादहितहतयेऽख्यापयद् यं जिनेन्द्रः

सद्राजीवः स कविधिषणापादनेऽकोपमानः ।

दक्षः साक्षाच्छ्रवणचुलुकैर्यं च मोदाद् विहायः—

सद्राजी वः सकविधिषणाऽपादनेकोपमानः ॥ ३ ॥ —मन्दा०

वज्राङ्कुश्याः स्तुतिः—

‘वज्राङ्कुश्या’ङ्कुशकुलिशमृत् ! त्वं विधत्स्व प्रयत्नं
स्वायत्यागे ! तनुमदवने हेमताराऽतिमत्ते ।

अध्यारूढे ! शशधरकरश्चेतभासि द्विपेन्द्रे

स्वायत्याऽगेऽतनुमदवने हेऽमतारातिमत्ते ! ॥ ४ ॥ ८ ॥ —मन्दा०

१ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रार्थना—

तवाभिवृद्धिं ‘सुविधि’र्विधेयात्

स भासुरालीनतपा दयावन् ! ।

यो योगिपङ्क्त्या प्रणतो नमःसत्त-

सभासुरालीनतपादयाऽवन् ॥ १ ॥

—उपजातिः

जिनेश्वरेभ्योऽभ्यर्थना—

या जन्तुजाताय हितानि राजी

सारा जिनानामलपद् ममालम् ।

दिश्यान्मुदं पादयुगं दधाना

सा राजिनानामलपद्ममालम् ॥ २ ॥

—इन्द्रवज्रा

जिनवाणी—

जिनेन्द्र ! मङ्गैः प्रसभं गभीरा—

ऽऽशु भारती शस्यतमस्तवेन ।

निर्नाशयन्ती मम शर्म दिश्यात्

शुभाऽरतीशस्य तमस्तवेन ! ॥ ३ ॥ —उप०

ज्वलनायुधायै विज्ञापना—

दिश्यात् तवाशु 'ज्वलनायुधा'ऽल्प—

मध्या सिता कं प्रवरालकस्य ।

अस्तेन्दुरास्यस्य रुचोरुं पृष्ठ—

मध्यासिताऽकम्प्रवरालकस्य ॥ ४ ॥ ९ ॥ —इन्द्र०

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलजिनस्तुतिः—

जयति 'शीतल'तीर्थकृतः सदा

चलनतामरसं सदलं घनम् ।

नवकमम्बुरुहां पथि संस्पृश—

चलनतामरसंसदलङ्घनम् ॥ १ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

जिनानां स्मरणम्—

स्मर जिनान् परिनिब्रजररजो—

जननतानवतोदयमानतः ।

परमनिर्वृतिशर्मकृतो यतो

जर्ने ! नतानवतोऽदयमानतः ॥ २ ॥ —द्वुत०

"सिद्धान्तस्वरूपम्—

जयति कल्पितकल्पतरूपम्

मतमसारतरागमदारिणा ।

प्रथितमत्र जिनेन मनीषिणा—

मतमसा रतरागमदारिणा ॥ ३ ॥ —द्वुत०

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

घनरुचिर्जयताद् भुवि 'मानवी'।

गुरुतराविहतामरसङ्गता ।

कृतकराऽखवरे फलपत्रभा—

॥ गुरुतराविहतामरसं गता ॥ ४ ॥ १० ॥ —द्व०

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसजिनस्य परमं वैराग्यम्—

कुसुमधनुषा यस्मादन्यं न मोहवशं व्यधुः

कमलसदृशां गीतारावा बलादपि तापितम् ।

प्रेणमततरां द्राक् 'श्रेयांसं' न चाहत यन्मनः

कमलसदृशाङ्गी तारा वाऽबला दयिताऽपि तम् ॥ १ ॥

—हरिणी (१, ४, ७)

जिनवराणां तल्लक्षणगर्भितस्तुतिः—

जिनवरततिर्जीवालीनामकारणवत्सला—

ऽसमदमहिताऽमौरा दिष्टासमानवराऽजया ।

नमदमृतमुक्पङ्क्या नृता तनोतु मतिं ममा—

ऽसमदमहितामारादिष्टा समानवराजया ॥ २ ॥ —हरिणी

जिनागमस्य स्तुतिः—

भवजलनिधिभ्राम्यज्जन्तुव्रजायतपोत ! हे

तनु मतिमतां सन्नाशानां सदा नरसम्पदम् ।

समभिलषतामर्हन्नाथागमानतभूपतिं

तनुमति मतां सन्नाशानां सदानरसं पदम् ॥ ३ ॥ —हरिणी

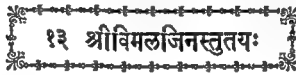
श्रीशान्तिदेव्याः स्तुतिः—

रक्षःक्षुद्रग्रहादिप्रतिहर्तिंशमनी वाहितश्चेतभास्वत्—

सन्नालीका सदा सापरिकरमुदिता सा क्षमालाभवन्तम् ।

शुभ्रा श्री'शान्ति'देवी जगति जनयतात् कुण्डिका भाति यस्याः

सन्नालीका सदासा परिकरमुदिता साक्षमाला भवन्तम् ॥ ४ ॥१२॥ —शृंग०

अथ श्रीविमलनाथाय प्रणामः—

अपापदमलं घनं शमितमानमामो हितं

नतामरसभासुरं विमलमालयाऽऽमोदितम् ।

अपापदमलङ्घनं शमितमानमामोहितं

न तामरसभासुरं 'विमल'मालयामोदितम् ॥ १ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

समस्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरदाः

क्रियासु रुचितासु ते सकलभारतीरा यताः ।

सदानवसुराजिता असमराजिनाभीरदाः

क्रियासुरुचितासु ते सकलभा रतीरायताः ॥ २ ॥ —पृथ्वी

जिनप्रवचनप्रणामः—

सदा यतिगुरोरहो ! नमत मानवैरश्रितं

मतं वरदमेनसा रहितमायताभावतः ।

सदायति गुरोरहो न मतमानवैरं चितं

मतं वरदमेन सारहितमायता भावतः ॥ ३ ॥ —पृथ्वी

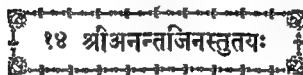
श्रीरोहिण्यै विनतिः—

प्रभाजि तनुतामलं परमचापला 'रोहिणी'

सुधावसुरभीमना मयि सभाक्षमालेहितम् ।

प्रभाजितनुताऽमलं परमचापलाऽऽरोहिणी

सुधावसुरभीमनामयिसभा क्षमाले हितम् ॥ ४ ॥ १३ ॥—पृथ्वी

अथ श्रीअनन्तनायस्य स्तुतिः—

सकलधौतसहासनमेरव—

स्तव दिशन्त्वभिषेकजलप्लवाः ।

मत्त'मनन्तजितः' स्नापितोल्लसत्—

सकलधौतसहासनमेरवः ॥ १ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

जिनसमृदायस्य विहङ्गिः—

मम रतामरसेवित ! ते क्षण—

प्रद ! निहन्तु जिनेन्द्रकदम्बक ! ।

वरद ! पादयुगं गतमञ्जता—

ममरतामरसे विततेक्षण ! ॥ २ ॥

—द्वुत०

आगमस्तुतिः—

परमतापदमानसजन्मनः—

प्रियपदं भवतो भवतोऽवतात् ।

जिनपतेर्मत्तमस्तजगन्नयी—

परमतापदमानसजन्मनः ॥ ३ ॥

—द्वुत०

श्रीअच्युतायाः स्तुतिः—

रसितमुच्चतुरं गमनाय कं

दिशतु काञ्चनकान्तिरिता'ऽच्युता' ।

धृतधनुःफलकासिशरा करै—

रसितमुच्चतुरङ्गमनायकम् ॥ ४ ॥१४॥ —द्वुत०

अथ श्रीधर्मनायाय प्रणामः—

नमः श्रीधर्म ! निष्कर्मो—दयाय महितायते । ।

मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रै—दयायमहिताय ते ॥ १ ॥

—अनुद्वप्

जिनसमूहस्य स्तुतिः—

जीयाज्जिनौघो ध्वान्तान्तं, ततान लसमानया ।

भामण्डलत्विषा'यः स, ततानलसमानया ॥ २ ॥ —अनु०

भारत्याः संकीर्तना—

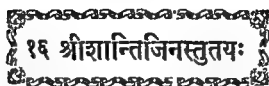
भारति ! द्राग् जिनेन्द्राणां, नवनौरक्षतारिके ।

संसाराम्भोनिघावरमा—नवनौ रक्ष तारिके ! ॥ ३ ॥ —अनु०

श्रीप्रज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

केकिस्था वः क्रियाच्छक्ति—करा लाभानयाचिता ।

'प्रज्ञप्ति'र्नूतनाम्भोज—करालाभा नयाचिना ॥४॥१५॥ —अनु०

अथ श्रीशान्तिनाथस्य स्तुतिः—

राजन्त्या नवपद्मारागरुचिरैः पादैर्जिताष्टापदा—

द्रेऽकोप ! द्रुतजातरूपविभया तन्वाऽऽर्य ! धीर ! क्षमाम् ।

विभ्रत्याऽमरसेव्यया जिनपते ! श्रीशान्तिनाथास्मरो—

द्रेकोपद्रुत ! जातरूप ! विभयातन्वार्यधी^१ ! रक्ष माम् ॥ १ ॥

—शार्दूलविकीर्तितम्

जिनवराणां विजयः—

ते जीयासुरविद्विषो जिनवृषा मालां दधाना रजो—

राज्या मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्तां चिताः ।

कीर्त्या कुन्दसमत्त्रिवेषदपि ये न प्राप्तलोकत्रयी—

राज्या मेदुरपारिजातसुमनःसन्तानकान्ताश्चिताः ॥२॥ —शार्दूल०

जिनमतस्य स्तुतिः—

जैनेन्द्रं मतमातनोतु सततं सम्यग्दृशां सद्गुणा—

लीलामं गमहारि भिन्नमदनं तापापहृद् यामरम् ।

दुर्निर्भेदनिरन्तरान्तरतमोनिर्नाशि पर्युल्लस—

लीलामङ्गमहारिभिन्नमदनन्तापापहृद्यामरम् ॥३॥ —शार्दूल०

श्रीब्रह्मशान्तियक्षस्य स्तुतिः—

दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ' ब्रह्मशान्तिः ' क्रियात्

सन्त्यज्यानि शमी क्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमाली हितम् ।

तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिर्योऽधारयन्मूढतां

सन्त्यज्यानिशमीक्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमालीहितम् ॥४॥१६॥

—शार्दूल०

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्धुनाथाय वन्दनम्—

भवतु मम नमः श्री'कुन्धु'नाथाय तस्मा-

यमितशमितमोहायामितापाय हृद्यः ।

सकलभरतभर्ताऽभूज्जिनोऽप्यक्षपाशा—

यमितशमितमोहायामितापायहृद् यः ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

सकलतीर्थपतिभ्यः प्रणतिः—

सकलजिनपतिभ्यः पावनेभ्यो नमः सन्—

नयनरवरदेभ्यः सारवादस्तुतेभ्यः ।

समधिगतनतिभ्यो देववृन्दाद् वरीयो—

नयनरवरदेभ्यः सारवादस्तु तेभ्यः ॥ २ ॥ —मालिनी

सिद्धान्तस्मरणम्—

स्मरत विगतमुद्रं जैनचन्द्रं चकासत्—

कविपदगमभङ्गं हेतुदन्तं कृतान्तम् ।

द्विरदमिव समुद्यद्धानमार्गं धुतायै—

कविपदगमभङ्गं हे तुदन्तं कृतान्तम् ॥ ३ ॥ —मालिनी

श्रीपुरुषदत्तायै प्रार्थना—

प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे ! समुद्यत्—

सदसिफलकरामेऽभीमहासेऽरिभीते ! ।

सपदि 'पुरुषदत्ते !' ते भवन्तु प्रसादाः

सदसि फलकरा मेऽभीमहासेरिभीते ॥ ४ ॥ १७ ॥

—मालिनी

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचच्चक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं
सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।

द्रुतकलधौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्—
सन्नमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ १ ॥

—द्विपदी

जिनवरेभ्यो वन्दना—

स्तौति समन्ततः स्म समवसरणभूमौ यं सुरावलिः
सकलकलाकलापकलिताऽपमदाऽरुणकरमपापदम् ।
तं जिनराजविसरमुज्जासितजन्मजरं नमाम्यहं
सकलकला कलाऽपकलितापमदारुणकरमपापदम् ॥ २ ॥

—द्विपदी

जिनागमाय नमः—

भीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि परास्तविस्फुरत्—
परमतमोहमानमतनूनमलं धनमधवते हितम् ।
जिनपतिमतमपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं
परमतमोहमानमत नूनमलङ्घनमधवतेहितम् ॥ ३ ॥ —द्विपदी

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः—

आऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुतात्—
समतनुभागविकृतधीरसमदवैरिव घामहारिभिः ।
तडिदिव भाति सान्ध्यघनमूर्धनि 'चक्रधरा'ऽस्तु सा मुदे—
ऽसमतनुभा गवि कृतधीरसमदवैरिवघा महारिभिः ॥ ४ ॥ १८ ॥

—द्विपदी

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

नुदंस्तनुं प्रेवितर 'मल्लि'नाथ ! मे
प्रियङ्गुरोचिररुचिरोचितां वरम् ।
विडम्बयन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः
प्रियं गुरोऽचिररुचिरोचिताम्बरम् ॥ १ ॥

—रुचिरा

जिनपतीनां स्तुतिः—

जवाद् गतं जगदवतो वपुर्व्यथा—
कदम्बकैरवशतपत्रसं पदम् ।
जिनोत्तमान् स्तुत दधतः स्रजं स्फुरत्—
कदम्बकैरवशतपत्रसम्पदम् ॥ २ ॥ —रुचिरा

सिद्धान्तश्लाघनम्—

स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः
शमावहन्नतनुतमोहरोदिते ।
स चित्तभूः क्षत इह येन यस्तपः—
शमावहन्नतनुतमोहरोदिते ॥ ३ ॥ —रुचिरा

श्रीकपदिस्मरणम्—

द्विपं गतो हृदि रमतां दमश्रिया
प्रभाति मे चकितहरिद्विपं नगे ।
वटाहये कृतवसातिश्च यक्षराट्
प्रभातिमेचकितहरिद् विपन्नगे ॥ ४ ॥ १९ ॥

—रुचिरा

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

अथ श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य संस्तवनम्—

जिन'मुनिसुव्रतः' समवताज्जनतावनतः

संमुदितमानवा घनमलोभवतो भवतः ।

अवनिविकीर्णमादिपत यस्य निरस्तमनः—

समुदितमानबाधनमलो भवतो भवतः ॥ १ ॥

—नर्कुटकम् (७, १०)

जिनसमुदायप्रणामः—

प्रणमत तं जिनव्रजमपारविसारिरजो—

दलकमलानना महिमधाम भयासमरुक् ।

यमतितरां सुरेन्द्रवरयोषिदिलामिलनो—

दलकमला ननाम हिमधामभया समरुक् ॥ २ ॥ —नर्कुटकम्

सिद्धान्तस्तवनम्—

त्वमवनताञ्जिनोत्तमकृतान्त ! भवाद् विदुषो—

ऽव सदनुमानसङ्गमन ! याततमोदयितः ।

शिवसुखसाधकं त्वभिदधत् सुधियां चरणं

वसदनुमानसं गमनयातत ! मोदयितः ! ॥ ३ ॥ —नर्कुटकम्

श्रीगौरीसंस्तवः—

अधिगतगोधिका कनकरुक् तव 'गौर्यु'चिता—

ङ्कमलकराजि तामरसभास्यतुलोपकृतम् ।

भृगमदपत्रभङ्गतिलकैर्वदनं दधती

कमलकरा जितामरसभाऽस्यतु लोपकृतम् ॥ ४ ॥ २० ॥ —नर्कुटकम्

२१, श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य सङ्कीर्तनम्—

स्फुरद्दिद्युत्कान्ते ! प्रविकिर वितन्वन्ति सततं ।
ममायासं चारो ! दितमद ! 'नमे'ऽघानि लैपितः ! ।
नमद्भव्यश्रेणीभवमयभिदां हृद्यवचसा— ।
ममायासञ्चारोदितमदनमेघानिल ! पितः ! ॥ १ ॥

—शिखरिणी (१, ११)

जिनेश्वराणां जयः—

नखांशुश्रेणीभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः
सदा नोदी नानामयमलमदारेरिततमः ।
प्रचके विश्वं यः स जयति जिनाधीशनिबद्धः
सदानो दीनानामयमलमदारेरिततमः ॥ २ ॥ —शिव०

सिद्धान्तपरिचयः—

जल-व्याल-व्याघ्र-ज्वलन-गज-रुग्-बन्धन-युधो
गुरुर्वाहोऽपातापदघनगरीयानसुमतः ।
कृतान्तस्त्रासीष्ट स्फुटविकटहेतुप्रमितिभा—
गुरुर्वाहो ! पाता पदघनगरीयानसुमतः ॥ ३ ॥ —शिव०

कालीदेव्याः स्तुतिः—

विकषव्यूहं वो दलयतु गदाक्षावलिधरा—
ऽसमा नालीकालीविशदचलना नालिकवरम् ।
समध्यासीनाऽम्भोभूतघननिभाऽम्भोधितनया—
समानाली 'काली' विशदचलनानालिकवरम् ॥ ४ ॥ २१ ॥ —शिव०

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथाय नमस्कारः—

चिक्षेपोर्जितराजकं रणमुखे योऽलक्ष्यसहस्रं क्षणा—
 दक्षामं जैन ! भासमानमहसं 'राजीमती'तापदम् ।
 तं 'नेमिं' नम नम्रनिर्वृतिकरं चक्रे यदूनां च यो
 दक्षामञ्जनभासमानमहसं राजीमतीतापदम् ॥ १ ॥

—शादूलविक्रीडितम्

जिनश्रेण्याः स्तुतिः—

प्रात्राजीजितराजका रज इव ज्यायोऽपि राज्यं जवाद्
 या संसारमहोदधावपि हिता शास्त्री विहायोदितम् ।
 यस्याः सर्वत एव सा हरतु नो राजी जिनानां भवा—
 यासं सारमहो दधाव पिहिताशास्त्रीविहायोऽदितम् ॥ २ ॥

—शार्दूल०

जिनवाणीगौरवम्—

कुर्वाणाऽणुपदार्थदर्शनवशाद् भास्वत्प्रभायास्त्रपा—
 मानत्या जनकृत्तमोहरत ! मे शस्ताऽदरिद्रोहिका ।
 अक्षोभ्या तव भारती जिनपते ! प्रोन्मादिनां वादिनां
 मानत्याजनकृत् तमोहरतमेश ! स्तादरिद्रोहिका ॥ ३ ॥

—शार्दूल०

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जनोऽभ्यागमद्
 विश्वासेवितताम्रपादपरतां वाचा रिपुत्रासकृत् ।
 सा भूतिं वितनोतु नोऽर्जुनरुचिः सिंहोऽधिरूढोल्लसद्—
 विश्वासे वितताम्रपादपरतां 'ऽम्बा' चारिपुत्राऽसकृत् ॥ ४ ॥ २२ ॥

—शार्दूल०

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रार्थना—

मालामालानबाहुर्दधदधदरं यामुदारा मुदाऽऽरा—
 , छीनाऽलीनामिहाली मधुरमधुरसां सूचितोमाचितो मा
 पातात् पातात् स 'पार्श्वो' रुचिररुचिरदो देवराजीवराजी—
 पत्राऽऽपत्रा यदीया तनुरत्तनुरवो नन्दको नोदको नो ॥ १ ॥

—सम्भरा

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

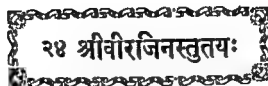
राजी राजीववक्त्रा तरलतरलसत्केतुरङ्गचुरङ्ग—
 व्यालव्यालमयोधाचितरचितरणे भीतिहृद् याऽतिहृद्वा ।
 सारा साऽऽराज्जिनानामलममलमतेर्बोधिका माऽधिकामा—
 दव्यादव्याधिकालाननजननजरानासमानाऽसमाना ॥ २ ॥—सम्भ०

जिनवाण्या विचारः—

सद्योऽसद्योगभिद् वागमलगमलया जैनराजीनराजी—
 नूता नूतार्थधात्रीह ततहततमःपातकाऽपातकामा ।
 शास्त्री शास्त्री नराणां हृदयहृदयशोरोधिकाऽबाधिका वा—
 ऽऽदेया देयान्मुदं ते मनुजमनु जरां त्याजयन्ती जयन्ती ॥ ३ ॥—सम्भ०

श्रीवैरोध्यायाः स्तुतिः—

याता या तारतेजाः सदसि सदसिभृत् कालकान्तालकान्ता—
 ऽपारिं पारिन्द्रराजं सुरवसुरवधूपूजिताऽं जितारम् ।
 सा त्रासात् त्रायतां त्वामविषमविषमृद्भूषणाऽभीषणा भी—
 हीनाऽहीनाऽपत्नी कुवलयत्रलयश्यामदेहाऽमदेहा ॥ ४ ॥ २३ ॥ सम्भ०

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथाय विद्महिः—

नमदमरशिरोरुहस्वस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जितांहे ! धरित्रीकृता—

वन ! वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षो भवान् ।

मम वितरतु 'वीर!' निर्वाणशर्माणि जातावतारो घराधीश'सिद्धार्य'धाम्नि क्षमालङ्कता-
वनवरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्याव ! लीलापदे हे क्षितामो हिताक्षोभवान् ॥१॥

—अर्णवदण्डकम्

जिनसमूहस्य स्तुतिः—

समवसरणमत्र यस्याः स्फुरत्केतुचक्रानकानेकपद्मेन्दुरुक्चामरोत्सर्पिसालत्रयी—

सदवनमदशोकपृथ्वीक्षणप्रायशोभातपत्रप्रभागुर्वराराट् परेताहितारोचितम् ।

प्रवितरतु समीहीतं साऽहेतां संहतिर्भक्तिभाजां भवाम्भोधिसम्भ्रान्तभव्यावलीसेविता-

ऽसदवनमदशोकपृथ्वीक्षणप्रा यशोभातपत्रप्रभागुर्वराराट्परेताहितारोचितम् ॥ २॥

—अर्णव०

भारत्यै प्रार्थना—

परमततिमिरोग्रभानुप्रभा भुरिमङ्गैर्गभीरा भृशं विश्ववर्ये निकाय्ये वितीर्यात्तरा-

महतिमैतिमते हि ते शस्यमानस्य वासं सदाऽतन्वतीतापदानन्दधानस्य सौऽमानिनः।

जननमृतितरङ्गनिष्पारसंसारनीराकरान्तनिमज्जज्जनोच्चारनौर्भरती तीर्थकृत् ।

महति मैतिमतेहितेशस्य मानस्य वा संसदातन्वती तापदानं दधानस्य सामानिनः३

—अर्णव०

श्रीअम्बिकायाः स्तुतिः—

सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठचारहारस्फुरद्रश्मिसारक्रमाम्भोरुहे !

परमवसुतराङ्गजाऽऽरावसन्नाशितारातिभाराऽजिते ! भासिनी हारतारा बलक्षेमदा ।

क्षणरुचिरुचिरुचरुचत्सटासङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे संस्थिते! भव्यलोकं त्वमम्बा'ऽम्बिके!'

परमव सुतरां गजारावसन्ना शितारातिभा राजिते भासिनीहारतारावलक्षेऽमदा ॥४॥२४॥

—अर्णव०

१ 'वरतम ! तद्गमो' इत्यपि पाठः । २ 'शालत्रयी' इत्यपि पाठः । ३ 'मतिमते' इत्यपि पदच्छेदः । ४ 'सामानिनः' इत्यपि संभवति । ५ मतिमते हिते' इति पदच्छेदान्तरम् । ६ सप्तम्यन्तं पदं वा । ७ 'भासि नीहा' इत्यपि पदच्छेदः ।

नमः परमात्मने ।

सुविहितपुरन्दरश्रीशोभनमुनिवर्यप्रणीता

स्तुतिचतुर्विंशतिका

श्राद्धवर्यश्रीमद्धनपालपण्डितविरचितवृत्तिश्रीपूर्वमुनिपुङ्गवविहितावचूरिसमेता च ।

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभिनन्दनस्तुतिः—

भव्याम्भोजविबोधनैकतरणे ! विस्तारिकर्मावली—

रम्भासामज ! नाभिनन्दन ! महानष्टापदाभासुरैः ।

भक्त्या वन्दितपादपद्म ! विदुषां सम्पादय प्रोज्झिता—

रम्भासाम ! जनाभिनन्दन ! महान्, अष्टापदाभासुरैः ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम् (१२, ७)

टीका

अवतरणम्—

आसीद् द्विजन्माऽखिलमध्यदेश—प्रकाशशङ्कस्य(१)निवेशजन्मा ।

अलब्ध देवर्षिरिति प्रसिद्धिं, यो दानवर्षित्वंविभूषितोऽपि ॥ १ ॥ उपजातिः

शास्त्रेष्वधीती कुशलः कलासु, वन्द्ये च बोधे च गिरां प्रकृष्टः ।

तस्यात्मजन्मा समभून् महात्मा, देवः स्वयम्भूरिव सर्वदेवः ॥ २ ॥ इन्द्रचक्रा

अञ्जायतासुः समञ्जायतास्य, श्लाघ्यस्तन्जो गुणलब्धपूजः ।

यः शोभनत्वं शुभवर्णभाजा, न नाम नाम्ना वपुषाऽप्यपत्त ॥ ३ ॥ उप०

कातन्त्रचन्द्रोदिततन्त्रवेदी, यो बुद्धबौद्धार्हततत्त्वतत्त्वः ।

साहित्यविद्यार्णवपारदर्शा, निदर्शनं फान्यकृतां वभूव ॥ ४ ॥ उप०

१ यद्यपि धीमतोऽरचुरिकारस्य नामधेयमामूलमत्र तस्यानुज्ञेयमत्र ज्ञायते, तथाप्येतत्स्थानवचसां कतिशालक्षणेऽप्येवम-
चन्द्राचार्यप्रणीतं सिद्धेमाभिधानचिन्तामणिं गतपाठोद्देशादवधार्यते यदर्थं श्रीहेमचन्द्राचार्यसमकालीनस्तदुत्तरकालीनो वेति ।

२ नदि दानवर्षिर्देवर्षिर्भवेत्युल्लेखेति विरोधः; 'दानवर्षि' इति छन्देन उपरिहारः ।

कौमार एव क्षतमारवीर्य-श्रेष्ठां चिकीर्षन्निव रिष्टनेमेः ।

यः सर्वसावधनिवृत्तिगुर्वी, सत्यप्रतिज्ञो विदधे प्रतिज्ञाम् ॥ ५ ॥ इन्द्र०

अभ्यस्यता धर्ममकारि येन, जीवाभिघातः कलयाऽपि नैव ।

चित्रं चतुःसागरचक्रकाञ्चि-स्तथापि भूर्व्यापि गुणस्वनेन ॥ ६ ॥ उप०

एतां यथापति विमृश्य निजानुजस्य

तस्योज्ज्वलं कृतिमलंकृतवान् स्वष्ट्या ।

अभ्यर्थितो विदधता त्रिदिवमयाणं

तेनैव साम्प्रतकविर्धनपालनामा ॥ ७ ॥ वसन्ततिलका

भव्याम्भोजेति । 'भव्याम्भोजविवोधनैकतरणे !' भव्या-श्रुक्तियोग्या जन्तवः त एवाम्भो-
जानि तेषां विबोधने-बोधजनने एकतरणे-अद्वितीयभास्वन् ! । 'विस्तारिकर्मावलीरम्भासा-
मज !' विस्तारिणी या कर्मावली-ज्ञानावरणादिमलमाला सैव रम्भा-कदली तस्याः प्रमर्दनहेतु-
त्वात् सामज-द्विरद ! । 'नाभिनन्दन !' नाभेय ! । 'महानृपात् !' महत्यो नृपा आपदो यस्य
तस्य सम्बोधनम् । 'आभासुरैः' आभासनशीलैः । 'भक्त्या' भावेन । 'वन्दितपादपद्म !'
स्तुतचरणारविन्द ! । 'विदुषां सम्पादय' ज्ञानवतां वितर । 'शोषितारम्भ !' त्यक्तारम्भ ! ।
'असाम !' असरोम ! । 'जनाभिनन्दन !' लोकप्रह्लादन ! । 'महान्' उत्सवान् । 'अष्टापदाभ !'
सुवर्णद्युते ! । 'असुरैः' दानवैः । हे नाभिनन्दन ! आभासुरैरसुरैः (भक्त्या वन्दितपादपद्म ! त्वं
विदुषां) महान् सम्पादयेति समुदायार्थः ॥ १ ॥

अवचूरिः

धनपालपण्डितयान्धवेन शोभनाभिधानेन मुनिचक्रवर्तिना विरचितानां प्रतिजिनं चतुष्कमावाद्
षण्णवतिसंख्यानां शोभनस्तुतीनामवचूरिः किञ्चिल्लिख्यते । तत्रादौ युगाद्विस्तृतिमाह ।

हे नाभिनन्दन ! (हे नाभिनरेन्द्रपुत्र ! त्वं महानुत्सवान् विदुषां संपादयेति संबन्धः । भव्या एवा-
म्भोजानि कमलानि तेषां विबोधन एकोऽद्वितीयस्तरणिः सूर्यस्तस्य संबोधनं हे भव्याम्भोजविवोधनैक-
तरणे ! । सूर्यां यथा स्वर्गोसंभारैस्तमो विधूय पद्मखण्डानि विकासयत्येवं भगवानपि मिथ्यात्वादितम-
स्तोमं ध्वंसयित्वा निजगोसंभारैर्भोग्यजन्तूनां बोधं विधत्ते । ननु भव्यानामेव स प्रबोधं विधत्ते न
त्वभव्यानां, तर्हि तस्य तद्वोधनेऽसामर्थ्यमायातमिति नैवम् । नहि भानवीया भानवो विश्वं विश्वमव-
भासयन्तोऽपि कौशिककुले आलोकमकुर्वाणा उपलम्भास्पदं स्युः । एवं भगवतो दाणीं विश्वविश्वस्य
प्रमोदविधायिन्यापि यद्यभव्यानां केषांचिन्निविडकर्मनिगडनियन्त्रितानां प्रबोधाय न प्रभवति, तर्हि तस्या
न ह्यसामर्थ्यम् । किन्तु तेषामेवामाग्यं येषां तान रोचयन्ते (सा न रोचते) । नहि जलदो जलं प्रयच्छन्नुप-
रक्षेत्रे तृणान्यनुत्पादयन्नुपलम्भसंभावनामर्हतीत्यलं विस्तरेण । विस्तारिणी विस्तारवती कर्मणां ज्ञाना-
वरणादिभेदभिन्नानामावली माला सैव रम्भा कदली तस्याः प्रमर्दहेतुत्वात् सामजो हस्ती तस्य संबोध-
नम् । हे नाभिनन्दन ! (हे नाभिनरेन्द्रपुत्र !) । तथा महत्यो नृपा आपदा यस्य स महानृपात्, संबोधनं
वा । तथा आभासुरैः कान्तिसंभारेण समन्ताद्देवीप्यमानैरासुरैर्वैवविशेषैर्मक्त्या आन्तरचित्तप्रतिबन्धेन

હે વન્દિતપાદપદ્મ ! હે સ્તુતચરણકમલ ! ! પ્રોજ્ઞિતાઃ પ્રકર્ષેણ ત્યક્તા આરમ્માઃ સાવધવ્યાપારા ચેન તસ્ય સંવોધનમ્ । તથા સહ આમે રોમૈર્ધર્તતે સામઃ । ન તથા અસામોઽરોગસ્તસ્ય સંવોધનમ્ । જનાનામિનન્દ-યતિ તસ્ય સંવોધનમ્ । તથા અઘ્રાપદં સુવર્ણં તદ્વદ્વાસમન્તાદ્ મા દીતિર્યસ્ય તસ્ય સંવોધનમ્ । તતજાત્યતપનીયસમવર્ણત્વાદ્ મગવતઃ ॥ ૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) મહ્ય-અમ્મોજ-વિવોધન-एक-તરણે ! વિસ્તારિન્-કર્મન્-આવલી-રમ્મા-સામજ ! મહત્-નષ્ટ-આપત્ ! આ-માસુરૈઃ આસુરૈઃ (અથવા અસુરૈઃ) મક્ત્યા વન્દિત-પાદ-પદ્મ ! પ્રોજ્ઞિત-આરમ્મ ! અ-સામ ! જન-અમિનન્દન ! અઘ્રાપદ્-આમ ! નામિ-નન્દન ! (ત્વં) વિદુષાં મહાન્ સમ્પાદય ।

શબ્દાર્થ

મહ્ય=ભવિક, મોક્ષે જનારા.

અમ્મોજ' =કમળ.

વિવોધન=વિકાસ.

एक=અદ્વિતીય, અસાધારણ.

તરણિ=સૂર્ય.

મહ્યામ્મોજાવિવોધનૈકતરણે ! =હે ભવિક (જન)

રૂપી કમલના વિકાસ પ્રતિ અદ્વિતીય સૂર્ય !

વિસ્તારિન્=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.

કર્મન્=કર્મ.

આવલી=શ્રેણિ, પંક્તિ, હાર.

રમ્મા=કદળી, કેળ.

સામજ=ગળ, હાથી.

વિસ્તારિકમોઘલીરમ્માસામજ ! =હે વિસ્તીર્ણ

કર્મની શ્રેણિરૂપી કેળ પ્રતિ હાથી (સમાન) !

નામિ=નામિ (રાજ), નકપભદેવના પિતા.

નન્દન=પુત્ર.

નામિનન્દન ! =હે નામિ (રાજના) પુત્ર ! હે નકપભદેવ !

મહત્=મોટી.

નષ્ટ (ધાતુ નશ) =નાશ થયેલી.

આપદ્=આપત્તિ, કષ્ટ.

મહાનઘ્રાપત્=(૧) નાશ પામી છે મોટી આપ-

ત્તિએ જેનાથી (અથવા જેની) એવા !

(સંબોધનાર્થે); (૨) પ્રથમાર્થે.

આ=મર્યાદાવાચક અન્યથ.

માસુર=દેહીપ્રમાન, પ્રકાશિત.

આમાસુરૈઃ (આન્માસુર) =અર્થત દેહીપ્રમાન.

મક્ત્યા (મૂલ મત્તિ) =ભક્તિ વડે.

વન્દિત (ધાં વન્દ) =પ્રણામ કરેલા.

પાદ=ચરણ, પગ.

પદ્મ=સૂર્ય-કમલ.

વન્દિતપાદપદ્મ ! =પ્રણામ કર્યો છે ચરણ-કમલને જેનાં એવા ! (સં.)

વિદુષાં (મૂં વિદ્વસ્) =પણ્ડિતોના.

સમ્પાદય (ધાં પદ્) =સંપાદન કરાવ.

પ્રોજ્ઞિત (ધાં ઉજ્ઞ) =સર્વથા ત્યજી દીધેલ.

આરમ્મ=આરમ્ભ, પાપમય આચરણ.

પ્રોજ્ઞિતારમ્મ ! =સર્વથા ત્યજી દીધા છે આર-મ્ભો જેણે એવા ! (સં.)

આમ=રોગ.

સામ=રોગસહિત.

અસામ ! =અવિધમાન છે રોગ જેને વિષે એવા ! (સં.), હે રોગસહિત.

જન=લોક, મનુષ્ય.

અમિનન્દન ! (ધાં નન્દ) =આનંદ આપનાર.

જનામિનન્દન ! =હે મનુષ્યોને આનંદ પમાડનાર !

મહાન્ (મૂં મહ) =ઉત્સવોને.

અઘ્રાપદ્=સુવર્ણ, કાંચન.

આમા=અતિ, પ્રમા.

અષ્ટાપદામ ! =હે સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા ! | આસુરૈઃ(મુન્ડાસુર)=અસુરો(દિવ-(વશેષ)ના સમૂહો વડે,
| અસુરૈઃ (મુન્ડાસુર)=અસુરો વડે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઋષભજિનેશ્વરની સ્તુતિ—

“ હે ભવ્ય(જીવ)રૂપી કમલનો વિકાસ કરનારા અદ્વિતીય સૂર્ય ! હે વિસ્તીર્ણ (જ્ઞાનાવરણીયાદિક) કર્ષોની ઔણિરૂપી કદલીનું (મર્દન કરનારા) ગજ (રાજ) । જેનાથી અથવા જેની નષ્ઠ થઈ છે મોટી મોટી આપત્તિઓ એવા હે (નાથ) ! (કાન્તિ-સમૂહ વડે) સમન્તતઃ દેદીપ્યમાન એવા અસુરોના સમુદાયે ભક્તિપૂર્વક વન્દન કર્યું છે જેનાં ચરણ-કમલને એવા હે (વીતરાગ) । સર્વથા ત્યજ દીધા છે આરમ્ભો જણે એવા હે (પરમેશ્વર) । હે શિગરહિત (પ્રભો) । હે મનુષ્યને આનંદ પમાડનારા (પ્રથમ જિનેશ્વર) । હે સુવર્ણના જેવી સમગ્ર પ્રભાવાળા (ચોગીશ્વર) । હે નાભિ(નરેશ)ના નન્દન (ઋષભદેવ) । (મોટી આપત્તિઓ નષ્ઠ થઈ છે જેની એવો) તું પશ્ચિંડતોને ઉત્સવો સંપાદન કરાવ.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

ભવ્યાદિક વિભાગો—

જૈન શાસ્ત્રકારો સમસ્ત સંસારી જીવોના ‘ ભવ્ય’, ‘ જાતિ-ભવ્ય ’ અને ‘ અભવ્ય ’ એવા ત્રણ વર્ગો પાડે છે. જે જીવો વહેલા કે મોડા પણ અંતે ખવિચત મોક્ષે જવાનાજ છે—મુક્તિ-પુરીના વાસી બનવાનાજ છે, તેઓ ‘ ભવ્ય ’ કહેવાય છે; જે જીવો મોક્ષે જવાને અર્થાત્ સંસાર-પરિજનમણ્થી મુક્ત થવાને લાયક હોવા છતાં-તે પ્રકારનું તેમનામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ, તદ્દતુક્લ સામગ્રી નહિ પ્રાપ્ત કરી શકવાને લીધે કદાપિ કાલે મોક્ષે જશે નહિ—નિર્વાણ પામશે નહિ, તે જીવોને ‘ જાતિ-ભવ્ય ’ કહેવામાં આવે છે; અને જે જીવો મોક્ષે જવાને માટે કોઈ પણ જાતની લાયકાત નહિ ધરાવતા હોવાને લીધેજ હમેશને માટે સંસારરૂપી દેહખાનામાં સંડ્યાજ ફરે છે અને ફરશે, તે જીવોને ‘ અભવ્ય ’ સંબોધવામાં આવે છે.

૧ આ જીવોને જૈન શાસ્ત્રમાં ‘ સૂક્ષ્મ-નિગોદ ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે. અર્થાત્ સમસ્ત સંસારી જીવોના ઐકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી એમ જે પાંચ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાંના ઐકેન્દ્રિયના પૃથ્વી-કાય, જલ-કાય, અગ્નિ-કાય, વાયુ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય એમ પાછા પાંચ પ્રકારો પડે છે. આમાંના વળી વનસ્પતિ-કાયના ‘ સાધારણ ’ અને ‘ પ્રત્યેક ’ એમ બે બેદો પડે છે. તેમાં સાધારણ વનસ્પતિ-કાયને ‘ નિગોદ ’ કહેવામાં આવે છે, વળી આ નિગોદના ‘ સૂક્ષ્મ ’ અને ‘ બાદર ’ એમ બે બેદો છે. તેમાંના સૂક્ષ્મ-સાધારણ-વનસ્પતિકાય જીવો કે જે ‘ સૂક્ષ્મ-નિગોદ ’ને નામે પણ ઓળખાય છે, તેમાંથી જે જીવો આ દશામાથી અન્ય કોઈ પણ દશામાં કદાપિ પરિણત થનાર નથી, અર્થાત્ અવ્યવહાર રાશિમાંથી કદાપિ વ્યવહાર રાશિમાં અત્યાર સુધીમાં આવ્યા પણ નથી અને આવશે પણ નહિજ, તે જાતિ-ભવ્ય કહેવાય છે. જે જીવો આ સંસારમાં આપણી નજરે પડે છે તે કયાં તો ભવ્ય કે અભવ્ય છે; પરંતુ જાતિ-ભવ્ય તો નહિજ; કેમકે તેનો તો વનસ્પતિ-કાયના પૂર્વોક્ત બેદના વર્ગમાંજ સમાવેશ થાય છે અને આવી વનસ્પતિ આપણી દૃષ્ટિ-ગોચર થાય તેમ નથી.

જાતિ-ભવ્ય મોક્ષે કેમ ન જાય એવો અત્ર પ્રશ્ન રહ્યું કરનારાએ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જેમ સમસ્ત મૃતિકા^૧ ઘટ બનવાને લાયક હોવા છતાં પણ તે તમામ મૃતિકા ઘટરૂપે કદાપિ પરિણમતી નથી, તેમ મોક્ષ મેળવવાને લાયક એવા સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષ-નિર્વાણ પામતા નથી.

ભવ્યની સંખ્યા—

આ જગતમાં અભવ્ય જીવો કરતાં ભવ્ય જીવોની સંખ્યા વિશેષ છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે અનન્ત^૨ છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. કેમકે અનન્ત કાલે યયાં સંસારમાંથી પ્રતિસમય જીવો નિર્વાણ-પદને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે; આમ હોવા છતાં પણ કોઈ પણ કાલે સંસારમાં ભવ્ય-જીવ રહેશેજ નહિ એવું બનનાર નથી; અર્થાત્ અનન્ત કાલ વીતી જાય તો પણ આ સંસાર ભવ્ય-જીવ-રહિત બનશે નહિ.^૩

અભવ્યને પ્રતિબોધિત નહિ કરી શકવાનું કારણ—

હવે આ શ્લોકમાં ઋષભ પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપી છે તે યથાર્થ છે. કેમકે જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણો વડે અંધકારનો નાશ કરી, સૂર્ય-કમલને વિકસ્વર કરે છે, તેમ આ પ્રભુ પણ પોતાની અમૃતમય દેશના વડે ભવ્ય જીવોના મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો અંત લાવી, તે જીવોને પ્રતિબોધ પમાડે છે. પરંતુ અત્ર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે પ્રભુને, ભવ્યજીવરૂપી-જ કમલના પ્રતિબોધક તરીકે કેમ ઓળખાવ્યા છે ? શું તેમનામાં સર્વ જીવોને પ્રતિબોધિત કરવાની શક્તિ નથી વા? અને તેમ હોય તો એથી કરીને તેમની અસમર્થતા પ્રકટ થતી નથી કે ? આના સમાધાનમાં સમજવું કે પ્રભુ અભવ્ય પ્રાણીઓને પ્રતિબોધિત કરી શકતા નથી, તેથી તેઓ અસમર્થ છે, એમ માનવું યુક્તિ-યુક્ત નથી. કારણકે સમસ્ત જગતને પ્રકાશિત કરવામાં સમર્થ એવો સૂર્ય પણ પુષકને વિષે પ્રકાશ પાડી શકતો નથી; પરંતુ તેથી શું તે દોષ-પાત્ર કરે છે ખરો કે ? નહિજ. વળી સૂર્ય પણ સૂર્ય-કમલનોજ વિકાસ કરી શકે છે અને નહિ કે ચન્દ્ર-કમલનો. જ્યારે વસ્તુ-સ્થિતિ આમ છે, તો પછી ઉપદેશરૂપી અમૃતનું પાન કરાવીને ભવ્ય જીવોને જન્મ-મરણની શૃંખલાથી વિમુક્ત બનાવી તેમને સુક્ષિત-રમણીનો સંગમ કરાવી આપનારા પ્રભુ પણ અત્યંત મહિન કર્મથી બદ્ધ એવા અભવ્યોના ઉપર અસર કરી શકે નહિ, તો તેથી તેમનું અસામર્થ્ય સિદ્ધ થાય છે ખરું કે ? ઉલટું એમ માનવું બોધ્ય છે કે આ તો એવા જીવોનું દુર્ભાગ્ય સૂચવે છે. વળી ઊપર ક્ષેત્રમાં યચેલી જલની વૃદ્ધિ ત્યાં તૃણાદિક ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી અને તેમ છતાં પણ તે લોકને વિષે નિન્દા ગણાતી નથી; પરંતુ ઉલટો ક્ષેત્રનો વાંક કાઢવામાં આવે છે. આવી

૧ માટી.

૨ જેનો કદાપિ અંત ન આવી શકે, તે 'અનન્ત' કહેવાય છે. 'અનન્ત' શબ્દનો આનો સામાન્ય અર્થ સમજવા ઉપરાંત જેનું શાસ્ત્રમાં બતાવેલ વિશેષ અર્થ સમજવાની જરૂર છે. તેને સાર તો જુઓ વિનયવિજયજીવ દ્રવ્ય-સાધ-મકાશ, સર્ગ^૧ ૧ લો, તથા અનુયોગદ્વાર. અત્ર તો એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે અનુક્રમે સંખ્યા કરવા જતાં ચારે ગતિમાંથી કોઈપણ જીવથી જેનો અંત ન લાવી શકાય તે 'અનન્ત' કહેવાય છે.

૩ ભવ્ય, અભવ્યાદિકની વિશેષ માહિતી સાર જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર, જીવકુલક.

અપ્રાપ્તવામ ! હે સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા ! | આસુરૈઃ (મુન્ આસુર) = અસુરોદિવ- (વશેષ) ના સમૂહો વડે,
અસુરૈઃ (મુન્ અસુર) = અસુરો વડે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઋષભજિનેશ્વરની સ્તુતિ—

" હે ભવ્ય (જીવ) રૂપી કમલનો વિકાસ કરનારા અદ્વિતીય સૂર્ય ! હે વિરતીર્ણ (જ્ઞાનાવરણીયાદિક) કર્મોની શ્રેણિરૂપી કદલીનું (મર્દન કરનારા) ગજ (રાજ) ! જેનાથી અથવા જેની નષ્ટ થઈ છે મોટી મોટી આપત્તિઓ એવા હે (નાથ) ! (કાન્તિ-સમૂહ વડે) સમન્તતઃ દેહીપ્રમાન એવા અસુરોના સમુદાયે ભક્તિપૂર્વક વન્દન કર્યું છે જેનાં ચરણ-કમલને એવા હે (વીતરાગ) ! સર્વથા ત્યજ દીધા છું આરમ્ભો જણે એવા હે (પરમેશ્વર) ! હે રાગરહિત (પ્રમો) ! હે મનુષ્યને આનંદ પમાડનારા (પ્રથમ જિનેશ્વર) ! હે સુવર્ણના જેવી સમગ્ર પ્રભાવાળા (યોગીશ્વર) ! હે નાભિ (નરેશ) ના નન્દન (ઋષભદેવ) ! (મોટી આપત્તિઓ નષ્ટ થઈ છે જેની એવો) તું પણ્ડિતોને ઉત્સવો સંપાદન કરાવ."—૧

સ્પષ્ટીકરણ

ભવ્યાદિક વિભાગો—

જૈન શાસ્ત્રકારો સમસ્ત સંસારી જીવોના ' ભવ્ય', ' ભતિ-ભવ્ય' અને ' અભવ્ય' એવા ત્રણ વર્ગો પાડે છે. જે જીવો વહેલા કે મોડા પણ અંતે ખચ્ચિત મોક્ષે જવાનાજ છે—મુક્તિ-પુરીના વાસી બનવાનાજ છે, તેઓ ' ભવ્ય' કહેવાય છે; જે જીવો મોક્ષે જવાને અર્થાત્ સંસાર-પરિભ્રમણથી મુક્ત થવાને લાયક હોવા છતાં—તે પ્રકારનું તેમનામાં સામર્થ્ય હોવા છતાં પણ, તદ્દનુકૂલ સામગ્રી નહિ પ્રાપ્ત કરી શકવાને લીધે કદાપિ કાલે મોક્ષે જશે નહિ—નિર્વાણ પામશે નહિ, તે જીવોને ' ભતિ-ભવ્ય' કહેવામાં આવે છે; અને જે જીવો મોક્ષે જવાને માટે કોઈ પણ ભતગી લાયકાત નહિ ધરાવતા હોવાને લીધેજ હમેશાને માટે સંસારરૂપી કેદખાનામાં સંજ્યાજ કદે છે અને કરશે, તે જીવોને ' અભવ્ય' સંબોધવામાં આવે છે.

૧ આ જીવોને જૈન શાસ્ત્રમાં ' સૂક્ષ્મ-નિગોદ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે. અર્થાત્ સમસ્ત સંસારી જીવોના એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી એમ જે પાંચ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તેમાંના એકેન્દ્રિયના પૃષ્ઠી-કાય, જલ-કાય, અગ્નિ-કાય, વાયુ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય એમ પાછા પાંચ પ્રકારો પડે છે. આમાંના વળી વનસ્પતિ-કાયના 'સાધારણ' અને 'પ્રત્યેક' એમ બે ભેદો પડે છે. તેમાં સાધારણ વનસ્પતિ-કાયને 'નિગોદ' કહેવામાં આવે છે. વળી આ નિગોદના 'સૂક્ષ્મ' અને 'બાદર' એમ બે ભેદો છે. તેમાંના સૂક્ષ્મ-સાધારણ-વનસ્પતિકાય જીવો કે જે 'સૂક્ષ્મ-નિગોદ'ને નામે પણ ઓળખાય છે, તેમાંથી જે જીવો આ દશામાંથી અન્ય કોઈ પણ દશામાં કદાપિ પરિણત થનાર નથી, અર્થાત્ અવ્યવહાર રાશિમાંથી કદાપિ વ્યવહાર રાશિમાં અત્યાર સુધીમાં આવ્યા પણ નથી અને આવશે પણ નહિજ, તે ભતિ-ભવ્ય કહેવાય છે. જે જીવો આ સંસારમાં આપણી નજરે પડે છે તે કયાં તો ભવ્ય કે અભવ્ય છે; પરંતુ ભતિ-ભવ્ય તો નહિજ; કેમકે તેઓ તો વનસ્પતિ-કાયના પૂર્વોક્ત ભેદના વર્ગમાંજ સમાવેશ થાય છે અને આવી વનસ્પતિ આપણી દૃષ્ટિ-ગોચર થાય તેમ નથી.

રીતની અનેક^૧ યુક્તિઓ રજુ કરી શકાય તેમ છે, તો પછી પ્રભુને દોષિત ગણવા એ ક્યાંનો ન્યાય વારૂ ? વિશેષમાં જે વસ્તુ સર્વદા, સર્વથા અશક્ય હોય તેને શક્ય નહિ બનાવી શકનારને જો તદ્દશે અસમર્થ ગણવામાં કે કહેવામાં આવે, તો તેવું અસામર્થ્ય પણ પ્રભુમાં ઈષ્ટ છે, એમ જૈન શાસન-ખુદ્દી રીતે સ્વીકારે છે. વળી આ વાત અંગીકાર નહિ કરવાથી તો સર્વથા સમર્થ અર્થાત્ ખરેખરા અશક્યને-નહિ કે નામધારી અશક્યને પણ શક્ય કરી શકવાનો દાવો કરનારાના લગવાનું આજ દિન સુધી સંસારમાં દુઃખથી પીડિત થતા જીવોનો ઉદ્ધાર કરી શક્યા નહિ તેમજ હજી પણ તે તરફ પ્રવૃત્ત થતા નથી, તેનું શું કારણ એ જાણવું બાકી રહે છે.

કર્મ—

‘કર્મ’ એ જૈન શાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે. જેમ અન્ય દર્શનકારોએ, દાખલા તરીકે સાંખ્યે પ્રકૃતિની^૨, તો નૈયાયિક-વૈશેષિકે અદૃશની^૩, તો અદ્વૈતવાદીએ માયા^૪ કે અવિદ્યાની, તો કોઈકે પ્રારબ્ધ કે સંચિતની સત્તા સ્વીકારી છે, તેમ જૈન દર્શનકારે કર્મની સત્તા સ્વીકારેલી છે. એ તો સહુ કોઈ જાણે છે કે જગત્માં જીવ^૫ અને અજીવ એ સિવાય અન્ય કોઈ ત્રીજો પદાર્થ નથી; આખી આલમના સમસ્ત પદાર્થોના આ બે કોટિમાં અતર્ભાવ થાય છે; કર્મ નામનો પદાર્થ અજીવની કોટિમાં આવી જાય છે. વધારે સ્પષ્ટ શબ્દમાં કહીએ તો ધર્માસ્તિકાય^૬, અધર્માસ્તિકાય^૭, આકાશાસ્તિકાય^૮, પુદ્ગલાસ્તિકાય^૯ અને કાલ^{૧૦} એવા અજીવ પદાર્થના પાંચ પેટા-વિભાગોમાંના પુદ્ગલાસ્તિકાય થાને પુદ્ગલનામક વિભાગમાં કર્મનો સમાવેશ થાય છે.

૧ સરખાવો—

ક્ષીરસમાન જલથી પરિપૂર્ણ એવા ક્ષીર-સમુદ્રમાં પણ નાંખેલો ફૂટેલો ધડો બરાતો નથી, તો તેમાં શું સમુદ્રનો દોષ ખરો કે ? વસંત ઋતુમાં સમસ્ત વનસ્પતિ પક્ષિપતિ થાય છે, તેને પત્ર, પુષ્પ, આવે છે, જ્યારે કરીર વૃક્ષ (કેરગાનું ઝાડ) કોઈ રહી જાય છે તેમાં દોષ કોનો વાર ?

૨ સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણોની સામ્યાવસ્થાને ‘ પ્રકૃતિ ’ કહેવામાં આવે છે.

૩ વૈશેષિકો અદૃશને આત્માનો ગુણ માને છે, અર્થાત્ તેઓ તેને અપોદ્ગલિક, અશ્વી માને છે.

૪ માયા સદૃષ પણ નથી તેમજ અસદૃષ પણ નથી; કિન્તુ એ અનિર્વચનીય છે, અને આ જગત્ના પ્રખંધનું કારણ છે, એમ અદ્વૈતવાદીઓ માને છે.

૫ જીવના રવરૂપ સંબંધી જૈન માન્યતા અન્ય દર્શનકારોની માન્યતાથી જુદી છે તેમજ જાણવા લાયક છે. શ્રીવાદિદેવસૂરિએ પોતે રચેલા પ્રમાણ-નય-તત્ત્વાલોકાલોકારનામક ગ્રંથના સપ્તમ પરિચ્છેદના ૫૬ મા સૂત્રમાં આ જૈન માન્યતાનો આગેહુજ ચિતાર આપતાં તે મહર્ષિએ ત્યાં એમ કહ્યું છે કે—

“ ચૈતન્યસ્વરૂપઃ પરિણામો કર્ત્તા સાક્ષાદ્ મોક્ષા દેહપરિમાણઃ પ્રતિલેખેન્ન મિથઃ પૌદ્ગલિકાદૃષ્ટાંવાયમ્. ”

૬-૧૦ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાયને બદલે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, પુદ્ગલ અને જીવ એવા શબ્દોનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. પરંતુ તેમ થતાં ધણી વખત અન્ય વિદ્વાનો તો ધર્મ અને અધર્મને ‘પુણ્ય’ અને ‘પાપ’ તરીકે સમજવાની ગંભીર ભૂલ કરે છે. ધર્મ અને અધર્મ નામના બે પદાર્થો આખા લોકમાં આકાશની માફક વ્યાપક અને અશ્વી છે; અને જેમ આકાશ અન્ય પદાર્થોને અવકાશ આપવામાં નિમિત્ત કારણ છે, તેમ આ બે પદાર્થો પણ જીવ અને પુદ્ગલને ગતિ અને સ્થિતિ કરવામાં સહાયક છે, એમ જૈન શાસ્ત્રનું માનવું છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે કર્મ એ પુદ્ગલ-વિશેષ છે અને કેટલાક અન્ય દર્શનકારો માને છે તેમ તે કાલ્પનિક વસ્તુ નથી, પરંતુ ખરેખરી વસ્તુ છે. કથાયને^૧ વશીભૂત થયેલ આત્મા કર્મ-વર્ગીય-યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેને પોતાની સાથે ક્ષીર^૨ અને નીર^૩ની માફક મેળવી દે છે. વળી કર્મ અને આત્માનો સંબંધ અનાદિ કાલનો છે; પરંતુ કોઈ પણ કર્મ-ન્યક્તિ આત્માની સાથે હમેશને માટે રહી શકતી નથી, અર્થાત્ તે અનાદિ નથી. આ કર્મના આઠ મુખ્ય લેહો છે અને તે તેની પ્રકૃતિ^૪ને અંગે પાઠવામાં આવેલા છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અન્તરાય એ ઉપર્યુક્ત આઠ લેહો છે.^૫ (૧) આમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આત્માની નૈસર્ગિક જ્ઞાન-શક્તિને આચ્છાદિત કરે છે; અને આ આવરણનો સંપૂર્ણ વિલય થતાં આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે—તે કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. (૨) દર્શન એ એક પ્રકારનું સામાન્ય જ્ઞાન છે; અને આ દર્શન-શક્તિને હવાવવાનું કાર્ય દર્શનાવરણીય કર્મ કરે છે. (૩) મુખ-દુઃખનો અનુભવ કરાવવાનું કામ વેદનીય કર્મનું છે. (૪) આત્માની અધોગતિ કરવામાં અગ્ર ભાગ ભજવનારું મોહનીય કર્મ આત્માને યથાર્થ શ્રદ્ધા તેમજ સંયમ સંપાદન કરવામાં વિઘ્નરૂપ છે. (૫) આયુષ્ય કર્મ કોઈપણ પ્રાણી તે ભવમાં ક્યાં સુધી જીવનાર છે, તે નક્કી કરે છે અને આ આયુષ્ય કર્મનો સર્વથા સ્વયં થતાં આત્મા શાશ્વત ગતિનો ભાજન અર્થાત્ મુક્તિ-મુન્દરીનો સ્વામી બને છે. (૬) નામ કર્મ શુભ-અશુભ શરીર, રૂપ, યશ, ઇત્યાદિનું કારણ છે. (૭) આ ભય છે, આ નીચ છે, ઇત્યાદિ વ્યવહારનું કારણ ગોત્ર કર્મ છે. (૮) અન્તરાય કર્મનું કાર્ય તો તેના નામ ઉપરથી જોવાય છે તેમ વિઘ્ન નાંખવાનું છે; કરવા લાયક કાર્ય પણ ઇન્છા હોવા છતાં પણ ન કરવા દેવું એમાંજ એની બહાદુરી સમાયલી છે. આ અન્તરાય કર્મ-રૂપી શત્રુના ઉપર વિજય મેળવવાથી આત્મા અનન્ત વીર્યરૂપ શુભ અનુભવે છે.^૬

આકાશ અને કાલના સંબંધમાં કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી. પરંતુ કર્મ ત્યારે પુદ્ગલાત્મક છે, તો પછી ‘પુદ્ગલ’ શબ્દથી શું સમજવાનું છે તે જાણવું આવશ્યક છે. રૂપ, રસ, ગન્ધ અને સ્પર્શથી જે યુક્ત હોય તે ‘પુદ્ગલ’ કહેવાય છે. જે જે વસ્તુઓ આ દુનિયામાં આપણી દષ્ટિ-ગ્રાહ્ય થાય છે, તે બધી પુદ્ગલાત્મક છે, એમ કહેવું યોગ્ય નથી; કેમકે રૂપી પદાર્થનુંજ આપણને અવલોકન ઘર્ષ શકે તેમ છે. વિશેષમાં શબ્દ, ધ્વાના, અંધકાર, ઇત્યાદિ પદાર્થો જેનું દષ્ટિએ પુદ્ગલો છે. આ બધાના યત્કિમિત્ત સ્વરૂપ સાર જુઓ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીકૃત ન્યાયકુસુમાર્જલિ ઉપરનું માંડ વિવેચન (પૃ. ૨૨૦-૨૨૪) અને સવિસ્તર માહિતીને સાર તો જુઓ વાચકવૃંદશ્રી ઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રનો પાંચમો અધ્યાય.

૧ કોષ, માન, માયા અને લોભ એ ‘કપાય’ કહેવાય છે. ‘કપાય’ (કપ+આપ) એટલે ‘સંસારનો લાભ’; જે દ્વારા સંસારમાં રખડપટ્ટી કર્મો કરવી પડે તે ‘કપાય’ છે.

૨ રૂપ. ૩ ગન્ધ.

૪ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ અને પ્રદેશ એમ ચાર અપેક્ષાપૂર્વક કર્મના બેદો પડી શકે છે. તેમાં પ્રકૃતિ=સ્વભાવ; સ્થિતિ=ટકી રહેવું; રસ=ચિકાસ; અને પ્રદેશ=(કર્મના) પરમાણુઓ.

૫ આ પ્રમાણે કમેની ક્રમ આપવામાં પણ રહસ્ય સમાયલું છે અને તે જાણવું હોય તો પ્રજ્ઞાપના સત્તા પૃ. ૪૫૪ તરફ દષ્ટિ-પાત કરો.

૬ કર્મનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ ન્યાયકુસુમાર્જલિમાં પૃ. ૩૪, ૩૩૦-૩૩૩ ઉપર આપ્યું છે, ત્યાં જોવાથી ભદ્રમ પડશે. વિશેષ માહિતીને સાર તો શિવશર્મકૃત ક્રમખયડી (કર્મપ્રકૃતિ), કેવેન્દ્રસૂરિસ્થિત કર્મત્રય, અન્દર્પિપ્રણીત પંચસંગ્રહ વિગેરે અનેક ગ્રંથો જોવા લાયક છે.

નાલિ-નરેશ—

નાલિ નરેશના પિતાનું નામ મરૂદેવ અને તેમની માતાનું નામ શ્રીકાંતા હતું. તેઓ આ અવસર્પિણી^૧ કાલના ત્રીજા આરા^૨માં જન્મ્યા હતા. તેમની સાથે મરૂદેવાનો પણ જન્મ થયો હતો અને યુગલિક^૩ ધર્મ પ્રમાણે તેમણે તેની સાથે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું. તેમનું શરીર સવા પાંચરો ધનુષ્ય^૪ પ્રમાણે ઊંચું હતું અને તેઓ સુવર્ણના જેવી કાંતિવાળા હતા. તેઓ હાકાર^૫, માકાર^૬ અને ધિક્કાર^૭ એ ત્રણ પ્રકારની નીતિપૂર્વક યુગ્મધર્મી મનુષ્યોને શિક્ષા આપતા હતા.

૧-૨ જેમ હિંદુ શાસ્ત્રમાં કાલના ‘કૃત’, ‘દ્વાપર’, ‘ત્રેતા’ અને ‘કલિ’ એમ ચાર યુગરૂપી વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે, તેવી રીતે જૈન શાસ્ત્રમાં ૭ ૭ પેટા-વિભાગવાળા ‘ઉત્સર્પિણી’ અને ‘અવસર્પિણી’ એમ કાલના બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગના ૭ પેટા-વિભાગોને આરા (અર) કહેવામાં આવે છે. આરા તો ચક્રને હોય છે, તો શું ત્યારે ચક્ર જેવી કંઈ કલ્પના આ સંબંધમાં કરવામાં આવી છે કે કેમ તેવો પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. આ પ્રશ્નના ખુલાસામાં સમજવાનું કે એક ઉત્સર્પિણીરૂપી કાલ-વિભાગ અને તે પૂરા થતાં તરતજ યશ થતો અવસર્પિણીરૂપી કાલ-વિભાગ મળીને એક ‘કાલ-ચક્ર’ બને છે. અત્યાર સુધીમાં તો એવાં અનંત કાલ-ચક્રો વ્યતીત થઈ ગયાં છે, અને હવે પછી પણ એવાં અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થનારાં છે.

જે કે ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બંને કાલ-વિભાગો વર્ષોમાં-સમયમાં સરખા છે, છતાં પણ એકને ‘ઉત્સર્પિણી’ અને બીજાને ‘અવસર્પિણી’ કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્સર્પિણી-કાલ-વિભાગ રૂપ, રસ, ગંધ, શરીર, આયુષ્ય, બલ, મુત્યાદિમાં ચલેતો છે, જ્યારે અવસર્પિણીના સંબંધમાં એથી વિપરીત હકીકત છે. વિશેષમાં, દરેક ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણીના ત્રીજા-ચોથા આરામાં ભરત અને ઝૈરાવત ક્ષેત્રોમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે. અત્યારે અવસર્પિણી કાલનો પાંચમો આરા યાને પંચમ કાલ પ્રવર્તે છે. તેના ૨૪૫૦ વર્ષો વ્યતીત થયા છે. એકદર રીતે પાંચમો આરા ૨૧૦૦૦ વર્ષનો છે અને ત્યારબાદ તેટલાજ વર્ષોના અતિશય કુઃખદાયી છટ્ટો આરો પ્રવર્તશે; અને ત્યાર પછી ઉત્સર્પિણીના પ્રતિદોમાનુક્રમે ૭ આરાઓ આશરે અને પછી પાંચો અવસર્પિણી એમ અનેક કાલ-ચક્રો આલ્પાંજ કરશે.

૩ માતાની કુશિમાં યુજ અને પુત્રી રૂપે જે સાથે ઉત્પન્ન થાય તે દરેકને ‘યુગલ’ કહેવામાં આવે છે. અત્ર યુગલિક શબ્દ આવા પ્રત્યેક જીવોને આશ્રીને વાપરવામાં આવ્યો છે. અર્થાત્ કાલ-બલે બાલક અને બાલિકા સાથેજ ઉત્પન્ન થાય; કોઈપણ બે પુરુષ કે બે સ્ત્રી અથવા એકસો પુરુષ કે એકસી સ્ત્રી ઉત્પન્ન ન થાય; અને આવી રીતે સાથે ઉત્પન્ન થયેલાં બાલક-બાલિકાનો પુરુષ-સ્ત્રી તરીકેનો સંબંધ તીવ્ર પ્રેમ વિના તેમજ વિવાહ વિના પણ કુદરતી રીતે ટકી રહે તે ‘યુગલિક ધર્મ’ કહેવાય. વિશેષમાં યુગલિક શબ્દ ‘કેન્ડન’ શબ્દની માફક યોગશ્લ છે, તેથી કરીને કૃષિ આદિ કર્મથી રહિત અને કલપવૃક્ષથી નિર્વાહ કરનારાં સાથે જન્મેલાં સ્ત્રીપુરુષોનો તે વાચ્ય છે. આ યુગલિકના વિચિત્ર સ્વરૂપ સાર જુઓ શ્રીજન્મભૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિ, ત્રિતાલ વક્ષસ્કાર, ૨૧ મું સ્ત્ર.

૪ આઠ જન્મ, અંબુલ આદિ ગણતરીથી જે હાયનો દ્વિસાળ કરાય છે તેના આર હાયનું માપ ‘ધનુષ્ય’ કહેવાય છે.

૫-૬-૭ કોઈપણ મનુષ્યે દુરાચરણ કર્યું હોય, તો તેને ‘હા, તે’ હુકમ કર્યું એમ કહેવું એટલીજ શિક્ષા કરવી તેપણ તેને સારૂ બસ હતી, એવો પણ એક જન્મનો હતો. આ નીતિને ‘હાકાર’નીતિ કહેવામાં આવે છે, અને તે આ અવસર્પિણી કાલના ત્રીજા આરા પર્વત યુગલિક જનો પરવે પ્રચલિત હતી. જ્યારે આ નીતિનો પ્રભાવ કમી થયો, ત્યારે આની સાથેસાથ ‘માકાર’નીતિ દાખલ કરવામાં આવી; અને અંતમાં ‘ધિક્કાર’નીતિ પણ પ્રચલિત થઈ. ‘માકાર’નીતિનો એ અર્થ છે કે કોણે ‘હાકાર’ નીતિનું ઉલ્લંઘન કરીને ભારે અપરાધ કર્યો હોય, તો તેને કહેવું કે ‘આતું કાંઈ ફરીથી કરીશ મા’, તે ‘માકાર’નીતિ છે. આટલેથી પણ જોને અફસ નહિ આવે એવા મહાન અપરાધોનો તિરસ્કાર કરવો-તેને ધિક્કારવો, તે ‘ધિક્કાર’નીતિ છે. આ હાકારાદિક નીતિનું સ્વરૂપ આવશ્યક-નિરૂપિતમાં આપ્યું છે.

તેમને ઋષભ નામે પુત્ર અને સુમંગલા નામે પુત્રી હતાં. અને જે સંતાન પોતાના માતાપિતાના આયુષ્યથી કંઈક ન્યૂન એવું તેમનું સંજ્ઞાત^૧ પૂર્વનું^૨ આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નાભિ રાજ સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

ઋષભ-દેવ—

આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ ઋષભ-દેવ નાભિ રાજ અને મરૂદેવી રાણીના પુત્ર થાય છે. તેમનો જન્મ વિનીતા નગરીમાં થયો હતો. તેમનાં ઋષભદેવ, વૃષભદેવ, રૂષભદેવ, આદિનાથ, વિગેરે અનેક નામે છે. તેમનું શરીર પાંચસે ધનુષ્ય પ્રમાણનું હતું તથા તેનો વર્ણ સુવર્ણના જેવો હતો (આ વાત ઉપર આ શ્લોક પણ પ્રકાશ પાડે છે). વળી તેમને વૃષભનું લાંછન હતું. યુગલિક ધર્માનુસાર તેમણે પણ પોતાની સાથે યુગલ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલી સુમંગલા સાથે લગ્ન કર્યા હતા. આ ઉપરાંત તેમણે સુનંદા સાથે પણ પાણિગ્રહણ કર્યું હતું. ભરતઆદિ સો પુત્રો તેમજ બ્રાહ્મી અને સુન્દરી એ બે પુત્રીઓના તેઓ પિતા હતા. તેઓ આ અવસર્પિણી કાલમાં પ્રથમ તીર્થંકર થયા છે. આ જગતમાં સર્વ કલા અને નીતિનો પ્રચાર તેમનાથી થયો છે, એમ જોના માને છે. ચોર્ધાસી (૮૪) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે ત્રિપદિશદાકાપુરુષચરિત્રના^૩ પ્રથમ પર્વમાં તેમનું ચરિત્ર સવિસ્તર આલેખ્યું છે. અન્યગૌરવના ભયથી એ ભાગત ઉપર અત્ર વધુ પ્રકાશ પાડવામાં આવતો નથી.

પદ્ય-વિચાર—

આ કાવ્યમાંના પ્રથમના ચાર શ્લોકો, ત્યાર પછીના બીજા ચાર શ્લોકો, એ પ્રમાણે દરેક શ્લોક-ચતુષ્ટય એકજ છંદમાં રચીને અને તેમાં વળી પ્રથમ શ્લોક ‘શાર્દૂલવિકીરિત’ વૃત્તમાં લખીને તો કવિરાજે પોતાનું શાર્દૂલના^૪ જેવું શૌર્ય^૫ પ્રકટ કર્યું છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ યથાર્થ રીતે સમજવામાં છન્દઃશાસ્ત્રને લગતી કેટલીક હકીકત તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાની જરૂર છે.

દરેક ‘પદ્ય’માં ચાર ‘ચરણ’ યાને ‘પાદ’ હોય છે. આ ચરણોની રચના ‘અક્ષર’ અથવા ‘માત્રા’ ઉપર આધાર રાખે છે. જે પદ્યનાં ચરણો ‘અક્ષર’ની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખતાં હોય, તે પદ્યને ‘વૃત્ત’ના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે, જ્યારે જે પદ્યનાં ચરણો ‘માત્રા’ની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખતાં હોય, તેને ‘ઞતિ’ કહેવામાં આવે છે. વળી આ વૃત્તના

૧ ‘સંજ્ઞાત’ એટલે ‘જેની સંજ્ઞા થઈ શકે તે’. આ સામાન્ય અર્થ ઉપરાંત જૈન દૃષ્ટિએ તેનો જે વિશેષ અર્થ થાય છે તે બાજુનું પણ જરૂરી છે અને આના નિદાસ્યઓએ તો દ્રવ્ય-સૌક-પ્રકાશ (સર્ગ ૧ ભો), અનુયોગદ્વાર વિગેરે અન્યો જોવા.

૨ ચોર્ધાસી લાખને ચોર્ધાસી લાખે ગુણવાથી અર્થાત એક ‘પૂર્વાજ’ને પૂર્વજે ગુણવાથી જે સંખ્યા આવે તેને ‘પૂર્વ’ સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ ઉપરથી ૧ પૂર્વ=૭૦૫૬૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦.

૩ આ મહાકાવ્યમાંથી અન્ય તીર્થંકરોનાં પણ સવિસ્તર ચરિત્રો મળી શકશે.

૪ વાધ. ૫ પરાક્રમ.

(૧) રગણ (— —), (૨) સગણ (— — —), (૩) મગણ (— — — —), (૪) યગણ (— — — —), (૫) નગણ (— — — —), (૬) તગણ (— — — —), (૭) ભગણ (— — — —) અને (૮) જગણ (— — — —) એમ આઠ ગણો છે. નીચેનો શ્લોક પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

“આદિમધ્યાવસાનેષુ, મજસા યાન્તિ ગૌસ્વમ્ ।
ચરતા લાઘવં યાન્તિ, મનૌ તુ શુક્લાઘવમ્ ॥”

અર્થાત્—આદિમાં, મધ્યમાં અને અન્તમાં ભ, જ અને સ ગણો અનુક્રમે શુરૂ યાને દીર્ઘ હોય છે, ત્યારે ચ, ર અને ત ગણો તે સ્થાનોમાં અનુક્રમે લઘુ એટલે કે હ્રસ્વ હોય છે. મ અને ન ગણો તો આ ત્રણે સ્થલે અનુક્રમે દીર્ઘ અને હ્રસ્વજ હોય છે.

હવે આપણે ‘શાર્દૂલ-વિકીરિત’ વૃત્તનું લક્ષણ વિચારીએ. તે એ છે કે—

“સૂર્યશ્ચૈર્વિ મસ્તજૌ સતતગાઃ શાર્દૂલવિકીરિતમ્.”

અર્થાત્—આ વૃત્તમાં એકંદર ૧૯ અક્ષરો છે અને તેમાં મ, સ, જ, સ, ત અને ત એમ છ ગણો છે અને અન્ય અક્ષર શુરૂ છે. તેમજ વળી આ શ્લોક ગાત્રી વેળાએ બે સ્થલે વિશ્રામ લઇ શકાય તેમ છે. આવા સ્થલોને ‘યતિ’ કહેવામાં આવે છે. આ વૃત્તનાં દરેક ચરણના બારમે અક્ષરે અને ઓગણીસમે અક્ષરે આવી ‘યતિ’ઓ છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ શ્લોકના પ્રથમ ચરણ તરફ દ્રષ્ટિપાત કરીએ.

મ	વ	ય	મ	મો		જ	વિ	વો		ચ	નૈ	ક		ત	ર	જે,		વિ	સ્ત	રિ		ક	રૂ	મા	વ		હી
—	—	—	—	—		—	—	—		—	—	—		—	—	—		—	—	—		—	—	—	—		—
મ						સ				જ				સ				ત				ત					ગ

આ ચરણમાં મ, સ, જ, સ, ત અને ત એમ છ ગણો છે, તેમજ અન્ય અક્ષર દીર્ઘ છે, તેમજ બે યતિ છે, અર્થાત્ આ શાર્દૂલ-વિકીરિત છન્દ છે. આ છન્દને આવા નામથી ઓળખાવવાનું કારણ એ છે કે આ છન્દને ગાવાની પદ્ધતિ વ્યાઘ્રની કોશને અનુસરતી આવે છે.^૨

૧ વાધ.

૨ શાર્દૂલવિકીરિત છન્દનાં અન્ય લક્ષણો—

“સૂર્યશ્ચૈર્વિ મસ્તજૌ સતતગાઃ શાર્દૂલવિકીરિતમ્” એનું લક્ષણ વૃત્તરચનાકરમાં આપ્યું છે. મહાકવિ કાલિદાસકૃત શ્રુત-બોધમાં તો એનું અતિશય સરલ લક્ષણ બોધવામાં આવ્યું છે અને તે નીચે મુજબ છે—

“આઘાચ્ચેદ્ મુરવસ્ત્રયઃ પ્રિયતમે ! પપ્તસ્તથા ચાષ્ટમો
નન્યેકાદશતસ્ત્રયસ્તવનુ ચેદ્, અષ્ટાદશાપૌ તતઃ ।
માર્તેન્દ્રૈર્મુનિમિશ્ર યત્ત વિરતિઃ પૂર્ણેન્દ્રિભિશ્ચાનને !
તદ્ વૃત્તં પ્રવવન્તિ કાવ્યરસિકાઃ શાર્દૂલવિકીરિતમ્ ॥”

અર્થાત્—હે પ્રિયતમા ! જે વૃત્તમાં પ્રથમના ત્રણ અક્ષરો તેમજ છઠા અને આઠમા અક્ષરો અને વળી અગ્યારમા પદીના ત્રણ (અર્થાત્ બારમા, તેરમા અને ચૌદમા) અક્ષરો પણ, તેમજ અક્ષરમાની પૂર્વેના બે (અર્થાત્ સોગમા અને સતરમા) અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને બીજાં સર્વ અને મુનિ અર્થાત્ બાર (૧૨) અને સાત (૭) વળેથી યતિ (અર્થાત્ વિશ્રામ-સ્થાન) હોય, તે વૃત્તને હે પૂર્ણેન્દ્ર-મંડલના સમાન વદનવાળી (પ્રિયા) ! કાવ્યના રસિક જનો ‘શાર્દૂલવિકીરિત’ કહે છે.

શ્લોકાર્થ

જિનવરોની સ્તુતિ—

“ (હાવભાવાદિક) વિલાસ વડે સુશોભિત, મૃદુ ધ્વનિ^૧વાળી, તથા (વિભૂષણોથી) વિભૂષિત એવી, તેમજ સુન્દર દૃઢવવાળી [અથવા દેવતાની] વનિતા (પણ), જે જિનેશ્વરોનું મન ક્ષોભાયમાન કરી શકી નહિ, તેમજ વળી જેમનાં ચરણોને, દેવતાઓએ ટુંક્યાં, આકાશ- માથી (સમવસરણુ^૨માં) પડતાં, શબ્દાયમાન ભ્રમરોને (પરાગ^૩ ગ્રહણ કરવાને માટે) યોગ્ય, તેમજ મન્દાર (વિગેરે) કુસુમોના સમૂહથી (પણ) અજિત એવાં પુષ્પોએ સુગંધિત કર્યાં, તે જિનેશ્વરો કે જેમના વડે [અથવા જેમના] રોગો ક્ષીણ થયા છે, તેઓ તમારું રક્ષણ કરે. ”—૨

સ્પષ્ટીકરણ

જિનવર—

‘ ત્રાગદિરિપૂજયતીતિ જિનઃ ’ અર્થાત્ રાગ (દ્રેષ) આદિ દુઃખનોને છૂતનારા ‘ જિન ’ કહેવાય છે. ‘ જિન ’ એવી સંજ્ઞા ચાર પ્રકારની વ્યક્તિઓને આશ્રીને વપરાય છે અને તે વ્યક્તિઓને અતુકમે શ્રુત^૪—જિન, અવધિ^૫—જિન, મનઃપર્યય^૬—જિન અને કેવલિ^૭—જિન એમ ચાર પ્રકારે ઓળખાવવામાં આવે છે. વિશેષમાં આ ચાર પ્રકારની વ્યક્તિઓમાંની અતિ શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિને અર્થાત્ સર્વથા રાગદ્રેષ-રહિત તેમજ પ્રબલ પુણ્યશાળી જીવને ‘ જિનવર ’, ‘ જિનોત્તમ ’ કે ‘ જિનેશ્વર ’ એવી પણ સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. વિશેષમાં ‘ જિનોત્તમ ’ શબ્દનો શુદ્ધ અર્થ કરવો તે કવિરાલે પોતે આ શ્લોકદ્વારા દર્શાવ્યું છે. ‘ જિનવર ’ શબ્દ પ્રાયઃ તીર્થકરવાચક છે, છતાં પણ કોઈક વાર તે ‘ સામાન્ય-કેવલિ ’ને ઉદ્દેશીને પણ વપરાય છે.”

૧ અવાજ. ૨ દેવ-રચિત ગદ્ય; વિશેષ માહિતીને સાર જુઓ ૯૪ માં શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ. ૩ રજ.

૪-૭ જેન શાસ્ત્ર પ્રમાણે જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર પાડવામાં આગ્યા છે—(૧) મતિ, (૨) શ્રુત, (૩) અવધિ, (૪) મનઃપર્યય અને (૫) કેવલ. આ પાંચના સ્વૃષ્ટ સ્વરૂપ સાર જુઓ મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજીકૃત અધ્યાત્મ-તત્ત્વસાહક (પૃ. ૭૫૫-૭૬૦). વિશેષ નિરાસુએ તો પ્રકરણ રતનાકર (ચતુર્થ ભાગ પૃ. ૩૪૭-૩૫૪), કર્મત્રય (પ્રથમ ભાગ, જ્ઞાનવરણીયનો અધિકાર,) વિશેષાનુસંધ્યક વિગેરે ગ્રન્થો જોવા.

૮ જુઓ પ્રજ્ઞાપનાની વૃત્તિ, પૃ. ૩.

૯ નામ ‘ જિનવર ’ શબ્દથી સામાન્ય-કેવલિ સમજવામાં આવે છે તેવે સ્મયે તીર્થકરવાચક શબ્દ તરીકે જિનવરપતિ કે એવાજ અર્થ-સૂચક શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. કેટલીક વાર ‘ જિન ’ શબ્દ પણ ‘ તીર્થકર ’ એવા અર્થમાં વપરાય છે અને તેનું કારણ દેખીતું છે કે એવે સ્વયં ‘ જિન ’ શબ્દથી કેવલ-જ્ઞાનિ સમજવામાં આવે છે અને તીર્થકર તો કેવલ-જ્ઞાનિ છેજ, એ જગજગદેર હકીકત છે.

તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલિમાં રહેલો તફાવત—

જો કે તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલિ એ બંને સર્વજ્ઞ છે—બન્નેએ કેવલ-જ્ઞાન (સંપૂર્ણ જ્ઞાન) સંપાદન કર્યું છે—એ બેમાંથી કોઈ પણ એક ધીજાથી જ્ઞાનમાં ઉતરે કે અડે તેમ નથી, છતાં પણ એકને તીર્થંકર અને ધીજાને સામાન્ય-કેવલિ કહેવામાં આવે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તીર્થંકરને સામાન્ય-કેવલિ કરતાં ઉંચા દરજ્જાવાળા પણ ગણવામાં આવે છે તેનું શું કારણ છે તે તરફ નજર કરીએ.

આ બંનેમાં આવા પ્રકારનો ભેદ-ભાવ રાખવાનું કારણ એ છે કે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ સંઘરૂપી તીર્થંકરી સ્થાપના તીર્થંકરદ્વારા જ થાય છે. તેમજ વળી પુણ્ય-પ્રકૃતિમાં તીર્થંકર સામાન્ય-કેવલિથી અડિયાતા છે અને એથી કરીને તેો તેઓ અલૌકિક સૌભાગ્યના સ્વામી છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે તીર્થંકર અને સામાન્ય-કેવલિ એ બંને તેજ ભવમાં મોક્ષે જાય છે અને આ પ્રમાણે મુક્તિ-રમણીને એક વખત વર્ષા પછી તેઓ વચ્ચે આવે. ભેદ-ભાવ રહેતો નથી; અર્થાત્ તીર્થંકરત્વને અંગે રહેલો ભેદભાવ નહિ પામતાં—નિર્વાણ પદને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તેઓ બંને સમાન બને છે.

મન્દાર-કુસુમ—

મન્દાર એ કદમ્બવૃક્ષનું એક નામ છે. આનાં પુષ્પો અતિ ઉત્તમ છે, છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે શ્રીજિનેશ્વરની આગળ દેવતાઓ જે પુષ્પોની વૃદ્ધિ કરે છે, તેની સાથે ટક્કર ઝીલવા આ સમર્થ નથી.

૧ સામાન્ય-કેવલિમાંના 'સામાન્ય' શબ્દ ઉપરથી એવો ધ્વનિ નીકળે છે કે કેવલિઓના પણ પ્રકાર હોવાને કારણે અને વસ્તુ-સ્થિતિ પણ તેવીજ છે. અર્થાત્ કેવલ-જ્ઞાનિના સામાન્ય કેવલિ, મૂક-કેવલિ, અંતકૃત-કેવલિ, અમૃતવા-કેવલિ, સ્વયંબુદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધ, બુદ્ધ, આદિ અનેક પ્રકારો છે. આ બધાનું સ્વરૂપ શ્રીભગવત્ (શાં ૯, ઉં ૩૧)માં તેમજ મૌગલિન્દુ પ્રમુખ ગ્રન્થોમાંથી મળી શકશે.

૨ સાધુપ્રમુખ ચતુર્વિધ સંઘરૂપી તીર્થંકરો અતિ પૂજનીય છે અને એને તેો તીર્થંકર પણ 'જ્ઞો તિવ્યસ્ત' એવા શબ્દોચ્ચારપૂર્વક નમસ્કાર કરે છે. 'તીર્થં' શબ્દનો અર્થ 'દ્વાદશાંગી' યાને 'બાર અંગોનો સમૂહ' પણ થાય છે. (અંગ શબ્દની માહિતી સાર જુઓ તૃતીય શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ) વળી 'તીર્થંકરેન્નેતિ તીર્થં' અર્થાત્ જેના વડે સંસાર-આગર તરી શકાય તે તીર્થં છે, એવો 'તીર્થં' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ કરતાં એમ ભ્રમ શકાય છે કે તીર્થંકરને પણ 'તીર્થં' શબ્દથી સંગોધી શકાય.

વિશેષમાં તીર્થં શબ્દના ચતુર્વિધ સંઘ અને દ્વાદશાંગી એ બે અર્થો ઉપરાંત પ્રથમ ગણકર એવો પણ અર્થ શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે. આ વાત શીલગવતીસૂત્રમાં આપેલા 'તિવ્યં મને ! તિવ્યં તિયગેરે તિયં ? ગોયમા ! બરિદ્ધા તાવ નિયમા તિયમે, તિવ્યં પુણ ચાતવળ્લાડ્ઞો સંવો પદમગ્ગદ્ધો વા' પાઠ ઉપરથી ભ્રષ્ટ્ર શકાય છે.

અત્ર એ નિવેદન કરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે 'તીર્થં' શબ્દથી ચતુર્વિધ સંઘ એવો અર્થ કરતી વેળાએ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાની અર્થાત્ એ પ્રત્યેકની એક એક સંખ્યા હોય, તેો પણ તેના સમુદાયને 'સંઘ' તરીકે ઓળખાવી શકાય છે. આવી વાત આ પૂંચમ કાલના અંતમાં જનન્યાર પણ છે, અર્થાત્ આ આરાની આખરે એક સાધુ, એક સાધ્વી, એક શ્રાવક અને એક શ્રાવિકા એટલેજ સમુદાય 'તીર્થં' તરીકે ઓળખાશે; ત્યાર પછી તીર્થંનો ઉન્નત્તર થશે અને અધર્મ પ્રવર્તશે.

जिनप्रवचनप्रशंसा—

शान्तिं वस्तनुतान् मिथोऽनुगमनाद् यन्नैगमाद्यैर्नयै—

रक्षोभं जन ! हेऽतुलां छितमदोदीर्णाङ्गजालं कृतम् ।

तत् पूज्यैर्जगतां जिनैः प्रवचनं दृष्यत्कुवाद्यावली—

रक्षोभजनहेतुलाञ्छितमदो दीर्णाङ्गजालकृतम् ॥ ३ ॥

—शार्दूल०

टीका

शान्तिवस्तनुतादिति । 'शान्ति'शेषम् । उपशमवतां 'यो' युष्माकम् । 'तनुतात्' प्रययत् । 'मिथोऽनुगमनात्' परस्पराणुवर्तनाद्धेतोः । 'यन्नैगमाद्यैर्नयैः' यन्नैगमसंप्रहादिभिर्नयैः, अने-
फान्तात्मके वस्तुनि एकांशपरिच्छेदात्मका नयास्तैर्हेतुभूतैः । 'अक्षोभं' अचलम् । 'जनहे'
जनो—लोकस्तस्य सम्बोधनम् । 'अतुलां' बहतीम् । 'छितमदोदीर्णाङ्गजालं' छितमदं—छिन्नदर्प
उदीर्णं—उच्छिन्नं अङ्गनामाचाराङ्गदीनां जालं—समूहो यत्र तत् । 'कृतं' रचितम् । 'तत् पूज्यै-'
र्जगतां' अर्चनीयैर्लोकानाम् । 'जिनैः' अर्हद्भिः । 'प्रवचनं' शासनम् । 'दृष्यत्कुवाद्यावली-'
रक्षोभजनहेतुलाञ्छितं' दृष्यन्ती—दर्पं व्रजन्ती या कुवादिनामावली सैव कूरात्मकत्वाद् रक्षो-
राक्षससङ्ग्रहः तन्नृजनैर्भङ्गकारिभिः हेतुभिः लाञ्छितं—चिह्नितम् । 'अदः' एतद् । 'दीर्णा-'
ङ्गजालकृतं' दीर्णाङ्गजैः—शीर्णमदनैः श्रमणादिभिरलङ्कृतम् । यन्नयैरक्षोभं तत् प्रवचनमदो
जिनैः कृतं शान्तिमतुलां वः तनुतादिति योगः ॥ ३ ॥

अवचूरिः

तद् जगतां पूज्यैर्जिनैः कृतं प्रवचनं गणपितकरूपं यो युष्माकं शान्तिं मोक्षमुपशमं वा तनुतात्
कुर्वतात् । यन्मिथोऽनुगमनादनुवर्तनाद्धेतोर्नैगमादिभिर्नयैरक्षोभं परचादिभिरजेयं वर्तते । हे जन ! मत्स्य-
लोक ! । शान्तिं किंभूताम् । अतुलां निरुपमाम् । (प्रवचनं) मतं किंभूतम् । छितमदं छिन्नदर्पमुदीर्ण-
मुच्छिन्नमद्गानामाचारादीनां जालं समूहो यत्र तत् । तथा (दृष्यत्) माघकुवादिश्रेणिः सैव
कूरात्मकत्वाद् रक्षो राक्षसस्तस्य भंजनेभङ्गकारिभिर्हेतुभिर्लाञ्छितं मण्डितम् । अदः प्रत्यक्षदृश्यम् ।
शीर्णमदने श्रमणादिभिरलङ्कृतम् । मिथोऽनुगमनादित्यत्र 'गुणादस्त्रियां न च (वा)' इति पञ्चमी ॥ ३ ॥

अन्वयः

यद् मिथः अनुगमनाद् नैगम-आद्यैः नयैः अक्षोभं (वर्तते), छित-मद-उदीर्ण-अङ्ग-जालं,
दृष्यत्-कुवादिन्-आवली-रक्षस्-भजन-हेतु-लाञ्छितं, दीर्ण-अङ्गज-अलङ्कृतं (च वर्तते), तद्
जगतां पूज्यैः जिनैः कृतं अदः प्रवचनं हे जन ! वः अतुलां शान्तिं तनुतात् ।

१ 'सादसाही स्वार गणपितकहाया' इति श्रीअभिधानचिन्तामणिः (१० २, श्लो० १५९) ।

२ 'रक्षोभं जनहेतुलाञ्छितमदो दीर्णाङ्गजालकृतम्' इति ।

શબ્દાર્થ

શાન્તિ (મૂં શાન્તિ) = (૧) શોક્ષને, (૨) ઉપશમને.

યઃ (મૂં યુષ્મદ્) = તમારી (વધ્ધર્થે).

તતુતાત્ (યાં તત્) = વિસ્તારો, વધારો.

મિયસ્ = અસ્પરસ.

અનુગમનાત્ (મૂં અનુગમન) = અનુસરનાર
હોવાને લીધે.

નૈગમ = નૈગમ, સાત નયોમાંનો એક નય.

આય = પ્રમુખ.

નૈગમાયૈઃ = નૈગમ છે આદિમાં-શરૂઆતમાં
જેની એવા.

નયૈઃ (મૂં નય) = નયો (યથાર્થ અભિપ્રાય-
વિશેષ) વડે.

અક્ષોમં (મૂં અક્ષોમ) = શોભ-રહિત.

જન ! = હે લોક !

હે = હે.

અતુલાં (મૂં અતુલ) = અતુલ, અનુપમ,
અસાધારણ.

હિત (યાં હો) = કાપી નાંખેલ.

મદ્ = મદ, અભિમાન, ગર્વ, અહંકાર.

ઝડીર્ણ (યાં જ) = ઉડય પામેલ.

અન્ન = (આચાર આદિ બાર) અંગ; જેન
સાહિત્યનો એક વિભાગ.

જાલ = સમૂહ.

હિતમદોઝીર્ણાન્નજાલં = કાપી નાંખ્યો છે (વાદી-
ઓનો) ગર્વ જેણે તેમજ ઉડય પામેલ
છે અંગોનો સમૂહ જેમાં એવા.

કૃતં (યાં કૃ) = કરેલું, પ્રરૂપેલું.

તદ્ = તો.

પૂજ્યૈઃ (મૂં પૂજ્ય) = પૂજ્યો વડે.

જગતાં (મૂં જગત્) = જગતોના, સ્વર્ગ, મૃત્યુ
અને પાતાલ (વાસી જનો) ના.

જિનૈઃ (મૂં જિન) = જિનો વડે, તીર્થંકરો વડે.

પ્રવચનં (મૂં પ્રવચન) = સિદ્ધાન્ત, કૃતાન્ત,
આગમ.

દૃષ્યત્ (યાં દૃષ્) = અહંકારી, મદોન્મત્.

કુવાલિન્ = કુવાલી, મિથ્યા-વાદી, ખોટા તર્ક
હોવાનારા.

રક્ષસ = રાક્ષસ.

મજન = મંગાણુ.

હેતુ = યુક્તિ.

લાઙ્ગિચ્છત (યાં લાઙ્ગ્) = યુક્ત.

દૃષ્યત્કુવાલિન્ રક્ષોમજનહેતુલાઙ્ગિચ્છતં =
મદોન્મત્ કુવાલીઓની શ્રેણિરૂપ રાક્ષસોને
પલાયન કરાવનારી યુક્તિઓથી યુક્ત.

અદઃ (મૂં અદ્) = આ.

ઝીર્ણ (યાં જ) = ચીરી નાંખેલ, નષ્ટ કરેલ.

અન્નજઃ = કંઠર્પ, કામદેવ, રતિ-પતિ.

અલંકૃત (અલંકૃ) = વિભૂષિત.

ઝીર્ણાન્નજાલકૃતં = નષ્ટ કર્યો છે-છૂટ્યો છે કંઠર્પને
જેણે એવા (અનિવર) થી વિભૂષિત.

શ્લોકાર્થ

જેન આગમની પ્રશંસા—

“જે સિદ્ધાન્ત અસ્પરસ સંગત-બંધ બેસતો (અર્થાત્ યુક્તિથી અવિરૂદ્ધ તેમજ
ઈષ્ટ અથને જણાવતો) હોવાને લીધે નૈગમ આદિ નયોએ કરીને અખંડિત છે, વળી જેણે
(વાદીઓનો) ગર્વ તોડી નાંખ્યો છે, તેમજ જેમાં (આચાર આદિ) અંગોનો સમૂહ વર્ણવેલો

છે, તથા જે મહોન્મત્ત મિથ્યા-વાદીની પંક્તિરૂપ રાક્ષસને નસાડનારી (અર્થાત્ નષ્ટ કરનારી) યુક્તિઓથી યુક્ત છે, અને વળી કામદેવને વશ કરેલા (યુનિવરસ) થી જે અલંકૃત છે (અર્થાત્ જેનો શ્રમણ પુરુષોએ સ્વીકાર કર્યો છે) તે વિશ્વને વંદનીય એવા જિનોએ સ્વેદ આ (દ્વાદશાંગીરૂપ) સિદ્ધાન્ત, હે (ભગ્ય) લોક ! તમારી અનુપમ શાન્તિનો વિસ્તાર કરો. ”—૩

સ્પષ્ટીકરણ

નય—

પ્રમાણથી સિદ્ધ અનંત ધર્માત્મક વસ્તુના અંશનો બોધ કરાવનારો તથા અન્ય અંશો તરફ ઉદાસીનતા ધારણ કરનારો યથાર્થ અભિપ્રાય-વિશેષ ‘ નય ’ કહેવાય છે. એ તો સહજ સમજી શકાય તેમ છે કે ગમે તે કોઈ વસ્તુ પરત્વે અનેક દૃષ્ટિએ વિચાર થઈ શકે તેમ છે. આ દૃષ્ટિઓને ‘ નય ’ કહેવામાં આવે છે. એકની એક વ્યક્તિના સંબંધમાં અન્ય અન્ય વ્યક્તિઓ આશ્રીને વિચાર કરતાં તેને જૂદા જૂદા શબ્દોથી બોલાવી શકાય છે. જેમકે, એકજ મનુષ્યને જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ કાકો, મામો, સાળો, ભાઈ, જમાઈ, પિતા, પુત્ર ઇત્યાદિ તરીકે માની શકાય છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે અનેક ધર્મવાળી વસ્તુમાંના કોઈ અમુક ધર્મને લગતો યથાર્થ અભિપ્રાય તે ‘ નય ’ છે. આ ઉપરથી એમ માનવાનું કારણ મળે છે કે ત્યારે તો નયોની સંખ્યા પણ અનંત હોવી જોઈએ, કેમકે જે જે યથાર્થ અભિપ્રાય હોય, તે તે નય છે. ખરેખર, વસ્તુસ્થિતિ પણ એમજ છે. તાર્કિકશિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકર પણ સમ્મતિ-તર્કમાં કહે છે કે—

“ જાવહયા વયળવહા તાવહયા ચેવ હુંતિ નયવાયા ”

અર્થાત્ જેટલા વચન-પ્રયોગો છે, તેટલા નયો છે.

આ પ્રમાણે જોકે વસ્તુતઃ નયની સંખ્યા અનંત છે, છતાં પણ શાસ્ત્રકારો મુખ્યતત્વા નયના દ્રવ્યાર્થિક^૧ અને પર્યાયાર્થિક^૨ એમ બે ભેદો બતાવે છે.

આ ઉપરાંત નિશ્ચય^૩-નય અને વ્યવહાર^૪-નય એમ પણ નયોના બે વિભાગો પાડી શકાય છે. પ્રકારાન્તરથી અર્થ^૫-નય અને શબ્દ^૬-નય એમ પણ બે ભેદો પડે છે. વળી આ ઉપરાંત

૧-૨ મૂળ પદાર્થને ‘ દ્રવ્ય ’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના પરિણામને ‘ પર્યાય ’ કહેવામાં આવે છે. જેમકે ઘટ (ઘડો) એમા મૃતિકા (માટી) દ્રવ્ય છે અને ઘટાકાર એ એનો પર્યાય છે. મૂળ દ્રવ્યને ઉદેશીને દર્શાવવામાં આવતો અભિપ્રાય ‘ દ્રવ્યાર્થિક ’ નય છે, જ્યારે પર્યાયને લક્ષ્ય કરનારો અભિપ્રાય ‘ પર્યાયાર્થિક ’ નય છે.

૩-૪ વસ્તુના મૂળ સ્વરૂપને અર્થાત્ તેની તાત્ત્વિક સ્થિતિને સ્પર્શ કરનારી દૃષ્ટિ ‘ નિશ્ચય-નય ’ છે, જ્યારે તેની બાહ્ય અવસ્થાને લક્ષ્યમાં રાખનારી દૃષ્ટિ ‘ વ્યવહાર-નય ’ છે. દાખલા તરીકે, પંચવર્ણના લગ્નને પંચવર્ણી કહેનારો નય નિશ્ચય-નય છે, જ્યારે વ્યવહાર-નય તો એ લગ્નને કૃષ્ણ કહે છે. અર્થાત્ વ્યવહાર-નય લોક-પ્રસિદ્ધ અર્થને ગ્રહણ કરે છે, જ્યારે નિશ્ચય-નય તો તાત્ત્વિક અર્થ ઉપર નજર ફેરવે છે.

૫-૬ મુખ્યત્વેન અર્થનું પ્રતિપાદન કરનારા નયો ‘ અર્થ-નય ’ કહેવાય છે, જ્યારે પ્રાધાન્યથી શબ્દના વાચ્યાર્થની સાથે સંબંધ ધરાવનારા નયો ‘ શબ્દ-નય ’ કહેવાય છે.

અર્પિત^૧-નય અને અનર્પિત^૨-નય એમ પછુ નયોના બે વિભાગો સંભવે છે. આમાંના 'અર્થ-નય'ના નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋક્તુસૂત્ર એમ ચાર ભેદો પડે છે, જ્યારે 'શબ્દ-નય'ના શબ્દ, સ્મર્ભાલેખ અને એવંભૂત એમ ત્રણ પ્રકારો પડે છે. આથી એક રીતે નયની સંખ્યા સાતની બને છે. આ સાત નયોમાંના પ્રથમના નૈગમાદિ ત્રણ નયો 'દ્રવ્યાર્થિક નય' કહેવાય છે, જ્યારે બાકીના શબ્દાદિ ચાર નયો 'પર્યાયાર્થિક નય' કહેવાય છે. આ નૈગમાદિ સાત નયો^૩ એક એકથી વધારે વિશુદ્ધ છે, અર્થાત્ નૈગમ નય કરતાં સંગ્રહ નય વિશુદ્ધ છે અને તેના કરતાં વ્યવહાર નય; એ પ્રમાણે સમજી લેવું. પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે જેટલું નૈગમ નયનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે, તેટલું સંગ્રહ નયનું નથી અને એનાથી પછુ અદ્ય વિસ્તારવાળું વ્યવહાર નયનું ક્ષેત્ર છે. આ પ્રમાણે એવંભૂત નયનું ક્ષેત્ર તો સૌથી વધારે સંકુચિત છે.

વિશેષમાં એક નયના આધારે બોલેલું વાક્ય કે દશાવિદો અભિપ્રાય સંપૂર્ણ સત્ય નથી, કિન્તુ સમસ્ત નયોને આશ્રીને બોલાવું વાક્ય પૂર્ણ સત્ય છે.^૪ વળી નય એ પ્રમાણરૂપ નથી તેમજ અપ્રમાણરૂપ નથી, કિન્તુ પ્રમાણાંશ^૫ છે.

હવે આ નૈગમાદિ સાત નયોનું દુઃક સ્વરૂપ ભેદ લઈએ, કેમકે બાકી તો આ સાત નયોના સાતસે (૭૦૦) ભેદો પડે છે. તેના જિજ્ઞાસુએ તો નય-ચક્ર વિગેરે મનથી ભેવા.

નૈગમ—

“ગમ્યતેજનેતિ ગમઃ પન્થાઃ, નૈકે ગમા યસ્યાસૌ નૈકગમઃ, નિરુકવિધિના ચ ક્કારલોપાદ્ નૈગમઃ”

અર્થાત્—‘ગમ’ એટલે ‘માર્ગ’ જેનો એક ભતનો માર્ગ નથી, એટલે કે જે પદાર્થનો અનેકશઃ બોધ કરાવે છે, તે ‘નૈગમ’ કહેવાય છે. બીજી રીતે વિચારીએ તો ‘નિગમ’ એટલે ‘સંકલ્પ’, ‘કલ્પના’; આ કલ્પનાપૂર્વક થતો વ્યવહાર ‘નૈગમ’ કહેવાય છે. આ નય વસ્તુગત સામાન્ય

૧-૨ ‘વિશેષ-ગ્રાહિ નય’ કહો કે ‘અર્પિત-નય’ કહો તે એકજ છે. તેવી રીતે ‘સામાન્ય-ગ્રાહિ નય’ અને ‘અનર્પિત-નય’ એ પણ એકજ છે.

૩ આ સાત નયોમાંના કયા નયનો આશ્રય કહ્યું દર્શન લે છે, તે વાત આગળ ઉપર અગ્યારમા શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણમાં વિચારીશું.

૪ અહિં કોઈ એવી શંકા ઉઠાવે કે એક નય-વિષયક કથન તો મિથ્યા છે, તો સાતે નયો આશ્રીને કરેલા કથનમાં સત્યતા ક્યાંથી સભવે ? શું જ્યારે રેતીના એક કણમાં તેજ નથી, તો રેતીના સમુદાયમાંથી તેજ મળી શકે ખર કે ? આના સમાધાનમાં સમજવું કે એક ગોત્રીમાં ગોત્રીનું આળાપણું રહેલું નથી, પરંતુ તેના સમુદાયમાં તો તે છેજ તેનું કેમ ? વિશેષમાં એ કે નયો કથયિત્ એક એકથી વિરુદ્ધ છે, છતાં પણ તેઓ સ્વાદ્વાદરૂપી ચક્રવર્તીની આસા લોપી શકતા નથી. અર્થાત્ જેમ પરસ્પર વિરોધી નૃપતિઓને પણ તેમના સમ્રાટની સેવા સાથે રહીને બળાવવી પડે છે, તેમ એકેના વિરોધી નયોને પણ સ્વાદ્વાદની સેવામાં હાજર થવું પડે છે. વળી એક નય અન્ય નયનું ખંડન કરતો નથી, પરંતુ ચોતાનું ગોરવ બળાવી રાખના બનતો પ્રયત્ન કરે છે.

૫ જેમ સમુદના બહુનું એક જિન્દુ સમુદ પણ નથી તેમજ અસમુદ પણ નથી પરંતુ સમુદાંશ છે, તેમ અત્ર પણ સમજવું. બુદ્ધો નયામૃતતરંગિણી.

તેમજ વિશેષ ધર્મે ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. આમાંથી સામાન્યને ગ્રહણ કરનારા 'નૈગમ-નય'ને 'સર્વપરિક્ષેપિ-નૈગમ-નય' તરીકે અને વિશેષને ગ્રહણ કરનારા 'નૈગમ-નય'ને 'દેશપરિક્ષેપિ-નૈગમનય' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ આ નૈગમ નયના સર્વપરિક્ષેપી અને દેશપરિક્ષેપી એમ બે પ્રકારો પડે છે.

વળી આ નયના અન્ય અપેક્ષાએ (૧) ભૂત-નૈગમ, (૨) વર્તમાન-નૈગમ અને (૩) ભવિષ્યદ્-નૈગમ એમ ત્રણ ભેદો પણ પડે છે. (૧) ભૂત કાલનો વર્તમાનમાં ઉપચાર કરવો એટલે કે થઈ ગયેલી વસ્તુને વર્તમાન તરીકે સ્વીકારવી-ઓળખાવવી, તે 'ભૂત-નૈગમ' છે. દાખલા તરીકે, આં દિવાળીનો દિવસ છે કે જે દિવસે વીર પ્રભુ નિર્વાણ-પદને પામ્યા હતા. (૨) ભવિષ્યત-કાલનો-અનાગત કાલનો વર્તમાનમાં ઉપચાર કરવો અર્થાત્ જે ક્રિયા વર્તમાનમાં શરૂ થઈ નથી, તેને વર્તમાનરૂપે વર્ણવવી તે 'વર્તમાન-નૈગમ' છે. જેવી રીતે કે કોઈ સ્ત્રી ચોખા રાંધવાને માટે બળતણ, જલ, વિગેરેની તૈયારી કરતી હોય અને તેને કોઈ પૂછે કે "આ શું કરો છો?" તો તે જરૂરજ કહેશે કે "હું ચોખા રાંધું છું." હજી ચોખા રાંધવા માંડ્યા નથી-તે ક્રિયા શરૂ થઈ નથી છતાં પણ તે થઈ છે એમ આ દષ્ટાન્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તે વર્તમાન-નૈગમ છે. (૩) ભવિષ્યત-કાલનો ભૂત તરીકેનો ઉપચાર કરવો એટલે કે થનારી વસ્તુને થઈ કહેવી તે 'ભવિષ્યદ્-નૈગમ' છે. જેમકે, તીર્થંકર મોક્ષે ન ગયા હોય તે પૂર્વે તેઓ મુક્ત થયા એમ કહેવું.^૨

વળી, આ નૈગમ નયના બીજી રીતે પણ ત્રણ પ્રકારો પડે છે:—

(૧) એક શુણ્ઠી બીજી શુણ્ઠને પૃથક્ માનવો. જેમકે 'સર્વૈત્યમાત્મનિ' અર્થાત્ આત્મામાં સત્તા અને ચૈતન્ય છે. આમાં ચૈતન્યથી સત્તાને પૃથક્ માનવામાં આવી છે, અર્થાત્ ચૈતન્ય વિશેષ ધર્મ છે અને સત્તા એ સામાન્ય ધર્મ છે.^૩

(૨.) વસ્તુ અને તેના પર્યાય વચ્ચે ભિન્નતા માનવી. જેવી રીતે કે 'વસ્તુપર્યાયવદ્ દ્રવ્યમ્' અર્થાત્ દ્રવ્ય વસ્તુ અને પર્યાયથી મુક્ત છે; પદાર્થનો યોગ વસ્તુ અને પર્યાય દ્વારા થાય છે. અત્ર વસ્તુ અને તેના પર્યાયને ભિન્ન ગણવામાં આવ્યાં છે.^૪

(૩) શુણ્ઠ અને શુણ્ઠીને ભિન્ન માનવા. દાખલા તરીકે, 'ક્ષણમેકં સુક્તી વિપયાસક્તો જીવઃ' એટલે કે વિપયાસક્ત જીવ એક ક્ષણ સુખી છે. અત્ર સુખી જીવ અને તેના સુખ વચ્ચે ભિન્નતા દર્શાવવામાં આવી છે.^૫

સંગ્રહ—

વસ્તુઓમાં રહેલી વિશેષતા તરફ ઉઠાસીન રહીને, તદ્દગત સમાનતાનેજ ધ્યાનમાં લેનારો નય સંગ્રહ નય છે. દાખલા તરીકે, બધા આત્માઓમાં રહેલી સમાન ભત્તિને લક્ષ્યમાં રાખીને એમ કહી શકાય કે સર્વે શરીરોમાં એકજ આત્મા છે. સત્તારૂપી પર સામાન્યને ગ્રહણ કરનારો સંગ્રહ નય 'પર-સંગ્રહ' કહેવાય છે, જ્યારે દ્રવ્યત્વાદિક અપર (અવાંતર) સામાન્યને ઉદ્દેશીને કથન નરનારો નય 'અપર-સંગ્રહ' કહેવાય છે.

૧ આરોપ.

૨ જુઓ શ્રીદેવ્યદ્રુત 'આગમસાર'

૩-૫ જુઓ શ્રીવાદિદેવસૂરિકૃત 'મગ્ધાનુવર્તવાલોકાકાંકર'ના સાતમા પરિચ્છેદના ૮-૧૦ સૂત્રો.

વ્યવહાર—

|| | | |

આ ‘નયની દૃષ્ટિએ દરેક વસ્તુ વિશેષાત્મક છે. સંપ્રદાય નય દ્વારા ગ્રહણ કરેલ વસ્તુના વિભાગ પાડવામાં તત્પર એવા અધ્યવસાયને વ્યવહાર નય કહેવામાં આવે છે. લોક-વ્યવહાર તરફ આ નયની પ્રવૃત્તિ છે. ઘડો ઝરે છે, પર્વત બળે છે, ઇત્યાદિ ઔપચારિક કથનોનાં પણ આ નયમાં અંતર્ભાવ થાય છે.

ઝંજીરુસૂત્ર—

અતીત અને અનાગત કાલ સાથે સંબંધ નહિ ધરાવનારો પરંતુ મુખ્યત્વેન વર્તમાન કાલ સાથે સંબંધ ધરાવનારો નય ઝંજીરુસૂત્ર નય કહેવાય છે. આ નય વસ્તુનાં થતાં નવાં રૂપાન્તરો (પર્યાયો) તરફ વિશેષ ધ્યાન આપે છે. હુંકમાં આ નય વર્તમાનકાલિક દ્રવ્યના પર્યાયની ગવેષણા કરે છે.

શબ્દ—

શબ્દના પર્યાયોની ભિન્નતાથી તેના અર્થમાં ભિન્નતા નહિ સ્વીકારનારો પરંતુ તેનાં લિંગા-દિકમાં ફેર પડતાં તેના ભિન્ન અર્થ કરનારો નય શબ્દ નય છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ભિન્ન હોવા છતાં તે શબ્દોને એક વસ્તુના વાચક તરીકે આ નય સ્વીકારે છે. કાખલા તરીકે, કુચ્છ, કલશ, ઘટ, ઇત્યાદિ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કરતાં તેનો અર્થ જૂદો જૂદો લાગે છે, છતાં પણ આ નય તો તે બધાને એકાર્થકળ-માને છે. આ નયને પણ વર્તમાન-કાલિકજ ધર્મ ઇષ્ટ છે.

સમભિરૂઢ—

પર્યાય શબ્દોના લેદથી તેના અર્થમાં પણ ભિન્નતા માનવી તે સમભિરૂઢ નયનું કર્તવ્ય છે. અર્થાત્ આ નયની અપેક્ષાએ કુચ્છ, કલશ, ઇત્યાદિ શબ્દો ભિન્ન અર્થવાળા છે.

શબ્દ અને સમભિરૂઢ એ બે નયોમાં શું તફાવત છે તે સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે મુરપતિ શબ્દના પર્યાયો ઇન્દ્ર, પુરંદર, વિગેરેનો વિચાર કરીએ. શબ્દ નય પ્રમાણે તો ઇન્દ્ર કહો કે પુરંદર કહો તેમાં કંઈ ફેર નથી. પરંતુ સમભિરૂઢ નય પ્રમાણે તો એર્થ-સમૃદ્ધિ શુક્ત હોય તો ‘ઇન્દ્ર’ કહેવાય અને પુર (નગર) નું વિહારણ કરનાર તો ‘પુરંદર’ કહેવાય.

એવંભૂત—

સ્વકીય કાર્યને કરનારી વસ્તુનેજ વસ્તુરૂપે માનનારો નય એવંભૂતને નામે ઓળખાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો કોઈ પણ શબ્દ તેના અર્થનો વાચક તો ત્યારેજ ગણાય કે, ન્યારે તે શબ્દસૂચિત પદાર્થ તે શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાંથી નીકળતા લાવને અનુસરતો હોય. અર્થાત્

૧ શબ્દમાં લિંગ, વચન, કાલ, ઇત્યાદિ પ્રકારનો ફેર થતાં તે શબ્દને ભિન્નરૂપે શબ્દ નય સ્વીકારે છે.

૨ સરખાવો—

જીવ, આત્મા, પ્રાણી એ બધા એતનના પર્યાયો છે. આ દરેકનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ જૂદો જૂદો છે, છતાં આ શબ્દોને એકાર્થક માનવા એ આ નયનું કાર્ય છે.

આ નય પ્રમાણે ગમે તે ગાયને 'ગો' એવી સંજ્ઞા આપી શકાય નહિ; કેમકે "ગચ્છતીતિ ગો;" અર્થાત્ 'ગમન કરે તે ગો'. આથી જે ગાય બેઠી કે સૂતી હોય પરંતુ ગમન-ક્રિયા ન કરતી હોય, તો તેવે સમયે તેને 'ગો' કહી શકાય નહિ, એમ આ નય માને છે.^૧

અંગ—

'અંગ' એ જૈનોના પારિભાષિક શબ્દ છે અને જૈન સિદ્ધાન્તના પાઠેલા બાર વિભાગોવાળો એ એક શાસ્ત્ર-સમૂહ છે. (તેના પ્રત્યેક વિભાગને પણ 'અંગ' તરીકે ઓળખાવાય.) અર્થાત્ 'અંગ' એ આ પ્રત્યેક બાર વિભાગોના સૂત્ર-સમૂહનું પારિભાષિક નામ છે. બધા મળીને અંગો બાર છે. જેમકે (૧) આચાર, (૨) સૂત્રકૃત, (૩) સ્થાન, (૪) સમવાય, (૫) ભગવતી^૨, (૬) જ્ઞાતધર્મકથા, (૭) ઉપાસકદશા, (૮) અન્તકૃદશા, (૯) અનુત્તરોપપાતિકદશા, (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ, (૧૧) વિપાક અને (૧૨) દષ્ટિવાદ.^૩

સિદ્ધાન્ત-રચના—

કેવલ-જ્ઞાન સંપાદન કર્યા બાદજ્ઞ અને તેનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યા પછી પ્રથમજ્ઞ કાર્ય તરીકે તીર્થંકર ભગવાન્ જન-સમાજને દેવ-રચિત સમવસરણમાં સિદ્ધાસન ઉપર બેસીને ઉપદેશ આપે છે. તીર્થંકરની દેશના અમોઘ કૃણવાળી હોવાને લીધે આ ઉપદેશની એવી અનુપમ અસર થાય છે કે શ્રોતૃ-વર્ગમાંથી કેટલાક મનુષ્યો તો વેશવ્ય-રંગથી રંગાઈને તેમની પાસે તરતજ દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ તેઓ નિઃસંગ-મત લે છે^૪. આ પ્રમાણે દીક્ષા લીધેલા તેમના

૧ આ નયોનું સ્વરૂપ ધણીજ મનોમોહક રીતે રત્નાકરપતારિકાના સપ્તમાદિ પરિચ્છેદમાં આપેલું છે. આ ઉપરાંત એના સવિસ્તર વર્ણનને સાર નય-ચક્ર, નય-પ્રદીપ, નય-રહસ્ય, નયોપદેશ, પ્રવચનસારોદ્ધાર, વિરોપાવરયક પ્રમુખ ગ્રન્થો એવા લાગે છે.

૨ આને વિવાહ-પ્રજ્ઞપ્તિ, વ્યાખ્યા-પ્રજ્ઞપ્તિ, ઇત્યાદિ નામોથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

૩ આનું પ્રચલિત નામ જ્ઞાતાધર્મકથા છે.

૪ આમાં ચૌદ પૂર્વો આવી જાય છે. અત્યારે આ પૂર્વોનું જ્ઞાન હુપ્ત થઈ ગયું છે. એક પૂર્વ જોઈશું જ્ઞાન દેવદ્વિંગણિણના સમય સુધી હતું. અર્થાત્ મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પછી આસરે ૧૦૦૦ વર્ષ વીત્યા બાદ એ જ્ઞાન ન હતું રહ્યું.

૫ આ બારે અંગોમાં કયા કયા વિષય ઉપર વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે તેની માહિતી માટે તેમજ તેના શ્રુતસ્કંધ અધ્યયન, ઉદેશાદિક વિભાગો માટે શ્રીસમવાયારંગસૂત્ર તથા શ્રીનંદીસૂત્ર જ્ઞેવાં.

૬ અત્ર એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે કોઈકેજ વખતે, જવદલેજ તીર્થંકરની દેશના ખાલી જાય છે, અર્થાત્ તીર્થંકરે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યો પછી તરતજ આપેલા ઉપદેશનું એવું પરિણામ ભાગ્યેજ આવે કે કોઈ પણ મનુષ્ય દીક્ષા અંગીકાર ન કરે. આ પ્રમાણેની દૃઢીકત આ અવમર્ષિણી ક્ષણમાં થઈ ગયેલા જૈનોના છેડા-ઓવીસમાં તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીના સંબંધમાં બન્યાનું કહેવામાં આવે છે. પરંતુ આ ઘટના તો એક આશ્ચર્ય છે અને તેમ હોવાથી તો અત્ર 'પ્રાયઃ' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી.

શિષ્યોમાંના મુખ્ય શિષ્યો^૧ તેમના ઉપદેશાનુસાર શાસ્ત્રની રચના કરે છે કે બે બાર વિશાગોમાં વિશક્ત હોય છે. આ બારે વિશાગોના-અંગોના સમૂહને દ્વાદશાંગી^૨ કહેવામાં આવે છે.

અત્ર એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે જ્યારે સિદ્ધાન્તની રચના તો ગણુધરો^૩ કરે છે, ત્યારે આ પ્રલોકમાં જિનેશ્વરોને સિદ્ધાન્તના રચનારા તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે, તે કેવી રીતે ધરી શકે છે વા? ?

આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજવું કે-એ કે ખરેખર ગણુધરો દ્વાદશાંગી રચે છે, છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે તેઓ આવી રચના તીર્થંકરની પાસેથી “અખેદ વા વિગમેદ વા પુવેદ વા”^૪ અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્યરૂપી ત્રિપદી પ્રાપ્ત કર્યા બાદજ કરે છે. આ પ્રમાણે વસ્તુ-સ્થિતિ હોવા છતાં અર્થાત્ દ્વાદશાંગીની રચના કરવાનું સામર્થ્ય તીર્થંકરદ્વારાજ ગણુધરોએ પ્રાપ્ત કરેલું હોવા છતાં પણ, તીર્થંકરને સિદ્ધાન્તની રચના કરનારા કોઈ પણ રીતે નજ ગણવા એ ન્યાય્ય ગણાય ખરું કે ? વળી શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે કે—

“અર્થં માસદ્ અરદા સુતં ગંધંતિ ગણદા નિર્ણ”^૫

૧ તીર્થંકરના મુખ્ય શિષ્યો ‘ગણુધર’ કહેવાય છે.

૨ દ્વાદશાંગીને ‘તીર્થ’ પણ કહેવામાં આવે છે અને તીર્થંકર આ ‘તીર્થ’ના કરનારા હોવાથી તેમનું ‘તીર્થંકર’ નામ ‘ચરિતાર્થ’ થાય છે.

૩ એઓને તીર્થંકર ‘ગણુધર’ પદવી આપે છે, તે છવો ક્રોધિક વખત પ્રથમ તો તીર્થંકરની સાથે વાદવિવાદ કરી તેને પરાસ્ત કરવાની બાધ બંડે છે. પરંતુ અંતમાં જ્યારે તીર્થંકર અન્યથા કરે છે અને ચોતાના મનોમત સંકેતનું પણ તે નિરાકરણ કરે છે, ત્યારે તેઓ તીર્થંકરની પાસે દીક્ષા-ગ્રહણ કરે છે. આ ઉપરથી ભ્રષ્ટ શકાય છે કે જીનેતર શાસ્ત્રોમાં અતિપ્રવીણ, કુશલ બુદ્ધિવાળા પુરૂષો તીર્થંકરની પાસેથી યોગિક પ્રધાસો મેળવી જોઈ અને છે એટલુંજ નહિ પણ તેમના મુખ્ય શિષ્યો ધર્મભેસે છે.

ઉપર્યુક્ત વાદ-વિવાદની ૧૫-રેખા વિશેષાવરથકમાંના ગણુધરવાદમાંથી મળી શકશે તેમજ ‘ગણુધર’નું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ આવરથક (બાવીસ હજારી)માંથી મળશે.

૪ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દરેક વસ્તુ ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્ય એ ત્રણે ધર્મોથી યુક્ત છે, જેમકે ધારો કે સુવર્ણનું ‘કટક’ (કડું) બાંગીને ‘કુણ્ડલ’ બનાવ્યું. આ કટકમાંનું સંપૂર્ણ સુવર્ણ કુણ્ડલમાં હેરાત છે. આથી કુણ્ડલ સર્વથા નવીનજ ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ છે એમ કહી શકાય નહિ, તેમજ કટકનો સર્વથા નાશ થયો એમ પણ કહેવું બ્યાજની નથી; કારણકે સુવર્ણ તો જેવું ને તેવું કાયમ છે. આ ઉપરથી કટકનો નાશ ‘વ્યય’ તે તેની આકૃતિના નાશ પૂરતો સમજવો. અને કુણ્ડલની ઉત્પત્તિ (ઉત્પાદ) તે તેના આકાર ઉત્પન્ન થયેો તેટલાજ પૂરતી જાણવી. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે સર્વથા ઉત્પાદ કે સર્વથા વ્યય જેનું દૃષ્ટિએ-અરે ન્યાયદૃષ્ટિએ ઘટતો નથી. કેમકે નહિ તો તો શ્વન્મથી ઉત્પત્તિ માનવાનો અને કોઈ પણ વસ્તુ શ્વન્મથ બની નાથ એમ સ્વીકાર નહિ અતિ-પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે કટકને બાંગીને બનાવેલા કુણ્ડલમાં કટકરૂપે નાશ, કુણ્ડલરૂપે ઉત્પત્તિ અને સુવર્ણની સ્થિતિરૂપી ધ્રોવ્ય અર્થાત્ વ્યય, ઉત્પાદ અને ધ્રોવ્ય એમ ત્રણે ધર્મો બરાબર રહેલા છે. આ પ્રમાણે ગોરસ પ્રમુખ પદાર્થોને પણ વિચાર કરી શકાય છે. આ સંબંધમાં ધણું કહેવા જેવું છે, પરંતુ અત્ર તો એ વાતના નિવાસુઓને તત્વાર્થસૂત્રના પંચમ અધ્યાય ઉપરનાં બાંધ અને દીકા જોવા ભયામણ કરી વિરમવામાં આવે છે.

૫ “જલ્લં માસદ્ અરદા...”-એ ગાથા આવરથક-નિર્ણયમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

અર્થાત્ અરિહંતો^૧ (તીર્થંકરો) અર્થ કહે છે અને તે અર્થેરૂપી ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યા બાદ ગણુધરો તો તે અર્થને સ્વરૂપે ગ્રંથે છે.

અહિં એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે દ્વાદશાંગીની રચના બધા ગણુધરો મળીને કરતા નથી; પરંતુ દરેક ગણુધર-તીર્થંકરના જેટલા ગણુધરો હોય તે પૈકી દરેક, પોતાપોતાના શિષ્ય-સમુદાયને માટે દ્વાદશાંગી રચે છે. આ પ્રમાણે દ્વાદશાંગીની તંબ્યા ગણુધરોના જેટલી છે. પરંતુ એ વાત ભૂલવા જેવી નથી કે આ બધી દ્વાદશાંગીઓ શબ્દતઃ જૂદી જૂદી હોવા છતાં પણ અર્થતઃ તો એકજ છે.

વિશેષમાં તીર્થંકરના નિર્વાણ પછી જે ગણુધરને તેમણે પોતાની હૈયાતીમાં પોતાના શાસન-પ્રવર્તક તરીકે અનુસા આપી હોય તે નાયક ગણાય છે અને તેની દ્વાદશાંગી ચાલુ રહે છે, અર્થાત્ બીજા ગણુધરો વિદ્યમાન હોય તોપણ તેમના શિષ્યો આ દ્વાદશાંગીને અનુસરે છે.^૨

કંદર્પનું સ્વરૂપ—

હિંદુ શાસ્ત્રોમાં કંદર્પને રતિના પતિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો છે. આથી લઈને તો એને ‘રતિ-પતિ’ કહેવામાં આવે છે. વિશેષમાં એનાં બાણો અને ધનુષ્ય પુષ્પોનાં બનેલાં છે એવું ત્યાં કથન છે. આ કારણને લીધે તે ‘પુષ્પ-ધન્વા’ પણ કહેવાય છે. વળી એની પાસે પાંચ^૩ બાણો હોવાને લીધે એને ‘પંચબાણુ’ પણ કહેવામાં આવે છે. એના મિત્રનું નામ વસંત છે. આથી એ ‘વસંત-સુહૃત્’ કહેવાય છે. શંવર અને શૂર્પક એ એના શત્રુઓનાં નામ છે. આથી કરીને તે ‘શંવરારિ’, ‘શૂર્પકારિ’ નામોથી ઓળખાય છે. વિશેષમાં મકર એ એના ધ્વજનું ચિહ્ન હોવાથી એ ‘મકર-ધ્વજ’ પણ કહેવાય છે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે એકવખત મહાદેવ તપમાં લીન થયા હતા તે સમયે તેને ચલિત કરવાને આ કંદર્પે પોતાનું સમસ્ત શૂરાતન વાપર્યું હતું અને તેથી કરીને મહાદેવ કોપાયમાન થયા અને તેમણે તૃતીય લોચન દ્વારા અગ્નિની વૃદ્ધિ કરી તેને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યો હતો, છતાં તે મરીન ગયો; પરંતુ દેહ-રહિત બન્યો. (આથી તો તેને ‘અનંગ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે.)

૧ અરિહંત કહો કે તીર્થંકર કહો એ બધું એકજ છે. રાગ-દ્રેષ્યાદિ સત્ત્વોનો સંહાર કરનારા ‘અરિહંત’ કહેવાય છે. પંચપરમેષ્ઠિમાં અરિહંત પ્રથમ ૫૬ ભોગવે છે અને તે આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર અતિશય એમ બાર શુભે કરીને સંપન્ન હોય છે.

૨ આ શિષ્ય-સમુદાયને ‘ગણુ’ એવા નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે અને તેથી તો આ શિષ્યોના ગુરુને ‘ગણુધર’ તરીકે ઓળખવા ન્યાય સમજાય છે.

૩ અત્ર એ ઉમેરવું પધારે પડતું નહિ ગણાય કે દીર્ઘાધિપી ગણુધરમહારાજને ગણુની અનુતા હોય છે. તેથી કરીને બાકીના અપ-જની ગણુધરો પોતાના શિષ્ય-સમુદાય તેમને અર્પણ કરીનેજ ગોસ્તે જાય છે એટલે મમસ્ત સાધુ-સમુદાય એકજ દ્વાદશાંગીને અનુસરનારો રહે છે.

૪ સરખાવો—

“અરવિન્દમશોકં ચ, ચૂલં ચ નવમલ્લિકા ।

નીલોત્પલં ચ પદ્મૈતે, પદ્મચાણસ્ય સાયકા ॥”

અર્થાત્—અરવિન્દ, અશોક, આમ, નવમલ્લિકા અને નીલ કમલ એ પદ્મજાતિ^૪

(બાણો) છે.

^૪ ના પાંચ શરો

निर्वाणकलिकायाम्—

“श्रुतदेवतां शुक्लवर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां वरदकमलान्वित-
दक्षिणकरां पुस्तकाक्षमालान्वितयामकरां चेति ।”

તથાપિ રતિની પ્રાર્થના ધ્યાનમાં લઈને કરી તેને પ્રધુમ્ન તરીકે ઉત્પન્ન થવા હીધો. આથી કરીને એને ‘પ્રધુમ્ન’ સંબોધવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રો-પુરાણો પ્રમાણે કંદર્પ એ જીવતી જાગતી વ્યક્તિ છે. અને તેનાં કંદર્પ, રતિ-પતિ, મન્મથ, મદન, અનંગ, અંગજ ઇત્યાદિ અનેક નામો છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આણું કંદર્પનું હિંદુ શાસ્ત્રમાં બતાવેલું સ્વરૂપ અલંકાર-દૃષ્ટિ સિવાય અન્ય કોઈ દૃષ્ટિએ જૈન શાસ્ત્રને માન્ય નથી.

હવે જે આ પ્રલોકમાં ‘કંદર્પ’ને ‘અંગજ’ એવું નામ આપ્યું છે તેનું તાત્પર્ય શું છે તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ. આના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે કંદર્પ અન્યના અંગમાંથી ઉત્પન્ન થતો હોવાથી તેનું એ નામ અસ્થિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં એવી શંકા ન કરવી કે ‘અંગજ’ શબ્દનો અર્થ તો ‘પુત્ર’ થાય છે, વાસ્તે તેનો અર્થ ‘કંદર્પ’ કેમ થાય વાડ ? કેમકે ‘અંગજો મમ્મે સુતે’ એમ શ્રીહિમચ-દ્રાચાર્યકૃત અનેકાર્થસંગ્રહકોશમાંથી બોધ શકાય છે.

શ્રુતદેવતા-સ્મરણમ્—

શીતાંશુતિવિષિ યત્ર નિત્યમદધત્ ગન્ધાદ્યધૂલીકણાન્

આલી કેસરલાલસા સમુદિતાઽઽશુ આમરીમાસિતા ।

પાયાદ્ વઃ શ્રુતદેવતા નિદધતી તત્રાબ્જકાન્તી ક્રમૌ

નાલીકે સરલાઽલસા સમુદિતા શુઆમરીમાસિતા ॥ ૪ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

શીતાંશિવિતિ । ‘શીતાંશુતિવિષિ’ મૃગાહ્નુમાસિ । ‘યત્ર’ યસ્મિન્ । ‘નિત્યમદધત્’ સતતં પીતવતી । ‘ગન્ધાદ્યધૂલીકણાન્’ ગન્ધેન આલ્યા યે ધૂલીકણાઃ—કિઞ્જલ્કલિન્દવસ્તાન્ । ‘આલી’ પક્તિઃ । ‘કેસરલાલસા’ કેસરેણુ-પદ્મગર્ભપદ્મસુ વકુલેષુ વા લાલસા—લમ્પટા । ‘સમુદિતા’ મિલિતા । ‘આશુ’ શીઘ્રમ્ । ‘આમરી’ અમરસમ્બન્ધિની । ‘માસિતા’ રૂપેષુ દ્વિપેષ્વાસિતા-સ્થિતા મદલૈલયાદ્, રૂપવત્ અસિતા વા । અમરાવલ્યા વિશેષણાનિ । ‘પાયાત્’ રક્તતુ । ‘વઃ’ શુષ્પાન્ । ‘શ્રુતદેવતા’ વાગ્દેવી । ‘નિદધતી’ સ્થાપયન્તી । ‘તત્રાબ્જકાન્તી ક્રમૌ’ તત્ર-તસ્મિન્ અબ્જકાન્તી-પદ્મચુતી ક્રમૌ-પાદૌ । ‘નાલીકે’ પદ્મને । ‘સરલા’ કૌટિલ્યહીના । ‘અલસા’ વિશ્રવ્ધા । ‘સમુદિતા’ મુદિતં-હર્ષઃ સદ્ મુદિતેન વર્તતે યા સા । ‘શુઆ’ શુલ્કચ્છવિઃ । ‘અમરીમાસિતા’ અમરીભિઃ—અપ્સરોભિર્માસિતા । વાગ્દેવીવિશેષણાનિ । યત્રાલી અમરી ગન્ધાદ્યધૂલીકણાન્ અદધત્ તત્ર નાલીકે ક્રમૌ નિદધતી શ્રુતદેવતા પાયાદ્ વ ઇતિ સંબન્ધઃ ॥ ૪ ॥

અવચૂરિ:

યત્ર નાલીકે ચન્દ્રતુલ્યરુચિ ભ્રામરી ભ્રમરસંવન્નિની આલી શ્રેણિર્ગન્ધાદ્યર્કિજલ્કાવિન્દુનદધત્વપો । કિંમૂતા । કેસરેષુ લાલસા લમ્પટા । સમુદિતા મિહિતા । આશુ શીઘ્રમ્ । હમેષુ મદલૌલ્યાદ્યાસિતા વિશ્રવ્ધા । તત્ર નાલીકે ક્રમૌ નિદધતી શ્રુતદેવતા વઃ પાતુ । કિંમૂતા । સમુદિતા સર્ણા । શુભ્રા શુક્લા હચિર્યાસાં તાઞ્ચ તા અમર્યઞ્ચ તામિઃ શોભિતા । (સરલા અલસા ચ) ॥ ૪ ॥

અન્યથા:

યત્ર શીત-અંશુ-સ્તિપિ નાલીકે કેસર-લાલસા, આશુ સમુદિતા, હમ-અસિતા (હમ-આસિતા, માસિતા વા) ભ્રામરી આલી ગન્ધ-આટચ-ધૂલી-કળાન્તિ નિત્યં અદધત્, તત્ર (નાલીકે) અઙ્ગ-કાન્તી ક્રમૌ નિદધતી, સરલા, અલસા, સ-મુદિતા, શુભ્ર-અમરી-માસિતા શ્રુત-દેવતા વઃ પાયાત્ ।

શબ્દાર્થ

શીત=શીતળ.
અંશુ=કિરણ.
શીતાંશુ=શીતલ છે કિરણો જેનાં તે, ચન્દ્ર.
તિવપ્=મદ્રાશ, તેજ.
શીતાંશુતિવપિ=ચન્દ્રના જેવા તેજવાળા.
ચત્ર=ત્યાં, જેમાં.
નિત્યં=સર્વદા, હરહમેશ.
અદધત્ (ધાં ધા)=પાન કરતી હવી.
ગન્ધ=મુગંધ, સુવાસ.
આટચ=ભરપૂર, પરિપૂર્ણ.
ધૂલી=પરાગ, પુષ્પમાંની ધારીક રજ.
કળ=કણીઆ.
ગન્ધાદ્યધૂલીકળાન્=સુવાસથી પરિપૂર્ણ
એવા પરાગના કણીઆઓને.
આલી=આવલિ, શ્રેણિ.
કેસર=કેસર, પદ્મ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થતો
દેશના જેવા આકારનો તંતુ.
લાલસ=લંપટ.
કેસરલાલસા=કેસરને વિષે લંપટ.
સમુદિતા (ધાં ઇ)=એકત્રિત થયેલ, એકઠા
મળેલ.
આશુ=સત્વર, શીઘ્ર.

ભ્રામરી=ભ્રમર-સંબંધિની.
હમ=હાથી.
અસિત=કૃષ્ણ, શ્યામ.
હમાસિતા=હાથીના જેવા શ્યામવર્ણી.
હમાસિતા (હમ+ આસિતા)=હાથી ઉપર બેઠેલ.
માસિતા (ધાં માસ)=તેજસ્વી, શોભાયમાન.
પાયાત્ (ધાં પા)=રક્ષણ કરે.
શ્રુતદેવતા=શ્રુત-દેવતા, સ્વસ્ત્યતી.
નિદધતી (ધાં ધા)=સ્થાપનારી.
તત્ર=ત્યાં, તેના ઉપર.
અઙ્ગ=કસળ.
કાન્તિ=કાન્તિ, પ્રભા.
અઙ્ગકાન્તી=કમલના જેવી કાન્તિ છે જેની એવાં.
ક્રમૌ (મૂં ક્રમ)=ચરણોને.
નાલીકે (મૂં નાલીક)=કમલને વિષે.
સરલા (મૂં સરલ)=સરલ, કુટિલતા-રહિત.
અલસા (મૂં અલસ)=આળસુ.
સમુદિતા (ધાં મુદ)=હર્ષિત.
શુભ્ર=મદ્રાશિત, દેહીપ્રમાન.
અમરી=દિવ્યાંગના, દેવી.
શુભ્રામરીમાસિતા=દેહીપ્રમાન દિવ્યાંગના-
ઓથી શોભાયમાન.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાનું સ્મરણ—

“કસરને વિષે લગ્નપટ એવી, તથા શીઘ્ર એકત્રિત થયેલી એવી, તેમજ હાથીના જેવી સ્થામ વર્ણવાળી [અથવા ગજરાજના (ગણક-સ્થાવના) ઉપર (મદનું પ્રાશન કરવાને માટે લુપ્ત થઈને) બેઠેલી એવી, અથવા તેજસ્વી એવી] જ્ઞાનરોની શ્રેણિએ, ચન્દ્રમાના જેવા જે કમનીય કમલમાંના, સર્વદા પરિમલથી પરિપૂર્ણ એવા પરાગના કણોનું પાન કર્યું, તે કમલના ઉપર કમલના જેવી કાન્તિવાળાં ચરણોને સ્થાપનારી, અને વળી સરસ તથા અલસ (અર્થાત્ અતિસુકુમાર હોવાને લીધે શીઘ્ર ગમનાદિકમાં મંદતાને ધારણ કરનારી), તેમજ હર્ષિત, તથા વળી દેદીધ્યમાન દિવ્યાંગનાઓથી (પરિવૃત્ત હોવાને લીધે) શોભાયમાન એવી (તથા કમલના જેવી કાન્તિવાળી એવી) શ્રુતદેવતા (હે ભગ્યો !) તમારું પરિપાલન કરો. ”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ—

શ્રુત-દેવતા ચન્દ્ર, ક્ષીર, હિમ, મયકુંદનું પુષ્પ ઇત્યાદિના જેવી સ્વેતવર્ણી છે. વળી તે કમલના આસન ઉપર આરૂઢ થાય છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથમાં પુસ્તક અને માલા છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં વીણા અને કમલ છે.^૧

૧ સરખાવો—

“મકટપાણિતલે જવમાલિકા
કમલપુસ્તકવેણુવરાધરા ।
ધવલહંસસમા શ્રુતવાહિની
હરતુ મે હરિતે મુખિ મારતી ॥ ”

—દ્રુતવિલમ્બિતમ્

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ अजितनाथ-प्रणामः—

तमजितमभिनौमि यो विराजद्—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ।

निजजननमहोत्सवेऽधितष्टा—

वनघनमेरुपरागमस्तकान्तम् ॥ ५ ॥

—पुष्पिताग्रा

टीका

तमजितमिति । 'तं अजितं' तं अजिताभिधानं जिनं 'अभिनौमि' अभिष्टुवे । 'यो विराजद्वनघनमेरुपरागमस्तकान्तं' यो भगवान् विराजद्भिर्वर्णैः कान्तैर्धनो-निरन्तरो मेरुलक्षणो यः परागः प्रधानपर्वतः तस्य मस्तकान्तं-शिखराग्रं, अथवा विराजद्दनाः-शोभमानाम्भसो घना-मेघा यस्मिन् तत् तथाभूतं मेरुसम्बन्धिनं परागं-प्रधानद्रुमं मस्तकान्तम् । 'निजजननमहोत्सवे' स्वजन्ममहामहे । 'अधितष्टौ' अधिष्ठितवान् । 'अनघनमेरुपरागं' अनघो-निरवद्यो नमेरुणां-देववृक्षविशेषाणां परागो-रेणुर्यत्र तं तथोक्तम् । 'अस्तकान्तं' अस्तगिरिर्मन्दरस्तद्वत् कान्तं 'कमनीयं, कदाचिदस्ता उज्जिताः कान्ता योपितो येनेति भगवतो विशेषणमित्यादि ॥ ५ ॥

अवचूरिः

यः स्वामी निजजन्मोत्सवेऽधितष्टौ । किं कर्म । विराजद्भिर्वर्णैर्धनो निरन्तरः अथवा शोभमाना-म्भसो घना यत्र स चासौ मेरुपरागो मेरुपरमपर्वतस्तस्य शिखराग्रम् । किंभूतम् । अनघा नमेरवो देववृक्षविशेषास्तेषां रेणुर्यत्र तत्तथा । किंभूतं शिखराग्रम् । अस्तोऽस्तगिरिस्तद्वत् कान्तं कमनीयम् । अथवा जिनविशेषणम् । अस्ता कान्ता येन तम् ॥ ५ ॥

अन्वयः

यः निज-जनन-महत्-उत्सवे अनघ-नमेरु-परागं अस्त-कान्तं विराजत्-वन-घन-मेरु-पर-अग-मस्तक-अन्तं अधितष्टौ, तं अजितं अभिनौमि ।

શબ્દાર્થ

તં (મૂં તદ)=તેને.

અજિતં (મૂં અજિત)=અજિતનાથને, દ્વિતીય તીર્થકરને.

અમિનૌમિ (ધાં નુ)=હું સ્તવું છું.

યઃ (મૂં યદ)=જે.

વિરાજત (વાંરાજ)=પ્રકાશમાન, શોભાયમાન.

વન=(૧) જંગલ; (૨) જલ.

વન=(૧) નિખિડ, ગહન; (૨) મેઘ.

મેઘ=મેઝ ગિરિ.

પર=ઉત્તમ.

અગ=(૧) પર્વત, ગિરિ; (૨) વૃક્ષ.

તસ્તક=શિખર, ટોચ.

અન્ત=છેવટનો ભાગ.

વિરાજદ્વનવનમેરુપરાગમસ્તકાન્તં=(૧)

પ્રકાશમાન વનો વડે ગહન એવા મેઝ નામના

ઉત્તમ ગિરિની ટોચને; (૨) શોભાયમાન છે

જલનાં વાદળોં જ્યાં એવા મેઝ નામના ઉત્તમ

પર્વતના શિખરને; (૩) વિરાજમાન છે વન

અને મેઘ જ્યાં એવા મેઝ નામના શ્રેષ્ઠ પર્વ-

તના શિખરાએ.

નિજ=પોતાના,

જનન=જન્મ.

ઉત્સવ=એત્થવ.

નિજજનનમહોત્સવે=પોતાના જન્મ-મહો-

ત્સવને વિષે.

અધિતણી (ધાં ણ્યા)=અધિષ્ઠાન કર્યું.

અથ=પાપ.

અનય=પાપરહિત, પવિત્ર.

નમેરુ=નમેઝ, દેવવૃક્ષવિશેષ.

પરાગ=પરાગ, પુષ્પની બારીક રજ.

અનયનમેરુપરાગં=પવિત્ર નમેઝની પરાગ છે

જેને વિષે એવા.

અસ્ત=અસ્તાચળ; (૨) પરાસ્ત કરેલ,

ત્યજી દીધેલ.

કાન્ત=મનોહર.

કાન્તા=પત્ની, રમણી.

અસ્તકાન્તં=(૧) અસ્તાચળતા જેવા મનો-

હરને; (૨) ત્યજી દીધી છે રમણીને જેણે

એવાને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅજિતનાથને નમસ્કાર—

“જેણે પોતાના જન્મ(કલ્યાણક)ના મહોત્સવ-સમયે, પવિત્ર નમેઝ (વૃક્ષ) ની પરાગ છે જ્યાં એવા, તથા અસ્તાચળતા જેવા મનોહર એવા, તેમજ વળી વિરાજમાન વનો વડે નિખિડ [અથવા શોભાયમાન છે જલના મેઘ જ્યાં એવા, અથવા પ્રકાશિત છે વન અને વાદળોં જ્યાં એવા] મેઝ નામના શ્રેષ્ઠ પર્વતના, (ઉપર્યુક્ત બે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) શિખરાએ ઉપર અધિષ્ઠાન કર્યું, તે (ઠાઈથી નહિ જીતાયેલા એવા) અજિત (નાથ) ને (કે જેણે પ્રમદાનો પરિત્યાગ કર્યો છે તેને) હું સ્તવું છું.”—પ.

સ્પષ્ટીકરણ

પંચ-કલ્યાણક—

તીર્થંકરનું પોતાની માતાની^૧ કુક્ષિમાં અવતરણ (૧), તેમનો જન્મ (૨), તેમણે કરેલ સંસારનો ત્યાગ યાને તેમણે લીધેલી દીક્ષા (૩), તેમણે પ્રાપ્ત કરેલ કેવલ-જ્ઞાન (૪) તથા તેમનું નિર્વાણ (૫) એ પાંચ પ્રસંગોને જૈન શાસ્ત્રકારો પંચ^૨-કલ્યાણકના નામથી ઓળખાવે છે. આ કથનનો હેતુ એ છે કે આ પાંચે અવસરો ઉપર જગતના સમસ્ત જીવો-અરે નરકના અતિ ઉચ્ચ વેદનાને લોગવનારા જીવો પણ અંતર્મુહૂર્તને^૩ સાડ હર્ય પામે છે^૪ અને વળી સર્વદા અધિકારથી વ્યાપ્ત એવી નરકમાં પણ ઉદ્યોત યર્ષ રહે છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આમ છે, તો પછી ત્રૈલોક્યમાં પણ પ્રભેદ અને પ્રકાશનું સામાન્ય તેટલા સમયને સાડ સ્થપાય છે એમ કહેવાનું બાકી રહે છે ખરું કે ?^૫

જન્મ-કલ્યાણક—

દરેક કલ્યાણકના સમયે જેમ ધન્દ્રનું આસન કંપે છે, તેવીજ રીતે જન્મ-કલ્યાણક-સમયે પણ તેનું આસન કંપે છે અને તેમ થતાં તે અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગદ્વારા આ જન્મ-સમય

૧ તીર્થંકરનું અવતરણ તુરંજ, દારદ કેભિક્ષુકુળની વનિતાની કુક્ષિમાં થતું નથી એવો નિયમ છે, છતાં પણ કવચિત્ અનેક કાલ-ચક્ર વ્યતીત થયાં બાદ આથી વિપરીત હકીકત પણ બને છે. આવી વાત મહાવીરસ્વામિ-પરને કહેવામાં આવે છે. પરંતુ એ તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખતું કે કલ્યા તીર્થંકરનું અવતરણ તો આવા અપ્રશસ્ત કુળમાં સંભવે પણ તેનો જન્મ તો એવા કુળમાં કદાપિ હોઇ શકેજ નહિ. આ વાત કલ્પસૂત્રમાંનાં —“અતિ પુણ એસે વિ માવે લોગચ્છેરયમૂળ અણતાહિં ઉસ્સપિણીઓસપિણિહિં વિરંજંતુહિં સમુપ્પચ્છ, નામયુત્તસ્ત વા કમ્મસ્ત અક્કી-ળસ્ત અવેદ્ધસ્સ અગિમિળસ્ત ઉદણં જળં અરહંતા વા વક્કવટી વા ચલદેવા વા વાવુદેવા વા અંતકુલેહુ વા પંતકુલેહુ વા તુચ્છ” દરિદ્ર, મિરુપાગ, કિન્નર, આયાંદુહ વા આયાંદિતિ વા આવાસ્સંતિ વા, કુલ્લિસિ ગમ્મતાણ વક્કમિહુ વા વક્કમંતિ વા વક્કમિસ્સંતિ વા, નો વેદ ણં જોણીજમ્મણનિકલ્લમણેણં નિકલ્લમિહુ વા નિરુલ્લમંતિ વા નિવલ્લમિસ્સંતિ વા (સૂ. ૧૮)” આ પાક ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

જ્યારે તીર્થંકર માતાના ગર્ભમાં આવે છે, ત્યારે તેની માતા ચોદ મહાસ્વપ્ના જીએ છે અને તેનું ફળ કહેવા તથા નંદી-ધર દ્વીપે અષ્ટાક્ષિક મહોત્સવ કરવા ધન્દ્રો આવે છે. આ સંબંધમાં જીએ સુપાસનાહુચરિયં. ૨ કલ્યાણકાની સંખ્યા પાંચજ છે. કેટલાક જેમ માને છે તેમ્ તો ૭ નથી એ વાત ઉપર કલ્પસૂત્રની વિનયવિનયજીકૃત સુબોધિકા નામની ટીકા પણ પ્રકાશ પાડે છે.

૩ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કાલ-વિભાગ યાને વખતને જૈન શાસ્ત્રમાં ‘સમય’ કહેવામાં આવે છે અને આવા એક સમયથી માંડીને બે ધડી અર્થાત્ ૪૮ મિનિટમાં એક સમય ન્યૂન એટલા વખતને ‘અંતર્મુહૂર્ત’ સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. બે ધડી જેટલો વખત ‘મુહૂર્ત’ કહેવાય છે; આથી અંતર્મુહૂર્ત એટલે એનાથી ઈર્ધ્ય ઓછો વખત એમ સ્પષ્ટ સમજ શકાય છે.

૪ પાંચે કલ્યાણક વખતે જગતના સમસ્ત જીવોને શાંતિ મળે છે એ વાતની વીતરાગ-સ્તેના (દશમે પ્રકાશ, સાતમે શ્લોક) તથા ધર્મખિન્દુ સાક્ષી પૂરે છે.

૫ પંચકલ્યાણકના અવસરે બ્રહ્માંડમાં ઉદ્યોત યર્ષ રહે છે એમ સ્થાનાંગ સૂત્ર (સૂ. ૩૨૪, પત્રાંક ૨૪૫) પણ કહે છે.

૬ અવાધિજ્ઞાનના સ્વરૂપ સાડ જીએ વિશેષાવરણક (પૃ. ૩૦૫-૩૮૮).

જાણીને ઉચિત કાર્ય કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. આ સમયે ૫૬ દિકા-કુમારીઓનાં પણ આસને કમ્પે છે અને તેઓ પ્રભુને જન્મ-મહોત્સવ કરવામાં હર્ષપૂર્વક હાજર થઈ પોતાની સ્વામિ-ભક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે. આ દિકાકુમારીઓનું કાર્ય સમાપ્ત થતાં સૌધર્મ દેવલોકનો ઈન્દ્ર^૩ પોતાના આલિયોગિક દેવે તૈયાર કરેલા વિમાનમાં બેસી સૂતિકા-ગૃહ પ્રતિ આવે છે પ્રભુને તેમજ તેમની માતાને દેખતાની સાથે દ્વરથી પ્રણામ કરી, નજીક આવીને તે જિન-માતા ઉપર અવસ્થાપિની^૪ નામની નિદ્રા મૂકે છે અને તેની પાસે ભગવંતનું પ્રતિબિંબ^૫ મૂકીને ભક્તિ-કાર્યમાં અતૃપ્ત એવો એ ઈન્દ્ર પાંચ રૂપ વિકુર્વી અર્થાત્ ભગવંતને આમાંના એક રૂપે હસ્તમાં ઉપાડી, બીજે રૂપે તેમના મસ્તક ઉપર છત્ર ધરી, બીજા બે રૂપે તેમની બંને બાજુમાં આમરો ધારણ કરી અને પંચમ રૂપે વજ્ર ઉછાળતો અને નાચતો જતો તે મેરૂ ગિરિ ઉપર જઈ પહોંચે છે. ત્યાં પાંદુક^૬ વનમાં દક્ષિણ ચૂલિકાની ઉપર અતિપાંદુકબહા (અથવા પાંદુકબહા) નામની

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં ભુવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એમ ચાર પ્રકારન બતાવેલા દેવોમાંના ભુવનપતિ-નિકાયની આ દેવીઓ છે. આ દેવીઓ પરવેતી માહિતી જ'બૂદ્ધીપ-પ્રજ્ઞાપિત અને આવરયકચૂલિ'માંથી મળશે.

૨ આપણે જોઈ ગયા તેમ દેવોના ચાર વિભાગોમાંનો એક વિભાગ વૈમાનિકના નામથી ઓળખાય છે. આ વૈમાનિક દેવોના કલ્પોપપન્ન અને કલ્પપાતીત એમ બે ભેદ છે. 'તેમાં વળી કલ્પોપપન્ન દેવતાઓના બાર ભેદ છે અને આ ભેદો તેમના નિવાસ-સ્થાન (દેવલોક) આશ્રીને પાડવામાં આવેલા છે. સૌધર્મ, ઈશાન, સનતકુમાર, માહેન્દ્ર, અક્ષયોક, લાંતક, મહાશુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુત એ ઉપર્યુક્ત નિવાસ-સ્થાનો છે. આ સ્થાનો એક એકથી વધારે જોમાં છે, અર્થાત્ સૌધર્મ દેવલોકથી ઈશાન દેવલોક જોયું છે, ઇત્યાદિ.

૩ બહુ મળીને ઈન્દ્રો ચોસઠ (૬૪) છે. ભુવનપતિના વીસ (૨૦), વ્યંતરના બત્રીસ (૩૨), જ્યોતિષ્કના સર્વ અને ચન્દ્ર એ નામના બે (૨) તેમજ વૈમાનિકના દસ (૧૦) એમ ચોસઠ ઈન્દ્રો છે. આ ચોસઠ ઈન્દ્રોનાં નામ તથા તેના પરિવાર સંબંધી હકીકત કલિકાલ-સર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર (૧ પર્વ, ૨ સર્ગ) માંથી મળી શકશે. વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે સર્વ અને ચન્દ્ર એ દરેકની સંખ્યા અસંખ્યાત છે અને આથી કરીને જે ઉપર ઈન્દ્રોની સંખ્યા ચોસઠ બતાવવામાં આવી છે, તેમાં ગમે તેટલા સૂર્ય કે ચન્દ્રો હાજર હોય તો પણ તેની વ્યક્તિગત સંખ્યા નહિ કરતાં તેને બેજ ગણવામાં આવી છે.

૪ આ વિદ્યા જેના ઉપર મુકવામાં આવે તે નિદાધીન થઈ જાય છે, અને જ્યાં સુધી તે ફર કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી તે ભગૃત બની શકે નહિ એ એનો પ્રતાપ છે.

૫ આ પ્રમાણે આબેહુળ પ્રતિગિય મૂકી જવાનું એ કારણ છે કે કદાચ દાસી-વર્ગ વિગેરેમાંથી તે સૂતિકા ગૃહમાં કાઢી આવી ચડે અને પ્રભુને તેની માતાની પાસે ન જીએ તો કોણાહળ મચાવી મૂકે અને તેમ થતાં મંગલને સ્થાનકે રહનાદિ અર્ચમંગલનો પ્રારંભ થાય તેમજ વળી માતા પણ દેવવચ્ચાત્ ભગૃત થાય તો પુત્રનું હરણ થયેલું માની દુઃખ ન પામે.

૬ મેરૂ પર્વતના મૂળમાં વલયાકારનું લક્ષ્ણાંજન વન છે. ત્યાંથી ૫૦૦ યોજન બીજું તેના આકારવળુ નંદન વન આવે છે. ત્યાંથી ૬૨૫૦૦ યોજન જાયે ચડીએ, તો ગોલાકૃતિવાળા સૌમનસ વનમાં જઈ પહોંચાય છે અને ત્યાંથી ૩૬૦૦૦ યોજન જાયે ગયા પછી અર્થાત્ મેરૂ પર્વતની ટાચ ઉપર વલ્લયના આકારનું પાંદુક વન આવે છે. આ સૌથી જિયામાં જોયું વન છે એટલે કે ત્યાર બાદ એ પર્વત ઉપર બીજું કાંઈ વન આવતું નથી.

શિલા^૧ ઉપર પ્રભુને સ્નાન કરાવવા લાયક સિંહાસન ઉપર હૃષ્યેર તે ઈન્દ્ર પ્રભુને ઉત્સંગમાં લઈને બેસે છે. ત્યાર બાદ અચ્યુત-ઈન્દ્રની આજ્ઞા થતાં જ-મોત્સવને લગતી સર્વ તૈયારીઓ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ તૈયારી થઈ જતાં અચ્યુતેન્દ્રાદિ ચોસઠ ઈન્દ્રો વાસ કરતી જલાભિષેક કરે છે. અંતમાં સૌધર્મેન્દ્ર ફરીથી પાંચ રૂપ વિકુર્વાને પ્રભુને સ્વસ્થાને લઈ લાય છે અને ત્યાં જઈને પ્રભુના પ્રતિબિંબને ઉપસંહૃત કરીને તેમને તેમની માતાની પાસે સ્થાપન કરે છે અને ત્યાર પછી જિન-માતાની અવસ્થાપિની નિદ્રા દૂર કરે છે. વિશેષમાં તે કુબેરને^૨ ખત્રીસ કરોડ સુવર્ણાદિકની વૃષ્ટિ^૩ કરવા ફરમાવે છે અને તત્કાળ તે કુબેર ભૂલક^૪ દેવતાઓને તદ્દનુસાર આજ્ઞા

૧ આ પૃથ્વી ઉપર અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. તેમાં સૌથી મધ્યમાં ગોળાકાર જમ્બૂ દ્વીપ છે અને તેની આસપાસ ફરતો બમણા વિષ્કમ્બવાળો લવણ સમુદ્ર છે. આ સમુદ્રને ચારે બાજુ ઘેરીને ધાતકી દ્વીપ રહેલો છે અને આ દ્વીપની ચારે બાજુએ કાસીદંક સમુદ્ર આવેલો છે, ત્યાર બાદ તેની ચારે બાજુએ પુષ્કર દ્વીપ એમ અનેક દ્વીપ-સમુદ્રો આવેલા છે. છેવટે સ્વર્ણભૂરમણ સમુદ્ર આવે છે. આ દરેક દ્વીપ-સમુદ્ર વલયાકાર છે અને અનુક્રમે તે દરેક એક એકથી બમણા વિષ્કમ્બવાળા છે. પુષ્કર દ્વીપના મધ્યભાગમાં ગોળાકાર માતુષોત્તર પર્વત આવેલો છે અને આથી આ દ્વીપના બે વિભાગો પડી જાય છે. આ બધા દ્વીપ-સમુદ્રની મધ્યમાં ત્રેડ પર્વત છે. અને તે જમ્બૂ દ્વીપમાં આવેલો છે. આ ઉપરાંત ધાતકી દ્વીપમાં તેમજ પુષ્કરાદિ દ્વીપમાં બબ્બે ત્રેડ પર્વતો છે. અર્થાત્ આ અંદીદ્વીપમાં એટલે કે મનુષ્ય-લોકમાં બધું મળીને પાંચ ત્રેડ પર્વતો છે. આ દરેક પર્વત ઉપર પાણ્ડુ શિલા, પાણ્ડુકમ્બલ શિલા, રક્ત શિલા અને રક્તકમ્બલ શિલા એ નામની (અથવા અન્યત્ર કહવામાં આવે છે તેમ પાણ્ડુકમ્બલા, અતિપાણ્ડુકમ્બલા, રક્તકમ્બલા, અને અતિરક્તકમ્બલા એ નામની) પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, અને ઉત્તર દિશાઓમાં ચાર ચાર શિલાઓ છે અર્થાત્ એકંદર વીસ શિલાઓ છે. હવે આ પાણ્ડુ શિલા ઉપર બે સિંહાસનો છે અને આ સિંહાસનો ઉપર પૂર્વ મહાવિદેહમાં સાથે ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરોને જન્માભિષેક થાય છે; અર્થાત્ આ મહાવિદેહની ઉત્તર દિશામાં આવેલા વિજયમાં ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરોને આ શિલા ઉપરના ઉત્તર દિશાના સિંહાસન ઉપર અને દક્ષિણ દિશામાંના વિજયમાં તાત્સમયે ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકરોને આ શિલા ઉપરના દક્ષિણ દિશામાં આવેલા સિંહાસન ઉપર જન્માભિષેક કરવામાં આવે છે બીજા પાણ્ડુકમ્બલ શિલા ઉપર એકજ સિંહાસન છે અને આ સિંહાસન ઉપર ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલા તીર્થંકરોને (દાખલા તરીકે પ્રત્યુત્તમાં અંજિતનાથનો) જન્માભિષેક કરવામાં આવે છે. ત્રીજા રક્ત શિલા ઉપર પ્રથમની માફક બે સિંહાસનો છે અને ત્યાં પશ્ચિમ મહાવિદેહમાંના ઉત્તર અને દક્ષિણ વિજયમાં સાથે જન્મેલા તીર્થંકરોને અભિષેક થાય છે. ચોથી રક્તકમ્બલ શિલા ઉપર એકજ સિંહાસન છે અને ત્યાં ઐરાવત ક્ષેત્રમાં જન્મેલા તીર્થંકરોને અભિષેક થાય છે.

૨ સુવનપતિ તેમજ વૈમાનિક દેવતાઓના ઈન્દ્ર, સામાનિક આભિયોગિક ઈન્દ્રાદિ દશ બેદો છે અને તેમાં લોકપાલ નામનો પણ એક બેદ છે. આ લોકપાલના સોમ, યમ, વરૂણ અને કુબેર એમ ચાર બેદાન્તર છે. આમ બેદ પાંચવાનું કારણ એ છે કે સોમ પશ્ચિમ-દિશા તરફના પ્રદેશનું રક્ષણ કરે છે, જ્યારે યમ દક્ષિણ તરફના, વરૂણ પૂર્વ દિશા તરફના અને કુબેર ઉત્તર દિશામાં આવેલા પ્રદેશનું કોટવાલની માફક સંરક્ષણ કરે છે. કુબેરને વૈશ્રવણ અથવા વૈશ્રવણના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. ઈન્દ્રની આજ્ઞાનુસાર તે તિર્થંક-જન્મલોક દેવતાઓને વૃદ્ધિ કરવાનો આદેશ આપે છે. કુબેર સંબંધી હજીકત આવશ્યક-ડીકામાંથી મળી શકશે, તેમ શ્રીભગવતીમાં લોકપાલવિષયક અધિકારમાંથી પણ મળશે.

૩ એકંદર રીતે આવી વૃદ્ધિઓ ત્રણ વાર થાય છે અર્થાત્ (૧) તીર્થંકર ગર્ભમાં આવતાં, (૨) તેમનો જન્મ થતાં અને (૩) સંસારનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લીધા પછી તેઓ પ્રથમ પારણિક (પારણી) કરે છે તે વખતે આવી વૃદ્ધિઓ થાય છે.

૪ આ વ્યંતર દેવતામાંની એક ભવ છે અને સ્થાનાંગ સૂત્રના દશમા શ્લોકમાં બતાવ્યા મુજબ તેના દશ પ્રકારો છે-(૧) અન-જન્મલોક, (૨) પાન-જન્મલોક, (૩) વચ-જન્મલોક, (૪) વેરમ-જન્મલોક, (૫) શપ્થા-જન્મલોક, (૬) પુષ્પ-જન્મલોક, (૭) ફલ-જન્મલોક, (૮) પુષ્પ-ફલ-જન્મલોક, (૯) વિદ્યા-જન્મલોક, અને (૧૦) અવ્યકત-જન્મલોક.

આ જન્મલોક દેવતાઓ અતિશય મૈથુન સેવનારા અને સ્વેચ્છાચારી છે. વળી તેઓ હમેશાં પ્રમુદિત રહે છે.

કરે છે. છેવટે તીર્થંકરના અંશુકામાં અમૃતનો સંચાર^૧ કરી તેમને પ્રણામ કરી સૌધર્મેન્દ્ર નંદીચર^૨ દ્વીપે જઈ યથોચિત મહોત્સવમાં રસપૂર્વક લાગ લઈ સ્વસ્થાને નાચ છે. આ પ્રમાણે જન્મ-કલ્યાણક સંબંધીના દેવકૃત મહોત્સવ પૂરો થાય છે.^૩

અત્ર એ નિવેદન કરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે તીર્થંકરનો જન્મ પણ આપણી માફકજ થાય છે.^૪ અર્થાત્ આસરે સાડા નવ મહિના ગઈ ધારણુ કર્યા પછી જિન-માતા તીર્થંકરદ્વીપી પુત્ર-રતનને જન્મ આપે છે. વિશેષમાં તીર્થંકરના જન્મના સંબંધમાં એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે પુત્ર-પ્રસવને અંગે જે અન્યત્ર મલિનતા, દુર્ગંધ ઇત્યાદિનો સદ્ભાવ જોવાય છે, તેવો અત્ર સંભવતો નથી.

મેરૂ ગિરિરાજ—

આ રત્નોકમાં જે મેરૂ પર્વતને વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલો મેરૂ પર્વત છે, કેમકે જે તીર્થંકરનો જે દ્વીપમાં જન્મ થયો હોય, તેનો તે દ્વીપમાં આવેલા મેરૂ પર્વત ઉપર જલાશિષેક કરવામાં આવે છે. આ જમ્બૂદ્વીપમાંનો મેરૂ પર્વત અનેક દ્વીપ-સમુદ્રની વચ્ચે આવેલો છે અને બચહાર (નૈઋત્યમાં આદિ સાત નયોમાંના ત્રીજા) નથ પ્રમાણે સૂર્યની ગતિ વિચારતાં દિશાના નિયમ-અનુસાર તે ભરતાદિ સર્વ ક્ષેત્રોની ઉત્તરે છે. મનુષ્ય-લોકમાં આવેલા બ્યોતિષ્ક દેવો અર્થાત્ સૂર્ય, ચન્દ્ર, શક્ર, નક્ષત્ર અને તારા મેરૂ પર્વતની નિરંતર મહક્ષિણા ફરે છે અને તેઓ આ પર્વતની કોઈ પણ બાજુથી ૧૧૨૧ ચૌજનથી દૂરજ લાગે છે.^૫

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઉદયાચળ કે અસ્તાચળ નથી. અર્થાત્ જે પર્વત ઉપર સૂર્યનો ઉદય થાય છે તે ‘ઉદયાચલ’ કહેવાય છે અને જ્યાં સૂર્ય અસ્ત પામે છે તે ‘અસ્તાચલ’ કહેવાય છે અને તે પર્વતો પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાઓમાં આવેલા છે એ હિંદુ શાસ્ત્રની માન્યતા છે. આથી જોઈ શકાય છે કે આ રત્નોકમાં જે ‘અસ્તાચલ’ શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે, તે લૌકિક રૂઢિ પ્રમાણે છે; અર્થાત્ વસ્તુતઃ જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલ ‘અસ્તાચલ’ નથી.

૧ આ પ્રમાણે અમૃતનો સંચાર કરવાનું કારણ એ છે કે તીર્થંકરો રતન-પાન કરતા નથી. આ વાતની આવશ્યક સૂત્રની ચૂલ્કિ તેમજ તેની વૃત્તિમાંના ઝડપભરેલ-અધિકાર સાક્ષી પૂરે છે.

૨ આપણે જોઈ ગયા તેમ આ જગતમાં અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો છે. તેમાં આ નંદીચર આગ્રે દ્વીપ છે. એની પૂર્વેના સાત દ્વીપોનાં નામ જમ્બૂ, ક્ષાતકી, પુષ્કર, વારૂણીવર, ક્ષીરવર, ઘૃતવર અને ઇંદ્રુવર છે અને આ દ્વીપોની આસપાસ ચારે તરફ નીંટંગણેલા સમુદ્રોના નામો અનુક્રમે લવણ, કાસોદધિ, પુષ્કરવર, વારૂણી-વર, ક્ષીરવર, ઘૃતવર અને ઇંદ્રુવર છે. આ નંદીચર દ્વીપમા ચાર દિશામા ચાર ‘અજનગિરિ’ છે અને એ દરેક ગિરિ(પર્વત) ઉપર ઝડપલ, ચંદ્રાનન, વારિષેણુ અને વર્ધમાન એ નામની ચાર ચાર શાશ્વતી પ્રતિમાઓ છે. વિશેષમાં આ પ્રત્યેક ‘અજનગિરિ’ને લગતા ચાર ચાર ‘રતિકર’ અને આઠ આઠ ‘દધિમુખ’ છે.

૩ જન્મ-કલ્યાણકને લગતી વિશેષ હકીકત જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિ (પંચમ વક્ષસ્કાર)માંથી મળી શકશે.

૪ અન્ય શાસ્ત્રોમાં માનવામાં આવેલા પૂજ્ય પુરોમાંથી કોષકનો જન્મ પુરુષની નાભિમાંથી, તો કોષકનો સાથળમાંથી કે એવા કોઈ અવયવમાંથી થયાનું અથવા માતાનું ઉદર ચીરીને બહાર નીકળવાનું કે કોઈ અલૌકિક રીતે થયાનું કહેવામા આવે છે તેવી વાતને તીર્થંકરના જન્મ સાથે કંઈ પણ લાગતું વાગતું નથી.

૫ મેરૂ-પર્વત સંબંધી વિશેષ માહિતી જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિના ચતુર્થ વક્ષસ્કાર-‘શાન્તિઅન્દ્રોધા વૃત્તિ ૫ ૩૫૮-૩૭૫’ માંથી મળશે.

શ્રીઅજિતનાથ—

શ્રીઅજિતનાથ એ આ અવસર્પિણી કાલમાં થયેલા જૈનોના ચોવીસ તીર્થંકરોમાંના ખીન્ન તીર્થંકર છે. આ તીર્થંકર અયોધ્યા નગરીમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતાનું નામ જિતશત્રુ હતું અને તેમની માતાનું નામ વિજયા હતું. તેમના કનકવર્ણી હેહનું પ્રમાણ સાડા ચારસે ધનુષ્ય હતું અને તે હાથીના લાંછનથી લાંછિત હતું. તેઓએ અનેક રાજ-કુમારીઓ સાથે પાણિ-ગ્રહણ કર્યું હતું અને જ્યારે તેમના પિતાશ્રીએ નકપલ-દેવે પ્રવતવેલા તીર્થમાંના સ્થવિર સાધુ પાસે દીક્ષા-ગ્રહણ કરી, ત્યારે નહિ ઇચ્છા હોવા છતાં પણ ભોગ-ફલ^૧ કર્મ બાકી હોવાને લીધે તેમણે રાજ્ય-ભાર વહન કર્યો. અંતમાં આ પૃથ્વી-મંડલમાં રાજ્યનો અને સંપત્તિનો તૃણવત્ ત્યાગ કરી તેને બદલે તેમણે સંયમરૂપી સાત્તાત્મ્ય અને આત્મિક સંપત્તિ સ્વીકારી હતી. હરેક તીર્થંકરની માફક કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તીર્થ પ્રવર્તાવી, અનેક જીવોને દેશનારૂપી મધુર અમૃતનું પાન કરાવી અને મોક્ષ-માર્ગના આરાધક બનાવી પોતાનું બહોતેર (૭૨) લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેમણે નિર્વાણ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

પદ્ય-પરીક્ષા—

આ તેમજ ત્યાર પછીના ત્રણ શ્લોકો પણ પુષ્પિતાગ્રા વૃત્તમાં રચાયેલા છે. આ વૃત્તને ઓપચ્છંદશિકે તરીકે પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. આ વૃત્તનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો અક્ષર-રચનામાં એક એકની સાથે મળતાં આવે છે, વાસ્તે આ ‘અર્ધસમવૃત્ત’ છે. આ પુષ્પિતાગ્રા વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“અયુજિ નયુગરેફતો યકારો
યુજિ ત્વ નજૌ જરગાન્ન પુષ્પિતામ્મા”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાંનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) અક્ષરો છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં તેર તેર (૧૩) અક્ષરો છે. પ્રથમ ચરણમાં ન, ન, ર, અને ય એમ ચાર ગણો છે, જ્યારે દ્વિતીય ચરણમાં ન, જ, જ અને ર એમ ચાર ગણો છે અને તે ઉપરાંત અન્ય અક્ષર દીર્ઘ છે.

પ્રથમનાં બે ચરણોના અક્ષરો-ગણોસ’બ’ધી ખુલાસો—

ત	મ	જિ	ત	મ	મિ	નો	મિ	ચો	વિ	રા	જદ
~	~	~	~	~	~	-	~	-	~	-	-
ન			મ			ર			ય		
વ	ન	ઘ	ન	મે	રુ	પ	રા	ગ	મસ	ત	કાવ
~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~
ન			જ			જ			ર		ગ

૧ જે કર્મને લખને સંસારમાં રહીને ભોગ-ઉપભોગના ભાગ લેવો પડે તે કર્મ ‘ભોગ-ફલ કર્મ’ કહેવાય છે. આવા કર્મને લખને તે તીર્થંકરોને પણ કેટલાંક વર્ષો પર્વત દીક્ષા લેવામાં વિલંબ ખમવો પડે છે.

जिनकदम्बकाभिमुतिः—

स्तुत जिननिवहं तमर्तितप्ता—

ध्वनदसुरामरवेण वस्तुवन्ति ।

यममरपतयः प्रगाय पार्श्व—

ध्वनदसुरामरवेणव स्तुवन्ति ॥ ६ ॥

—पुष्पि०

टीका

स्तुत जिननिवहमिति । 'स्तुत' प्रश्रुत । 'जिननिवहं', तीर्थंकरनिकरम् । तं 'अर्ति-
तप्ताध्वनदसुरामरवेण' अर्त्या—पीडया तप्तानां शैत्याघायकतया साक्षात् अध्वनदः—मार्गनदो
यः सुरामः—सुष्ठु रमणीयो रवः—शब्दस्तेन करणभूतेन । करणता चास्य प्रगायेति क्रियापेक्षया,
स्तुतेविक्रियया वा । 'वस्तुवन्ति' छन्दोजातिविशेषान् । 'यममरपतयः' यं भगवन्तं अमर-
पतयः—सुराधिपाः । ('प्रगाय') प्रकर्षेण गीत्वा । 'पार्श्वध्वनदसुरामरवेणवः' पार्श्वेषु—पर्यन्तेषु
ध्वनन्तः—शब्दायमाना असुराणाममराणां च वेणवः—वंशा येषां ते तथोक्ताः । 'स्तुवन्ति'
वन्दन्ते । अमरपतयो वस्तुवन्ति प्रगाय यं स्तुवन्ति तं जिननिवहं स्तुतेति सम्बन्धः ॥ ६ ॥

अवचूरिः

हे लोकाः, तं जिनवृन्दं स्तुत । ये जिनव्रजममरेन्द्राः स्तुयन्तीति संबन्धः । किं कृत्या । अर्त्या
पीडया तप्तानां शैत्याघायकतया साक्षादध्वनदो मार्गह्वः सुरामः सुष्ठु रमणीयो यो रवः शब्दस्तेन
करणभूतेन । वस्तुवन्ति छन्दोजातिविशेषवन्ति गीतानि प्रगाय गीत्वा । किंभूताः । पार्श्वे समपि
ध्वनन्तोऽसुरामराणां वेणवो वंशा येषां ते तथा । 'व्यत्यये लुग्या' इति रेफस्य लुक् ॥ ६ ॥

अन्वयः

यं पार्श्व—ध्वनद—असुर—अमर—वेणवः अमर—पतयः अर्ति—तप्त—अध्वन—नद—सुराम—रवेण
वस्तुवन्ति (गीतानि) प्रगाय स्तुवन्ति, तं जिन—निवहं स्तुत ।

શબ્દાર્થ

સ્તુત (ઘાં સ્તુ)=તમે સ્તુતિ કરો, સ્તવો.

નિવહ=સમૂહ, સમુદાય.

જિનનિર્વહં=તીર્થંકરોના સમુદાયને.

અર્તિ=પીડા.

તપ્ત (ઘાં તપ્)=તપેલા.

અઘરન્=માર્ગ.

નવ્=હૃદ, સરોવર.

સુરામ=અત્યંત મનોહર.

રવ્=ધ્વનિ, અવાજ, સાદ.

અર્તિતાઘનવસુરામરવેણ=પીડાથી તપેલાને

(હૃદય ઉપદ્રવ કરવામાં) માર્ગ-હૃદના જેવા

અત્યંત મનોહર એવા સુસ્વર વડે.

વસ્તુ=વસ્તુ, એક જાતનો છંદ.

વસ્તુવન્તિ=વસ્તુ નામના છંદોથી યુક્ત.

યં (મૂં યદ્) જેને.

અમર=દેવ, સુર.

પતિ=સ્વામી, અધિપતિ.

અમરપતય=દેવોના અધિપતિઓ, ઇન્દ્રો.

પ્રમાય (ઘાં મા)=ગાધને.

પાર્શ્વ=પાસેના.

ધ્વનન્ (ઘાં ધ્વન્)=નાદ કરનારી.

અસુર=અસુર, દાનવ.

વેણુ=વાંસળી.

પાર્શ્વધ્વનવસુરામરવેણવઃ=જેની આસપાસ

વાગી રહી છે દાનવો અને દેવોની વાંસળીઓ

એવા.

સ્તુવન્તિ (ઘાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરે છે.

શ્લોકાર્થ

જિનસમૂહની આર્થના—

“જેની આજીબાજી દાનવો અને દેવોની વાંસળીઓ વાગી રહી છે એવા સુરેન્દ્રો (તૃષા અને પરિશ્રમની) પીડાથી તપ્ત થયેલા જોનાને (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) માર્ગ-હૃદના જેવા મનોહર સુસ્વર વડે વસ્તુનામક છંદોથી યુક્ત (ગીતો) ગાધને જે તીર્થંકર-સમુદાયની સ્તુતિ કરે છે તેને (હે બન્યો ! તમે ઉપર્યુક્ત સુસ્વર વડે) સ્તવો. ”—૬

સ્પષ્ટીકરણ

વસ્તુ છંદ—

આ છંદ સંબંધી માહિતી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત છન્દોનુશાસન (પૃં ૩૬) ઉપરથી મળી શકે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ ચૌ લાન્તતૌ ચૌ તો વસ્તુકમ્ ”

અર્થાત્ આ વસ્તુ છંદમાં રપ માત્રા છે. તેમાં જે ચ'ગણુ છે, ત્યાર પછી ત્રણ પ્રકારના ત'ગણુમાંથી અન્તમાં એક માત્રાવાળા જે ત ગણો, પછી વળી જે ચગણો અને એક તગણુ છે. આ વસ્તુનામક છંદનું નીચે મુજબ ઉદાહરણ આપવામાં આવે છે:—

“સુરવહુમહુઅરિપંતિપીઅણપરિમલજાલહં
નમમણિકિરણકલાવચારુકેસરનિઅરાલહં ।,
પત્યુઅવત્યુઅગીતિચારુમુણિનિવહમરાલહં,
તિહુઅણસિરિકુલહરહં નમહુ જિણપહપયકમલહં”

બ્યાકરણ-વિચાર—

‘વેળવ સ્તુવન્તિ’ એ રૂપ ‘વેળવઃ’ અને ‘સ્તુવન્તિ’ ની સંધિ કરવાથી થાય છે. અત્ર કોઇને શંકા થાય કે વિસર્ગ પછી અઘોષ વ્યંજન આવવા છતાં તેના લોપ કેમ સંભવે ? તો આના સમાધાન તરીકે કહેવાનું કે વિસર્ગ પછી ત, થ, પ કે ફ થી યુક્ત સહાર આવે, તો તે વિસર્ગનો વિકલ્પે લોપ થાય છે. આ વાતની સિદ્ધાન્તકોસુદી (૮૩૩૬) સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે “શર્પે શર્ષિ વા વિસર્ગલોપો વક્તવ્યઃ” અને વળી ત્યાં ‘વામ સ્વાતા’ અને ‘દત્તિ સ્ફુટતિ’ એ બે દૃષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે. તીર્થકરોની સંખ્યા—

આ શ્લોકમાં પણ દ્વિતીય શ્લોકની માફક સર્વે જિનવરોની યાને તીર્થકરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તો એ જાણવું આવશ્યક છે કે બધું મળીને તીર્થકરોની સંખ્યા કેટલી છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બે ત્રણ રીતે આપી શકાય છે—(૧) સમસ્ત જૂત કાલમાં જે તીર્થકરો થઈ ગયા અર્થાત્ અત્યાર સુધીમાં જેટલા તીર્થકરો થઈ ગયા (તેમજ અત્યારે પણ જે વિદ્યમાન છે) તેની જો સંખ્યા કરવામાં આવે, તો તે સંખ્યાનો સરવાળો અનંતજ આવવાનો; કેમકે અનંત કાલ—ચક્રો વ્યતીત થઈ ગયાં અને હરેક કાલ—ચક્રના ઉત્સર્પિણી તેમજ અવસર્પિણી એમ બંને વિભાગોમાં તીર્થકરો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. (૨) હવે જો અત્યારે જે તીર્થકર તરીકે હૈયાત છે અર્થાત્ જે સમયે આ પ્રશ્નનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ તે સમયે જેટલા તીર્થકરો છે તેની જો સંખ્યા કરવા માંગીએ તો તે વીસની આવવાની. (૩) હવે જો ફક્ત આ ચાહુ અવસર્પિણી કાલમાં જન્મ્યૂ દ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં થઈ ગયેલા તીર્થકરો સંબંધી વિચાર કરીએ, તો તે ચોવીસની છે.

આ વાત લગીર વિસ્તાર—પૂર્વક વિચારવાની આવશ્યકતા છે. તેમાં પ્રથમ તો એ ધ્યાનમાં રાખવું કે તીર્થકરોના જન્મ મનુષ્ય-લોકમાં અર્થાત્ અદીદ્વીપમાં આવેલા પાંચ ભરત, પાંચ

૧ ચાર માત્રાના ગણને ચગણુ કહેવામાં આવે છે અને તેના પાંચ પ્રકારો છે.—(૧) ૧૧૧, (૨) ૧૧૬, (૩) ૧૨૧, (૪) ૧૨૧ અને (૫) ૧૨૬.

૨ ત્રણ માત્રાના ગણને તગણુ કહેવામાં આવે છે અને તેના ત્રણ પ્રકારો છે:—(૧) ૧૨, (૨) ૨ અને (૩) ૧૧.

૩ જન્મ્યૂ દ્વીપમાં ભરત, હૈમવત, હરિવર્ષ, મહાવિદેહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરાવત એમ સાત ક્ષેત્રો છે; ધાતકી દ્વીપમાં તેમજ પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં પણ આ પ્રમાણે સાત સાત ક્ષેત્રો છે, પરંતુ તે ‘ધનુકાર’ નામના ઉત્તર-દક્ષિણમાં આવેલા પર્વતથી પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં વહેવાર જતાં હોવાથી તેમજ વચલા ભાગમાં દ્વીપ-સમુદ્ર આવતા હોવાથી એકજ નામના ક્ષેત્રને બે ક્ષેત્રો તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ ઉપરથી અદી-દ્વીપમાં પાંચ ભરત, પાંચ હૈમવત, એમ પાંચ પાંચ ક્ષેત્રો ગણતાં એકદર ૨૫ ક્ષેત્રો છે.

ઐરાવત અને પાંચ મહાવિદેહ એ પંદર કર્મ-ભૂમિમાં^૧ થાય છે. તેમાં પશુ વળી ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રો^૨માં તો તીર્થકરનો સદ્ભાવ ક્રૂર ત્રીજા-ચોથા^૩ આરામાં^૪ હોઈ શકે છે, જે કે મહાવિદેહના સંબંધમાં તો સર્વદા તીર્થકરનો સદ્ભાવજ છે.

હવે જ્યારે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં^૫ ગમે ત્યારે ગમે તે આરામાં તીર્થકરો સર્વદા લભ્ય છે, તો પછી આ કવિ-રાજના સમયમાં તેમજ અત્યારે પણ^૬ ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રોમાં તીર્થકરોનો સદ્ભાવ નહિ હોવાથી, દરેક મહાવિદેહમાં તીર્થકરની જઘન્ય સંખ્યા ચારની ઠરે છે. તેથી કરીને એમ સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પણ સમયે ઓછામાં ઓછા વીસ તીર્થકરો લભ્ય હોય છે.^૭ હવે જો કદાચ ત્રીજા-ચોથા આરા સંબંધી વિચાર કરીએ અને તે પણ જ્યારે આ ભરત-ક્ષેત્રમાં તીર્થકર હોય તે સમયને આશ્રીને કરીએ, તો તો પાંચે ભરત અને પાંચે ઐરાવત એ દરેકમાં એક^૮ એક તીર્થકરનો સદ્ભાવ હોવાને લઈને, તે સમયને આશ્રીને તો તીર્થકરની જઘન્ય સંખ્યા ત્રીસની સિદ્ધ થાય છે. કેમકે એવો નિયમ છે કે જ્યારે પાંચમાંના કોઈપણ ભરત કે ઐરાવત ક્ષેત્રમાં તીર્થકર લભ્ય હોય ત્યારે બાકીનાં ભરત તેમજ ઐરાવત ક્ષેત્રોમાં પણ તે લભ્ય હોવાજ જોઈએ^૯ અને મહાવિદેહમાં તો ઓછામાં ઓછા વીસ તીર્થકરો કોઈ પણ કાળે હોય છેજ.

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે આ ત્રીજા-ચોથા આરા દરમ્યાન એમ પણ બનવા સંભવ છે કે દરેક મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઓછામાં ઓછા ચારજ તીર્થકરો નહિ લભ્ય થતાં બીસસ

૧ ઉપર્યુક્ત ૩૫ ક્ષેત્રોમાંનાં પાંચ ભરત, પાંચ ઐરાવત અને પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રો એ પંદર ક્ષેત્રોને ‘કર્મ-ભૂમિ’ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે ઉત્તરકુરૂ અને દેવકુરૂ સિવાયના મહાવિદેહના વિભાગને કર્મ-ભૂમિ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ પંદર ક્ષેત્રોને કર્મ-ભૂમિ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ ક્ષેત્રોમાં મનુષ્યો અસિ (તરવાર), મયી (શાહી) અને કૃપિ (ખેતીવાડી)ના ઉપર જીવનનો નિર્વાહ કરે છે. વિશેષમાં આ ક્ષેત્રોમાં તીર્થકરોનો જન્મ થાય છે અને મુક્તિ પણ મળે છે.

૨ પર્વતો દ્વારા દ્વીપના જે વિભાગો પડે છે તેને ‘ક્ષેત્ર’ કહેવામાં આવે છે. જેમકે જમ્બૂદ્વીપમાં પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા એવા હિમવાન, મહાહિમવાન, નિપથ, નીલ, રૂક્મિ અને શિખરી એમ છ પર્વતો આવેલા છે અને આથી કરીને આ દ્વીપના સાત વિભાગો પડે છે કે જે ‘ક્ષેત્ર’ એવા નામથી ઓળખાય છે.

૩ અહિં ‘ત્રીજા-ચોથા આરામાં’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ઉત્તરપિણી કાલમાં ત્રીજા આરાની શરૂઆતમાં અને અવસર્પિણી કાલમાં ત્રીજા આરા સમાપ્ત થવાની તૈયારીમાં હોય ત્યાંથી તે ચોથો આરા પૂરો થતાં સુધીમાં તીર્થકરો સંભવે છે.

૪ આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે કવીશ્વર આ પંચમ કાલ યાને પાંચમા આરામાં^૫ થઈ ગયા છે અને તે આરા હજી ચાલુ છે.

૫ આ વાત સ્થાનાંગ, જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિત તથા આચારાંગની ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૬ એક વખતે એકજ ક્ષેત્રમાં-બસે પછી તે ભરત હોય કે ઐરાવત હોય કે મહાવિદેહનો ‘વિજય’ હોય તેમાં-એ તીર્થકરો સાથે વિહરમાન હોઈ શકે નહિ. અર્થાત્ એક તીર્થકરને બીજા તીર્થકર કે એક ચક્રવર્તિને બીજા ચક્રવર્તિ મળે નહિ. જુઓ જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, સોળમું અધ્યયન, ૧૨૫ શું સૂત્ર.

૭ આવો નિયમ કાણ્યાંગ (સ્થાનાંગ)ના બીજા કાણ્યા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

વિજયો^૧ પૈકી દરેક વિજયમાં એક એક તીર્થંકર હોય અને તેવે સમયે તો પાંચે મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરાવત એમ પંદરે ક્ષેત્રો મળીને એકંદર રીતે વિહરમાન તીર્થંકરોની સંખ્યા ૧૬૦+૫+૫ અર્થાત્ ૧૭૦ ની પહોંચી શકે તેમ છે. આવી ઘટના શ્રીઅજિતનાથ સ્વામીના સમયમાં બન્યાનું કહેવામાં આવે છે.

આ ઉપરથી એમ જોઈ શકાય છે કે તીર્થંકર-સમુદાયથી તીર્થંકરોની સંખ્યા ૪, ૨૦, ૨૪^૨ ૩૦, ૧૭૦ અને વળી અનંતની પહોંચી શકે છે. પરંતુ ચૈત્યવન્દનસાધ્યાદિના નિયમને અનુસારે અહિં^૩ આ અવસર્પિણીના ચોવીસ તીર્થંકરો સમજવા.

જિનમતવિચારઃ—

મવિતર વસંતિં ત્રિલોકવન્ધો !

ગમનયયોગતતાન્તિમે પદે હે ।

જિનમત ! વિતતાપવર્ગવીથી—

ગમનયયો ! ગતતાન્તિ મેડપદેહે ॥ ૭ ॥

—ગુણિ.

ટીકા

મવિતરેતિ । ‘મવિતર’ દિશ । ‘વસંતિ’ આવાસમ્ । ‘ત્રિલોકવન્ધો’ જગન્નયીવાન્ધવ ।
‘ગમનયયોગતત’ । ગમાઃ—સદ્ગુણાઠાઃ, નયા—નૈગમાદયસ્તૈર્યોગઃ—સમ્બન્ધઃ તેન તત-વિસ્તીર્ણ ।
‘અન્તિમે પદે’ અન્ત્યે સ્થાને લોકાન્તે इत्यર્થઃ । ‘હે’ इत्याમન્ત્રણે । ‘જિનમત !’ સર્વજ્ઞાગમ ।
‘વિતતાપવર્ગવીથીગમનયયો !’ વિતતા—વિસ્ત્રુતા યા અપવર્ગવીથી—મોક્ષપદવી તત્ર ગમન—યાનં તસ્મિન્ સુલભાપકત્વાત્ યયો—સુરજ્ઞમ્ । ‘ગતતાન્તિ’ અપેતગ્લાનિ યથા ભવત્યેવમ્ । ‘મે’

૧ દરેક મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બત્રીસ બત્રીસ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે અને આ દરેક વિભાગ કરતાં વધારે મુલકે કોઈ પણ રાજાના તાળામાં હોઈ શકે નહિ. આમાંના દરેક સંપૂર્ણ વિભાગ કે જેને વિજય કહેવામાં આવે છે તેના અધિપતિને (પણ) ‘ચક્રવર્તિ’ સંજોધવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે એકંદર ૧૬૦ વિજયો છે અને તેનું સ્વરૂપ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિતના ઉચરાઈમાંથી મળી શકેશે.

૨ દરેક ઉત્સર્પિણી તેમજ દરેક અવસર્પિણી કાલમાં દરેક ભરત ક્ષેત્ર તથા દરેક ઐરાવત ક્ષેત્રમાં ચોવીસ ચોવીસ તીર્થંકરો થાય છે. આ ઉપરથી ગમે તે એક ઉત્સર્પિણી કે અવસર્પિણી પરત્વે એકજ ક્ષેત્ર આશીને વિચાર કરવામાં આવે તો તીર્થંકરની સંખ્યા ચોવીસની આવે છે. જો એકજ ક્ષેત્ર આશીને એક કાલ-ચક્ર પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે, તો તે સંખ્યા ૪૮ ની થાય છે. જો પ્રમાણે જેવી રીતે વિચાર કરીએ તેટલા ગણા તીર્થંકરો સમજવાના છે અર્થાત્ તીર્થંકરોની સંખ્યા આવી અપેક્ષાએ પ્રમાણે ૨૪, ૪૮, ૭૨, ૯૬, ૧૨૦ ઇત્યાદિ પણ ધટી શકે છે.

૩ ‘ગમ’ । નયયોગ...’ इत्यपि पदच्छेदः ।

મદ્યમ । ‘અપદેહે’ અપગતા દેહાઃ-શરીરાણિ યત્ર તસ્મિન્ । હે જિનમત ! અન્તિમે પદે વસતિં મે ગતતાન્તિ પ્રવિતરેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૭ ॥

અવચૂરિઃ

અન્તિમે મોક્ષલક્ષણે પદે હે જિનમત ! મે મમ વાસં દેહિ । હે ગમ ! હે સદૃશપાઠ, નયા નિગમાદ્ય-સ્તૈર્યોગઃ સંબન્ધસ્તેન તત વિસ્તીર્ણ ! વિપુલશિવમાર્ગગમને યયો અશ્વ ! । ‘યયુત્શ્વોઽશ્વમેધીયં’ હતિ-વચનાત્ । ‘તમોઽવગ્લાનૌ’ હતિ ધાતોસ્તાન્તિર્ગ્લાનિઃ । આપદિત્યર્થઃ । ગતતાન્તિ અપગતગ્લાનિ યયા સ્યાત્ । કિંમૂતે પદે । અપદેહે દેહ્યુક્તે ॥ ૭ ॥

અન્વયઃ

હે ત્રિ-લોક-વન્ધો ! ગમ-નય-યોગ-તત ! (અથવા ગમ ! નય-યોગ-તત !) ચિત્ત-અપવર્ગ-વીથી-ગમન-યયો ! જિન-મત ! અન્તિમે અપ-દેહે પદે વસતિં મે ગત-તાન્તિ પ્રવિતર ।

શબ્દાર્થ

પ્રવિતર (ઘાં તૃ)=આપો.

વસતિં (મૂં વસતિ)=વાસને.

ત્રિ=ત્રણ.

લોક=જગત.

ત્રિલોક=ત્રણ લોકઃ-(૧) સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ; (૨) અધોલોક, મધ્યમ-લોક અને ઉર્ધ્વ-લોક.

વન્ધુ=મિત્ર.

ત્રિલોકવન્ધો ! =હે ત્રેલોકીયના મિત્ર !

ગમ=સમાન પાક, આલાપક, આલાપો.

નય=(૧) નય; (૨) નીતિ.

યોગ=(૧) સંબંધ; (૨) યોગ.

તત (ઘાં તત્)=વિસ્તીર્ણ.

ગમનનયયોગતત=(૧) આલાપક તેમજ નયના સંબંધથી વિસ્તીર્ણ ! (૨) હે આલાપક ! હે નયોના સંબંધી વિશાળ ! (૩) હે આલાપક, નીતિ અને યોગથી વિસ્તૃત !

અન્તિમે (મૂં અન્તિમ)=છેવટના.

પદે (મૂં પદ)=પદમાં.

હે=હે.

મત=દર્શન.

જિનમત=હે જિનેશ્વરેએ પ્રણેષા સિદ્ધાન્ત, હે જૈન મત !

વિતત=વિસ્તાર પામેલ, વિશાળ.

અપવર્ગ=મોક્ષ.

વીથી=માર્ગ, રસ્તો.

ગમન=ગમન, જવું તે.

યયુ=અશ્વ, ઘોડો.

વિતતાપવર્ગવીથીગમનનયયો ! =હે વિશાળ એવા

મુક્તિ-માર્ગે જવામાં અશ્વસમાન !

ગત (ઘાં ગત)=ગયેલી.

તાન્તિ=ગ્લાનિ, ખેદ.

ગતતાન્તિ=નષ્ટ થાય છે ગ્લાનિ એવી રીતે.

મે (મૂં અપદ)=મને (ચતુર્થ્યર્થે).

અપ=દૂરવાચક અન્વય.

દેહ=શરીર.

અપદેહે (મૂં અપદેહે)=દેહ-રહિત, દેહ-મુક્ત.

શ્લોકાર્થ

જૈન શાસનનો વિચાર—

“હે ત્રૈલોક્યના આન્ધવ ! હે આલાપક તેમજ નયના સંબંધથી વિસ્તીર્ણ [અથવા હે આલાપક ! હે (નૈગમાદિ) નયોના સંબંધથી વિશાળ ! અથવા હે ગમ, નીતિ અને યોગથી વિસ્તૃત] ! હે વિશાળ એવા શિવ-માર્ગે (સુખપૂર્વક) જવામાં અથ (સમાન) ! હે જૈન સિદ્ધાન્ત ! તું દેહ-યુક્ત (અર્થાત્ જ્યાં શરીર નથી એવા) અન્તિમ પદમાં (અર્થાત્ લોકાન્તમાં આવેલી શિવ-પુરીમાં) भारी ગ્લાનિ નષ્ટ થાય તેવી રીતે મને ત્યાં નિવાસ કરવા દે.”—૭

સ્પષ્ટીકરણ

ત્રૈલોક્યનું દિગ્-દર્શન—

જૈન શાસ્ત્રમાં આકાશનાં ‘લોકાકાશ’ અને ‘અલોકાકાશ’ એમ બે વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. જે આકાશમાં જીવાદિક છએ પદાર્થો વિद्यमान છે, તે લોકાકાશ કહેવાય છે અને જ્યાં ક્ષત આકાશજ છે, ખીજે કોઈ પણ પદાર્થ નથી, તે અલોકાકાશ કહેવાય છે. આ લોકાકાશરૂપી વિભાગને ‘લોક’ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે અને એક પર્વતના મધ્ય ભાગમાંના આઠ પ્રદેશો આશ્રીને તેના ત્રણ વિભાગો કહેવામાં આવ્યા છે. આ વિભાગોને અધોલોક, મધ્યમ (તિર્યગ્)લોક અને ઉર્ધ્વલોકના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુએ ત્રિપષ્ટિશલાકાપુટ્રપચરિત્રમાંના અજિતનાથ-દેશનાનો અધિકાર, પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિ તથા અનુયોગદ્વારે જેવા.

ગમ યાને આલાપક પરત્વે વિચાર—

એકના એક આગમમાં પણ ફરી ફરીને જે એકનો એક પાઠ આવે છે તેને ‘આલાપક’ (આલાવો) કહેવામાં આવે છે. આ આલાપકો શબ્દ-રચનાની અપેક્ષાએ તો સમાન છે. આથી કરીને ઢેટલાકને તે નિરર્થક લાગે છે. પરંતુ આ આલાપકોનો અર્થ કદાચ જૂદો જૂદો થતો હોય, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. કેમકે આ કાવ્યમાંજ એકજ જાતની શબ્દ-રચનાવાળાં બે ચરણોના જૂદા જૂદા અર્થો થાય છે તે શું બતાવે છે ? અરે એકજ શ્લોકના સો સો અર્થો થાય એવા શ્લોકે પણ મોજુદ છે (જેમકે સોમપ્રભાચાર્યકૃત શતક, વિગેરે). આથી પણ એક આશ્ચર્યાત્મક ઘટના બેવી હોય તો ‘રાજાનો વદતે સુસ્ય’ એ વાક્યના ઉપાધ્યાયશ્રી સમયમુંદરજીએ કરેલ આઠ લાખ અર્થો તરફ દષ્ટિપાત કરવો. (આ ગ્રન્થ અષ્ટલક્ષીના નામથી ઓળખાય છે અને તે સં. ૧૭૪૫ માં લાહોરમાં રચવામાં આવ્યો હતો; આ ગ્રન્થ અત્યારે પણ મોજુદ છે.) વિશેષમાં ‘દગવ સુતસ અંગ્તો અયો’ એવું પ્રમાણુત વાક્ય છે, તો પછી આ આલાપકો નિરર્થક છે એમ માનવા જનારને હીંધે દષ્ટિ દોડાવવાની જરૂર છે એમ કહેવું વધારે પડતું ગણાય અરૂં કે ?

મુક્તિ-માર્ગ—

આ શ્લોકમાં મુક્તિ-માર્ગ તથા શિવ-પુરી વિષે ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, તે તથી એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું શિવ-પુરી, મુક્તિ-નગરી જેવું કોઈ સ્થલ છે કે ત્યાં સિદ્ધો^૧ (મુક્ત જીવો) વસે છે ? અને હોય તો તે ક્યાં છે ?

આના સમાધાનમાં પ્રથમ તો એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે અનેક અરે અનંત જીવો મુક્તિ મેળવી શકે છે. અર્થાત્ જેમ અન્ય દર્શનોમાં ઇશ્વરનેજ મુક્ત—નિત્ય-મુક્ત માનવામાં આવ્યો છે અને અન્ય કોઈ પણ જીવ હવે તે પદ મેળવી શકશે નહિ એવો જે ઉદ્દેશ છે, તેવો ઉદ્દેશ જૈન શાસનમાં નથી.

વિશેષમાં સમસ્ત જગતના પાડવામાં આવેલા લોક અને અલોક^૨ રૂપી એ વિભાગોમાંના લોકાકાશમાં અથવા લોકના અગ્ર લાગમાં સિદ્ધ જીવોનું નિવાસ-સ્થાન છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે મનુષ્ય-લોકના જેટલા પરિભ્રાજુવાળી અર્થાત્ ૪૫ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળી અને દ્વેત છત્રની ઉપમાવાળી, પરિમલથી પરિપૂર્ણ, પવિત્ર, દેહીધ્યમાન અને અંતમાં પાતળી એવી ‘ ઇંદ્રાત્ પ્રાગ્ભારા ’ અથવા ‘ સિદ્ધશિલા ’ નામની પૃથ્વી લોકના અગ્ર લાગમાં આવેલી છે. આનાથી એક યોજન ઊંચે સિદ્ધના જીવો વસે છે. ત્યાર બાદ અલોકાકાશ છે.

વળી આ શ્લોકમાં મુક્તિ-માર્ગને વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે તે વાત એ રીતે ધરાવી શકાય તેમ છે.

૧ અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક છે કે આ ‘ સિદ્ધ ’ શબ્દને સંભાગમાંના વિદ્યાસિદ્ધ, મંત્ર-મિદ્ધ, રમ-મિદ્ધ પ્રત્યાદિ શબ્દો આવે કંઈ લાગતું વળગતું નથી. પરંતુ આવી સંતા તો જેણે અદ્ધ કર્મોના ક્ષય કર્યો હોય તેને ઉદ્દેશીને વપરાય છે. વિશેષમાં ‘ સિદ્ધ ’ શબ્દનાં અર્થ, વ્યુત્પત્તિ ઉપર નીચેના શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે:—

“ દ્ધમાતં સિંતં યેન પુરાણકર્મ, ચો વા ગતો નિર્વૃત્તિસોધમૂર્ધન ।

રત્વાતોઽ નુશાસ્તા પરિનિષ્ઠિતાર્યો, યઃ સોઽસ્તુ સિદ્ધઃ કૃતમંગલો મે ॥”

અર્થાત્ “ જેણે પૂર્વે બાધેલાં આઠ પ્રકારના કર્મરૂપી ઇન્ધનોને અત્યવલ્યમાન મુક્ત ધ્યાનરૂપી અગ્નિ વડે બાળીને બરછીત કર્યાં છે, તે ‘ સિદ્ધ ’ છે. અથવા નિર્વૃત્તિ-નગરીમાં જે હમેશને માટે જઇને વસ્યા છે, તે ‘ સિદ્ધ ’ છે. અથવા ઉપસંપન્ન ગુણુ-ગદાદ વડે જે જનોમાં પ્રખ્યાત-પ્રસિદ્ધ છે, તે ‘ સિદ્ધ ’ છે. વળી આવી સત્તા જગતના નિર્વાતને, કૃત-કૃત્યન પણ લાગૂ પડે છે. આવા ‘ સિદ્ધ ’ મને માંગદેવ-કારી યાઓ. ”

૨ આપણે જોઈ ગયા તેમ જગતના જેટલા ભાગમાં ધર્માસ્તિકાવાદિ જાણે દ્રવ્યો છે તે લોક છે અને ત્યાં કશું આકાશજ છે તે અલોક છે.

(૧) જૈન શાસ્ત્રકારોનું એમ માનવું છે કે પંદર કર્મ-ભૂમિમાંની કોઈપણ કર્મ-ભૂમિમાં જન્મેલ મનુષ્ય^૧ મુક્તિ મેળવી શકે છે. પરંતુ સંહરણુ^૨ને ધ્યાનમાં લેતાં તો, આખા મનુષ્યજનમાંથી કોઈ પણ સ્થલેથી મુક્તિ-પુરી તરફ પ્રયાણ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે મુક્તિ-પુરી તરફ ઉપડી જવાનાં અનેક સ્ટેશનો-નહિ કે એકજ સ્ટેશન હોવાને લીધે મુક્તિ-માર્ગને વિશાળ કહેવો તે ખરેખર ન્યાય છે.

(૨) વળી જૈન સાધુનોજ વેશ શ્રદ્ધણુ કરવાથીજ સિદ્ધ થનાય છે એવું ક'ઈ નથી. અર્થાત્ પારિભાષિક શબ્દોમાં કહીએ તો પંદર^૩ પ્રકારે સિદ્ધ સંભવે છે. દુકમાં કહીએ તો યથાર્થ શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને આરિત્રનો આસાધક જરૂરજ શિવ-પુરી સીધાવે છે^૪.

હવે આ મુક્તિ-માર્ગ તરફ પ્રયાણ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે તરફ ઉડતી નજર દે'ડી આ વિષયને સમાપ્ત કરીએ. જે જીવ જે સ્થલમાં અષ્ટ કર્મોનો અંત આણે છે તે જીવ તે સ્થળેથી સમશ્રેણી^૫ પૂર્વક ઊર્ધ્વ-ગમન કરે છે અને એક સમય^૬માં લોકાન્તે જઈને વસે છે.

૧ મનુષ્ય-ભવમાંથીજ, અર્થાત્ મનુષ્ય તરીકેના અવતાર દરમ્યાનજ, નહિ કે દેવ-ગતિમાંથી કે અન્ય કોઈ ગતિમાંથી, પ્રાણી તદ્દનંતર મુક્તિ-ભાજન બની શકે. આ ઉપરથી મનુષ્ય-જન્મની કીંમત ભેદ^૭ શકાય છે. મનુષ્ય-જન્મ એ નિર્વાણરૂપી નગરમાં પ્રવેશ કરાવનારું અંતિમ અને અનુપમ પગથિયું છે. આ પગથિયા ઉપર સમષ્ટ-આરિત્રીપી ચરણ મૂક્યા બાદજ મુક્તિ-મહેલમાં જવાય છે.

૨ અષ્ટ કર્મોનો અંત લાવી તે ભવમાં સિદ્ધ થનારા જીવને કવચિત્ દેવતાઓ કર્મ-ભૂમિમાંથી ઉપાડીને મનુષ્યલોકમાં અકર્મ-ભૂમિ વિગેરે લેજમાં લઈ જાય, તો તે ત્યાંથી પણ મુક્તિ-રમણીને વરે છે.

૩ આ સંબંધમાં નીચેની ગાથા ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે:—

“જિણ અજિણ તિત્યતિત્યા, મિહિ અજ્ઞ સહિંમથી નરણુંસા ।
પત્તેય સર્યલુદ્ધા, લુદ્ધવોહિક્કણિકા ય ॥”

અર્થાત્ (૧) જિન-સિદ્ધ, (૨) અજિન-સિદ્ધ, (૩) તીર્થ-સિદ્ધ, (૪) અતીર્થ-સિદ્ધ, (૫) મહિલિંગ-મિદ્ધ, (૬) અનલિંગ-સિદ્ધ, (૭) સ્વલિંગ-સિદ્ધ, (૮) સ્ત્રીલિંગ-સિદ્ધ, (૯) પુરુષલિંગ-સિદ્ધ, (૧૦) નપુંસકલિંગ-સિદ્ધ, (૧૧) મત્યેકમુદ્ધ-સિદ્ધ, (૧૨) સ્વયંમુદ્ધ-સિદ્ધ, (૧૩) બોધ-બોધિત-સિદ્ધ, (૧૪) એક-સિદ્ધ અને (૧૫) અનેક-સિદ્ધ એમ સિદ્ધતા પંદર ભેદો છે. આના સ્વરૂપ સાફ જુઓ ન'હીસૂત, પન્તવણા વિગેરે ગ્રન્થો.

૪ સરખાવો—

“સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ: ॥”

—તત્ત્વાર્થાધિગમચૂર, પ્રથમચૂર.

૫ સમશ્રેણી-ઊર્ધ્વ-ગમન એટલે તિર્થજ (તરણી) કે અન્ય દિશા સિવાયનું ગમન.

૬ કાલના સૂર્યમાં સૂર્ય વિભાગને જૈન દર્શનમાં ‘સમય’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે, એ વાત આપણે અંતર્મુદ્તની વ્યાખ્યા વિચારતી વેળાએ ભેદ મચા છીએ.

मानसीदेव्याः प्रार्थना—

सितशकुनिगताऽऽशु मानसीन्द्रा

ऽऽत्ततिमिरंगदभासुराजिताशम् ।

वितरतु दधती पविं क्षतोद्यत्—

तत्ततिमिरं मदभासुराजिता शम् ॥ ८ ॥२॥

—शुष्पि०

टीका

सितेति । 'सितशकुनिगता' सितशकुनिः—हंसस्तत्र गता—अधिरूढा । 'आशु'—धीमम् ।
'मानसी' मानस्यारूपा देवता । 'इन्द्राचनति' इन्द्रा—दीप्ता आचा—गृहीता ततिः—विस्तारः
येन तम् । 'इरंगदभा' इरंगदः—जलदाभिः तद्वद् भा—दीप्तिर्यस्याः सा । 'सुराजिताशं' सु-
राजिता आशा—दिशो येन तम् । 'वितरतु' ददातु । 'दधती' धारयन्ती । 'पविं' वज्रम् ।
'क्षतोद्यत्ततिमिरं' हनोत्क्रदान्धकारं येन तम् । 'मदभासुराजिता' मदभासुरैर्दर्परौद्वैराजिता—
शनभिभूता । 'शं' मुखम् । पविं दधती आशु मानसी शं वितरतु इति संबन्धः ॥ ८ ॥

अवचूरिः

हंमारूढा मानसी देवी पविं वज्रं दधती शं सुरं प्रवितरतु । पविं किंभूतम् । इन्द्रा दीप्ता आचा
गृहीता दतिर्वितरतो येन तत् तथा । इरंगदो जलदाभिस्तद्वत् कान्तिर्यस्याः सा । सुषु शोभिता आशा
दिशो येन । क्षनं विनष्टमुद्यद्भृजत् तत् विस्तीर्णं ध्वान्तं यस्मात् तत् तथा । देवी दर्परौद्वैरपराभूता ॥ ८ ॥

अन्ययः

सित-शकुनि-गता, मद-भ-असुर-अजिता (मद-भासुर-अजिता वा), इन्द्रा, आच-तति
(इन्द्र-आच-गति वा), क्षत-उद्यत्-तत्-तिमिरं, इरमद-भा-सु-राजित-आशं (इरमद-भा,
सु-राजित-आशं वा) पविं दधती मानसी शं आशु वितरतु ।

शब्दार्थ

सित=पित.

शकुनि=पक्षी.

सितशकुनि=पित पक्षी अर्थात् राजहंस.

गत (पा० गम)—प्राप्तं यथेष्टी, आ३६ यथेष्टी.

सितशकुनिगता—गतरागे प्राप्ता यथेष्टी.

मानसी=मानसी, देवी-विशेष.

इन्द्रा (पा० इन्द्र)=प्रकाशित.

इन्द्र=प्रकाश.

आच=अक्षु कश्चि, स्वीकारेत्.

તત્તિ=વિસ્તાર.

આત્તતતિ=સ્વીકાર્યો છે વિસ્તાર જેણે એવા.

દ્વાત્તતતિ=સ્વીકાર કર્યો છે પ્રકાશયુક્ત વિસ્તારનો જેણે એવા.

શ્રમદ=સૌહાર્મિની, અપલા, વિજલી.

મા=પ્રકાશ, પ્રભા, તેજ.

શ્રમદમા=સૌહાર્મિનીના જેવી પ્રભાવાળી.

સુરાજિત (ઘાં રાજ)=અત્યંત પ્રકાશિત.

આશા=દિશા.

સુરાજિતાશ=અત્યંત પ્રકાશિત કરી છે દિશાઓ જેણે એવા.

શ્રમદમાસુરાજિતાશ=વીજળીના જેવા પ્રકાશવડે અત્યંત પ્રકાશિત કરી છે દિશાઓ જેણે એવા.

વિતરતુ (ઘાં તુ)=અર્પો.

દધતી (ઘાં ઘા)=ધારણ કરનારી.

પવિં (મૂં પવિ)=વજ.

ઉદયતુ (ઘાં હ)=ઉદય પામતું.

તિમિરં (મૂં તિમિર)=અંધકારને.

ક્ષતોદયત્તતિમિરં=નાશ કર્યો છે ઉદય પામતા ગાઠ અંધકારનો જેણે એવા.

માસુર=(૧) પ્રકાશિત; (૨) ઘેર.

મદમ=મદવડે શોભતા.

મદમાસુરાજિતા=(૧) મદ વડે સુશોભિતને (પણ) અજેય; (૨) મદવડે શોભતા એવા અસુરોથી નહિ છતાયેલી.

શં (મૂં શ)=સુખને.

સ્તોકાર્થ

માનસી દેવીને પ્રાર્થના—

“રાજહંસ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી, વળી મદ વડે શોભતા અસુરોથી (પણ) નહિ છતાયેલી, તથા વળી દેહીપ્રમાન એવી, તેમજ વળી ગ્રહણ કર્યો છે વિસ્તારને જેણે એવા (અર્થાત્ વિશાળ), વળી નાશ કર્યો છે ઉદય પામતા ગાઠ અંધકારનો જેણે એવા અને (અતએવ) વીજળીના જેવા પ્રકાશ વડે સુપ્રકાશિત કરી છે દિશાઓને જેણે એવા વજને પારણ કરતી થકી માનસી (દેવી) સત્વર સુખ સમર્પો.”

અથવા

“રાજહંસને પ્રાપ્ત થયેલી એવી, ગર્વ વડે પ્રકાશિત (જનો) વડે નહિ છતાયેલી એવી, અપાળના જેવું તેજ છે જેનું એવી, વળી સ્વીકાર્યો છે પ્રકાશિત વિસ્તારને જેણે એવા [અર્થાત્ ચક્રચકિત તેમજ વિશાળ એવા], તથા વળી નષ્ટ કર્યો છે ઉદય પામતા વિસ્તાર અંધકારને જેણે એવા અને (એથી કરીને) સુપ્રકાશિત કરી છે દિશાઓને જેણે એવા વજને પારણ કરનારી માનસી (બંધ જનોને) શીઘ્ર સુખ અર્પો.”—૮

તતિ=વિસ્તાર.

આત્તતતિ=સ્વીકાર્યો છે વિસ્તાર જેણે એવા.

દ્વાત્તતતિ=સ્વીકાર કર્યો છે પ્રકાશયુક્ત

વિસ્તારનો જેણે એવા.

દ્વમદ=સૌદામિની, અપલા, વિજલી.

મા=પ્રકાશ, પ્રભા, તેજ.

દ્વમદમા=સૌદામિનીના જેવી પ્રભાવાળી.

સુરાજિત (વાં રાજ)=અત્યંત પ્રકાશિત.

આશા=દિશા.

સુરાજિતાશં=અત્યંત પ્રકાશિત કરી છે દિશાઓ જેણે એવા.

દ્વમદમાસુરાજિતાશં=વીજળીના જેવા પ્રકાશવટે અત્યંત પ્રકાશિત કરી છે દિશાઓ જેણે એવા.

વિતરત્ત (વાં તુ)=અર્પો.

દ્વતી (વાં વા)=ધારણ કરનારી.

પર્વિ (મૂં પર્વિ)=વજ.

ઉદ્યત્ (વાં હ)=ઉદય પામતું.

તિમિરં (મૂં તિમિર)=અંધકારને.

ક્ષંતોદ્યત્તતિમિરં=નાશ કર્યો છે ઉદય પામતા ગાઠ અંધકારનો જેણે એવા.

માસુર=(૧) પ્રકાશિત; (૨) ઘોર.

મદમ=મદવટે શોભતા.

મદમાસુરાજિતા=(૧) મદ વટે સુશોભિતને (પણ) અજેય; (૨) મદવટે શોભતા એવા અમુરોથી નહિ જીતાયેલી.

દં (મૂં દા)=સુખને.

સ્તોકાર્થ

માનસી દેવીને પ્રાર્થના—

“રાજહંસ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી, વળી મદ વટે શોભતા અમુરોથી (પણ) નહિ જીતાયેલી, તથા વળી દેદીપ્યમાન એવી, તેમજ વળી મદવટે પ્રકાશ કર્યો છે વિસ્તારને જેણે એવા (અર્થાત્ વિશાળ), વળી નાશ કર્યો છે ઉદય પામતા ગાઠ અંધકારનો જેણે એવા અને (અત્યંત) વીજળીના જેવા પ્રકાશ વડે સુપ્રકાશિત કરી છે દિશાઓને જેણે એવા વજને ધારણ કરતી થકી માનસી (દેવી) સત્વર સુખ સમર્પો.”

અથવા

“રાજહંસને પ્રાપ્ત થયેલી એવી, ગર્વ વડે પ્રકાશિત (જનો) વડે નહિ જીતાયેલી એવી, અપળાના જીવં તેજ છે જીવં એવી, વળી સ્વીકાર્યો છે પ્રકાશિત વિસ્તારને જેણે એવા [અર્થાત્ ચક્રચક્રિત તેમજ વિશાળ એવા], તથા વળી નષ્ટ કર્યો છે ઉદય પામતા વિસ્તારી અંધકારને જેણે એવા અને (જોઈ કરીને) સુપ્રકાશિત કરી છે દિશાઓને જેણે એવા વજને ધારણ કરનારી માનસી (ભગ્ય જનોને) શીઘ્ર સુખ અર્પો.”—૮

સ્પષ્ટીકરણ

માનસી-સ્વરૂપ—

‘ધ્યાન ધરનારાના મનને સાનિધ્ય કરે તે માનસી’ એ માનસી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી^૧ છે. આ દેવી હંસના ઉપર આરૂઢ થાય છે. એ દેવીને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ^૨ અને વજ્રથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વજ્રથી શોભે છે. વિશેષમાં તે ધવલવર્ણી છે. આ વાત નિર્વાણકુલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા માનસી ધવલવર્ણી હંસવાહનાં ચતુર્મુજાં વરદ-વજ્રાલક્ષ્મીતદક્ષિણકરામક્ષવલયાશનિયુક્તવાન-કરાં ચેતિ ।”

આચારદિનકરમાં પણ આ પ્રમાણે આ દેવીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં એનો વર્ણ કનકસમાન બતાવ્યો છે. આ રજ્યો તે શ્લોક—

“હંસાસનસમાસીના, ઘરવેન્દ્રાણુધાન્યતા ।

માનસી માનસી પીઠાં, હન્તુ જામ્બૂનદચ્છવિઃ ॥”

—પનાંક ૧૬૨.

૧ જે દેવીમાં વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામાં આવે છે. આવી વિદ્યાદેવીઓ એકંદરે શોભે છે—(૧) શેહિણી, (૨) મણિપિ, (૩) વજ્રશૃંગભાસા, (૪) વજ્રાંકુશી, (૫) અકેશરી, (૬) નરહતા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાજવાહા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈશેષ્યા, (૧૪) અશ્વિન્યા, (૧૫) માનસી અને (૧૬) મહામાનસી.

૨ વરદાન દેતી હોય તેમ હાથ રાખેલા હોય તો તે ‘વરદ’ કહેવાય છે.

૩ શ્રીશંભવજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશંભવસ્વામ્યર્થના—

નિર્મિત્તશત્રુભવભય !

શં ભવકાન્તાર ! તાર ! મમારમ્ ।

વિતર ત્રાતજગદ્વય !

શંભવ ! કાન્તારતારતારમમારમ્ ॥ ૧ ॥

—આર્યાગીતિઃ

ટીકા

નિર્મિત્તેતિ । ‘નિર્મિત્તશત્રુભવભય’ વિદારિતારાતિપ્રધનમ્ભીતે ! । ‘જં’ સુગમ્ । ‘ભવ-
કાન્તારતાર !’ સંસારારણ્યતારત્ત ! । ‘તાર !’ હજ્જ્વલ ! । ‘મમારં’ મે સ્ત્રીવચ્ચ । ‘વિતર’ દેહિ ।
‘ત્રાતજગદ્વય !’ રક્ષિતત્રૈલોક્ય ! । ‘શંભવ’ તૃતીયાજિન ! । ‘કાન્તારતારત !’ કાન્તારતેપુ-
યોપિત્તસુરતેષુ અરત અનાસક્ત ! । ‘અરમમારં’ ન રમત ઇત્પરમ્, અરમો-મારઃ-કામો યત્ર
તત્ અવિપયદ્વારકપિત્યર્થઃ । હે શંભવ ! અરમમારં શં અરં મે વિતરેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૧ ॥

અવચૂરિઃ

હે નિર્મિત્તશત્રુસંમૂત(ઉત્પન્ન)ભય, હે સંસારકાન્તારતારક, હે તાર હજ્જ્વલ, અરં શાંઘં મમ શં
સુતં દેહિ । હે રક્ષિતજગદ્વય, શંભવ જિન, યોપિત્તસુરતેષ્વરત કાન્તામિધુનાસક્ત, ન રમત ઇત્પરમો-
ડરમમાણોડક્રીડન્ મારઃ કામો યત્ર ॥ ૧ ॥

અન્યયઃ

(હે) નિર્મિત્ત-શત્રુ-ભવ-ભય ! ભવ-કાન્તાર-તાર ! તાર ! ત્રાત-જગત્-વય ! કાન્તા-
રત-અરત ! શંભવ ! મમ અરમ-માર શં અરં વિતર ।

શબ્દાર્થ

નિર્મિત્ત (ગા. ગિદ) = બેદી નાખેડ, નષ્ટ કરેલ.

શત્રુ = શત્રુ, દુશ્મન.

ભવ = ઉત્પત્તિ.

ભય = ભય, ધીક.

નિર્મિત્તશત્રુભવભય = બેદી નાખ્યો છે—

નષ્ટ કર્યો છે શત્રુઓ તરફથી ઉત્પન્ન થતા

ભયને બેદી બેદા ! (સં.)

મવ = સંસાર, જન્મ.

કાન્તાર=વન, અરણ્ય.

તાર=તારક, તારનાર.

ભવકાન્તારતાર ! =હે સંસારરૂપી અરણ્યમાં તારનાર !

તાર ! (મૂં તાર) =હે ઉજ્જવલ !

મમ (મૂં અમમ્) =મને (ચતુર્થ્યર્થે^૧)

અરં=શીઘ્ર.

વિતર (ધાં તૂ) =અર્પે.

ત્રાત (ધાં ત્રા) =રક્ષણ કરેલ.

જગત્=જગત્, દુનિયા.

ત્રય=ત્રણ.

ત્રાતજગત્રય=રક્ષણ કર્યું છે ત્રેલોક્યનું જેણે એવા ! (સં.).

શંભવ=શંભવનાથ, ત્રીજા તીર્થંકર.

રત=ક્રીડા, મૈથુન.

અરત=અનાસક્ત.

કાન્તારતારત ! =હે કામિનીવિપયક ક્રીડા તરફ આસક્તિ-રહિત !

અરમ=નહિ રમણ કરનારો.

માર=(૧) કંઠર્પ, કામદેવ; (૨) મરણ.

અરમમાર=(૧) નથી રમતો કંઠર્પ ન્યાં એવું; (૨) નથી રમતો મરણ ન્યાં એવું.

સ્તોકાર્થ

શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ—

“(અષ્ટ કર્મરૂપી) શત્રુઓના તરફથી ઉત્પન્ન થતા ભયનો નાશ કર્યો છે જેણે એવા (હે નાથ) ! હે (જન્મ-મરણશીલ) સંસારરૂપી^૨ અરણ્યમાં (ભય-જનોને) તારનારા (પ્રભુ) ! હે (અનેક યુગ્મે કરીને) ઉજ્જવલ (ઈશ) ! ત્રણ જગત્નું રક્ષણ કર્યું છે જેણે એવા હે (દેવાધિદેવ) ! હે કામિનીને વિષે ક્રીડા કરવામાં (અર્થાત્ મહિલા-વિપયક મૈથુન પરવે) અનાસક્ત (પરમેશ્વર) ! હે (સુખના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ) શંભવનાથ ! તું મને ન્યાં કંઠર્પ ક્રીડા કરતો નથી એવું [અથવા નથી રમણ કરતો યમરાજ ન્યાં એવું (અર્થાત્ શાશ્વત)] સુખ સત્વર આપ.”—૯

રૂપથીકરણ

શંભવનાથ—

આ ત્રીજા તીર્થંકર છે. એમનું બીજું નામ શંભવનાથ પણ છે. એમણે પોતાના જન્મદ્વારા શ્રાવસ્તિ નગરીને પવિત્ર કરી હતી. એમનાં માતા-પિતાનાં નામ સેના અને જિતારિ હતાં. એમનો સુવર્ણસમાન દેહ અશ્વના લાંછનથી અંકિત હતો અને તેની જગ્યાઈ ચારસે ધનુષ્ય

૧. સરખાવો—

સમ્યક્સામાન્યવિવક્ષાયા વષ્ટી ।

૨ સંસારને અરણ્યની ઉપમા આપી તે વચાર્થ છે; કેમકે તેમાં આત્મરૂપી પર્વતો છે, ચપગાના ચમકારા જેવી અસ્થિર લક્ષ્મીરૂપી ખીણો છે, માવારૂપી ઝાડી છે અને નિદ્રારૂપી નદીઓ છે. વિશેષમાં તેમાં રાગ-દ્વેષરૂપી તરફરો છે અને મનુષ્યોના મૃગલાના જેવા ચચળ મનને ફાડી ખાનારાં મોહરાગની સેનારૂપ વાપ, વડ, વિચેરે ભયંકર જતાવરો છે. પરંતુ આવા બીજામણાં ઘેર જંગલમાં પણ મંગલરૂપ યોગિરાજ વસે છે. આ યોગિરાજ તે કાંઈ નહિ પણ ત્રેલોક્ય-પૂજ્ય તીર્થંકર યાને વિશ્વ-વંદ્ય વીતરાગ .

જેટલી હતી. એમણે પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું, પરંતુ અંતમાં એમણે સંસારનો ત્યાગ કરી આત્મ-કલ્યાણ સાધ્યું હતું. સાઠ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં તેઓ મુક્તિ-રમણીના મહેલે જઈ ચડ્યા અને હજી પણ ત્યાં જ નિવાસ કરી રહ્યા છે, અને હવે હમેશને માટે ત્યાંજ વસનારા છે.

વીતરાગની પ્રાર્થનાથી શું ફળ ?—

આ પ્રલોકમાં કવીશ્વર શ્રીશિલાનગુનિ શંભવનાથની પ્રાર્થના કરી તેમની પાસેથી સુખ માંગે છે. પરંતુ વીતરાગની પાસે અરજી કરવાથી શું લાભ ? શું વીતરાગ દેવ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ઠ થઈ તેમને લાભ કરી આપે ખરા કે ? અને એમ કહાય અને તો વીતરાગ એવું નામ તેમને ઘટે ખરું કે ? ઉલટું એમ ન અને કે જે વ્યક્તિ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ઠ થાય તે વ્યક્તિ તો પોતાના દુશ્મનો ઉપર રૂઢ થાયજ અને વળી તેનો સર્વથા નાશ કરવાને, તેને 'ત્રાહિ ત્રાહિ' પોકરાવવાને, તેને દુઃખના દાવાનલમાં હોમવાને સદેવ તૈયારજ હોય ? ત્યારે શું આ ઉપરથી એમ માનવું કે વીતરાગ દેવનું અર્ચન, તેમને કરેલી પ્રાર્થના ઇત્યાદિ નિષ્ફળ છે ?

આના સમાધાનમાં સમજવું કે વીતરાગ દેવ તેજ અરેખરા દેવ છે^૧ અને તેમ હોઈ કરીને તો તેઓ પોતાના ભક્ત જનો ઉપર તુષ્ઠ થતા નથી કે પોતાના શત્રુઓ ઉપર રૂઢ થતા નથી, પરંતુ તેના તરફ સમભાવે વર્તે છે. આમ હકીકત હોવા છતાં પણ જેમ અગ્નિની પાસે જનારા મનુષ્યની ઠાઠ આપોઆપ ઉડી જાય છે પરંતુ આથી કઈ અગ્નિ તેના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેને ફળ આપે છે કે અગ્નિ તે ફળ લેવાને સાડ તેને આમંત્રણ-પત્રિકા મોકલે છે એમ નથી, તેવીજ રીતે વીતરાગ દેવની પૂજા કરવાથી, તેમની પાસે ખરા દિલથી આત્મિક સુખની માગણી કરવાથી, રાગરૂપી ઠાઠ સ્વતઃ પલાયન કરી જાય છે અને સુખાદિકની વિનતિ સ્વીકારાય છે.^૨

વળી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એમ પણ આપી શકાય છે કે આવા વીતરાગ દેવાધિદેવના સેવકો એવા અન્ય દેવતાઓનું ધ્યાન ખેંચાતાં તેઓ પણ વીતરાગના ભક્ત જનોનું પોતાનાથી બનતું કલ્યાણ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. શું આ વાતની પણ સાબીતી આપવી પડશે ખરી કે ? એમ હોય તો વિચારો યુગાદીશ મહાપ્રભ-પ્રભુની અનાન્ય ભક્તિ કરનારા નમ્મિ અને વિનમિત્તું દ્દાન્ત^૩. અત્ર એટલું ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીતરાગ દેવ પૂજ્ય હોવાને લીધે પૂજક તેની પૂજા કરે છે અને તેમ કરીને પોતાના ઉપર, નહિ કે પૂજ્યના ઉપર, ઉપકાર કરે છે.

૧ કહ્યું છે કે—

“નમસ્કારસમો મન્ત્રઃ શત્રુજયસમો ગિરિઃ ।

વીતરાગસમો દેવો ન મૃતો ન મવિવ્યતિ ॥”

૨ સરખાવે વાચકવચ્ચે શ્રીદેમાસ્વાતિકૃત ‘તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર’ની ‘સમ્બંધકાંડિકા’ના સાતમા મ્નોકની શ્રીદેવગુપ્તસંસ્કૃત ટીકા.

૩ આ દ્દાન્તસંખી હકીકત ઉપર ત્રિપદ્ધિશાસ્ત્રકાપુરૂષચરિત્રના પ્રથમ પર્વનો ત્રીજો અર્ગ પ્રકાશ પાડે છે.

પદ્ય-સમીક્ષા—

આ પદ્ય ‘ભતિ’ છે, કેમકે તેની રચના માત્રા ઉપર આધાર રાખે છે અને તેમાં પદ્ય તે આર્યા-ગીતિ^૧ એવા નામથી ઓળખાય છે. એને આ નામ આપવાનું કારણ એ છે કે આ પદ્યનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) માત્રા અને બાકીનાં બે ચરણોમાં વીસ વીસ (૨૦) માત્રાઓ છે. નીચેનો શ્લોક આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે:—

“આર્યા^૨ પ્રાગ્ દલમંતેઽધિકયુરુ તાદૃક્ પરાર્ધમાર્યાગીતિ:”

આ પદ્ય પરત્વે માત્રા-ગણતરી—

નિર મિત્ત ન જાત્ ક મ વ મ ય

૬ ૩ ૬ ૧ ૬ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

—૧૨ માત્રા.

જામ્ સ વ કાન્ તા ર તા ર તા ર મ મા રમ્

૬ ૧ ૧ ૬ ૬ ૧ ૬ ૧ ૬ ૧ ૬ ૬

—૨૦ માત્રા.

કાવ્ય-ચમત્કૃતિ—

પૂર્વોક્ત આઠ શ્લોકોની માફક અત્ર પદ્ય દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતારૂપ ચમત્કૃતિ તો ચિત્તને ચમકાવી રહી છે અને તેમાં વળી આ બે ચરણોમાંના ‘તાર’ શબ્દોનો વિધિ-વિધ અર્થમાં ત્રણ ત્રણ વાર કરેલો પ્રયોગ તેમાં વધારા કરે છે. આ પ્રકારની વિશિષ્ટ ચમત્કૃતિ આ પદ્યોનાં ત્રણ પદ્યોમાં પદ્ય દષ્ટિ-જોચર થાય છે. જેમકે (રમા, રમા, રમા; નયા, નયા, નયા; માન, માન, માન).

જિનવરાણામાશ્રયાલ્લક્ષ્મી:—

આશ્રયતુ તવ પ્રણતં

વિભયા પરમા રમાડરમાનમદમૈર: ।

સ્તુત ! રહિત ! જિનકમ્બક !

વિભયાપરમાર ! મારમાનમદમૈર: ॥ ૧૦ ॥

—આર્યા

૧ સરખાવે શિશુપાલવધના ચતુર્થ સર્ગનું ૪૮ મું પદ્ય.

૨ આર્યાલક્ષણમ—

“યત્યા: પાદે પ્રયમે, દ્વાવશ માત્રાસ્તથા તૃતીયેઽપિ ।

અષ્ટાદશ દ્વિતીયે, ચતુર્થ્યેકે પંચદશ સાઽર્યા ॥”

—સ્તુતવોધ:

અર્થાત્ આર્યાનું લક્ષણ એ છે કે તેનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં બાર બાર (૧૨) માત્રાઓ હોય છે, બપારે દ્વિતીય ચરણમાં અને ચતુર્થ ચરણમાં અનુક્રમે અઢાર (૧૮) અને પંદર (૧૫) માત્રાઓ હોય છે.

૩ બે માત્રાસૂચક ચિહ્ન.

૪ એક માત્રાસૂચક ચિહ્ન.

टीका

आश्रयत्विति । 'आश्रयतु' आलीयताम् । 'तव प्रणतं' भवतो विनतम् । 'विमया परमा' प्रमया प्रकृष्टा । 'रमा' लक्ष्मीः । 'अरं' शीघ्रम् । 'आनमदमरैः' आनमन्तश्च ते अमराश्च तैः । 'स्तुत' ! वन्दित ! । 'रहित' ! त्यक्त ! । 'जिनकदम्बक' ! तीर्थकृत्समाज ! । 'विमय' ! विगतत्रास ! । 'अपरमार' ! न परान् मारयति यस्तस्यामन्त्रणम् । 'मारमानमदमरैः' मारश्च मानश्च मदश्च मरश्चेति द्वन्द्वः । हे जिनकदम्बक ! आनमदमरैः स्तुत ! मारमानमदमरैः रहित ! तव प्रणतं रमा आश्रयतु इति-सम्बन्धः ॥ १० ॥

अवचूरिः

हे जिनकदम्बक ! जिनसमूह, रमा लक्ष्मीस्तव प्रणतं नरमाश्रयतु । किंभूता । विमया रोचिषा परमा प्रकृष्टा । अरं शीघ्रमानमन्त्रणं ते सुराश्च तैः स्तुत वन्दित ! । हे विगतमय ! । हे न परान् मारयतीत्यपरमार सर्वजन्तुरक्षक ! । हे रहित त्यक्त ! । कैः । काममानमदमरैः ॥ १० ॥

अन्वयः

अरं आ-नमत्-अमरैः स्तुत ! वि-मय ! अ-पर-मार ! मार-मान-मद-मरैः रहित ! जिन-कदम्बक ! विमया परमा रमा तव प्रणतं आश्रयतु ।

शङ्कायां

आश्रयतु (घा० श्रि) = आश्रीने रडे,
आश्रय करे।
तव (म० पुष्पद्) = ताश.
प्रणतं (म० प्रणत) = नमस्कार करनेवाले.
विमया (म० विमा) = तेज वडे, क्षांतिव्ये करीने.
परमा (म० परम) = सर्वोत्तम, उत्कृष्ट.
रमा = लक्ष्मी (देवी).
आनमद (घा० नम) = अत्यंत नमनारा,
साष्टांग प्रणाम करनेवाला.
आनमदमरैः = साष्टांग प्रणाम करनेवाला देवे। वडे.
स्तुत ! (घा० स्तु) = डे स्तुति करायेल !

रहित ! (म० रहित) = रहित, विनाना !
कदम्बक = समूह, समुदाय.
जिनकदम्बक ! = डे जिनाना समुदाय !
वि = विशेषस्वयं अन्वय.
विमय ! = निर्लभ, जेतो रक्षो छे. कय जेने।
येवा ! (स०).
पर = अन्य, अपर.
अपरमार ! = डे पर जेनेने नहि मारनारा !
मान = मान.
मर = मरुषु.
मारमानमदमरैः = भदन, मान, भद अन्ये मरुषु वडे.

१ विचार्यताम्—

“लक्ष्मीः पद्मा रमा या मा, ता सा श्रीः कमलेन्दिरा ।
हरिप्रिया पद्मवासा, क्षीरोदतनयाऽपि च ॥”

—अभिधानचिन्तामणिः (का० २, श्लो० १४०)

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનો આશ્રય કરવાથી પ્રાપ્ત થતું ફળ—

“ કે સત્વર વન્દન કરતા સુરો વડે સ્તુતિ કરાયેલ છે ભય-રહિત છે ૫૨ (પ્રાણીઓ) ને નહિ મારનારા (અર્થાત્ કે સર્વજીવરક્ષક) । કે મદન, માન, (આક્રમકારના) મદ અને મરણથી રહિત । કે (ઉપર્યુક્ત વિશેષણોથી અલંકૃત) જિન-સમૂહ । વિશિષ્ટ કાંતિ વડે ઉત્કૃષ્ટ એવી લક્ષ્મી (દેવી) તને પ્રણામ કરનારાનો (શીઘ્ર) આશ્રય કરે (અર્થાત્ તારા સેવકો ધનવાન બનો). ”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનાં લક્ષણો—

આ શ્લોકદ્વારા આપણે જિનેશ્વરનાં લક્ષણો જોઈ શકીએ છીએ. તેમાં જે નિર્ભય હોય તે જિનેશ્વર છે—ઈશ્વર છે એમ કહેવામાં જરા પણ વાંધો નથી; કેમકે ભયભીત થવાનું કારણ અજ્ઞાન છે. આથી જે સર્વથા નિર્ભય હોય તે સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાન હોવો જોઈએ^૧, અર્થાત્ તે સર્વજ્ઞ છે; અને જે સર્વજ્ઞ છે તે ઈશ્વર છે એમ તો જૈન શાસ્ત્ર ખુદલે ખુદલું કહે છે. આ ઉપરથી જિનેશ્વરનું લક્ષણ નિર્ભયત્વ એમ જોઈ શકાય છે.

વળી સર્વજીવરક્ષક વ્યક્તિ જિનેશ્વર છે એમ જૈનોનું માનવું છે. આથી હિંદુ શાસ્ત્રાનુસાર સૃષ્ટિનો સંહાર કરનારા શંકર ઈશ્વરની કોટિમાં જૈન-દૃષ્ટિએ મૂંઝી શકાય તેમ નથી. એ પણ કહેવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે ઈશ્વર જગતનો જનક, રક્ષક કે ભક્ષક નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવના સંબંધમાં જે એમ કહેવામાં આવે છે કે બ્રહ્મા સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરે છે, વિષ્ણુ તેનું પરિપાલન કરે છે, જ્યારે શિવ તેનો સંહાર કરે છે, તેવું સ્વરૂપ જૈન શાસ્ત્રકારો ઈશ્વરનું આલેખતા નથી એટલુંજ નહિ પણ તે તેમને માન્ય પણ નથી.

માન અને મદમાં તફાવત—

આ શ્લોકમાં જિન-કદમ્બકને માન અને મદ એમ બંનેથી રહિત વર્ણવ્યા છે, તો એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું માન અને મદ એ બેમાં કંઈ ફરક છે ? સાધારણ રીતે વિચારતાં તો માન અને મદ એ બંનેનો અર્થ અભિમાન, અહંકાર થાય છે, ત્યારે અત્ર શી વિશેષતા છે વાડ ? આના સંબંધમાં કહેવાનું કે પોતાનો ઉત્કર્ષ વિચારવો કે હું કેવો બીલથી ચડિયાતો છું એ ‘માન’ છે, જ્યારે બીજા બધા મારાથી કેવા ઉતરતા છે એમ વિચાર કરવો તે ‘મદ’ છે. અર્થાત્ ‘માન’ એ સ્વોત્કર્ષવાચક છે, જ્યારે ‘મદ’ એ પરાપત્કર્ષવાચક છે.

૧ વળી જે સર્વથા નિર્ભય છે તે સર્વશક્તિમાન અર્થાત્ સર્વોત્તમ પરાક્રમવાળો છે; અને તે પણ વળી એટલે સુધી કે જેનાથી લોકો ત્રાસ પામે છે, જેનું પરાક્રમ અન્ય જનોને ‘ત્રાહિ’ ‘ત્રાહિ’ પોકાર કરાવે છે, તેના પરાક્રમ કરતાં પણ નિર્ભયનું પરાક્રમ ચડિયાતું છે.

મદનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો—

મદ એ ગજરાજ છે, કેમકે તે વિનયરૂપી વિશાળ વૃક્ષની મૂળ સુધી નીચી નમેલી શાખા-
ઓને મરડી નાંખે છે, સદૃશરૂપી સુવર્ણની શૃંખલાને તોડી નાંખે છે, દુર્વચનરૂપી ધૂળના
સમૂહને ઉડાડે છે અને માર્દવરૂપી અંકુશની પલ્લુ અવગણના કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. મદને
ઉચ્ચ વિપદર-અજગર કહેવામાં આવે, તો તે પલ્લુ કંઈ જોડું નથી; કારણકે આ મદરૂપી અજગરના
એક કુંડાકામાંથી મનુષ્ય જેવાન બની જાય છે અને દુર્ગતિરૂપ ખાડામાં પડકારી મરે છે. આ
મદને શાસ્ત્રમાં પર્વતની^૧ પલ્લુ ઉપમા આપવામાં આવી છે તે પલ્લુ વાસ્તવિક છે. કેમકે જેમ
પર્વતને શિખરો હોય છે, તેમ આ મદરૂપી મહીધરને પલ્લુ જાતિ-મદ, લાભ-મદ ઇત્યાદિ આઠ
શિખરો છે. વળી આ ગિરિમાંથી આપત્તિરૂપી નદીઓની ઐશ્વર્યવહે છે અને જ્વાલામુખી પર્વતમાંથી
જેમ ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળે છે, તેમ આ મદરૂપી પર્વતમાંથી હિંસારૂપી ધુમાડાના
ગોટેગોટા નીકળે છે અને તેના કોષરૂપી ભલકતો અગ્નિ ચોરેર ફેલાઈને ઉપશમરૂપી બાગ-બગી-
ચાને ભસ્મીભૂત બનાવી દે છે.

આ પ્રમાણે વિનય, શાસ્ત્ર અને સદાચારનો સંહાર કરનારા, તથા ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી
ત્રિવર્ગને પલ્લુ તિલાંજલિ આપવાનારા, તેમજ મનુષ્યના વિવેકરૂપી નેત્રનો નાશ કરનારા એવા
આ મદના (૧) જાતિ-મદ, (૨) લાભ-મદ, (૩) કુલ-મદ, (૪) ઐશ્વર્ય-મદ, (૫) ખલ-મદ, (૬)
રૂપ-મદ, (૭) તપ-મદ અને (૮) શ્રુત-મદ એમ આઠ પ્રકારો છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે કોઈકને પોતે કેવી ઉત્તમ જાતિનો છે એવું અભિમાન હોય
છે, તો કોઈકના મનમાં એમ અહંકાર આવે છે કે હું કેવો લાભ^૨ જીતી રહ્યો છું; વળી કોઈક
એમજ ગર્વ ધારણ કરે છે કે મારા કુળની આગળ બીજા બધાનાં કુળો તો શી ગણતરીમાં છે,
જ્યારે કોઈક મનમાં ને મનમાં એમજ ફૂલાય છે કે મારા જેવી ઠકુરાઈ (ઐશ્વર્ય^૩) તો અન્યને
સ્વપ્ને પલ્લુ કયાંથીજ હોય ? વળી કોઈ એમજ મનમાં ને મનમાં મલકાય છે કે મારા જેવો
ખલ^૪વાન-પરાક્રમી તો આ આખી આલમમાં કોઈજ નથી. વળી કોઈક એમજ માને છે કે
મારા જેવું તેજ, રૂપ^૫, લાવણ્ય અન્યત્ર કયાંથીજ સંભવે ? તો કોઈક એમજ મનમાં ફાંકે રાખે
છે કે મારા જેવી ઘોર તપસ્યા^૬ કરનાર કોણ છે ? વળી કોઈક જ્ઞાન-ભવ-દુર્વિદગ્ધ મનુષ્ય તો
પોતેજ બહેલો છે, પોતેજ વિદ્વાન છે, પોતાની આગળ અન્યજનો તો મૂર્ખ છે, પોતાના જેવું
જ્ઞાન^૭ અન્યત્ર છેજ નહિ એવી ઠંકાસ હાંકવામાંજ એજ માને છે.

૧ સરખાવો—

“ધરો કાંઈદિત સીખામણુ ધ્યાન, ગર્વથી નથી નાથ ! કલ્યાણુ.

... ..

અભિમાન પવેત છે મોટા, હેઠળ ઊંડી ખાઈ;

મહ્યા પડ્યા તે નર પછડાયા, છરમાં ગયા હુંલઈ,—ધરો.

... ..

... ..”

—દ્રોપદી-નાટક.

ઉત્તમ, મધ્યમ કે અધમ એવી ભંતિ, લાભ કે ગેરલાભ, નીચ કે ઉચ્ચ કુલ, સંપત્તિ કે વિપત્તિ, બલ કે નિષ્પરાક્રમ, સુરૂપ કે કુરૂપ, તપશ્ચર્યાનો સદ્ભાવ કે અભાવ તેમજ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કે વિમુખતા એ બધી બાબતો જ્યારે કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે, ત્યારે તે સંબંધમાં નાહક ગર્વ કરી પાપનાં પોટલાં બાંધવાં તે ઈષ્ટ ગણાય ખરૂં કે ? અનુકૂલ સંયોગો મળવા એ પુણ્યનો પ્રભાવ છે અને વિપરીત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવું એ પાપનું ફળ છે, એમ વિચારી દોષરૂપી શાખા-ઓનો વિસ્તાર કરનારા અને શુભરૂપી મૂળીઆંઓનો ઉચ્છેદ કરનારા એવા મદરૂપી વૃક્ષને મૃદુતારૂપી નદીના પ્રવાહ વડે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવો, એજ શ્રેયસ્કર માર્ગ છે. ઉલટું એમ નહિ લક્ષ્યમાં રાખવાથી તો જેમ (૧) ભતિનો મહ કરનારો હરિકેશી નીચ ભતિને પામ્યો, (૨) લાભનો ગર્વ કરનારા સુભૂમ ચક્રવર્તી નરકના અતિથિ થયા, (૩) કુલનો મહ કરનારા મરીચિ મહાવીર-સ્વામી તરીકેના પોતાના ભવમાં ભિક્ષુક કુળમાં દેવાનંદાની કુક્ષિમાં અવતર્યા, (૪) ઐશ્વર્યનો ફાંકો રાખનારો દશાર્ણ-ભદ્ર નરેશ્વર ઇન્દ્રની ઋદ્ધિ ભેષ ઠડોગાર થઈ ગયો, (૫) બલને લઈને મૂછ મરડનારા શ્રેણિક નૃપતિ નરકાધિકારી બન્યા, (૬) રૂપનું અભિમાન કરવાથી સનતકુંભાર ચક્રવર્તી વિષમ રોગથી ગ્રસ્ત થયા, (૭) તપનો મહ કરવાથી કુરંગદું મુનિ તપશ્ચર્યાથી વિમુખ રહેવાનો પ્રસંગ પામ્યા અને (૮) શ્રુત-મદ્ધથી સ્થૂલિભદ્ર જેવા પણ સંપૂર્ણ શ્રુતના અર્થથી વંચિત થયા, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણી મહાંધ થતાં દુર્ગતિ અને દુઃખના ભાજન અને તો તેમાં નવાઈજ શી ? છેવટમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે આ મહ કેવલ-જ્ઞાનને અટકાવે છે અને વળી તે સુક્તિ-પુરીના દરવાજાની અર્જલા છે.^૩

જિનમતસ્ય પ્રાધાન્યમ્—

જિનરાજ્યા રચિતં સ્તાદ્

અસમાનનયાનયા નય્યાયતમાનમ્ ।

શિવશર્મણે મતં દધદ્

અસમાનનયાનયાનયા^૪ યતમાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

—આર્યો

૧ તપનો મહ કરનારે વિચારવું ભેષજે કે પ્રથમ તીર્થંકર નકપલ-દેવ અને ચરમ તીર્થંકર મહાવીર-પ્રભુની ઘોર તપસ્યા આગળ પોતાની તપશ્ચર્યા રૂપિયે ટોકડા જેટલી પણ છે ખરી કે ?

૨ કેટલાક જનો આજકાલ થોડાંક પુસ્તકો લખતાં-વાંચતાં આવડ્યાં કે મારા જેવા કોઈ વિદ્વાન્ નથી એમ માનવાની ગંભીર ભૂલ કરે છે. તેઓએ યાદ રાખવું ભેષજે કે જ્ઞાત તીર્થંકર પાસેથી ભવણ કરેલી ત્રિપદીના બળ ઉપર આખી દ્વંદ્વશાંતીની રચના કરનારા, અન્ય પહોંચત પુરોહિતે પોતાની વિદ્વત્તાદ્વારા આશ્ચર્યાકિત કરનારા એવા ગણધરાએ પણ કદાપિ શ્રુતવિપયક મદનો લેશતઃ પણ સંગ કર્યો નથી; કેમકે આ મદ તો હાલાહલ છે અને બીજા હાલાહલો-વિશેષો તો પ્રતિકાર સહેલાઈથી થઈ શકે તેમ છે, પણ આ મદનું ઝેર જેને ચડ્યું હોય, તેને ઉગારનાર કોણ ?

૩ વિચારો બાહુબલિનું દૃષ્ટાંત.

૪...યા નયાડયતમાનમ્ વા । ૫...નયાનયાયતમાનમ્ વા ।

टीका

जिनराज्येति । 'जिनराज्या रचितं' अर्हत्पठक्त्या कृतम् । 'स्तात्' भवतु । 'असमाननयानया' आननं-मुखं यानं-गमनं ते असमे-अद्वितीये आननयाने यस्यास्तथा । 'नः' अस्माकम् । 'आयतमानं' अलघुप्रमाणम् । 'शिवशर्मणे' मोक्षसुखाय । 'मतं' दर्शनम् । 'दधद्' धारयमाणम् । 'असमाननयान्' अनन्यसदृशनयान् । 'अयानया' अवाहनया । 'यतमानं' प्रयत्नं कुर्वाणम् । जिनराज्या रचितं मतं शिवशर्मणे यतमानं न स्तादिति सम्बन्धः ॥ ११ ॥

अवचूरीः

(जिनराज्या) जितानां राज्या श्रेण्या रचितं अर्थस्य तदुक्तत्वात् कृतं मतं शासनं नोऽस्माकं शिवसुखाय स्तात् भूयात् । किंभूतया । अस्मि निरूपमे आननयाने मुखगमने यस्यास्तथा । नः इत्यत्र शिष्यः । इति रस्य यः । 'स्वरे यो' इति विकल्पत्वात् तस्यात्र न लुक् । मतं किंभूतम् । आयतो विपुलो मानः पूजा प्रमाणं वा यस्य तत् तथा । दधद् धारयत् । कान् । असमाननयान् असदृशनयान् । किंभूतया जिनराज्या । अयानया अवाहनया । मतं किंभूतम् । यतमानं प्रयत्नं कुर्वाणम् ॥ ११ ॥

अन्वयः

अ-सम-आनन-यानया, अ-यानया जिन-राज्या रचितं, आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधद्, यतमानं मतं नः शिव-शर्मणे स्तात् ।

अथवा

अ-सम-आनन-यानया अनया अ-यानया जिन-राज्या रचितं, आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधद्, यतमानं मतं शिव-शर्मणे स्तात् ।

अथवा

अ-सम-आनन-यानया जिनराज्या रचितं, नय-आयत-मानं, अ-समान-नयान् दधद्, अय-अनय-अयतमानं मतं शिव-शर्मणे स्तात् ।

शब्दार्थ

राजि=श्रेष्ठि,
जिनराज्या=जिनोन्नी श्रेष्ठि पठे.
रचितं (म० रचित)=रथायैष्ठ्यं.
स्तात् (घा० अस्)=थाञो.
असम=नि३५भ.
आनन=मु०भ.

यान=(१) गति, यात्रा, (२) वर्तमानक.
असमाननयानया=नि३५भ छे मु०भ अने यात्रे
नेनां जेवा.
नः (म० अस्मद्)=आपणुा.
अनया (म० अद्)=जेना पठे.
आयत=विस्तीर्ण.

માન=(૧) સત્કાર, પૂજા; (૨) પ્રમાણ.
 પ્રાપ્તમાનં=મટું માન છે જેનું એવા.
 નવાપ્તમાનં=નવ વડે વિસ્તીર્ણ છે પ્રમાણ
 જેનું એવા.

શિવ=શેઠ.

દાર્મનં=મુખ.

શિવદર્મણે=મુક્તિના મુખ માટે.

મતં (મૂં મત)=મત, સિદ્ધાન્ત.

વપત્ (ઘાં ઘા)=ધારણ કરનાર.

અસમાન=અસાધારણ.

અસમાનનયાન=અર્થોત્તમ નયોને.

યાન=વાહન.

અયાનયા=અવિદ્યમાન છે વાહન જેને વિશે
 એવા, વાહન-રહિત.

યતમાનં (ધાં યત)=પ્રયત્ન કરનાર.

અય=લાભ, નફા.

અનય=ગેરલાભ, તોટા.

અયતમાનં=નહિ પ્રયત્ન કરનાર, ઉદાસીન.

અયાનયાયતમાનં=લાભ તેમજ ગેરલાભ
 તરફ ઉદાસીન.

શ્લોકાર્થ

જૈન મતનું પ્રાધાન્ય—

“નિરૂપમ છે મુખ અને ચાલ જેનાં એવી તેમજ (અર્થ પ્રમુખ) વાહન-રહિત
 એવી (એ) જિન-શ્રેણિએ રચેલા, વળી બહુ માન છે જેનું એવા [અથવા વિસ્તીર્ણ છે
 પ્રમાણ જેનું એવા અર્થાત્ અનેક શાસ્ત્રોના પૂરાવાથી પ્રમાણિત], તથા અસાધારણ નયોને
 ધારણ કરનારા એવા, તેમજ પ્રયત્ન કરનારા સિદ્ધાન્ત આપણા શિવ-મુખને અર્થે થાઓ.”

અથવા

“અનુપમ છે વહન અને વર્તન જેનાં એવી જિન-પંક્તિએ રચેલા એવા, વળી નયો
 વડે વિસ્તીર્ણ છે પ્રમાણ જેનું એવા તથા વળી અદ્વિતીય નયોને ધારણ કરનારા, તેમજ લાભ
 તથા ગેરલાભ તરફ ઉદાસીન રહેનારા એવા (જૈન) મત મોક્ષના મુખ માટે થાઓ.”-૧૧

રખટીકરણ

જૈન સિદ્ધાન્તમાંના નયોની અનુપમતા, અસાધારણતા—

આ શ્લોકમાં જૈન સિદ્ધાન્ત અદ્વિતીય નયોને ધારણ કરે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે
 ઉપર હવે વિચાર કરવામાં આવે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે અન્ય (જૈનેતર) દર્શનકારોના
 હાથમાં નૈગમાહિક નયો જતાં તે ‘દુર્નય’ બને છે, બ્યારે જૈન દર્શનકરના હાથમાં તે ‘સુનય’
 રહે છે. આનું કારણ એ છે કે એક નય યોતાની મહત્તા બળવવાને માટે અન્ય નયો તરફ ઉદાસીન
 ન રહેતાં ભો તે નયોનો નિષેધ કરવા તત્પર થઈ જાય, અર્થાત્ જે નયનું બ્યાં સુધીનું ક્ષેત્ર હોય, તે
 ક્ષેત્રની હદ તે ઝાણંગી જાય, તો તે ‘સુનય’ મટીને ‘દુર્નય’ બને છે. આ હકીકત અન્ય દર્શનો
 ક્યા નયોનું એકાન્તતઃ સેવન કરે છે તે તરફ નજર કરવાથી ભેઈ શકાયો.

દાખલા તરીકે કણ્ઠાદઃ ક્ષણિતું 'વિશેષિક' દર્શન અને ગૌતમ ક્ષણિકે પ્રરૂપેતું 'નૈવાયિક' દર્શન 'નૈગમ' નયમાંથી નીકળેલ છે. આ દર્શનકારો 'સામાન્ય' અને 'વિશેષ'ને સર્વથા પૃથક્ માને છે તેમજ શુભ અને શુભી વચ્ચે પણ અત્યંત ભેદભાવ માને છે. આથી કરીને નૈગમ નય તેમના સંબંધમાં તો 'નૈગમાભાસ' અને છે.

કપિલઃ ક્ષણિકે પ્રવતાવેલ 'સાંખ્ય' દર્શન તેમજ શંકરાચાર્યે સમર્થન કરેલ 'અદ્વૈતવાદ' એ બે દર્શનોની ઉત્પત્તિ 'સંગ્રહ' નયમાંથી થઈ છે. આ બંને મહાત્માઓ 'સામાન્ય' નેજ માને છે અને 'વિશેષ'નો સર્વથા તિરસ્કાર કરે છે. આ પ્રમાણે સંગ્રહ નય આ મહર્ષિઓની સંગતિ કરવાથી 'સંગ્રહાભાસ' બની જાય છે.

મુહુરુપતિપ્રણીત 'ચાર્વક' દર્શન 'વ્યવહાર' નયમાંથી ઉદ્ભવેલ છે. આ દર્શનમાં અષ્ટાસિક રીતે દ્રવ્ય અને પર્થાયના વિભાજો કરવામાં આવ્યા છે અને એમાં ઇન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ ઉપર સર્વથા ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. વિશેષમાં એ દર્શન ગત અને અનાગત કાલની સત્તા સ્વીકારતું નથી. આથી કરીને વ્યવહાર નય ચાર્વકના પરિચયથી 'વ્યવહારાભાસ' બને છે.

ગૌતમ બુદ્ધે પ્રવતાવેલું 'બૌદ્ધ' દર્શન 'જ્ઞાનુસૂત્ર' નયનું સર્વથા આલંબન લે છે. એ દર્શનમાં દ્રવ્યનો સર્વથા અપભાવ કરવામાં આવ્યો છે અને દ્વક્ત પર્થાયનીજ સત્તા સ્વીકારવામાં આવી છે. આ દર્શન પણ વર્તમાન કાલનુંજ અસ્તિત્વ માને છે, આથી આ જ્ઞાનુસૂત્ર બૌદ્ધના હાથમાં જતાં 'જ્ઞાનુસૂત્રાભાસ' બને છે.

બાકીના ત્રણ નયોનું એકાન્તતાઃ સેવન કરનારા વૈયાકરણીઓ છે. તેમાં કાલ, લિંગ, ધર્માદિના ભેદથી શબ્દોના અર્થમાં સર્વથા ભિન્નતા માનનારાના સંબંધમાં શબ્દ નય 'શબ્દાભાસ' અને છે, એવીજ રીતે બ્યુત્પત્તિમાં દરક પડવાથી તે શબ્દોના અર્થો તદ્દન ભૂંદાજ થાય છે એમ માનવું તે 'સમભિદ્ધાભાસ' છે, એજ પ્રમાણે વળી, બ્યુત્પત્તિ-અર્થસૂચકક્રિયા-વિશિષ્ટ વસ્તુનેજ શબ્દ-વાચ્ય સ્વીકારનારા 'એવંભૂતાભાસ' રૂપી ભૂતના પંજમાં સપડાયેલા છે એમ સમજવું જોઈ નથી.

કોઈ પણ વસ્તુ વિષે અંતિમ અભિપ્રાય દર્શાવવા પૂર્વે તે વસ્તુની બન્ને બાજુઓ તપાસવી જોઈએ એવો તો હૈકિક નિયમ પણ છે, તો યદી જ્યારે આત્મા, ઇન્દ્રિય, મુક્તિ ઇત્યાદિ પરચેતું કથન કરવું હોય, તો હીર્ષ-દૃષ્ટિ-પૂર્વક, ખૂબ વિચાર કર્યા બાદ, સર્વ સંયોગોને ધ્યાનમાં લઇને તે કથન કરવું જોઈએ એમાં કહેવુંજ શું ? હુંકમાં જે દર્શનમાં સાતે નયોને યથાચોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવે અને વળી કોઈ પણ નયને તેના મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર જવા દેવામાં ન આવે,

૧ મહાવીરસ્વામીએ પોતાના મરિચી તરીકેના ભવમા 'નિદંત્રી'નો વેશ સ્વીકાર્યો હતો. એને કપિજ નામે શિષ્ય હતો. આ શિષ્ય મરીને દેવલોક ગયો અને ત્યાંથી તેણે પોતાના આત્મીનીનામક શિષ્યને બ્રહ્મ-અભ્યક્તની પ્રરૂપણા કરી. આ પ્રરૂપણા એ સાંખ્ય દર્શનની ઉત્પત્તિ છે, એમ જાણે માને છે.

૨ આને કેટલકિ મહાવીરપ્રભુના શિષ્ય ગૌતમસ્વામી (ઇન્દ્રભૂતિ) સમજવાની ભૂલ કરી હતી અને તેમ કરીને તેઓએ બૌદ્ધ ધર્મ એ જાન ધર્મની સાખા છે એમ પણ માન્યું હતું, પરંતુ આ તેમની માન્યતા પાયાવિનાની છે. એવી રીતે જોના જાન ધર્મને બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રકાર ગણે છે તેઓ પણ ભૂલે છે.

તે દર્શન સર્વમાનનીય બને અને તેમાં અસત્યની ગન્ધ પણ ન આવે, તેમાં નવાઈ ખરી કે ? આબું દર્શન તે સત્ય દર્શન છે અને તેજ મુક્તિનો માર્ગ છે. પછી લલે તે દર્શનના પ્રભુતા પ્રતાપ, વિષય, મહાદેવ, શુદ્ધ, વીર, કૃષ્ણ કે ક્રાઈસ્ટ હો તેનો વાંધો નથી. કેમકે આ સંસાર-સાગર તરવાનું એજ અનુપમ નાવ છે કે 'જે સાચું તે માફ', નહિ કે 'માફ તે સાચું.' આથી ઠરીને એ સૂચન થાય છે કે દરેક દર્શનના અનુયાયીઓ જે પોતાનુંજ દર્શન સત્ય દર્શન હોવાનો દાવો કરે છે તે દેટલે અંશે વ્યાજબી છે તેની ન્યાય-દષ્ટિએ તપાસ કરવી આવશ્યક છે. આ પરીક્ષામાં જે ઉત્તીર્ણ થાય તેને બેધકક સત્ય દર્શન કહેવું.

સિદ્ધાન્તને 'પ્રયત્ન કરનારો' એવું વિશેષણ લગાડવાનું કારણ—

એ તો દેખીતી વાત છે કે કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય, તો તે સંબંધી સમગ્ર સામગ્રીઓ એકત્રિત કરવી બેધએ^૧. આ સામગ્રીઓના જૈન શાસ્ત્રકારો પાંચ વિભાગો પાડે છે—(૧) કાલ, (૨) સ્વભાવ, (૩) કર્મ, (૪) નિયતિ અને (૫) ઉદ્યમ (પુરુષાર્થ). આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પાંચેનું સ્વૃત સ્વરૂપ અત્ર વિચારી લઈએ.

કાલની મહત્તા—

આંખો વાંચ્યો કે કેરી ખાવાને મળી જાય એમ બનતું નથી, તેવીજ રીતે રેલ્વેમાં બેસા કે ધારેલે સ્થળે જઈ પહોંચાતું નથી, પરંતુ અમુક કાલ વ્યતીત થવા દેવો પડે છે. એવીજ રીતે કરેલાં શુભાશુભ કર્મોનું ફળ પણ તેનાં ઉદયકાળમાંજ, નહિકે સત્તા કાળમાં, લોગવાય છે. આ બધો કાલનો મહિમા છે.

સ્વભાવની પ્રબલતા—

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે આંખો વાંચ્યો હોય તો આંખોજ જીગે, અર્થાત્ ત્યાં કંઈ બાર ઉત્પન્ન ન થાય. ચોખા વાવીએ અને ઘઉં પેદા થાય એવું બને ખરૂં કે ? ત્યારે આ બધો ફોનો પ્રતાપ છે ? સ્વભાવનો.

કર્મની પ્રબલતા—

સુખ, દુઃખ વિગેરેનો અનુભવ કરાવનારા કર્મના સંબંધમાં તો કહેવુંજ શું ? રાજરાજેશ્વર પણ એની આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી. એનું શાસન સર્વત્ર ચાલે છે.

નિયતિની પ્રભુતા—

નિયતિ કહો કે ભાવિભાવ કહો તે એકજ છે. જે બનવાનું હોય તે બને છેજ એ નિયતિનો પ્રભાવ છે. દાખલા તરીકે બેઈનો વરસાદ પડેલો હોવાથી આ વર્ષે જેતીનો પાક સારો થશે એમ લાગતું હોય એવામાં અણધાર્યો તીક વિગેરેનો હુમલો થાય અને પાક નષ્ટ થાય, તો તે ભાવિ-ભાવનું પરિણામ છે.

ઉદ્યમની પ્રધાનતા—

એમાં તો કહેવુંજ શું કે દરેક કાર્યની નિષ્પત્તિનો આધાર ઉદ્યમ ઉપર રહેલો છે. ઉદ્યમ કરવાથી હુકર કાર્ય પણ થઈ શકે છે.

આ પ્રમાણે આપણે કાલાદિક પાંચે કારણોની સ્થૂલ રૂપરેખા જોઈ. કિન્તુ અત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આ પાંચે કારણો પોતપોતાના મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં રહે, ત્યાં સુધી તે શોભે છે. પરંતુ જ્યારે એમાંથી કોઈ પણ પોતાનાજ ‘કર્કકે’ ખરો કરાવવા તૈયાર થઈ જાય તો તે શોભાસ્પદ નથી. આ વાતનું સૂચન કરવાની ખાતરજ અર્થાત્ એકાન્તતઃ નિયતિવાદને અનુસરનારાને તેમની ભૂલથી વાકેફ કરવાને માટે સિદ્ધાન્તને ‘અચલ કરનારો’ એવું વિશેષણ લગાવ્યું છે. પરંતુ અત્ર કોઈને એવી શંકા ઉપસ્થિત થાય કે શું ભાવિભાવમાં પણ પુરુષાર્થની સહાયથી ફેરફાર થઈ શકે ખરે કે ? આના સમાધાનમાં સમજવું કે હા, તે પણ સંભવે છે, કેમકે નિકાચિત કર્મોજ લોગવ્યાં વિના છૂટકો નથી. અરે ત્યાં પણ કવચિત્ ફેરફાર થઈ શકે છે. શું યશોવિજયજી છવીસમી ખત્રીસીમાં કહેતા નથી કે—

“નિકાચિતાનામાપિ યઃ, કર્મણાં તપસા ક્ષયઃ ।

સોડમિત્યોત્તમં યોગમપૂર્વકરણોદયમ્ ॥ ૧”

આથી સમજી શકાય છે કે અપૂર્વ તપશ્ચર્યા કરવાથી, આભ્યન્તર તપ તરીકે અપૂર્વકરણ શુદ્ધિસ્થાન ઉપર આરૂઢ થવાથી નિકચિત કર્મ રાજના કટક (સૈન્ય)ને પણ હરાવી શકાય છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે થોડી ઘણી મહેનત કરતાં કાર્ય ન સર્જ્યું તો હતાશ થવાની જરૂર નથી, કેમકે તેમ કરવાથી તો જીવન પાયમાલ થઈ જાય છે. આત્મામાં અનન્ત બળ રહેલું છે, તો તેને ફેરવવાને દરેક જીવે તૈયાર રહેવું જોઈએ. વિશેષમાં “લિક્ષિતમપિ લલાટે પ્રોક્ષિતું કઃ સમયઃ” અર્થાત્ ‘લલાટમાં જે લખાયેલું હોય તેને દૂર કરવાને કોણ શક્તિમાન છે’, એ સૂત્રનું અવલંબન તો જ્યારે અનેક ઉપાયો કરતાં પણ કાર્ય સિદ્ધ નજ થાય, ત્યારે લેવાનું છે, એ વાત ઉપર પૂરતો ખ્યાલ રાખવાની ખાસ જરૂર છે.

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદ્યમાં ‘નઃ’ અને ‘આવ્યતમાનં’ ની સંધિ ‘નવાવ્યતમાનં’ કરી છે તે કોઈકને નવાઈ જેવી અને કદાચ અશુદ્ધ પણ જરૂર લાગે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ સંધિ સિદ્ધાન્તકૌસુદીના નિયમને પણ અનુસરતી છે અને એ વાત તેના ‘મોમગોઽવોઽપૂર્વસ્ય યોડશિ’ (૮, ૨, ૧૭) સૂત્ર ઉપરથી જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં ‘દેવાઃ+ફહ=દેવાયિહ’ એવું ત્યાં દૃષ્ટાન્ત પણ રજુ કરવામાં આવ્યું છે.

પદ્ય-પરીક્ષા—

આ પદ્યના તૃતીય ચરણ તરફ દષ્ટિપાત કરતાં તે ચરણમાં ૧૩ માત્રા જણાય છે. આથી આ પદ્ય ‘આર્યાગીતિ’ કેમ કહેવાય એવો સહજ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનમાં સમજવું કે ચતુર્થ ચરણના પ્રથમ અક્ષરની સાથે તૃતીય ચરણના અંતિમ અક્ષરની સંધિ કરતાં તે ચરણની માત્રા બાર થાય છે અને તેથી તે ચરણ દોષ-યુક્ત નથી. અત્ર સંધિ નહિ કરવાનું કારણ તો આપણે પ્રથમ પ્રલોકમાં જોઈ ગયા છીએ.

૧ એ ઉત્તરેનુ આપરપક સમજાય છે કે આ પંચ ‘સમવાય’ ગરણના સળધમા થીવિનયવિજયજીએ વીર જિનેશ્વરનું ૭ દાસમાં જે સ્તવન રચ્યું છે તે વિચારવા જેવું છે.

વજ્રશૃંગલાયે પ્રણામઃ—

શૃંગલમૃત્ કનકનિમા
યા તામસમાનમાનમાનવમહિતામ્ ।
શ્રીવજ્રશૃંગલાં કજ—
યાતામસમાનમાનમાનવમહિતામ્ ॥ ૧૨ ॥ ૩ ॥

—આર્યા૦

ટીકા

શૃંગલમૃદિતિ । ‘શૃંગલમૃત્’ શૃંગલધારિणी । ‘કનકનિમા’ કાશ્ચનચ્છાયા । ‘યા’ દેવતા ‘તા’ । ‘અસમાનમાનમાનવમહિતા’ અસમાનઃ—અસાધારણો માનઃ—પૂજા વૌધો વા ચેપાં તે અસમાનમાનાસ્તે ચ તે માનવાશ્ચ તૈર્મહિતા—પૂજિતામ્ । ‘શ્રીવજ્રશૃંગલાં’ વજ્રશૃંગલાભિધાનાં, ‘શ્રી’-શબ્દો મહત્ત્વપ્રતિપાદકઃ પૂજ્યાનામાદૌ લોકે પ્રયુજ્યતે । ‘કજયાતાં’ પદ્મજગતામ્ । ‘અસમાનમાનમ’ અસમાન—અસાદૃશ્યારં યથા ભવત્યેવં આનમ—પ્રણમ । ‘અનવમહિતા’ અવમ—પાપં તદ્ ન વિદ્યતે ચેપાં તે અનવમાસ્તેભ્યો હિતાં—હિતકારિणीમ્ । इदं वा व्याख्यानं—અસમાનો—અસદૃશો આનમાનો—પ્રાણાહંકારો ચેપાં તે અસમાનમાનાઃ, તે ચ તે માનવાશ્ચ તૈર્મહિતામ્ । ‘અસમાન’ અનન્યસદૃશં યથા ભવત્યેવમ્ । આનમ । ‘અનવમહિતા’ અનવમસ્ય હિતામ્ ॥ ૧૨ ॥

અવચૂરિ:

યા દેવી શૃંગલામરણમૃત્ સુવર્ણવર્ણાં ચાસ્તિ તાં શ્રીવજ્રશૃંગલાં વજ્રશૃંગલાભિધાનામાનમ । કિંમૂ-તામ્ । અસમાનોઽસાધારણો માનઃ પૂજા વૌધો વા ચેપાં, અથવા અસદૃશો અનમાનો પ્રાણાહંકારો ચેપાં તે અસમાનમાનાઃ તે ચ માનવાશ્ચ તૈર્મહિતા પૂજિતા તામ્ । કજયાતાં પદ્મજગતામ્ । અસમાનં નિરહંકારં યથા સ્યાત્ પવમ્ । આનમ નમસ્કુરુ । અવમં પાપં તદ્ ન વિદ્યતે ચેપાં તેઽનવમાસ્તેભ્યો હિતામ્ ॥ ૧૨ ॥

અન્વય:

યા શૃંગલ-મૃત્ કનક-નિમા (ચ વર્તતે), તાં અ-સમાન [અથવા અસમ-અન (આન)] -માન-માનવ-મહિતાં, કજ-યાતાં, અન્-અવમ-હિતાં શ્રી-વજ્રશૃંગલાં અ-સ-માનં (અથવા અ-સમાનં) આનમ ।

શબ્દાર્થ

શૃંગલ=શુંખલા, સાંકળ.

મુ=ધારણુ કરણું.

શૃંગલમૃત્=સાંકળને ધારણુ કરનારી.

કનક=સુવર્ણ, સોનું.

નિમ=(૧) પ્રભા; (૨) તુલ્ય, જેવી.

કનકનિમા=(૧) કનકના જેવી પ્રભા છે જેની

જેવી; (૨) સુવર્ણના જેવી.

યા (મૂં યદ્)=જે.

તાં (મૂં તદ્)=તેને.

અન=પ્રાણુ.

निराणकलिषायाम्—

“वसुधैव कुटुम्बकम् इत्येतद्वचनं पञ्चमहाभूतानां चतुर्मुखां वसुधैव कुटुम्बकम्
नित्यदक्षिणकर्तव्यं पञ्चमहाभूतानामिष्टितयामकर्तव्यं चेति ।”

આન=પ્રાણ.

માન=બોધ

માનવ=માનવ, મનુષ્ય.

મહિત (ધા૦ મહ)=પૂજાયેલ.

અસમાનમાનમાનવમહિતાં=(૧) અસાધારણ

બોધ છે જેમને એવા અથવા અલૌકિક

સત્કાર પામેલા એવા મનુષ્યો વડે

પૂજાયેલીને, (૨) સર્વોત્તમ છે પ્રાણ

અને માન જેમનાં એવા માનવો વડે

પૂજાયેલી.

શ્રી=માનાર્થવાચક, મહત્વ-પ્રદેષક શબ્દ.

વજ્રચક્ષુલા=વજ્રશુંખલા (દેવી).

શ્રીવજ્રચક્ષુલાં=શ્રીવજ્રશુંખલાને.

કજ=કમલ.

યાત=(ધા૦ યા)=પ્રાપ્ત થયેલી.

કજયાતાં=કમલને પ્રાપ્ત થયેલી અર્થાત્ કમલ

ઉપર બેઠેલી.

સ-માન=ગર્વ-સહિત.

અસમાનં=(૧) માન મૂઢી દળને, ગર્વ ત્યજી દળને,

(૨) અનુપમ રીતે.

આનમ (ધા૦ નમ્)=અત્યંત નમસ્કાર કર.

અવમ=પાપ.

અનવમ=પાપ-રહિત, પુણ્યશાલી.

હિત=હિતકારી, કલ્યાણકારી.

અનવમહિતાં=પુણ્યશાલીને હિતકારી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવજ્રશુંખલાને પ્રણામ—

“ જ (દેવી) શુંખલા (રૂપી આભૂષણ)ને ધારણ કરે છે તથા વળી જે સુવર્ણના જેવી સુશોભિત છે, તે શ્રીવજ્રશુંખલા દેવીને જે દેવી, અસાધારણ બોધ છે જેમને એવા [અથવા અલૌકિક છે પ્રાણ અને માન જેમનાં એવા] મનુષ્યો વડે પૂજાયેલી છે તથા જે કમલમાં નિવાસ કરે છે તેમજ જે પાપ-રહિત (જીવો)ને કલ્યાણકારી છે તેને (હે ભગ્ય-જન !) તું ગર્વ ત્યજી દળને [અથવા અનુપમ રીતે] અત્યંત નમસ્કાર કર. ”—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

વજ્રશુંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ક્રુષ્ટ જનોને દમન કરવાને માટે વજ્ર જેવી દુર્લેભ શુંખલાને જે હસ્તમાં ધારણ કરે છે, તે વજ્રશુંખલા’ એ વજ્રશુંખલાને વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી એક હાથમાં શુંખલાને ધારણ કરે છે અને બીજા હાથમાં ગદા રાખે છે. વળી તે કનકસમાન પીતલર્ણ છે અને પદ્મ એ એનું આસન છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ સચ્ચક્ષ્મલગદાહસ્તા, કનકપ્રભવિગ્રહા ।

પદ્માસનસ્યા શ્રીવજ્ર-ચક્ષુલા હન્તુ નઃ સ્થલાન ॥ ”

—આચારદિનકર, પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીના સંબંધમાં બૂદો ઉલ્લેખ છે. ત્યાં તો કહ્યું છે કે “ તથા વજ્રચક્ષુલાં શક્તિવાદતાં પદ્મવાહનાં ચતુર્ધૃજાં વરદચક્ષુલાન્યિતદક્ષિણકર્તાં પદ્મચક્ષુલાધિ-શ્રિતવામકર્તાં ચેતિ ” અર્થાત્ વજ્રશુંખલા દેવી શંખના જેવી શુદ્ધ છે અને તેને પદ્મનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શુંખલાથી ચોક્કે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ પદ્મ અને શુંખલાથી અલંકૃત છે.

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ अभिनन्दनस्य प्रार्थना—

त्वमशुभान्यभिनन्दन ! नन्दिता—

ऽसुरवधूनयनः परमोदरः ।

स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !

सुरव ! धूनय नः परमोऽदरः ॥ १३ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

टीका

त्वमिति । 'त्वं' 'अशुभानि' पापानि 'अभिनन्दन !' । 'नन्दितासुरवधूनयनः' नन्दितानि असुरवधूनां नयनानि येन सः । अथवा 'नन्दितासुः' आनन्दितप्राणः, प्राणिनामिति अर्थाद् गम्यते, अथवा धर्मधर्मिणोः कथंचिदभेदादसुशब्देन असुमन्त एवोच्यन्ते; 'अवधू-नयनः' न वधूपु नयने यस्य सः । 'परमोदरः' परेभ्यो मोदरो-हर्षदः । 'स्मरकरीन्द्रविदारणकेसरिन् !' स्मर एव करीन्द्रस्तस्य विदारणे केसरिन्-सिंह ! । 'सुरव !' चारुध्वने ! । 'धूनय' कम्पय । 'नः' अस्माकम् । 'परमोऽदरः' परमः-उत्कृष्टः अदरः-निर्भयः । अथवा परमं उदरं यस्य सः यतएव केसरी अतः सुरवः परमोदरश्चेति विशेषितः । हे अभिनन्दन ! जिन ! त्वं अशुभानि धूनय इति योगः ॥ १३ ॥

अवचूरिः

हे अभिनन्दन जिन, त्वमशुभान्यशिवान्यकल्याणान्यपुण्यानि वा नोऽस्माकं धूनय कम्पय विनाशय । किंभूतः । नन्दिता असुरवः प्राणाः प्राणिनां येन । अथवा धर्मधर्मिणोः कथंचिदभेदादसुशब्देना-सुमन्त एवोच्यन्ते । तथा न वधूपु नयने यस्य स तथा । यद्वा नन्दितानि असुरवधूनयनानि येन सः । तथा परेभ्यो मोदं राति द्वाति यः । यद्वा परमुदरं यस्य । हे सुरव, जगदाह्लादित्वात् चर्यदेशनाध्वने ! । परमः प्रधानः । अदरो निर्भयश्च ॥ १३ ॥

अन्वयः

(हे) स्मर-करिन्-इन्द्र-विदारण-केसरिन् ! सु-रव ! अभिनन्दन ! नन्दिता-असुः, अ-वधू-नयनः (अथवा नन्दिता-असुर-वधू-नयनः), परम-उदरः (अथवा पर-मोद-रः), परमः, अ-दरः त्वं नः अशुभानि धूनय ।

શબ્દાર્થ

ત્વં (મૂં યુમ્મદ્)=તું.

અણુમાનિ (મૂં અણુમ્)=અણુભોને, પાપોને.

અમિનન્દન=હે અભિનન્દન નાથ ! એથા
તીર્થકર !

નન્વિત (ધાં નન્દ્)=પ્રુશી કરેલ.

અસુ=પ્રાણુ.

નન્વિતાસુ=પ્રુશી કર્યા છે પ્રાણુને અર્થાત્
પ્રાણીઓને^૧ જેણે એવા.

ઘઘૂ=શ્રી, પ્રમદા, લલના.

નયન=નેત્ર, આંખ.

અવધૂનયન=શ્રી તરફ (ખે'આયેલાં) નથી
નેત્રો જેનાં એવા.

નન્વિતાસુરવધૂનયન=આનંદિત કરી છે અસુ-
રોની અબલાઓની આંખોને જેણે એવા.

પરમ=સર્વોત્કૃષ્ટ, શ્રેષ્ઠ.

ઉદર=ઉદર, પેટ.

પરમોદર=શ્રેષ્ઠ ઉદરવાળા.

મોદ=હર્ષ, આનંદ.

રા=આપતું.

પરમોદર=ઉત્કૃષ્ટ હર્ષને અર્પણ કરનારા,
અત્યંત આનંદ ઉપજાવનારા.

સ્મર^૨=કંઠર્પ, મદન, રતિ-પતિ.

કરિન્=કુંજર, હાથી.

હન્દ્=ઉત્તમ.

કરીન્દ્=ગજરાજ.

વિદારણ=સંહાર.

કેસરિન્=સિંહ.

સ્મરકરીન્દ્વિદારણકેસરિન્ ! =હે કંઠર્પરૂપી
ગજરાજને મારી હઠાવવામાં સિંહ (સમાન)!

સુ=શ્રેષ્ઠતાસૂચક અવ્યય.

સુરવ ! =હે સુસ્વરવાળા !

ધૂનય (ધાં ધૂ) =નષ્ટ કર, ફર કર.

પરમ (મૂંપરમ) =શ્રેષ્ઠ, પ્રધાન.

વર=ભય.

અવર=અવિધમાન જેણે વિષે તે, નિર્ભય.

શ્લોકાર્થ

અભિનન્દનનાથને પ્રાર્થના—

“ હે કંઠર્પ રૂપી ગજરાજનો સંહાર કરવામાં સિંહ (સમાન) ! હે મધુર ધ્વનિવાળા
(ચતુર્થ તીર્થકર) ! હે અભિનન્દન (નાથ) ! પ્રાણુને (અર્થાત્ પ્રાણીઓને^૧) પ્રમોદિત
કર્યા છે જેણે એવા તેમજ જેની દષ્ટિ સ્ત્રીઓ તરફ ખે'આતી નથી એવા [અથવા આનંદ
પ્રમાણ્યો છે અસુરોની અબલાઓનાં નેત્રોને જેણે એવા], વળી સર્વોત્કૃષ્ટ છે ઉદર જેનું એવા
[અથવા (જીવોને) અત્યંત આનંદ ઉપજાવનારો], તેમજ શ્રેષ્ઠ તથા નિર્ભય એવા તું અમારાં
પાપોને—અમંગલકારી ઠર્ષનો નાશ કર. ”—૧૩

૧ ‘પ્રાણુને અર્થાત્ પ્રાણીઓને’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે શુણ્ણ અને શુણ્ણી વચ્ચે કદાચિત્ અભિનન્તા
પણુ રહેતી છે. કેમકે શું શુણ્ણી વિના શુણ્ણ એકવચે કોઈ પણ સ્થાને વિષમાન હોઈ શકે છે કે ? હાખલા તરીકે શુકલ
વર્ણુ એકવચે હોય, તો શુકલવર્ણુ વસ્તુમાન મળી શકશે. પરંતુ તે પૃથક્ તો નહિજ મળે, આ વાત તો આ-
ખાલગોપાલ પ્રસિદ્ધ છે.

૨ સ્મરત્યને સ્મર !

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીઅભિનન્દન—

આ જેમોના ચોથા તીર્થકરનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. સિદ્ધાર્થ રાણી અને સંવર રાજા તેમનાં માત-પિતા થતા હતાં. તેમનો સુવર્ણવર્ણી તેમજ ત્રણસે ધનુષ્ય-પ્રમાણુ દેહ વાનરના લાંછનથી વિશેષતઃ ચોસતો હતો. લોગ-ફલ-કર્માનુસાર તેમણે પણ લગ્ન-ગાંઠથી બંધાવું પડ્યું હતું. અંતમાં ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરી અનુપમ આરિત શ્રદ્ધણ કરી, તીર્થ-કરને ચોથા કાર્ય કરી, પચાસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ મોક્ષે સિધાવ્યા.

તીર્થકરોનો ધ્વનિ—

અત્ર અભિનન્દન નાથને ‘સુરવ’ અર્થાત્ ‘દિવ્ય ધ્વનિ’વાળા’ કહ્યા છે, પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ વિશેષણ તો સમસ્ત તીર્થકરોને લાગુ પડે છે; કેમકે પ્રત્યેક તીર્થકરની વાણી અમૃતસમાન મધુર એક ચોજન પર્યંત સંભળાય તેવી, દરેક જીવને રૂચિકર, ઇત્યાદિ અનેક શુભોચ્છે વિશિષ્ટ છે. શાસ્ત્રમાં તેને સામાન્યતઃ (૩૫) શુભે સંહિત વર્ણવવામાં આવે છે. આ પાંત્રીસ શુભો સંબંધી માહિતી અભિધાનચિન્તામણિ (પ્રથમ કાણ્ડ, શ્લોકાંક ૬૫-૭૧) માંથી મળી શકશે. અન્ય-ગૌરવના ભયથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી. તીર્થકરની વાણી વિવિધ શુભોથી વિશિષ્ટ હોવાને લધને તો ખુબી જોનાને અતિ હિતકારી થઈ પડે છે. આ સંબંધમાં શ્રીસિદ્ધસેનદિવાકરે કેવા વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે તેમની કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર નામની અલૌકિક કૃતિના નીચેના શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“સ્થાને ગમીરહૃદયોદધિસમ્મવાયાઃ

પીઘૂપતાં તવ ગિરઃ સમુદીરયન્તિ ।

પીત્વા યતઃ પરમસંવસન્ક્રમાન્નો

મદ્વા વ્રજન્તિ તરસાઽપ્યજરામરત્વમ્ ॥”—વસંતતિલકા

—૨૧ શ્લોકાંક.

અર્થાત્—હિ નાથ ! ગંભીર હૃદયરૂપી સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી તમારી વાણી અમૃત-સમાન છે એમ જે કહેવામાં આવે છે તે યુક્ત છે; કારણ કે જેમ અમૃતનું પાન કરવાથી અજ-રામર થવાય છે, તેવીજ રીતે તમારી વાણીરૂપી સુધાનું અત્યંત હર્ષભર પાન કરીને ભવ્ય જોનો પણ સત્વર અજરામર પદ મેળવવા લાગ્યશાલી બને છે.

હવે આ વાણીના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બાકી છે કે દિગમ્બરો આવી વાણી પ્રભુતા મુખમાંથી બહાર નીકળતી નથી, પરંતુ એકાએક તેમના મસ્તકમાંથી આવો દિવ્ય ધ્વનિ બહાર પડે છે, એમ માને છે.

શ્રીઅભિનન્દનને આપેલી સિંહની ઉપમા—

આ પદમાં અભિનન્દન નાથને સિંહની ઉપમા આપી તે યથાર્થ છે, કેમકે તેમનું ઉદર સિંહસમાન છે, વળી તેમનો ધ્વનિ સિંહની ગર્જનાથી કંઈ ઉતરે તેમ નથી તેમજ વળી જેમ

સિંહ વનનો રાજા છે, તેમ તે ત્રિભુવનના સ્વામી છે. વિશેષમાં કંઠર્ધરૂપી કુંભરનો સંહાર કરવામાં તેઓ સિંહ કરતાં પણ ચડિયાતા છે, કેમકે સિંહ તો વર્ષમાં એક વાર પણ વિપથ-સેવન કરે છે, જ્યારે તીર્થંકર તો તેને સર્વથા તિલાંજલિ આપે છે.

વૃત્ત-વિચાર—

આ શ્લોક અને ત્યાર પછીના ત્રણ શ્લોકો પણ દ્રુતવિલંબિત નામના સમવૃત્તમાં રચાયેલા છે. દ્રુતવિલંબિતનું લક્ષણ એ છે કે—

“દ્રુતવિલંબિતમાહ નમૌ મરૌ”

—વૃત્તરત્નાકર.

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, લ, લ અને ર એમ ચાર ગણો એટલે બાર અક્ષરો છે.^૧

ત્વ	મ	શુ		મા	ન	ય	મિ		ન	દ	ન		ન	વિ	તા
~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~
ન	મ	મ	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~

સમગ્રજિનેશ્વરાણામધ્યર્થના—

જિનવરાઃ ! પ્રયતધ્વમિતામયા

મમ તમોહરણાય મહારિણઃ ।

પ્રદધતો મુવિ વિશ્વજનીનતામ્

અમતમોહરણા યમહારિણઃ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

જિનવરા ઇતિ । ‘જિનવરાઃ’ જિનવરેન્દ્રાઃ । ‘પ્રયતધ્વં’ પ્રયત્નં કુરુધ્વમ્ । ‘ઇતામયા’ ગતરોગાઃ । ‘મમ તમોહરણાય’ મે અજ્ઞાનાપનયનાર્યમ્ । ‘મહારિણઃ’ મહાન્તિ અરીણિ-ચક્રાણિ ધર્મચક્રલક્ષણાનિ ચેપાં તે । ‘પ્રદધતો’ ધારયતઃ, ધારયન્તો વા । ‘મુવિ’ પૃથિવ્યામ્ ।

^૧ શ્રુત-બોધ પ્રમાણે દ્રુતવિલંબિતનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે—

“અયિ કૃશોદરિ ! યત્ર ચતુર્યકં

શુષ્ક ચ સત્તમકં વૃક્ષમં તથા ।

વિરતિજં ચ તથૈવ વિચક્ષણૈ—

“દ્રુતવિલંબિતમિત્યુપદિશ્યતે ॥”

અર્થાત્—હે કૃશોદરી ! જે પત્રના ચોથા, સાતમા તથા દશમા તેમજ બારમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય, તેને પડિનો ‘દ્રુતવિલંબિત’ કહે છે.

‘વિશ્વજનીનતા’ સકલજનહિતત્વમ્ । ‘અમતમોહરણા’ ન મતૌ-નાભિમેતૌ મોહરણૌ-અજ્ઞાન-સદ્ગ્રામૌ યેપાં તે । ‘યમહારિણઃ’ મૃત્યુહરણશીલાઃ । અથવા મતમોહો-દર્શનમૂઢત્વં તસ્માદ્ રણઃ-કલશે વાદલક્ષણો ન વિચિત્રે યેપાં તે અમતમોહરણાઃ । ‘યમહારિણઃ’ યમાઃ-અહિસાસત્યાસ્તેય-વ્રહ્મવર્ષાહારલાઘવલક્ષણાસ્તે હારિણો-મનોહરાઃ યેપાં તે યમહારિણઃ । હે જિનવરાઃ ! મમ તમો-હરણાય પ્રયતધ્વમિત્યન્વયઃ ॥ ૧૪ ॥

અવત્તૂરિઃ

હે જિનવરાઃ ! મમ તમોહરણાયાજ્ઞાનાવગમાય ચૂયં પ્રયતધ્વં પ્રયત્નં કુલધ્વમ્ । કિંમૂતાઃ । હતામયા મતરોગાઃ । પુનઃ કિંમૂતાઃ । મહાન્તિ અરિણિ ચક્ષાણિ ધર્મચક્રલક્ષણાણિ યેપાં તે । કિં કુર્વાણાઃ । વધાનાઃ પૃથિગ્ધાં વિટપજનહિતત્વમ્ । અમતાવનભિમેતૌ મોહસદ્ગ્રામૌ યેપાં તે । યમહારિણો મૃત્યુહરણ-શીલાઃ । યદ્વા યમાણિ મહાવ્રતાણિ તૈર્મનોહરાઃ ॥ ૧૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-વરાઃ ! હત-આમયોઃ, મહત્-અરિણેઃ, યુવિ વિશ્વ-જનીનતાં પ્રદધતેઃ, અ-મત-મોહ-રણોઃ, યમ-હારિણેઃ (ચૂયં) મમ તમસ્-હરણાય પ્રયતધ્વમ્ ।

શીલ્પદાર્થ

વર=ઉત્તમ.

જિનવરાઃ ! (મૂં જિન-વર)=હે જિનેશ્વરે, હે તીર્થંકરે !

પ્રયતધ્વમ્ (ધાં યત્)=તમે પ્રયત્ન કરો.

હત (ધાં હ)=ગયેલા.

આમય=રોગ.

હતામયાઃ=ગયા છે રોગો જેમના એવા.

મમ (મૂંઅસ્મદ્)=મારા.

તમસ્=અજ્ઞાન.

હરણ=હર કરતું.

તમોહરણાય=અજ્ઞાનને હર કરવાને માટે.

અરિણ્=ચક્ર, ધર્મ-ચક્ર.

મહારિણઃ=મહાન્ ધર્મ-ચક્ર છે જેમની પાસે એવા.

પ્રદધતઃ (ધાં ધા)=ધારણું કરનારા.

યુવિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વીને વિષે.

વિશ્વ=(૧) વિશ્વ; (૨) સમસ્ત.

જનીનતા=મનુષ્ય-ભૂતિનું હિત.

વિશ્વજનીનતાં=સમસ્ત મનુષ્ય-ભૂતિના હિતને.

મત (ધાં મત્)=(૧)માન્ય, સ્વીકારેલ; (૨)દર્શન.

મોહ=મોહ, અજ્ઞાન.

રણ=(૧)સંગ્રામ, લડાઈ; (૨) કલહ.

અમતમોહરણાઃ=(૧) અસંમત છે મોહ અને સંગ્રામ જેમને એવા; (૨) અમાન્ય છે મોહને લીધે થતી લડાઈઓ જેમને એવા; (૩) અવિધમાન છે દર્શનના મોહને લીધે થતો (વાદરૂપી) કલહ જેમને વિષે એવા.

યમ=(૧) મૃત્યુ; (૨) મહાવ્રત (યોગનાં આઠ અંગો)માંનું પ્રથમ અંગ).

હારિણ્=(૧) હરનારા; (૨) મનોહર.

યમહારિણઃ=(૧) મૃત્યુને હરનારા; (૨) મહા-વ્રત (ની પાલના) વડે મનોહર.

૧-૫ યદ્યેતાણિ સર્વાણ્યપિ વિશેષણાણિ સંબોધનપુસ્તકારેણ વ્યાખ્યાયન્તે, તથાપિ ન્યાયમેવ ।

૧ યમ, નિયમ, આચન, પ્રાણાયામ, મત્યાદાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ યોગનાં આઠ અંગ છે.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

“હે જિનેશ્વરે ! ગયા છે રોગો જેમના (અથવા જેમનાથી) એવા^૧, વળી મહાનુ (ધર્મ-) ચક્ર છે જેમની પાસે એવા^૨, તથા પૃથ્વીને વિષે સમસ્ત માનવ-અતિના હિતને ધારણ કરનારા^૩ (અર્થાત્ સમગ્ર બ્રહ્માણ્ડના બંધુ) એવા, તેમજ અમાન્ય છે મોહ અને સંગ્રામ જેમને એવા^૪ [અથવા અસંમત છે સ્નેહના સંગ્રામો જેમને એવા અથવા અવિદ્યમાન છે દર્શનના મોહ (મિથ્યાસિનિવેશ)ને લઇને થતો (વાદરૂપી) કલહ જેમને વિષે એવા^૫], અને વળી મૃત્યુનો અંત આણનારા [અથવા મહાવ્રતાદિક (ની પાલના) વડે મનોહર] એવા^૬ તમે મારા અજ્ઞાનને દૂર કરવા પ્રયાસ કરો.”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરોનું વિશ્વબંધુત્વ—

આ શ્લોકમાં જિનવરોને સર્વ જનને હિતકારી તરીકે ઓળખાવ્યા છે, તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. કેમકે તીર્થંકર તરીકે જન્મ લે તે પૂર્વેના ખીભ ભવમાં, (આગળ ઉપર) તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થનારો જીવ ‘સવિ જીવ કહું શાસનરસી’ એવી અપૂર્વ અને ઉત્તમ ભાવના ભાવે છે. (અને તેમ કરીને તીર્થંકર-નામ-કર્મ બાંધે છે.) આ પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ ભવો થયાં જગત્નું કલ્યાણ કરવાની તીવ્ર ઉત્કેષ્ઠા રાખનારી વ્યક્તિ તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ તે ભાવનાને વધારે પુષ્ટ બનાવે તો તેમાં નવાઈ ખરી કે ?

વળી એ પણ ક્યાં અભણું છે કે—

“અયં નિજઃ પરો વેતિ, ગણના લઘુચત્તામ્ ।
ઉદારચરિતાનાં ત, વસુધૈવ કુલુસ્વકમ્ ॥”

તીર્થંકરનું અલૌકિક ગુરૂત્વ—

આ શ્લોકમાં તીર્થંકરોને મૃત્યુનો અંત આણનારા કહ્યા છે, તે ઉપરથી એમ સમજવાનું છે કે તેઓ પોતે સંસાર-સાગર તરી બંધ છે એટલુંજ નહિ, પણ અન્ય જીવોને સત્ય માર્ગે લાવીને તેમને પણ તેઓ તારે છે. વળી એ તો દેખીતી વાત છે કે સંસાર-સાગર તરી ગયા અર્થાત્ મુક્તિ મળી ગઈ કે પછી જન્મ-મરણના ફેરા ફરવા પડતા નથી, એટલે કે યમરાજનુંજ બલુ મૃત્યુ થાય છે.

આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ બેઈ શકાય છે કે તીર્થંકર સાધારણ ગુરૂ નથી, પરંતુ તે સર્વોત્તમ ગુરૂ છે, કેમકે તે પોતે પણ મૃત્યુનો પરાજય કરે છે અને અન્ય જનોને પણ તેમ કરતાં શીખવે છે. અર્થાત્ તે સ્વયં સંસાર-સાગર તરી બંધ છે અને વળી અન્ય જીવોને પણ

તારે છે.^૧ આ પ્રસંગે શાસ્ત્રમાં જતાવેલા ત્રણ પ્રકારના ગુરૂઓનું દિગ્-દર્શન કરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

(૧) પોતે દૂબે અને અન્યને પણ દૂબાડે એ એક પ્રકારના ગુરૂ છે. (આને ગુરૂ ન કહેતાં કુગુરૂ કહેવા તે વધારે ઉચિત ગણાય.) આવા ગુરૂને પત્થરની ઉપમા આપી શકાય, કેમકે પત્થર બેડે પણ જલમાં તરી શકતો નથી તેમજ જે એનો આધાર લે તેને પણ તે તારી શકતો નથી. એ તો જગન્નાહેર હકીકત છે કે સ્વયં બ્રહ્મ હોઈ કરીને અન્યને પણ બ્રહ્મ કરવામાં ખાછી પાની નહિ કરનારા, અન્યને પણ અધોગતિમાં પટકનારા ગુરૂઓએ તો જન-સમાજની હુદ્દશા કરવામાં અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે. આવા ગુરૂઓને નવ ગજના નમસ્કાર હોજો.

(૨) પોતે તરે પણ અન્યને ન તારી શકે એ બીજા પ્રકારના ગુરૂ છે. આ ગુરૂઓને પાંદડાની સાથે સરખાવી શકાય તેમ છે. કારણકે પાંદડું સ્વયં તો જલમાં તરી શકે છે, પરંતુ તેનામાં બીજાને સાથે લઈ તરવાની શક્તિ નથી. આ પ્રકારના ગુરૂઓ આત્મ-કલ્યાણ કરી શકે છે, કિન્તુ અન્ય છવોને સન્માર્ગે દોરી જવા અશક્ય છે. છતાં પણ તે ઉપયુક્ત ગુરૂઓ કરતાં હજાર કરજા પ્રશંસનીય છે.

(૩) પોતે તરે અને પરને પણ તારે તે ત્રીજા પ્રકારના યાને ઉત્તમ કોટિના ગુરૂઓ છે. આ ગુરૂઓને કાષ્ઠના નાવની ઉપમા આપવી યથાર્થ છે. એનું કારણ એ છે કે જેમ કાષ્ઠનું નાવ બેડે પણ જલમાં તરે છે અને નાવનો આશ્રય કરનારાને પણ તે તારે છે, તેમ આવા ગુરૂઓ પોતે પણ ભવ-સમુદ્ર તરી ભય છે અને અન્યને પણ સન્માર્ગેના યોગ્ય કરાવી તેને પણ તારે છે.^૨

વિશેષમાં તીર્થંકર આશ્રીને ‘મહાવ્રતાદિકની પાલનાથી મનોહર’ એવું વિશેષણ વાપરીને પણ તેનું સર્વોત્તમ ગુરૂત્વ પ્રદર્શિત કર્યું છે. કેમકે કેટલાક ગુરૂઓ એવા હોય છે કે શિષ્ય-વર્ગને તપ, જપ, નિયમ વિગેરે કરવાનું ફરમાવે અને પોતે તો માલ-મલીદા ઉડાવે, મોજ-શોખ કરવામાં કન્યાસ ન રાખે; દુકમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોને યથેચ્છ રીતે વર્તવા દે. તીર્થંકરો તો પોતે જે જે ક્રિયાઓ અમલમાં મૂકે છે, તેનીજ પ્રજ્ઞા કરે છે-પોતાનો સ્વાતુભાવજ પ્રદર્શિત કરે છે.

અહિંસાદિક મહાવ્રત—

જૈનશાસ્ત્રમાં યમના અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એમ પાંચ લેહો પાડવામાં આવ્યા છે અર્થાત્ પંચ મહાવ્રતો જતાવવામાં આવ્યાં છે. આ મહાવ્રતોનાં લક્ષણો તેમજ તેનાં સ્વરૂપ સર્વ જનોને વિદિત હોવાથી તેનું પુનર્દર્શન અત્ર કરાવવાની જરૂર નથી. પરંતુ એટલું તો કહેવું પડશે કે અહિંસા એ સર્વમાન્ય ધર્મ છે. અરે ખાસ એ જૈનોનોજ ધર્મ નથી; પરંતુ હિંદુઓનો પણ એ ધર્મ છે.^૩

૧ સરખાવો ‘નમુદ્યુષ્ટું’ માં યાને શકેસ્તવમાં જિનેશ્વર પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો ‘તિમાળ’, ‘તારવાળ’,

૨ રત્નના દર્શનાનુસાર ગુરૂના ચાર પ્રકાર પડી શકે છે; આ ગુરૂ-ચતુર્ભંગીની માહિતી માટે બુદ્ધોએ ઉપદેશ-રત્નાકર (પાંચ ૪૫).

૩ એ ઉમેરવું જરૂરી સમજાય છે કે હેતુ, સ્વરૂપ, રૂઢ, અનુજ-પ, વિધાન, ભાવના ઇત્યાદિ દ્વારા અહિંસાનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો જૈન દર્શનમાંજ નબરે પડે છે.

મહાભારતમાં કહ્યું છે કે—

“સર્વે વેદા ન તત્ કુર્યુઃ, સર્વે યજ્ઞાશ્ચ મારત ।।
સર્વે તીર્થાભિષેકાશ્ચ, યત્ કુર્યાત્ પ્રાણિનાં દયા ॥”

—શાન્તિપર્વ.

અર્થાત્—“હે ભારત ! બધા વેદો, સર્વે યજ્ઞો અને સમસ્ત તીર્થાભિષેકોનું જે ફળ છે, તે ફળ જીવ-દયાના ફળ આગળ કંઈ હિસાબમાં નથી.”

અનુશાસન પર્વમાં તો ત્યાં સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“અહિંસા પરમો ધર્મસ્તયાઽહિંસા પરો ધ્મઃ ।
અહિંસા પરમં દાનમહિંસા પરમં તપઃ ॥”

... ...
... ...
... ...
... ...

—૧૧૧ મો અધ્યાય, ૩૭-૪૧

હવે આ તો જૈનોની અને હિંદુઓની વાત કહી. પરંતુ જુદા મુસલમાનોને પણ તેના ધર્મનાં પુસ્તકો અહિંસાનું પાલન કરવા ફરમાવે છે. કુરાને શરીફમાં (મુશલિમાયદ સિપારા, મંજલ ૩, આયત ૩ માં) ત્યાં સુધી ફરમાન કરવામાં આવ્યું છે કે—

“મક્કામાં તેની હદ સુધીમાં પ્રાણિ-વધ કરવો નહિ અને મક્કાની હદ (યાત્રા) કરવા નીકળેલાએ ઘેરથી નીકળે ત્યારથી લઇને તે યાત્રા કરીને તે પાછો ફરે, ત્યાં સુધી કોઈ પણ બળવરને મારવો નહિ.”

આવી રીતે પારસી અને ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં પણ અનેક સ્થળે અહિંસાની પુષ્ટિનાં ઉદાહરણો મળી આવે છે. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે “અહિંસા પરમો ધર્મઃ” એ સિદ્ધાન્ત કંઈ જૈનોના ધરનો નથી, પરંતુ એ તો સમસ્ત બ્રહ્માંડ સ્વીકારેલ અને તેને સ્વીકારવા યોગ્ય સિદ્ધાન્ત છે.

સત્ય—

જોકે સત્યનું સ્વરૂપ બહુવિધ છે, તથાપિ તે સંબંધે જે બોલ કહેવાની આવશ્યકતા રહેલી છે.

સત્યનો અર્થ સાચું બોલવું એટલોજ નથી, પરંતુ સ્વ-પર ઉપર ઉપકાર ધાય-કોઈને પણ હાનિ ન પહોંચે એવું વચન બોલવું એનું નામ ‘સત્ય’ છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જે વચન બોલવાથી અન્ય જીવનો વધ થવાનો પ્રસંગ આવે કે કોઈના હૃદયમાં દુઃખ ઉપજે, તો તે સત્ય વચન પણ નજ બોલવું.^૧ આ વાતની તો મનુસ્મૃતિ પણ સાક્ષી પૂરે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

૧ અહિંમાના વિચિત્ર સ્વરૂપ સાર બુદ્ધો પ્રજન-વ્યાકરણ તથા અહિંસા-દિગ્દર્શન.

૨ સરખાવો—

उक्तं वृत्ते भवेद् यत्र, प्राणिनां प्राणरक्षणम् ।

अवृत्तं तत्र सत्यं स्यात्, सत्यमप्यवृत्तं भवेद् ॥

—મહાભારત, બૃહનોપાખ્યાન.

“સત્યં દ્રૂયાત પ્રિયં દ્રૂયાત, ન દ્રૂયાત સત્યમપ્રિયમ્ ।
પ્રિયં ચ નાદૃતં દ્રૂયાદ્, एष धर्मः सनातनः ॥”

—ચતુર્થ અધ્યાય.

અર્થાત્—“સત્ય જોલવું, પ્રિય જોલવું, કિન્તુ સત્ય હોઈ કરીને પણ અપ્રિય હોય તે ન જોલવું, તેમજ પ્રિય હોઈને અસત્ય ન જોલવું.”

દશવૈકલ્પિક સૂત્રમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“તદેવ કાળં કાળમિતિ, પંઢગં પંઢગમિતિ વા ।
વાદિભં વાવિ રોગમિતિ, તેણં ચોરમિતિ નો વદે” ૧

—સપ્તમ અધ્યયન, દ્વિતીય ઉદ્દેશ, ૧૨ મી ગાથા.

અર્થાત્—“કાણાને કાણો, નપુ'સકને નપુ'સક, વ્યાધિઅસ્તને રોગી અને ચોરને ચોર (કહેવાથી તે જીવને દુઃખ ઉત્પન્ન થતું હોવાથી) એવું વચન જોલવું નહિ.”

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ‘સદ્વ્યો હિતં સત્યમ્’ અર્થાત્ સજ્જનોને જે હિતકારી હોય તેજ ‘સત્ય’ કહેવાય છે.

અચૌર્ય—

આ મતના સંબંધમાં કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી. પરંતુ એટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે કોઈની પડી ગયેલી કે જોવાયેલી વસ્તુ લેવાનો પણ અન્યને અધિકાર નથી. તો પછી સાધુને તો જે વસ્તુ આપવામાં આવે તેજ તે લઈ શકે એમાં કહેવુંજ શું ?

અદ્વચર્ય—

‘વ્રજાણિ ચરણમિતિ વ્રજાચર્યમ્’ અર્થાત્ આત્મ-સ્વરૂપમાં વિચરવું-રમણ કરવું તે ‘અદ્વચર્ય’ છે. આ અદ્વચર્ય પાળવાથી શું શું લાભો થાય છે, તે કહેવાની જરૂર નથી. પરંતુ એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત જ કે સાધુએ ગ્રહણ કરેલાં પાંચ મહામતોમાં અદ્વચર્ય સિવાયનાં ચાર મહામતો પરત્વે કંઈક પ્રવૃત્તિ થાય તો તેને પ્રાયશ્ચિત્તાદિક આપ્યા વિના પણ શુદ્ધ જ્ઞાની શકાય. પરંતુ અદ્વચર્યનો તો કોઈ પણ કારણસર ત્યાગ કરવો તે શાસ્ત્ર-સંમત નથી. અહિંસા-દિકના સંબંધમાં અપવાદને સારૂ અવકાશ છે, પરંતુ તથાવિધ અપવાદને સારૂ આ અદ્વચર્યના મતમાં તો સ્થાન નથી.^૨

૧ સંસ્કૃત જાયા—

તથૈવ કાળં કાળમિતિ, પંઢકં પંઢકમિતિ વા ।
વ્યાધિમન્તં વાદ્યિ રોગિણમિતિ, સ્તેનં ચૌરમિતિ વા ન વદે ॥

૨ અદ્વચર્યસંબંધી વિશેષ આદિતીને સાર જુઓ શીલોપદેશમાલા, ભવ-ભાવના, અદ્વચર્ય-દિગ્-દર્શન વિગેરે.

અપરિગ્રહ—

‘પરિગ્રહ’નો અર્થ ‘મૂર્છા’ થાય છે. ‘મૂર્છા પરિગ્રહઃ’ એ વાત તત્વાર્થાધિગમ-અગ્રના સપ્તમ અધ્યાય (સુ. ૧૨) ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે. દ્રક્ષ કાંચન-કામિનીનો ત્યાગ કર્યો એટલે સંપૂર્ણતઃ અપરિગ્રહ પ્રાપ્તિ પાલન થઈ ચૂક્યું એમ માનવું તે ભૂલ ભરેલું છે પરંતુ અભિલાષાનો વિરોધ કરવો, લોભનું નિકન્દન કરવું, કોઈ પણ વસ્તુના ઉપર મમતા ન રાખવી એનું નામ યથાર્થ ‘અપરિગ્રહ’ છે.

ધર્મ-ચક્ર—

‘ધર્મ-ચક્ર’ સંબંધી ઉલ્લેખ ૩૦ મા તેમજ ૬૪ મા શ્લોકમાં પણ દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે. એની વિશિષ્ટ માહિતી માટે જુઓ ૬૪ મા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ.

આગમ-સ્તુતિ:—

અસુમતાં મૃતિજાત્યહિતાય યો

જિનવરાગમ ! નો ભવમાયતમ્ ।

પ્રલઘુતાં નય નિર્મથિતોદ્ધતા—

SSજિનવરાગમનોભવમાય ! તમ્ ॥ ૧૫ ॥

—શ્રુત૦

ટીકા

અસુમતામિતિ । ‘અસુમતાં’ પ્રાણિનામ્ । ‘મૃતિજાત્યહિતાય’ મૃતિજાતી-મરણજન્મની તે એવ અહિતં-અપચ્યં તસ્મૈ યઃ તાદર્શ્યચતુર્થીયમ્ । ‘જિનવરાગમ !’ અર્હત્પ્રવચનમ્ । ‘નઃ’ અસ્માકમ્ । ‘ભવં’ સંસારમ્ । ‘આયતં’ દીર્ઘમ્ । ‘પ્રલઘુતાં નય’ હસીયસ્ત્વં પ્રાપય । ‘નિર્મથિતોદ્ધતા-જિનવરાગમનોભવમાય !’ ‘તં’ ઉદ્ધતાજિઃ—ઉદ્ધામસદ્ગ્રામઃ નવરાગો—નૂતનો દ્રવ્યાદાવભિલાષઃ મનોભવઃ—કામઃ માયા—વશ્વનિકા તે નિર્મથિતા યેન, અથવા ઉદ્ધતાજૌ નવરાગં નવો રાગો यस્ય તન્મનસ્તત્ર ભવા યા માયા સા નિર્મથિતા યેન, યદિવા ઉદ્ધતાજિનઃ—ઉત્તિસમ્વર્ષા, વરાગમનાઃ—વરાગઃ—પ્રધાનશૈલો અર્થાત્ ફેલાસઃ તત્ર મનો यस્ય, માયા સંસારલક્ષણા, નિર્મથિતા ઉદ્ધતા-જિનસ્ય વરાગમનસો ‘ભવં’સ્ય માયા યેન તસ્યામંત્રણમ્ । इदमपि व्याख्यानं लोकयुक्त्यनुसारेण घटत एव । हे जिनवरागम ! यो मृतिजात्यहिताय असुमतां तं भवं नः प्रलघुतां नयेति सम्बन्धः । अथवा नो इति प्रतिपेक्षे । मृतिजात्योरसुमतां सम्बन्धिन्योरहिताय यो नो भवति, किं तर्हि तदुपचयहेतुत्वात् हिताय, तं भवं प्रलघुतां नयेति व्याख्यायते ॥ १५ ॥

અવચૂરિ:

યો મયોઽસુમતાં મૃતિજાતી મરણજન્મની તે પ્વાહિતમપથ્યં તસ્મે મરણજન્માહિતાય રચાત્ । દે
જિનેન્દ્રસિદ્ધાન્ત! નોઽસ્માકં તં ભવં રંસારમાયતં પ્રવલં લઘીયસ્ત્વં પ્રાપય । આજિ: સદ્ગ્યામઃ, નવરાગો
દ્રવ્યાદૌ નૂતનોઽભિલાપ: । યદ્વા ઉદ્ધતાઝી નવરાગો યસ્ય તચ તન્મનસ્તત્ર મવા યા માયા સા નિરાકૃતા
યેન । યદ્વા મુક્તસદ્ગ્યામનૂતનરાગકાગમાય ! ॥ ૧૫ ॥

અન્વય:

નિર્મથિત-ઉદ્ધત-આજિ-નવ-રાગ-મનોમવ (અથવા મનસ્-મવ)-માય ! જિન-વર-આગમ !
ય: (મય:) અસુમતાં મૃતિ-જાતિ-અહિતાય (રચાત્), તં આયતં ન: મવં પ્રલઘુતાં નય ।

અથવા

નિર્મથિત-ઉદ્ધત-અજિન-વર-અગ-મનસ્-મવ-માય ! જિન-વર-આગમ ! ય: અસુમતાં
મૃતિ-જાતિ-અ-હિતાય નો (મવતિ), તં આયતં મવ પ્રલઘુતાં નય ।

શબ્દાર્થ

અસુમતાં (મૂં અસુ-મત) = પ્રાણીઓના.

મૃતિ = મરણ, મૃત્યુ.

જાતિ = જન્મ.

હિત = હિત, કલ્યાણ.

અહિત = અહિત, અનર્થ.

મૃતિજાત્યહિતાય = મરણ અને જન્મરૂપ અહિ-
તને માટે.

ય: (મૂં યત્) = જે.

આગમ = આગમ, સિદ્ધાન્ત, પ્રવચન.

જિનવરાગમ! = હે જિનેન્દ્રસેના (પ્રરૂપેણ)
સિદ્ધાન્ત!

નો = નહિ.

મવં (મૂં મવ) = સંસારને.

આયતં (મૂં આયત) = વિશાળ.

પ્રલઘુતાં (મૂં પ્રલઘુતા) = અત્યંત લઘુતા પ્રતિ.

નય (ષાં ની) = નું લઇ બા.

નિર્મથિત (ષાં મન્ય) = નોટ કરેલ.

ઉદ્ધત = (૧) ઉદ્ધત; (૨) ઊંચે ફેંકી દીધેલ.

આજિ = સંશ્રામ, વિગ્રહ.

નવ = નૂતન.

રાગ = અભિલાષ, મનોરથ.

મનોમવ = (૧) મદન; (૨) મનમાં ઉત્પન્ન થનાર.

માયા = માયા, કપટ.

અજિન = અર્થ, આમડું.

મવ = મહાદેવ.

નિર્મથિતોદ્ધતાજિનવરાગમનોમવમાય ! = (૧)

નાશ કર્યો છે ઉદ્ધતની સાથેના સંશ્રામનો,

નવીન મનોરથનો, મદનનો અને માયાનો

જેણે એવા ! (૨) ઉદ્ધામ સંશ્રામ કરવા-

રૂપ નૂતન અભિલાષાવાળા મનમાં ઉત્પન્ન

થનારી માયાનો ધ્વંસ કર્યો છે જેણે

એવા ! (૩) ઊંચું ફેંક્યું છે આમડું જેણે

એવા અને વળી ઉત્તમ પર્વતને વિષે

ચિત્ત છે જેનું એવા મહાદેવની માયાનું

નિર્મથન કર્યું છે જેણે એવા ! (સં)

શ્લોકાર્થ

આગમની પ્રશંસા—

" ઉદ્ધત (મનુષ્યો) સાથેના વિગ્રહનો, (દ્રવ્યાદિક ઉપર થનારા) નવીન મનોરથનો,
મદનનો અને માયાનો નાશ કર્યો છે જેણે એવા [અથવા ઉદ્ધામ સંશ્રામ કરવામાં નૂતન

અભિજ્ઞાપાયુક્ત એવા મનમાં ઉત્પન્ન થતી માયાનો પ્રધ્વંસ કર્યો છે જણે એવા] (હે પ્રવચન) ! હે જિનેશ્વરના આગમ ! જે (ભવ) પ્રાણીઓને મૃત્યુ અને જન્મરૂપ અહિતને માટે થાય છે, તે અમારા દીર્ઘ ભવને (સંસારને) તું અત્યંત લઘુ કર (અર્થાત્ અમારા જન્મ-મરણનો અંત લાવી તું મુક્તિ અર્પણ કર). ”

અથવા

“ (તાણ્ડવ નૃત્યના સમયે) જાયું ફેંક્યું છે ચર્મ જણે એવા તેમજ વળી ઉત્તમ પર્વત (અર્થાત્ કૈલાસ) ને વિષે ચિત્ત છે જેનું એવા મહાદેવની માયાનું નિર્ભયન કર્યું છે જણે એવા હે જિનરાજના સિદ્ધાન્ત ! જે (ભવ) પ્રાણીઓનાં મૃત્યુ અને જન્મના નાશને અર્થે થતો નથી (કિન્તુ ઉલટી તેની વૃદ્ધિ કરે છે) તે દીર્ઘ ભવને તું અત્યંત ટુંકો કર. ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

આગમ—

“ આગમ્યન્તે મર્યાદ્યા પરિજ્ઞાયન્તેડર્યા અનેજેત્યાગમઃ ” અર્થાત્ જે દ્વારા મર્યાદિતપણે અર્થનો યોધ થાય તે ‘ આગમ ’ છે. આ આગમ શબ્દ-જ્ઞાન છે અને એ જૈનોએ માનેલાં ‘ પ્રત્યક્ષ ’ અને ‘ પરોક્ષ ’ એમ બે પ્રકારનાં પ્રમાણો માંના પરોક્ષ પ્રમાણના સ્મરણ, પ્રત્યક્ષજ્ઞાન, તર્ક, અનુમાન અને આગમ એ પાંચ પેટા-વિભાગોમાંનું એક છે. ટુંકમાં કહીએ તો લોકોત્તર આપ્ત^૨પુરૂષોનાં વચનોથી પ્રકટ થયેલા અર્થના જ્ઞાનને ‘ આગમ ’ કહેવામાં આવે છે. ઉપચારથી આપ્ત જૈનોનાં વચનો પણ ‘ આગમ ’ કહેવાય છે.

એ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે જે શાસ્ત્રમાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન ઇત્યાદિ પ્રમાણોથી વિરૂદ્ધ કથન ન હોય, જેમાં આત્મોન્નતિને લગતો વિશેષતઃ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય, જેમાં તત્ત્વના ગંભીર સ્વરૂપ ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો હોય, જેમાં રાગ-દ્વેષને સર્વથા તિલાંજલિ આપવામાં આવી હોય, તેવું પવિત્ર શાસ્ત્ર ‘ આગમ ’ એવી સંજ્ઞાને લાયક ગણી શકાય.

૧ પ્રમાણસંબંધી સ્થૂલ માહિતી સાર જુઓ ન્યાયવિજયજીકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિના તૃતીય સ્તબકને મારો વિવેચનાત્મક અનુવાદ.

૨ કહેવા લાયક (અભિલાષ) પદાર્થોને જે યથાર્થ રીતે જાણે છે અને જેવું જાણે છે તેવું જ કહે છે, તે આપ્ત કહેવાય છે. આ આપ્તના ‘ લોકિક ’ અને ‘ લોકોત્તર ’ એમ બે પ્રકારો છે. તેમાં પિતા વિગેરે ‘ લોકિક ’ આપ્ત છે, જ્યારે સર્વત, તીર્થંકરાદિ ‘ લોકોત્તર આપ્ત ’ છે.

૩ ‘ ઉપચાર ’ એટલે ‘ આરોપ ’. જે વસ્તુ જેમાં ન હોય, છતાં તેમાં કારણવશાત્ તેનો આરોપ કરે તો ઉપચાર, આરોપ, સમારોપ છે. દાખલા તરીકે અવિકલ કારણને કંટલેક રચલે કાર્ય જેવું ગણવામાં આવે છે. જેમકે ખાખો-ચીઆનું પાણી પગના રોગનું કારણ છે, તેથી તે ખાખોચીઆના જલને ઉપચારથી રોગ કહી શકાય છે. તેવીજ રીતે પ્રસ્તુતમાં યથાર્થ આગમ-જ્ઞાનનું કારણ આપ્ત પુરૂષોનાં વચનો હોવાથી, તે વચનોને ઉપચારથી આગમ કહી શકાય. અર્થાત્ જોકે આપ્તોના વચનો બાપ-વર્ગણના પુદ્ગલરૂપ છે, પરંતુ તે આગમ-જ્ઞાનનું અવિકલ કારણ હોવાથી તેમાં આગમનો આરોપ, ‘ ઉપચાર યથા ’ શકે છે.

વિશેષમાં ઝેનેના આવા પવિત્ર શાસ્ત્રના-આગમના અંગ, ઉપાંગાદિ એમ કરીને વિસ્તાળીસ (૪૫) વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. તૃતીય પ્રલોકના સ્પષ્ટીકરણમાં ગણ્યવેલાં બાર અંગોમાંનાં દ્વિવાદ સિવાયનાં ૧૧ અંગો, ૧૨ ઉપાંગો,^૨ ૧૦ પ્રકીર્ણ^૩ (પયજ્ઞા), ૬ છેદ-સૂત્ર,^૪ નન્દી, અનુયોગ-દ્વાર અને ૪ મૂલ-સૂત્ર^૫ એમ ૪૫ આગમો છે.

આ ૪૫ આગમોની સ્થૂલ રૂપરેખા સિદ્ધાન્તાગમરતવમાં જિનપ્રભસૂરિજીએ આલેખી છે.

શ્રીરોહિણ્યૈ નમઃ—

વિશિલ્લશઙ્કજુષા ધનુષાડ્સત્સત્—

સુરમિયા તતતુન્નમહારિણા ।

પરિગતાં વિશદામિહ રોહિણીં

સુરમિયાતતતું નમ હારિણા ॥ ૧૬ ॥ ૪ ॥

—કૃત૦

ટીકા

વિશિલ્લશંલેતિ । ‘વિશિલ્લશઙ્કજુષા’ શરક્મ્બુભાજા । ‘ધનુષા’ કાર્મુકેણ । ‘અસ્તસત્સુર-મિયા’ અસ્તા સત્સુરાણાં ઉત્કૃષ્ટામરાણાં મીર્યેન વેન । ‘તતતુન્નમહારિણા’ તતા નુન્નાઃ—પેરિતાઃ મહાન્ત અરપો યૈન તેન । ‘પરિગતાં’ પરિવીતામ્ । ‘વિશદાં’ શુક્લવર્ણામ્ । ‘ઇહ’ અત્ર જગતિ । ‘રોહિણીં’ રોહિણ્યભિધાનામ્ । ‘સુરમિયાતતતું’ સુરમિસ્થિતત્વદેહામ્ । ‘નમ’ મણિપત । ‘હારિણા’ રવિરેણ । ધનુષા પરિગતાં રોહિણીં નમેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૧૬ ॥

૧ ૧૨ અંગને બદલે અત્ર ૧૧ અંગોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે યોગ-પ્રતિબદ્ધની અપેક્ષાએ આગમોની સંખ્યા ૪૫ ની છે. હાલમાં બારશું અંગ વિધવાન નથી, તેથી તેના ‘યોગ’ ન હોનાથી તે અત્ર ગણવામાં આવેલું નથી.

૨ બાર ઉપાંગો—(૧) ઔપયાતિક, (૨) રાજપ્રસીધ, (૩) છવાછવાલિગમ, (૪) પ્રજ્ઞાપના, (૫) જગમૂદ્ધીપ—પ્રજ્ઞપિત, (૬) ચન્દ્ર—પ્રજ્ઞપિત, (૭) સૂર્ય—પ્રજ્ઞપિત, (૮) નિરયાવલિ (કલ્પિકા), (૯) કલ્પયાવતંસિકા, (૧૦) પુષ્પિકા, (૧૧) પુષ્પ-ચૂલકા અને (૧૨) પૃથ્વિદશા.

૩ દશ પ્રકીર્ણ—(૧) અતુઃશરણ, (૨) સંસ્તાર, (૩) આતુર-પ્રત્યાખ્યાન, (૪) ભક્ત-પરિજ્ઞા, (૫) તન્દુલ-ચૈયારિક, (૬) અન્દ્ર-વેધ્યક, (૭) દેવેન્દ્ર-સ્તવ, (૮) ગણિ-વિદ્યા, (૯) મહા-પ્રત્યાખ્યાન અને (૧૦) વીર-સ્તવ.

૪ છ છેદ-સૂત્રો—(૧) નિશીથ, (૨) મહાનિશીથ, (૩) વ્યવહાર, (૪) દશાશ્રુત-રકંધ, (૫) બૃહત્-કલ્પ અને (૬) પંચ-કલ્પ.

૫ બાર મૂલ-સૂત્રો—(૧) ઉત્તરાધ્યયન, (૨) આવરયક, (૩) દશાધિકારિક અને (૪) પિણ-નિર્ણયિક.

रोहिणीदेवी.

निर्याणकलिकायाम्—

“तत्राद्यां रोहिणीं धवलवर्णां सुरभिवाहनां चतुर्भुजामक्षसूत्रवाणा-
न्वितदक्षिणपाणिं सहधनुर्भुक्त्वामपाणिं चेति ।”

અવચૂરિઃ

ધનુષા મણિવતહસ્તાં રોહિણીં દેવીં નમઃ । ધનુષા કિંમૂતેન । શરશઙ્ગસહિતેન । અસ્તા ધસ્તા સત્સુ-
રાણાં પ્રકૃદ્દેવાનાં મીર્યેન । તતાઃ પ્રવૃતા નુજાઃ પ્રેરિતા મહાન્તોડરયો વેન । પરિગતાં પરિવારિતામ્ ।
વિશવાં શુક્રવર્ણામ્ । હ્રાજા જગતિ । રોહિણીં રોહિણ્યમિધાનામ્ । સુરમિર્ગોસ્ત્ર વાતા પ્રાપ્તા તનુર્યસ્યાસ્તાં
દેવીં નમઃ પ્રણિપત । ધનુષા કિંમૂતેન । હારિણા મનોહરેણ ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

વિશિષ્ટ-શઙ્ગ-જુષા, અસ્ત-સત્-સુર-મિયા, તત-નુજ-મહત્-અરિણા, હારિણા ધનુષા
(મણિવતહસ્તાં) વિશ્વાં, સુરમિ-યાત-તનું હ્રા પરિગતાં રોહિણીં નમઃ ।

શીલ્પાર્થ

વિશિષ્ટ=આધુ.

શઙ્ગ=શંખ.

જુષ=સેવવું.

વિશિષ્ટશઙ્ગજુષા=આધુ અને શંખથી યુક્ત.

ધનુષા (મૂં ધનુસ્)=ધનુષ્ય વડે.

સત્=(૧) સન્ન્યન; (૨) સારા.

મી=ભય, ભીતિ.

અસ્તસત્સુરમિયા=(૧) દૂર કર્યો છે સન્ન્ય-
નોનો તેમજ દેવોનો ભય જેણે એવા,
(૨) નાશ કર્યો છે સારા દેવોના ભયનો
જેણે એવા.

તત (ધાં તત્)=પ્રસારી દીધેલ.

નુજ (ધાં નુજ)=હાંકી કાઢેલ, મારી હડાવેલ.

અરિ=શત્રુ, દુશ્મન.

તતનુજમહારિણા=લાંબા કરી દીધા છે તેમજ
મારી હડાવ્યા છે મોટા મોટા શત્રુઓને
જેણે એવા.

પરિગતાં (મૂંપરિગતા)=(૧) પ્રખ્યાત; (૨)
વીંટાયેલી.

વિશ્વાં (મૂં વિશ્વ)=(૧) શ્વેત વર્ણવાળી,
(૨) નિર્મલ.

હ્રા=આ જગતમાં.

રોહિણીં (મૂં રોહિણી)=રોહિણી (દેવી)ને.
સુરમિ=ધેનુ, ગાય.

તનુ=દેહ.

સુરમિયાતતનું=ધેનુને પ્રાપ્ત થયેલો છે દેહ
જેનો એવી.

નમ (ધાં નમ)=તું નમન કર.

હારિણા (મૂં હારિણ અથવા હારિ)=મનોહર.

શ્લોકાર્થ

રોહિણી દેવીને નમસ્કાર—

“ બાહુ અને શંખથી યુક્ત એવા, તથા દૂર કર્યો છે સન્ન્યન અને સુરનો ભય જેણે
એવા [અથવા દૂર કરી છે સુદેવોની ભીતિ જેણે એવા], તેમજ લાંબા કરી દીધા છે તથા
મારી હડાવ્યા છે મોટા મોટા દુશ્મનોને જેણે એવા અને વળી મનોહર એવા ધનુષ્ય વડે
(અલંકૃત છે હસ્ત જોનો) એવી અને વળી શ્વેત-વર્ણી [અથવા નિર્મળ], તેમજ
ધેનુ ઉપર બેસનારી છે દેહ જોનો એવી, તથા આ જગતમાં રોહિણી તરીકે પ્રખ્યાત
[અથવા (પરિજનોથી) પરિવૃત] એવી (દેવી)ને (હે ભગ્ય-જન !) તું નમન કર. ”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

“પુણ્યબીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી” એ રોહિણી શબ્દનો ન્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ખાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે કુન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇત્યાદિકના જેવી ચૈતવર્ણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હરીકૃત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી ભેઈ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તત્રાયાં રોહિણીં ધવલવર્ણાં સુરમિવાહનાં ચતુર્મુખામક્ષસ્રવણાન્વિતદક્ષિણપાળિં શઙ્ખચતુર્ધુક્-
વામપાળિં ચેતિ.”

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

શઙ્ખાક્ષમાલાશરચાપશાલિ-
ચતુષ્કરા કુન્દતુપારગૌરા ।
ગોગામિની ગીતવરપ્રભાવા
શ્રીરોહિણી સિદ્ધિમિમાં વદાતુ ॥

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યનો અન્વય કરતી વેળાએ ‘ધનુષા’ની સાથે સંબંધ ધરાવનાર કોઈ પણ પદ (દાખલા તરીકે ‘મણિતહસ્તાં’) અધ્યાહાર છે એમ માનવું પડે છે.^૧ આ પ્રમાણે અધ્યાહાર લેવાનો વિચાર ન થાય, તો તે પણ કથંચિત્ ચાલી શકે તેમ છે; કેમકે ‘ધનુષા પરિગતાં’ એમ અન્વય કરવાથી કોઈ પણ પદ અધ્યાહાર છે એમ સમજવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, પરંતુ તેમ થતાં ‘ફહ’ શબ્દને ‘નમ’ દ્વિયાપદની સાથે લેવાની જરૂરીઆત જણાય છે અને આ અર્થ બહુ ઈષ્ટ નથી એમ લાગે છે. ત્યારે શું આ પદ કેટલોક અંશે દ્વિધિત છે, અપૂર્ણ છે એમ માનવું ઠીક ગણાય ખરૂં? અને તેમ હોય તો આ મહાકવિની કૃતિ પણ દોષાંકિત કંઈ ખરી કેની? આ પ્રશ્નનો આગળ ઉપર ૪૪ માં શ્લોકમાં વિચાર કરીશું.

^૧ વિચારો શ્રીખાંધ-ભટ્ટસંસ્કૃત ચતુર્વિંશતિકાના સોળમા શ્લોકનો અન્વય; ત્યાં પણ ‘ઝપલક્ષિતા’ કે તેનું કોઈ પદ અધ્યાહાર છે એમ માનવું પડે છે.

૫ શ્રીસુમતિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુમતિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

મદમદનરહિત ! નરહિત !

સુમતે ! સુમતેન ! કનકતારેતારે ! !

દમદમપાલય ! પાલય

દરાદરાતિક્ષતિક્ષપાતઃ પાતઃ ! ! ૧૭ ॥

—આર્ય૦

ટીકા

મદમદનેતિ । ‘મદમદનરહિત !’ મદઃ—અહલ્કુનરઃ મદનઃ—કામઃ જ્ઞાભ્યાં રહિતઃ તસ્ય સમ્બોધનમ્ । ‘નરહિત !’ નરેભ્યો હિત ! ! ‘સુમતે’ સુમતિઅભિધાન ! ! ‘સુમતેન’ સુમતસ્ય સદા-ગમેન સ્વામિન્ અથવા સુમતેન કરણભૂતેન । ‘કનકતાર’ તપનીયોજ્જ્વલ ! ! ‘ઇતારે’ ગતશત્રો ! ! ‘દમદં’ પ્રશમદમ્ । ‘અપાલય’ અપગતનિલય । ‘પાલય’ રક્ષ । ‘દરાત્’ ત્રાસાત્ । ‘અરાતિક્ષતિ-ક્ષપાતઃ’ અરાતિક્ષતિઃ—શત્રુભ્ય ઉપમર્દઃ સૈવ રૌદ્રાત્મકત્વાત્ ક્ષપા—રાત્રિઃ તસ્યાઃ સકાશાત્ । ‘પાતઃ !’ ત્રાયક ! ! હે સુમતે ! દરાત્ દમદં પાલયેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૧૭ ॥

અવચૂરિઃ

હે મદકામાભ્યાં ત્યક્ત ! હે નરેભ્યો હિત ! હે સુમતિજિન ! દમદ પ્રશમદં નરં દરાદિહલોકાદિભેદ-ભિન્નસાધ્વસાત્ પાલય રક્ષ । હે સુમતેન સુસિદ્ધાન્તસ્વામિન્ ! ! યદ્વા સુમતેન કરણભૂતેન । હે અપાલય અપગતનિલય ॥ હે કનકતાર તપનીયોજ્જ્વલ ! ! હે ઇતારે ગતશત્રવ ! ! હે પાતસ્ત્રાયક ! ! અરાતિક્ષતિઃ શત્રુભ્ય ઉપમર્દઃ સૈવ રૌદ્રાત્મકત્વાત્ ક્ષપા રાત્રિસ્તસ્યાઃ સકાશાત્ ॥ ૧૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) મદ-મદન-રહિત ! નર-હિત ! સુમત-ઇન ! (અથવા સુમતેન) કનક-તાર ! ઇત-અરે ! અપ-આલય ! અરાતિ-ક્ષતિ-ક્ષપાતઃ પાતઃ ! સુમતે ! (ત્વં) દરાત્ દમ-દં પાલય ।

શબ્દાર્થ

મદન=કામદેવ, કંઈ.

મદમદનરહિત ! =હે કંઈ અને કંઈથી રહિત !

નર=મનુષ્ય.

નરહિત ! =હે મનુષ્યોને હિતકારી ।

સુમતે ! (મું સુમતિ) =હે સુમતિ (નાથ) ।

ઇન=સ્વામી.

સુમતેન ! =હે સુસિદ્ધાંતના સ્વામિન્ !
 સુમતેન (મૂં સુમત) =સુસિદ્ધાંત વડે.
 તાર =ઉજ્જવલ, પ્રકાશિત.
 કનકતાર ! =હે કાંચનના જેવા ઉજ્જવલ !
 હત (ઘાં હ) =ગયેલ.
 હતારે ! =ગયેલા છે શત્રુઓ જેના એવા ! (સં૦)
 હમ =શમ, ઉપશમ.
 હા =આપતું.
 હમવં =ઉપશમને આપનારાને.
 આલય =ગૃહ.

અપાલય ! =ત્યાગ કર્યો છે ગૃહનો જેણે
 એવા ! (સં૦)
 પાલય (ઘાં પાલ) =તું બચાવ, રક્ષણ કર.
 દરાત્ (મૂં દર) =ભયથી.
 અરાતિ =શત્રુ.
 ક્ષતિ =ઉપદ્રવ.
 ક્ષપા =રાત્રિ, નિશા.
 અરાતિક્ષતિક્ષપાત્ =શત્રુ તરફથી થતા ઉપ-
 દ્રવરૂપી રાત્રિથી.
 પાત્ ! (મૂં પાત્) =હે પાલક !

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ—

“ હે દર્પ અને હંદર્પથી રહિત (પંચમ તીર્થંકર) ! હે મનુષ્યના હિતકારી (જિનેશ્વર) !
 હે સુસિદ્ધાન્તના (પ્રદૂષક હોવાથી તેના) સ્વામિન્ ! હે સુવર્ણના સમાન ઉજ્જવલ (પ્રભો) !
 નષ્ટ થયા છે હુશ્મનો જેના એવા હે (દેવાધિદેવ) ! ત્યાગ કર્યો છે ગૃહનો (અર્થાત્ ગૃહસ્થા-
 શ્રમનો) જેણે એવા હે (ઈશ) ! હે શત્રુઓ તરફથી થતા ઉપદ્રવરૂપી રાત્રિથી રક્ષણ કર-
 નારા (પરમેશ્વર) ! હે (શોભન અતિવાળા) સુમતિ (નાથ) ! તું પ્રશમને આપનારા (મુનિવર) ને
 (સુસિદ્ધાન્તદ્વારા) ભયમાંથી બચાવ. ”—૧૭.

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીસુમતિનાથ—

સુમતિનાથ એ જૈનોના પંચમ તીર્થંકર છે. એમનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં થયો હતો. સુમંગલા રાણી અને મેઘરથ રાજા એ એમનાં માતૃપિતા થતાં હતાં. એમના કૌચના લક્ષણથી લક્ષિત તેમજ સુવર્ણવર્ણી દેહરું પ્રમાણ ત્રણસે ધનુષ્ય જેટલું હતું. એમનું આળીસ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં એઓ અજરામર પદ પામ્યા.

દમ (ઉપશમ) વિચાર—

દમ કહો કે ઉપશમ કહો કે નિષ્ક્રિયાત્વ કહો એ બધું એકજ છે. કેમકે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ રૂપી ચાર કષાયોને કાણુમાં રાખવા—તેમને રોકી રાખવા—તેમનાથી વેગળા રહેવું એ ‘ઉપશમ’ છે. જેવો ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો કે તરતજ તેનો સહચારી માન પણ ઉદ્ભવે છે, અને જ્યાં ક્રોધ અને માનરૂપી દ્વંદ્વ પ્રકટ થયું કે પછી માયા અને લોભ રૂપી દ્વંદ્વને પ્રકટ થતાં વાર

લાગતી નથી. આથી કરીને કોષાદિક ચાર કષાયોનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખીને ઐટલે કે તે કષાયોનું સામાન્ય સ્થપાતાં આત્મિક લક્ષ્મી પલાયન કરી બાંધે છે અર્થાત્ તે ચાર ચંડાળની ચોક્કસની ગુલામગીરી કરવાથી આત્માને અનેક પ્રકારના કટુ વિષાકો લોગવવા પડે છે એ વાતને સંપૂર્ણ લક્ષ્યમાં રાખીને જેમ બને તેમ આ ચંડાળોથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો; અને તેમ છતાં પણ કોઈકારણસર આવા ચંડાળોનો સ્પર્શ થઈ બાંધ, તો તે સ્પર્શના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે સદ્ભાવનારૂપી જલથી આત્માનું પ્રક્ષાલન કરવું. કષાય વિનાની શાંત વૃત્તિ યાને ઉપશમ એ અનેક હિતના કારણરૂપ છે. રાગ-દ્વેષાદિકથી ઉદ્ભવતા વિકલ્પોને શમાવી દબાવે-વિભાવને યાને પરભાવને તિલાંજલિ આપીને, ટુંક સમયને માટે પણ સ્વ-ભાવમાં વર્તવામાં આવે અર્થાત્ આત્મ-રમણ થઈ શકે, તો તે દ્વારા જે સુખ-આનંદ આત્મા અનુભવી શકે છે, તે સુખની આગળ ઇદ્રાદિકનાં પણ સુખ-આનંદ કંઈ ગણત્રીમાં નથી.

વિશેષમાં શાન્ત-ઉપશાન્ત-પ્રશાન્ત વૃત્તિ વગરનાં અર્થાત્ સમતા રસનું પાન કર્યા વિના કરાતાં શુભ અનુષ્ઠાનો પણ લેખે થતાં નથી. અર્થાત્ પ્રભુ-પૂજ, જપ, તપ, ચારિત્ર ઇત્યાદિ ઉપશમ-રહિત હોય, તો તે ચંક વિનાનાં મીઠાં જેવાં છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું પણ છે કે “ઉવસમ સારં તુ સામન્ત” અર્થાત્ ઉપશમપૂર્વકનું જ ચારિત્ર પ્રશંસનીય છે.

છેવટમાં ગજસુકુમાર, મેતાર્ય યુનિ, અંધક સાધુ ઇત્યાદિ મહાત્માઓએ કેવી રીતે ઉપશમ-રસનું સેવન કર્યું અને તેથી શું લાભો મેળવ્યા, તે વરક પૂરતું ધ્યાન આપવાની સૂચના કરી આ વિષયને અત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

ભય અને તેના પ્રકારો—

શાસ્ત્રમાં ભયના સાત, આઠ તેમજ સોળ પ્રકારો વર્ણવ્યા છે. તેમાં સાત ભયો તો નીચે મુજબ છે:—(૧) ઈહલોક-ભય (સામતીયથી ભય, જેમ મનુષ્યને મનુષ્યથી), (૨) પરલોક-ભય (વિભતીયથી ભય, જેમ મનુષ્યને સિંહાદિકથી), (૩) અકસ્માદ્-ભય (વિજ્ઞાતી આદિથી), (૪) આજીવિકા-ભય (ઉદર-પૂરણનો ભય), (૫) આદાન-ભય (ચોરનો ભય), (૬) મરણ-ભય અને (૭) અપકીર્તિ-ભય.

ભયના આઠ પ્રકારો તો રોગ, જલ, દાવાનલ, સર્પ, ચોર, સિંહ, હાથી અને સંચામ છે. એ વાત તેમજ આ અષ્ટ પ્રકારના ભયોનું વર્ણન માનતુંગસૂરિએ રચેલા નમિહાણુ સ્તોત્ર ઉપરથી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. વિશેષમાં ચોરને બદલે કારાગૃહ (બંધન)નો ભય તરીકે પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, એ વાત તેમજ આઠે ભયોનું વર્ણન આ સૂરિજીના રચેલા ભક્તભર સ્તોત્રના ૩૪-૪૨ શ્લોકો ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

હવે જે ભયોના સોળ પ્રકારો યાદવામાં આવે છે, તેનાં નામો બનતા સુધી તો અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમની ટીકામાંથી મળી શકશે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

અત્યાર સુધીનાં આ સોળ (૧૬) પદ્યોમાં જે ચમત્કૃતિ નજરે પડતી હતી, તે ચમત્કૃતિને બદલે હવે અન્ય પ્રકારની ચમત્કૃતિ આમાં તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણે પદ્યોમાં પણ દ્રષ્ટિ-ગોચર

થાય છે. આ ચમત્કૃતિને એક પ્રકારના ‘ચમક’ તરીકે જોળખાવી શકાય તેમ છે. એકના એક અક્ષરોનો-ભલે પછી તે બે હોય, ત્રણ હોય કે ચાર હોય-તેનો તરતને તરત ફરીથી ઉલ્લેખ કરીને કવિરાજે અન્ય ચમત્કૃતિનું આશ્ચર્યાત્મક ચિત્ર આલેખ્યું છે. આ ચિત્રની સ્થૂલ રૂપરેખા નીચે મુજબ છે:—

મદ, મદ; નરહિત, નરહિત; સુમતે, સુમતે; નક, નક; તારે, તારે;
દમ, દમ; પાલય, પાલય; દરા, દરા; તિશ્વ, તિશ્વ; પાતઃ, પાતઃ.

એ નિવેદન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા શ્લોકી નથી કે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદો પછુ ૬, ૧૦, ૧૧ અને ૧૨ માં શ્લોકોની માફક આર્યાગીતિ^૧માં રચાયેલાં છે.

સમગ્રજિનેશ્વરાણાં વિજ્ઞાતિ:—

વિધુતારા ! વિધુતારા !

સદા સદાના ! જિના ! જિતાઘાતાઘા : !

તનુતાપાતનુતાપા !

હિતમાહિતમાનવનવવિભવા ! વિભવા : ! ॥ ૧૮ ॥

—આર્યા૦

ટીકા

વિધુતારેતિ । ‘વિધુતારા:’ વિધુતં આરં અરીણાં સમૂહઃ, અરણં વા આરઃ ભ્રમણં અર્થાત્ સંસારે યૈસ્તે । ‘વિધુતારા:’ ચન્દ્રોજ્જ્વલા: । ‘સદા’ સર્વકાલમ્ । ‘સદાના:’ દાન-સહિતા: । ‘જિના:’ તીર્થકૃત: । ‘જિતાઘાતાઘા:’ જિતં અઘાતં-ઘાતવર્જિતં અર્થ-પાપં યૈસ્તે । ‘તનુત’ વિસ્તારયત । ‘અપાતનુતાપા’ અપગતો અતનુ-ર્નહાન્ તાયો યેયાં તે । ‘હિતં’ યથ્યમ્ । ‘આહિતમાનવનવવિભવા’ આહિતો-જનિતો માનવાનાં નવવિભવઃ-પ્રત્યગ્રૈશ્વર્યં યૈસ્તે । ‘વિભવા:’ વિગતસંસારા: । હે જિના: હિતં તનુવેતિ સમ્બન્ધ: ॥ ૧૮ ॥

અવચૂરિ:

વિધુતારા હે જિના: ! હિતં તનુત કુરત । વિધુતમારમરીણાં સમૂહોડરણં વા અરો ભ્રમણમર્થાત્ સંસારો યૈસ્તે । તથા વિધુશ્ચન્દ્રસ્તદ્વજ્જ્વલા: । સદાના: સત્યાગા: । જિતમઘાતં ઘાતવર્જિતમર્થ પાપં યૈસ્તે । અપગતમહાતાપા: । આહિતો વિસ્તીર્ણો માનવાનાં નવવિભવો નવઃ પ્રત્યગ્રૈશ્વર્યં યૈસ્તે । તથા વિગતસંસારા: ॥ ૧૮ ॥

૧ પુત્ર-રત્નાકરમાં ‘આર્યા-ગીતિ’નું લક્ષણ નીચે મુજબ આપેલું છે:—

“આર્યાપૂર્વાર્થ યદિ, શુરુણેકેનાધિકેન નિધને યુક્તમ્ ।

દ્વિતરત્ તદ્વચ્ચિલિલં, લલં યદીયમુદિતેવમાર્યાગીતિ: ॥”

અન્વયઃ

(હે) વિધુત-આરાઃ ! વિધુ-તારાઃ ! સ-દાનાઃ ! જિત્વ-અપાત-અધાઃ ! અપ-અ-તનુ-તાપાઃ ! આહિત-માનવ-નવ-વિમવાઃ ! વિ-મવાઃ ! જિનાઃ ! (યૂયં) સદા હિતં તનુત ।

શબ્દાર્થ

વિધુત (ધાં ધુ)=નાશ કરેલ.

આર=(૧)શત્રુઓના સમૂહ; (૨) ભ્રમણ.

વિધુતારાઃ=(૧)નાશ કર્યો છે શત્રુઓના સમૂહનો જેમણે એવા (સં), (૨)અંત આણ્યો છે (સંસાર-) ભ્રમણનો જેમણે એવા. (સં)

વિધુ=ચન્દ્રમા.

વિધુતારાઃ !=હે ચન્દ્રમાના જેવા ઉજ્જવળ !

સદા=હંમેશ.

દાના=દાન, ત્યાગ.

સદાનાઃ !=હે દાન-સહિત !

જિનાઃ ! (મૂં જિન)=હે જિનો, હે તીર્થંકરો !

અપાત=ધાત-રહિત, અધાતી.

જિતાપાતાપાઃ !=જીત્યાં છે ધાત-રહિત પાપોને જેમણે એવા ! (સં)

તનુત (ધાં તન્)=(૧) કરો; (૨) વિસ્તારો.

અતનુ=મહાન, અનંત.

તાપ=સંતાપ.

અપાતનુતાપાઃ !=દૂર કર્યો છે મહાસંતાપ જેમણે એવા ! (સં)

હિતં (મૂં હિત)=કલ્યાણનો.

આહિત (ધાં હા)=(વિસ્તાર) કરેલ.

વિમવ=વૈભવ, સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય.

આહિતમાનવનવવિમવાઃ !=વિસ્તાર કર્યો છે મનુષ્યોના નવીન ઐશ્વર્યનો જેમણે એવા ! (સં)

વિ-મવાઃ !=અંત આણ્યો છે સંસારનો-જન્મનો જેમણે એવા ! (સં)

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને વિનંતિ—

“ નાશ કર્યો છે શત્રુ-સમૂહનો જેમણે એવા^૧ [અથવા અંત આણ્યો છે (સંસાર-) ભ્રમણનો જેમણે એવા] હે (જિનેશ્વરો) ! હે ચન્દ્રમા જેવા ઉજ્જવળ^૨ (તીર્થંકરો) ! હે ત્યાગ-સહિત (અર્થાત્ દીક્ષા-સમયે સંવત્સરી દાન દેનારા^૩) (તીર્થપતિઓ) ! જીત્યાં છે ધાત-વર્જિત પાપો જેમણે એવા^૪ (તીર્થેશ્વરો) ! નષ્ટ થયો છે મહાન સંતાપ જેમનો (અથવા જેમનાથી) એવા^૫ હે (જિનવરો) ! વિસ્તાર કર્યો છે મનુષ્યોના નવીન ઐશ્વર્યનો જેમણે એવા^૬ હે (પરમેશ્વરો) ! અંત આણ્યો છે સંસારનો (અર્થાત્ જન્મ, જરા અને મરણનો) જેમણે એવા^૭ હે (જિનપતિઓ) ! હે જિનો ! તને નિરંતર કલ્યાણનો વિસ્તાર કરો (અર્થાત્ પ્રાણિ-વર્ગનું હિત કરો). ”—૧૮.

૧-૭ આ બધાં વિશેષણો પ્રથમ વિભક્તિવાચક પણ ગણી સકાય તેમ છે.

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનું લક્ષણ—

જિનેશ્વરનાં કેટલાંક લક્ષણો તો આપણે જોઈ ગયા છીએ. આ શ્લોકદ્વારા વળી તે સંગ્રંધમાં એક વિશેષ લક્ષણ બહુવાનું મળે છે. તે એ છે કે એક વખત સુક્તિ-રમણીને વર્ષા પછી કોઈ પણ કારણસર તે જીવ ફરીથી સંસારરૂપી કાઢવમાં નિમગ્ન થતો નથી, અર્થાત્ મોક્ષ ગયેલો જીવ જન્મ-મરણને છેલ્લી સલામ ભરી દે છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે તીર્થંકર-પદ પ્રાપ્ત કર્યા વિના પણ મોક્ષ ગયેલા જીવો તો બાબુએ રહ્યા; ખુદ તીર્થંકરો પણ એક વખત નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પોતાના તીર્થનું અસ્તિત્વ ભૂલી જતું હોય તો પણ-પોતાનું શાસન ચાલૂ ન રહેતું હોય તો પણ તીર્થ-પ્રવર્તનની અભિલાષાથી પણ સંસારમાં ફરી અવતરતા નથી. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે નિમ્નલિખિત મન્તવ્યની સાથે જેન દર્શન મળતું આવતું નથી.

“યદા યદા હિ ધર્મસ્ય, ગ્લાનિર્મયતિ મારત ।।

અધ્યુત્યાનાય ધર્મસ્ય, તદાઽઽત્માનં સૃજામ્યહમ્ ॥”

—ભગવદ્ગીતા, ચતુર્થ અધ્યાય, સપ્તમ શ્લોક.

સુક્ત જીવોના પુનરાગમનનો અસંભવ—

જે સ્થાનમાંથી કોઈ પણ કારણસર અધઃપતન થાય, તે સ્થાન અત્યુત્તમ નજ ગણાય, તો તેને ‘મોક્ષ’ એવી સંજ્ઞા તો ક્યાંથીજ અપાય ? વળી પ્રથમ અભિલાષા પણ જ્યાં સુધી બાકી રહી હોય, ત્યાં સુધી સુક્તિ કેમ સંભવે ? અને એવી અભિલાષા જ્યારે સુક્ત થયા પછી પણ પરિપૂર્ણ કરવાની બાકી રહી જાય, તો તેવા સુક્ત જીવને ‘કૃત-કૃત્ય’ તો કહેવાયજ ક્યાંથી ?

આ સંગ્રંધમાં એવી કલીલ કરવામાં આવે કે ઈશ્વર તો નિષ્કામ વૃત્તિથી કાર્ય કરે છે અને જીવો ઉપર ઉપકાર કરવો એ તો એનો સુખ્ય ઉદ્દેશ છે, તો આ કલીલ પણ પાયા વિનાની છે. કેમકે સમસ્ત જીવોના ઉપર એકી વખતે સુક્તિ-પદ મળ્યું તેની બહુ ખુશાલી તરીકે ન હોય ? તેમ કેમ તેણે ઉપકાર કર્યો નહિ કે જેથી કરીને આવી રીતે ધર્મનો લોપ થવાનો વારંવાર અવસર આવતાં તેને સુક્તિ-પુરીમાંથી ફરી ફરીને સંસારમાં આવવું ન પડત ? અને વળી માની લઈએ

૧ શું ગૌતમસ્વામીને મહાવીરસ્વામી પરત્રેના પ્રથમ રાગને લઇને કેવલ-જ્ઞાન મેળવવામાં ખવેલ પહોંચ્યું હતું નહિ વાર ?

૨ એ વાત મારી ધ્યાન બહાર નથી કે અન્ય દર્શનકારો ઈશ્વરને નિત્ય-સુક્ત તેમજ એકજ તથા વળી સર્વવ્યાપક માને છે. પરંતુ ‘સુક્ત’ શબ્દથી કોનો બ્યવહાર થઈ શકે તે વિચારતાં તેમજ એકજ વ્યક્તિને ઈશ્વર-પદ પ્રાપ્ત થયું અને અન્ય વ્યક્તિઓ તેવું પદ કદાપિ પ્રાપ્ત નજ કરી શકે એ ઉપર ઉદ્ધાપેદ કરવાથી આ મન્તવ્યમાં કેટલી સત્યતા રહેલી છે તે આપોઆપ જોવાઈ જશે.

જેન દર્શન પ્રમાણે તો દરેક સુક્ત જીવ ઈશ્વર છે, અર્થાત્ ઈશ્વર એક નથી પણ અનેક છે; છતાં એ બૃહત્ ન ભેદ એ કે ઈશ્વરત્વ તો એકજ છે.

કે તેનામાં આવે ઉપકાર કરવાનું સામર્થ્ય પણ છે, તે પછી તે પોતાના મોક્ષ-મહેલમાં બેઠો બેઠો જ કેમ ઉપકાર કરતો નથી કે જેથી કરીને સંસારમાં ઉતરી આવવાની તેને તસ્લી લેવી ન પડે ?

હુંકમાં, 'સુક્ત જીવેનું સંસારપ્રતિ પુનરાગમન સ્વીકારવામાં અનેક હોયો ઉદ્દેશ્ય છે.'

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર^૨ દીક્ષા લે તે પૂર્વે અર્થાત્ ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન કરતાં એવી ઉદ્દેશ્યોપણ કરાવવામાં આવે છે કે જે જેનો અર્થાં હોય, તથા આવીને તે ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણેની ઉદ્દેશ્યોપણનું શ્રવણ કર્યા બાદ યાચકો પ્રભુ પાસે દાન લેવા આવે છે. ઇન્દ્રના આદેશથી કુબેરે પ્રેરેલા જુઝ્બક^૩ દેવતાઓ ઘણા સમયથી બ્રહ્મ થયેલું, નષ્ઠ થયેલું, સ્મશાનાદિક ગૃહ સ્થલમાં રહેલું, માલિકી વિનાનું એવું રૂપ્ય (રૂપું), સુવર્ણ, રત્નાદિક દ્રવ્ય અનેક સ્થલેથી લાવીને પ્રભુ સમક્ષ હાજર કરે છે. પ્રભુ બરાબર એક વર્ષ સુધી સુચેદિયથી માંડીને તે ભોજનના સમય સુધી દાન દે છે અને તેમાં પણ યાચકની આર્યનાનુસાર તેને દાન દેવામાં આવે છે. (છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આમ હોવા છતાં પણ કેટલાક નિર્ભાગી જનો યથેષ્ટ દાનનો ઉપલોગ-ભોગ કરી શકતા નથી.) દિન-પ્રતિદિન એક કોઠ અને આઠ લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ૩૬૦ દિવસ લેખે વર્ષ ગણતાં એક વર્ષમાં તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે તે ત્રણસે અઘ્યાસી કોઠ અને એસી લાખ (૩૮૮,૮૦૦૦૦૦૦) સુવર્ણનું દાન દે છે.

ઘાતવર્જિત પાપ એટલે શું ?—

જૈન શાસ્ત્રમાં આપણે જોઈ ગયા તેમ કર્મના જ્ઞાનાવરણાદિક આઠ પ્રકારો પાડવામાં આવ્યા છે. આમાંથી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર કર્મને 'ઘાતિ-કર્મ' તરીકે અને બાકીનાં વેદનીય, નામ, ગોત્ર અને આયુષ્ય એ ચાર કર્મને 'અઘાતિ-કર્મ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આત્માના મૂળ શુદ્ધો ઉપર તરાપ મારનારાં, તેને છિન્ન-ભિન્ન કરી નાંખનારાં કર્મો 'ઘાતિ-કર્મ' કહેવાય છે, જ્યારે તેના મૂળ શુદ્ધોને હાનિ નહિ પહોંચાડનારાં કર્મો 'અઘાતિ-કર્મ' (ઘાત-વર્જિત પાપ) કહેવાય છે.

એ તો જાણીતી વાત છે કે ઘાતિ-કર્મનો ક્ષય થવાથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને કેવલિ-અવસ્થા હરમ્યાન અઘાતિ-કર્મનો અનુભવ કરવો પડે છે. આ અઘાતિ-કર્મને પણ જલ્દાજલ્દિ આપવાથી આત્મા પરમાત્મા બને છે, અર્થાત્ તે નિર્વાણ-પદને પામે છે.

૧ આ સંબંધમાં જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ. ૩૦૩-૩૦૮).

૨ ખરી રીતે તો કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછીજ તીર્થંકર-નામ ચરિતાર્થ થાય છે. છતાં પણ જેમ રાજ્ય નહિ મળેલું હોવા છતાં પણ ભવિષ્યમાં રાજા થનાર બ્યક્તિને અર્થાત્ 'રાજકુમાર'ને 'રાજા' કહેવામાં આવે છે, તેમ તીર્થંકરો પણ આલ્યાવસ્થામાં વાસ્તવિક તીર્થંકરત્વથી અલગૃત નહિ હોવા છતાં પણ તે ભવમા તીર્થંકર થનાર હોવાથી તેમને 'તીર્થંકર' સંબોધવામાં આવે છે અને વળી ઇન્દ્રાદિક પણ તેમનો જન્મ-મહેલોત્સવ કરે છે.

૩ એની માહિતી સાર જુઓ પંચમ શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૩૨).

૪ 'સુવર્ણ' એ સોનાનો સિદ્ધો છે (જુઓ મુચ્છકટિક). વિશેષમાં આસરે ૧૭૫ ગ્રેદિન (ટ્રાય) જેટલા સોનાના વજનનું નામ પણ 'સુવર્ણ' છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં. ૩, શ્લો. ૫૪૮) માં પણ કહ્યું છે કે—

“માર્ષો દશાષ્ટાંગુલઃ પોદશમાપો નિમગ્નતે કર્કઃ ।

સસુવર્ણસ્ય સુવર્ણસ્તેરેવ પલં ચતુર્મિશ્ચ ॥ ”

અર્થાત્ ૮૦ રતી યાને ૧૬ મપ અથવા ૧ કું જેટલા સોનાના વજનને 'સુવર્ણ' કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ પણ માની શકાય કે સુવર્ણ નામના સિદ્ધાનું વજન પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ હોય વળી એવ. એચ. વિલ્સન (H. H. Wilson) ની ૧૧ થી કૃતિ (vol.) ના ૪૭ માં પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ આ સિદ્ધાની કીમત આસરે ૯ રૂપિયા જેટલી હોવી જોઈએ.

पद्य-यमः कृतिः—

विद्युतारा, विद्युताराः; सदा, सदा; नाजि, नाजि; ताषा, ताषाः
तनुतापा, तनुतापा; हितमा, हितमा; नय, नय; चिमया, विमयाः.

सर्वज्ञस्य सिद्धान्तस्य स्मरणम्—

मतिमति जिनराजि नरा—

॥ हितेहिते रुचितरुचि तमोहेऽमोहे ।

मतमतनूनं नूनं

स्मरास्मराधीरधीरसुमतः सुमतः ॥ १९ ॥

—आर्या०

टीका

मतिप्रतीति । 'मतिमति' गर्भवासादिष्वप्यवस्थासु सातिशयमतिशुक्ते । नित्ययोगादावर्षं
मतुष्यत्ययः । 'जिनराजि' जिनाः—केवलिनस्तेषु राजते यस्तास्मिन् । 'नराहितेहिते' नराणां
आहितेहिते—कृतसमीहिते । 'रुचितरुचि' रुचिता—अभीष्टा रुक्—द्वीप्तिर्यस्य सम्पन्धिनी तास्मिन् ।
'तमोहे' अज्ञानघातिनि । 'अमोहे' मोहरहिते । 'मतं' दर्शनम् । 'अतनूनं' तनु च ऊनं च
यन्न भवति तत् । 'नूनं' निश्चितम् । 'स्मर' ध्याय । 'अस्मराधीरधीः' न स्मरेण अधीरा धीर्यस्य
सः । 'असुमतः' प्राणिनः । 'सुमतः' प्राणिरक्षादिक्रियया सुष्ठु अभिमतः । स्मरेति मध्यमैकवचन-
मयोगात् त्वमिति लभ्यते । तेन त्वं अस्मराधीरधीः असुमतः सुमतः सन् जिनराजि जिनेन्द्र-
त्रिपये यन्मतं तत् स्मरेति सम्बन्धः ॥ १९ ॥

अवचूरिः

जिनराजि सर्वज्ञे मतं त्वं स्मरेति संबन्धः । किंभूते । मतिमति सातिशयज्ञानशुक्ते । नराणामा-
हितं पूरितमीहितं याञ्छितं येन तस्मिन् । रुचिता परेषां प्रमोदकारित्वाद्भीष्टा रुक् कान्तिर्यस्य
तास्मिन् । तमोहे अज्ञानघातिनि । अमोहे ममत्वशुक्ते । मतं किंभूतम् । तनु तच्छूनमपूर्णं च तनूनं न
पर्यन्धिमतनूनम् । नूनं निश्चितम् । त्वं किंभूतः । न स्मरेणाधीरा धीर्यस्य सः । असुमतः प्राणिनः ।
जातायेकत्वम् । सुमतो रक्षाक्रियायां सुष्ठु अभिमतः ॥ १९ ॥

अन्वयः ।

मति—मति, नर—आहित—हिते, रुचित—रुचि, तमस्—हे, अ—मोहे, जिन राजि अ—तनु—ऊनं
मतं, अ—स्मर—अ—धीर—धीः, असु—मतः सु—मतः (त्वं) नूनं स्मर ।

શબ્દાર્થ.

મતિ=મતિ, બુદ્ધિ.
મતિમતિ (મૂં મતિમત) =બુદ્ધિમાન.
રાજ્=મુખ્ય, રાજા.
રાજ્=પ્રકાશ્યું.
જિનરાજિ (મૂં જિનરાજ) =જિનેશ્વરને વિષે.
ઈહિત=વાંછિત, અભીષ્ટ.
નરાહિતેહિતે=પૂર્ણ કર્યા છે મનુષ્યનાં (મનો-)
વાંછિત જેણે એવા.
રુચિત (ઘાં રુચ) =ગમેલી, પસંદ પડેલી.
રુચ્=કાંતિ.
રુચિતરુચિ=પસંદ પડી છે કાંતિ જેની એવા.
હન્=નાશ કરવો.
હા=પણ હેતું.
તમોહે(મૂંતમોહે)=અજ્ઞાનનો નાશ કરનારા એવા.

અમોહે (મૂં અમોહે) =મોહ-રહિત.
મતં (મૂં મતં) =સિદ્ધાન્તને, મતને.
તન્નુ=અદ્ય, તુઝ.
કન=અપૂર્ણ.
અતનૂનં=નહિ તુઝ કે નહિ અપૂર્ણ.
નૂનં=ખચિત.
સ્મરં (ઘાં સ્મ) =તું યાદ કર.
સ્મર=સ્મરણ.
અ-ધીર=અસ્થિર.
ધી=બુદ્ધિ, મતિ.
અસ્માધીરધી=સ્મરણને વિષે અસ્થિર નથી
મતિ જેની એવા.
અસુમતઃ (મૂં અસુમત) =પ્રાણીના.
સુ-મતઃ (મૂં સુમત) =અત્યંત માન્ય.

શ્લોકાર્થ.

સર્વજ્ઞના સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ—

“(હે ભવિક જન!) સ્મરણને વિષે અસ્થિર નથી બુદ્ધિ જેની એવા^૧ તેમજ જન (—સમાજ) માં અત્યંત માન્ય એવો તું, બુદ્ધિમાન (અર્થાત સાતિશય જ્ઞાનયુક્ત^૨) એવા, વળી પૂર્ણ કર્યા છે મનુષ્યોનાં (મનો-) વાંછિત જેણે એવા, તથા (અન્ય જનોને પ્રમોદકારી હોવાને લીધે) પસંદ પડી છે કાંતિ જેની એવા, તેમજ અજ્ઞાનનો નાશ કરનારા અને વળી મોહ-રહિત એવા જિનેશ્વરને વિષે (અર્થાત એવા જિનેશ્વરે પ્રપેલા એવા તેમજ) નહિ તુઝ કે નહિ અપૂર્ણ એવા^૩ સિદ્ધાન્તને ખચિત યાદ કર.”—૧૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમક—

મતિ, મતિ; જિનરા, જિનરા; હિતે, હિતે; રુચિત, રુચિત; મોહે, ડમોહે;
મત, મત; નૂનં, નૂનં; સ્મરા, સ્મરા; ધીર, ધીર; સુમતઃ, સુમતઃ.

૧ ‘નથી કંઈ કરીને અસ્થિર (ખનેલી) બુદ્ધિ જેની એવા’ એમ પણ અર્થ થઈ શકે છે.

૨ તીર્થંકરો અપન કાલથીજ, ગર્ભાવસ્થાથીજ મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાનોએ કરીને યુક્ત હોય છે. આથી કરીને તે તેમને શાલા કે પાઠશાલામાં અભ્યાસ કરવા જવું પડતું નથી. વિરોધમાં ચારિત્ર-ગ્રહણ કરતી વેળાએ પણ તેમને કાંઈ પણ ગુરુની શોધ કરવી પડતી નથી. તેઓ સ્વયં શુર જાને છે, કમરે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ છે. વળી ચારિત્ર લેતાંની સાચમાંજ તેમને મનઃપર્યવનામકચતુષ્થે જ્ઞાન અને વળી હુંકસમયમાં પંચમ જ્ઞાન પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

૩ ‘એવા જે સિદ્ધાન્ત છે તેને યાદ કર’ એમ પણ અનુવાદ થઈ શકે છે અને એ વાતની શ્રીધનપાલ-કૃત ટીકા સાક્ષી પૂરે છે.

કાલીદેવ્યૈ પ્રાર્થના—

નગદાઽમાનગદા મામ્

અહો ! મહોરાજિરાજિતરસા તરસા ।

ઘનઘનકાલી કાલી

વતાવતાદૂનદૂનસત્રાસત્રા ॥ ૨૦ ॥ ૫ ॥

—આર્યાં.

ટીકા

નગદેતિ । ‘નગદાઽમાનગદા’ નગાન્-પર્વતાન્ ઘતિ ઇતિ નગદા, અમાના-અપ્રમાણા ગદા-પ્રહરણવિશેષો યસ્યાઃ સા । ‘માં’ ‘અહો’ ઇત્યામન્ત્રણે વિસ્મયે યા । ‘મહોરાજિરાજિતરસા’ મહોરાજિભિઃ-તેજસ્તતિભિઃ રાજિતા-શોભિતા રસા-પૃથ્વી યયા સા । ‘તરસા’ વેગેન વલ્લેન વા । ‘ઘનઘનકાલી’ ઘનાઃ-સાન્દ્રા યે ઘનાઃ તદ્વત્ કાલી-શ્યામા । કાલીતિ નામ્ના । ‘વત’ વતેતિ વિસ્મયે । ‘અવતાત્’ રક્ષતુ । ‘ઝનદૂનસત્રાસત્રા’ ઝનાઃ-સ્ત્રોકાઃ દૂનાઃ-ઝપત્તાઃ સત્રાસાઃ-સમયાઃ તાંસ્ત્રાયતે યા સા । કાલી તરસા માં અવતાદિત્યન્વયઃ ॥ ૨૦ ॥

અવચૂરિઃ

અહો ઇતિ સંબોધને વિસ્મયે યા । કાલી દેવી મામવતાદ રક્ષતાત્ । કિંમૂતા । નગદા ‘હો અવ-ચ્છેદને’ ઇતિ ધાતોઃ પર્વતમેત્રી । અમાના અપ્રમાણા ગદા પ્રહરણવિશેષો યસ્યાઃ સા । કાન્તિરાજ્યા રાજિતા શોભિતા રસા ભૂમિર્યયા સા । તરસા વલ્લેન શીઘ્રં વા । ઘનો મેઘસ્તદ્ઘનઘનકાલી પ્રમૂતકાલ-વર્ણા । વતેતિ વિસ્મયે । ઝના અપૂર્ણાઃ દૂના વિપક્ષૈઃ સત્રાસાઃ સમયાસ્તાંસ્ત્રાયતે રક્ષાતિ યા ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

અહો ! નગ-દા, અ-માન-ગદા, મહત્-રાજિ-રાજિત-રસા, ઘન-ઘન-કાલી, ઝન-દૂન-સ-ત્રાસ-ત્રા કાલી વત તરસા માં અવતાત્ ।

શીખરાર્થ

નગ=પર્વત.

દ્વો=તોડતું, લેદડું.

નગદા=પર્વતને લેદદનારી.

માન=માપ.

અમાન=માપ વિનાની, અસાધારણ.

ગદા=ગદા, આયુધ-વિશેષ.

અમાનગદા=અસાધારણ છે ગદા જેની એવી.

અહો ! =અહો !

મહત્=તેજ.

રાજિત (ધા૦ રાજ)=પ્રકાશિત.

રસા=પૃથ્વી.

મહોરાજિરાજિતરસા=તેજની શ્રેષ્ઠિ વડે પ્રકા-શિત કરી છે પૃથ્વીને જેણે એવી.

તરસા=૧ એકદમ; (૨) બળપૂર્વક.

निर्वाणकलिकायाम्—

“कालीं देवीं वृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां अक्षसूत्रगदा-
लङ्कृतदक्षिणकरां वज्रामययुतधामहस्तां चेति ।”

કાલી=શ્યામવર્ણી, કૃષ્ણ.

કાલી=કાલી (દેવી).

ઘનઘનકાલી=નિખિડ મેઘના જેવી કૃષ્ણ.

ઘત=વિરમ્ય અથવા સંતોષવાચક અભ્યય.

અઘતાત્ (ધાં અઘ) પરિપાલન કરો, રક્ષણ કરો.

દૂન (ધાં દૂ)=પીડિત.

ગ્રાસ=ભય.

ગ્રા=રક્ષણ કરવું.

ઝનદૂનસગ્રાસગ્રા=અપૂર્ણ, પીડિત અને ભય-

ભીતનું રક્ષણ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીને પ્રાર્થના—

“અહો ! અહો ! પર્વતોને ભેદનારી એવી, અને અસાધારણ (અર્થાત્ નિરૂપમ સામર્થ્યવાળી) ગદા છે જેની એવી, વળી પ્રસા વડે પ્રકાશિત કરી છે પૃથ્વીને જેણે એવી, તથા નિખિડ (અર્થાત્ જલથી પરિપૂર્ણ એવા) મેઘના જેવી શ્યામવર્ણી, તેમજ (ધનાદિકમાં) અપૂર્ણ, (રાગાદિથી) પીડિત અને (શત્રુઓથી) ભય-ભીત એવા (જીવો)નું રક્ષણ કરનારી (અર્થાત્ દયાળુ) એવી કાલી (દેવી) માં સત્વર પરિપાલન કરો.”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘હરમનો પ્રતિજે કાળ (યમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે’ તે ‘કાલી’ એ કાલી શબ્દનો યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણ શ્યામ છે અને તે હાથમાં ગદા રાખે છે. વિશેષમાં વિકસ્વર કમલ એ એનું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“શરદ્મુઘરપ્રમુક્તચન્દ્રગગનતલામતનુદ્યુતિર્વ્યાદયા ।

વિકચકમલવાદના ગવામ્વ કુશલમલદ્વકુપતાવ સર્વેવ કાલી ॥”

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકા (માતૃધા-પદ્ધતિ) ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—“તથા કાલિકાદેવી કૃષ્ણચર્ણા પદ્માસનાં ચતુર્ભુજામક્ષસૂગદાલદ્વકુપ્તવક્ષિણ-કર્તા વત્રામયયુતવામહતાં ચેતિ ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે; તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ જળ અને અભય^૧થી અલંકૃત છે^૨.

પદ્મ-ચમત્કાર-મીમાંસા—

નગવામા, નગદામા; મહો, મહો; રાજિ, રાજિ; તરસા, તરસા;

ઘન, ઘન; કાલી, કાલી; વતા, વતા; દૂન, દૂન; સગ્રા, સગ્રા.

વતા, વતા એટલે વતા, વતા કેમકે યગક પ્રસંગે વકાર અને ઊકાર એક માનવામાં આવ્યા છે. જુઓ. ચોવીસમા શ્લોકનું સ્પષ્ટીકરણ.

૧ સ્વરૂપાગતના ભયનું નિવારણ કરવું, તેને કહેવું કે બીતાનું કંઈ કારણ નથી, નિર્ભય રહે એવું સ્વયં કરવું તે ‘અભય’ કહેવાય છે.

૨ વિચારો આ કાંબનો ૮૪ મો શ્લોક.

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभाय विनतिः—

पादद्वयी दलितपद्ममृदुः प्रमोदम्

उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री ।

पाद्मप्रभी प्रविदधातु सतां वितीर्ण—

मुन्मुद्रतामरसदा मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

—उसन्तविलका (८, ६)

टीका

पादद्वयीति । 'पादद्वयी' चरणद्वितयी । 'दलितपद्ममृदुः' विकसिताब्जकोमला । 'प्रमोदं' आनन्दम् । 'उन्मुद्रतामरसदामलतान्तपात्री' उन्मुद्राणि-विकसितानि तामरसदामानि-कमलमाला लतान्तानि-कुसुमानि तेषां पात्री-भाजनं, अथवा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाद्भृतास्तासामन्तपात्री-समीपभाजनम् । कदाचिद् उन्मुद्राणि-अपर्यन्तानि तामरसानि सुरनिर्मितानि रेखात्मकानि वा दयत इति उन्मुद्रतामरसदा, यदिवा उन्मुद्-उद्भूतहर्षं यद् रतं तत्र आमः-प्रत्यग्रो यो रसोऽभिलापस्तं द्यतीति उन्मुद्रतामरसदा । 'आमलतान्तपात्री' आमलता-रोगवल्ली तस्या अन्तो-विनाशस्तस्य पात्री-भाजनम् । 'पाद्मप्रभी' पद्मप्रभसंबन्धिनी । 'प्रविदधातु' करोतु । 'सतां साधूनाम्' । 'वितीर्णमुत्' दत्तप्रीतिः । 'मुद्रतामरसदा' मुद्रा रता अमरसदा-सुरसभा यस्याः सा । 'मलतान्तपात्री' मलेन-कर्मणा तान्तान्-ग्लानान् पात्री-रक्षणशीला । पाद्मप्रभी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु इति संबन्धः ॥ २१ ॥

अवचूरिः

पद्मप्रभसंबन्धिनी पादद्वयी प्रमोदं प्रविदधातु । किंभूता । दलितं विकसितं यद्वज्रं तद्वत् कोमला । उन्मुद्राणि विकसितानि तामरसदामानि कमलमाला लतान्तानि कुसुमानि तेषां पात्रीव पात्री भाजनम् । यद्वा उन्मुद्रतामरसदामान्येव लम्बत्वाद्भृतास्तासामन्तपात्री समीपभाजनम् । सतां वितीर्णमुद्वत्तप्रीतिः । मुद्रि मुद्रा वा रता अमरसदा देवसभा यस्याः सा । मलेन कर्मणा तान्तान् ग्लानान् पातीति मलतान्तपात्री ॥ २१ ॥

अन्वयः

दलित-पद्म-मृदुः, उन्मुद्र-तामरस-दामन्-लतान्त-पात्री [अथवा उन्मुद्र-तामरस-दामन्-लता-अन्त-पात्री, अथवा उन्मुद्र-तामरस-दा (अथवा उद् मुद्-रत-आम-रस-दा)-आम-लता-अन्त-पात्री] सतां वितीर्ण-मुद्, मुद्-रत-अमर-सदा, मल-तान्त-पात्री [अथवा मलता-अन्त-पात्री] पाद्मप्रभी पाद-द्वयी प्रमोदं प्रविदधातु ।

શીખદાર્થ

દૂધી=યુગલ.
 પાવદૂધી=ચરણ-યુગલ.
 ફલિત (ઘાં વલ)=વિકસિત.
 મુદુ=કોમલ.
 ફલિતપદ્મમુદુ=વિકસિત કમલના જેવું કોમલ.
 પ્રમોદ (મૂં પ્રમોદ)=હર્ષને.
 ઉદ્=વિયોગમૂચક અબ્યય.
 મુદ્દા=અધ.
 ઉન્મુદ્=ખીલેલ, વિકાસ પામેલ.
 તામરસ=રક્ત કમલ.
 વામન્=માલા.
 લતાન્ત=કુસુમ.
 લતા=લતા, વેલ.
 અન્ત=સમીપ.
 પાત્રી=પાત્ર, ભાજન.
 ઉન્મુદ્તામરસવામલતાન્તપાત્રી=(૧) વિકસિત
 રક્ત કમલોની માલા અને પુષ્પોના
 પાત્રરૂપ; (૨) વિકાસ પામેલાં રક્ત
 કમલોની માલારૂપી વેલના સમીપ
 ભાજનરૂપ.
 ઉદ્=ઉદ્દયવાચક અબ્યય.
 મુદ્દ=હર્ષ.
 ઉન્મુદ્=ઉદ્દયમાં આંધો છે હર્ષ-જ્યાં એવા.
 આમન્=નવીન.

રસ=રસ.
 ફા=કાપવું.
 વે=ધારણ કરવું.
 ઉન્મુદ્તામરસદા=(૧) હર્ષ પૂર્વક મૈથુનરૂપી
 નવીન રસને નષ્ટ કરનાર; (૨) વિકસવર
 પદ્મોને ધારણ કરનાર.
 અન્ત=અન્ત, નાશ.
 આમલતાન્તપાત્રી=રોગરૂપી લતાનો અંત લાવ-
 નારા ભાજનરૂપ.
 પાદ્મમત્રી=પદ્મમુલક અંધી.
 પ્રવિદ્વાતુ (ઘાં ધા)=કરો.
 સતાં (મૂં સત)=સતજનોના.
 વિતીર્ણ (ઘાં તુ)=અર્પણ કરેલ.
 વિતીર્ણમુદ્=અર્પણ કર્યો છે હર્ષ જેણે એવું.
 સદ્સ=સખા.
 મુદ્તામરસદા=હર્ષમાં અથવા હર્ષથી લીન છે
 અમરની સલા જેને વિષે તે.
 મલ=મળ, કર્મ.
 તાન્ત (ઘાં તવ)=લાનિ પામેલ, દુઃખી થયેલ.
 મલતા=મલિનતા.
 પાત્રી=રક્ષક.
 મલતાન્તપાત્રી=(૧) (કર્મરૂપી) મલથી લાનિ
 પામેલાનું રક્ષણ કરનાર; (૨) મલિનતા-
 ના વિનાશના ભાજનરૂપ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદ્મમલને વિનંતિ—

“ વિકસિત પદ્મના જેવું કોમલ, તથા ખીલેલાં રાતાં કમલોની માલા અને પુષ્પોના
 પાત્રરૂપ [અથવા ‘વિકાસ પામેલાં રક્ત કમલોની માલારૂપી’ લતાના સમીપ ભાજનરૂપ,
 અથવા હર્ષ-પૂર્વક મૈથુનરૂપી નવીન રસને નષ્ટ કરનાર (અથવા અપૂર્વ રોલાવાળાં પદ્મોને
 ધારણ કરનાર) એવું તેમજ રોગરૂપી વેલનો અંત લાવનારા પાત્રરૂપ] એવું, વળી અમર

૧ માલા-લાળી, હોવાથી તેને અત્ર ‘લતા’ ની ઉપમા આપી છે.

૨-આ તીર્થકરના ચરણમાં પદ્મની રેખા છે. વળી દેવો પણ તેમના વિહાર દરમ્યાન તેમના ચરણની નીચે
 કમનો સ્થાપે છે તેથી ‘ધારણ કરનાર’ એ વિશેષણ આર્થક કરે છે.

નેને સમર્પણ કર્યો છે આનંદ જણે એવું (અર્થાત્ સત્પુરુષોને આનંદ-દાયક), તેમજ હર્ષમાં લીન છે દેવની સલા જને વિષે એવું [અથવા હર્ષથી રમે છે સુરની સલા (માંના સભ્યોનું ચન) જને વિષે એવું], તેમજ (કર્મરૂપી) મલયી પીઠાયેલ (જીવો)નું રક્ષણ કરનાર [અથવા મલિનતાના વિનાશના સાબનરૂપ] એવું પદ્મ-પ્રભવું ચરણ-યુગલ (હે સંયમન ! તમને) હર્ષ ઉત્પન્ન કરે. ”—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદપ્રભ પ્રભુ—

આ છઠ્ઠા તીર્થકરનો જન્મ કૌશામ્બી નગરીમાં થયો હતો. શ્રીધર નૃપતિ અને સુસીમા શણ્વી એ તેમનાં જનક અને જનની યતાં હતાં. આ તીર્થકરના દેહનો વર્ણ કંમલના જેવો રક્ત હતો અને તેની જાચાઈ અહીંસે ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. આ દેહની શોભામાં પદ્મનું લાંછન વધારે કરતું હતું. દરેક તીર્થકરની માફક ગૃહસ્થાશ્રમનો અંતે ત્યાગ કરી, સિદ્ધ ભગવાનોની સાક્ષીએ સામાયિક^૧ મત ગ્રહણ કરી, છેવટે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તીર્થકરવિષયક કાર્ય સમાપ્ત કરી, ત્રીશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને તેઓ પંચમ^૨ ગતિને અર્થાત્ સિદ્ધ-ગતિને પામ્યા.

વૃત્ત-વિચાર—

આ પદ અને ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ પદો પણ ‘સમવૃત્ત’ ભાવના વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું નામ વસન્તતિલકા છે. આને સિંહોદ્ધતા, સિંહોદ્ધતા, ઇન્દુવદના ઈત્યાદિ નામોથી પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. એનું લક્ષણ એ છે કે—

“ઉક્તા વસન્તતિલકા તમજા જગૌ ગઃ”

અર્થાત્ આ છંદમાં તં, ભ, જ, અને જ એમ ચાર ગણો છે અને અન્ય બે અક્ષરો ગુરુ થાને દીર્ઘ છે. એટલે કે આ વૃત્તમાં એકંદર ચૌક (૧૪) અક્ષરો છે.^૩ વિશેષમાં આઠમે અને ચૌદમે અક્ષરે ‘યતિ’ છે.

૧ આ શબ્દ ‘સમ’ અને ‘આય’ એ બે શબ્દો બનેલો છે. આમાંના ‘આય’નો અર્થ ‘લાભ’ થાય છે, જ્યારે ‘સમ’ શબ્દથી ‘મધ્યસ્થ ભાવ’, ‘સમાન ભાવ’ ઇત્યાદિ સમજવામાં આવે છે. આથી કરીને ‘સામાયિક’ શબ્દના વિવિધ અર્થો થાય છે. કેમકે ‘સામાયિક’ એટલે ‘સમાન છે મુક્તિ-સાધન પ્રતિ સામર્થ્ય’ જેનું એવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનો લાભ છે જેમાં તે; અથવા ‘મધ્યસ્થ ભાવનો લાભ છે જે દ્વારા ત’; અથવા ‘સર્વ જીવોને સમાન ગણવારૂપ અર્થાત્ સત્ અને મિત્ર ઉપર સમભાવ રાખવારૂપ લાભ છે જેમાં ત’.

૨ ગતિ ચાર છે—(૧) નરક, (૨) તિર્યંચ, (૩) મનુષ્ય અને (૪) દેવ. ‘તિર્યંચ’ શબ્દથી દેવ, મનુષ્ય અને નરકનો જીવો સિવાયના સમસ્ત જીવો સમજવા. અત્ર જે પંચમ ગતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે આધ્યાત્મિક છે, જો કે સામાન્યતઃ સિદ્ધિમાં જવાપણ છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે કમોદયને લીધે નરકાદિક ગતિઓ થાય છે, જ્યારે સિદ્ધિ-ગતિ તો કર્મોના ઉદયથી થતી નથી, પરંતુ તે તો સમગ્ર કર્મોના લયથી થાય છે.

૩ આ વસન્તતિલકા વૃત્તનું લક્ષણ શ્રુતબોધમાં નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે.

“આદ્યં દ્વિતીયમપિ ચેદ્ ગુરુ તચતુર્થં

ચત્તાર્થમં ચ દશમાન્યમુપાન્યમન્યમ્ ।

કામાદુઃસાદુશિતકામિમતદ્ગજેન્દ્રે !

કાન્ત ! વસન્તતિલકાં કિલ તાં વદન્તિ ॥”

અર્થાત્ હે કામરૂપ અંકુશ વડે અંકુશમાં આણ્યા છે કામિ (જન) રૂપ કુંજરરાજને જેણે એવી હે કાન્તા ! જે પદનો પહેલો, વળી બીજો તેમજ ચોથો તથા આઠમો, અગ્યારમો (દશમા પછીનો), તેરમો (હેલાની પૂર્વેનો) અને ચૌદમો (છેવટનો) અક્ષર ગુરુ હોય, તે પદને (પાંદોનો) વસન્તતિલકા કહે છે.

પ્રથમાદિ ચરણોના ગણો પરત્વે સમજ—

પા	દ	વ	યી	દ	હિ	ત	પ	મ	મુ	કુ	પ	ર	મો	દ	ય
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ત			મ			જ			જ			ગ			ગ

કાવ્ય-ચમત્કાર—

જેમ પૂર્વોક્ત શ્લોકોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો એકએકની સાથે મળતાં આવે છે અને તેથી તે શ્લોકો ચમત્કારિક ગણાય છે, તેમ આ શ્લોકના સ'ખ'ધમાં પણ ભેદ શકાય છે. વિશેષમાં આનાં ચાર ચરણોમાં દકાર અને ચકાર ઘણાં જોવામાં આવે છે, તેથી ક'ઈક ઓછી સ'ખ્યામાં તકાર તેમજ પકાર (અને રકાર) પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. હુંકમાં આ શ્લોકના ઘણા ખરા અક્ષરો હંતસ્થ અને ઓષ્ઠસ્થ સ્થાનના છે. વળી આ શ્લોકમાં મૃદુ અક્ષરોનો વિશેષતા સદ્ભાવ જોવાય છે. આથી કરીને એકંદર રીતે આ શ્લોક વાંચતાં ક'ઈક ઓરજ લહેજત આવે છે.

સમગ્રજિનેશ્વરાણાં સ્તુતિઃ—

સા મે મર્તિં વિતનુતાજ્જિનપક્કિરસ્ત—

મુદ્રાઽઽગતાઽમરસમાઽસુરમધ્યગાઽઽચાર્મ ।

રત્નાંશુભિર્વિદધતી ગગનાન્તરાલમ્

ઉદ્રાગતામરસમાસુરમધ્યગાદ્ યામ્ ॥ ૨૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

સા મે મર્તિમિતિ । 'સા મે મર્તિં વિતનુતા' સા મમ પ્રજ્ઞાં વિસ્તારયતુ । 'જિનપક્કિઃ' અર્હ-ત્વરમ્પરા । 'અસ્તમુદ્રા' અસ્તા-સિદ્ધા મુદ્રા-પર્યન્તો યયા સા અસ્તમુદ્રા-અપર્યન્તા । 'આગતા' આપાતા । 'અમરસમા' દેવપર્પત્ । 'અસુરમધ્યગા' અસુરાણાં મધ્યે ગચ્છતિ યા સા, મુક્તવૈરેત્પ્રિયાયઃ । 'આર્ચા' આદિકાલભવામ્ । અથવા અસુરમધ્યગાના આર્ચા-પ્રથમાં, પ્રથમં પૂજ્યતયા અસુરમધ્યે સા ગચ્છતિ, તતોઽન્યે ગણધરાદય ઇતિ । 'રત્નાંશુભિઃ' મણિમયૈઃ । 'વિદધતી' કુર્વાણા । 'ગગનાન્તરાલ' અન્તરિક્ષોદરમ્ । 'ઉદ્રાગતામરસમાસુરં' ઉદ્રાગં-ઉદ્ધતરાગં યત્ તામરસં તદ્વત્ ભાસુરં-દોષમ્ । 'અધ્યગાત્' પ્રાપ્તવતી । 'યાં' । પ્રથમાન્તાનિ સર્વાણિ અમર-સમાવિશેષણાનિ । તાં (યાં) અધ્યગાત્ અમરસમા સા જિનપક્કિઃ મે મર્તિં વિતનુતાદિત્યન્વયઃ ॥૨૨॥

અવચૂરિ:

સા જિનપ્રેષી મમ મર્તિ વ્ધાત્ । અસ્તમુદ્રા મુક્તપ્રમાણા । ગતા પ્રાપ્તા અમરસમા દેવપર્પટ્
જિનપર્ક્કિઃ અધ્યગાત્ પ્રાતયતી । આર્ચાં પ્રથમામ્ । ફિમૂતા । અસુરમધ્યગા અસુરમધ્યે ગચ્છતીતિ । ફિ
કુર્વતી । રત્નાંશુભિર્ભૂપણમણિકાન્તિભિર્ગંગનમધ્યં ઉદ્ગતરાગં ચત્ તામરસં પદ્યં તદ્વદ્ માસુરં કુર્વોણા ॥૨૧॥

અન્વય:

રત્ન-અંશુભિઃ મગન-અન્તરાલં ઉદ્-રાગ-તામરસ-માસુરં-વિદ્ધતી (સ્વર્ગતઃ) આગતા,
અસુર-મધ્ય-ગા, અસ્ત-મુદ્રા અમર-સમા ચાં આર્ચાં (જિન-પર્ક્કિઃ) અધ્યગાત્ સા જિન-પર્ક્કિઃ
મે મર્તિં વિતનુતાત્ ।

અથવા

અસુર [અથવા સુર] મધ્ય-ગ-આર્ચાં ચાં (જિન-પર્ક્કિઃ) અમર-સમા ગતા અધ્યગાત્ (જ),
સા અસ્ત-મુદ્રા, રત્ન-અંશુભિઃ મગન-અન્તરાલં ઉદ્-રાગ-તામરસ-માસુરં વિદ્ધતી જિન-પર્ક્કિઃ
મે મર્તિં વિતનુતાત્ ।

શીર્ષકાર્થ

સા / મૂં તદ્)=તે,
મર્તિ (મૂં મર્તિ)=મુદ્ધિને.
વિતનુતાત્ (ષાં તત્)=વિસ્તારે.
પર્ક્કિઃ=શ્રેષ્ઠિ.
જિનપર્ક્કિઃ=જિનેની શ્રેષ્ઠિ.
મુદ્રા=પ્રમાણ, પરિમાણ.
અસ્તમુદ્રા=પરિમાણ-રહિત.
આગતા (ષાં ગમ્)=આવેલી.
ગતા (મૂં ગત)=ગમન કરેલી.
સમા=સભા, પરિવદ્.
અમરસમા=દેવોની પરિવદ્.
મધ્ય=મધ્યલો ભાગ.
ગમ્=પ્રાપ્ત થવું.
અસુરમધ્યગા=અસુરોની મધ્યમાં જતી.
આર્ચાં (મૂં આચ)=પ્રથમ, ઉત્તમ.

અસુરમધ્યગાર્ચાં=અસુરોના મધ્ય ભાગમાં
જનારાઓમાં પ્રથમ.

રત્ન=રત્ન.

રત્નાંશુભિઃ=રત્નનાં ફિરેણી વડે.

વિદ્ધતી (ષાં-વા)=કરનારી.

મગન=આકાશ.

અન્તરાલ=મધ્ય ભાગ.

મગનાન્તરાલં=આકાશના મધ્ય ભાગને.

ઉદ્=ઉત્કૃષ્ટતા-વાચક અન્વય.

રાગ=શક્તતા; રતાશ.

ઉદગમ=ઉત્કૃષ્ટ છે રતાશ જેમાં એવાં.

ઉદગમતામરસમાસુરં=ઉત્કૃષ્ટ છે રતાશ જેમાં
એવાં પદ્ધોનાં જેવું દેલીપમાન.

અધ્યગાત્ (ષાં ઇ)=પ્રાપ્ત કરતી હુવી.

શ્લોકાર્થ

સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“ (રત્નજડિત આભૂષણોમાંનાં) રત્નોનાં ફિરેણી વડે આકાશના મધ્ય-ભાગને, ઉત્કૃષ્ટ
છે રક્તતા જેમાં એવાં પદ્ધોનાં જેવું દેલીપમાન કરતી યક્ષી () આવેલી

ઝેંવી, તેમજ અસુરોની વચ્ચે રહેનારી (અર્થાત્ શત્રુઓ સાથે પણ મિત્રતા રાખનારી) ઝેંવી દેવ-પરિપદ, જે (પૂજ્યતાની અપેક્ષાએ) પ્રથમ (છે તેવી) જિન-શ્રેણિને પ્રાપ્ત કરતી હવી, તે (જિન-શ્રેણિ) મારી મતિનો વિશેષતઃ વિસ્તાર કરે. ”

અથવા

“ અસુરોના મધ્ય ભાગમાં જનારાઓમાં પ્રથમ ઝેંવી જે જિન-શ્રેણિ પ્રતિ સુરોની સભા જતી હવી તેમજ જેનો આશ્રય લેતી હવી, તે પરિભ્રાણુ-રહિત તથા રત્નનાં કિરણો વડે ગગનના મધ્ય-ભાગને અત્યંત રમતતા છે જેમાં ઝેંવાં કમલોના જેવું પ્રકાશમય કરનારી જિન-શ્રેણિ મારી મતિનો વિશેષ વિસ્તાર કરે. ”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

જિન-શ્રેણિ પરત્વે વાપરેલાં વિશેષણો સંબંધી વિચાર—

(૧) પરિભ્રાણુ-રહિતઃ— આ શ્લોકમાં જિન-શ્રેણિને પરિભ્રાણુ-રહિત એવા વિશેષણથી વિશિષ્ટ આલેખેલી છે. તેમાં ‘પરિભ્રાણુ-રહિત’ એમ કહી અત્યાર સુધીમાં અનંત કાલ-ચક્રો વ્યતીત થઈ ગયેલાં હોવાને લીધે અનંત તીર્થંધરા (જિનેશ્વરો) થઈ ગયા છે એમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે.

(૨) પ્રથમઃ—જિનશ્રેણિને પૂજ્યતાની અપેક્ષાએ તેમજ સાક્ષાત્ ઉપકારક તરીકેની દૃષ્ટિએ પણ ‘પ્રથમ’ યાને ‘આદ્ય’ એમ કહી શકાય છે. આ વાત ચૌદ ‘પૂર્વ’ના સારરૂપ નવકાર મંત્રની રચના ઉપરથી પણ બેઠું શકાય છે.

વળી આ શ્લોકમાં ‘રત્નનાં કિરણો વડે....આકાશના મધ્યભાગને દેહીપ્યમાન કરનારી’ એવું જે વિશેષણ દેવ-સભાને લગાડવામાં આવ્યું છે, તે વિશેષણ જિન-શ્રેણિના સંબંધમાં પણ ઘટી શકે છે. કેમકે જ્યારે જિનેશ્વરો એક સ્થલેથી અન્ય સ્થલે વિહાર કરે છે, ત્યારે તેનાં અદ્ય મહા-પ્રાતિહાર્યો પણ આકાશ-માર્ગે તેની સાથે ગમન કરે છે. આ પ્રાતિહાર્યોમાંનાં છત્ર, ચામર, સિંહાસનાદિ પ્રાતિહાર્યો હીરા, મણિ, માણિક અને રત્નાદિકથી જડિત હોવાને લીધે તેના પ્રકાશથી પણ ગગન-દેહીપ્યમાન બની રહે છે.

જિનેશ્વરનો મહિમા—

આ શ્લોકમાં અમર-સભાને ‘અસુરોના મધ્યમાં રહેનારી’ કહીને સમવસરણમાં જીવો પોતાનાં જાતિ-વૈરા પલ્લવી બંધ છે એ વાતનું સૂચન કરવામાં આવ્યું હોય એમ લાગે છે. આવે સ્થલે જીવો પોતાનું જાતિ-વૈર ભૂલી બંધ તેમાં નવાઈ નથી કેમકે કહ્યું છે કે—

“ સારદ્વી સિંહસ્રાવં સ્પૃશતિ સુતધિયા નન્દિની વ્યામ્વપોત
માર્જારી હંસવાલ પ્રણયપરિવશાત્ કેકિકાન્તા મુજહ્વમ્ ।
વૈરાવ્યાજન્મજાતાન્યાપિ ગલિતમદા જન્તવોઽન્યે ત્યજેયુ-
ર્દંષ્ટા સૌમ્યૈકરૂઢ પ્રસમિતકલુપ યોગિન ક્ષીણમોહમ્ ॥ ”

અર્થાત્—સમતામાં આરૂઢ થયેલા, વળી નહ થયાં છે પાપો જેમનાં એવા તેમજ ક્ષીણ થઈ ગયો છે મોહ જેમનો એવા ચોગીને જોઈને જન્મથી ઉત્પન્ન થયેલાં (અર્થાત્ સ્વાભાવિક) વૈશેષણ, ગળી ગયો છે ગર્વ જેનો એવા જીવો ત્યજી દે છે. જેમ કે હરિણી સ્નેહને વશ થઈને સિંહના બચ્ચાનો પોતાના પુત્રની બુદ્ધિથી સ્પર્શ કરે છે; તેવીજ રીતે ગાય વાધના બચ્ચાનો, બિલાડી હુંસનાં બચ્ચાનો અને ટેલ (મયૂરી) સર્પનો સ્પર્શ કરે છે.

શ્રીસિદ્ધાન્તસ્વરૂપમ્—

શ્રાન્તિચ્છિદં જિનવરાગમમાશ્રયાર્થમ્

આરામમાનમ લસન્તમસંગમાનામ્ ।

ધામાગ્રિમં ભવસરિત્પતિસેતુમસ્ત—

મારામમાનમલસંતમસં ગમાનામ્ ॥ ૨૩ ॥

—વસન્ત*

ટીકા

શ્રાન્તિચ્છિદમિતિ । ‘શ્રાન્તિચ્છિદં’ શ્રમહારિણમ્ । ‘જિનવરાગમં’ જિનેન્દ્રમતશ્ચ । ‘આશ્રયાર્થ’ સંશ્રયહેતોઃ । ‘આરામં’ ઉદ્યાનમ્ । ‘આનમ્’ પ્રણમ । ‘લસન્તં’ શોભાયમાનમ્ । ‘અસજ્જમાનાં’ નિઃસજ્જનાં મુનીનામિત્યર્થઃ । ‘ધામ’ સ્થાનમ્ । ‘અગ્રિમં’ પ્રધાનમ્ । ‘ભવસરિત્પતિસેતું’ સંસારવારિધિતરણબન્ધમ્ । ‘અસ્તમારામમાનમલસન્તમસં’ મારશ્ચ આમશ્ચ માનશ્ચ મલાશ્ચ ત એવ મહીમસાત્મકત્વાત્ સન્તમસં—તમિત્તં તદસ્તં येन તમ્ । ‘ગમાનાં’ પૂર્વોક્ત-લક્ષણાનામ્ । અસજ્જમાનામાશ્રયાર્થ આરામં ગમાનાં ધામ જિનવરાગમમાનમેતિ સંદન્ધઃ ॥ ૨૩ ॥

અવચૂરિ:

હે લોક ! જિનેન્દ્રાગમમાનમ । કિંમૂતમ્ । શ્રમભેદકમ્ । આશ્રયહેતોરારામમિયારામમ્ । લસન્તં શોભમાનમ્ । કેપામ્ । અસંગમાનામ્ । નિઃસજ્જનાં મુનીનામિત્યર્થઃ । અગ્રિમં પ્રકૃષ્ટં ધામ મુહુમ્ । કેપામ્ । ગમાનાં સદ્દશપાઠાનામ્ । સંસારસમુદસેતુમ્ । અસ્તાઃ (ધ્વસ્તાઃ) કામરોગાહંકારપાપાહાનાનિયેન ॥૨૩॥

અન્વયઃ

શ્રાન્તિ-છિદં, અ-સંગમાનાં આશ્રયાર્થ આરામં, લસન્તં, ગમાનાં અગ્રિમં ધામ, ભવ-સરિત્-પતિ-સેતું, અસ્ત-માર-આમ-માન-મલ-સંતમસં જિનવર-આગમં આનમ્ ।

શીખદાર્થ

શ્રાન્તિ=શ્રમ, થાક.

છિદ્ર=છેદનું.

શ્રાન્તિચ્છિદ્ર=શ્રમનો નાશ કરનાર, થાક ઉતારનાર.

આશ્રયાર્થ (મૂં આશ્રય)=આશ્રયને માટે.

આરામં (મૂં આરામ)=ઉપવન, ખાગ.

લસન્તં (મૂં લસત)=હેલીપ્યમાન, પ્રકાશનું.

અસંગમાનાં (મૂં અસંગમ)=નિઃસંગ-મતીઓના.

ધામન્=સ્થાન, ધામ.

અગ્નિમં (મૂં અગ્નિમ) = મુખ્ય.

સરિત્=નદી.

સરિત્પતિ=નદીશ, સમુદ્ર.

સેતુ=પૂલ.

મવસરિત્પતિસેતું=સંસારરૂપી સમુદ્ર પ્રતિ

પૂલરૂપ.

સંતમસ=ગાઠ અધિકાર.

અસ્તમારામમાનમલસંતમસં=નાશ કર્યો છે કામ-

દેવ, રાગ, માન, અને મલરૂપી ગાઠ

અધિકારનો જેણે એવા.

ગમાનાં (મૂં ગમ) = આલાપકોનો,

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“ (અનાદિ કાલથી ભવ-બ્રમણ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા) અમનો અંત આણુનારા, તથા અસંગ-પ્રતિ (અર્થાત્ સસાર-સંગ-રહિત એવા મુનિવરો) ને આશ્રય કરવા માટે ઉપવન (સમાન), વળી શોભાયમાન, તેમજ સમાન પાઠોના મુખ્ય સ્થાનરૂપ, અને વળી સંસાર-સમુદ્ર (જ્યોત્સ્ની જવામાં) પૂલ-સમાન, તેમજ નાશ કર્યો છે કંઠર્પ, રાગ, ગર્વ અને (અષ્ટ કર્મરૂપી) મલરૂપી ગાઠ અધિકારનો જેણે એવા જિનેશ્વરોના આગમને (હે જન-સમૂહ !) તું નમસ્કાર કર. ”—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-અમત્કૃતિ—

.આ શ્લોકમાં અન્ય શ્લોકોના જેવી ચરણ-સદૃશતારૂપી અમત્કૃતિ દ્વિગોચર થવા ઉપરાંત મકારની વિશેષતારૂપી અન્ય અમત્કૃતિ પણ નજરે પડે છે.

ગાન્ધારીદેવીસ્તુતિ:—

ગાન્ધારિ ! વજ્રમુસલે જયતઃ સમીર—

પાતાલસત્કુવલયાવલિનીલમે તે ।

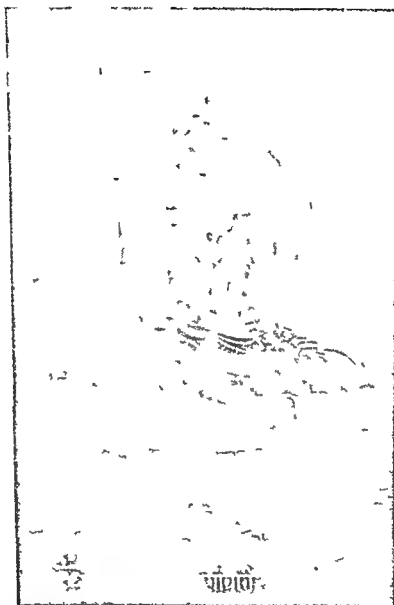
કીર્તીઃ કરપ્રણયિની તવ યે નિરુદ્ધ—

પાતાલસત્કુવલયા વલિની લમેતે ॥ ૨૪ ॥ ૬ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

ગાન્ધારીતિ । ‘ગાન્ધારિ !’ ગાન્ધારિનામિકે । ‘વજ્રમુસલે’ મહરણજાતી । ‘જયતઃ’ જયન્-મતુભવતઃ । ‘સમીરપાતાલસત્કુવલયાવલિનીલમે તે’ સમીરપાતેન-વાતમેજ્જ્વોલનેન આલસન્તી-દોલાયમાના યા કુવલયાવલિઃ તદ્વન્નીલા મા-દીર્ઘિર્યસ્યાઃ સા । આમન્વયતે વજ્રમુસલે । ‘કીર્તીઃ’ સાધુવાદરૂપાઃ । કિંવિધે વજ્રમુસલે ? ‘કરપ્રણયિની’ હસ્તસ્થિતે । ‘તવ’ ભવત્યાઃ । ‘યે’ વજ્રમુસલે । કિંવિશિષ્ટાઃ કીર્તીઃ ? ‘નિરુદ્ધપાતાલસત્કુવલયાઃ’ નિરુદ્ધ-આવૃત્તપાતાલસર્દા-રસાતલ-

निर्वाणफलिकायाम्—

“गान्धारीं देवीं नीलवर्णां कमलाग्रनां चतुर्भुजां वरदमुत्तमयुत-
दक्षिणकरां अमयकुलिशायुनवामहस्तां चेति ।”

ધામન્=સ્થાન, ધામ.

અગ્નિમં (મૂં અગ્નિ) = મુખ્ય.

સરિત્=નદી.

સરિત્પતિ=નદીશ, સમુદ્ર.

સેતુ=પૂલ.

મવસરિત્પતિસેતું=સંસારરૂપી સમુદ્ર પ્રતિ પૂલરૂપ.

સંતમસ=ગાઢ અધિકાર.

અસ્તમારામમાનમલસંતમસં=નાશ કર્યો છે કામ-દેવ, રાગ, માન, અને મલરૂપી ગાઢ અધિકારનો જેણે એવા.

ગમાનાં (મૂં ગમ) = આલાપકોનો.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તતું સ્વરૂપ—

“ (અનાદિ કાલથી ભવ-શ્રમણ કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા) શ્રમનો અંત આણનારા, તથા અસંગ-પ્રતિ (અર્થાત્ સંસાર-સંગ-રહિત એવા મુનિવરો) ને આશ્રય કરવા માટે ઉપવન (સમાન), વળી શોભાપમાન, તેમજ સમાન પાકોના મુખ્ય સ્થાનરૂપ, અને વળી સંસાર-સમુદ્ર (જ્યોત્તંગી જવામાં) પૂલ-સમાન, તેમજ નાશ કર્યો છે કંઠર્પ, રાગ, ગર્વ અને (અષ્ટ કર્મરૂપી) મલરૂપી ગાઢ અધિકારનો જેણે એવા જિનેશ્વરોના આગમને (હે જન-સમૂહ !) તું નમસ્કાર કર. ”—૨૩

સ્વપ્રકાશરૂપ

શ્લોક-અર્થમત્કૃતિ—

આ શ્લોકમાં અન્ય શ્લોકોના જેવી ચરણ-સદૃશતારૂપી અમત્કૃતિ દૃષ્ટિગોચર થવા ઉપરાંત મહારની વિશેષતારૂપી અન્ય અમત્કૃતિ પણ નજરે પડે છે.

ગાન્ધારીદેવીસ્તુતિ:—

ગાન્ધારિ ! વજ્રમુસલે જયતઃ સમીર—

પાતાલસત્કુવલયાવલિનીલમે તે ।

કીર્તીઃ કરપ્રણયિની તવ યે નિરુદ્ધ—

પાતાલસત્કુવલયા વલિની લમેતે ॥ ૨૪ ॥ ૬ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

ગાન્ધારીતિ । ‘ ગાન્ધારિ ! ’ ગાન્ધારિનામિકે । ‘ વજ્રમુસલે ’ પ્રહરણજાતી । ‘ જયતઃ ’ જય-મનુમવતઃ । ‘ સમીરપાતાલસત્કુવલયાવલિનીલમે તે ’ સમીરપાતેન-વાતમેદ્ધોલનેન આલસન્તી-લોલાયમાના યા કુવલયાવલિઃ તદ્વત્ત્રીકા મા-દીપ્તિર્વસ્યાઃ સા । આમન્વયતે વજ્રમુસલે । ‘ કીર્તીઃ ’ સાધુવાદરૂપાઃ । કિંવિધે વજ્રમુસલે ? ‘ કરપ્રણયિની ’ હસ્તસ્થિતે । ‘ તવ ’ ભવત્યાઃ । ‘ યે ’ વજ્ર-મુસલે । કિંવિશિષ્ટાઃ કીર્તીઃ ? ‘ નિરુદ્ધપાતાલસત્કુવલયાઃ ’ નિરુદ્ધ-આટલપાતાલસદા-રસાતલ-

વાસિનાં કુવલયં-પૃથ્વીમण्डलं पाताललक्षणं यकाभिस्ताः, यदिवा निरुद्धं पातालं सत्-शोभनं
कुवलयं वेति विग्रहः । 'वल्लिनी' सारयुक्ते । 'लभेते' प्राप्नुतः । हे गान्धारि ! तव करप्रणयिनी
ते वज्रमुसले जयतो ये कीर्तीः लभेते इति योगः ॥ २४ ॥

અવચૂરિ:

हे गान्धारि देवि ! ते वज्रमुसले आयुधे जयतः । किंभूते । वातमेहोलनेनालसन्ती या कुवलय-
माला तद्वन्नीला भा कान्तिर्ययोः । ये वज्रमुसले कीर्तीर्यशसि लभेते । किंभूते । तव हस्तमेहले ।
वल्लिनी वलयती । कीर्तीः किंभूताः । निरुद्धमायुते पातालं सत्पृथ्वीवलयं च यामिः ॥ २४ ॥

અન્વય:

गान्धारि ! ये (वज्र-मुसले) तव कर-प्रणयिनी, वल्लिनी, निरुद्ध-पाताल-सत्-कु-
वलयाः कीर्तीः लभेते, ते समीर-पात-आ-लसत्-कुवलय-आवलि-नील-मे वज्र-मुसले जयतः ।

શબ્દાર્થ

गान्धारि ! (मू० गान्धारी) = हे गान्धारी (देवी) !

वज्र=वज्र.

मुसल=मुसल, સાંભેલું, આયુધ-વિશેષ.

वज्रमुसले=वज्र અને मुसल.

जयतः (घा० जि) = જયવંતા વર્તે છે.

समीर=પવન.

पात=ચલન.

आलसत् (घा० लस्) = અત્યંત દેહીધ્મમાન.

कुवलय=કમલ.

आवलि=શ્રેણિ, હાર.

नील=નીલ.

समीरपातालसत्कुवलयआवलिनीलमे=પવનના

ચલનથી અત્યંત શોભતી એવી કમલોની

માલના એવી નીલ કાંતિવાળા.

हे (मू० तद्) = તે એ.

कीर्तीः (मू० कीर्ति) = કીર્તિ એ, યશ.

कर=હસ્ત, હાથ.

प्रणय=સ્નેહ, રાગ

करप्रणयिनी=હસ્ત પ્રતિ અનુરાગ ધરાવનારા.

ये (मू० यद्) = જે એ.

निरुद्ध (घा० रुध्) = રોકેલું.

पाताल=પાતાળ.

सद्=રહેલું.

कु=પૃથ્વી.

वलय=ચક્ર, મંડળ.

निरुद्धपातालसत्कुवलयाः=(૧)પૂરી દીધાં છે

પાતાળ તેમજ (અથવા પાતાળરૂપી)

મુશોભિત ભમંડળને જેણે એવી; (૨)

આવરણ કર્યું છે પાતાલવાસીઓના

પૃથ્વી-મંડળનું જેણે એવી.

वल्लिनी (मू० वल्लिन्) = પરાક્રમી, બલયુક્ત.

लभेते (घा० लम्) = મેળવે છે.

શ્લોકાર્થ

ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ—

“ हे गान्धारी (देवी) ! જે વજ્ર અને મુસલ તારા હસ્ત પ્રતિ અનુરાગ ધરાવે છે
(અર્થાત્ જને તું નિરંતર તારા હસ્તમાં ધારણ કરે છે) તથા વળી નિરોધ કર્યો છે પાતાલ
તેમજ મુશોભિત [અથવા પાતાલરૂપી સુંદર] ભૂમંડળને જેણે એવી [અથવા આવરણ
કર્યું છે પાતાલવાસી દેવોના પૃથ્વી-મંડળનું જેણે એવી (અર્થાત્ દિગન્ત સુધી પ્રસરી ગયેલી
એવી).] કીર્તિઓને જેણે સંપાદન કરી છે તેમજ વળી (તારા જેવી સ્વામિની અજવાને -

લીધે) જે બલ-યુક્ત છે, તે બે તારાં વજ્ર અને મુસલ કે જેની કાંતિ પવનના ચલનથી અત્યંત શોભતાં એવાં કમલોની માલાના જેવી નીલ-વર્ણી છે, તે જ્યવંત વર્તે છે.”—૨૪.

સ્પષ્ટીકરણ

ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ—

આ એક વિદ્યા-દેવી છે અને તેને ચાર હાથ છે. જમણા બે હાથમાં તે વરદ અને મુસલ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં તે અભય અને વજ્ર ધારણ કરે છે. વળી તે નીલવર્ણી છે તેમજ શતપત્ર (કમલ) એ એનું વાહન છે. આ હરીકૃત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી ભેદ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા ગાન્ધારીદેવીં નીલવર્ણીં કમલાસનાં ચતુર્મુખાં, વરદમુશલયુતં દક્ષિણકરમમયકુલિશયુતવામ-હસ્તા ચેતિ.”

આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

“શતપત્રસ્થિતચરણા, મુસલં વજ્રં ચ હસ્તયોર્વધતી ।

કમનીયાજનકાન્તિર્-ગાન્ધારી ગાં શુભાં વદ્યાત્ ॥”—આર્થ

—આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨

વિશેષમાં આ દેવીના સંબંધમાં એક ટીકામાં એવો ઉલ્લેખ છે કે—

“પૂર્વામવાપેક્ષ્યા ‘ગન્ધાર’ દેશોત્પન્નત્વાદ્ ગાન્ધારી”

અર્થાત્ પૂર્વ ભવમાં આ દેવી ‘ગન્ધાર’ દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી તેથી તેને ગાન્ધારી કહેવામાં આવે છે.

વૃત્ત-ચમત્કાર—

આ શ્લોકમાં (તેમજ ત્યાર પછીના બીજા બે શ્લોકોમાં પણ) જે વિશિષ્ટ વિચિત્રતા રહેલી છે, તેનું અત્ર દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે. બીજું અને ચોથું ચરણ—એમ બંને ચરણો પ્રતિ દષ્ટિ દેકતાં વકાર અને ધ્રુવારને આવા કાવ્યમાં એક ગણવામાં આવ્યા છે એ વાત ભેદ શકાય છે. કહ્યું છે કે—

“યમક-રૂપ-ચિત્રેષુ, લયયોર્દલયોર્ન મિત્”

અર્થાત્-યમક, શ્લેષ અને ચિત્રમાં ધ્રુવાર અને વકાર તેમજ હ્રસ્વ અને લઘ્વ વચ્ચે લેઈ ગણવામાં આવતો નથી.^૧

૧ આવી ચમત્કૃતિઓથી ભરપૂર હોવા ઉપરાંત સાથોસાથ વિશિષ્ટ ચમત્કારથી પણ અલંકૃત કાવ્ય ભવું હોય, તો વિચારો મહામહોપાધ્યાય સાધુરાજગણિકૃત ભોત્યાદિનામગણિત સ્વેપચરીકાસહિત જિન-સ્તુતિ (શ્રીયશોવિનય જૈન ગ્રંથમાલા [૯] જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ, દ્વિતીય વિભાગ).

અત્ર તો ઉદાહરણ તરીકે આ અનુપમ કાવ્યનું ફક્ત એક જ પદ આપવામાં આવે છે. તે પદ નીચે મુજબ છે—

“આમ્બારાયણ સેલડી સ્વહલીકેલામતી રાદ્ધમં
ચત્રદ્વાલિમદ્રાલ્લસારિક રસાત્ ત્વાં સાકુચી સ્વાજહામ ।

લાદ્વાપાન્ડલજૂરસારસ્વદ્વાજાંકૂરદાલિપ્રમો
નોમિ શ્રીજિનમુદ્રસાકરમહં શ્રીપાનસત્ફોફલમ્ ॥ ૧ ॥”

—શાદ્ધ.

[આમ્બ ! અરાયણ ! સેલડી સ્વહલીકેલામતિ રાદ્ધમં
ચત્રદ્વાલિમદ્ર ! અલ્લસારિક ! રસાત્ ત્વાં સાકુચી સ્વાજહામ ! ।

લાદ્વાપાન્ડલ ! જૂરસારસ્વલ્ ! ક્ષાદ્વાજાંકૂરદાલિપ્રમો !

નોમિ શ્રીજિન ! મુદ્રસાકરમહં શ્રીપાનસત્ફોફલમ્ ॥]

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वजिनस्मरणम्—

कृतनति कृतवान् यो जन्तुजातं निरस्त—

स्मरपरमदमायामानवाधायशस्तम् ।

सुचिरमविचलत्वं चित्तवृत्तेः सुपार्श्व

स्मर परमदमाया मानवाधाय शस्तम् ॥ २५ ॥

—मालिनी (८, ७)

टीका

कृतनतीति । 'कृतनति' विहितप्रणामम् । 'कृतवान्' विहितवान् । 'यो' 'जन्तुजातं' ।
'निरस्तस्मरपरमदमायामानवाधायशः' परे-शत्रवः स्मरश्च परे च मदश्च माया च मानश्च बाधा
च अयश्च ते निरस्ता-अपनीता यस्य तत् तथा तम् । 'सुचिरं' प्रभूतकालम् । 'अविचलत्वं'
एकाग्रता । 'चित्तवृत्तेः' मनसः । 'सुपार्श्व' सुपार्श्वनामानम् । 'स्मर' ध्याय । 'परमदमायाः'
परमो दमो यस्याः । 'मानव' मनुष्य । 'आधाय' कृत्वा । 'शस्तं' शोभनम् । यः कृतनति
जन्तुजातं इत्थंभूतं कृतवान् तं सुपार्श्वं हे मानव ! चित्तवृत्तेः अविचलत्वं आधाय स्मरेति
संबन्धः ॥ २५ ॥

अवचूरिः

यः स्वामी जन्तुजातं (समूहं) कृतप्रणामं विहितवान् । किंभूतम् । निरस्तानि कंदर्पवैरिमदमाया-
मानपीडाऽयशांसि येन तम् । तं सुपार्श्वं देवं हे मानव, नर ! त्वं स्मर । किं कृत्वा । निश्चलत्वमाधाय ।
कस्याः । चित्तवृत्तेर्मनोव्यापारस्य । सुचिरं प्रभूतकालम् । परमो दमो यस्याः । शस्तं शोभनम् ॥ २५ ॥

अन्वयः

यः कृत-नति जन्तु-जातं निरस्त-स्मर-पर-मद-माया-मान-वाधा-अ-यशः कृतवान्, तं
शस्तं सुपार्श्व, (हे) मानव ! परम-दमायाः चित्त-वृत्तेः अविचलत्वं सुचिरं आधाय स्मर ।

શબ્દાર્થ

કૃત=(ષાં કૃ)=કરેલ.
 નતિ=વન્દન, નમસ્કાર.
 કૃતનાતિ=કયો છે નમસ્કાર જેણે એવા.
 કૃતવાન (ષાં કૃ)=કયાં.
 જન્તુ=પ્રાણી, જીવ.
 જાત=સમૂહ.
 જન્તુજાત=જીવોના સમૂહને, પ્રાણિ-વર્ગને.
 પર=શત્રુ, વૈરી.
 વાધા=પીડા.
 અયશ્વ=અપકીર્તિ.
 નિરસ્તસ્મરપરમવમાયામાનવાધારણઃ=નિરાશ
 કયો છે મદન, દુશ્મન, મદ, માયા,

અભિમાન, પીડા અને અપકીર્તિને
 જેણે એવા.
 સુચિરં=દીર્ઘ કાલ પર્યંત; ઘણા વખત સુધી.
 અવિચલત્વં (મૂં અવિચલ)=નિશ્ચલપણાને,
 અચલતાને.
 ચિત્ત=મન.
 વૃત્તિ=વળણ.
 ચિત્તવૃત્તે=મનના વળણની, મનોબ્યાપારની.
 સુપાર્શ્વ (મૂં સુપાર્શ્વ)=સુપાર્શ્વ (નાથ)ને.
 પરમવમાયા=ઉત્કૃષ્ટ છે ઉપશમ જેમાં એવા.
 આધાય (ષાં ધા) ઉત્પન્ન કરીને, પ્રાપ્ત કરીને.
 શસ્ત્રં (મૂં શસ્ત્ર)=પ્રશંસા પામેલાને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સ્મરણ—

“ જ સુપાર્શ્વનાથ, કયો છે પ્રણામ જેણે એવા પ્રાણિ-વર્ગને દૂર યયા છે—નદ યયા છે
 મદન, દુશ્મન, મદ, માયા, પીડા અને અપકીર્તિ જેના એવો કરતો હવે તે પ્રશંસાને પામેલા
 (સુંદર છે આજીવો જેની એવા) સુપાર્શ્વ (નાથ)નું, હે માનવ ! તું, ઉત્કૃષ્ટ છે ઉપશમ જેમાં
 એવી મનો-વૃત્તિની અચલતાને ચિરકાલપર્યંત પ્રાપ્ત કરીને (અર્થાત્ મનને સર્વથા વશ કર્યા
 બાદ) સ્મરણ કર.”—૨૫.

સ્પષ્ટીકરણ

સુપાર્શ્વનાથ—

સુપાર્શ્વનાથ નામના જૈનોના સ્વતંત્ર તીર્થંકરનો જન્મ વાણુરસી નગરીમાં સુપ્રતિષ્ઠ
 રાજાને ત્યાં થયો હતો. આ રાજાની પૃથ્વી નામની રાણી આ કુલદીપકે કુમારને જન્મ આપવા
 ભાગ્યશાળી થઈ હતી. આ તીર્થંકરના સુવર્ણવર્ણ અને સ્વસ્તિકાના લાંછનથી લાંછિત હેઠનું

૧ અત્ર તીર્થંકરની માતાને ભાગ્યશાળી કહી છે, તે સ્વકૃપેલકલ્પિત વાત નથી; કેમકે જેમ તીર્થંકર
 પ્રશંસનીય છે, તેવીજ રીતે તેમની માતા પણ પ્રશંસાપાત્ર છે અને એમ હોવાને લીધે તો શ્રીમાનતુંગસૂરિ કહે છે કે—

“ સ્ત્રીણાં શત્તાનિ શતશો જનયન્તિ પુત્રાન
 નાન્યા સુતં ત્વદ્વપમં જનની પ્રસૂતા ।
 સર્વા દિશો વ્યપતિ માનિ સહસ્રરર્ષિમ
 પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદ્વિજાલમ્ ॥ ”

—લક્ષ્મીભર-રતોત્ર, શ્લોક ૨૨.

માપ બસે (૨૦૦) ધનુષ્ય પ્રમાણ હતું. સાંસારિક લોગ-ઉપલોગને તિલાંજલિ આપીને ચારિત્ર મહાણ કરી, તીર્થ પ્રવર્તાવી, અનેક છુવોને સન્માર્ગનું દર્શન કરાવી, વીસ લાખ પૂર્વનું આધુન્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિર્વાણ-નગરમાં જઈ રહ્યા.

માલિની વૃત્ત—

આ પદ પછી સમવૃત્ત એવા માલિની વૃત્તમાં રચાયેલું છે. એનું લક્ષણ નીચે મુજબ છે—

“નનમયયુતેયં, માલિની મોગિલોકૈઃ”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, ન, મ, ય, અને ય એમ પાંચ ગણો છે. એટલે કે એકંદરે પંદર (૧૫) અક્ષરો છે. વિશેષમાં આઠમા અને પંદરમા અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાનો થાને ‘યતિ’ છે.^૧

કુ	ત	ન		તિ	કુ	ત		વા	ન	યો	જ	ન		તુ	જા	તં		નિ	ર	સ	ત	સ
~	~	~		~	~	~		-	-	-		~	~	-	-	-		~	-	-	-	-
ન		ન						મ						ય		ય						

જિનરાજ્યા ધ્યાનમ્—

બ્રજતુ જિનતતિઃ સા ગોચરે (રં) ચિત્તવૃત્તેઃ

સદમરસહિતાયા વોડ્ધિકા માનવાનામ્ ।

પદમુપરિ દધાના વારિજાનાં વ્યહાર્પત્તિ

સદમરસહિતા યા વોધિકામા નવાનામ્ ॥ ૨૬ ॥

—માલિની

ટીકા

બ્રજત્વિતિ । ‘બ્રજતુ’ ગચ્છતુ । ‘જિનતતિઃ’ જિનાવલી । ‘સા’ । ‘ગોચરે’ વિપયે । ‘ચિત્તવૃત્તેઃ’ સ્મૃતેઃ । ‘સદમરસહિતાયાઃ’ સદ દમરસેન વર્તન્તે યે તેષાં હિતાયાઃ । ‘વો’ યુષ્માકમ્ ।

૧ આ વૃત્તનું લક્ષણ શ્રુતબોધ પ્રમાણે નીચે મુજબ છે—

“પ્રથમમશુરુપદકં વિદ્યતે યત્ર કાન્તે ।

તદનુ ચ દશમં ચેદક્ષરં દ્વાદશાન્ત્યમ્ ।

કરિમિરય તુરદ્વૈર્યત્ર કાન્તે । વિરામઃ

સુકવિજનમનોહ્તા માલિની સા પ્રસિદ્ધા ॥”

અર્થાત્ હે કાન્તા ! જે પદના પ્રથમના છ અક્ષરો તેમજ ત્યાર પછી દશમા અને તેરમા અક્ષરો સધુ હોય અને જો તે પદમાં કુન્નર અને અમ્ વડે (અર્થાત્ આઠમા અને ત્યાર પછીના સાતમા અક્ષરો ઉપર) વિશ્રામ આવતો હોય, તો તે પદ સુકવિજોના મનને હરનાર ‘માલિની’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે,

‘અધિકા માનવાનાં’ ઉત્કૃષ્ટાનૃણામ્ । નિર્ધારણે પઠી । ‘પદં’ ચરણસેપમ્ । ‘ઉપરિ’ અગ્રમાને । ‘દધાના’ ધારયન્તી । ‘વારિજાનાં’ અરવિન્દાનામ્ । ‘વ્યહાર્પાત્’ વિચચાર । ‘સદમર-સહિતા’ સદ્ધિઃ-શોભનૈઃ અમરૈઃ સહિતા-સમેતા । ‘યા’ । ‘બોધિકામા’ બોધિઃ-ધર્માવસિસ્ત્ર કામઃ ઇચ્છા યસ્યાઃ સા । સ્વયમવાપ્તબોધિત્વાદન્યેષામિતિ ગમ્યતે । ‘નવાનાં’ નવત્વસંખ્યાવતામ્ । નૂતનાનાં વા । યા બોધિકામા વ્યહાર્પાત્ સા જિનતતિઃ યઃ ચિત્તવૃત્તેઃ ગોચરે વ્રજતુ ઇતિ યોગઃ॥૨૬॥

અવચૂરિઃ

સા જિનાનાં તતિયોં શુભ્માકં મનોવૃત્તેર્ગોચરં વ્રજતુ ગચ્છતુ । કિંમૂતાયાઃ । સદ્ દમરસેન ઘર્તન્તે યે તેષાં હિતાયાઃ । જિનતતિઃ કિંમૂતા । માનવાનાં નરાણામધિકા ઉત્કૃષ્ટા । યા જિનશ્રેણિવ્યહાર્પાદ્ વિહારં કૃતવતી । કિંમૂતા । નવાનાં નવસંખ્યાનાં નૂતનાનાં (યા) વારિજાનાં સ્વર્ણકમલાનામુપરિપ્રાત્ પદં સ્થાપ-યન્તી । સદ્વેચયુક્તા । બોધિકામા સ્વયમવાપ્તબોધિત્વાદ પરેષાં બોધિર્ધર્મપ્રાપ્તિસ્ત્ર કામો (વાચ્છા) યસ્યાઃ સા ॥ ૨૬ ॥

અન્વયઃ

યા બોધિ-કામા, સત્-અમર-સહિતા, નવાનાં વારિજાનાં ઉપરિ પદં દધાના વ્યહાર્પાત્, સા માનવાનાં અધિકા જિન-તતિઃ યઃ સં-દમ-રસ-હિતાયાઃ ચિત્ત-વૃત્તેઃ ગોચરં વ્રજતુ ।

શીખદાર્થ

વ્રજતુ (ધાં વ્રજ)=ગમ્યો.

તતિ=શ્રેણિ.

જિનતતિઃ=જિનોની શ્રેણિ.

ગોચરં (મૂં ગોચર)=ગોચર, વિષય.

સદમરસહિતાયા=ઉપશમમરૂપી રસેકરીને યુક્ત

એવાને હિતકારી.

અધિકા (મૂં અધિક)=ઉત્કૃષ્ટ.

માનવાનાં (મૂં માનવ)=મનુષ્યોભાં.

પદં (મૂં પદ)=ચરણને.

ઉપરિ=ઉપર.

દધાના (ધાં ધા)=ધારણ કરતી થકી.

વારિજાનાં (મૂં વારિજ)=કમલોના.

વ્યહાર્પાત્ (ધાં હ)=વિહાર કર્યો.

સહિત=સાથે.

સદમરસહિતા=સમજનો અને દેવો સહિત

અથવા સુદેવો સહિત.

બોધિ=સમ્યક્ત્વ, સત્ય દર્શન.

બોધિકામા=સમ્યક્ત્વ સંપાદન કરાવવાની

અભિલાષા છે એને એવી.

નવાનાં (મૂં નવ અથવા નવવ)=નૂતન

અથવા નવ.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનું ધ્યાન—

“(પોતાને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલું હોવાથી અન્ય જીવોને પણ) સમ્યક્ત્વ (સંપાદન કરાવવા)ની અભિલાષા રાખતી તેમજ સમજનો તથા દેવોથી યુક્ત (અથવા સુદેવોથી પરિવૃત્ત) એવી, તથા નવીન અથવા નવ (સુવર્ણનાં) કમલો ઉપર ચરણને ધારણ

કરતી થકી એવી જ જિન-ત્રેણિ (એક સ્થલેથી અન્ય સ્થલે) વિહાર કરતી હવી, તે મનુ-
ષ્યોમાં સર્વોત્તમ એવી (જિન-ત્રેણિ) ઉપશમરૂપી રસે કરીને યુક્ત એવા [જનો]ને હિત-
કારી એવી તમારી ચિત્ત-વૃત્તિનો વિષય બનો. ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરની દેવકૃત ભક્તિ—

કેટલાક દેવતાઓ પોતાનો ભક્તિ-ભાવ પ્રદર્શિત કરવાની ખાતર જિનેશ્વરો જ્યાં જ્યાં
વિચરે છે, ત્યાં ત્યાં વખતો વખત તેમનાં ચરણ-કમલની નીચે સુવર્ણનાં નવ કમલો સ્થાપે છે.^૧
આમાંનાં બે કમલોની ઉપર જિનેશ્વર પ્રભુનાં ચરણો રહે છે, જ્યારે બાકીનાં સાત કમલો તો
તેમની પાછળ પાછળ આવે છે. ભગવાન્ તીર્થંકર-દેવ ચરણ ઉપાડીને આગળ ધરે કે તરતજ
દેવતાઓ બે કમલ આગળ સ્થાપે છે.

તીર્થંકરનું સાન્નિધ્ય કરનારા દેવોની સંખ્યા—

તીર્થંકરની સેવામાં કેટલા દેવો ઉપસ્થિત થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે કહેવાનું કે
ઓછામાં ઓછા (જઘન્યતઃ) એક કરોડ દેવો તેમનું સાન્નિધ્ય કરે છે. આ વાતની વીતરાગ-
સ્તોત્ર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“જઘન્યતઃ કોટિસંખ્યાસ્ત્વાં સેવન્તે સુરાસુરાઃ ।

માગ્યસંમારલભ્યાર્યે, ન મન્દા અપ્યુવાસતે ॥”—અનુષ્ટુપ

—ચતુર્થ પ્રકાશ, અન્તિમ શ્લોક.

સમ્યક્ત્વ—

“યા દેવે દેવતાબુદ્ધિર્નુરૈ વ શુક્તામતિઃ ।

ધર્મે વ ધર્મધીઃ શુદ્ધા, સમ્યક્ત્વમિદમુચ્યતે ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, દ્વિતીય પ્રકાશ, દ્વિતીય શ્લોક.

અર્થાત્ જેને દેવ તરીકે માનવા ન્યાય્ય હોય તેમાં દેવત્વ સ્વીકારનું, જેને શુરૂ એવી સંજ્ઞા
આપવી યથાર્થ હોય તેને શુરૂ તરીકે અંગીકાર કરવા અને જે નામધારી નહિ હોઈ કરીને વાસ્ત-
વિક રીતે ધર્મ એવા નામને લાયક હોય, તેને ધર્મ માનવો, એનું નામ ‘સમ્યક્ત્વ’ છે, એમ
શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્ય કહે છે. આ સમ્યક્ત્વની સરલમાં સરલ અને ટુંકામાં ટુંકી વ્યાખ્યા છે.

સમ્યક્ત્વ કહો કે તત્વાર્થ શ્રદ્ધાન કહો કે વાસ્તવિક તત્ત્વ-દષ્ટિ કહો એ બધું એકજ છે.
સમ્યગ્-દષ્ટિ, સમ્યગ્-દર્શન, બોધિ એ બધા એકાર્થક પદ્યથો છે.

આ સંબંધમાં વાચકવર્ચ શ્રીઉમાસ્વાતિ મહારાજ કહે છે કે—

“તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્”

—તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, આઠ સૂત્ર.

અર્થાત્ જીવ, અજીવ, ઇત્યાદિ નવ^૧ તત્ત્વભૂત પદાર્થોનું શ્રદ્ધાન તે ‘સમ્યગ્દર્શન’ છે. અન્ય રીતે વિચાર કરીએ તો તત્ત્વ વડે (અર્થાત્ નિશ્ચયપૂર્વકનું) અર્થનું શ્રદ્ધાન તે ‘સમ્યગ્દર્શન’ છે.

આ સમ્યગ્દર્શન યાને સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ અત્યંત સૂક્ષ્મ રીતે જૈન શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ સમ્યગ્દર્શનની ઘણે સ્થલે પ્રચંસા પણ કરવામાં આવી છે. હિંદુ શાસ્ત્રમાં પણ એવોજ મુદ્રાલેખ છે. કહ્યું છે કે—

“સમ્યગ્દર્શનસંપન્નઃ, કર્મણા ન હિ વધ્યતે ।

વર્ણનેન વિહીનસ્તુ, સંસારં પ્રતિપદ્યતે ॥”

—મનુસ્મૃતિ, અ૦ ૬, શ્લોક ૭૪.

આવા મહત્ત્વના વિષય ઉપર વિવેચન કરવાનું આ થોડા સ્થલ ન હોવાથી ન છૂટકે એ વાત પડતી મૂકવી પડે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુઓએ કલ્પ-ભ્રમ, સમ્યક્ત્વ-કૌમુદી, વિશેષાવ-શ્યક, પ્રવચન-સારોદ્ધાર, અર્થ-દીપિકા વિગેરે ગ્રંથો જોવા અને કંઈજ નહિ બને તો છેવટે અધ્યાત્મ-તત્ત્વાલોકનાં પૃષ્ઠો ૩૦૦-૩૧૫, ૪૬૦-૪૬૭ તો જોઈ જવાં એ ભલામણ.

જિનમતમર્શાસા—

દિશદુપશમસૌખ્યં સંયતાનાં સદૈવો—

રુ જિનમતમુદારં કામમાયામહારિ ।

જનનમરણરીણાન્ વાસયત્ સિદ્ધ(દ્વિ)વાસે—

ઽરુજિ નમત મુદાર્જં કામમાયામહારિ ॥ ૨૭ ॥

—માલિની

ટીકા

દિશદિતિ । ‘દિશત્ ઉપશમસૌખ્યં’ દદત્ પ્રશમસુખમ્ । ‘સંયતાનાં’ સંયમવતામ્ । ‘સદૈવ’ સર્વકાલમેવ । ‘રુ’ વિજ્ઞાલમ્ । ‘જિનમતં’ અર્હચ્છાસનમ્ । ‘ઉદારં’ ઉદાત્તમ્ । ‘કામમાયામહારિ’ કામ-અત્યર્થ આયામહારિ-દૈર્ઘ્યશોભિ । ‘જનનમરણરીણાન્’ જન્મમૃત્યુભિઃ શ્રાન્તાન્ । ‘વાસયત્’ સ્થાપયત્ । ‘સિદ્ધિવાસે’ મુક્તિસથાનિ । ‘ઽરુજિ’ નીરોગે । ‘નમત’ મળમત । ‘મુદા’ હર્ષેણ । ‘અર્’ શીઘ્રમ્ । ‘કામમાયામહારિ’ કામશ્ર માયા ચ તયોર્મહારિ—વૃહત્ અમિત્રભૂતં મહાચક્રં વા નિકર્તનહેતુત્વાત્ ॥ ૨૭ ॥

૧ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આત્મવ, સંવર, નિર્જરા, બન્ધ અને મોક્ષ એ ઉપર્યુક્ત નવ તત્ત્વો છે. આની સૂચક વ્યાખ્યા ન્યાયકુસુમાંજલિ ઉપરના મારા વિવેચન (પૃ ૨૮૧-૨૮૬) ઉપરથી જોઈ શકાશે.

અવચૂરિ:

હે જના: ! જિનમતં નમત પ્રણમત । કિંમૂતમ્ । ડર પ્રૌઢં પ્રશમસુતં દવત્ । કેપામ્ । સંયતાનાં
મુનીનામ્ । સદૈવ સર્વદા । ઉદારમુદાત્તમ્ । કામમત્યર્યમ્ । આયામહારિ દૈર્ઘ્યશોભિ । અયવાપ્તિશયેન
મનોહરમ્ । અરુજિ રોગરહિતે સિદ્ધવાસે વાસં કારયત્ । કાન્ । જન્મમરણચિન્તાન્ । મુદા હર્ષેણ । અરં
શીઘ્રમ્ । કામમાયયોર્મહારિ મહાચૈરિભૂતમ્ ॥ ૨૭ ॥

અન્વય:

સંયતાનાં ડર ઉપશમ-સૌહ્યં સદૈવે વિશત્, ઉદારં, કામં આયામ-હારિ (અથવા કામ-
માયા-શામ-હારિ), જન્મ-મરણ-રીણાન્ અરુજિ સિદ્ધિ-વાસે વાસયત્ કામ-માયા-મહા-અરિ
જિનમતં મુદા અરં નમત ।

શબ્દાર્થ

વિશત્ (ધા૦ વિશ્)=આપનાર.

ઉપશમ=ઉપશમ, પ્રશમ.

સૌહ્ય=સુખ.

ઉપશમસૌહ્યં=ઉપશમ-સુખને.

સંયતાનાં (મૂ૦ સંયત)=ચતિઓના, ઇન્દ્રિયો

ઉપર વિન્ય મેળવ્યો છે જેમણે તેમના.

પદ્મ=જ.

ડર=પ્રૌઢ.

ઉદારં (મૂ૦ ઉદાર)=ઉદાર, વિશાલ.

કામં=(૧) અસ્થિત; (૨) અત્યંત.

આયામહારિ=દીર્ઘતા વડે મનોહર.

કામમાયામહારિ=મદન, માયા અને વ્યાધિને
હરનાર.

રીણ (ધા૦ રી)=પીડિત.

જન્મનમરણરીણાન્=જન્મ અને મરણથી પીડિત.

વાસયત્ (ધા૦ વસ્)=નિવાસ કરાવનાર.

સિદ્ધિ=સુકૃતિ, નિર્વાણ.

વાસ=નિવાસ, રહેઠાણ.

સિદ્ધિવાસે=નિર્વાણરૂપી નિવાસમાં.

રુજ્=રોગ.

અરુજિ=રોગ-રહિત.

અરિ=ચક્ર.

કામમાયામહારિ=મદન અને માયાના મોટા
હરમન અથવા મહાચક્ર.

: શ્લોકાર્થ

જિન-મતની પ્રશંસા—

“સંયમીઓને સર્વદા પ્રૌઢ ઉપશમ સુખ આપનારા એવા, વળી (અનેક વિધેયોના
વિવેચનથી ભરપૂર હોવાને લીધે) અત્યંત દીર્ઘતા વડે શોભતા [અથવા મદન, માયા અને
રોગને નષ્ટ કરનારા], તેમજ જન્મ-મરણથી પિન્ન થયેલા (જીવો)ને રોગ-રહિત એવા
સિદ્ધિ (—શિલા)રૂપી વાસમાં સત્વર નિવાસ કરાવનારા, અને વળી કંદર્પ અને કપટના કદા
વૈરી એવા [અથવા રતિ-પતિ અને માયા (ને છેદનાર હોવાથી તે-]ના મહાચક્રરૂપ એવા]
જિન-મતને (હે ભગ્વ-જનો !) તમે હર્ષપૂર્વક નમન કરો.”—૨૭

निर्वाणकलिफायाम्—

“महामानसी धवलवर्णा सिंहवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्त-
दक्षिणकरां घुण्डिकाफलकयुतवामहस्तां चेति ।”

સ્પષ્ટીકરણ

જન્મ-મરણની વેદના—

આ સંસારમાં જન્મ અને મરણના દુઃખ આગળ બીજું કોઈ દુઃખ હિસાબમાં નથી. જન્મ-સમયે જે દુઃખ થાય છે તેનો શાસ્ત્રકારો નીચે સુજળ ચિતાર રજુ કરે છે:—

જેમ કારીગર રૂપાના વાળાને ચંત્રમાંથી ખેંચી કાઢી લાંબો કરે છે, તેમ યોનિદ્વારા જીવને બહાર આવવું પડે છે. વિશેષમાં સર્વદા સુખમાં ઉછરેલા સોળ વર્ષની ઉમ્મરના તરૂણના કેળના ગર્ભ જેવા સુકામલ ફેડમાં, રોમે રોમમાં અગ્નિમાં ખૂળ તપાવેલી સોયો ઘોંચવાથી જે વેદના થાય, તેના કરતાં આઠ ગણી વેદના ગર્ભાવાસમાં થાય છે અને વળી આના કરતાં પણ અનન્ત ગણી વેદના જન્મ-સમયે અનુભવવી પડે છે.

આ હકીકત 'પ્રવચન-સારોદ્ધાર'ની વૃત્તિમાં સંસાર-ભાવનાના અધિકારમાં આપેલા નીચેના પદ ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે.

“રમ્માગર્મસમઃ સુહૃદ્ શિશિશિલાવર્ણામિરુચૈરયઃ—
સૂચીભિઃ પ્રતિરોમમેવિતવપુસ્તારુણ્યપુણ્યઃ પુમાન્ ।
યદ્ હૃદ્દ્યં છમતે તદ્વદ્ગુણિતં સ્ત્રીકુક્ષિમધ્યસ્થિતૌ
સમ્પદ્યેત તદ્વપ્યનન્તગુણિતં જન્મક્ષણે પ્રાણિનામ્ ॥”

—શાર્દૂલ૦

આવી સ્થિતિમાં પ્રાણીઓ જન્મ-મરણથી કંટાળે, એમાં નવાઈ શું ? આને લીધે તો એક કવિ કહે છે કે—

“પુનરપિ જનનં પુનરપિ મરણં
પુનરપિ જનનીજઢરે શયનમ્ ।
इह संसारे मयवुत्तारे
कृपयाऽपारे पाहि सुरारे ! ॥”

મહામાનસ્યાઃ સ્તુતિઃ—

દધતિ ! રવિસપત્નં રત્નમામાસ્તમાસ્વ

નવધનતરવારિં વા રણારાવરીણામ્ ।

ગતવતિ ! વિકિરત્યાલીં મહામાનસીષાન્

અવ ધનતરવારિં વારણારાવરીણામ્ ॥ ૨૮ ॥ ૭ ॥

—માલિની

ટીકા

દધતીતિ । ‘ દધતિ ! ’ ધારયમાણે ! ! ‘ રવિસપત્નં ’ રવેઃ સપત્નભૂતં, પ્રમાધિક્યાત્ ।
 ‘ રત્નં ’ માણિક્યમ્ । ‘ આમાસ્તમાસ્વન્નવધનતરવારિં વા ’ આમયા-છાયયા અસ્તમાસ્વન્નવધનઃ-
 તિરસ્કૃતતારતરુણમેધો યઃ તરવારિઃ-કૃપાણસ્તં વા । વાશ્વન્દઃ સમુચ્ચયે । ‘ રણારાવરીણાં ’ રણ-
 સમ્બન્ધિના રાવેણ રીણાં-લિન્નામ્ । ‘ ગતવતિ ! ’ આરુઢે ! ! ‘ વિકિરતિ ’ વિક્ષિપતિ । एतत्
 સિંહસ્ય દેવ્યા વા વિશેષણમ્ । ‘ આલીં ’ સન્તતિમ્ । ‘ મહામાનસિ ’ ! મહામાનસ્યભિધાને ! !
 ‘ ઇષ્ટાન્ ’ અભિમતાન્ । ‘ અવ ’ રસ । ‘ ઘનતરવારિં ’ સાન્દ્રતરપાનીયમ્ । ‘ વારણારૌ ’ મૃગપતૌ ।
 ‘ અરીણામ્ ’ । હે મહામાનાસિ ! રવિસપત્નં રત્નં ઘનતરવારિં વા દધતિ ! અરીણાં આલીં વિકિરતિ
 વારણારૌ ગતવતિ ! ઇષ્ટાન્ અવેત્યન્વયઃ ॥ ૨૮ ॥

અવચૂરિઃ

હે મહામાનસિ દેવિ ! ઇષ્ટાનાભિમતાન્ નરાદીન્ અવ-રક્ષા હે ગતવતિ પ્રાપ્ત્યપિ ॥ કસ્મિન્ વારણારૌ સિંહે ।
 હે દધતિ ધારયતિ ॥ કિમ્ । રત્નં મણિમ્ । કિંભૂતમ્ । રવિસપત્નં રવિપ્રતિપક્ષં પ્રમાધિક્યાત્ । આમયા
 કાન્ન્યા અસ્તો માસ્વાન્ સૂર્યો યેન સ ધાસૌ નવો નૂતનો ઘનો નિવિટસ્તરવારિઃ સ્વદ્વચ્ચ તમ્ । યા સમુ-
 દ્ધયે । સિંહે કિં કુર્વતિ । અરીણાં વેરિણામાલીં ંણિ વિકિરતિ ક્ષિપતિ । કિંભૂતામાલીમ્ । રણસ્વારા-
 વેણ (ધ્વનિના) રીણાં ક્ષીણામ્ । સ્વદ્વચ્ચ કિંભૂતમ્ । ઘનતરવારિં સાન્દ્રતરપાનીયમ્ । રત્નવિશેષણં વા ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

રવિ-સપત્નં રત્નં આમા-અસ્ત-માસ્વત્, નવ-ઘન-તર-વારિં ઘન-તરવારિં વા દધતિ !
 અરીણાં રણ-આરાવ-રીણાં આલીં વિકિરતિ ! વારણ-અરૌ ગતવતિ ! મહામાનસિ ! ઇષ્ટાન્ અવ ।

અથવા

રવિ-સપત્નં, આમા-અસ્ત-માસ્વત્-નવ-ઘન-તરવારિં ઘનતર-વારિં રત્નં દધતિ ! અરીણાં
 રણ-આરાવ-રીણાં આલીં વિકિરતિ વારણ-અરૌ વા ગતવતિ ! મહામાનસિ ! ઇષ્ટાન્ અવ ।

શીખરાર્થ

દધતિ ! (ધા० ધા)=હે ધારણ કરનારી !
 રવિ=સૂર્ય, સૂરજ.
 સપત્ન=શત્રુ.
 રવિસપત્નં=સૂર્યના શત્રુરૂપ.
 રત્નં (મૂ० રત્ન)=રત્નને, મણિને.
 માસ્વત્=(૧) સૂર્ય; (૨) પ્રકાશિત, તેજસ્વી.
 આમાસ્તમાસ્વત્=કાન્તિ વડે પરાસ્ત કર્યો છે
 સૂર્યને જેણે એવા.
 વારિ=જલ, પાણી.

નવઘનતરવારિં=નૂતન મેધની જેમ અતિશય
 પાણી છે જેને વિષે એવી.
 તરવારિ=તરવાર, ખડ્ગ.
 આમાસ્તમાસ્વન્નવધનતરવારિં=(૧) પ્રકાશ વડે
 પરાસ્ત કર્યો છે પ્રકાશિત એવા નવીન
 મેધને જેણે એવી તરવારને; (૨) તેજ
 વડે તિરોહિત કર્યો છે સૂર્ય, નૂતન મેધ
 તેમજ ખડ્ગને જેણે એવા.
 વા=અને (સમુચ્ચયાર્થે).

આરાવ=અવાજ, શોરબકોર.

રણારાવરીણાં=સંઆમના શોરબકોરથી ખિન્ન થયેલી.

ગતવતિ ! (ઘાં ગમ્)=હે પ્રાપ્ત થયેલી !

વિકિરતિ (ઘાં કૃ)=(૧) હે દૂર ફેંકનારી; (૨) દૂર ફેંકી દેતી, ઉડાડી દેતી.

આર્ણી (મૂં આર્ણી)=ત્રેણિને.

મહામાનસી ! (મૂં મહામાનસી)=હે મહામાનસી (દેવી) !

ફાણ (મૂં ફા)=ધબોને, અલીધોને.

ઘનતર=અતિશય.

ઘનતરવારિ=(૧) નિખિડ તરવારને; (૨) અતિશય પાણીવાળા.

વારણ=ગજ, હાથી.

વારણારૌ (મૂં વારણાર)=હાથીના શત્રુને વિષે, સિંહ વિષે.

અરીણાં (મૂં અરિ)=શત્રુઓની.

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

“ (અધિક તેજવાળું હોવાને લીધે અથવા ગોળ હોવાને લીધે) સૂર્યના શત્રુરૂપ એવા રતનને તેમજ પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યા છે સૂર્યને જણે એવી તેમજ નૂતન મેધની જેમ અતિશય પાણીવાળી એવી નિખિડ તરવારને ધારણ કરનારી હે (દેવી)! યુદ્ધના અવાજથી ખિન્ન બનેલી એવી દુરમનોની પંક્તિને દૂર ફેંકનારી હે (વિદ્યા-દેવી)! હે સિંહના ઉપર સ્વાર થયેલી મહામાનસી ! તું અલીષ્ટ (માનવો)નું પરિપાલન કર. ”

અથવા

“ [તેજમાં હરીફાઈ કરી શકે તેમ હોવાથી] સૂર્યના શત્રુરૂપ, વળી પ્રકાશ વડે પરાસ્ત કર્યા છે પ્રકાશિત એવાં નવીન મેધ તેમજ ખડગને જણે એવા [અથવા તેજ વડે તિરોહિત કર્યા છે સૂર્ય, નૂતન મેધ તેમજ તરવારને જણે એવા], તેમજ અતિશય પાણીવાળા એવા (ઉપર્યુક્ત ત્રણ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) રતનને ધારણ કરનારી એવી હે (દેવી) ! રણ-સંઆમના શોર-અકારથી ક્ષીણ થયેલી એવી શત્રુઓની શ્રેણિને દૂર ફેંકી દેતા એવા સિંહ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી હે (ઉપર્યુક્ત-વિશેષણ-વિશિષ્ટ) મહામાનસી (દેવી) ! તું (માનવાદિક) અલીષ્ટનું રક્ષણ કર. ”—૨૮.

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાન્નિધ્ય કરે તે ‘ મહામાનસી ’ એ મહામાનસી. શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે, એનું સ્વરૂપ નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“ તથા મહામાનસીં ધવલવર્ણા સિંહવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં કુણ્ટિકાફલકપુતવામ-
 હારતાં ચેતિ ” અર્થાત્ ત્યાં કહ્યું છે કે આ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને ઓને સિંહનું વાહન છે. વળી
 ઓને ચાર હાથ છે. ઓના જમણા બે હાથ વરદ અને તરવારથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ
 કુણ્ડિકા અને ફલક (દાલ)થી શોભે છે.

આ ઉપરથી ભેદ ચકાય છે કે મહામાનસી દેવીને સિંહનું વાહન છે, તેમજ તે બેક
 હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરે છે એ વાતને નિર્વાણ-કલિકા પણ ટેકા આપે છે. પરંતુ તે બીજા
 હસ્તમાં રત્ન ધારણ કરે છે, એ વાત નિર્વાણ-કલિકામાં નજરે પડતી નથી એ વિશેષતા છે.

८ श्री चन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

अथ चन्द्रप्रभप्रमदे प्रणामः—

तुभ्यं चन्द्रप्रभ! जिन! नमस्तामसोज्जृम्भितानां
हाने कान्तानलसम! दयावन्! दितायासमान! ।
विद्वत्पङ्क्त्या प्रकटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतू—
हानेकान्तानलसमदया वन्दितायासमान! ॥ २९ ॥

—मन्दाक्रान्ता (४, ६, ७)

टीका

तुभ्यमिति । तुभ्यं चन्द्रप्रभजिन! नमः । चन्द्रप्रभनामन् जिन! नमोऽस्तु । ‘तामसो-
ज्जृम्भितानां’ तामसानि-तमःसम्बन्धीनि यानि उज्जृम्भितानि-विस्फूर्जितानि तेषाम् ।
‘हाने’ अपगमे । ‘कान्तानलसम!’ स्निग्धज्वलनसदृशः । ‘दयावन्!’ कृपयान्वितः ।
‘दितायासमान!’ खण्डितखेदगर्वः । ‘विद्वत्पङ्क्त्या’ पण्डितश्रेण्या । ‘प्रकटितपृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतू-
हानेकान्त!’ पृथवः-वितताः स्पष्टाः-स्फुटाः दृष्टान्ताः-निदर्शनानि हेतवः-कारणानि ऊहाः-
वितर्काः अनेकान्तः-स्याद्वादः, पृथवः स्पष्टाः दृष्टान्तहेतूहा यस्मिन् स चासावनेकान्तश्च
प्रकटितः पृथुस्पष्टदृष्टान्तहेतूहानेकान्तो येन तस्यामन्त्रणम् । ‘अनलसमदया’ अनलसो मदो
यस्यास्तया । ‘वन्दिताय’ स्तुताय । ‘असमान!’ अनन्यसदृशः । हे चन्द्रप्रभ जिन! विद्व-
त्पङ्क्त्या वन्दिताय तुभ्यं नम इति योगः ॥ २९ ॥

अवचूरे:

हे चन्द्रप्रभ जिन, हे दयावन् (कृपावन्) । तुभ्यं नमोऽस्तु । तमःसंबन्धिविस्फूर्जितानां हाने-
त्यागो मनोहरवाहिसमानः । दितौ-दितावायासमानौ येन । तुभ्यं किंभूताय । विद्वत्पङ्क्त्या वन्दिताय ।
प्रकटिताः पृथवो-वितताः स्पष्टा दृष्टान्ता-निदर्शनानि हेतवः-कारणानि ऊहा-वितर्कः अनेकान्तः-
स्याद्वादो येन तत्संबोधनम् । विद्वत्पङ्क्त्या किंभूतया । न विद्येते अलसमदो-तन्द्राऽहंकारौ यस्या-
स्तया । हे असमान निरुपमानः ॥ २९ ॥

अन्वयः

(हे) चन्द्रप्रभ ! जिन ! तामस-उज्जृम्भितानां हाने कान्त-अनल-सम ! दयावन् ! दित-
आयास-मान ! प्रकटित-पृथु-स्पष्ट-दृष्टान्त-हेतु-ऊहा-अनेकान्त ! अ-समान ! अनलस-मदया
विद्वत्-पङ्क्त्या वन्दिताय तुभ्यं नमः ।

અથવા

(હે) ચન્દ્રપ્રભ-જિન ! તામસ-ઉજ્જ્વલિતાનાં.....વિત-આયાસ-માન ! વિદ્વસ-પદ્મ્યા પ્રકટિત-...અનેકાન્ત ! અ-સમાન ! અન્-અલસ-મદ ! યા-વન્દિતાય તુમ્યં નમઃ !

શબ્દાર્થ

તુમ્યં (મૂં ચુમદ્)=તને.
 ચન્દ્રપ્રભ ! (મૂં ચન્દ્રપ્રભ)=હે ચન્દ્રપ્રભ (પ્રભુ) !
 જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !
 ચન્દ્રપ્રભજિન ! =હે ચન્દ્રપ્રભ જિનેશ્વર !
 નમસ્ત્વન્મહસ્કાર.
 તામસ=(૧) અંધકાર સંભંધી; (૨) તમોગુણ-વિષયક.
 ઉજ્જ્વલિત=સ્ફુરણ.
 તામસોજ્જ્વલિતાનાં=ગાઠ અંધકાર (રૂપી અજ્ઞાન) નાં સ્ફુરણોના.
 હાને (મૂં હાન)=નાશને ।વધે.
 અનલ=અગ્નિ.
 કાન્તાનલસમ ! =હે પ્રકાશિત અગ્નિસમાન !
 દયાવન્ ! (મૂં દયાવત્) =હે દયાવાન, હે કૃપાવાન્ !
 વિત (ધાં વાં) =હેઠી નાંખેલ.
 આયાસ=પ્રયત્ન.
 દિતાવાસમાન ! =હેઠી નાંખ્યા છે-નષ્ટ કર્યા છે પ્રયાસ અને અભિમાન જેણે એવા હે !
 વિદ્વસ=પવિટ.
 વિદ્વત્પદ્મ્યા=વિદ્વાનોની શ્રેણી વડે.
 પ્રકટિત=પ્રકાશિત કરેલ.

પૃથુ=વિસ્તીર્ણ.

સ્પષ્ટ=સ્પષ્ટ, સ્ફુટ, ખુલ્લું.

હતાન્ત=ઉદાહરણ.

ઠહ=તર્ક.

અનેકાન્ત=સ્થાદ્દાઠ.

પ્રકટિતપૃથુસ્પષ્ટહતાન્તહેતુહાનેકાન્ત ! =પ્રકાશિત કર્યા છે વિસ્તીર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ એવાં ઉદાહરણોને, તર્કોને તેમજ સ્થાદ્દાઠને જેણે એવા ! (સં)

અલસ=આલસ્ય, આળસ, એટીપણ.

અનલસમદયા=અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને અભિમાન જેનામાં એવી.

વન્દિતાય (મૂં વન્દિત) =વન્દન કરાયેલાને.

અનલસમદ્વ ! =હે અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને અભિમાન જેમાં એવા ! (સં)

યા=લક્ષ્મી.

યાવન્દિતાય=લક્ષ્મી વડે પૂજિતને.

અસમાન ! = (૧) હે નિરૂપમ; (૨) હે માન-રહિત !

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભ પ્રભુને પ્રણામ—

“(ધવલતાને લઇને અથવા સૌમ્યતાને લીધે સોમ (ચન્દ્ર) ના સમાન પ્રભા છે જેની એવા) હે ચન્દ્રપ્રભ ! હે (અદ્ભુત) તીર્થંકર [અથવા હે ચન્દ્રપ્રભ જિનેશ્વર] ! હે ગાઠ અંધકાર (રૂપી અજ્ઞાન) નાં સ્ફુરણોના નાશ (કરવા) માં પ્રકાશિત અગ્નિસમાન (દેવાધિપ) ! હે કૃપાવાન્ (પ્રભો) ! હેઠી નાંખ્યા છે (સંસાર-બ્રમણરૂપી) પ્રયાસ તેમજ અભિમાનને જેણે એવા હે (ઈશ) ! (વિદ્વાનોની શ્રેણીદ્વારા) પ્રકટ કર્યા છે વિશાળ તેમજ સ્પષ્ટ

એવાં ઉદાહરણો, યુક્તિઓ, તર્કો અને સ્યાદ્વાદને જણે એવા હે (નાથ) ! હે અનુપમ (પરમેશ્વર) ! અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને અભિમાન જેને વિષે, એવી વિદ્વાનોની પંક્તિ વડે વન્દન કરાયેલા એવા [અથવા હે અવિદ્યમાન છે આલસ્ય અને ગર્વ જેને વિષે એવા (જગદીશ) ! લક્ષ્મી વડે પૂજાયેલા એવા] તને [મારો] નમસ્કાર હોએ. ”—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર—

ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુનો જન્મ મહાસેન રાજાની ચન્દ્રપુરી નગરીમાં થયો હતો. આ રાજાની લક્ષ્મણા રાણી તેમની માતા થવા ભાગ્યશાળી થઈ હતી. એમનો કેહ થેત વર્ણનો હતો તેમજ તે ચન્દ્રના લાંછનથી શોભતો હતો. વિશેષમાં તેનું પ્રમાણ એક સો પચાસ ધનુષ્ય જેટલું હતું. તીર્થકરને લગતી સંપૂર્ણ સંપત્તિનો અનુભવ કરી, દશ લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા.

દૃષ્ટાન્ત એટલે શું ?—

જે વડે ‘સાધ્ય’ અને ‘સાધન’ પરત્વેના નિયમનો નિશ્ચય થાય છે તે “દૃષ્ટાન્ત” કહેવાય છે. ‘સાધ્ય’ એટલે ‘સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ’ અને ‘સાધન’ એટલે ‘સિદ્ધ કરવામાં હેતુરૂપ વસ્તુ’ સમજવી. દૃષ્ટાન્તના સાધર્મ્ય અને વેધર્મ્ય એમ બે પ્રકારો છે. જ્યાં જ્યાં સાધનની સત્તા હોય ત્યાં ત્યાં સાધ્યની સત્તા જરૂરજ હોય એવા દૃષ્ટાન્તને ‘સાધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત’ કહેવામાં આવે છે. ઢાખલા તરીકે, જ્યાં જ્યાં ધૂમાડો છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિ છે; જેમકે રસોડું. જ્યાં સાધ્યનો અભાવ હોય, ત્યાં સાધનનો અભાવ હોયજ એવું દૃષ્ટાન્ત ‘વેધર્મ્ય દૃષ્ટાન્ત’ કહેવાય છે. જેમકે, જ્યાં જ્યાં અગ્નિનો અભાવ છે, ત્યાં ત્યાં ધુમાડોનો પણ અભાવ છે; ઢાખલા તરીકે જલાશય.

દૃષ્ટાન્ત પણ દુષ્ટ હોઈ શકે છે, અર્થાત્ દૃષ્ટાન્તમાં તદ્દગત લક્ષણનો અભાવ પણ સંભવી શકે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો દૃષ્ટાન્ત વ્યક્ષિયારી પણ હોઈ શકે. પારિભાષિક શબ્દમાં આને ‘દૃષ્ટાન્તાભાસ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે અને તેના નવ પ્રકારો પાડવામાં આવે છે.^૧

હેતુથી શું સમજવું ?—

હેતુનું લક્ષણ ‘અવિનાશાવ’ છે, અર્થાત્ ‘જે વ્યાપ્ય તરીકે નિશ્ચિત છે તે’ હેતુ છે. આનું ખીજું નામ ‘સાધન’ પણ છે. આ હેતુનાં યોદ્ધોએ માનેલાં ત્રણ લક્ષણો અને નૈયાયિકોએ માનેલાં પાંચ લક્ષણો વ્યાજબી નથી. ઉપર્યુક્ત લક્ષણ કાફી છે. વળી હેતુ પણ દુષ્ટ સંભવી શકે છે અને તેવા હેતુને હેત્વાભાસ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે.^૨

૧ વિશેષ માહિતી સાર જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ. ૧૪૩-૧૪૭).

૨ હેતુ તેમજ હેત્વાભાસનું સ્વરૂપ ન્યાયકુસુમાંજલિના પૃ. ૧૨૮-૧૩૦, ૧૪૨-૧૪૩ ઉપરથી બોધ શકારો.

ઊહ અર્થાત્ તર્ક—

જે વસ્તુ જેનાથી જૂદી મળતી નથી, જે વસ્તુ જેના વગર રહેતી નથી, અર્થાત્ જે વસ્તુ-
ઓનો જે સાથે રહેવારૂપ સંબંધ છે, તે સંબંધનો નિર્ણય કરી આપનારો અધ્યવસાય ‘તર્ક’ છે.
તર્કશાસ્ત્રીઓની ભાષામાં કહીએ તો વ્યાપ્તિનો નિશ્ચય કરી આપનાર ‘તર્ક’ યાને ‘ઊહ’ છે.^૧

અનેકાન્તવાદ-મીમાંસા—

એકજ વસ્તુમાં જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ વિવિધ-અરે વિરૂદ્ધ ધર્મોના પશુ સ્વીકાર કરવો તે
અનેકાન્તવાદ યાને સ્થાદ્વાદ છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ
થયેલા કોઈ પશુ પદાર્થમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા અનેક ધર્મોનો સાપેક્ષ રીતે સદ્ભાવ અંગીકાર
કરવો તે ‘સ્થાદ્વાદ’ છે.

દાખલા તરીકે એકજ પુરૂષમાં અપેક્ષાનુસાર પિતૃત્વ, પુત્રત્વ, સેવકત્વ, સ્વામિત્વ,
અસ્તિત્વ, નાસ્તિત્વ, ઇત્યાદિ ધર્મોનો સમાવેશ કરી શકાય છે. આ દૃષ્ટિ તે સ્થાદ્વાદ છે. એક
ખીજું ઉદાહરણ વિચારીએ. એકજ વસ્તુમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ, ઇત્યાદિ
ધર્મોનો અપેક્ષા-દૃષ્ટિએ સ્વીકાર કરવો તે સ્થાદ્વાદનું લક્ષણ છે.

વળી દરેક પદાર્થ ઉત્પાદ, વ્યય અને પ્રૌવ્યથી યુક્ત છે^૨ એ કથન પશુ સ્થાદ્વાદીનું છે. આ
સંબંધમાં ત્રીજા શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૨૩)માં આપણે કટક અને કુણ્ડલનું દૃષ્ટાન્ત વિચારી
ગયા છે. ગોરસનું એક વધુ દૃષ્ટાન્ત અત્ર વિચારવામાં આવે છે.

એ તો જાણીતી વાત છે કે દૂધમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું દહીં તે દૂધનોજ એક પરિણામ છે;
અર્થાત્ કંઈ દૂધનો સર્વથા નાશ (વ્યય) થયો નથી, તેમજ કંઈ દહીંનો સર્વથા ઉત્પાદ (ઉત્પત્તિ)
થયો નથી. વિશેષમાં આ બંને અવસ્થામાં ગોરસરૂપી પ્રૌવ્ય બરાબર હાજર છે, કેમકે દૂધ અને
દહીં બંનેને ગોરસના નામથી ઓળખવામાં આવે છે એ તો જગજગેર વાત છે.

હવે સ્થાદ્વાદરૂપી સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ કેવું છે, તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે તેટલા માટે ઈશ્વરનું
સ્વરૂપ સ્થાદ્વાદ-દૃષ્ટિએ વિચારવામાં આવે છે.

યુક્ત થયેલા જીવો જે શારીરિક આસનમાં અહીં ભૂમંડળ ઉપર મૃત્યુ પામે છે, તેવા
આસનના સ્વરૂપમાં તેઓ યુક્તિમાં ઉપસ્થિત થાય છે અને દરેક યુક્ત જીવ ઈશ્વર છે એમ તો
જેનો કહે છેજ. આથી ઈશ્વર સ્નાકાર છે. પરંતુ ઈશ્વરમાં કોઈ પશુ પ્રકારની ભૂતતા નહિ હોવાને
લીધે તે નિરાકાર છે.

વળી ઈશ્વરમાં જ્ઞાનાદિક ગુણોનો સદ્ભાવ હોવાથી તે અપેક્ષાએ તે રૂપી છે; પરંતુ ભૂત
યાને ધૌદ્ગલિક રૂપનો તેનામાં સર્વથા અભાવ હોવાથી તે અરૂપી છે.

૧ જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ. ૧૨૩-૧૨૪, ૧૫૨).

૨ સરખાવો—

“ સ્વાદમ્યયમ્નોવ્યયુક્તં સત્ ”

—તત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, અ. ૫, સં. ૨૯.

અનન્ત જ્ઞાન, અનન્ત દર્શન, ઇત્યાદિ સર્વોત્તમ ગુણોથી શુક્ત હોવાને લીધે ઈશ્વર સગુણુ (ગુણી) છે; પરંતુ તેનામાં સાત્વિક, રાજસ અને તામસ ગુણોનો અત્યંત અભાવ હોવાને લીધે તે નિર્ગુણુ (અગુણી) છે.

વિશેષમાં જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુના બાહ્યકાર હોવાને લીધે તે સર્વવ્યાપક યાને વિશુ છે, પરંતુ તેના આત્મ-પ્રદેશો તો એકજ સ્થલમાં અમુક વિભાગ અવગાહીને રહેલા હોવાથી તે અપેક્ષાએ તો તે જરૂર અવિશુ છે.

સંસારના પ્રપંચ સાથે ઈશ્વરને કંઈ પણ સંબંધ નહિ હોવાને લીધે તે ભિન્ન છે, પરંતુ લોકા-કારના અથ ભાગમાં અનેક છવો અને પુદ્ગલોની સાથેના તેના સંસર્ગને લઈને તે અભિન્ન છે.

ઈશ્વરને ભાવરૂપી મન હોવાને લીધે તે સમનસ્ક (મનસ્વી) છે, જ્યારે તેનામાં આપણા જેવા મનનો-વિચારરૂપ મનનો અસદ્ભાવ હોવાને લીધે તે અસમનસ્ક છે.

અમુક વ્યક્તિએ ઈશ્વર-પદને ક્યારે પ્રાપ્ત કર્યું તેનો નિર્ણય થઈ શકતો હોવાથી તે દષ્ટિએ અર્થાત્ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ ઈશ્વર સાદિ યાને નવીન છે, પરંતુ પ્રથમ ઈશ્વર કોણ થયો એનો સદ્ભાવ નહિ હોવાથી અર્થાત્ સમુચ્ચયની અપેક્ષાએ ઈશ્વર અનાદિ યાને પુરાણો છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જૈન દષ્ટિએ અર્થાત્ અનેકાન્તવાદાનુસાર ઈશ્વર ‘સાકાર’ તેમજ ‘નિરાકાર’ છે; તે ‘રૂપી’ પણ છે, તેમજ ‘અરૂપી’ પણ છે; વળી તે ‘સગુણ’ હોવાની સાથેસાથ ‘નિર્ગુણ’ (અગુણ) પણ છે; તે ‘વિશુ’ છે, તેમજ વળી ‘અવિશુ’ પણ છે, તે ‘ભિન્ન’ તેમજ ‘અભિન્ન’ છે; તે ‘સમનસ્ક’ તેમજ ‘અસમનસ્ક’ છે, તે ‘પુરાણો’ પણ છે, તેમ વળી ‘નવીન’ પણ છે.”

જ્યાદાદ એ જૈન દર્શનનો અટલ સિદ્ધાન્ત છે, એ વાતના ઉપર નીચેનો સ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

“સ્વાદ્વાદો વર્તતે યસ્મિન્, પક્ષપાતો ન વિદ્યતે ।
નાસ્ત્યન્યપીઢનં કિંચિત્, જૈનધર્મઃ સ ઉચ્યતે ॥”

૧ જુએ ૧૥૨૧વાર્તા-સમુચ્ચય ઉપરની ન્યાયવિચારક, ન્યાયાચાર્ય, મહામહોપાધ્યાય, યશોવિજયજી-કૃત સ્વાદ્વાદકલ્પતતા (પનાક ૩૩૯). ત્યાં કહ્યું છે કે—

“અમનસ્કત્વાત્ કયં કેવલિનો ધ્યાનમ્ જીવોપયોગરૂપમાવમન-સદ્ગાયાદ્ અયોગિનો ધ્યાનમ્”

૨ સરખાવો—

“પરબ્રહ્માકારં સફલજગદાકારરહિતં
સરૂપં નીરૂપં સગુણમગુણં નિર્વિશુ-વિશુમ્ ।

વિભિન્નં સમ્મિલ્નં વિગતમનસં સાધુમનસં
પુરાણં નત્વં ચાધિદ્વયમર્ષીશ પ્રણિદધે ॥”

—શિખરિણી

આ સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ અતિશય ગંભીર તેમજ વિચારવા લાયક હોવાથી, તે સંબંધમાં આ સ્થલે એક ટુંક નોંધ લેવી અનાવશ્યક નહિ ગણાય અને તે એ છે કે દરેક દર્શનકારે સીધી કે આડકતરી રીતે આ સ્યાદ્વાદ શેઠીનું શરણ લીધું છે. દાખલા તરીકે, વિરૂદ્ધ સ્વભાવવાળા સત્, રજ્ઞસ્ અને તમસ્ એ ત્રણે શુણોની સામ્યાવસ્થાને ‘ પ્રકૃતિ ’ યાને ‘ પ્રધાન ’ માનનાર સાંખ્ય દર્શન એ સ્યાદ્વાદરૂપી સમ્રાટની આજ્ઞા લોપો શકતું નથી. તેમજ વળી પૃથ્વીમાં નિત્યત્વ તેમજ અનિત્યત્વ એવા બે અસ્પર્શ વિરૂદ્ધ ધર્મો સ્વીકારનાર જૈનાધિક તેમજ વૈશોપક દર્શનને પણ સ્યાદ્વાદની સેવા સ્વીકારવી પડી છે. પંચવર્ણી મેયક નામના રત્નના જ્ઞાનને એક તેમજ અનેક આકારે માનનાર બૌદ્ધ દર્શનની પણ એજ સ્થિતિ છે. પ્રમાતા, પ્રમિતિ અને પ્રમેયરૂપ વિશેષતાઓનો એક જ્ઞાનમાં સહભાવ માનનાર મીમાંસક દર્શન પણ સ્યાદ્વાદ-સુદ્ધાથી મુદ્રિત છે.^૧ આવી રીતે જાતિ અને વ્યક્તિ એમ ઉભય સ્વરૂપી વસ્તુ માનનાર ભદ્ર અને સુરારે સ્યાદ્વાદનો તિરસ્કાર કરી શકે તેમ નથી. આત્માને વ્યવહારથી બદ્ધ અને પરમાર્થથી અબદ્ધ યાને મુક્ત માનનાર બ્રહ્મવાદી પણ સ્યાદ્વાદની અવગણના કરી શકે નહિ.^૨

આ ઉપરથી જેનેતર મતવાળાએ અંધબુદ્ધિ^૩ ન્યાય વઢે કરીને સ્યાદ્વાદ શેઠીનું અનુકરણ કર્યું છે એમ જે કહેવામાં આવે છે, તેમાં સત્ય હકીકત શી છે તેનું દિગ્દર્શન થાય છે.

આ સ્યાદ્વાદ એ સંશયવાદ છે એમ જે ઘણી વખત કહેવામાં આવે છે, તેમજ આ સ્યાદ્વાદ સંકર, વ્યતિકર, વિરોધ ઇત્યાદિ દોષોથી દૂષિત છે, એમ પણ જે માનવામાં આવે છે તે હકીકતમાં કેટલું સત્ય રહેલું છે, એ વાત ન્યાયતીર્થ, ન્યાયવિશારદ, ઉપાધ્યાયશ્રી મહાદેવિ-જયજીકૃત તત્ત્વપ્રખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ, પૃષ્ઠ ૧૪૬-૧૬૧) તરફ દૃષ્ટિપાત કરવાથી ભેઈ શકાયો. અત્ર તો એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ છે કે આ સંબંધમાં તાર્કિકોના તર્કો અતિપ્રબલ છે. ખાસ કરીને આ સંબંધમાં શ્રીહરિકાશ્મીરકૃત અનેકાન્તજયપતાકા નામનો અંધ દર્શનીય તેમજ વિચારણીય છે. આ સ્યાદ્વાદની કેટલી મહત્તા છે, તેના સંબંધમાં શ્રીવાદિદેવસૂરિ શું કહે છે તે જાણવું હોય તો વિચારો નીચેના શ્લોકઃ—

“ પ્રત્યક્ષદ્વયદીપ્તનેત્રયુગલસ્તર્કસ્ફુરત્કેસરઃ

શાબ્દદ્વયાત્તકરાલવક્ત્રચક્રહરઃ સદ્વેત્તયુજારવઃ ।

પ્રકીલ્બ્ધ નયકાનને સ્મૃતિનલ્પ્રેણીશિલામીપળઃ

સંજ્ઞાવાલધિવન્ધુરો વિજયતે ‘ સ્યાદ્વાદ ’ પન્થાનનઃ ॥ ”

—સ્યાદ્વાદરત્નાકર

૧-૨ આ સંબંધમાં વિચારો યશોવિજયજીકૃત અધ્યાત્મોપનિષદ્ અને શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્યવિરચિત ધીતરાગ-સ્તોત્રનો અષ્ટમ પ્રકાશ.

૩ અંધબુદ્ધિ (અંધબો સાપ) જે બિલ (રાક્ષ) માંથી નીકળ્યો હોય ત્યાંજ ફરી ફરીને પાછો આવે છતાં એમ માને કે હું તો અન્યત્ર આવી રહ્યો છે, કેમકે હું ખૂબ ચાલ્યો છું, તેવીજ રીતે કેટલાક મતાનુયાયીઓ સ્યાદ્વાદની સીધી સડક ઉપર આંખો છતાં પોતે એકાન્તપક્ષના સભ્ય હોવાને લીધે, અનેકાન્તવાદ તરફ મૂંઝાતી બુદ્ધિ છે. આ પણ જગતની એક વિચિત્રતા ! !

અર્થાત્—પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ જોમ જે પ્રમાણુરૂપી તેજસ્વી નેત્રવાળો, સ્ફુરત્યમાન તર્ક પ્રમાણુરૂપી કેસર (યાજ્ઞ) વાળો, આગમ પ્રમાણુરૂપી પહોળા કરેલ વદનવાળો, સદ્બુક્તિ (અનુમાન) રૂપી શુંભરવવાળો, સંસાર (પ્રત્યભિજ્ઞાન)રૂપી પૂંછડવાળો અને સ્મરણુ પ્રમાણુરૂપી નખ-શ્રેણીની કાંતિથી ભયંકર જોવો સ્થાદ્વાદરૂપી સિંહ નયરૂપી વનમાં ફીડા કરતો જ્યવંતો વર્તે છે.

આ વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ થયે કે—

સ્થાદ્વાદ શૈલી એ અનુપમ શૈલી છે અને આ શૈલી વિશેષતઃ જૈન દર્શનમાંજ દિષ્ટિ-ગોચર થાય છે; જોથી કરીને તો અત્યારે પણ અનેક વિદ્વાનો એની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરતા જોવામાં આવે છે,

અન્દ્રપ્રભ પ્રભુને અસમાન (નિરૂપમ) કહેવાનું કારણ—

તીર્થંકરની શુભ-સંપત્તિનો વિચાર કરીએ, તો સહજ માલુમ પડશે કે તેની સાથે અન્ય દેાઇની સરખામણી થઇ શકે તેમ નથી. જો આપણે જોને સાગરના જેવા ગંભીર કહીએ, તો તે ઠીક નથી; કેમકે સાગરમાં તો ખારાશ હોય છે અને આ તો અમૃતસમાન મધુર છે. વળી જો પ્રકાશમાં તેને પ્રદીપ સાથે સરખાવીએ, તો તેમાં પણ ન્યૂનતાજ રહેલી છે. કેમકે પ્રદીપ તો ધુમાડા અને વાટ સહિત હોય છે, વળી તેને તેલની પણ જરૂર રહેલી છે, તેમજ તે પવનથી છુબાઇ પણ જાય છે અને તેમ છતાં તે બહુ બહુ પ્રકાશ પાડે તો પણ તે કાંઈજ નહિ; જ્યારે પ્રભુ તો દ્વેષરૂપી ધુમ્રીથી રહિત અને કામ-દશારૂપી વર્ત્તિથી મુક્ત છે; વળી સ્નેહરૂપી સ્નેહ (તેલ)નો તો તેણે સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે; આ ઉપરાંત તે તો સમસ્ત પ્રજાવડના ઉપર પોતાના કેવલ-જ્ઞાનરૂપી ઉદ્યોત વડે પ્રકાશ પાડે છે.^૧ હવે જો પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપીએ, તો તે પણ અસ્થાને છે, કેમકે સૂર્યનો તો અસ્ત પણ થાય છે તથા વળી રાહુ તેને ગળી પણ જાય છે અને આ ઉપરાંત મેઘથી પણ તેના પ્રકાશને ધક્કો પહોંચે છે.^૨ શીતલતાના સંબંધમાં પ્રભુને અન્દ્રની ઉપમા આપવી તે પણ ંયાજ્યની નથી, કેમકે અન્દ્ર તો કલંકિત છે અને વળી અમાવા-સ્થાની રાત્રિએ તો તે કયાંયે અગ્યારા ગણી જાય છે તેનો પત્તોએ નથી.

૧ ધમાડો. ૨ વાટ.

૩. સરખાવો નિખ-સિંખિત ભક્ષામર-સ્તોત્રનો ૧૬ મો શ્લોક.

“ નિર્ધુમવર્તિરપવર્જિતૈલપૂરઃ

કૃત્ત્વં જગત્ત્રયમિદં પ્રકટીકરોપિ ।

ગમ્યો ન જાહુ મરુતાં ચલિતાચલાનાં

દીપોડપરસ્ત્વમાસિ નાય ! જગત્પ્રકાશઃ ॥”

—વસંતવિત્તકા

૪ સરખાવો—

“ નાસ્તં કદાચિદુપવાસિ ન રાહુગમ્યઃ

સ્પર્ષીકરોપિ સહસા યુગપજ્વગન્તિ ।

નામ્મોધરોદરોનિરુદ્ધમહાપ્રમાવઃ

સૂર્યોતિશાયિમાહિમાડસિ મુનીન્દ્ર । લોકે ॥”

—ભક્ષામર-સ્તોત્ર, શ્લોક ૧૭

હવે જો તીર્થકરને-જનને અન્ય હરિહરાદિ દેવો સાથે સરખાવીએ, તો તે પણ ઈષ્ટ નથી, કેમકે એ જાનેમાં આકાશ અને પાતાલ જેટલો અંતર છે. આ કંઈ અતિશયોક્તિ કે દ્રેષ્યગુદ્ધિપૂર્વકનું કથન નથી. પરંતુ ક્યાં વીતરાગ દશા ? અને ક્યાં સરાગ દશા ? ક્યાં રાજ ભોજ ? અને ક્યાં 'ગાંગા તેલી' ? હુંકમાં કહીએ તો હરિહરાદિ દેવોને પરાસ્ત કરનારા એવા મદનને પણ મારનારા ક્યાં ? અને હિંદુ શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા મુજબ મદનને હાથે માર ખાધેલા બ્રહ્માદિક ક્યાં ?

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે વીતરાગ એ સર્વોત્તમ છે અને તેમ હોઈ કરીને તે નિરૂપમ છે. અર્થાત્ વીતરાગને વીતરાગ સિવાય અન્ય સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી.

આ સંબંધમાં મુનિ શ્રી લક્ષ્મીવિમલકૃત લક્ષ્મીમર-સમસ્યાનો નિમ્ન-લિખિત શ્લોક વિચારવો અસ્થાને નહિ ગણાય. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ચન્દ્રઃ કલંકમૃદહર્ષતિરેવતાપ-

યુક્તઃ કિલાર્જુતલુતન્યિકમાપતિચ્છ ।

વિશ્વેષ્વશેષગુણભાક્ શમમાવર્ણ

યત્ તે સમાનમપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥”

—શ્લોક ૧૨

પદ્ય-અરૂપણા—

આ પદ્ય સમવૃત્ત છે અને તે મન્દાકાન્તાનામક છંદમાં રચાયેલું છે. આ પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ તેજ છંદમાં રચવામાં આવ્યાં છે. મન્દાકાન્તાનું લક્ષણ એ છે કે—

“મન્દાકાન્તામ્બુધિરસનગૈર્મો મનો તૌ ગયુરમમ”

અર્થાત્—આ છંદમાં મ, ભ, ન, ત અને ત એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ છે. એકદર રીતે આ છંદમાં સત્તર અક્ષરો છે. આમાં ચોથે, દશમે અને સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાનો છે અર્થાત્ ત્રણ ‘યતિ’ છે.^૩

તુ	મ્	ચન્દ્ર	ર	પ	ર	મ	જિ	ન	ન	મ	સો	જ	જૂ	મિ	તા	નામ
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
મ			મ			ન			ત		ત				ગ	ગ

૧ કુમારો. ૨ વાઢ, બતી.

૩ શ્રુતભિધમાં મન્દાકાન્તાનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે—

“ચત્વારઃ પ્રાક્ સુતનુ ! શુરવો દ્વાદશૈકાદશૌ ચેન્-
મુઘે ! વર્ણો તદનુ કુમુદામોદિનિ ! દ્વાદશાન્ત્યૌ ।
તદ્વચાન્ત્યૌ ગુમરસહૈયૈર્ચ કાન્તે ! વિરામો
મન્દાકાન્તાં પ્રવરકવચસ્તન્વિ ! તાં સંગિરન્તે ॥”

અર્થાત્—હે સુતનુ ! જે પદ્યમાં પ્રથમના ચાર અક્ષરો, તેમજ અગ્યારમા અને બારમા અક્ષરો તથા હે મુઘા ! તે ઉપરાંત તેરમા અને ચૌદમા અક્ષરો તેમજ વર્ણો હે કુમુદના જેવી સુમધવાળી ! આ ઉપરાંત સોળમા અને સત્તરમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય તેમજ ત્યાં હે કાન્તા ! યુગ, રસ અને અમ્બ વડે (અર્થાત્ ચોથા, દશમા અને સત્તરમા અક્ષરો ઉપર) વિરામ આવતો હોય, તે પદ્યને, હે કૃષ્ણાંગી ! ઉત્તમ કવિઓ ‘મન્દાકાન્તા’ કહે છે.

जिनेश्वराणां नुतिः—

जीयाद् राजी' जनितजननज्यानिहानिर्जिनानां

सत्यागारं जयदमितरूक् सारविन्दाऽवतारम् ।

भव्योद्धृत्या भुवि कृतवती याऽवहद् धर्मचक्रं

सत्यागा रञ्जयदमितरूक् सा रविं दावतारम् ॥ ३० ॥

—मन्दा०

टीका

जीयादिति । 'जीयात्' जयतु । 'राजी' परिपाटिः । 'जनितजननज्यानिहानिः' जनिता जननज्यान्योः—जन्मजरसोर्हानिः—विनाशो यया सा । 'जिनानां' जगद्गुरुणाम् । 'सत्यागारं' सत्यस्य वसतिः । 'जयदं' अभ्युदयावहम् । 'इतरूक्' गतरोगा । 'सारविन्दा' सहारविन्दैः—वारिजन्मभिर्वर्तते या सा । 'अवतारं' जन्मग्रहणम् । 'भव्योद्धृत्या' भव्यानां या उद्धृतिर्भोक्ताररूपा तया हेतुभूतया । 'भुवि' पृथिव्याम् । 'कृतवती' विहितवती । 'या' । 'अवहद्'—वभार । 'धर्मचक्रं' धर्मसमयोत्पन्नं रथाङ्गम् । 'सत्यागा' त्यागसहिता । 'रञ्जयद्' रक्तीकुर्वत् । 'अमितरूक्' अपरिमाणोत्तिः । 'सा' । 'रविं' सूर्यम् । 'दावतारं' दवोऽञ्जलम् । अथवा रञ्जयती—अनुरागगुत्पादयन्ती अमितरूक् यस्याः सा । 'सारविन्दा' सारं—बलं विन्दति—लभते या सा । 'वत' इति विस्मये । 'अरं' शीघ्रम् । प्रथमान्तानि विशेषणानि द्वितीयान्तानि कृत्वा धर्मचक्रस्य वा योजनीयानि । सा सत्यागारं जिनानां राजी जीयात् या दावतारं धर्मचक्रं रविं रञ्जयद् भव्योद्धृत्या अवहत् इत्यन्वयः ॥ ३० ॥

अवचूरिः

जिनानां राजिर्जयतात् । किंभूता ॥ विहितजराजन्मक्षया । सत्यस्यागारं—गृहम् । जयदमभ्युदयावहम् । इतरूक्—गतरोगा । सारविन्दा सहारविन्दैः पद्माधस्तनैः पूजाक्रमलैर्वर्तते या । या भव्योद्धृत्या—भव्यानामुद्धृतिर्भोक्ताररूपा तया हेतुभूतया भुवि—पृथिव्यामवतारं कृतवती । या धर्मचक्रमयद्—उवाह । सत्यागा—सदाना । धर्मचक्रं कथंमृतम् ? । रञ्जयद्—रक्तीकुर्वत् । रविं—सूर्यम् । दावतारं—दावोऽञ्जलम् । अमिता—अप्रमाणा रूक्—कान्तिर्यस्य ॥ ३० ॥

अन्वयः

या स—त्यागा (जिन—राजी) भव्य—उद्धृत्या भुवि अवतारं कृतवती, जय—दं, रविं रञ्जयद्, अमित—रूक्, दाव—तारं धर्म—चक्रं अवहत्, सा सत्य—आगारं, इत—रूक्, स—अरविन्दा, जनित—जनन—ज्यानि—हानिः राजी जीयात् ।

અથવા

યા મત્ય-ઉદ્વૃત્યા શુભિ જય-વં, સત્ય-આગારં અવતારં કૃતવતી, રક્તયત્-અમિત-રક્ત ધર્મ-
ચક્રં ચ વત અવહત્, (સા) હત-ચક્ર, જનિત જનન-જ્યાનિ-હાનિઃ, સ-અરવિન્દા, સ-ત્યાગા
સાર-વિન્દા, જિનાનાં રાજી અરં જીયાત્ ।

શીખદાર્થ

જીયાત્ (ધાં જિ)=જયપંતા પતો.
રાજી=ત્રેણિ, પંક્તિ.
જનિત (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન કરેલ.
જ્યાનિ=જ્ઞા, ધકપણ.
હાનિ=નાશ.
જનિતજનનજ્યાનિહાનિઃ=કર્થો છે જન્મ અને
જ્ઞાનો નાશ જેણે એવી.
જિનાનાં (મૂં જિન)=તીર્થંકરોની.
સત્ય=સત્ય, સત્યાઈ.
આગાર=ગૃહ.
સત્યાગારં=સત્યના ગૃહરૂપ.
જય=વિજય.
જયવં=વિજય અર્પણ કરનારા.
હતચક્ર=ગણે છે રાગ જેનો અથવા જેનાથી
એવી.
અરવિન્દ=કમલ.
સારવિન્દા=કમલથી શુક્ત.
અવતારં (મૂં અવતાર)=અવતારને, જન્મને.
ઉદ્વૃતિ=ઉદ્ધાર, સંરક્ષણ.
મત્યોદ્વૃત્યા=ભંય (જીવો)નો ઉદ્ધાર કરવાના
ઉત્તુ વડે.

શુભિ (મૂં મુ)=પૃથ્વી ઉપર.
કૃતવતી (ધાંકુ)=કર્થો.
અવહત્ (ધાં વહ)=ધારણ કરતી હવી.
ધર્મ=ધર્મ.
ચક્ર=ચક્ર.
ધર્મચક્ર (મૂં ધર્મ-ચક્ર)=ધર્મ-ચક્રને.
ત્યાગ=દાન.
સત્યાગા=દાન-સહિત.
રક્તયત્ (ધાં રક્)=(૧) રક્ત કરતું; (૨) રાગ
ઉત્પન્ન કરનાર.
અમિત=અમાપ, પાર વિનાના.
અમિતરક્ત=અતુલ્ય કાન્તિવાળા.
રક્તયદમિતરક્ત=રાગ ઉત્પન્ન કરનારી કાન્તિ
રિમિત પ્રભા જેની એવા.
રવિ (મૂં રવિ)=સૂર્યને.
વાવ=દાવાનલ.
વાવતારં=દાવાનલ જેવા દેહીપ્રમાન.
સાર=અળ.
વિન્દ=મેળવવું.
સારવિન્દા=અળ મેળવનારી.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“ જેણે (દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે એક વર્ષ સુધીમાં ૩૮૮ કરોડ અને ૮૦ લાખ સુવર્ણનું)
દાન દીધું તેમજ જેણે ભંય (જીવો)નો ઉદ્ધાર કરવારૂપ હેતુથી પૃથ્વી ઉપર અવતાર લીધો,
તથા વિજયને અર્પણ કરનારા, રવિને રક્ત કરનારા, વળી પાર-વિનાની કાન્તિવાળા તેમજ

દાવાનક્ષના જેવા દેદીપ્યમાન એવા (દેવ-રચિત) ધર્મ-ચક્રને જે ધારણ કરતી હવી, તે જિનેનાની શ્રેણિ દે જેણે જન્મ અને જરાનો નાશ કર્યો છે, જે સત્યના ગૃહરૂપ છે તેમજ વળી જનથી રોગો મટી ગયા છે તથા જે કમલોથી યુક્ત છે (અર્થાત્ ગમન કરતી વેળાએ જે દેવ-રચિત નવ સુવર્ણનાં કમલો ઉપર ચરણ મૂકે છે) એવી તે જિન-શ્રેણિ જયવંતી વર્તો.”

અથવા

“ ભગ્ય (જીવો)ના (ભવોત્તારણરૂપ) ઉદ્ધાર માટે જે જિન-શ્રેણિએ પૃથ્વીને વિષે અબ્યુદય અર્પણ કરનારો તેમજ સત્યના મંદિરરૂપ એવો જન્મ લીધો તેમજ જેણે અહો ! (મનુષ્યોને) રાગ ઉત્પન્ન કરનારી છે અપરિમિત પ્રભા જેની એવું ધર્મ-ચક્ર ધારણ કર્યું, તે, વળી રોગથી યુક્ત, તેમજ નાશ કર્યો છે જન્મ અને જરાનો જેણે એવી, તથા વળી (દેવ-રચિત) કમલોથી યુક્ત, તેમજ (સાંવત્સરિક) જ્ઞાનસહિત તથા પરાક્રમી એવી જિનેનાની શ્રેણિ સત્વર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તો.”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-અભરૂતિ—

આ શ્લોકના પ્રથમ ચરણમાં જકાર અને નકારતું વિશેષ જોર જણાય છે એ આ શ્લોકની ખૂળીમાં વધારો કરે છે.

સિદ્ધાન્ત-સ્તુતિ:—

સિદ્ધાન્તઃ સ્તાદ્ અહિતહતયેઽભ્યાપયદ્ યં જિનેન્દ્રઃ

સદ્રાજીવઃ સ કવિધિષણાપાદનેઽકોપમાનઃ ।

દક્ષઃ સાક્ષાચ્છૂવણચ્ચુલુકેર્યં ચ મોદાદ્ વિહાયઃ—

સદ્રાજી વઃ સકવિધિષણાઽપાદનેકોપમાનઃ ॥ ૩૧ ॥

—મન્દા૦

ટીકા

સિદ્ધાન્ત ઇતિ । ‘સિદ્ધાન્તઃ’ આગમઃ । ‘સ્તાત્’ મંવતુ । ‘અહિતહતયે’ અનિષ્ટવિષા-તાય । ‘અભ્યાપયત્’ અભ્યાપિતવાન્ । ‘યં’ । ‘જિનેન્દ્રઃ’ સર્વવેદી । ‘સદ્રાજીવઃ’ સન્તિ-શોભનાનિ રાજીવાનિ-અજ્ઞાનિ યસ્ય । ‘સ’ । ‘કવિધિષણાપાદને’ કવયઃ-શાસ્ત્રકારાઃ તેપાં ધિષણાપાદને-મતિમાજનને । ‘અકોપમાનઃ’ ન વિદેતે કોપમાનો યસ્ય સઃ । ‘દક્ષઃ’ પદઃ ।

‘સાક્ષાત્’ પ્રત્યક્ષમ્ । ‘શ્રવણચુલુકૈઃ’ શ્રોત્રાજ્ઞાલિભિઃ । ‘યં ચ’ સિદ્ધાન્તમ્ । ‘મોદાત્’ મહર્ષાત્ । ‘વિહાયઃસદ્રાજી’ વિહાયઃસદો-દેવાઃ તેષાં રાજી-પંક્તિઃ । ‘વઃ’ યુષ્માકમ્ । ‘સક-
વિધિપણા’ સહ કવિધિપણાભ્યાં-શુકસુરગુરુભ્યાં વર્તેતે યઃ અસૌ । ‘અપાત્’ પીતવતી । ‘અને-
કોપમાનઃ’ અનેકાનિ-અપરિમિતાનિ સમુદ્રચન્દ્રાદીનિ ઉપમાનાનિ ચસ્ય સઃ । ‘સદ્રાજીવઃ’ इत्य-
પહાય પ્રથમાન્તવિશેષણાનિ જિનસ્ય સિદ્ધાન્તસ્ય વા સમ્બન્ધીનિયાનિ । સ સિદ્ધાન્તઃ અહિત-
હતયે વઃ સ્તાત્, કવિધિપણાપાદને દક્ષોર્ય જિનેન્દ્રઃ અભ્યાપયદિતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૩૧ ॥

અવચૂરિઃ

સ સિદ્ધાન્તો યો-યુષ્માકમહિતક્ષયાય મૂયાત્ । યં સિદ્ધાન્તં સન્નિ-શોભનાનિ કમલાનિ યદ્વ-
સ જિનેન્દ્રઃ પ્રધાનકમલોઽભ્યાપયત્-ઋચિવાન્ । કવયઃ-શાસ્ત્રજ્ઞાસ્તેષાં બુદ્ધિજનને વક્ષો-વિચક્ષણઃ । ન
વિદ્યેતે કોપમાનો યસ્ય યત્ર વા । વિહાયઃસદો-દેવાસ્તેષાં રાજી-શ્રેણિઃ કર્ણચુલુકૈઃ-શ્રોત્રાજ્ઞાલિભિર્મો-
દાત્-હર્ષાત્ યં ચ સિદ્ધાન્તમપાત્-પીતવતી । શ્રેણી કિંમૂતા ! સહ કવિધિપણાભ્યાં-શુકસુરગુરુભ્યાં વર્તેતે યા ।
અનેકાનિ ચન્દ્રસમુદ્રાદીન્યુપમાનાનિ યસ્યાઃ । પ્રથમાન્તવિશેષણાનિ જિનસ્વાગમસ્ય વા યોજ્યાનિ
‘સદ્રાજીવઃ’ इति મુક્ત્વા ॥ ૩૧ ॥

અન્યથઃ

યં સદ્-રાજીવઃ, કવિ-ધિપણા-આપાદને વક્ષઃ, અ-કોપ-માનઃ, અનેક-ઉપમાનઃ જિન-ઇન્દ્ર-
અભ્યાપયત્, યં ચ સ-કવિ-ધિપણા વિહાયઃ-સદ્-રાજી શ્રવણ-ચુલુકૈઃ મોદાત્ સાક્ષાત્ અપાત્,
સ સિદ્ધાન્તઃ વઃ અહિત-હતયે સ્તાત્ ।

શીખદાર્થ

સિદ્ધાન્તઃ (મૂં સિદ્ધાન્ત)=સિદ્ધાન્ત, મત.
સ્તાત્ (ધાં અસ્)=થાઓ.
હતિ=નાશ.
અહિતહતયે=અહિતના નાશ માટે.
અભ્યાપયત્ (ધાં સ્વા)=પ્રદેશી કરતા હવા.
જિનેન્દ્રઃ (મૂં જિનેન્દ્ર)=જિનવર.
સત્=(૧) શૈભનીય; (૨) વિદ્યમાન.
રાજીવ=કમલ.
સદ્રાજીવઃ=શૈભનીય કમલો છે જેને એવા,
અથવા વિદ્યમાન છે કમલો જેની પાસે
એવા.
કવિ=(૧) કવિ, કવિતા રચનાર; (૨) વિદ્વાન.
ધિપણા=બુદ્ધિ.
આપાદન=સંપાદન.

કવિધિપણાપાદને=કવિઓને અથવા વિદ્વાનોને
બુદ્ધિ સંપાદન (કરાવવા)માં.
કોપ=ગુરુરો.
અકોપમાનઃ=અવિદ્યમાન છે કોપ અને અભિ-
માન જેને વિષે એવા.
વક્ષઃ (મૂં વક્ષ)=ચતુર.
સાક્ષાત્=સાક્ષાત્.
શ્રવણ=કર્ણ, કાન.
ચુલુક=અંજલિ, ખોળો.
શ્રવણચુલુકૈઃ=કર્ણરૂપી અંજલિ વડે.
મોદાત્ (મૂં મોદ)=હર્ષથી.
વિહાયસ=આકાશ.
સત્=નિવાસ કરવો.

વિહાયઃસદ્=આકાશને વિષે રહે છે તે, દેવ.

વિહાયઃસદ્રાજી=દેવોની શ્રેણિ.

કવિ=શુક, દેવ-શુર.

ધિવળ=પૃથ્વસ્પતિ, દેવ-શુર.

સકવિધિપણા=શુક અને પૃથ્વસ્પતિ સહિત.

અપાત્ (ધાં વા)=પાન કરતી હવી.

અનેક=અનેક, એક કરતાં વધારે.

ઉપમાન=ઉપમા.

અનેકોપમાન=અનેક ઉપમાથી યુક્ત.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“વિદ્યમાન [અથવા શોભાયમાન] છે (સુવર્ણ—) કમલો જેનાં એવા, વળી વિદ્વાનોને [અથવા કવિઓને] બુદ્ધિ સંપાદન કરાવવામાં ચતુર^૧, તથા ક્રોધ અને માન રહિત^૨ [અર્થાત્ ક્રોધ અને અસિમાનનો અભાવ છે જ્યાં એવા], તેમજ અનેક ઉપમાએ યુક્ત^૩ એવા બિનેન્દ્રે જે (સિદ્ધાન્ત)ની પ્રરૂપણા કરી, તેમજ જે (સિદ્ધાન્ત)તું શુક અને પૃથ્વસ્પતિથી અલંકૃત એવી દેવોની શ્રેણિએ હર્ષપૂર્વક સાક્ષાત્ કર્ણુરૂપી અંજનિઓ વડે પાન કર્યું (અર્થાત્ જેતું ચિત્ત હ્રદયે હર્ષભર શ્રવણ કર્યું), તે સિદ્ધાન્ત (હે ભગ્યો !) તમારા અહિતના નાશ અર્થે થાઓ.”—૩૧

વજ્રાક્ષયઃ સ્તુતિઃ—

વજ્રાક્ષયઃશકુલિશમૃત્ ! ત્વં વિધત્સ્વ પ્રયત્નં

સ્વાયત્યાગે ! તનુમદવને હેમતારાત્તિમત્તે !

અધ્યારુદ્ધે ! શશધરકરશ્ચેતભાસિ દ્વિપેન્દ્રે

સ્વાયત્યાગેત્તનુમદવને હેમતારાત્તિમત્તે ! ॥ ૩૨ ॥ ૮ ॥

—મન્દા૦

ટીકા

વજ્રેતિ । ‘વજ્રાક્ષયિ !’ વજ્રાક્ષયીસંગે ॥ ‘અક્ષુશકુલિશમૃત્ !’ શૃણિવજ્રચારિણિ ! । ‘ત્વં’ । ‘વિધત્સ્વ’ કુરુ । ‘પ્રયત્નં’ આદરમ્ । ‘સ્વાયત્યાગે !’ આયઃ—અર્થસ્પાગમઃ ત્યાગઃ—દાનં, શોભનો આપત્યાગૌ યસ્યાઃ સા સમ્બોધ્યતે । ‘તનુમદવને’ તનુમન્તો—દેહિનસ્તેપાં અધને—રક્ષણે । ‘હેમતારા’ સ્વર્ગોજ્જ્વલા । ‘અતિમત્તે’ અત્યન્તં મદવતિ । ‘અધ્યારુદ્ધે !’ અધ્યાસીને ॥

૧-૨-૩ આ વિશેષણ સિદ્ધાન્તને પણ લાગુ પડી શકે છે.

‘શશધરકર’શ્વેતભાસિ’ ચન્દ્રાશુષ્ણકલિપિ । ‘દ્વિપેન્દ્રે’ ગજપતા । ‘સ્વાયત્યા’ નિજાયામેન કૃત્વા । ‘અગે’ સાનુમતિ । ‘અતનુમદવને’ અતનુ-મધૂતં મદવનં-દાનજલં यस્ય તસ્મિન્, અથવા અતનુમદ એવ ઇયામત્વાત્ વનં-ફાનનં यस્ય તસ્મિન્, નગઃ ફિલ્લ વનવાન્ ભવતીતિ અભિપ્રાયઃ । ‘દે’ ઇત્યામન્ત્રણે । ‘અમતારાતિમત્તે’ અરાતિમતો-વિપક્ષયુક્તસ્ય માત્રો અરાતિમત્તા, સા ન મતા-નાભિપ્રેતા યસ્માસ્તસ્યાઃ સમ્બોધનમ્ । દે વજ્રાહ્લુશિ ! ત્વં હેમતારા તનુમદવને પ્રયત્નં વિધત્સ્વેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૩૨ ॥

અવચૂરિ:

દે વજ્રાહ્લુશિ દેવિ ! તનુમદવને-જન્તુરક્ષણે પ્રયત્નં વિધેહિ । દે સ્થિતિવજ્રધારિણિ ! । સ્વાયત્યાગે । શોમન આયોડર્યાગમો ઘનં ચ યસ્યાઃ । ત્વં કથંભૂતા ? । હેમતારા-કનકોજ્જ્વલા । દે અધ્યારુદે (ગતવાતિ) । ક્ષુ ! દ્વિપેન્દ્રે । કિંમૂતે ? । અતિમત્તે-મદોદ્ભૂતે । ચન્દ્રકરા દવ શ્વેતા મા યસ્ય તસ્મિન્ । સ્વાયત્યા-નિજાયામેન અગે-પર્યંત દવ । અતનુ-પ્રચુરં મદવનં-મદવારિ યસ્ય તસ્મિન્ । અરાતિઃ-ઘૈરી સોડસ્યાસ્તીત્યરાતિમાન્, તસ્ય માયોડરાતિમત્તા, સા ન મતા યસ્માસ્તસ્યાઃ સંબોધનમ્ ॥ ૩૨ ॥

અન્વય:

દે વજ્રાહ્લુશિ ! અહ્લુશ-કુલિશ-મૂત્તં । સુ-આય-ત્યાગે । અતિ-મત્તે, શશધર-કર-શ્વેત-ભાસિ, સ્વ-આયત્યા અગે, અતનુ-મદ-વને દ્વિપ-ેન્દ્રે અધ્યારુદે । અ-મત-અરાતિમત્તે । હેમન્-તારા ત્વં તનુમદ્-અવને પ્રયત્નં વિધત્સ્વ ।

શીખદાર્થ

વજ્રાહ્લુશિ ! (મૂં વજ્રાહ્લુશી) = હે વજ્રાહ્લુશી (દેવી) !

અહ્લુશ = અંકુશ.

કુલિશ = વજ્ર.

અહ્લુશકુલિશમૂત્તં = હે અંકુશ અને વજ્રને ધારણ કરનારી !

વિધત્સ્વ (ધાં ધા) = વિધાન કર.

પ્રયત્નં (મૂં પ્રયત્ન) = યત્નને.

આય = લાભ.

સ્વાયત્યાગે ! = ઉત્તમ છે લાભ અને દાન જેનાં એવી ! (સં)

તનુમદ્ = દેહધારી, પ્રાણી.

અવન = રક્ષણ.

તનુમદવને = શરીરધારી (જીવો) ના રક્ષણને વિષે.

હેમન્ = મુવર્ણ.

હેમતારા = મુવર્ણના જેવી ઉત્કૃષ્ટવલ.

અતિ = અત્યંત.

મત્ત (ધાં મદ) = મદથી યુક્ત.

અતિમત્તે = અતિશય મરો-મત્ત.

અધ્યારુદે ! (મૂં અધ્યારુદ) = આરૂઢ થયેલી ! (સં)

શશધર = શશાંક, ચન્દ્ર.

કર = કિરણ.

શ્વેત = પેત, સફેદ.

માસ્ = કાન્તિ, પ્રકાશ.

શશધરકરશ્વેતભાસિ = ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવી શ્વેત કાન્તિવાળા.

દ્વિપ=ગજ, હાથી.

દ્વિપેન્દ્રે=ગજરાજને વિષે.

સ્વ=પોતાના.

આયતિ=વિસ્તાર.

સ્વાયત્યા=પોતાના વિસ્તાર વડે.

અગે (મૂં અગ)=પર્વતને વિષે.

અતનુ=અનદપ, પ્રચુર, ધણું.

મદ=મદ.

અતનુમદવને=(૧)અનદપ છે મદનુ જલ જેને વિષે

એવા; (૨) પ્રચુર મદરૂપી વનને વિષે.

અરાતિમત્તા=શત્રુપણું, દુશ્મનાવટ.

અમતારાતિમત્તે=અમાન્ય છે શત્રુપણું જેને

એવી ! (સં.)

શ્લોકાર્થ

વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

“હે અંકુશ અને વજ્રને ધારણ કરનારી (દેવી) ! ઉત્તમ (પ્રકારનાં) છે (અર્થાગમ-રૂપી) લાભ અને દાન જનાં એવી હે (વિદ્યા-દેવી) ! હે અત્યન્ત મદોન્મત્ત એવા અને વળી અન્દ્રનાં કિરણોના જેવી શ્વેત કાન્તિવાળા તથા પોતાના વિસ્તાર વડે પર્વતસમાન એવા (અર્થાત્ પર્વતના જેવા વિસ્તારવાળા) તેમજ અનદપ છે મદ-જલ જેતું એવા ગજરાજ ઉપર આરૂઢ થયેલી (દેવી) ! અસંમત છે શત્રુતા જેને એવી (અર્થાત્ શત્રુતાનો ત્યાગ કરાવી મિત્રતા કરાવી આપનારી) હે (દિવ્યાંગના) ! (ઉપર્યુક્ત આર વિશેષણોથી અલંકૃત એવી) હે વજ્રાંકુશી ! સુવર્ણસમાન ઉન્નવલ એવી તું શરીરધારી (જીવો) ના રક્ષણાર્થે પ્રયત્ન કર.”—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

વજ્રાંકુશીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે ‘વજ્રાંકુશી’ એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો ંયુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને આર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (બિભોરૂ) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ નિર્વાણુકલકામાં છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા વજ્રાંકુશી કનકવર્ણી ગજવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રયુતદક્ષિણકરાં માતુલિદ્વાદ્વકુશયુક્તવામહસ્તાં ચેતિ”
આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઈએ.

“નિર્લિંગશવજ્જપલકોત્તમહુન્તયુક્—

હસ્તા સુતપ્તવિલસતકલધૌતકાન્તિઃ ।

અન્મત્તદન્તિગમના મુવનસ્ય વિવં

વજ્રાંકુશી હરતુ વજ્રસમાનશક્તિઃ ॥”

—આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨.

૧ ગજરાજની પર્વતની સાથે સરખામણી કરી છે તે વાત જરાજર ધરી શકે છે. કેમકે જેમ પર્વતમાવન હોય છે, તેમ ગજરાજરૂપી પર્વતમાં મદરૂપી વન છે (મદ કૃષ્ણવર્ણી હોય છે). આ પ્રમાણેનો અર્થ અશ્વર્થમાં અચળો છે.

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रार्थना—

तवाभिवृद्धिं सुविधिर्विधेयात्

स भासुरालीनतपा दयावन् ! ।

यो योगिपङ्क्त्या प्रणतो नमःसत्—

सभासुरालीनतपादयाऽवन् ॥ ३३ ॥

—उपजातिः

टीका

तवाभिवृद्धिमिति । 'तवाभिवृद्धिं' भवतोऽभ्युदयम् । 'सुविधिः' पुष्पइन्तः । 'विधेयात्' क्रियात् । 'स' । 'भासुरालीनतपाः' भासुरं-घोरं आलीनं-आश्रितं तपः-अनशनादिरूपं यस्य सः । 'दयावन् !' करुणान्वितः । 'यः' । 'योगिपङ्क्त्या' यतिपरम्परया । 'प्रणतः' प्रणिपतितः । 'नमःसत्सभासुरालीनतपादया' नमःसत्सभा-सुरपर्यत् असुराली-दैत्यसंहतिः ताभ्यां नतौ पादौ यस्यास्तया । 'अवन्' रक्षन् । हे दयावन् ! स सुविधिः तव समृद्धिं (अभिवृद्धिं) विधेयात्, यो योगिपङ्क्त्या प्रणत इति योगः ॥ ३३ ॥

अवचूरिः

स सुविधिजिनो हे दयावन् जन । तव समृद्धिं क्रियात् । भासुरं-घोरमालीनं-आश्रितं तपः-अनशनादिरूपं यस्य सः । यः स्वामी अवन्-रक्षन् योगिवृन्देन प्रकर्षेण नतः । योगिपङ्क्त्या कथंभूतया ? । नमःसर्वो-देवास्तेषां सभा-पर्यत् असुरावली-असुरश्रेणिश्च ताभ्यां नतौ पादौ यस्यास्तया ॥ ३३ ॥

अन्वयः

यः अवन् नमस्-स-सभा-असुर-आली-नत-पादया योगि-पङ्क्त्या प्रणतः सः भासुर-आलीन-तपाः सुविधिः (हे) दयावन् ! तव अभिवृद्धिं विधेयात् ।

श्लो६।३

अभिवृद्धिं (मू० अभिवृद्धि) = समृद्धिने.
सुविधिः (मू० सुविधि) = सुविधिनाथ, नवभा
तीर्थक्षर.
विधेयात् (धा० धा) = करे.
सः (मू० तद्) = ते.

आलीन (धा० ली) = आश्रय करेणुं.
तपस्=तप, तपश्चर्या.
भासुरालीनतपाः=घोर तपने। आश्रय दीधे।
छे छे छे जेवा.
यः (मू० यद्) = जे.

યોગિન્=યોગી.

યોગિપત્ન્યા=યોગીઓની શ્રેણી વડે.

પ્રણતઃ (મૂળ પ્રણત)=નમન થયેલા.

નમસ્=આકાશ

નમઃસદ્=દેવ, અમર, સુર.

નત (ષાં નમ)=પ્રણામ કરેલા.

નમ સત્તમાસુરાલીનતપાદયા=સુર-સભાએ

અને અસુર-શ્રેણીએ પ્રણામ કર્યો છે

જેનાં ચરણને ઝોલી.

અવન્ (ષાં અવ)=રક્ષણ કરનારો.

સ્લોકાર્થ

શ્રીસુવિધિનાથને પ્રાર્થના—

“ જ (જગત્) રક્ષણ કરનારા છે, તેમજ સુર-સભાએ અને અસુર-શ્રેણીએ નમન કર્યું છે જેનાં ચરણને ઝોલી યોગિ-પંકિત વડે જે વન્દિત છે, તે [અનશનાદિ] ધોર^૧ તપશ્ચર્યાનો આશ્રય લીધેલા એવા સુવિધિનાથ, હે કૃપાવંત (માનવ) ! તને સમૃદ્ધિ સંપાદન કરાવો—તને સમૃદ્ધ બનાવો. ”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

સુવિધિનાથ—ચરિત્ર

પુખ્ત^૨ એવા નામથી પણ ઓળખાતા આ સુવિધિનાથ નવમા તીર્થંકર છે. સુગ્રીવ રાજાની પત્ની શ્યામા રાણીના તેઓ પુત્ર થાય છે અને તેમનો જન્મ કાકંદી નગરીમાં થયો હોતો. તેમના ચેતવણી શરીર ઉપર મગરનું લાંછન હતું અને તેઓ એકસો (૧૦૦) ધનુષ્યપ્રમાણ ઊંચા હતા. સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થઈ, અનુપમ ચારિત્ર પાળી, જે લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કરી તેઓ મુક્તિ-પદને પામ્યા.

પદ્ય-પરિચ્છેદ—

આ પદ્ય અર્ધસમવૃત્તમાંના ૧૧ અક્ષરોવાળા ‘ ઉપભ્રાતિ ’ વૃત્તમાં રચાયેલું છે. ઉપભ્રાતિ વૃત્ત એ ઇન્દ્રવજ્રા અને ઉપેન્દ્રવજ્રાના મિશ્રણરૂપ છે, વાસ્તે સાથે સાથે આ બે વૃત્તોનાં લક્ષણો વિચારવાં આવશ્યક છે. આ વાતના ઉપર નિમ્નલિખિત શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“ સ્વાદિન્દ્રવજ્રા ધવિ સ્ત્રી ઝગૌ ગૈઃ

ઉપેન્દ્રવજ્રા પ્રયમે લઘૌ સાં ।

અનંતરોદ્ધીરિતલક્ષમમાઝૌ

પાદૌ ચર્વાયાકુપંજાતયસ્તૌઃ ॥ ”

અર્થાત્ ઇન્દ્રવજ્રા વૃત્તમાં ત, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો છે અને ઉપવટના બે અક્ષરો શુર છે, જ્યારે ઉપેન્દ્રવજ્રામાં જ, ત અને જ એ ત્રણ ગણો છે અને અન્તમાંના બે અક્ષરો લીર છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ‘ ઇન્દ્રવજ્રા ’ અને ‘ ઉપેન્દ્રવજ્રામાં ’ એટલેજ દર ૬ છે જ્યારે

૧ ‘ ભાસુર ’ સમજીને અર્થ ધોર થાય છે. આ વાતના ઉપર અભિધાન-ચિન્તામણિ-પરિશિષ્ટ પ્રકાશ પાડે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ મયદ્ધરે જ્ઞ હમરમામીલં ભાસુર તયા ”

‘ઇન્દ્રવજ્રા’નો પ્રથમ અક્ષર શુર છે ત્યારે ‘ઉપેન્દ્રવજ્રા’નો તે અક્ષર લઘુ છે, બાકી બધા અક્ષરો તો સમાન છે. ૧

આ વૃત્તાનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રામાં રચાયાં છે અને બાકીનું તૃતીય ચરણ ઇન્દ્રવજ્રામાં છે એ વાત હવે વિચારવામાં આવે છે:—

૧ ચરણ.	ત વા મિ ષ્ટ્ર ધિં સુ વિ શિર ત્રિ ષે યાત	} ઉપેન્દ્રવજ્રા
	જ જ જ ગ ગ	
૨ ચરણ.	સ મા સુ રા લી ન ત પા દ યા વચ્	} ઇન્દ્રવજ્રા
૩ ચરણ.	યો યો મિ પદ્મ યાપ્ ર ણ તો ન મસ સત્	
	ત ત જ ગ ગ	} ઉપેન્દ્રવજ્રા
૪ ચરણ.	સ મા સુ રા લી ન ત પા દ યા વચ્	
	જ જ જ ગ ગ	

૧ સરખાવે શુન-ભોધમાં આપેલાં ઇન્દ્રવજ્રા, ઉપેન્દ્રવજ્રા અને ઉપજાતિનાં લક્ષણો—
ઇન્દ્રવજ્રાનું લક્ષણ—

“यस्यां त्रिपदस्तप्तममक्षरं स्याद्
ह्रस्वं सुजङ्घे ! नवमं च तद्वत् ।
गत्या विलज्जीकृतहंसकान्ते !
तामिन्द्रवज्रां ध्रुवते कवीन्द्राः ॥”

અર્થાત—હે સુંદર નાંધાવાળી (લક્ષ્મી) ! જે પદમાં ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા તેમજ નવમા અક્ષરો લઘુ હોય, તે પદને, પોતાની આસ વડે તિરસ્કાર કર્યો છે હંસની કાન્તિનો જેણે-એવી હે (પ્રિયા) ! કવિરાજ ‘ઇન્દ્રવજ્રા’ કહે છે.

ઉપેન્દ્રવજ્રાનું લક્ષણ—

“यदीन्द्रवज्राचरणेषु पूर्वं
भवन्ति वर्णा लघवः सुवर्णै ! !
अमन्दमाद्यन्मदने ! तदानीम्
उपेन्द्रवज्रा कथिता कवीन्द्रैः ॥”

અર્થાત—હે સુંદરી ! જે ઇન્દ્રવજ્રાનાં (ચારે) ચરણોનાં પ્રથમ અક્ષરો લઘુ હોય, તો અત્યંત હર્ષિત થઈ રહ્યા છે કામદેવ જેને વિષે એવી હે (કામિની !) તે પદને કવીન્દ્રો ‘ઉપેન્દ્રવજ્રા’ કહે છે.

ઉપજાતિનું લક્ષણ—

“यत्र हयोरप्यनयोस्तु पादा
भवन्ति सीमन्तिनि । चन्द्रकान्ते ! !
विद्वद्भिराद्यैः परिकीर्तिता सा
प्रयुज्यतामित्युपजातिरेषा ॥”

અર્થાત—હે ઉત્તમ કથવાળી (કાન્તા) ! જે જંદમાં ‘ઇન્દ્રવજ્રા’ તેમજ ‘ઉપેન્દ્રવજ્રા’ એ બન્નેનાં ચરણો હોય, તેને હે ચન્દ્રસમાન કાન્તિવાળી (સુંદરી) ! પુરાવાન ખણિતોએ ‘ઉપજાતિ’ કહ્યો છે તે વારે બાણનું એકાં.

जिनेश्वरेभ्योऽम्पर्थना—

या जन्तुजाताय हितानि राजी

सारा जिनानामलपद् ममालम् ।

दिश्यान्मुदं पादयुगं दधाना

सा राजिनानामलपद्ममालम् ॥ ३४ ॥

—इन्द्रवज्रा

टीका

या जन्तुजातायेति । 'या' । 'जन्तुजाताय' प्राणिसमूहाय । 'हितानि' पथ्यानि । 'राजी' श्रेणिः । 'सारा' श्रेष्ठा । 'जिनानां' अर्हताम् । 'अलपत्' गदितवती । 'मम' मे । 'अलं' अत्यर्थम् । 'दिश्यात्' वितीर्यात् । 'मुदं' आनन्दम् । 'पादयुगं' अङ्घ्रिद्वयम् । 'दधाना' विभ्रती । 'सा' । 'राजिनानामलपद्ममालं' राजिनी-राजनशीला नाना-प्रकारा अमला पद्ममाला यस्य तत् । या जिनानां राजी जन्तुजाताय हितानि अलपत् सा ममालं मुदं दिश्यात् इति सम्बन्धः ॥ ३४ ॥

अवचूरिः

या सारा-श्रेष्ठा जिनानां ततिर्जन्तुजाताय हितानि अलपत्-गदितवती सा मम अलं-अत्यर्थं मुदं-प्रीतिं दिश्यात्-वद्यात् । कथंभूता ? । पादयुगं धारयन्ती । राजिनी-राजनशीला नाना-बहुविधा अमला पद्ममाला यस्य तत्पादयुगम् ॥ ३४ ॥

अन्वयः

जिनानां या सारा राजी जन्तु-जाताय हितानि अलपत्, सा राजिन्-नाना-अमल-पद्म-मालं पाद-युगं दधाना (राजी) मम अलं मुदं दिश्यात् ।

शब्दार्थः

जन्तुजाताय=प्राणि-वर्गने माटे.
हितानि (मू० हित)=उत्थायुने, हितकरक
साधनेने.
सारा (मू० सार)=(१) श्रेष्ठः; (२) प्रसङ्गमी.
अलपत् (घा० लप्)=कहेती हवी.
मम (मू० अस्मद्)=मेने.

अलं=अत्यर्थं.
दिश्यात् (घा० दिश्)=अपो.
मुदं (मू० मुद्)=हर्षने.
युग=युगल.
पादयुगं=अक्ष-युगलने.
दधाना (घा० धा)=धारयु करनारी.

સા (મૂં તદ્)=તે.

રાજિન=શોભનશીલ, શોભાયમાન.

નાના=બહુ પ્રકારની, વિવિધ જાતની.

અમલ=નિર્મલ.

માલા=(૧) માળા; (૨) શ્રેણિ.

રાજિનાનામલપદ્મમાલ=શોભાયમાન, વિવિધ
તથા નિર્મલ એવાં પદ્મોની માલાઓ
છે જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને વિનતિ—

“જિનોની જે એક [અથવા (અનંત) બળવાળી] શ્રેણિએ પ્રાણિ-વર્ગને માટે
હિતકારક સાધેનાતું કથન કર્યું, તે, શોભાયમાન, વિવિધ અને નિર્મલ એવાં પદ્મોની
માલાઓ [અથવા શ્રેણિઓ] છે જેને વિષે એવા ચરણ-યુગલને ધારણ કરનારી એવી
[જિન-શ્રેણિ] મને અત્યંત હર્ષ અર્પો. ”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યનો સમવૃત્તમાં સમાવેશ થાય ॥ અને તે ઈન્દ્રવજ્રાના નામથી ઓળખાય છે.
ઈન્દ્રવજ્રાનું લક્ષણ તે આપણે ગત શ્લોકમાં જોઈ ગયા છઈએ.

જિનવાણી—

જિનેન્દ્ર ! મઙ્ગૈઃ પ્રસન્નં ગમીરા

ઽઽશુ ભારતી શસ્યતમસ્તવેન ।

નિર્નાશયન્તી મમ શર્મ દિશ્યાત્

શુભાઽરતીશસ્ય તમસ્તવેન ! ॥ ૩૫ ॥

—ઉપજાતિઃ

ટીકા

જિનેન્દ્રેતિ । ‘જિનેન્દ્ર !’ સર્વવેદિન્ ॥ ‘મઙ્ગૈઃ’ અર્થચિકલ્પૈઃ । ‘પ્રસન્નં’ પ્રકટમ્ ।
‘ગમીરા’ દુરવગાહા । ‘આશુ’ શીઘ્રમ્ । ‘ભારતી’ વાક્ । ‘શસ્યતમસ્તવેન’ અતિશ્ચયેન
પ્રશસ્યસ્તવેન । સ્તુત્યા હેતુભૂતયા । ‘નિર્નાશયન્તી’ અપહનન્તી । ‘મમ શર્મ દિશ્યાત્’ મે સુખં
અતિસૃજ્યાત્ । ‘શુભા’ કલ્યાણી । ‘અરતીશસ્ય’ રતીશઃ—સ્મરઃ સ નાસ્તિ यस્ય । ‘તમઃ’

મોહમ્ । ‘તવ’ ભવતઃ । ‘હન !’ સ્વામિન્ ! । હે જિનેન્દ્ર ! હન ! તવ ભારતી સ્તવેન તમો નિર્નાશયન્તી મમ આશુ ધર્મ દિશ્યાત્ ઇતિ યોગઃ ॥ અયવા રતીશસ્ય સમ્બન્ધિ તમઃ શસ્યતમો યઃ સ્તવસ્તેન નિર્નાશયન્તીતિ વ્યાખ્યેયમ્ ॥ ૩૫ ॥

અવચૂરિઃ

હે જિનેન્દ્ર ! તવ ભારતી મમ ધર્મ-સુખં દેશ્યાત્ । ફિમૂતા ! મદ્ભૈઃ-અર્થવિકલરૈર્ગમીરા તથા આશુ-શીઘ્રં તમઃ-અજ્ઞાનં નિર્નાશયન્તી । કેન ? । શસ્યતમઃ-ચાસ્તમો યઃ સ્તવસ્તેન હેતુભૂતેન । શુભા-મક્રુષ્ટા । તથ કોઢશસ્ય ? । અરતીશસ્ય-અકામસ્ય । હે હન ! સ્વામિન્ ! ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-હન્દ્ર ! (હે) રતિ-ઈશસ્ય (અ-રતિ-ઈશસ્ય વા) હન ! મદ્ભૈઃ પ્રસન્નં ગમીરા, શસ્યતમ-સ્તવેન (રતિ-ઈશસ્ય) તમઃ આશુ નિર્નાશયન્તી તત્ર શુભા ભારતી મમ ધર્મ દિશ્યાત્ ।

શબ્દાર્થ

જિનેન્દ્ર ! = હે જિનવર, હે વીર્યકર !
મદ્ભૈઃ (મુઠ મદ્) = અર્થ-વિકલ્પો વડે.
પ્રસન્નં = અત્યંત.
ગમીરા (મુઠ ગમીર) = ગંભીર, ગહન.
ભારતી = (દેશનારૂપી) વાણી.
શસ્યતમ (મુઠ શસ્ય) = અત્યંત પ્રશંસનીય,
ગહન પ્રશંસાપાત્ર.
સ્તવ = સ્તુતિ.
શસ્યતમસ્તવેન = અત્યંત પ્રશંસનીય સ્તુતિ વડે.
નિર્નાશયન્તી (ધાઠ નશ) = સર્વથા નાશ કરનારી.

ધર્મ (મુઠ ધર્મન્) = સુખને.
શુભા (મુઠ શુભ) = ઉત્કૃષ્ટ.
રતિ = કામદેવની પત્ની.
ઈશ = સ્વામી.
રતીશ = કંઠર્પ, રતિ-પતિ, મનમથ.
અરતીશસ્ય = કામદેવ-રહિતના.
રતીશસ્ય = કંઠર્પના,
તમઃ (મુઠ તમસ) = અજ્ઞાનને.
હન ! (મુઠ હન) = હે નાથ !

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણી—

હે જિનવર ! (કંઠર્પને વશ કરેલા હોવાથી) હે રતિ-પતિના સ્વામિન્ [અથવા અવિધમાન છે મનમથ જમને વિષે એવા (મહાત્માઓ) ના (પણ) સ્વામિન્] ! અર્થ-વિકલ્પે વડે અત્યંત ગહન એવી, તથા અત્યંત પ્રશંસનીય સ્તુતિ વડે (મદનના) અજ્ઞાનનો સર્વથા શીઘ્ર નાશ કરનારી તેમજ ઉત્કૃષ્ટ એવી તારી વાણી મને સુખ અર્પો. ॥—૩૫

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યનાં ચાર ચરણોમાંનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણ ઉપેન્દ્રવજ્રામાં અને તૃતીય ચરણ ઇન્દ્રવજ્રામાં હોવાથી એને ઉપબોધિ કહેવામાં આવે છે.

निर्वाणकरिकायाम्—

“सर्वास्त्रमहाज्वाला धवलवर्णा वराहपादना असह्यप्रहरणयुत
हस्ता चेति ।”

અસ્તેન્દુઃ=પરાસ્ત કર્યો છે ચંદ્રને જેણે એવી.
આસ્યસ્ય (મૂં આસ્ય)=મુખની.
રુચા (મૂં રુચ્)=કાન્તિ વડે.
પૃષ્ઠં (મૂં પૃષ્ઠ)=પીઠ (ઉપર).

અધ્યાસિતા (ધાં આસ્ય)=બેઠેલી.
અકમ્પ=સ્થિર.
વરાલક=દેવ-વાહન-વિશેષ.
અકમ્પવરાલકસ્ય=સ્થિર વરાલકની.

શ્લોકાર્થ

જવલનાયુધા દેવીની પ્રાર્થના—

“પાતળી કટિવાળી અને શુભ્ર તથા સર્વોત્તમ કૌશલ્યુક્ત મુખની કાન્તિ વડે પરાસ્ત કર્યો છે ચંદ્રને જેણે એવી, તેમજ વળી સ્થિર વરાલકની વિશાળ પીઠ ઉપર બેઠેલી એવી જવલનાયુધા (દેવી) (હે ભગ્ય !) તને સત્વર મુખ અર્પો.”—૩૬

સ્પષ્ટીકરણ

કટિ—

જેની કટિ (કેડ) બહુજ પાતળી હોય, તે તેના ભૂષણરૂપ ગણાય છે. કહેવાય છે કે સિંહની કટિ બહુજ પાતળી હોય છે.

જવલનાયુધા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે તેમ તેની પાસે સર્વ અશ્ત્રો ફેંકવાના હથિયારની મોટી જવાલા છે. આથી કરીને તો એને ‘સર્વાશ્રમહાજ્વાલા’ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે (બુધો દીકાકારે કરેલ અર્થ). આના સંબંધમાં નિર્વાણકલિકામાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે—

“સર્વાશ્રમહાજ્વાલાં ધવલવર્ણીં વરાહવાહનાં સંસ્કૃતપ્રહરણયુતહસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ આ દેવી શ્વેતવર્ણી છે અને તેને વરાહનું વાહન છે.

આચાર-દિનકરમાં તો આ વિદ્યા-દેવીના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“માર્જારવાહનાં નિત્યં, જ્વાલોદ્ભાસિકરદ્રવા ।
શશા કમ્બલા જ્વાલા, દેવી મદ્રં પદાતુ નઃ ॥”

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્ય ‘ધન્દ્રવજ્રા’ છંદમાં રચાયેલ છે. આપણે એનું લક્ષણ ઉગ્રમાં શ્લોકમાં વિચારી ગયા છીએ. વિશેષમાં આ તેમજ તેની પૂર્વેનાં બન્ને પદ્યોમાં દિશ્યાવ પદ વપરાયેલું છે.

૧૦ શ્રીશીતલજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશીતલજિનસ્તુતિઃ—

જયતિ શીતલતીર્થકૃતઃ સદા

ચલનતામરસં સદલં ધનમ્ ।

નવકમમ્બુરુહાં પથિ સંસ્પૃશત્

ચલનતામરસંસદલદ્વનમ્ ॥ ૩૭ ॥

—દ્વૈતં

ટીકા

જયતીતિ । ‘જયતિ’ જયમાસાદયતિ । ‘શીતલતીર્થકૃતઃ’ શીતલનામ્નો જિનસ્ય । ‘સદા’ સર્વકાલમ્ । ‘ચલનતામરસં’ ચલનૌ તામરસમિવ । ‘સદલં’ સપત્રમ્ । ‘ધનં’ સારમ્ । પુતે પદ્મનવકસ્યૈવ વિશેષણે । નવકં નવૈવ, સ્વાર્થે કર્ । ‘અમ્બુરુહાં’ પદ્માનામ્ । ‘પથિ’ માર્ગે । ‘સંસ્પૃશત્’ સ્પર્શેનાનુગૃહ્યત્ । ‘ચલનતામરસંસત્’ ચલા નતા અમરાણાં સંસત્—સમા यस્ય તત્ । ‘અલદ્વનં’ નાસ્તિ લદ્વનં—અધઃકરણં કુતશ્ચિત્ यस્ય તત્ । અમ્બુરુહાં સમ્બન્ધિ નવકં સંસ્પૃશત્ શીતલતીર્થકૃતચ્ચલનતામરસં જયતીતિ યોગઃ ॥ ૩૭ ॥

અવચૂરિઃ

શીતલતીર્થકરસ્ય ચલનતામરસં—પાદપદ્મં જયતિ । કિંમૂતમ્ ? ૧ અમ્બુરુહાં—કમલાનાં નવક પથિ—માર્ગે સંસ્પૃશત્ । નવકં કિંમૂતમ્ ? ૨ સદલં—સપત્રમ્ । ધનં—સારમ્ । ચલનતામરસં કિંમૂતમ્ ? ૩ ચલા નતા અમરાણાં સંસત્ યસ્ય તત્ । નાતિ લદ્વનં—અધઃકરણં કુતશ્ચિદ્ યસ્ય તદલદ્વનમ્ ॥ ૩૭ ॥

અન્વયઃ

શીતલ-તીર્થકૃતઃ અમ્બુરુહાં સ-વૃલં, ધનં નવકં પથિ સંસ્પૃશત્, ચલ-નતા-અમર-સંસત્, અ-લદ્વનં ચલન-તામરસં સદા જયતિ ।

શીખંદાર્થ

જયતિ (ધા૦ જિ)=અપવંતા વર્તે છે.
શીતલ=શીતલનાથ, દશમા તીર્થકર.
તીર્થકૃત્=તીર્થકર.

શીતલતીર્થકૃતઃ=શીતલનાથ તીર્થકરના.
ચલન=પાદ, ચરણ.
ચલનતામરસં=પાદ-પદ્મ.

હલ=પત્ર.

સદલં=પત્રસહિત.

ઘનં (મૂઠ ઘન)=ઘન, નિખિડ.

નવકં (મૂઠ નવક)=નવનો સમૂહ.

અમ્બુ=જલ.

રુહ=ઉગવું.

અમ્બુરુહાં (મૂઠ અમ્બુરુહ)=કમલોના.

પથિ (મૂઠ પથિ)=માર્ગમાં.

સંસ્પૃશત્ (ધાઠ સ્પૃશ)=સ્પર્શ કરનારું.

ચલ=ચંચલ.

સંસદ્=સલા.

ચલનતામરસંસદ્=ચંચલ અને નમ્ર છે દેવ-
સલા જેને વિષે એવું.

લંઘન=ઉલ્લંઘન, તિરસ્કાર.

અલંઘનં=અલંઘનીય, કોઈ પણ પરાભવ ન
કરી શકે તેવું.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

“ પત્રસહિત તેમજ નિખિડ એવાં (સુવર્ણનાં) નવ કમલોનો માર્ગમાં (સંચાર કરતી
વેળાએ) સ્પર્શ કરનારા, વળી ચંચલ અને નમ્ર છે દેવસલા જેને વિષે એવા તેમજ અલંઘ-
નીય એવા શીતલનાથના પાદ-પદ્મ સદા જયવંતા વર્તે છે.”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

શીતલનાથ-અર્ચિય—

જૈનોના દશમા તીર્થરાજ શીતલનાથનો જન્મ ભદ્રદિલપુર નગરમાં થયો હતો. દૃઢરથ
રાજા તેમના જનક અને નંદા રાણી તેમના જનની થતાં હતાં. તેમનો દેહ સુવર્ણ વર્ણનો હતો
અને વિશેષમાં તે શ્રીવત્સના લાંછનથી યુક્ત હતો. વળી તેની જાંઘાઈ નેત્રું (૬૦) ધનુષ્ય જેટલી
હતી. એક લાખ પૂર્વનું આયુષ્ય લોગળ્યા બાદ તેઓ નિર્વાણ પામ્યા.

જિનાનાં રમરણમ્—

સ્મર જિનાન્ પરિનુજ્જરારજો—

જનનતાનવતોદયમાનતઃ ।

પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતો યતો

જનૈ ! નતાનવતોદયમાનતઃ ॥ ૩૮ ॥

—કૃતં

ટીકા

સ્મરેતિ । ‘સ્મર’ સ્મૃત્યાપ્નુહિ । ‘જિનાન્’ અર્હતઃ । ‘પરિનુજ્જરારજો’ જનનતાન-
વતોદયમાન્ ’ જરા-વિસ્રસા રજઃ—કર્મ જનનં—જન્મ તાનવં—કાર્કશ્યં તોદો—વાધા યમો—મૃત્યુપતિઃ,

પરિનુજ્ઞાઃ-પર્યસ્તા ચૈસ્તાન્ । ‘અતઃ’ અસ્માત્ કારણાત્ । ‘પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ’ પરમં નિર્વૃત્તિ-
શર્મ-નિર્વાણમુત્ત્વં કુર્વન્તિ ચે તે । ‘યતઃ’ યસ્માત્ કારણાત્ । જનેતિ લોકસ્યામન્નપમ્ । ‘નતાન્’
પ્રહ્લીભૂતાન્ । ‘અવતઃ’ ત્રાયમાણાન્ । ‘અદયં’ નિર્દયં સ્વશરીરાવયવરક્ષાનિરપેક્ષં નિર્વ્યાજમિતિ-
યાવત્ તત્ તથા ભવત્યેવમ્ । ‘આનતઃ’ પ્રણતઃ સન્ । યતઃ પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ, અતઃ સ્મર જિનાન્
હે જનેત્યન્વયઃ । एवं वा व्याख्यायते । પરિનુજ્ઞં જરૈવ પાણ્ડુરત્વાદ્ રજો-રેણુર્યસ્તે, જનને યઃ
તાનવઃ-શારીરસ્તોદઃ તસ્યાન્તેર્હેતુત્વાત્ યમાઃ, પરિનુજ્ઞજરા-રજસશ્ચ તે જનનતાનવતોદયમાશ્ર
તાન્ । ‘પરં’ સ્વાત્મનો વ્યતિરિક્તમ્ । ‘અનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ’ અનિર્વૃત્તિ-નાશરહિતં શર્મ કુર્વન્તિ ચે
તે । ‘જનનતાન્’ લોકૈઃ પ્રણતાન્ । ‘અદયમાનતઃ’ દયામકુર્વાણાં સકાશાત્ । યતઃ કારણાત્
અનિર્વૃત્તિશર્મકૃતોઽતઃ સ્મર જિનાન્ પરં અદયમાનતોઽવત ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૩૮ ॥

અવચૂરિઃ

હે જન ! મધ્યલોક ॥ અતઃ-અસ્માત્ કારણાજિનાન્ સ્મર । કિંચિશિષ્ટાન્ ॥ પરિનુજ્ઞા-પરિક્ષિતા જરા-
વયોહાનિરૂપા, રજઃ-કર્મ, જનન-જન્મ, તનોર્દુર્વલસ્ય માવરતાનવં-કાર્શ્યમ્, તોદો-વાધા, યમો-દુરુપ-
ચૈસ્તાન્ । યતઃ કારણાત્ પરમશુક્તિમુત્ત્વકર્તૃન્ । ન હિ જિનસ્મરણમન્તરેણ જન્તોસ્તાસ્વિકી સિદ્ધિઃ ।
નતાન્ જન્તૂનવતો-રક્ષતઃ । અદયં શરીરાવયવનિરપેક્ષં યથા સ્યાદ તથા આનતઃ-પ્રણતઃ સન્ ત્યમ્ ॥

અન્વયઃ

પરિનુજ્ઞ-જરા-રજસ્-જનન-તાનવ-તોદ-યમાન્ યતઃ પરમ-નિર્વૃત્તિ શર્મન્-કૃતઃ નતાન્
અવતઃ જિનાન્ (હે) જન ! અદયં આનતઃ (ત્વં) અતઃ સ્મર ।

અથવા

યતઃ (જિનાઃ) અ-નિર્વૃત્તિ-શર્મન્-કૃતઃ (મવન્તિ), અતઃ પરં અદયમાનતઃ અવતઃ, પરિ-
નુજ્ઞ-જરા-રજસ્-જનન-તાનવ-તોદ-યમાન્, જન-નતાન્ જિનાન્ સ્મર ।

શીલ્પાર્થ

જિનાન્ (મૂં જિન) = જિનોને.
પરિનુજ્ઞ (પાં નુદ્) = હાંકી કાઢેલ, દૂર કરેલ.
જરા = વૃદ્ધાવસ્થા, ઘડપણ.
રજસ્ = (કર્મરૂપી) રજ.
તાનવ = (૧) કૃશતા; (૨) શારીરિક.
તોદ = ખાધા, પીધા.
પરિનુજ્ઞજરા-રજસજનનતાનવતોદયમાન્ = (૧)
હાંકી કાઢ્યાં છે ઘડપણ, રજ, જન્મ,
કૃશતા, ખાધા અને મૃત્યુને જેમણે
એવાને; (૨) શારીરિક કાઢ્યા છે ઘડપણ

રૂપાં રજ જેમણે તેમજ જન્મપરત્યેની
શારીરિક પીડા પ્રતિ જેઓ યમશબ્દરૂપ
છે એવાને.

અતઃ = એથી કરીને.

નિર્વૃત્તિ = (૧) સુદિત, નિવૃત્તિ; (૨) નાશ.

કૃ = કરવું.

પરમનિર્વૃત્તિશર્મકૃતઃ = ઉત્કૃષ્ટ સુદિત-સુખને
કરનારા.

પરં (મૂં પર) = અન્યને.

અનિર્વૃત્તિશર્મકૃત્=નાશ-રહિત એવું સુખ
(અર્પણ) કરનારા.
યતઃ=જે કારણને લીધે.
નતાત્ (મૂં નત)=નભેલાને, નમન કરેલાને.
જનનતાત્=લોકો વડે પ્રણામ કરાયેલાને.

અવતઃ (ઘાં અવ)=રક્ષણ કરનારા.
અદ્યં=દયારહિત પણે.
આનતઃ (મૂં આનત)=પ્રણામ કરેલ.
વ્યમાન (ઘાં વ્ય)=કૃપા કરનાર.
અદ્યમાનતઃ=કૃપા નહિ કરનારાથી.

શ્લોકાર્થ

[જનેશ્વરેનું સ્મરણ—

“ નમસ્કાર કરેલા (જીવો)નું રક્ષણ કરનારા એવા, વળી દૂર કર્યા છે વૃદ્ધાવસ્થા,
(કર્મફળો) રજા, જન્મ, (દેહની) કૃશતા, પાપા અને મૃત્યુ જેમણે એવા અને એથી
કરીને તો ઉત્કૃષ્ટ સુકૃત-સુખને દેનારા એવા જિનોનું, હે (ભગ્ય) જન ! ઉપર્યુક્ત કારણને
લીધે તું દયા-રહિતપણે (અર્થાત્ શરીરની દરકાર કર્યા વિના) નમતો થકા સ્મરણ કર. ”

અથવા

“ જેથી કરીને જિનો નાશ-રહિત (અર્થાત્ શાશ્વત) સુખને અર્પણ કરનારા હોય છે,
એથી કરીને અન્ય (જન)નું નિર્દય (જન)થી, રક્ષણ કરનારા એવા તથા વળી જેમણે
વૃદ્ધાવસ્થાફળો રજાને મારી હઠાવી છે તેમજ જાઓ જન્મપરત્વેની શારીરિક પીડા પ્રતિ
યમરાજરૂપ છે એવા તેમજ લોક વડે પ્રણામ કરાયેલા એવા જિનોને (હે ભગ્ય !) તું
યાદ કર. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ મહાકાવ્યમાંના અન્ય શ્લોકોની માફક આ શ્લોકમાં જીવ અને યોધા ચરણો એક
એકની સાથે મળતા આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ પહેલા અને ત્રીજા ચરણોના પણ અન્યાસથી
તેવા છે, અર્થાત્ અત્ર અનુપ્રાસ છે એ વિશેષતા છે.

સિદ્ધાન્ત-સ્વરૂપ—

જયતિ કલ્પિતકલ્પતરૂપમં

મતમસારતરાગમદારિણા ।

પ્રથિતમત્ર જિનેન મનીપિણામ્

અંતમસા સ્તરાગમદારિણા ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

જયતીતિ । ‘જયતિ’ સર્વમતિશ્રેષ્ઠે । ‘કલ્પિતકલ્પતરૂપમ્’ કલ્પિતા-સમર્પિતા કલ્પતરૂપા-
કલ્પવૃક્ષેણ ઉપમા-સામ્યં યસ્ય તત્ । ‘મતં’ શ્રુતમ્ । ‘અસારતરાગમદારિણા’ અસારતરાન્-
અતિશયનિઃસારાન્ આગમાન્ દાસ્યત્યેવંશીલો યસ્તેન । ‘પ્રથિતં’ પ્રચ્યાપિતમ્ । ‘અત્ર’
અસ્મિન્ । ‘જિનેન’ સર્વવિદા । ‘મનીષિણાં’ મતિપતામ્ । ‘અતમસા’ તમોરહિતેન । ‘રતરા-
ગમદારિણા’ રતવિપયો યો રાગો રતરાગઃ સ ચ મદશ્ચ તયોઃ અરિણા-વિદ્વિષા । મનીષિણાં
રતરાગમદારિણા જિનેન પ્રથિતં અત્ર મતં જયતીતિ યોગઃ ॥ ૩૯ ॥

અવચૂરિઃ

જિનેન મનીષિણાં-ગણભૂતાં પ્રથિતં-પ્રોક્તં મતં જયતિ । કિંમૂતમ્ ? । કલ્પિતા-સમર્પિતા સકલ
મનોરથપૂરણાત્ કલ્પતરૂપા ઉપમા-સામ્યં યસ્ય તત્ । અસારતરાન્-મિથ્યારૂપાનાગમાન્ દુષ્ણાતીત્યે-
વશીલઃ । જિનવિશેષણમિદમ્ । પુનઃ કિંમૂતેન ? । રતે-મેથુને રાગો રતરાગ, મદશ્ચ જાત્યાદ્યુત્થોડમિનિ-
વેશઃ, યદ્વા રતં-મેથુનમ્, રાગો-દ્રવ્યાદાવામિલાપઃ, મદઃ પૂર્વોક્ત ઇવ, તેષામરિણા-વૈરિણા ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

અ-સારતર-આગમ-દારિણા, અતમસા, મનીષિણાં રત-રાગ-મદ-અરિણા, જિનેન અત્ર
પ્રથિતં કલ્પિત-કલ્પતરૂ-ઉપમં મતં જયતિ ।

શબ્દાર્થ

કલ્પિત (ધા० વલ્લૂ)=સિદ્ધ કરેલ.

તરૂ=વૃક્ષ.

કલ્પતરૂ=કલ્પવૃક્ષ.

ઉપમા=ઉપમા.

કલ્પિતકલ્પતરૂપમં=પરિપૂર્ણ કરી છે-સિદ્ધ
કરી છે કલ્પવૃક્ષની ઉપમા જેણે એવું.

અસારતર (મૂ० અસાર)=અત્યંત અસાર.

દારિન્=ખંડન કરનારા.

અસારતરાગમદારિણા=અત્યંત અસાર એવા
આગમોનું ખંડન કરનારા.

પ્રથિતં (મૂ० પ્રથિત)=પ્રસિદ્ધ થયેલ, પ્રસિદ્ધ.

અત્ર=અહિં-આં.

જિનેન (મૂ० જિન)=તીર્થંકરદ્વારા.

મનીષિણાં (મૂ० મનીષિન્)=શુદ્ધિમાનોને,
ગણધરોને.

અતમસા (મૂ० અતમસ)=અજ્ઞાન-રહિત.

રતરાગમદારિણા=(૧) મૈથુનવિષયક આસક્તિ-
ના તેમજ અભિમાનના વૈરી; (૨) મૈથુન,
અભિલાષા અને ગર્વના દુશ્મન.

સંલોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“અત્યંત અસાર (મિથ્યારૂપ) એવા આગમોનું ખંડન કરનારા, તથા (અજ્ઞાનરૂપી)
અંધકારથી રહિત, તેમજ શુદ્ધિમાનોના મૈથુનવિષયક આસક્તિના અને અભિમાનના શત્રુ

निर्घाणकलिकायाम्—

“मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशालङ्कृतदक्षिणकरां
अक्षसूत्रविट्पालङ्कृतवामहस्तां चेति ।”

[અથવા મૈથુન, (દ્રવ્યાદિક સંબંધી) અગ્નિલાપ અને ગર્વના વૈરી] એવા તીર્થંકર આ પૃથ્વીને વિષે પ્રરૂપેલો તથા વળી (સર્વ જનોના મનોવાંછિતને પરિપૂર્ણ કરીને) સિદ્ધ કરી છે—ચરિતાર્થ કરી છે કલ્પવૃક્ષની ઉપમા જણે એવો (આ જૈન) મત જય પામે છે.”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

કલ્પવૃક્ષ—

જૈન શાસ્ત્રમાં કલ્પવૃક્ષના દશ પ્રકારો જતાવ્યા છે. વિશેષમાં આવા કલ્પવૃક્ષો આ પૃથ્વી ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવે છે, એમ તે મતનું માનવું છે. આ દશ જાતનાં કલ્પવૃક્ષોનું સ્વરૂપ દ્રુકમાં નીચે મુજબ છે:—

(૧) મહાંગ નામનું કલ્પવૃક્ષ યાચના કરવાથી તત્કાલ સ્વાદિદ મધ સમર્પે છે. (૨) ભતાંગ નામક કલ્પવૃક્ષ ભંડારીની માફક પાત્રો પૂરાં પાડે છે. (૩) તૂર્યાંગ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ કલ્પવૃક્ષ ત્રણ પ્રકારનાં વાદિત્ર આપે છે. (૪) દીપશિખા અને (૫) જ્યોતિષ્કા નામનાં કલ્પવૃક્ષો અત્યંત પ્રકાશ આપે છે. (૬) ચિત્રાંગ કલ્પવૃક્ષ વિચિત્ર પુષ્પોની સુવાસિત માલાઓ આપે છે. (૭) ચિત્રરસ કલ્પવૃક્ષ રસોદ્યાની જેમ વિવિધ જાતનાં લોજન પૂરાં પાડે છે. (૮) મણ્યંગના નામથી જાળખાતું કલ્પવૃક્ષ મનોવાંછિત આલૂપણો બક્ષે છે. (૯) ગેહાકાર કલ્પવૃક્ષ ગંધર્વ નગરની જેવાં એક ક્ષણમાં સુંદર ઘરો—મહેલો આપે છે. (૧૦) અનગન કલ્પવૃક્ષ યથેષ્ટ વસ્ત્રો આપે છે.^૧

ઉપર્યુક્ત કલ્પવૃક્ષોના સદ્લાવ મંદર કર્મભૂમિમાંનાં પાંચ ભરત અને પાંચ સૌરાવત ક્ષેત્રોમાં સર્વદા સંભવતો નથી. પરંતુ ઉત્તરપિણી કાલના છેવટના ત્રણ અને અવસર્પિણી કાલના મહેલા ત્રણ આરામાં આ ક્ષેત્રોમાં તે હૈયાતી ધરાવે છે. પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રો પૈકી દરેકમાં નિરંતર અવસર્પિણી કાલનો ચોથો આરો પ્રવર્તતો હોવાથી ત્યાં તે ન હોય, પરંતુ મેરૂની નજદીકમાં હોય છે.

દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ, હરિવર્ધ, રમ્યકુ, હૈમવત અને હૈરણ્યવત એ નામનાં છઠ્ઠા ક્ષેત્રોમાં તો (એકંદરે આ ત્રીસે ક્ષેત્રોમાં) તેમજ ૫૬ અંતર્દ્વિપમાં નિરંતર યુગલિક હોય છે, તેથી ત્યાં સર્વદા કલ્પવૃક્ષ વિદ્યમાન છે.

માનવીલેખ્યાઃ સ્તુતિ—

ધનરુચિર્જયતાદ્ મુવિ માનવી

ગુરૂતરાવિહતામરસંગતા ।

કૃતકરાસ્ત્રવરે ફલપત્રમા—

ગુરુતરાવિહ તામરસં ગતા ॥ ૪૦ ॥ ૧૦ ॥

—કૃત૦

૧ હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્વર્ગમાં આવા પાંચ દેવ-વૃક્ષો છે અને તેને મન્દાર, પારિજાતક, સંતાનક, કલ્પ અને હરિયન્દનના નામથી જાળખાવવામાં આવે છે.

૨ આ કલ્પવૃક્ષના સંબંધી વિશેષ માહિતીને માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રશ્નસિના ૨૦ મા સુત્ર ઉપરની શાન્તિઅન્દ્રિય વૃત્તિ.

૩ ‘ગુરુતરાવિહ’ ક્વયપિ પાઠઃ ।

ટીકા

ધનેતિ । ‘ ધનરુચિઃ ’ ધનચ્છાયા શ્યામેત્યર્થઃ । ‘ જયતાત્ ’ જયતુ । ‘ ધ્રુવિ ’ સિતૌ ।
માનવીતિનામ્ના । ‘ ગુરુતરાવિહતામરસંગતા ’ ગુરુતરા-અતિમહાન્તો અવિહતા-અપરિણતા યે
અમરાસ્તૈઃ સંગતા-સમેતા । ‘ કૃતકરા ’ સ્થાપિતપાણિઃ । ‘ અશ્વચરે ’ ધ્રુવરાયુધે । તરોર્વિશેષણમેતત્ ।
‘ ફલપત્રમાગુરુતરૌ ’ ફલાનિ પત્રાણિ ચ મજતે યઃ હરુતરુઃ-વિશાલવૃક્ષઃ તત્ર । ‘ ૬૬ ’
અત્ર । ‘ તામરસં ગતા ’ સરોજમાસ્થિતા ॥ ૪૦ ॥

અવચૂરિઃ

માનવી વૈધી જયતાત્ । કિંમૂક્તા ॥ ધના-સાન્દ્રા રુચિઃ-કાન્તિર્યક્ષ્યાઃ સા । ગુરુતરા-અતિમહાન્તઃ
અવિહતા-અપરિક્ષતા યેઽમરાસ્તૈઃ સંગતા-સહિતા । અશ્વચરે-પ્રધાનાયુધે કૃતપાણિઃ । ફલપત્રે મજતે
ફલપત્રમાક્ । તરોર્વિશેષણમેતત્ । સ ચાસૌ હરુતરુઃ-વિશાલકુમ્ભ તત્ર । તામરસં-પદ્મ
ગતા-પ્રાપ્તા ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

ધન-રુચિઃ, ગુરુતર-અવિહત-અમર-સંગતા, ફલ-પત્ર-માજ્-હર-તરૌ અશ્વ-ચરે કૃત-
કરા, તામરસં ગતા માનવી ૬૬ યુધિ જયતાત્ ।

શીલ્કાર્થ

રુચિ=કાન્તિ, પ્રભા.

ધનરુચિઃ=(૧) સાન્દ્ર કાન્તિવાળી; (૨) મેધના
જેવી પ્રભાવાળી.

જયતાત્ (ધાં જિ)=જય પામે.

માનવી=માનવી (દેવી).

ગુરુતર (મૂં ગુરુ)=મહાન્.

અવિહત (ધાં હત્)=અપરાજિત, નહિ હણાયેલા.

સંગત (ધાં ગમ્)=સંગતિથી યુક્ત.

ગુરુતરાવિહતામરસંગતા=અતિશય મહાન્
તેમજ અપરાજિત એવા દેવોથી યુક્ત.

ગુરુતરા (મૂં ગુરુતરી)=અતિશય મહાન્.

અવિહતામરસંગતા=અજેય અમરોથી યુક્ત.

કૃતકરા=કર્થો છે-સ્થાપ્યો છે હસ્ત જેવો એવી.

અશ્વ=અશ્વ.

ચર=ઉત્તમ.

અશ્વચરે=ઉત્તમ અશ્વ ઉપર.

ફલ=ફળ.

પત્ર=પત્ર, પાંદડું.

માજ્=ભજ્યું.

ફલપત્રમાગુરુતરૌ=ફલ અને પત્રથી યુક્ત

એવા વિશાળ વૃક્ષ ઉપર.

તામરસં (મૂં તામરસ)=કમલને.

ગતા (મૂં ગત)=પ્રાપ્ત થયેલી.

શ્લોકાર્થ

માનવી દેવીની સ્તુતિ—

“ સાન્દ્ર કાન્તિવાળી [અથવા મેધના જેવી પ્રભાવાળી], તથા અતિશય મહાન્ અને
(અન્ય સુર-અસુરોથી) અપરાજિત એવા અમરોની સંગતિવાળી [અથવા મહાપરાક્રમી

દેવોથી પરિવૃત્ત] એવી, વળી ફક્ત અને પત્રથી યુક્ત એવા વિશાળ વૃક્ષરૂપી ઉત્તમ અસ્ર ઉપર સ્થાપ્યો છે હસ્ત જોણે એવી તથા રક્ત કમલ ઉપર આરૂઢ થયેલી એવી માનવી (દેવી) આ પૃથ્વી ઉપર જયવંતી વર્તે.”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી ’ એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પદ્ય એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે ચોલે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અત્યુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

“ નીલાઙ્ગી નીલસરોજવાહના વૃક્ષમાસમાનકરા ।
માનવગણસ્ય સર્વસ્ય મહ્નલં માનવી વ્યાદ ॥ ”

—આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપતો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—
“ તથા માનવીં કયામવર્ણાં કમલાસનાં ચતુર્મુગા વરદપાશાલ્લકૃતદક્ષિણકરામક્ષસૂત્રવિટપાલલ્લકૃતવામહસ્તાં
[ચેતિ ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે ચોલે છે, ત્યારે
ડાબા બે હાથ તે જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે ચોલે છે.

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसजिनस्य परमं वैराग्यम्—

कुसुमधनुषा यस्मादन्यं न मोहवशं व्यधुः

कमलसदृशां गीतारावा बलादयि तापितम् ।

प्रणमततरां द्राक् श्रेयांसं न चाहत यन्मनः

कमलसदृशाङ्गी तारां वाऽबला दयिताऽपि तम् ॥ ४१ ॥

—हरिणी (६, ४, ७)

टीका

कुसुमधनुषेति । 'कुसुमधनुषा' स्मरेण । 'यस्मादन्यं' यतोऽपरम् । 'न मोहवशं' न रागपरवशम् । 'व्यधुः' विहितवन्तः । 'कं' इति प्रश्ने । 'अलसदृशां' स्तिमितलोचनानाम् । स्त्रीणां नृणां वा । अनेन गायकानां समदचेष्टामाचष्टे । 'गीतारावाः' गान्धर्वध्वनयः । 'बलात्' प्रसभम् । 'अयि' इति सम्बोधने । 'तापितं' सन्दीपितम् । 'प्रणमततराम्' अतिशयेन नमत । 'द्राक्' सपदि । 'श्रेयांसं' श्रेयांसनामानम् । 'न च' नैव । 'आहृत' सिम्बवती । 'यन्मनः' यस्य मानसं । 'कमलसदृशाङ्गी' शतपत्रसमगात्री सौकुमार्येण । 'तारा' कान्तिमती । 'वा' शब्दः समुच्चयार्थः । 'अबला' नितम्बिनी । 'दयिताऽपि' प्रेयस्यपि । 'तम्' । कुसुमधनुषा बलात् तापितं यस्मादन्यमपि कं न मोहवशं अलसदृशाङ्गी तारा वा व्यधुः? अपि तु सर्वमेव विहितवन्तः । अबला च यन्मनः कमलसदृशाङ्गी तारा वा दयिताऽपि नाहृतं स श्रेयांसं प्रणमततरां इति योजनाक्रमः । ननु विरुद्धमेतत्, यदि दयिता कथं मनो नाहृतं? नैवं, संयमप्रतिपत्तिकालमङ्गीकृत्येदेमुच्यते, न सर्वदा ॥ ४१ ॥

अवचूरे

अलसदृशां-अलसेक्षणानां स्त्रीणां नृणां वा गीतारावा-गीतध्वनयो यस्माज्जिनात् कमन्यं जनं मोहवशवर्तिनं न व्यधुः? । अपि तु सर्वमप्यकारुण्यं । किंविशिष्टम्? । बलात्-प्रसभम् । अयि संबोधने । तापितं-पीडितम् । केन? । कुसुमधनुषा-कामेन । हे जनाः । तं श्रेयांसं प्रणमततराम् । द्राक्-शीघ्रम् । अबला-स्त्री दयिताऽपि-कान्ताऽपि यन्मनो-यन्मानसं च नाहृतं-नाक्षितवती । किंभूता? । कमलसदृशं कोमलत्वादङ्गं यस्याः सा कमलसदृशाङ्गी । तारा-मनोहरा । वा समुच्चये ॥ ४१ ॥

અન્વયઃ

“ અયિં અલસ-દૃશાં ગીત-આરાવાઃ યસ્માત્ અન્યં ક કુસુમ-ધનુષાં બલાત્ તાપિતં મોહવશ (ચ) ન વ્યધુઃ ? યદ્-મન ચ કમલ-સદૃશ-અક્ષી તારા અવલાં વા કૃપિતા અપિ ન આદત્, તથેયાંસં દ્રાક્ પ્રણમતતરામ્ ।

શબ્દાર્થ

કુસુમ=પુષ્પ.
ધનુસં=ધનુષ્ય.
કુસુમધનુષા=પુષ્પનું ધનુષ્ય છે જેની પાસે
તેના બેડે, કંઈક બેડે
યસ્માત્ (મૂં યદ્)=જેનાથી.
અન્ય (મૂં અન્ય)=અન્યને
વશ=વશ થયેલ, તાબેદાર
મોહવશ=મોહને વશ.
વ્યધુઃ (ધાં ધા)=કરતા હવા
ક (મૂં કિમ્)=કાને.
અલસ=આળસુ.
દૃશ=દૃષ્ટિ
અલસદૃશાં=આળસુ દૃષ્ટિવાળાના.
ગીત=ગીત.
ગીતારાવાં=ગીતના અધાનો.

બલાત્=બળથી.
અયિં=અરે, અહો.
તાપિત (મૂં તાપિત)=પીડિત.
પ્રણમતતરામ્ (ધાં નમ્)=તમે અત્યંત નમસ્કાર
કરો.
દ્રાક્=સત્વર
ઐયાંસ (મૂં ઐયાંસ)=ઐયાંસનાથને.
આદત્ (ધાં હ)=હરણ કર્યું
અક્ષ=દેહ, શરીર
કમલસદૃશાક્ષી=કમલના જેવા દેહવાળી
તારા (મૂં તાર)=મનોહર.
અવલાં=શ્રી
કૃપિતા=(૧) વહાલી, (૨) પત્ની
અપિ=પણ

શ્લોકાર્થ

શ્રીઐયાંસનાથની વીતરાગ દશા—

“ (કામાતુર હોવાને લીધે) અલસ દૃષ્ટિવાળી (કૃપિતાઓ) ના ગીતના ધ્વનિઓ જ (ઐયાંસનાથ) ને મૂકીને અન્ય કાને બહાર પૂર્વક કામદેવથી પીડિત તેમજ મોહને વશ ન કરતા હવા ? (અર્થાત્ જ ઐયાંસસ્વામી સિવાયના બાકીના બધા હરિ, હર આદિ દેવો પણ મોહમુગ્ધ બન્યા તેમજ કામથી સંતપ્ત થયા તે; એટલે કે જ કામદેવનો પરાજય કરતા હવા તે), તથા કમલના જેવા (ચુદ્ધ) દેહવાળી, મનોહર તેમજ વહાલી એવી પણ વનિતા [અથવા પોતાની પત્ની પણ] જેનું મન હરી (શક્તી) નહિ, તે (ઉત્તમ જી અથવા) જેના એવા અથવા વિશ્વને કલ્યાણકારી એવા) ઐયાંસનાથને, (હે સંન્ય-ગનો !) અરે, તમે સત્વર અત્યંત પ્રણામ કરો. ”—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

ઐયાંસનાથ-ચરિત્ર—

આ અગ્યારમા જિનેશ્વર ઐયાંસનાથનો જન્મ મિહુપુર નગરમાં થયો હતો. તેમના માતા અને પિતા એ બંનેનું નામ વિષ્ણુ હતું. તેમનો ઔશી (૮૦) ધનુષ્યપ્રભાસનો દેહ સુવર્ણવર્ણી

હતો, તેમજ તે ગે'ડીના લાંછનથી યુક્ત હતો. અન્ય તીર્થંકરોની માફક ગૃહવાસમાં અચુક સમય વ્યતીત કર્યા બાદ તેઓએ નિઃસંગ-વ્રત અંગીકાર કર્યું હતું. બહોતેર (૭૨) લાખ વર્ષનું આયુધ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિવર્ણુ-પદને પામ્યા.

કંદર્પ-વિજય—

હુનિયામાં બાહ્ય શત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવનારાની સંખ્યા તો અલગત મોટા પ્રમાણમાં મળે છે. તેથી ઉત્તરતી સંખ્યા ક્રોધ, માન, આયા, લોભ ઇત્યાદિ આશ્યન્તર કટ્ટા વૈરીઓ ઉપર વિજય મેળવનારાની છે, જ્યારે તેમાં કંદર્પનો પરાજય કરનારાની સંખ્યા તો ગણી-ગાંડી છે, અર્થાત્ તે અત્યન્ત અદ્યપજ છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે કંદર્પના બાણથી વિધાયા વિના રહે-નારાજ, ખરેખર મુલત, વીર પુરૂષો છે અને તેમનીજ કીર્તિ યાવન્ન્યન્દ્રદિવાકરૌ રહેનાર છે. વળી આવી વ્યક્તિઓજ ' ધીર ' કરી શકાય. કહ્યું પણ છે કે—

“ વિકારહેતૌ સતિ વિક્રિયન્તે, યેનાં ન ચેતાંસિ ન પ્વ ધીતાઃ ”

—કુમારસંભવ.

આ કંદર્પે તો હરિ, હર, બ્રહ્મા ઇત્યાદિ મોટા મોટા દેવોની પણ ખબર લીધી છે અને આ પ્રમાણે તેમની આબરૂના કાંકરા કરવામાં, અરે તેમની કીર્તિના કોટને તોડી પાડવામાં અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે. અરે આ તો જૈનેતર દેવોની તેમના શાસ્ત્ર પ્રમાણે વાત કરી. ખુદ જૈન શાસ્ત્રમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે ચરમ તીર્થંકર મહાવીરસ્વામી સ્વયં સમવસરણમાં વિરાજમાન હતા તે સમયે પણ ત્યાં બેઠેલ સાધુ-સાધ્વીની પર્વદાઓમાંથી અનેકનાં મનો ચિહ્નલુ રાણી અને શ્રેણિક રાજાને જોતાંજ ચલિત થયાં; ક્રુત મુનિવરોમાં ગૌતમસ્વામી અને સાધ્વીઓમાં ચંદનબાહ્યા એ બેજ કોશ રહી ગયાં, અર્થાત્ તેમનુંજ ચિત્ત જરા પણ ચલાયમાન થયું નહિ. આ વાત શ્રીકેસરવિમલકૃત સૂક્ત-મુકતાવલીમાંનાં નીચેનાં પદો ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે:—

“ મિહી ભાવ છવ્યો મહેશ ઉમથા, જે કામ રાગે કરી,
પુત્રી દેખી ચવ્યો ચતુર્મુખ હરિ, આહેરિકા આહરી;
ઇન્દ્રે ગૌતમની પ્રિયા વિલસીને, સંભોગ તે ઝોળબ્યા,
કામે એમ મહંત દેવ જગ જે, તે લોળબ્યા રાળબ્યા.”

—શાર્દૂલવિકીરિત

“ નળ નૃપ દવદંતી, દેખી ચારિત્ર ચાળે,
અરહન રહનેમી, તે તપસ્યા વિતાળે;
ચરમ જનમુનિ તે, ચિલ્લણા રૂપ મોહે,
મયણ-શર-વ્યથાના, એહ ઉન્માદ સોહે.”

—માલિની

પદ્ય-મીમાંસા—

આ પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ પદ્યો પણ હરિણીનામક સમવૃત્તમાં રચાયેલાં છે. હરિણીનું લક્ષણ એ છે કે—

“નસમરસલા ગઃ પદ્વેદૈર્હૈરિણી મતા”

અર્થાત્ આ છંદમાં એકંદર ૧૭ અક્ષરો છે; તેમાં ન, સ, મ, ર અને સ એ પાંચ ગણો છે તથા ઉપાન્ત્ય અને અન્ત્ય અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં આ પદ્યમાં છઠ્ઠે, દશમે અને સત્તરમે અક્ષરે એમ ત્રણ સ્થળે ‘યતિ’ છે.^૧ આ લક્ષણ પૂરેપૂરું સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ અરણ્ય વિચારીએ.

કુ	હુ		ધ	નુ	પા		ય	સ	મા	દ	ન		યં	ન	મો		હ	વ	શં	વ		ય	ધુ	:
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ન			સ				મ				ર				સ							હ	ગ	

જિનવરાણાં તલ્લક્ષણગર્ભિતસ્તુતિઃ—

જિનવરતતિર્જીવાલીનામકારણવત્સલાઽ—

સમદમહિતાઽમારાં દિષ્ટાસમાનવરાઽજયા ।

નમદમૃતસુકૃપક્રુચા નૂતા તનોતુ મર્તિ મમાઽ—

સમદમહિતામારાદિષ્ટા સમાનવરાજયા ॥ ૪૨ ॥

—હરિણી

ટીકા

જિનવરેતિ । ‘જિનવરતતિઃ’ તીર્થકરાનુપૂર્વી । ‘જીવાલીનાં’ જન્તુસન્તતીનામ્ । ‘અકારણવત્સલા’ નિષ્કારણરિનિગ્ધા । ‘અસમદમહિતા’ અસમો દમો ચેપાં તેષામ્, અસમસ્ય વા દમસ્ય હિતા—હિતકારિણી । ‘અમારા’ નિર્મદના । ‘દિષ્ટાસમાનવરા’ દિષ્ટા—દત્તા અસમાના—અસદૃશા વરાઃ—પ્રાર્થિતાર્થા યયા સા । ‘અજયા’ ન વિધતે જયઃ—અભિમવઃ કૃતચિત્ત્વ યસ્યાઃ સા, અથવા ન જાયત इत्यजा તયા । ‘નમદમૃતસુકૃપક્રુચા’ નમન્તી યા અમૃતસુખા—દેવાનાં પક્ષિઃ—તયા । ‘નૂતા’ સ્તુતા । ‘તનોતુ’ પ્રયયતુ । ‘મર્તિ મમ’ પ્રતિમાં મે । ‘અસમદમહિતા’ સહ

૧ સરખાવો શ્રુતયોધમા આપેલ નીચેનું લક્ષણ—

“સુસુલિ । લઘવઃ પઞ્ચ પ્રાચ્યાસ્તતો વૃશમાન્તિમ-
સ્તવતુ લલિતાલાપે । વર્ણો યદિ ત્રિચતુર્વર્ણૌ ।
મંભવતિ પુનર્યત્રોપાન્ત્યઃ સ્ફુરતકરકક્ષુણે !
યતિરપિ રસૈર્વૈરુચૈઃ સ્મૃતા હરિણીતિ સા ॥”

અર્થાત્—હે સુવદને ! જે પદ્યમાં પ્રથમના પાંચ અક્ષરો લઘુ હોય તેમજ અડધારમા અને ત્યાર પછી હે મધુર વાર્તાલાપવાળી (વનિતા) ! તેરમા તેમજ વર્ણો ઓદમા અને સાયોસાય સેળખા (ઉપાન્ત્ય) અક્ષરો ૧૬ મધુ હોય અને જેમાં, હે સ્ફુરાયમાન કર-કંકણુવાળી (કામિની) ! છઠ્ઠા, ત્યાર પછીના ચોથા અને ત્યાર પછી સાતમા અક્ષરો ઉપર વિભ્રામ આવતો હોય, તે પદ્ય ‘હરિણી’ કહેવાય છે.

૨ ‘તાડમારાઽઽદિષ્ટાસમાનવરા જયા’ इत्यपि पाठः ।

મદેન વર્તન્તે યે તે, ન સમદાઃ અસમદાઃ-શાન્તાસ્તૈર્મહિતાં-પૂજિતામ્ । ‘આરાત્’ દૂરાદ્, અન્તિ-
 ફાટ્ બ્રા । ‘ઇષ્ટ’ પૂજિતા, અભિમતા વા । ‘સમાનવરાજયા’ સદ્ માનવરાજૈઃ-મનુજપતિભિ-
 વર્તેતે યા તયા । જીવાલીનાં દિષ્ટા સમાનવરા ઇષ્ટા સતી નમદમૃતશુક્રપદ્મ્યા નૂતા જિનવરતતિઃ
 મે મર્તિં તનોતુ’ ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૪૨ ॥

અવત્તૂરિઃ

જિનેન્દ્રરાજિર્મમ મર્તિં વદાતુ । કિંમૂતા ? । પ્રાણિગણાનાં નિર્નામિત્તવત્સલા । અસમો હમો યેપાં
 નિરુપમવમસ્ય યા હિતા-અભિમેતા । અમારા-અકામા, અમરણા યા । આદિષ્ટો-વત્તોઽસમાનોઽપૂર્વો
 ઘરો-યાચ્છિતાત્યર્થપ્રાપ્તિર્યેવા સા । અજયા-અપરિભૂતા, યદ્વા ન જાયતે इत्यजा તયા નમન્તો-નમ્રા યેઽમૃ-
 તશુજો-દેવાસ્તૈર્પા પદ્મ્યા નૂતા-સ્તુતા । મર્તિં કિંમૂતામ્ ? । અસમદૈઃ-નિરહંકારૈઃ-મહિતાં-પૂજિતામ્ ।
 આરાત્-શીઘ્રમ્ । ઇષ્ટા-પૂજિતા, અભિમતા યા । દેવપદ્મ્યા કિંમૂતયા ? । સદ્ માનવરાજૈઃ-નરેન્દ્રૈર્વર્તેતે
 યા તયા ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

જીવ-આલીનાં અ-કારણ-વત્સલા, અ-સમ-હમ-હિતા, વિષ્ટ-અ-સમાન-વરા, અજયા
 [જયા યા] સ-માનવ-રાજયા નમદ્-અમૃત-શુજ્-પદ્મ્યા નૂતા, ઇષ્ટા જિનવર-તતિઃ મમ અ-સમદ-
 મહિતાં મર્તિં આરાત્ તનોતુ ।

શબ્દાર્થ

જિનવરતતિઃ=વીર્યકરોની શ્રેણી.

જીવ=પ્રાણી.

જીવાલીનાં=પ્રાણીઓની પંક્તિના.

કારણ=હેતુ.

અકારણ=હેતુરહિત, નિઃકારણ.

વત્સલ=ભાયાળુ, કનેહયુક્ત.

અકારણવત્સલા=નિઃકારણ કનેહયુક્ત.

અસમવમહિતા=(૧) નિરૂપમ છે ઉપશમ જેને

તેને હિતકારી; (૨) ઉપશમને કલ્યાણકારી.

અમારા=(૧) મૃત્યુરહિત; (૨) મહન-રહિત.

વિષ્ટ (ધાં દિશ)=અર્પણ કરેલ.

વર=અલીપ્ત, વરદાન.

વિષ્ટાસમાનવરા=અર્પણ કર્યા છે અપૂર્વ વર-

દાનો જેણે એવી.

અજયા=(૧) નહિ ભતાયેથી; (૨) જન્મ નહિ

લેનારી વટે.

જયા=જયનશીલ.

નમત્ (ધાં નમ) નમસ્કાર કરતાં.

અમૃત=અમૃત, સુખ.

શુજ્=ખાણું, આહાર ક્ષેત્રો.

અમૃતશુજ્=દેવ.

નમદમૃતશુક્રપદ્મ્યા=નમસ્કાર કરતા દેવોની

શ્રેણી વટે.

નૂતા (ધાં નૂ)=સ્તુતિ કરામેલ.

સમદ=અભિમાની.

અસમવમહિતાં=નિરભિમાનીઓ વટે પૂજિત.

આરાત્=(૧) શીઘ્ર; (૨) દૂરથી; (૩) પાસેથી.

ઇષ્ટા (મૂં ઇષ્ટ)=(૧) પૂજિત; (૨) વાંચિત.

માનવરાજ=નરેન્દ્ર.

સમાનવરાજયા=નરેન્દ્રોથી સુષ્ટા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની તેમનાં લક્ષણોથી અંકિત સ્તુતિ—

“ પ્રાણિ-વર્ગ પ્રતિ નિષ્કારણ વત્સલ એવી, વળી-નિરૂપમ છે ઉપશમ જનો એવા (જન)ને હિતકારી એવી, તેમજ મદન [અથવા મૃત્યુ] થી રહિત એવી, તથા અર્પણ કથી છે અપૂર્વ વરદાનો જણે એવી, અને (ઠાઠથી પણ) પરાસવ નહિ પામેલી એવી, અને વળી નરેન્દ્રોથી યુક્ત એવા નમસ્કાર કરતા દેવોની એણિ વડે સ્તુતિ કરાયેલી એવી તેમજ (સર્વ જગત્ને) પૂજ્ય [અથવા શ્રેયસ્કર] એવી તીર્થકરની પંકિત મારી બુદ્ધિને નિરક્ષમાની (જનો) વડે પૂજિત બનાવો. ”—૪૨

જિનાગમસ્ય સ્તુતિઃ—

भवजलनिधिभ्राम्यज्जन्तुव्रजायतपोत ! हे

तनु मतिमतां सन्नाशानां सदा नरसम्पदम् ।

समभिलषतामर्हन्नाथागमानतभूपतिं

तनुमति मतां सन्नाशानां सदानरसं पदम् ॥ ૪૩ ॥

—શરણી

ટીકા

મહેતિ । ‘મવજલનિધિભ્રામ્યજ્જન્તુવ્રજાયતપોત !’ મવજલનિધી-સંસારાર્ણવે ભ્રામ્યન્-પરિવર્તમાનો જન્તુવ્રજઃ—સત્વસમૂહસ્તસ્યોચારણાદાયતપોત—મલમ્બયાનપાત્ર ! । ‘હે’ इत्यामन्त्रणे । ‘તનુ’ વિસ્તારય । ‘મતિમતાં’ મનીષિણામ્ । ‘સન્નાશાનાં’ સન્ના-વિશીર્ણા આશા-મનોરથા ચેષાં તેષામ્ । ‘સદા’ સર્વદા । ‘નરસમ્પદ’ મનુષ્યવિશ્રુતિમ્ । ‘સમભિલષતામ્’ આકાંક્ષતામ્ । ‘અર્હન્નાયાગમ !’ જિનેશ્વરદર્શન ! । ‘આનતભૂપતિં’ પ્રણતસામન્તમ્ । ‘તનુમતિ’ શરીરિવિપયે । ‘મતાં’ અભીષ્ટામ્ । ‘સન્નાશાનાં’ વિચ્છેદમાનનાશાનામ્, સ્તોત્રાયુષામિત્યર્થઃ । ‘સદાનરસં’ સદા દાનરસેન-દ્રવ્યવિતરણાભિલાષેણ વર્તેત યત્ તત્ । ‘પદં’ સ્થાનમ્ । હે અર્હન્નાયાગમ ! પદં સદાનરસં સમભિલષતાં સદા નરસમ્પદં તનુ ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૪૩ ॥

અવપૂરિઃ

હે સંસારાર્ણવભ્રમજ્જન્તુજાતયિપુલયાનપાત્ર ! જિનેન્દ્રસમય ! મતિમતાં પુરુષાણાં નરસંપદં-માન-ધર્વદ્ધિ સમભિલષતાં-વાઙ્મુતાં સદા દાને રસેન-વિતરણાભિલાષેણ વર્તેત સદાનરસં પદ તનુ-વિધોદે-इति सद्बुद्धिः । નરસપદં કિંમૂતામ્ ? । તનુમતિ-પ્રાણિનિ મતામ્-અભીષ્ટામભિમતામ્ । કિંવિશિષ્ટાનામ્ ? । સન્ના-ક્ષીણ આશા-મનોરથા ચેષામ્ । નરસંપદં કિંમૂતામ્ ? । આનતા મૂપતયો યસ્યાં સા તામ્ । સન્-વિચ્છમાનો નાશો-મરણં ચેષાં તે । અલ્પાયુષામિત્યર્થઃ ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

હે મવ-જલ-નિધિ-ધ્રામ્યત્-જન્તુ-વ્રજ-આયત-પોત ! અર્હત-નાથ-આગમ ! સજ્જ-
આશાનાં, આનત-મૂપતિ, તનુ-મતિ મતાં નર-સંપદં સમમિલપતાં, સત્-નાશનાં મતિ-મતાં
સ-દાન-રસં પદં સદા તનુ ।

શીલ્પાર્થ

જલ=પાણી.

નિધિ=સંભૂંડ.

જલનિધિ=સમુદ્ર.

ધ્રામ્યત્ (ધાં ધ્રમ્)=ભ્રમનાર, ભ્રમણ કરનાર.

વ્રજ=સમૂહ.

પોત=નૌકા, વહાણ.

મવજલનિધિધ્રામ્યજન્તુવ્રજાયતપોત ! =સંસાર-
સમુદ્રમાં પરિભ્રમણ કરનારા પ્રાણિ-
વર્ગને (તરી જવા માટે) વિસ્તીર્ણુ વહાણુ-
સમાન ! (સં)

તનુ (ધાં તન્)=વિસ્તાર.

મતિમતાં (મૂં મતિમત્)=બુદ્ધિશાળીઓની.

સજ્જ (ધાં સજ્જ)=નૃપતિ થયેલી.

આશા=આશા.

સજ્જાશાનાં=નૃપતિ થઈ છે આશાઓ જેની
જોવાના.

સંપદ્=સંપત્તિ.

નરસંપદ્=માનવ-સંપત્તિને.

સમમિલપતાં (ધાં ભષ્)=અભિલાષા
રાખનારાઓના.

અર્હત=અર્હન, વીતરાગ, વિન.

નાથ=પ્રભુ.

અર્હત્ત્યાગમ ! =હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત !

આનત (ધાં નમ્)=અત્યંત નમ્ર.

મૂપતિ=નૃપતિ.

આનતમૂપતિ=અત્યંત નમ્ર છે નૃપતિઓ જેને
વિષે જોવા.

તનુમતિ=શરીરધારીને વિષે, જીવોને વિષે.

મતાં (મૂં મતા)=અભિમત.

સત્ (ધાં અસ)=વિદ્યમાન.

નાશ=નાશ, મૃત્યુ.

સજ્જાશાનાં=વિદ્યમાન છે મૃત્યુ જેમનું જોવાના.

સદાનરસં=દાનરૂપી રસસહિત.

શ્લોકાર્થ

વિનાગમની સ્તુતિ—

“ હે સંસાર-સાગરમાં પરિભ્રમણ કરનારા પ્રાણિ-વર્ગને (તરી જવાને માટે) વિસ્તીર્ણુ નૌકા (સમાન) આગમ ! હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત ! નૃપતિ થયેલી છે આશાઓ જેમની જોવા (અર્થાત્ નિરાશ થયેલાં), તેમજ વિદ્યમાન છે મરણ જેમનું જોવા (અર્થાત્ અદ્ય આયુષ્યવાળાં), તેમજ અત્યંત નમ્ર છે નૃપતિઓ જેને વિષે જોવી તથા પ્રાણીઓને એવીનૃપતિ જેવી માનવ-સંપત્તિની [મરણ-સમયે] અભિલાષા રાખનારા જોવા બુદ્ધિમાનોને દાનરૂપી રસથી યુક્ત જેવું પદ તું સર્વદા અર્પણ કર. ”—૪૩

निर्वाणकलिकायाम्—

“तथा महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुरपवाहनां चतुर्भुजां अक्षस्र-
वज्रान्वितदक्षिणकरां अभयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति ।”

૨૫૪ીકરણ

સંસારની સમુદ્ર સાથે સરખામણી—

સંસારને સમુદ્રની ઉપમા કેવી રીતે ઘટી શકે છે? આ સંબંધમાં તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની ૧૬મી સંબંધ-કારિકાની શ્રીદેવગુપ્તસૂરિએ રચેલી ટીકા દિવ્ય પ્રકાશ પાઠે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ નરકતિર્યગમનુષ્યામરગતિચતુષ્ટયદુસ્તરવિપુલપાત્રઃ, પ્રિયાપ્રિયવિરહસમ્પ્રયોગશ્ચુદ્ધમિષાતાદિસન્નિપાતપ્રતિમયા-
નેક્રુદ્ધઃસાગાવસલિલઃ, પરોપઘાતિક્રૂરાનાર્યજનનેકમકરવિચરિતવિષમઃ, મોહમહાનિલપ્રેરણાધ્માયમાનગમ્મારમ્મા-
વળપ્રમાવ્પાતાલઃ, નરકાદિવિકૃતમીમવદ્ધામુસ્રસ્યમાનાનેકપાપકર્મસંસ્થઃ, રાગદ્વેષમ્બલાનિલોદ્ધતસંજાયમાનવીચી-
પ્રવૃતાશયચેલઃ ।”

અર્થાત્ આ સંસાર-સમુદ્રમાં નરક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એ ચાર ગતિરૂપ દુસ્તર મેદાં પાત્ર છે; પ્રિયનો વિરહ, અપ્રિયનો સંયોગ, હ્રુદા, અભિઘાતાદિક સન્નિપાતાદિક ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનું દુઃખ તો અગાધ જલ છે; અન્ય પ્રાણીઓને ઉપઘાત કરનારા તેમજ કૂર એવા અનાર્થ મનુષ્યોરૂપી મગરા છે; મોહરૂપ અચેક પવન છે અને તેની પ્રેરણાથી ક્ષમાયમાન ગંભીર તેમજ ભયંકર પ્રમાદરૂપી પાતાલ છે; નરકાદિક વિકૃત ઘોર વડવાનલ છે અને અનેક પાપ કર્મરૂપી જંતુઓ છે, અને રાગ-દ્વેષરૂપી પ્રબલ પવનથી ઉદ્ભવે અનેકો એવા ઊર્ધ્વચાપ્ત વિશાળ તટ છે.

શ્રીમહાકાલીદેવ્યા વિજયઃ—

ધૃતપવિફલાક્ષાલીઘણ્ટૈઃ કરૈઃ કૃતબોધિત—

પ્રજયતિમહા કાલીમર્ત્યાધિપદ્મજરાજિમિઃ ।

નિજતનુલતામધ્યાસીનાં દધત્યપરિક્ષતાં

પ્રજયતિ મહાકાલી મર્ત્યાધિપં કજરાજિમિઃ ॥ ૪૪ ॥ ૧૧ ॥

—હરિણી

ટીકા

ધૃતેતિ । ‘ધૃતપવિફલાક્ષાલીઘણ્ટૈઃ’ પવિઃ—વજ્રં ફલં—પુષ્પોત્તરકાલભાવિ વસ્તુરુપમ્
અક્ષાલી—અક્ષમાલા ઘણ્ટા—વાદ્યવિશેષઃ, ધૃતાઃ પવિફલાક્ષાલીઘણ્ટા યૈસ્તૈઃ । ‘કરૈઃ’ પાણિભિરુ-
પલક્ષિતા, અથવા કરણભૂતૈઃ । ‘કૃતબોધિતપ્રજયતિમહા’ કૃતો બોધિતપ્રજાનાં—પ્રજાપિતલોકાનાં યતીનાં
મહઃ—પૂજા હત્સવો વા યયા સા । ‘કાલી’ ક્યામલામ્ । ‘અર્ત્યાધિપદ્મજરાજિમિઃ’ અર્તિઃ
પીઠા આધિઃ—મનોરોગઃ પદ્મઃ—મલઃ જરા—સ્થાવિરં આનિઃ—સદ્ગામઃ પૈતૈઃ । ‘નિજતનુલતાં’
સ્વાઙ્ગન્યાષ્ટિમ્ । ‘અધ્યાસીનાં’ આરુદ્ધામ્ । ‘દધતી’ વિન્નાણા । ‘અપરિક્ષતાં’ અવિધ્વસ્તામ્ ।
‘પ્રજયતિ’ પ્રકર્ષેણ જયતિ । ‘મહાકાલી’ મહાકાલ્યમિધાના । ‘મર્ત્યાધિપં’ પુરુષપ્રકાન્ડકમ્ ।

‘કજરાજાભિઃ’ કજ-ધારિજં તદ્વદ્ રાજનશીલૈઃ । કજરાજાભિઃ કૌરવપલક્ષિતાઽર્ચ્યાધિપદ્મજરા-
જિભિરપરિક્ષતાં મર્ત્યાધિપમધ્યાસીનાં કાર્લીં તનુલતાં વયતીં મહાકાલીં પ્રજયતીતિ
સમ્યન્વઃ ॥ ૪૪ ॥

અવચૂરિઃ

મહાકાલી દેવી પ્રજયતિ-પ્રકર્ષેણ ચૈરિજયેન સર્વોત્કૃષ્ટા વર્તતે । કૌર-હસ્તેરુપલક્ષિતા । કિંમૂતિઃ ૧ ।
ધૃતાઃ-સ્વૈકૃતા ઘન-ફલ જપમાલા-ઘણ્ટા યેસ્તે તથા । દેવી કિંમૂતા ? । યોધિતા પ્રજા-લોકો યેસ્તે
યોધિતપ્રજાસ્તે ચ તે યતયશ્ચ સાધયઃ । તતઃ કૃતો (વિદિતો) યોધિતપ્રજયતીનાં મહઃ-પૂજા ઉત્સવો
વા યયા સા । તથા કાર્લી-શ્યામામ્ । વયતી-ધારયન્તી । કામ્ ૧ । સ્વયપુર્ણતામ્ । કિંમૂતામ્ ૧ । અપ-
રિક્ષતાં-અવુપિતામ્ । કૈઃ ? । અર્તિ-પીઠા, આધિર્માનસી વ્યયા, પદ્મઋદ્ધમ્ । કાલુપ્યમ્, જરા-વિસ્રસા
આજિઃ-પ્રધનં તૈઃ । પુનઃ કિંમૂતામ્ ૧ । અધ્યાસીનામ્ । કમ્ ૧ । મર્ત્યાધિપં-પુરુષપ્રકાણ્ડમ્ । કૌરઃ કિંદિ-
શિષ્ટિઃ ૧ । કજ-વદ્ તદ્વદ્ રાજાભિઃ-રાજનશીલૈઃ ॥ ૪૪ ॥

અન્વયઃ

કજ-રાજાભિઃ ધૃત-પવિ-ફલ-અક્ષ-આલી-ઘણ્ટૈઃ કૌરઃ (ઉપલક્ષિતા), કૃત-યોધિત-
પ્રજા-યતિ-મહા, કાર્લી, મર્ત્ય-અધિપં અધ્યાસીનાં અર્તિ-આધિ-પદ્મ-જરા-આજિભિઃ અપરિક્ષતાં,
નિજ-તનુ-લતાં વયતી મહાકાલી પ્રજયતિ ।

શબ્દાર્થ

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કૌરવ.

પવિ=વજ્ર.

અક્ષ=રૂપાક્ષ.

અક્ષાલી=૪૫-માલા.

ઘણ્ટ=ધંટ.

ધૃતપવિફલાક્ષાલીઘણ્ટૈઃ=ધારણ કૌરવો છે વજ્ર,
રૂપાક્ષ, ૪૫માલા અને ઘણ્ટ જેને વિષે એવા.

કૌરઃ (મૂં કર)=હસ્તો વડે.

યોધિત (ધાં યુધ)=બોધ પમાડેલ.

પ્રજા=પ્રભ, લોક.

યતિ=મુનિ.

મહ=(૧) ઉત્સવ; (૨) સત્કાર.

કૃતયોધિતપ્રજયતિમહા=પ્રબોધ પમાડયો છે
પ્રભને જેઓએ એવા મુનિઓનો ઉત્સવ
(અથવા સત્કાર) કર્યો છે જેણે એવી.

આધિ=માનસિક પીડા.

પદ્મ=(કર્મરૂપી) કાદવ, કીચક.

અર્ચ્યાધિપદ્મજરાજિભિઃ=શારીરિક તથા માન-
સિક પીડા, (કર્મરૂપી) કાદવ, વૃદ્ધા-
વસ્થા તથા સંઘામથી.

નિજતનુલતાં=પેતાની ડેહરૂપી લતાને.

અધ્યાસીનાં (મૂં અધ્યાસીના)=પ્રેક્ષનારી.

પરિક્ષત (ધાં ક્ષણ)=દ્રુપિત, નષ્ટ થયેલ.

અપરિક્ષતાં (મૂં અપરિક્ષતા)=અદ્રુપિત, અક્ષય.

પ્રજયતિ (ધાં જિ)=પ્રકર્ષેણ જયવંતી વર્તે છે.

મહાકાલી=મહાકાલી (દેવી).

મર્ત્ય=માનવ.

અધિપ=પતિ, સ્વામી.

મર્ત્યાધિપં=માનવ-પતિને.

કજરાજાભિઃ=કમલના જેવા શોભાયમાન.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમહાકાલી દેવીનો વિજય—

“કમલના સમાન શોભાયમાન એવા, તેમજ વળી ધારણ કર્યા છે વજ્ર, ક્લેશ, જપ-માત્રા અને ઘણું જોને વિષે એવા (ચાર) હસ્તો વડે (ઉપલક્ષિત) એવી, તથા (સચ્ચા રિતના ઉપદેશ વડે) [અથવા ઉપર્યુક્ત હસ્તોવડે] બોધ-પ્રમાણ્યો છે પ્રજાને જાણાવે એવા મુનિઓના સત્કાર [અથવા મહોત્સવો] કર્યા છે જણે એવી, તેમજ વળી (૧) શ્યામવર્ણી, (૨) શારીરિક તથા માનસિક પીડા, (કર્મરૂપી) કાલવ, વૃદ્ધાવસ્થા અને સંચામથી નહિ દૂષિત થયેલી અને (૩) માનવ-પતિના ઉપર ખેસનારી-આરોહણ કરનારી (અર્થાત્ આ ત્રણ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) એવી પોતાની દેહરૂપી સંતાને ધારણ કરનારી એવી મહાકાલી (દેવી) (દુરમનો ઉપર વિજય મેળવ્યો હોવાથી) પ્રકરેણ જયવંતી વત છે.”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

અતિશય શ્યામવર્ણી અને શત્રુઓને મહાકાળરૂપ એવી જે દેવી તે મહાકાલી એમ એના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. તે એક હાથમાં જપ-માલા, બીજા હાથમાં ક્લેશ, ત્રીજા હાથમાં ઘણું અને ચોથા હાથમાં વજ્ર રાખે છે. એને માનવનું વાહન છે.

આ હકીકતના ઉપસંહારરૂપ નિમ્ન-લિખિત શ્લોક વિચારવા જેવા છે.

“નરવાહના શશધરોપલોજ્જ્વલા
રુચિરાક્ષસ્ત્રફલવિસ્ફુરત્કરા ।
શુભઘણ્ટિકાપધિવરેણ્યધારિણી
શુભિ કાલિકા શુભકરા મહાપરા ॥”

નિર્વાણ-કેલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ વર્ણ અને વાહન સિવાયની હકીકતમાં ભિન્નતા જણાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા મહાકાલીદેવી તમાલવર્ણી પુરુષવાહનાં ચતુર્મુજાં અક્ષસ્ત્રવજ્રાન્યિતવક્ષિણકરામ-મયઘણ્ટાલક્ષિતવામમુજાં ચોતી” અર્થાત્ મહાકાલી દેવીને વર્ણ તમાલ વૃક્ષના સમાન છે અને તેને પુરુષનું વાહન છે. વિશેષમાં તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને વજ્રથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તે અભય અને ઘણુંથી વિભૂષિત છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ શ્લોકનો અન્વય કરતી વેળાએ ‘ઉપલક્ષિતા’ એવું પદ અધ્યાહાર ૩ એમ સંમજવું પડે છે. આવી હકીકત આ કાવ્યના ૧૬ આ પદને પણ એક રીતે વિચાર કરતાં તો લાગુ પડે

છે, કેમકે જો તે પદ્યમાંના 'પરિગતા' શબ્દને 'ધનુષા' સાથે સમન્વિત કરવામાં ન આવે, તો 'મણ્ડિતહસ્તા' જેવું પદ અધ્યાહાર છે એમ ત્યાં માનવું પડે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં આ મહાકવિની કૃતિને પણ તદ્દંથે દ્રવિત ગણવા કોઈ તૈયાર થાય, તો તે ન્યાય ગણાય અરૂં કે? આનો પ્રત્યુત્તર આપીએ, તે પૂર્વે શ્રીવર્ધમાનજિનરતવના 'નિર્વચ્ય' કાવ્યના નીચે લખેલા પ્રથમ શ્લોક તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો આવશ્યક છે:—

“ શ્રેયઃશાલઃ સદ્ગુણાલી, શ્રીવીરઃ શ્રેયસાં હિ વઃ ।

વારંવારં વરં વારં, વાસવાવાસવાસરઃ ॥ ”

આ શ્લોકનો અન્વય કરતાં જોઈ શકાય છે કે 'વદાતુ' જેવું ક્રિયાપદ અધ્યાહાર લીધા વિના છૂટકો નથી. આ વાતને આ કાવ્યની અવગૂરિ પણ ટેકો આપે છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ચમત્કૃતિથી ભરપૂર કાવ્યમાં એકાદેક પદ અધ્યાહાર લેવું પડે, તો તે દ્રવણ નથી, એમ માનવું જોઈએ પછી તો વિદ્વાન્ વિચારે તે અરૂં.

વિશેષમાં આ મધ્યમાં 'ઉપલક્ષિત' એવું પદ અધ્યાહાર છે એમ માન્યા વિના નહિજ ચાલે એમ નથી. કેમકે ટીકામાં દર્શાવ્યા મુજબ 'કરેઃ' શબ્દથી 'કરણ' વાચક અર્થ કરતાં શ્લોકાર્થ ઘટી શકે છે. આ વાત શ્લોકાર્થમાં સૂચવેલા દ્વિતીય અર્થ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्य-वन्दनम्—

पूज्य ! श्रीवासुपूज्यावृजिन ! जिनपते ! नूतनादित्यकान्ते—

ऽमायासंसारवासावन ! वर ! तरसाली नवालानवाहो ! !

आनम्रा त्रायतां श्रीप्रभवभवभयाद् बिभ्रती भक्तिभाजाम्

आयासं सारवाऽसावनवरतरसालीनवाला नवाऽहो ! ॥ ४५ ॥

—सप्तमरा (७,७,७)

टीका

पूज्येति । 'पूज्य !' अर्चनाय ! । 'श्रीवासुपूज्य !' श्रियोपलक्षितवासुपूज्यनामन् । ।
 'अवृजिन !' अपकलमप ! । 'जिनपते !' जिनेन्द्र ! । 'नूतनादित्यकान्ते !' नवार्कश्रुते ! ।
 "पञ्चमाभवासुपूज्यारत्ना" इत्यागमात् । 'अमाय !' मायामुक्त ! । 'असंसारवासावन !'
 न संसारवासं-भवावस्थानमवर्तयित्यसंसारवासावनस्तस्यामन्त्रणम् । 'वर !' प्रधान ! ।
 'तरसा' बलेन, वेगेन वा । 'आली' पङ्क्तिः । 'नवालानवाहो !' नवः-प्रत्यग्रो य
 आलानः-करिवन्धनस्तम्भस्तद्वत् बाहु यस्य तस्यामन्त्रणम् । 'आनम्रा' आनमनशीला ।
 'त्रायतां' रक्षताम् । 'श्रीप्रभव !' सम्पदुत्पात्तिस्थान ! । 'भवभयाद्' संसारवासात् । 'बिभ्रती'
 दधाना । 'भक्तिभाजा' आराधकानाम् । 'आयासं' श्रमम् । 'सारवा' सशब्दा, प्रस्तुतस्तुतिरि
 त्यर्थः । असाविति प्रत्यक्षनिर्देशः । 'अनवरतरसालीनवाला' अनवरतं-अजस्रं रसायां-
 क्षितौ आलीना-आश्लिष्टा वालाः-केशा यस्याः सा । अनेन भक्त्यतिशयं सूचयति । नवा-अभि-
 नवा कतिपयदिनमाप्तबोधः अस्मद्विषेष्टाकृतम् । 'अहो' इत्यामन्त्रणे । अहो श्रीवासुपूज्य !
 जिनपते ! आयासं बिभ्रतंसौ नवा भक्तिभाजामाली तरसा भवभयाद् त्रायतां इति
 सम्बन्धः ॥ ४५ ॥

अवचूरिः

हे पूजनीय ! हे श्रीवासुपूज्य ! हे अवृजिन ! हे जिनपते ! भक्तिभाजां जनानामाली-श्रेणिस्त्वया
 त्रायतां-रक्षताम् । नूतनो विमातसमये उद्भूतश्च य आदित्यस्तद्वत् रक्ता कान्तिर्यस्य तस्य संबोधनम् ।
 हे अमाय !-अदम्भ ! । हे असंसारवासा ! मुक्तौ प्राप्तत्वाद् । हे अवन !-रक्षक ! । हे वर ! प्रधान ! । केन-? ।
 तरसा-बलेन वेगेन वा । यद्वा मायासंसारवासाम्नां सकाशादवति-रक्षतीति । नवालानवद् बाहु-धुजां
 यस्य तस्य संबोधनम् । आली किंमृता ? । आनम्रा-कृतप्रणामा । कस्मात् त्रायताम् ? । श्रीप्रभवः-

કામસ્તદ્ધ્યવં યદ્ધ્યવં તસ્માત્ । હે શ્રીપ્રમથ ! લક્ષ્મીસંયુત્પત્તિસ્થાનેતિ ધૃત્યગ્નિનામન્નજં વા । આલી કિં કુર્વાણા ? । વિભ્રતી-વધતી । કમ્ ? । આયાસં દુઃખં શ્રમ વા । સારવા પ્રારબ્ધસ્તુતિત્વાત્ સદાદ્વા । અસૌ-પ્રત્યક્ષા । અનવરતં-અજસં રસાયાં-પૃથિવ્યાં લીના વાલાઃ-કેશા યસ્યા સા । પ્તેન ભક્ત્યાધિક્યં સૂચિ-તમ્ । નવા કતિપયદિનપ્રાત્તરોધિઃ અસ્મદાદિવત્ । અહો હત્યામન્ત્રણે ॥ ૪૫ ॥

અન્વયઃ

અહો પૂજ્ય ! શ્રી-વાસુપૂજ્ય । અ-વૃજિન । જિન-પતે । નૂતન-આદિત્ય-કાન્તે । અ-માય । અ-સંસાર-વાસ । અવન । (અ-સંસાર-વાસ-અવન । અથવા માયા-સંસાર-વાસ-અવન ।) તરસાં વર । નવ-આલાન-વાહો ! મક્તિ-માજાં નવા, સ-આરવા અનવરત-રસા-લીન-વાલા, આનન્ના, આયાસ વિભ્રતી અસૌ આલી શ્રી-પ્રમથ-મથ-મયાત્ (અથવા શ્રી-પ્રમથ ! મથ-મયાત્) (તરસા) વ્રાયતામ્ ।

શીર્ષકાર્થ

પૂજ્ય= (મું પૂજ્ય) ! હે પૂજનીય ।
 વાસુપૂજ્ય=વાસુપૂજ્ય સ્વામી, ખારમા તીર્થકર.
 શ્રીવાસુપૂજ્ય=હે શ્રીવાસુપૂજ્ય.
 વૃજિન=પાપ.
 અવૃજિન ! =અવિધમાન છે પાપ જેને વિષે
 એવા ! અર્થાત્ પાપ-રહિત ! (સં૦)
 જિનપતે ! =હે જિનવર, હે તીર્થકર ।
 નૂતન=નવીન, ઉદય પામતા.
 આદિત્ય=સૂર્ય.
 કાન્તિ=પ્રભા.
 નૂતનાદિત્યકાન્તે ! =નવીન સૂર્યના જેવી કાન્તિ
 છે જેની એવા ! (સં૦)
 અમાય ! =હે નિષ્કપટી, હે માયા-રહિત !
 અસંસારવાસ ! =સંસારમાં નિવાસ નથી જેનો
 એવા ! (સં૦)
 અવન ! (મૂં અવન) =હે રક્ષક ।
 અસંસારવાસાવન ! =નથી સ્વીકાર્યો સંસાર-વાસને
 જેણે એવા ! (સં૦)
 નાવાસંસારવાસાવન ! =માયા અને સંસારવા-
 સથી રક્ષણ કરનારા ।
 તરસા=(૧) સામર્થ્યથી; (૨) વેગથી
 આલાન=ગજ-સ્તંભ.
 વાહુ=હસ્ત.

નવાલાનવાહો ! =નૂતન ગજ-સ્તંભના જેવા
 હસ્ત છે જેના એવા ! (સં૦)
 આનન્ના (મૂં આનન્ન) =અત્યંત નમનશીલ.
 વ્રાયતામ્ (ધાં વ્રા) =રક્ષણ કરે.
 શ્રી=લક્ષ્મી.
 પ્રમથ=ઉત્પત્તિ.
 શ્રીપ્રમથ ! =(૧) હે લક્ષ્મીના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ,
 (૨) કામદેવ
 મથમયાત્=સંસારના ભયથી
 શ્રીપ્રમથમથમયાત્=કામદેવ દ્વારા ઉત્પન્ન થતા
 ભયથી.
 વિભ્રતી (ધાં મૃ) =ધારણ કરતી.
 મક્તિ=મક્તિ.
 મક્તિમાજા=ભક્તિવંતોના.
 આયાસં=દુઃખને, શ્રમને.
 આરવ=શબ્દ.
 સારવા (મૂં સારવ) =શબ્દ-સહિત.
 અસૌ (મૂં અદ્) =આ.
 અનવરત=નિરંતર.
 લીન (ધાં લી) =સંયુક્ત થયેલા, સ્પર્શેલા.
 વાલા=કેશ.
 અનવરતરસાલીનવાલા=નિરંતર પૃથ્વીને સ્પર્શ
 કરીને રહેલા છે કેશે જેના એવી.
 નવા (મૂં નવ) =નવીન.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્યને વન્દન—

“ હે (ત્રૈલોક્ય) વન્દનીય (વિભો) ! હે (ચોત્રીસ અતિશયરૂપી અથવા જ્ઞાનરૂપી) લક્ષ્મીવાન વાસુપૂજ્ય ! હે પાપ-રહિત (પરમેશ્વર) ! હે જિનવર ! હે (ઉદય પામતા) નવીન સૂર્યના જેવી (રક્ત) કાન્તિવાળા (ખારમા તીર્થંકર) ! હે નિષ્કપટી (તીર્થરાજ) ! (મોક્ષે ગયેલ) હોવાથી) સંસારમાં નિવાસ નથી જેનો એવા હે (દેવાધિદેવ) ! હે રક્ષક [અથવા હે કપુટ તેમજ સંસાર-વાસ (રૂપી ઢેઢખાના) થી અચાવનારા વિશ્વબંધો] ! હે સામર્થ્યમાં (અથવા વેગમાં) ઉત્કૃષ્ટ (પ્રભો) ! હે નૂતન ગજ-સ્તંભના સમાન હસ્તવાળા (પરમેશ્વર) ! ભક્તિવંતોની નવીન (અર્થાત્ હુમણાજ પ્રાપ્ત થયું છે) ધર્મ-ગ્રોધળીજ જેને) એવી, વળી (સ્તુતિનો પ્રારંભ કરેલો) હોવાથી) શબ્દ-સહિત એવી, તથા નિરંતર પૃથ્વીને સ્પર્શીને રહેલા છે કેશો જેના એવી (અર્થાત્ અત્યંત ભક્તિ-ભાવમાં લીન થઈ ગયેલી એવી), તથા વળી અત્યંત નમ્ર તેમજ શ્રમ (અથવા દુઃખ) ને ધારણ કરનારી એવી આ શ્રેષ્ઠિને, હે લક્ષ્મીના ઉત્પત્તિ-સ્થાનરૂપ (નાય) ! તુ સંસાર (—શ્રમણ) રૂપી ભયથી [અથવા (લક્ષ્મીદ્વારા ઉત્પત્તિ છે) જેની એવા) કંઠર્પથી ઉદ્ભવતી બીતિથી] (સત્વર) ખચાવ.”—૪૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવાસુપૂજ્ય-ચરિત્ર—

વસુપૂજ્ય શબ્દ અને તેમના પત્ની જયાર શણીના નન્દન વાસુપૂજ્ય સ્વામીનો જન્મ ચમ્પા નગરીમાં થયો હતો તેમનું સિત્તેર (૭૦) ધનુષ્ય પ્રભાવનું શરીર મહિષ (પાઠા) ના લાંછનથી અક્રિત હતું તેમજ તેમનો વર્ણ રક્ત હતો. આ તીર્થંકરે પણ તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું તે પૂર્વે પાણિ-મહાણ કર્યું હતું, એમ કહેવામાં આવે છે, જોકે હેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ‘ ત્રિપદિશતાકા-પુરુષ-ચરિત્ર’માં તો તેમને બાલપ્રજ્ઞાચારી બતાવ્યા છે.^૧ બહોતેર (૭૨) લાખ વર્ષનું આયુષ્ય સમાપ્ત થતાં તેઓ અક્ષય-પદને પામ્યા.

પદ્ય-પરિચય—

આ^૨ પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં બીજાં ત્રણ સુદ્ધાં સમવૃત્તમાં અને તેમાં પણ સાધારણ રીતે મોટા ગણાતા સ્વઘરા વૃત્તમાં રચાયેલાં છે સ્વઘરાનું લક્ષણ એ છે કે—

“ ઇન્દ્રિયોના પ્રયેણ વિમુનિયતિયુતા સ્વઘરા કીર્તિતિયમ ”

^૧ આ સંબંધમાં કેટલાકાનું એમ માનવું છે કે આ પ્રભાવનું જ ને મોક્ષામા વર્ણન કર્યું છે તે મૂળ મોક્ષા નથી, પરંતુ તે પ્રસિદ્ધ મોક્ષા છે અને વિશેષમાં તે દિગ્મંડરોની અનુકૃતિ છે કેમકે તે સમયમાં રચાયેલા વાસુપૂજ્ય-ચરિત્રમાં તો વાસુપૂજ્ય પ્રજુને અમુક પુત્રોના પિતા તરીકે જોખાવવામાં આવ્યા છે.

^૨ આ પદ્યમાંના ત્રીજા ચરણમાં બકારનું જગદ્ જોર જણાય છે

અર્થાત્ આ છંદમાં મ, ર, લ, ન, ય, ય અને ય એમ સાત ગણો છે, એટલે કે બધા મળીને એકવીસ અક્ષરો છે. વળી સાતમે, ચૌદમે અને એકવીસમે અક્ષરે એમ ત્રણ સ્થલે 'યતિ' છે.^૧ આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

પૂજ	યશ	રી	વા	સુ	પૂજ	યા,	વૃ	જિ	ન	જિ	ન	પ	તે,	ન	ત	ના	દિત્	ય	કાન્	તે
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
મ			ર			સ			મ			ય			ય			ય		

જિનરાજ્યે પ્રાર્થના—

પૂતો યત્પાદપાંશુઃ શિશસિ સુરતતેરાચરચ્ચૂર્ણશોભાં

યા તાપત્રાસમાના પ્રતિમદમવતીહારતા રાજયન્તી ।

કીર્તેઃ કાન્ત્યા તતિઃ સા પ્રવિકિરતુતરાં જૈનરાજી રજસ્ તે

યાતાપત્રાસમાનાસપ્રતિમદમવતી હારતારા જયન્તી ॥ ૪૬ ॥

—સર્ગ—

ટીકા

પૂતો યદિતિ । 'પૂઃ' પવિત્રઃ । 'યત્પાદપાંશુઃ' યસ્પાદચરણરેણુઃ । 'શિશસિ' મૂર્ધનિ । 'સુરતતેઃ' ત્રિદશરાજ્યાઃ । 'આચરત્' કૃતવાન્ । 'ચૂર્ણશોભાં' વાસસ્તોદશ્રિયમ્ । 'યા' । 'તાપત્રા' તાપાત્ કૃતત્રાણા । 'અસમાના' અનન્યસદગ્રી । 'પ્રતિમદં' પ્રતિગતમદં, નિર્મદમિત્યર્થઃ । 'અવતિ' રસતિ । 'ઇહ' અત્ર । 'અરતા' અપ્રતિબદ્ધા । 'રાજયન્તી' શોભયા લભયન્તી । 'કીર્તેઃ' યશસઃ । 'કાન્ત્યા' પ્રમયા કરણમૂતયા । 'તતિઃ' શ્રેણી । 'સા' । 'પ્રવિકિરતુતરામ્' અતિશયેન નિસ્પત્ત । 'જૈનરાજી' જિનરાજસમ્બન્ધિની । 'રજઃ' કર્મ । 'તે' ભવતઃ । 'યાતાપત્રાસમાના' યાતઃ-અપગતઃ આપણ ત્રાસશ્ચ માનશ્ચ યસ્યાઃ સા । 'અપ્રતિમદમવતી' અપ્રતિમઃ-અનન્યતુલ્યો

૧ વિચારો શ્રુતબોધમાં અન્તિમ પદમાં આપેલું 'અપ્રજનું' નીચે શુભજનું લક્ષણ—

“અત્વાતે યત્ર ઘર્ણાઃ પ્રથમમલઘર્ગઃ પટ્ટકઃ સત્તમોડપિ

દ્વૌ તદ્વત્ પોઢશાઘી મૃગમવસુધિને । પોઢશાન્ત્યો તયાડન્ત્યો ।

રમ્માસ્તમ્મોરુકાન્તે । મુનિમુનિમુનિભિર્દેશ્યતે ચેત્ વિરામો

બાલે । વન્દીઃ કયોન્દ્રિઃ સુતનુ । નિગદિતા સ્મધરા સા

શ્લોકાર્થ

જિન-ગ્રેણિને પ્રાર્થના—

“જે (જિન-પંડિત)ના ચરણની પવિત્ર રેણુ સુર-ગ્રેણિના શિર ઉપર ચૂર્ણની શોભાનું આચરણ કરતી હવી (અર્થાત્ જેને સુરેશ્વરો પણ નમતા હતા) અને વળી જે (જિન-ગ્રેણિ) (પ્રાણિ-વર્ગને) સંતાપથી મુક્ત કરે છે, તથા (તથાવિધ ગુણોને લઇને) જે અસાધારણ છે, વળી જે નિરભિમાપણે (જીવો)નું રક્ષણ કરે છે અને જે આ જગતને વિષે રાગ-રહિત (અર્થાત્ વીતરાગ) છે તેમજ જે (ભગ્યોને) શોભાવી રહી છે, તે જિનેશ્વર-વિધંયક (અર્થાત્ જિનેશ્વરોની) આવસી કે જેનાં આપત્તિ, (આકસ્મિક) લંપ અને અભિમાન નષ્ટ થયેલાં છે, વળી જે અનુપમ ઉપરામથી અંકિત છે, તેમજ જે (પોતાની) કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે (મૌકિતક) હાર તથા નક્ષત્ર (—મંડળ) [અથવા તારાઓ] ઉપર વિજય મેળવનારી છે [અથવા જે કીર્તિરૂપી કાંતિ વડે હાર જેવી ઉજ્જવલ છે તેમજ (શત્રુઓને) જીતનારી છે] તે જિનવર-પંડિત (હે ભગ્ય !) તારા (કર્મરૂપી) રજને અત્યંત વિષેરી નાખો.”—૪૬

જિનવાણ્યાઃ સ્વરૂપમ્—

નિત્યં હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા—

ડપાપાયાડસાધમાનાડમદન ! તવ સુધાસારહયા હિતાનિ ।

વાળી નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા તીર્થનાથ ! ક્રિયાન્ મે—

ડપાપાયાસાધમાનામદનત ! વસુધાસાર ! હયાહિતાનિ ॥ ૪૭ ॥

—સર્ગ૦

ટીકા

નિત્યમિતિ । ‘નિત્યં’ સર્વદા । ‘હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા’ હેતવો—વસ્તુ-ગમકાનિ લિઙ્ગાનિ ઉપપત્તયઃ—યુક્તયઃ હેતુમિથ્ ઉપપત્તિમિથ્ હેતુનાં વા ઉપપત્તિભિઃ પ્રતિહતઃ—પ્રતિષિદ્ધઃ કુમતાનિ એવ પ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધઃ—પ્રોદ્ધામતિમિરગ્રન્થિર્યયા સા । ‘અપાપાયા’ અપગતા અપાયા—વિદ્યાતા યસ્યાઃ સા । ‘આસાધમાના’ પ્રાપ્યમાણા । ‘અમદન’ મદનરહિત ! । ‘તવ’ તે । ‘સુધાસારહયા’ સુધાસારઃ—અમૃતદ્રષ્ટિઃ સ ઇવ હયા—હૃદયંગમા । ‘હિતાનિ’ પથ્યાનિ । ‘વાળી’ વાક્ । ‘નિર્વાળમાર્ગપ્રણયિપરિગતા’ નિર્વાળમાર્ગઃ સમ્યગ્દર્શન(જ્ઞાન) ચારિત્રરૂપઃ સ્વપ્રમણયઃ—પરિચયો યેષાં તૈઃ પરિગતા—પરિકરિતા । ‘તીર્થનાથ !’ જિન ! । ‘ક્રિયાન્ મે’ વિષ્ણવાત્ મમ । ‘અપાપાયાસાધમાનામદનત !’ પાપં ચ આયાસશ્ચ આદિયેષાં તે દોષા ન વિચિન્તે યેષાં

યતીનાં તે અપાપાયાસાદયઃ, તે ચ તે અમાનાશ્ચ તે અમદાશ્ચ તે અપાપાયાસાધમાનામદાસ્તૈર્નત-
પ્રણત ! । ‘વસુધાસાર !’ વસુધાયાઃ-શ્રુવઃ સાર-ઉત્કૃષ્ટ ! । ‘હૃદિ’ ચેતસિ । ‘આહિતાનિ’
સ્થાપિતાનિ । દે તીર્થનાથ ! તવ વાણી આસાધમાના સતી સુધાસારહૃદ્યા હિતાનિ મે ક્રિયાત્
इति सम्बन्धः ॥ ૪૭ ॥

અવચૂરિઃ ।

નિત્ય-સર્વદા હે તીર્થનાથ । તવ વાણી મમ હિતાનિ ક્રિયાત્ । કથંમૂલા ! । હેતયો-યસ્તુગમકલિ-
જ્ઞાનિ, ઉપપત્તયો-યુક્તયા, યદ્વા હેતુનામુપપત્તયસ્તાભિવિધ્વસ્તઃ કુદ્રાસનપ્રોદ્ધાતમોપ્રાન્ધિર્યયા । અવગતા
અપાયા-અનર્યા યસ્યાઃ સા । આસાધમાના-પ્રાપ્યમાણા । અપાપાયૈરાસાધમાના વા । હે અમદન !-
અંકામ ! । સુધાયા અમૃતસ્યાસારો-વેગયાન્ વર્ષસ્તદ્વન્મનોહરા । શ્રૂયમાણાઽમૃતમિથ હૃદયંગમેત્પર્યા ।
મોક્ષપથઞ્જેહૃતૈઃ સ્વીકૃતા । ન વિધતે પાપ વાયાસશ્રાવિર્યેવાં તેઽપાપાયાસાવ્યસ્તે ચ તેઽમાનાશ્ચ નરા-
સૈર્વન્દિત । । હે વસુધાસાર !-પૃથિવ્યુત્કૃષ્ટ ! । આહિતાનિ-સ્થાપિતાનિ । કૃત ! । હૃદિ-મનસિ ॥ ૪૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) અ-મદન ! તીર્થ-નાથ । અ-પાપ-આયાસ-આદિ-અ-માન-અ-મદ-નત । વસુધા-
સાર ! તવ (નિત્ય) હેતુ-ઉપપત્તિ-પ્રતિહત-કુમત-પ્રોદ્ધત-ધ્વાન્ત-વન્ધા, અપ-અપાયા, આસાધ-
માના (અથવા અપ-અપાય-આસાધમાના), સુધા-આસાર-હૃદ્યા, નિર્વાણ-માર્ગ-પ્રણયિન્-પરિગતા
વાણી મે હૃદિ આહિતાનિ હિતાનિ નિત્યં ક્રિયાત્ ।

શીખરાર્થ

ઉપપત્તિ=યુક્તિ, સંગતિ.

પ્રતિહત (ધા° હન્)=મારી હઠાવેલ, નષ્ટ કરેલ.

કુમત=કુદર્શન, મિથ્યાત્વીનું શાશ્વ.

પ્રોદ્ધત=અત્યંત ઉચ્ચ.

ધ્વાન્ત=અંધકાર.

વન્ધ=ગાંઠ.

હેતુપપત્તિપ્રતિહતકુમતપ્રોદ્ધતધ્વાન્તવન્ધા=હેતુ
અને યુક્તિ વડે અથવા હેતુઓની
યુક્તિઓ વડે નષ્ટ કરી છે કુમતરૂપી
અત્યંત ઉચ્ચ અંધકારની ગાંઠ જેણે ઓવી.

અપાય=કષ્ટ

અપાપાયા=દૂર કર્યું છે કષ્ટ જેણે ઓવી

આસાધમાના=પ્રાપ્ત થયેલ

અપાપાયાસાધમાના=દૂર કર્યું છે કષ્ટ જેણે

ઓવાઓએ પ્રાપ્ત કરેલી.

અમદન (=અવિદ્યમાન છે કામરૂપ જેને વિષે
ઓવા । (સં), હે કામરૂઢિત !

સુધા=અમૃત.

આસાર=વેગવાણી વૃદ્ધિ.

હૃદય=મનોહર.

સુધાસારહૃદ્યા=અમૃતની વૃદ્ધિસમાન મનોહર.

વાણી=વાણી.

નિર્વાણ=મોક્ષ.

માર્ગ=માર્ગ, રસ્તા.

પ્રણયિન્=અનુરાગી.

પરિગત (ધા°ગમ)=સ્વીકારેલ, અંગીકાર કરેલ.

નિર્વાણમાર્ગપ્રણયિપરિગતા=યુક્તિ-માર્ગના

અનુરાગીઓ વડે સ્વીકારાયેલી

તીર્થ=(૧) ચતુર્વિધ સંધ, (૨) દ્વાદશાંગી, (૩)

પ્રથમ ગણધર.

निर्वाणकलिकायाम्—

“शान्तिदेवतां धवलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदाक्षमूत्र-
युक्तदक्षिणकरां कुण्डिकाकमण्डरयन्त्रितयामकरां चेति ।”

સ્તસ્યાઃ શંખની-વિનાશિકા । 'વાહિત-શ્વેતમાસ્વત્સચાલીકા' વાહિત-વાહનીકૃતં શ્વેતં માસ્વત્-
શોમમાનં નાલીકં-અન્નં યયા સા । 'સદા' નિત્યમ્ । 'તાપરિકરમુદિતા' તાપરિકરેણ-જટામ-
ળદલેન મુદિતા-દૃષ્ટા । 'સા' 'ક્ષમાલાભવન્તં' ક્ષમાલાભઃ-ઉપશમપ્રાપ્તિઃ સા વિદ્યતે યસ્ય તમ્ ।
'શુબ્રા' શુક્લવર્ણા । 'શ્રીશન્તિદેવી' શાન્તિદેવતા । 'જગતિ' મુચ્ચને । 'જનયતાત્' કરોતુ ।
'કુણ્ડિકા' કમળદલુઃ । 'માતિ' શોભતે । 'યસ્યાઃ' । 'સચાલીકા' સન્નં-અવસાદે ગતં
અલીકં-અસત્યં યસ્યાઃ સા । 'સદાપ્તા' સર્તા-સાધૂનાં આપ્તા-અવિમતારિકા । દેવતાયા
વિશેષણે । 'પરિકરમુદિતા' પરિકરં-હસ્તં લક્ષ્મીકૃત્યોદિતા-ઉદયં પ્રાપ્તા । સાક્ષમાલા-અક્ષા-
લીસમેતા । કુણ્ડિકાયા વિશેષણે દેવ્યા વા । 'ભવન્તં' ત્વામ્ । સા શાન્તિદેવી ક્ષમાલાભવન્તં
જનયતાત્ યસ્યાઃ પરિકરં મુદિતા કુણ્ડિકા માતીત્યન્વયઃ ॥ ૪૮ ॥

અવચૂરિઃ

શ્રીશાન્તિદેવી ભવન્તં-ત્વાં ક્ષમા-ઉપશમસ્તસ્યા લામઃ સોઽસ્થાસ્તીતિ તં ક્ષમાલાભવન્તં ક્રિયાત્ ।
કૌઢશી ! રક્ષાંસિ-પલાવાઃ, ક્ષુદ્રાઃ-શાકિનીમસુક્તાઃ, મદાઃ-શૈન્નચરાવયઃ, આદિશબ્દાદ્ મૂપાલવ્યા-
હાવયઃ, તેભ્યઃ પ્રતિહતિઃ-ઉપધાતસ્તસ્યાઃ શમની-નાશિકા । વાહિત-વાહનીકૃતં શ્વેતં-સિતં, માસ્વત્-
વીર્યમાનં સત્-શોમનં નાલીકં-કમલં યયા સા । સર્તા-સાધૂનામાપ્તા-અવિમતારિકા । તાપરિકરં-
જટામળદલં તેન મુદિતા-પ્રીતા । સન્નં-ક્ષીણમલીકં-અસત્યં યસ્યાઃ સા । સહાક્ષમાલયા-અપમાર્ણયા
વર્તતે । હૃદયે વેદ્યાઃ કુણ્ડિકાયા વા વિશેષણમ્ । યસ્યા વેદ્યાઃ કુણ્ડિકા-કમળદલુર્માતિ । કથંમૂતા !
કર-હસ્તં પરિ-લક્ષીકૃત્ય ઉદિતા-ઉદયં પ્રાપ્તા ॥ ૪૮ ॥

અન્વયઃ

યસ્યાઃ [સત્-નાલિકા, સત્-આપ્તા] પરિ-કરં ઉદિતા કુણ્ડિકા, જગતિ માતિ, સા રક્ષત્-
ક્ષુદ્ર-મદ-આદિ-પ્રતિહતિ-શમની, વાહિત-શ્વેત-માસ્વત્-સત્-નાલીકા, તા-પરિકર-મુદિતા,
સહ-અક્ષ-માલા, શુબ્રા, સન્ન-અલીકા, સત્-આપ્તા [સદા આપ્તા વા] શ્રી-શાન્તિ-દેવી સદા
ભવન્તં ક્ષમા-લામવન્તં જનયતાત્ ।

શબ્દાર્થ

ક્ષુદ્ર=ક્ષુદ્ર.
મદ=મદ.
આદિ=શરૂઆત.
પ્રતિહતિ=ઉપધાત, ઉપદ્રવ.
શમની=શાંત કરનારી, નાશ કરનારી.
રક્ષાઃક્ષુદ્રમદાદિપ્રતિહતિશમની=રાક્ષસો, ક્ષુદ્રો,
અહો ઇત્યાદિના ઉપદ્રવોને નાશ કરનારી.
વાહિત(વાં વહ)=વહન કરાયેલ, સ્વારી કરાયેલ-

વાહિતશ્વેતમાસ્વત્સચાલીકા=સ્વારી કરી છે
શ્વેત, દેવીપ્રમાન અને ઉત્તમ એવા
કમલના ઉપર જોડે એવી.
તા=જટા.
પરિકર=સમૂહ.
મુદિત (વાં મુદ્)=હર્ષિત.
તાપરિકરમુદિતા=જટા-સમૂહથી હર્ષિત.
ક્ષમા=(૧) ક્ષમા, માફી; (૨) પૃથ્વી.
લામ=લાલ.

સ્તસ્યાઃ શમની-વિનાશિકા । 'વાહિત્યેતમાસ્વત્સનાલીકા' વાહિત્ય-વાહનીકૃતં શ્વેતં માસ્વત્-
શોમમાનં નાલીકં-અન્નં યયા સા । 'સદા' નિત્યમ્ । 'સાપરિકરમુદિતા' સાપરિકરેણ-જટામ-
ળહલેન મુદિતા-દૃષ્ટા । 'સા' 'ક્ષમાલામવન્તં' ક્ષમાલામઃ-ઉપશમપ્રાપ્તિઃ સા વિચયતે યસ્ય તમ્ ।
'શુભ્રા' શુભવર્ણા । 'શ્રીશન્તિદેવી' શાન્તિદેવતા । 'જગતિ' જુવને । 'જનયતાત્' કરોતુ ।
'કુણ્ડિકા' કમળહલુઃ । 'માતિ' શોભતે । 'યસ્યાઃ' । 'સનાલીકા' સન્નં-અવસાદં ગતં
અલીકં-અસત્યં યસ્યાઃ સા । 'સદાસા' સર્તા-સાધૂનાં આસા-અવિમતારિકા । દેવતાયા
વિશેષણે । 'પરિકરમુદિતા' પરિકરં-હસ્તં લક્ષ્ણીકૃત્યોદિતા-ઉદયં પ્રાપ્તા । સાક્ષમાલા-અક્ષા-
લ્લસમેતા । કુણ્ડિકાયા વિશેષણે દેવ્યા વા । 'મવન્તં' ત્વામ્ । સા શાન્તિદેવી ક્ષમાલામવન્તં
જનયતાત્ યસ્યાઃ પરિકરં મુદિતા કુણ્ડિકા માતૈત્યમ્બવઃ ॥ ૪૮ ॥

અવચૂરિઃ

શ્રીશાન્તિદેવી મવન્તં-ત્વાં ક્ષમા-ઉપશમસ્તસ્યા લામઃ સોડસ્યાસ્તીતિ તં ક્ષમાલામવન્તં ક્રિયાત્ ।
કૌદશી ? । રક્ષાસિ-પલાશઃ, કુદ્રા-શાકિનીમુલાઃ, મહા-શનૈશ્ચરામયઃ, આદિશબ્દાદ્ ભૂપાલવ્યા
લાવ્યા, તેમ્બઃ પ્રતિહતિઃ-ઉપધાતસ્તસ્યાઃ શમની-નાશિકા । વાહિત્ય-વાહનીકૃતં શ્વેતં-સિતં માસ્વત્-
વીંશમાનં સત્-શોમનં નાલીકં-કમલં યયા સા । સર્તા-સાધૂનામાસા-અવિમતારિકા । સાપરિકરં-
જટામળહલં તેન મુદિતા-પ્રીતા । સન્નં-ક્ષીણમલીકં-અસત્યં યસ્યાઃ સા । સહાક્ષમાલયા-અપમાલયા
વર્તતે । હૃદં દેવ્યાઃ કુણ્ડિકાયા વા વિશેષણમ્ । યસ્યા દેવ્યાઃ કુણ્ડિકા-કમળહલુમાતિ । કથેમ્તા ? ।
કરં-હસ્તં પરિ-લક્ષીકૃત્ય ઉવિતા-ઉવયં પ્રાપ્તા ॥ ૪૮ ॥

અન્વયઃ

યસ્યાઃ [સત્-નાલિકા, સત્-આસા] પરિ-કરં ઉવિતા કુણ્ડિકા જગતિ માતિ, સા રક્ષસ્-
કુદ્ર-મહ-આદિ-પ્રતિહતિ-શમની, વાહિત્ય-વેત-માસ્વત્-સત્-નાલીકા, સા-પરિકર-મુદિતા,
સહ-અક્ષ-માલા, શુભ્રા, સન્ન-અલીકા, સત્-આસા [સર્તા આસા વા] શ્રી-શાન્તિ-દેવી સર્વા
મવન્તં ક્ષમા-લામવન્તં જનયતાત્ ।

શીખદર્શિ

કુદ્ર=કુદ્ર.

મહ=મહ.

આદિ=અદિ-આદિ.

પ્રતિહતિ=ઉપધાત, ઉપદ્રવ.

શમની=શાંત કરનારી, નાશ કરનારી.

રક્ષાઃકુદ્રમહાદિપ્રતિહતિશમની=રાક્ષસો, કુદ્રો,

અહો ઇત્યાદિના ઉપદ્રવેને નાશ કરનારી.

વાહિત્ય(વાં મહ)=વહન કરાયેલ, સ્વારી કરાયેલ.

વાહિત્યેતમાસ્વત્સનાલીકા=સ્વારી કરી છે
શ્વેત, દેહીપ્રમાન અને ઉત્તમ એવા
કમલના ઉપર બેઠે એવી.

સા=જટા.

પરિકર=સમૂહ.

મુદિત (વાં મુદ્ર)=હર્ષિત.

સાપરિકરમુદિતા=જટા-સમૂહથી હર્ષિત.

ક્ષમા=(૧) ક્ષમા, માફી; (૨) પૃથ્વી.

લામ=લાલ.

ક્ષમાલામવન્તં=(૧) ક્ષમાના લાભથી યુક્ત;

(૨) પૃથ્વીના લાભથી યુક્ત.

શુભ્રા (મૂં શુભ્ર)=ધેતવર્ણી, ધોળા વર્ણવાળી.

શાન્તિ=શાન્તિ (દેવી).

દેવી=દેવતા.

શ્રીશાન્તિદેવી=શ્રીશાન્તિ દેવી.

જનયતાત્ (ધાં જન્)=જનાવે.

કુણ્ડિકા=એક જાતનું પાત્ર, કમણ્ડળ.

ભાતિ (ધાં મા)=થોભે છે.

યત્પાઃ (મૂં યદ્)=જેનું.

અલીક=અસત્ય.

સજ્જાલિકા=નદ યથું છે અસત્ય જેનું એવી,
સત્યવાદિની.

ઝાત્ત=(૧) પ્રમાણિક, વિશ્વાસને પાત્ર; (૨) પ્રાપ્ત
કરેલી.

સદામા=(૧) સજ્જનોના વિશ્વાસ-પાત્ર, (૨)
સજ્જનોએ પ્રાપ્ત કરેલી.

પરિ=લક્ષ્યવાચક અન્યથ.

પરિકરં=હસ્તને વિષે.

અક્ષમાલા=જપ-માલા.

સાક્ષમાલા=જપમાલાથી સહિત.

મવન્તં (મૂં મવત્)=આપને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિ દેવીની સ્તુતિ—

“ જની હસ્તને વિષે (લૂપ્પણુપે) ઉદય પામેલી કુણ્ડિકા જગત્માં શોભે છે, તે શ્રીશાન્તિ દેવી કે જે રાક્ષસો, (શાકિની, હાકિની ઇત્યાદિ) કુદ્રો, (શનૈશ્વરાદિક અનિદ) અહો વિગેરેના ઉપદ્રવોને શાંત કરનારી છે, વળી શ્વેત, શેલાયમાન તેમજ સર્વોત્તમ એવું કમલ જેનું વાહન છે, તથા જે જટા-મણ્ડલથી હર્ષિત છે, તેમજ જે જપ-માલાથી યુક્ત છે, શ્વેતવર્ણી છે, સત્યવાદી છે અને સજ્જનોને માન્ય છે (તેમજ પરિજન વડે હર્ષિત છે) ને શાન્તિ દેવી (હે મુમુક્ષુ !) આપને ક્ષમાના લાભયુક્ત [અથવા પૃથ્વીના લાભયુક્ત (અર્થાત્ પૃથ્વીપતિ)] બનાવે. ”—૪૮

સ્પષ્ટીકરણ

શાન્તિ દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીના સંબંધમાં નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે સુજબ ઉલ્લેખ છે અને તે આ મૂળ શ્લોકની સાથે ઘણો અગ્ર મળતો આવે છે:—

“ તથા શાન્તિદેવતાં પવલવર્ણાં કમલાસનાં ચતુર્ભુજાં વરદાક્ષસૂર્યુક્તદક્ષિણકરાં કુણ્ડિકાકમण્ડલ-
વિનવામકરાં ચેતિ” અર્થાત્ શાન્તિ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને તેનું વાહન કમલ છે. વિશેષમાં તેને

૧ ‘આપ્ત’ના અર્થ સાથે જુઓ મુનિશાસ્ત્રવિજયવિરચિત ચતુર્વિંશતિગિનાનન્દસ્તુતિ (પૃ. ૨૨).

૨ અત્ર ‘વિગેરે’ શબ્દથી જૂપાલ, વ્યાસ ઇત્યાદિ સમજવા.

૩ આ ઉપરથી તો કુણ્ડિકા અને કમણ્ડળ એ બે જાદાં છે એમ લાગે છે.

ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને જપ-માલાથી યોગે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ કુણ્ડિકા અને કમ્બુડળથી યોગે છે. / { ' ' ' ' / / /
ક્ષમાનો પ્રભાવ— / ' ' ' ' / / /

આ શ્લોક દ્વારા કવીન્દ્ર અન્ય જનોને ક્ષમાનો લાભ મળે એ પ્રમાણેની શાન્તિ દેવીને પ્રાર્થના કરે છે, તો એ સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે અન્ય કોઈ વસ્તુને માટે માગણી ન કરતાં તેમણે ક્ષમાની માગણી કરી તેનું શું કારણ ? શું ક્ષમા એ અમૂલ્ય વસ્તુ છે અને વળી તેથી શું અનેક લાભો મળે છે ? હા, એજ વાત હવે વિચારવામાં આવે છે.

એ તો જગન્નાથેર હકીકત છે કે કોષ કરવાથી લાભને બદલે ગેરલાભ જ થાય છે. વળી કોષી મનુષ્ય કાર્ય-અકાર્યનો વિચાર કરી શકતો નથી, તેમજ વળી મને તેનો જાન લેવાને પણ એક વખત તો તે તૈયાર થઈ જાય છે.^૧ આવા મહાઅનર્થકારી કોષને વશ કરવામાં ક્ષમા એક સર્વોત્તમ સાધન છે, એ ભૂલવા જેવું નથી. યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ક્રોધવૈક્ષેસ્તદ્દાયા, ક્ષમાનાય જીમાત્મમિઃ ।
અયળીયા ક્ષમૈકૈવ, સંયમારામસારણિઃ ॥”

—અતુર્ય પ્રકાશ, શ્લોક ૧૧

અર્થાત—કદ્યાણની અભિલાષા રાખનારા મનુષ્યોએ ક્રોધાગ્નિને શાંત કરવાને સારૂ સંયમ-રૂપી બગીચાને નવપદ્મવિત કરવામાં નીકસમાન એવી એક ક્ષમાનોજ સત્વર આશ્રય કરવો જોઈએ. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે અપરાધી ઉપર પણ ક્ષમાની દૃષ્ટિથી અવલોકન કરવું એજ વીર પુરુષોનું કર્તવ્ય છે અને તેમાંજ તેમની શોભા છે.^૨ આ કથનમાં તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે આપણે અપરાધ કરનારો જીવ તેવું દુષ્કૃત્ય આપણાજ કર્મની પ્રેરણાથી કરે છે, વાસ્તે અપરાધી ઉપર ક્રોધ ન કરવો, પરંતુ જો ક્રોધ કયાં વિના ચાલે તેમ નજ હોય, તો અનાદિ કાલથી સંસારરૂપી દેહખાનામાં બંદીવાન બનાવી રાખનારા, સંસારરૂપી રંગભૂમિ ઉપર અનેક પ્રકારના હાસ્ય-જનક વેષો ભજવાવનારા તથા વળી વિવિધ ભૂતની વિરંગનાથી વ્યાકુળ કરનારા એવા (પોતાના) કર્મઉપર ક્રોધાચમાન થવું ઇષ્ટ છે. આ વાતની નીચેના શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.—

“પ્રકુપ્યામ્યપકારિભ્ય, હતિ વેદાશયસ્તય ।
તત્ કિં ન કુપ્યસિ સ્વસ્ય, કર્મણે દુઃસદેતવે ? ॥”

વિશેષમાં મહાધુરંધર પુરુષો પણ ક્ષમાદેવીના ભક્ત બન્યા છે, તો પછી આપણા જેવા પામરની તો શી વાત ? આ સંબંધમાં નીચેના શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે —

“ત્રૈલોક્યપ્રલયત્રાણ-ક્ષમૈશ્વેદામ્રિતા ક્ષમા ।
કવલીતુલ્યસત્ત્વસ્ય, ક્ષમા તવ ન કિં ક્ષમા ? ॥”

૧ વિચારો—

“ક્રોધાન્ધાઃ પશ્ય નિન્નન્તિ, પિતરં માતરં ગુરુમ્ ।
સુદૃઢં સોદરં દારાનાત્માનમપિ નિષ્ટુળા ॥”

૨ સરખાવો—

“ક્ષમા વીરસ્ય મૂળમ્.”

* ૩ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમદ્વિજયવિરચિત અતુરિશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (પૃ ૨૨)

કહેવાની મતલબ એ છે કે ત્રૈલોક્યનો સંહાર તેમજ તેનું પરિપાલન કરવામાં પણ સમર્થ એવા વીર પુરૂષોએ પણ જ્યારે ક્ષમાનું અવલમ્બન કર્યું છે, તો પછી કેળના જેવા સત્ત્વવાળા અર્થાત્ નિઃસત્ત્વ એવા તારા જેવા મનુષ્યે શું ક્ષમા કરવી સુકત નથી વાડ ?

આ સંબંધમાં કલ્પસૂત્રની મુખોધિકા વૃત્તિમાં જે મહાવીરસ્વામિ પરત્વે કહ્યું છે, તે મનન કરવા જેવું છે. તે એજ કે—

“વલ્લં જગદ્ધ્વસનરક્ષણક્ષમં
કૃપા ચ સા સદ્ગમકે કૃતાગસિ ।
હતીય સચિન્ત્ય વિમુચ્ય માનસં
રુપેવ રોપસ્તવ નાથ ! નિર્યયી ॥”

વિશેષમાં ક્ષમાની ખૂબી તો જોરજ છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ક્ષમાશર્લ્લં કરે यस્ય, હુર્જનઃ કિં કરિષ્યતિ ? ।
અતુળે પતિતો વહ્નિઃ, સ્વયમેવ વિનસ્યતિ ॥”

અરે આ ક્ષમા તો સર્વોત્તમ ભૂષણ છે. જુઓ, નીચેનો શ્લોક શું કહે છે ?

“નરસ્યામરણં કૃપં, રૂપસ્યામરણં ગુણઃ ।
ગુણસ્યામરણં જ્ઞાનં, જ્ઞાનસ્યામરણં ક્ષમા ॥”

દુઃકમાં ક્ષમા એ સુગતિનું સાધન છે. અરે એમ પણ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે સુક્રિતરૂપી મહેલમાં લઇ જનારી તે સર્વાંગે સંપૂર્ણ સીડી છે. આ વાતની માલિની છંદમાં રચાયેલાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો સાક્ષી પૂરે છે:—

“દુરિતભર નિવારે, જે ક્ષમા કર્મ વારે,
સકળ તપ સુધારે, પુણ્ય લક્ષ્મી વધારે,
શૂન સકળ આરાધે, જે ક્ષમા મોક્ષ સાધે,
જિજ્ઞુ નિજ શુભ વાધે, તે ક્ષમા કાં ન સાધે ?
સુગતિ લક્ષી ક્ષમાએ, અંધ સૂરીશ શિષ્યા,
સુગતિ દંડપ્રહારી, કૃરગદ્દુ સુનીશા;
ગજસુનિય ક્ષમાએ, સુક્રિતપથા આરાધે,
તિમ સુગતિ ક્ષમાએ, સાધુ એતાર્ય સાધે.”

—સૂક્રિત-સુકૃતાવલી

આથી સમજી શકાય છે કે જેમ નદી નીરથી, સતી શીલથી, તુરંગ તેજથી, કટક વીરથી, હાટ વસ્ત્રથી, ઘાટ સુવર્ણથી, ભાટ વચનથી, વન વૃક્ષથી, દેશ પ્રભાથી અને મહેલ ધ્વજથી શોભે છે, તેમ મહાત્મા પણ ક્ષમાથીજ શોભે છે.

અંતમાં આ શાન્તિ દેવી અને ક્ષમાદેવીના અનુપમ ઉપાસક બનાવે એવી તેની પ્રાર્થના કરતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરું છું.

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथाय प्रणामः—

अपापदमलं घनं शमितमानमामो हितं

नतामरसंभासुरं विमलमालयाऽऽमोदितम् ।

अपापदमलङ्घनं शमितमानमामोहितं

न तामरसभासुरं विमलमालयामोदितम् ॥ ४९ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

टीका

‘अपापदेति । ‘अपापदं’ न पापं ददातीति यत् तत् । ‘अलं’ अत्यर्थम् । अथवा पाप-
हेतुत्वात् पापं, न पापं अपापं, न विद्यते वा यत् तत्, अपापम्, दमं, लातीति दमलं, अपापं च
तत् दमलं चेति अपापदमलम् । ‘घनं’ अच्छिद्रं—अशेषमलक्ष्योत्पत्त्यर्थः, तत् तथाभूतम् ।
‘शं’ सुखम् । ‘हितं’ प्राप्तम् । ‘आनमामः’ प्रणमामः । ‘हित’ हितकारणम् । ‘नताम-
रसभासुरं’ नता अमरसभा सुराश्च यस्य तम्, अथवा नता अमराः सभाः—सदीप्तिका असुराश्च
यस्य तम् । ‘विमलमालया’ विगतमला या माला—स्रक् तया । ‘आमोदितं’ सुरभीकृतम् ।
‘अपापदं’ अपगता आपदो यस्य तम् । ‘अलङ्घनं’ न विद्यते लङ्घनं—अधःकरणं कुतोऽपि यस्य
तम् । ‘शमितमानं’ शमितः—शमं नीतो मानो येन तम् । ‘आमोहितं’ आ—समन्तात् मोहं
नीतम् । ‘न’ इति प्रतिषेधपदं अस्य सम्बध्यते । ‘तामरसभासुरं’ तामरसवद् भासुरं—उज्ज्व-
लम् । ‘विमलं’ विमलाभिधानं जिनम् । ‘आलयामोदितं’ आलया—आवासांस्तैरमोदितं—न
मोदं नीतम् । विमलं आनमाम इत्यन्वयः ॥ ४९ ॥

अवचूरः

विमलं जिनं वयमानमामः । पापं ददातीति पापदं, न पापदमपापदम्, पुण्यमदमित्यर्थः ।
अलं—अत्यर्थम् । यद्वा अपापो यो दमः—उपशमस्तं लातीति अपापदमलम् । घनं—निश्छिद्रं अशेषमलक्ष-
योत्थं शं—सुखमितं—प्राप्तम् । हितं प्राणिगणस्य । नता—नम्रीभूता अमरसभा—देवपर्यदसुराश्च यस्य ।
विमला या माला—पुष्पस्रक् तयाऽऽमोदितं—सुरभीकृतम् । अपगता आपदो यस्मात् तम् । अलङ्घनं—केना-
प्यपराभूतम् । शमितो मानो येन तम् । आमोहितं न, मोहेन समन्तात् वशीकृतम् । तामरसं—फलं
तद्गद्भासुरं—दीप्यमानम् । आलये—गृहविषये आमोदितं—अहृष्टम् ॥ ४९ ॥

અન્વયઃ

અલં અ-પાપ-વં (અથવા અ-પાપ-વ્રમ-લં), ઘનં, શં હતં, હિતં, નત-અમર-સમા-અસુરં (અથવા નત-અમર-સમ-અસુરં) વિમલ-માલયા આમોદિતં, અપ-આપદં અ-લહુનં, શમિત-માનં, ન આ-મોહિતં તામરસ-માસુરં આલય-અમોદિતં વિમલં આનમામઃ ।

શબ્દાર્થ

અપાપદં (મૂં અપાપદ) = પાપને નહિ દેનાશને,
પુણ્ય-પ્રદને.

લા=આપદું.

અપાપદ્મલં=પવિત્ર ઉપશમને આપનારાને.

હતં (મૂં હત) = પ્રાપ્ત થયેલાને.

આનમામઃ (ષાં નમ) = અમે પ્રણામ કરીએ છીએ.

હિતં (મૂં હિત) = હિતકારી.

નતામરસમાસુરં=(૧) નમસ્કાર કર્યો છે સુરની સલાએ અને અસુરોએ જેને એવાને;
(૨) નમન કર્યું છે સુરોએ તેમજ દેહી-પ્રમાન અસુરોએ જેને એવાને.

વિમલ=નિર્મલ, સ્વચ્છ.

વિમલમાલયા=નિર્મલ (પુષ્પની) માલા વડે.

આમોદિતં (મૂં આમોદિત) = સુગંધિત કરેલાને.
અપાપદં (મૂં અપ+આપદ) = ગયેલી છે આપ-તિઓ જેની એવાને.

શમિત (ષાં શમ) = થાંત થઈ ગયેલ, નષ્ટ થયેલ.

શમિતમાનં=નાશ કર્યો છે અભિમાનનો જેણે એવાને.

આ=અત્યંત, સર્વથા.

મોહિત (ષાં મુહ) = મુગ્ધ બનેલાને.

તામરસમાસુરં=કમલના જેવા પ્રકાશમાન.

આમોદિતં=સર્વથા મુગ્ધ બનેલાને.

વિમલં (મૂં વિમલ) = વિમલ (નાથ) ને.

મોદિત (ષાં મુદ્) = હર્ષિત.

આલયામોદિતં=ગૃહ-વિષયને વિષે હર્ષરહિત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવિમલનાથને વંદન—

“ અત્યંત પુણ્ય-પ્રદ [અથવા પાપ-રહિત (પવિત્ર) એવા ઉપશમને અર્પણ કરનારા] એવા, (વેદનીય કર્મોના ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થતા) નિષિદ્ધ સુખને પ્રાપ્ત કર્યું છે જેણે એવા, (અખિલ બ્રહ્માણ્ડને ભોક્ષ-માર્ગ બતાવનાર હોવાથી) હિતકારી, પ્રણામ કર્યો છે સુરની સલાએ તેમજ અસુરોએ જેને એવા [અથવા નમસ્કાર કર્યો છે સુરોએ તેમજ દેહી-પ્રમાન અસુરોએ જેને એવા], વળી નિર્મલ (પુષ્પોની) માલા વડે સુગંધિત એવા, નષ્ટ થઈ છે આપતિઓ જેની [અથવા જેનાથી] એવા, અલંબનીય (વચનવાળા), તેમજ નાશ કર્યો

૧ પ્રથમ શ્લોકના સ્પષ્ટીકરણમાં ગણાવી ગયેલા કર્મોના આઠ વિભાગો પૈકી આ એક છે. ધણું ખૂંસે તો કેવલમાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જિનેશ્વર સુખજ અનુભવે છે, પરંતુ ક્ષણિક અસાતાવેદનીય કર્મોના ઉદય પશુ તે અવસ્થા દરમ્યાન સંભવી શકે છે; આવી હકીકત મહાવીરસ્વામીના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.

છે અભિમાનનો નષ્ટો એવા, તથા વળી સર્વથા મોહ-રહિત અને કમલના સમાન પ્રકાશમાન, તેમજ ગૃહ-વિષયક હર્ષ (તેમજ શોક)થી રહિત (અર્થાત્ સાંસારિક કાર્યમાં અલિપ્ત) એવા (તેમજ જિનેશ્વર) વિમલ (નાથને) અમે નમન કરીએ છીએ. ”—૪૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીવિમલનાથ-ચરિત્ર—

કૃતવર્મા રાજા અને રામા રાણીના નન્દન વિમલનાથનો જન્મ કૃષિપુરમાં થયો હતો. તેમનો કનકસમાન દેહ શૂકર (ભૂક)ના લાંછનથી અંકિત હતો. તેમની લાંબાઈ સાઠ (૬૦) ધનુષ્યપ્રમાણ હતી. યથાયોગ્ય સમયે ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી પરમ સંયમી બની આત્મ-કલ્યાણ સાથે વિશ્વ-કલ્યાણ પણ કરી સાઠ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ અજરામર પદ પામ્યા.

પદ્ય-મીમાંસા—

આની પૂર્વેનાં ધણાં ખરાં પદોમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો સમાન છે, તેવીજ રીતે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ એમ ચારે પદોમાં પણ એ ચરણો તો સમાન છેજ. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે આ ચારે પદોનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો પણ સમાન છે. તેમજ ચારે ચરણોના અન્ત્યાક્ષરો અનુપ્રાસરૂપે છે. આથી કરીને અમરકૃતિના વિષયને વધુ યુષ્ટિ મળે છે અને તદ્દશે કવિરાજની પ્રતિભા પણ વિશેષતઃ બળકી બેઠે છે.

આ ચારે પદો ‘પૃથ્વી’ નામના સમવૃત્તમાં રચવામાં આગ્યા છે. પૃથ્વીનું લક્ષણ એ છે કે—

“ જસૌ જસયલા વસુમહપતિશ્ચ પૃથ્વી ગુરુઃ ”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં જ, સ, જ, સ અને ય એમ પાંચ ગણો છે અને ઉપાન્ત્ય અને અન્ત્ય અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં આ સત્તર અક્ષરના વૃત્તમાં દરેક ચરણના આઠમે અને સત્તરમે અક્ષરે ‘યતિ’ છે. ૧

આ સંબંધમાં આ પદનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

અ	પા	પ	વ	મ	લં	ષ	નં	શ	મિ	ત	મા	ન	મા	મો	હિ	તં
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
જ	સ	જ	સ	ય	લ	ગ										

૧ સરખાવો શ્રુતબોધમાં નીચે મુજબ આપેલું આ વૃત્તનું લક્ષણ—

“ દ્વિતીયમલિકુન્તલે । યવિ પદદ્વયં દ્વાદશં
ચતુર્વિંશમય મિયે । ગુરુ ગમીરવામિદ્વે । ।

સપચ્ચદશમાન્તિકં તવનુ યજ્ઞ કાન્તે । યતિ—

ગિરીન્દ્રફણિમૃતકુલેર્મવતિ સ્મૃધુ । પૃથ્વી હિ સા ॥ ”

અર્થાત્—હે ભમરના સમાન (કૃષ્ણ) કેસવાળી (કામિની) ! એ પદના બીજા, છઠા, આઠમા, બારમા તેમજ ચોદમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય તેમજ વળી હે ગંભીર નાભિરૂપ કલ્યાણી (હરિચાક્ષી) ! આ ઉપરાંત પંદરમા તેમજ છેવટના (એટલે કે સત્તરમા) અક્ષરો પણ દીર્ઘ હોય અને વળી હે કાન્તા ! એ તો પદમાંના આઠમા અને સત્તરમા અક્ષરો ઉપર ‘યતિ’ હોય, તો તે પદ હે મુનયના ! પૃથ્વી કહેવાય છે.

समस्तजिनेश्वराणां नृतिः—

सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरदाः

क्रियासु रुचितासु ते सकलभारतीरा यताः ।

सदानवसुराजिता असमराजिनाभीरदा

क्रियासुरुचितासु ते सकलभा रतीरायताः॥ ५० ॥

—पृथ्वी

टीका

सदानवेति । 'सदानवसुराजिताः' सह दानवैर्वर्तन्त इति सदानवाश्च ते सुराश्च तैः अजिता—उपसर्गादिभिः अज्ञोभिताः । 'असमराः' न विद्यते समरः—सङ्ग्रामो येषां ते । 'जिनाः' तीर्थकृतः । 'भीरदाः' भियं रदन्तीति भीरदाः—प्रयभिदः । 'क्रियासु' कर्तव्येषु । 'रुचितासु' अभिप्रेतासु । 'ते' तव । 'सकलभारतीराः' सकलाः—सदोषाः सांसारिककृत्यरूपा ये भारास्तेषां पर्यन्तस्थितत्वात् तीराः—तीरभूताः, अथवा असकला—असदोषा भारतीः ईरयन्ति रान्ति वा ये ते तथा । 'यताः' निवृत्तीतिन्द्रियाः । 'सदानवसुराजिताः' सदान—सविसर्जनं यद् वसु—द्रव्यं तेन पृथ्वीपालावस्थायां राजिताः—शोभिताः । 'असमराजिनाभीरदाः' असमं राजन्त एवशीला नामी—नाभिः रदाश्च—दशनाश्च येषां ते । 'क्रियासुः' विधेयासुः । 'रुचितासु' योग्यासु । 'ते' । 'सकलभाः' सकला—सम्पूर्णा भा—दीप्तिर्येषां ते । 'रतीः' मुदः । आयताः दीर्घाः । ते जिनाः रुचितासु क्रियासु ते भारतीरायताः क्रियासुरिति योगः ॥ ५० ॥

अवचूरिः

ते जिनास्ते—तव आयता—विपुला रतीः—मुदः क्रियासु—कर्तव्येषु क्रियासु—वेद्यासु । किंभूतासु ! । रुचितासु—इष्टासु । उचितासु—योग्यासु, पुण्यरूपास्वित्यर्थः । जिनाः किंविशिष्टाः । सदानवैः—सासुरैः सुरैरुपसर्गादिभिरजिताः । असमरा—अरणाः । भियं—मीर्ति रदन्ति—मिन्दन्तीति भीरदाः । 'रद विलेखने' । सकलाः—सदोषाः संसारकृत्यरूपा ये भारास्तेषां पर्यन्ते स्थितत्वात् तीराः । यद्वा असदोषा भारतीरीरयन्ति रान्ति वा । यताः—प्रयत्नवन्तः । सदानं—सत्यागं यद् वसु—सुवर्णं तेन राजिताः—शोभिताः । असमाः शोभमानाश्च नामीरदा येषां ते । सकला—समस्ता भा—दीप्तिर्येषां येपु वा । यद्वा सह कलमया—रुचिररुचा वर्तन्ते ॥ ५० ॥

अन्वयः

ते स—दानव—सुर—अजिताः, अ—समराः, भी—रदाः, सकल—भाः (अथवा स—कल—भाः), स—दान—वसु—राजिताः, (अथवा सदा नवसु राजिताः) अ—सम—राजिन्—नामी—रदाः, सकल—भार—तीराः (सकल—भारती—राः, अ—सकल—भारती—ईराः वा), यताः जिनाः ते आयताः रतीः उचितासु रुचितासु क्रियासु क्रियासु ।

શીઠદાર્થ

દાનવ=અસુર.

સદાનવસુરાજિતાઃ=દાનવયુક્ત દેવોથી નહિ
જીતાયેલા.

સમર=સંગ્રામ.

અસમરાઃ=અવિધમાન છે સંગ્રામ જેમને
જેવા, સંગ્રામ-વિશુષ્ઠ.

જિનાઃ (મૂં જિન)=તીર્થંકરો.

રદ્=ચીરદું, સેદદું.

મીરદ્વાઃ=ભયને ભેદી નાંખનારા.

કિયાસુ (મૂં કિયા)=કર્તવ્યોને વિષે.

ઠચિતાસુ (મૂં ઠચિત)=રૂચિકર.

તે (મૂં યુગ્મદ્)=તારી.

સકલ=(૧) દોષયુક્ત; (૨) સમસ્ત.

માર=ભાર, બોલો.

તીર=તીર, તટ.

સકલમારતીરાઃ=(૧) દોષયુક્ત (સંસારરૂપી)

ભારના તીર સમાન; (૨) સંપૂર્ણ સર-

સ્વતીને દેનારા.

ઈરુ=પ્રેરવું.

અસકલમારતીરાઃ=નિર્દોષ વાણીને પ્રેરનારા
અથવા દેનારા.

યતાઃ (મૂં યત)=(૧) પ્રયત્નવાન; (૨) સંયમી!
વસુ=સુવર્ણ.

નવસુ (મૂં નવસુ)=નવ.

રાજિતાઃ (મૂં રાજિત)=શોભાયમાન.

સદાનવસુરાજિતાઃ=(૧) દાનસહિત (અર્થાત્
ત્યાગ-સમય)ના સુવર્ણથી શોભાયમાન,
(૨) હરમેશાં નવ (પદો) વડે
સુશોભિત (પૃથક્ પદો લેતાં).

નામી=નાભિ.

રદ્=દન્ત.

અસમરાજિનામીરદ્વાઃ=નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં
છે (અથવા અસાધારણ તેમજ સુશો-
ભિત છે) નાભિ અને દન્ત જેમનાં જેવા.

કિયાસુઃ (ધાં કુ)=કરો.

ઠચિતાસુ (મૂં ઠચિત)=યોગ્ય.

તે (મૂં તવ)=તેઓ.

કલ=મનોહર.

સકલભાઃ=(૧) સંપૂર્ણ કાન્તિવાળા, (૨) મનો-
હર કાન્તિવાળા.

રતીઃ (મૂં રતિ)=હર્ષ, આનંદ.

આયતાઃ (મૂં આયતા)=વિસ્તીર્ણ.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરોને સ્તુતિ—

“(ઘોર ઉપદ્રવ-ઉપસર્ગ કરનારા જેવા) દાનવો અને દેવો વડે (પણ) નહિ
જીતાયેલા જેવા, વળી સંગ્રામથી વિશુષ્ઠ, ભયને ભેદી નાંખનારા (અર્થાત્ પોતે નિર્ભય
હોઈ ઠરીને અન્ય જીવોને તેવા બનાવનારા) જેવા, સંપૂર્ણ પ્રભાવાળા [અથવા મનોહર
કાન્તિવાળા], તથા વળી (સર્વત્સરિક) દાન (સમયના) સુવર્ણથી શોભાયમાન [અથવા
સર્વદા નવ હરમેશાં શોભતા] જેવા અને વળી નિરૂપમપણે શોભી રહ્યાં છે [અથવા અસા-
ધારણ તેમજ સુશોભિત છે] નાભિ અને દન્ત જેમનાં જેવા, તથા સમસ્ત (સંસાર-રૂપી)
ભારના તટસમાન (અર્થાત્ સંસારને વિષે અક્ષિપ્ત) જેવા [અથવા પવિત્ર ભારતીને પ્રેર-

નારા અથવા અર્પણ કરનારા એવા] અને વળી (ધર્મનો ઉપદેશ દેવામાં) પ્રયત્નમાન [અથવા સંયમી] એવા તે જિનો (મુક્તિ મેળવવામાં) યોગ્ય અને (પહિંડત પુરૂષોને) રૂચિ કર એવી (ધર્માનુષ્ઠાન પરત્વેની) ક્રિયાઓને વિષે (હે મુમુક્ષુ !) તારા વિસ્તૃત હર્ષને ઉત્પન્ન કરો (અર્થાત્ એવી ક્રિયાઓમાં તું રસ લે તેવો તને બનાવો). ”—૫૦

સ્પષ્ટીકરણ

‘ સદાનવસુરાજિતાઃ ’ પદ પરત્વે વિચાર—

આ પદમાં ‘ સદાનવસુરાજિતાઃ ’ એ પ્રધાના જે અર્થો કરવામાં આવ્યા છે. એ ઉપરાંત તેના અન્ય અર્થો થઈ શકે છે કે કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર શ્રીસોમતિલકસૂરિએ રચેલું નીચે મુજબનું ‘ કાવ્ય વિચારવાથી મળી જશે.

સર્વજ્ઞસ્તોત્રમ્

“ હુમમાવાનતઃ સ્તૌમિ, સર્વજ્ઞ ! ત્વાં તમન્વહમ્ ।

યો જિગાય મવાન્ મોહં, સદાનવસુરાજિતમ્ ” ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—હે સર્વજ્ઞ ! (સુન્દર ભાવપૂર્વક નમન કરાયેલા એવા જે) આપે અમુકે અને મુકે વડે નહિ જીતાયેલા એવા મોહને જીત્યો, તેવા તને હું શુભ ભાવથી નમ્યો થકે પ્રતિદિન સ્તવું છું.—૧

“ કસ્ય ન સ્યાન્મહાનન્દઃ, પ્રમો ! ત્વાં વીક્ષ્ય વિસ્મયાત્ ।

અંધિન્યાસેન પદ્મેષુ, સદા નવસુ રાજિતમ્ ” ॥ ૨ ॥

અર્થાત્—હે નાથ ! સર્વદા નવ પદ્મોને વિષે ચરણ સ્થાપવા વડે શોભતા એવા તને વિશ્વમયપૂર્વક જોઈને કેણે મહાન્ આનન્દ નહિ યાય ?—૨

“ મવન્તં નૌતિ યો મૂરિ-મક્ત્યા તં નાતિ નિત્યશઃ ।

વિશ્વમર્થિતયા નાય ! સદાનવસુરાજિતમ્ ” ॥ ૩ ॥

અર્થાત્—હે સ્વામી ! જે દાનયુક્ત લક્ષ્મીવડે શોભતા એવા આપની અત્યંત ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ કરે છે તેની સર્વદા વિશ્વ યાચકપણે સ્તુતિ કરે છે.—૩

“ નાય ! જન્મમહે વિશ્વ-સુખે ત્વાં વીક્ષ્ય મન્દ્રે ।

કેનામોદિ જગેન છુ-સદા ન વસુરાજિ તમ્ ” ॥ ૪ ॥

અર્થાત્—હે નાથ ! બ્રહ્માણ્ડને સુખકારી એવા (તારા) જન્મ-મહોત્સવને વિષે હમેશાં વસુ (સ્વર્ણ અથવા રત્ન) વડે શોભતા એવા મેરૂ (પર્વત) ના ઉપર તને જોઈને કયો વિદ્યાધર કે દેવ આનન્દ પામ્યો નહિ ?—૪

૧ આ કાવ્ય તેમજ તેની અવયૂરિ શ્રીયશો વિજયજૈનગ્રન્થમાલાના નવમા પુષ્પમાં દ્રષ્ટિ-એચર યાપ છે. આ કાવ્ય અનુષ્ટુપ્ છંદના એક ચરણ તરીકે વાપરેલા ‘ સદાનવસુરાજિત ’ ના ચતા વિવિધ અર્થોથી વિશ્લેષિત છે. (આવી રીતે ‘ સારંગ ’ નામના એક પદનો વિવિધ અર્થમાં ૬૦ વાર કરેલા પ્રયોગથી અલંકૃત બીજું કાવ્ય કે જે ‘ મહાવીરચિન્નસ્તવ ’ ના નામથી જોળખાય છે તે પણ આ પુસ્તકની આમા વધારો કરે છે. આ પણ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય-વાદિકાની અપૂર્વતા સિદ્ધ કરે છે.)

“મયા કલ્મષમક્ષાલિ, પુણ્યં ચામળ્યમર્જિતમ્ ।

ત્ત્વાં-પ્રતીક્ષ્ય ! નિરીક્ષ્યાય, સદાનવસુરાજિતમ્ ” ॥ ૫ ॥

અર્થાત્—હે દર્શનીય ! સભ્યનો આનંદદાયક એવા દેહનાં (કિરણોની) એણિને વિસ્તાર કરનારા એવા તને આજે એવાથી મારે (કર્મરૂપી) મલધોવાઈ મથે છે તેમજ મેં અગણિત પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે.—૫

“અથ દેવ ! જગજ્જૈત્રં, માયવૈરિવલં મયા ।

મયત્યાલોકિતે શ્રેયોઽસદાનવસુરા જિતમ્ ” ॥ ૬ ॥

અર્થાત્—હે દેવ ! હે કલ્યાણરૂપી અખલિત તરુઓને (પલ્લવિત કરવામાં) મેઘસમાન (દેવાધિદેવ) ! આજે આપનું દર્શન થયે છતે જગતને જીતવાના સ્વભાવવાળું (હુકમ) મારૂં રૂપી શત્રુ-સૈન્ય હું જીત્યો.—૬

“ન કે જિન ! નિગૃહ્ણન્તિ, કામાલ્લયં વિન્ધ્વમોહિનમ્ ? ।

ત્વપ્યાશ્રિતે શુભોર્વક ! સદાઽઽનવ ! સુરાજિ તમ્ ” ॥ ૭ ॥

અર્થાત્—હે શુભ પરિણામવાળા (દેવ) ! હે ધીતરાજ ! ચારે બાજુથી સર્વદા સ્તુતિ કરાય છે જેની એવા હે (પરમેશ્વર) ! તારા જેવા સ્વામીને આશ્રય લીધે છતે વિશ્વને મોહિત કરનારા એવા તે કંદર્પ નામના ચોરને કોણ વશ કરી શકતા નથી !—૭

“મદં વર્ષયતે તત્ત્વ-મૃદતાઽઽશુ તથાઽઙ્ગિનામ્ ।

યથા પીતેશ ! ચૈતન્યા-સદા નવસુરાઽઽજિતમ્ ” ॥ ૮ ॥

અર્થાત્—હે નાથ ! જેમ ચૈતન્યનો નિરાસ કરનારી નવીન મહિમા પીધી છતી કલેશનો વિસ્તાર કરનારા મદને વધારે છે, તેમ તત્ત્વને વિષે-અજ્ઞાનતા જીવોના તેવા મદને સત્ત્વ વધારે છે.—૮

“કચટતપનતેજઃ ! પશ્ચુદ્ધુતૌ યત્

કચ ટતપસમાનઃ પ્રીહપાપૌષપદ્ધે ।

‘કચટતપકરસ્ત્વં દેવ ! રાગાદિવસ્તૂન

કચ-ટતપ-સુરૈન્દૈર્વ્યંન્યાપાદારવિન્ધઃ ” ॥ ૯ ॥

અર્થાત્—પંથ મુઠિ વડે લોચ કરવામાં સૂર્યના સમાન પ્રતાપવાળા હે દેવ ! જે માટે તું ઉચ પાપના સમૂહરૂપી કાઢવને (સૂકવી નાંખવામાં) સૂર્યસમાન, કેશ-કલાપ પ્રતિ શ્રીમ-સમાન તેમજ સૂર્ય, ચન્દ્ર, નૃપતિ તથા દેવેન્દ્રો વડે પૂજાવાળાં છે ચરણ-કમલો જેનાં એવા છે, તે માટે તું (અમારા) રાગાદિક ચોરાને બાંધી રાખ.—૯

“યંવં શ્રીજિનપુદ્ગલં શમરમારમ્યં વિશાલચ્છવિં

રાકાસોમસમાસ્યમુત્તમગુણં સસન્નનાકપ્રમુખ ।

‘સિંહં મન્મયમત્તદન્તિમથતે શ્રેયઃસરસ્સુ રવિ

યઃ સ્તૌતિ પ્રયતોઽન્તુતે સ મતિમાનત્યન્તહારિશ્રિયમ્ ” ॥ ૧૦ ॥

૧ આ તેમજ તેની પૂર્વેનું પદ પણ અત્ર આપવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે એ બે પદો આપવાથી આ સ્તોત્ર સંપૂર્ણ થાય છે. બીજું નવમા પદમાં જે ક, ચ, ટ, ત, પ એ પાંચ વર્ણના પાંચ આદ્ય અક્ષરોનો પ્રયોગ કર્યો છે તે મનોહરના મનને મોહિત કરે તેવા છે.

અર્થાત્—ઉપશમરૂપી લક્ષ્મી વડે રમણીય, વિશાળ કાન્તિવાળા, પૂર્ણિમાના ચન્દ્રસમાન વદનવાળા, ઉત્તમ ગુણોથી યુક્ત, વિદ્યમાન છે નમ્ર દેવલોકના નાથ જેને વિષે જોવા, કંઠર્પરૂપી ઉન્મત્ત કુંજરનો નાશ કરવામાં સિંહસમાન તેમજ કલ્યાણરૂપી સરોવરો પ્રતિ સૂર્યસમાન જોવા શ્રીભિનેશ્વરની જે પ્રયત્નશીલ (મનુષ્ય) સ્તુતિ કરે છે, તે બુદ્ધિશાળી (માનવ) અત્યંત મનોહર લક્ષ્મી લોભવે છે.—૧૦

જિનપ્રવચનપ્રણામ:—

સદા યતિગુરોરહો ! નમત માનવૈરશ્ચિંતં

મતં વરદમેનસા રહિતમાયતાભાવતઃ ।

સદાયતિ ગુરોરહો ન મતમાનવૈરં ચિતં

મતં વરદમેન સારહિતમાયતા ભાવતઃ ॥ ૫૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સદેતિ । ‘સદા’ સર્વકાલમ્ । ‘યતિગુરોઃ’ ગુરુઃ—તત્ત્વોપદેષ્ટા યતીનાં ગુરુર્જિન(સ્ત)સ્પ । ‘અહો’ इत्यामन्त्रणे । ‘નમત’ પ્રણમત । ‘માનવૈઃ’ નૃભિઃ । ‘અશ્ચિંતં’ પૂજિતમ્ । ‘મતં’ શાસનમ્ । ‘વરદં’ અભીષ્ટપદમ્ । ‘એનસા’ પાપેન । ‘રહિતં’ ત્યક્તમ્ । ‘આયતાભાવતઃ’ આયતા-વિસ્તીર્ણાં મા-છાયા વિદ્યતે यस્ય તસ્ય । ‘સદાયતિ’ સતી-શોભના આયતિઃ—પ્રમુતા यस્ય તત્ । ‘ગુરોઃ’ મહતઃ । ‘રહઃ’ રહસ્યભૂતમ્ । ‘ન’ इति प्रतिषेધे उत्तरेण सम्बध्यते । ‘મતમાન-વૈરં’ માનશ્ચ વૈરં ચ માનવૈરે, તે મતે यस્ય તત્ યજ્ઞ ભવતિ । ‘ચિતં’ સમ્બદ્ધમ્ । ‘મતં’ સર્વસ્વામિમેતમ્ । ‘વરદમેન’ પ્રધાનપ્રશ્નમેન । ‘સારહિતં’ સારં ચ તત્ હિતં ચ । ‘આયતા’ આગચ્છતા । ‘ભાવતઃ’ અનુરાગાત્ । યતિગુરોર્મતમાયતા વરદમેન ચિતં સદા ભાવતો નમતેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૫૧ ॥

અવચૂરિઃ

અહો લોકાઃ ! યતિગુરોઃ—સર્વજ્ઞસ્ય ભાવતો—ભવત્યા મતં-શાસનં નમત । સદા—સર્વકાલમ્ । કથં-મૂતમ્ ? । માનવૈઃ—માનુષૈરશ્ચિંતં—પૂજિતમ્ । વરં—અભીષ્ટાર્થં વદ્ધાતિ વરદમ્ । એનસા—પાપેન રહિતં—ત્યક્તમ્ । યતિગુરોઃ—કિંમૂતસ્ય ? । આયતાભાવતઃ—આયતા-વિપુલા મા અસ્થાસ્તીતિ મતપ્ । મતં—કિંમૂતમ્ ? । સદાયતિ સતી—શોભના આયતિ—આગામિકાલઃ પ્રમૂતા વા यस્ય તત્ । ગુરોરહંતો રહો—રહસ્યભૂતમ્ । ન મતે—અભીષ્ટે માનવૈરે यस્ય । ચિતં—વ્યાપ્તમ્ । કેન ? । વરદમેન—પ્રધાનોપશમેન । કિંમૂતેન ? । આયતા—આગચ્છતા । મતં—કથંમૂતમ્ ? । મતં સર્વસ્વામિમેતમ્ । સારં ચ તદ્વિતં ચ । યજ્ઞા સારં હિતં યસ્મિન્ ॥ ૫૧ ॥

અન્વયઃ

અહો (મહ્યાઃ)! માનવૈઃ અશ્વિતં, ઘર-વં, ઇર્નસા રહિતં, સદ્-આયાતિ, ગુરોઃ રહઃ, ન મત-માન-વૈરં, આયતા ઘર-દમેન ચિત્તં, મતં, સાર-હિતં આયત-આમાયતઃ યતિ-ગુરોઃ મતં ભાવતઃ સદા નમત્ ।

શબ્દાર્થ

ગુરુ=શુર, આચાર્ય.

યતિગુરોઃ=મુનિઓના શુરના.

નમત (પાં નમ્)=તમે નમસ્કાર કરો.

માનવૈઃ (મૂં માનવ)=મનુષ્યો વડે.

શ્વિતં (મૂં અશ્વિત)=પૂજિત.

ઘરવં (મૂં ઘરદ)=વરદાનને દેનારા.

ઇર્નસા (મૂં ઇર્નસ)=પાપથી.

રહિતં (મૂં રહિત)=રહિત, વિનાનું.

આયતામાયતઃ=વિસ્તીર્ણ પ્રકાશયુક્ત.

આયાતિ=(૧)આગામિકાલ; (૨) પ્રભાવ.

સદાયાતિ=(૧) સારો છે આગામિકાલ જેનો એવા; (૨) પ્રશસ્ત છે પ્રભાવ જેનો એવા.

ગુરોઃ (મૂં ગુરુ)=શુરના.

રહઃ (મૂં રહસ)=રહસ્ય.

વૈર=દુશ્મનાવટ, શત્રુભાવ.

મતમાનવૈરં=સંમત છે અભિમાન અને શત્રુતા જેને એવા.

ચિત્તં (મૂં ચિત્ત)=ચાપ્ત.

ઘરદમેન=ઉત્કૃષ્ટ ઉપશમ વડે.

સારહિતં=(૧) કલ્યાણકારી છે સાર જેનો એવા; (૨) સારભૂત અને હિતકારી.

આયતા (મૂં આયત્)=આવતા.

માયતઃ=ભાવપૂર્વક.

શ્લોકાર્થ

જિન-પ્રવચનને પ્રણામ—

“ મનુષ્યોથી પૂજિત, વરદાનને દેનારા તથા પાપ-રહિત, તેમજ સારો છે આગામિકાલ (ભવિષ્યકાલ) જેનો એવા [અથવા પ્રશસ્ત છે પ્રભાવ જેનો એવા] તથા શુર (તીર્થંકર)ના રહસ્યભૂત એવા, વળી માન્ય નથી માન અને દુશ્મનાવટ જેને એવા, અને વળી આવતા (અર્થાત્ વૃદ્ધિ પામતા એવા) ઉત્કૃષ્ટ ઉપશમ વડે યાપ્ત તથા (સર્વ જીવોને) સંમત, તેમજ કલ્યાણકારી છે સાર (ભાવાર્થ) જેનો એવા [અથવા સારભૂત અને હિતકારી એવા] વિસ્તીર્ણ પ્રભાવયુક્ત એવા મુનિઓના શુરના (અર્થાત્ સર્વજ્ઞ-પ્રરૂપિત) સિદ્ધાંતને અહો (અભ્ય-જનો)! તમે ભાવપૂર્વક નમન કરો.”—૫૧

શ્રીરોહિણ્યૈ વિનતિઃ—

પ્રમાજિ તન્નુતામલં પરમચાપલા રોહિણી

સુધાવસુરમીમના મયિ સમાક્ષમાલેહિતમ્ ।

પ્રમાજિતન્નુતામલં પરમચાપલારોહિણી

સુધાવસુરમીમનામયિસમા ક્ષમાલે હિતમ્ ॥ ૫૨ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા

પ્રમાજીતિ । ‘પ્રમાજિ’ પ્રમજત્ત્વે પ્રમાજ્ તસ્મિન્ । ‘તનુતામ્’ તનોતુ । ‘અલં’ અત્યર્થમ્ । ‘પરં’ પ્રકૃષ્ટમ્ । ‘અચાપલા’ ચપલત્વેન હીના । ‘રોહિણી’ રોહિણ્યાભ્યા । ‘સુધાવસુઃ’ સુધા-પ્રાસાદાનાં લેપદ્રવ્યં તદ્વદ્ વસુઃ-તેજો યસ્યાઃ સા, અથવા સુધા-અમૃતં સૈવ વસુ-દ્રવ્યં યસ્યાઃ સા । ‘અમીમનાઃ’ મીઃ-મયં તત્ર મનો યસ્યાઃ સા, ન મીમનાઃ અમીમનાઃ । ‘મયિ’ મદ્વિષયે । ‘સમાસમાલા’ સહ મયા-પ્રમયા સમા-સદીપ્તિઃ અક્ષમાલા યસ્યાઃ સા । ‘ઈહિતં’ સમીહિતમ્ । ‘પ્રમાજિતનુતા’ પ્રમાજિતૈઃ-તેજસ્તિરસ્કૃતૈર્નુતા-સ્તુતા । ‘અમલં’ અત્વધમ્ । ‘પરમચાપલા’ પરમં-પ્રધાનં ચાપં-ધનુર્ભૂતિ યા સા । ‘આરોહિણી’ અવશ્ય-મારોહ્યતિ યા સા । અયમાવશ્યકો ગિનિઃ । ‘સુધાવસુરમી’ સુધાવા-સદ્ગેયા યા સુરમી-ગૌસ્તામ્ । ગિનિસમ્બન્ધાદત્ર ‘ન નિષ્ઠાદિપુ’ ઇતિ પઠીપતિવેષઃ । ‘અનામયિસમા’ ન આમયિની-રોગિણી સમા-સંસદ્ યસ્યાઃ સા ‘ક્ષમાલે’ ક્ષમા-ક્ષાન્તિસ્તાં ભાતિ યઃ સ તસ્મિન્ । ‘હિતં’ સુલ્લોદર્કમ્ । સુધાવસુરમીમારોહિણી રોહિણી પ્રમાજિ ક્ષમાલે મયિ પરં હિતં તનુતામલમિત્યન્વયઃ ॥ ૫૨ ॥

અવચૂરિઃ

રોહિણી દેવી મયિ વિષયે ઈહિતમમલં-અનવયં હિતં-શુભોદર્કં તનુતાં-કુસ્તામ્ । મયિ કથંભૂતે । પ્રમાજિ-પ્રકરણેન મજત્ત્વે ઇતિ તત્ત્વીયે । અલ-અત્યર્થમ્ । પરં-પ્રકૃષ્ટમ્ । દેવી કિંવિશિષ્ટા । અચાપલા-ચાપરૂપસુતા । સુધા-પ્રાસાદલેપનદ્રવ્યં તદ્વદ્ વસુ-તેજો યસ્યાઃ । યદ્વા અમૃતમેવાદ્રવ્યં યસ્યાઃ । ન મીઃ-મયં મનાસિ યસ્યાઃ સા અમીમનાઃ । સમા-સકાન્તિકા અક્ષમાલા યસ્યાઃ । પ્રમાજિતૈઃ-તેજસ્તિરસ્કૃતૈઃ નુતા-સ્તુતા । પરમં ચાપં-ધનુર્ભૂતિતિ । આરોહણશીલા । કામ્ । સુધુ ધાવતીતિ સુધાવા-સુધેગા યા સુરમી-ગૌસ્તામ્ । અનામયિની-નીરોગા સમા યસ્યાઃ સા । ક્ષમાં ભાતીતિ ક્ષમાલે મયિ ॥ ૫૨ ॥

અન્વયઃ

અલં અ-ચાપલા, સુધા-વસુઃ, અ-મી-મનાઃ સહ-મા-અક્ષમાલા, પ્રમા-અજિત-નુતા, પરમ-ચાપલા, સુ-ધાવ-સુરમી આરોહિણી, અન્-આમયિન્-સમા રોહિણી પ્રમાજિ ક્ષમાલે મયિ પરં ઈહિતં અમલં હિતં તનુતામ્ ।

શબ્દાર્થ

પ્રમાજિ (મૂં પ્રમાજ્)=અતિશય બળનશીલ.
તનુતામ્ (ધાં તન્)=હલે, વિસ્તારે.
પરં (મૂં પર)=ઉચ્છ્રેષ્ઠ.
ચાપલ=ચપળતા, ચંચળતા.
અચાપલા (મૂં અચાપલા)=અચપલતા-રહિત.
રોહિણી=રોહિણી (દેવી).

સુધા=(૧) ચૂનો; (૨) અમૃત.
વસુ=(૧) કાન્તિ, (૨) દ્રવ્ય.
સુધાવસુ=(૧) ચૂનાના સમાન કાન્તિ ધેની એવી; (૨) અમૃત છે દ્રવ્ય જેનું એવી.
અમીમનાઃ=નિર્લય છે મન જેનું એવી.
મયિ (મૂં અમદ્)=મારા વિષે.

સમાક્ષમાલા=દેદીપ્યમાન છે જપમાલા જેની
એવી.

ઈંહિતં (મૂં ઈંહિત)=વાંછિત.

પ્રમા=તેજ.

નુત (ધાં નુ)=સ્તુતિ કરાયેલી.

પ્રમાજિતનુતા=પ્રભા વડે પરાસ્ત થયેલાઓથી
સ્તવાયેલી.

અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મલ

વાપ=ધનુષ્ય.

લા=અહણુ કરવું.

પરમવાપલા=સર્વોત્તમ ધનુષ્યને અહણુ કરનારી.

આરોહિણી=આરોહણુ કરનારી.

ધાવ=વેગ.

સુધાવસુરર્મા=અતિશય વેગવાળી ગાયને.

આમયિન=રોગી.

અનામયિન=રોગ-રહિત, નીરોગી.

અનામયિસમા=રોગ-રહિત છે સભા જેની એવી

ક્ષમાલે (મૂં ક્ષમાલ)=ક્ષમાવંત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીરોહિણી દેવીની પ્રાર્થના—

“અપલતાથી તદ્દન રહિત એવી, વળી સુધા જેવી કાન્તિ છે જેની એવી [અથવા અમૃત છે દ્રવ્ય જેનું એવી], તથા નિર્ભય મનવાળી, દેદીપ્યમાન જપ-માલાથી યુક્ત, (નિજ) પ્રભા વડે પરાસ્ત કરેલાઓથી સ્તુતિ કરાયેલી એવી, સર્વોત્તમ ધનુષ્યને અહણુ કરનારી, અતિશય વેગવાળી એવી ગાયના ઉપર સ્વાર થનારી, તેમજ વળી રોગ-રહિત છે સભા જેની એવી રોહિણી (દેવી) પ્રકૃષ્ટપણે ભજનશીલ તથા ક્ષમાવંત એવા આરે વિશે ઉત્કૃષ્ટ તથા નિર્મલ એવા હિતને વિસ્તારે (અર્થાત્ માફ કલ્યાણુ કરે).”—પર

રૂપટીકરણ

રોહિણી દેવીના સંબંધી વિચાર—

સોળમા પદ્યમાં આપણે આ વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ વિચારી ગયા છીએ. એટલે એ વિશે ફરીથી ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર રહેતી નથી, પરંતુ કવિરાજે આ પ્રમાણે ફરીથી એ વિદ્યા-દેવીની કેમ સ્તુતિ કરી છે તે સમજી શકાતું નથી. આ સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિકાના ૬૪ મા પદ્યનું રૂપટીકરણ.

१४ श्रीअनन्ताजिनस्तुतयः

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

सकलघौतसहासनमेरव—

स्तव दिशन्त्वभिपेकजलप्लवाः ।

मतमनन्तजितः स्नपितोल्लसत्—

सकलघौतसहासनमेरवः ॥ ५३ ॥

—द्रुतविलम्बितम्

टीका

सकलेति । 'सकलघौतसहासनमेरवः' सकलाः—समस्ताः घौताः—क्षालिताः सहासाः—सविकासाः नमेरवो—वृक्षविशेषाः येस्ते । 'तव' भवतः । 'दिशन्तु' ददतु । 'अभिपेकजल-प्लवाः' स्नानसलिलौघाः । 'मतं' अभिप्रेतम् । 'अनन्तजितः' अनन्तजिघ्रान्नः । 'स्नपितोल्लसत्सकलघौतसहासनमेरवः' सहासनेन स्नात्रपीठेन—असनैर्वा—वृक्षविशेषैर्वर्तत इति सहासनः, स्नपितः—प्लावितः उल्लसन्—शोभमानः सकलघौतः—सहेमा सहासनो मेरुयैस्ते, अथवा उल्लसत् सकलघौतं—सहेम (सहं) आरोहसमं आसनं यस्मिन् स तथा स चासौ मेरुश्च स्नपित उल्लसन् सकलघौतसहासनो मेरुयैस्ते । अनन्तजितोऽभिपेकजलप्लवाः तव मतं दिशन्तु इति सम्बन्धः ॥ ५३ ॥

अवचूरिः

सकलाः—समस्ता घौताः—क्षालिताः सहासाः—सविकासा नमेरवो—वृक्षविशेषा येस्ते । मतं—अभिप्रेतम् । हे अनन्तजिन ॥ चतुर्विंशत्य तीर्थकृतो ह्ये नाम्नी—अनन्तः अनन्तजिघ्र । सहासनेन—स्नानपीठेन असनैर्वा वृक्षविशेषैर्वर्तते ततः स्नपितः—स्नानं कारितः उल्लसन्—शोभमानः सकलघौतः—सहेमा सहासनो मेरुयैस्ते । यद्वा सकलघौतं—ससुवर्णं सहं—समर्थं दृढमासनं यस्मिन् । ततः स्नपित उल्लसन् सकलघौतसहासनमेरुयैस्ते । हे अनन्तजित् । तव स्नानजलप्रवाहा मतं—हितं दिशन्त्विति संबन्धः ॥ ५३ ॥

अन्वयः

अनन्तजितः सकल-घौत-सहास-नमेरवः, स्नपित-उल्लसत्-सकलघौत-सह-आसन (अथवा असन)—मेरवः अभिपेक-जल-प्लवाः तव मतं विशन्तु ।

શીખદાર્થ

ઘૌત (ઘાં ઘાવ)=પ્રક્ષાલિત.

હાસ=વિકાસ.

સહાસ=વિકસ્વર.

સકલઘૌતસહાસનમેરવઃ=પ્રક્ષાલન કર્યું છે સ-
મસ્ત વિકસ્વર નમેરૂ વૃક્ષોનું જેણે એવા.

દિશન્તુ (ઘાં દિશ)=અર્પો.

અમિષેક=અભિષેક.

પ્લવ=પ્રવાહ.

અમિષેકજલપ્લવાઃ=અભિષેકના જલ-પ્રવાહો.

મતં (મૂં મત)=અભીષ્ટ, હિત.

અનન્તજિતઃ (મૂં અનન્તજિત)=અનંતજિત-
ના, અનંતનાથના.

સ્નપિત (ઘાં સ્ના)=સ્નાન કરાવેલ.

ઊહસવ (ઘાં હસ)=દેહીપ્રમાન.

કલઘૌત=સુવર્ણ.

સહ=(૧) સહિત; (૨) દૃઢ.

આસન=સ્નાન-પીઠ.

અસન=વૃક્ષ-વિશેષ.

સ્નાપતોહસત્સકલઘૌતસહાસનમેરવઃ=(૧)

સ્નાન કરાવ્યું છે દેહીપ્રમાન તેમજ કન-

કમય એવા તથા સ્નાન-પીઠ સહિત

એવા મેરૂને જેણે એવા, (૨) સ્નાન

કરાવ્યું છે દેહીપ્રમાન તથા કનકમય

તેમજ દૃઢ એવા અસન વૃક્ષથી યુક્ત

મેરૂને જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

“ પ્રક્ષાલન કર્યું છે (પુષ્પાદિકાથી) વિકસિત એવા સમસ્ત નમેરૂ (વૃક્ષો)નું જેણે
એવા, તેમજ સ્નાન કરાવ્યું છે દેહીપ્રમાન તેમજ કનકમય તથા વર્ણી સ્નાન-પીઠ સહિત
[અથવા અસન (નામક વૃક્ષ-વિશેષ) સહિત] એવા મેરૂનું જેણે એવા [અથવા દેહીપ્ર-
માન, સુવર્ણમય અને દૃઢ એવું આસન છે જેને વિષે એવા મેરૂને સ્નાન કરાવ્યું છે જેણે
એવા] અનંતજિતના અભિષેકના જલ-પ્રવાહો (હિ સંઘ) તને મનોવાંછિત અર્પો. ”—૫૩

સ્પષ્ટીકરણ

અનંતનાથ-ચરિત્ર—

અનંતનાથ એ જૈનોના ઔદમા તીર્થંકર છે. એમનું બીજું નામ અનંતજિત પણ છે.^૧
તેઓ સિંહસેન રાજા અને સુયશા રાણીના પુત્ર થતા હતા. તેમનો જન્મ અયોધ્યા નગરીમાં
થયો હતો. તેમના સુવર્ણવર્ણી શરીરના ઉપર સિંચાણનું લાંછન હતું અને તેમની ઊંચાઈ પચાસ
ધનુષ્ય જેટલી હતી. ત્રીસ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ નિરાળાઈ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા.

પદ્ય-અમત્કાર—

આપણે જોઈ ગયા તેમ કવિરાજે પ્રથમ તો એકથી સોળ તેમજ એકવીસથી અડતાળીસ
સુધીનાં પદ્યો દ્વારા દ્વિતીય અને અતુર્ય ચરણોની સમાનતારૂપી અમત્કૃતિનો આબેહુળ ચિતાર

આપી પોતાની વિદ્વન્તા પ્રકટ કરી છે. વિશેષમાં તેમણે સત્તરથી વીસ સુધીના પદોમાં અનેરા યમકનો સ્વાદ અખાડી પોતાનું કવિ-ચાતુર્ય અરિતાર્થ કરી બતાવ્યું છે. આટલેથી બાકી તેઓ ધરાયા ન હોય તેમ ઝોગણપચાસથી બાવન સુધીના પદોમાં તો દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા-રૂપી ચમત્કાર પ્રદર્શિત કરવા ઉપરાંત પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોની પણ તથાવિધ સમાનતા બાળવી શખી તેમણે ચતુરોના ચિત્તને પણ આશ્ચર્યકિત કર્યા છે. આટલી આટલી પ્રતિભાનું પ્રદર્શન ભરવા છતાંયે તેમણે હજી કંઈક ન્યૂનતા લાગી હશે; તેથી પ્રથમ અને ચતુર્થ ચરણો પણ યમકથી ભરપૂર તેઓ રચી શકે છે એમ પોતાનો વિશ્વ-કંઠ વગાડવાની ખાતરજ ન હોય તેમ તેમણે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં શ્લોકવિલમ્બિત વૃત્તમાં રચેલાં ત્રણ પદો તથાવિધ ચમત્કૃતિથી અંકિત કર્યા છે.

जिनसमुदायस्य विज्ञप्तिः—

मम रतामरसेवित ! ते क्षण—

प्रद ! निहन्तु जिनेन्द्रकदम्बक ! ।

‘वरद !’ पादयुगं गतमज्ञताम्

अमरतामरसे विततेक्षण ! ॥ ५४ ॥

—કૃતં

टीका

મમેતિ । ‘મમ’ હિતિ મમ સમ્બન્ધિનીમ્ । ‘રતામરસેવિત !’ રતાઃ—સકલચિત્તા યે અમરાસ્તૈઃ સેવિત ! । ‘તે’ તવ । ‘ક્ષણપ્રદ !’ ઉત્સવદાયક ! । ‘નિહન્તુ’ નાશયતુ । ‘જિનેન્દ્રકદમ્બક !’ તીર્થવૃન્દ ! । ‘વરદ !’ વાચ્છિતપ્રદ ! । ‘પાદયુગં’ ચરણદ્વયમ્ । ‘ગતં’ યાતમ્ । ‘અજ્ઞતાં’ મૃદત્વમ્ । અમર-તામરસે’ અમરાણાં સમ્બન્ધિનિ તામરસે । જાતિનિર્દેશાત્ વહુષ્વપિ એકત્વમ્ । ‘વિતતેક્ષણ !’ વિશાલલોચન ! । હે જિનેન્દ્રકદમ્બક ! ‘અમરતામરસે ગતં તે પાદયુગં અજ્ઞતાં મમ નિહન્તુ’ હિતિ યોગઃ ॥ ૫૪ ॥

अवचूरिः

હે જિનેન્દ્રપટલ ! તે—તવ પાદયુગં મમાજ્ઞતાં-જાઢ્યં નિહન્તુ । રતાઃ—સકલચિત્તા યે અમરાસ્તૈઃ સેવિત ! । હે ક્ષણપ્રદ ! ઉત્સવદાયક ! । ધરં દદાતીતિ વરદ । પાદયુગં કિંમૂતમ્ । ગતં—પ્રાપ્તમ્ । ક્ષ ! । અમરતામરસે—સુરકૃતનવકમેલેણુ । જાતિત્વાદેકચવનમ્ । ‘વિતતે-વિસ્તીર્ણં’ લોચને યસ્ય તસ્ય સંવોધનમ્ ॥ ૫૪ ॥

अन्वयः

(હે) રત-અમર-સેવિત ! ક્ષણ-પ્રદ ! વર-વ ! વિતત-ઈક્ષણ ! જિન-દ્રન્દ્ર-કદમ્બક અમર-તામરસે ગતં તે પાદ-યુગં મમ અજ્ઞતાં નિહન્તુ ।

રત (ધાં રમ)=આસક્ત,
 સેવિત (ધાં સેવ)=સેવા કરાયેલ.
 રતામરસેવિત ! =આસક્ત યુરો વડે સેવા કરા-
 યેલ । (સં૦)
 ક્ષણ=ઉત્સવ.
 ક્ષણપ્રવ ! =હે ઉત્સવ-દાયક !
 નિહન્તુ (ધાં હન્)=નષ્ટ કરે.
 જિનેન્દ્રકલ્મ્બક ! =હે જિનવરોના સમૂહ !

વરદ ! =હે અલીપ્તને અર્પણ કરનાર !
 ગતં (ધાં ગમ)=પ્રાપ્ત થયેલ.
 અજ્ઞતાં (મૂં અજ્ઞતા)=ભૂર્ણતાને.
 અમરતામરસે=દેવકૃત કમલને વિષે.
 ર્ક્ષણ=લોચન, નેત્ર.
 વિતતેક્ષણ ! =વિસ્તીર્ણ છે લોચન જેના
 એવા ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહને વિજ્ઞપ્તિ—

“ (હે સદ્ભક્તિને વિષે) આસક્ત (ચિત્તવાળા) દેવો વડે સેવા કરાયેલા (જિન-સમૂહ) ! હે ઉત્સવ-દાયક ! હે અલીપ્ત (અર્થ) ને અર્પણ કરનારા ! હે વિસ્તીર્ણ લોચનવાળા ! હે જિનવરોના સમૂહ ! દેવકૃત (સુવર્ણમય નવ) કમલોને વિષે રહેલું એવું તારું (અર્થાત્ જિનેન્દ્ર-વર્ણન) ચરણ-યુગલ મારી ભૂર્ણતાને નષ્ટ કરે. ”—૫૪

સ્પષ્ટીકરણ

‘અજ્ઞાન—

અજ્ઞાન કહો કે મિથ્યા જ્ઞાન કહો કે અવિદ્યા કહો એજ સંસારનું મૂળ છે, સર્વ ઉપાધિઓનું કારણ છે અને ટુંકમાં કહીએ તો તે અનેક આપત્તિઓની આમંત્રણ-પત્રિકા છે. આ અજ્ઞાનના પ્રભાવથી હરેક જીવ ઓછે વસ્તુ અંશે વાકેફાર હોવાથી તે સંબંધમાં અત્ર વધુ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. પરંતુ એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ સમજાય છે કે અજ્ઞાનનો આત્મનિષ્ઠ અંત આણનાર પ્રાણી સમગ્ર સુખ-સામ્રાજ્યનો સ્વામી બને છે અને અખણ પ્રજ્ઞાપુર પણ તેવા સર્વજ્ઞ સ્વામીની સુખેથી સેવા સ્વીકારે છે. આ સબધમાં શ્રી પદ્માનંદ કવિએ રચેલું નિમ્ન-લિખિત પદ્ય વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

“ ક્રોધાણુપચતુષ્કપાયચરણો વ્યામોહહસ્તઃ સલે !
 રાગદ્વેપનિશાતર્કધંશનો દુર્વારમારોદુરઃ ।

સજ્ઞાનાકુશકોશલેન સ મહામિથ્યાત્વદુગ્ધિપો
 નીતો ચેન વશં વશીકૃતમિદં તેનૈવ વિશ્વત્રયમ્ ॥ ”—શાર્દૂલ૦

—વૈરાગ્ય-શતક, પંથક ૨૫

૧ ‘અજ્ઞાન અને તેનાથી થતી અવનતિ’ એ વિષયના સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનનાનંદ-સ્તુતિ (૫૦ ૨૧-૨૨).

અર્થાત્—હે મિત્ર ! દોષ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર ઉશ્કેરણ કષાયોરૂપી ચરણવાળો, વ્યાપ્તોરૂપી સંદેશવાળો, રાગ અને દ્વેષરૂપી એ તીક્ષ્ણ અને લાંબા હંતચૂળવાળો તેમજ 'દુર્લભન મદન વડે વ્યાપ્ત એવા મહામિથ્યાત્વરૂપી દુષ્ટ દ્વિપને (હાથીને) જેણે સમ્યગ્-જ્ઞાનરૂપી અંકુશની નિપુણતા વડે વશ કર્યો છે, તેણેજ આ ત્રેલોક્યને વશ કર્યું છે.

આગમ-સ્તુતિ:—

પરમતાપદમાનસજન્મનઃ—

પ્રિયપદં ભવતો ભવતોઽવતાત્ ।

જિનપતેર્મતમસ્તજગન્નયી—

પરમતાપદમાનસજન્મનઃ ॥ ૫૫ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

પરમતેતિ । 'પરમતાપદ' પરમતાનાં-વિપક્ષાગમનાં આપદેતુત્વાત્ આપદ-વ્યસનમ્ । 'અમાનસજન્મનઃપ્રિયપદં' અમાનાનિ-અપ્રમાણાનિ સજન્તિ-સમ્બધ્યમાનાનિ મનઃપ્રિયાણિ-હૃદયાહ્લાદીનિ પદાનિ-સુપ્તિહન્તાનિ યત્ર તત્ । 'ભવતઃ' યુષ્માન્ । 'ભવતઃ' સંસારાત્ । 'અવતાત્' રક્ષતુ । 'જિનપતેઃ' અર્હતઃ । 'મતમ્' આગમઃ । 'અસ્તજગત્ત્રયીપરમતાપદમાનસ-જન્મનઃ' અસ્તઃ-ક્ષિપ્તો જગત્ત્રય્યાઃ-જગત્ત્રિતયસ્ય પરમતાપદઃ-પ્રકૃષ્ટસન્તાપદાયી માનસ-જન્મા-મનોભવો યેન તસ્ય ॥ ૫૫ ॥

અવચૂરિઃ

હે મહ્યલોકાઃ । જિનેન્દ્રમતં મત્રતો-યુષ્માન્ અવતઃ-સંસારાત્ અવતાત્-રક્ષતાત્ । કિંવિશિષ્ટમ્ ? પરમતાનાં-ત્રૌદ્ધાદિશાસનાનામાપદાં હેતુત્વાદાપદ-વ્યસનમ્ । અમાનાનિ-અસંખ્યાનિ સજન્તિ-સંબધ્ય-માનાનિ મન પ્રિયાણિ-ચિત્તપ્રીતિકરાણિ પદાનિ-સ્વાધન્તાનિ યસ્મિન્સ્તત્ । જિનપતેઃ કથંમૂતસ્ય ? । અસ્તો-ધ્વસ્તો જગથ્રવ્યાઃ પરમતાપદો-મહાસંતાપકારી માનસજન્મા-કામો યેન તસ્ય ॥ ૫૫ ॥

અન્વયઃ

અસ્ત-જગત્-ત્રયી-પરમ-તાપદ-માનસ-જન્મનઃ જિન-પતેઃ પર-મત-આપદ, અ-માન-સજત્-મનસ્-પ્રિય-પદં મતં ભવતઃ ભવતઃ અવતાત્ ।

निर्वाणकलिकायाम्—

“अच्छुभां तडिठ्ठां तुग्गयादना चतुर्मुजां यद्दवाणयुतदक्षिणकरां
गेटराण्युतयामकरां चेति ।”

શબ્દાર્થ

પરમતાપદ્મ=અન્યના સિદ્ધાન્તોને (દર્શનોને)

આપત્તિરૂપ.

અમાન=સંખ્યા-રહિત, અસંખ્ય.

સજત્ (ધાં સજ)=સંગતિ કરનારા, સંબંધ
ધરાવનારા.

પ્રિય=આહેલા, વહ્લાલા.

પદ્મ=પદ, વાક્યનો એક ભાગ.

અમાનસજન્મનઃપ્રિયપદ્મ=અગણિત છે (પર-
સ્પર) સંગત તેમજ મનોરંજક પદો
જેને વિષે એવા.

મવતઃ (મૂં મવત્)=આપને, તમને.

મવતઃ (મૂં મવ)=ભવથી, સંસારથી.

અવતાત્ (ઘાં અવ)=રક્ષણ કરે.

જિનપતે=જિનપતિના, તીર્થકરના.

ત્રયી=ત્રણનો સમૂહ.

પરમ=અત્યંત.

માનસ=મન.

જન્મન=જન્મ.

માનસજન્મન=કામદેવ.

અસ્તજગદ્ત્રયીપરમતાપદ્મમાનસજન્મનઃ=

પરાસ્ત કર્યો છે ત્રેલોક્યને અત્યંત

સંતાપનાર એવા કામદેવને જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

આગમની સ્તુતિ—

“ પરાસ્ત કર્યો છે ત્રેલોક્યને સંતાપ કરનારા એવા કામદેવને જેણે એવા જિનેશ્વરનો,
(પૌષ્ઠ વિગેરે) અન્ય દર્શનોને (તેનું ખંડન કરનાર હોવાથી) આપત્તિરૂપ, તેમજ વળી
અગણિત છે (પરસ્પર) સંગત તેમજ પંડિતોના ચિત્તનું રંજન કરનારા એવા પદો જેને
વિષે એવો (જૈન) સિદ્ધાંત (હે ભગ્યો !) તમારે (સંસાર-જામણરૂપી) ભવથી રક્ષણ
કરે, ”—૫૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

પદ્યમાં પદ્યમાં દર્શાવેલી ચમત્કૃતિ ઉપરાંત આ પદ્યમાં જે ‘મવતઃ’ શબ્દના બે અર્થો
ધાય છે, તે તેની વિશેષતા સૂચવે છે.

શ્રીઅચ્યુતાયાઃ સ્તુતિઃ—

રસિતમુચ્ચતુરં ગમનાય કં

દિશતુ કાચ્ચનકાન્તિરિતાઽચ્યુતા ।

ધૃતધનુઃફલકાસિશરા કૌરે—

રસિતમુચ્ચતુરં ગમનાયકમ્ ॥ ૫૬ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા

રસિતેતિ । ‘રસિતં’ શબ્દાપિતમ્ । ‘ઉત્’ માવલ્યેન । ‘ચતુરં’ ગૃહોત્તશિક્ષમ્ । અથવા રસિતે મુદ્ ચસ્ય સ રસિતમુદ્ સ ચાસૌ ચતુરથ તમ્ । ‘ગમનાય’ ગત્યર્થમ્ । ‘કં’ સુલ્લમ્ । ‘દિશતુ’ પ્રયચ્છતુ । ‘કાચ્ચનકાન્તિઃ’ કાર્ત્તસ્વરચુતિઃ । ‘ઈતા’ ગતા । ‘અચ્યુતા’ અચ્છુતા । ‘ધૃતધનુઃ-ફલકાસિશરા’ ધનુશ્ચ ફલકં ચ અસિશ્ચ શરશ્ચ તે ધૃતા યયા સા । ‘કરૈઃ’ પાણિભિઃ । ‘અસિતં’ નીલમ્ । ‘ઉચ્ચતુરઙ્ગમનાયકં’ ઉચ્ચઃ-માંયુઃ યસ્તુરઙ્ગમનાયકઃ-તુરઙ્ગમમકાન્ઠઃ તમ્ । ઉચ્ચતુરઙ્ગમનાયકં ઇતા અચ્યુતા કં દિશતુ ઇતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૫૬ ॥

અવચૂરિઃ

અચ્યુતા-અલુ (ચ્હુ ?)તા દેવી કં-સુલ્લં વેયાત્ । કયંમૂતા ! । ઇતા-પ્રાપ્તા । કમ્ ? । ઉચ્ચતુરઙ્ગમનાયકં-તુદ્ગામ્વમકાન્ઠમ્ । કિંવિશિષ્ટમ્ ? । રસિતં-શબ્દાયમાનમ્ । ઉત્-માવલ્યેન ચતુરં-વક્ષમ્ । અસિતં-નીલવર્ણમ્ । યદ્વા રસિતે-મુદ્-પ્રમોદો યસ્ય સ ચાસૌ ચતુરથ તમ્ । ગમનાય-ગત્યર્થમ્ । દેવી કયંમૂતા ! કાચ્ચનયત્ કાન્તિર્યસ્યાઃ સા । કરૈઃ-શયૈર્ધૃતા પાપાવરણલદ્ધવાણા યયા સા ॥ ૫૬ ॥

અન્વયઃ

ગમનાય રસિતં, અસિતં, ઉદ્-ચતુરં (રસિત-મુદ્-ચતુરં ચતુરં વા), ઉચ્ચ-તુરઙ્ગમ-નાયકં ઇતા, કાચ્ચન-કાન્તિઃ, કરૈઃ ધૃત-ધનુષ્-ફલક-અસિ-શરા (રસિત-મુદ્) અચ્યુતા કં વિશતુ ।

શબ્દાર્થ

રસિતં (મૂં રસિત) = શબ્દાયમાન, હેખારવ કરનારા.

ચતુર = ચતુર.

ઉચ્ચતુરં = અત્યંત ચતુર.

રસિત = ધ્વનિ.

રસિતમુદ્ = ધ્વનિને વિષે હર્ષવાળી.

ચતુરં (મૂં ચતુર) = ચાલાક.

રસિતમુદ્ચતુરં = રસિતને વિષે હર્ષ છે જેને એવા તેમજ ચતુર.

ગમનાય (મૂં ગમન) = ગતિ અર્થે.

કં (મૂં ક) = મુખને.

વિશતુ (પાં વિશ્) = અર્પે.

કાચ્ચન = સુવર્ણ, સોનું.

કાન્તિ = પ્રભા, તેજ.

કાચ્ચનકાન્તિઃ = સુવર્ણસમાન પ્રભા છે જેની એવી.

ઇતા (મૂં ઇત) = પ્રાપ્ત થયેલી.

અચ્યુતા = અચ્યુતા (દેવી.)

ફલક = ઢાલ.

અસિ = ખડ્ગ, તરવાર.

શર = બાણ.

ધૃતધનુઃ-ફલકાસિશરા = ધારણ કર્યા છે ધનુષ્ય, ફલક, તરવાર તેમજ બાણોને જેણે એવી.

અસિતં (મૂં અસિત) = કૃષ્ણવર્ણી.

ઉચ્ચ = ઉચ્ચ, ઊંચો.

તુરઙ્ગમ = અશ્વ, ઘોડો.

નાયક = મુખ્ય.

ઉચ્ચતુરઙ્ગમનાયકં = ઉચ્ચ અશ્વરાજને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅચ્યુતા દેવીની સ્તુતિ—

“ (હેપારવરૂપી) શબ્દ કરનારા તથા સ્થાપવર્ણી તેમજ ગતિ કરવામાં અત્યંત ચતુર [અથવા હેપારવને વિષે પ્રીતિ છે જેને એવા તેમજ ચતુર] એવા ઉચ્ચ અશ્વરાજ ઉપર સ્વાર થયેલી, તેમજ કનકના જેવી કાન્તિ છે જેની એવી તથા વળી હસ્તો વડે ધારણ કર્યા છે ધનુષ્ય, ઢાલ તરવાર તેમજ ખાણે જેણે એવી (તથા ધ્વનિને વિષે પ્રીતિવાળી એવી) અચ્યુતા (દેવી) સુખ અર્પે. ”—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

અચ્યુતા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ અચ્યુતા દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. તેના હાથમાં ધનુષ્ય, ખાણ, ખડગ અને ઢાલ એ ચાર આયુધો છે. વિશેષમાં એને અશ્વનું વાહન છે. આ દેવીનું બીજું નામ અચ્છુમ્ભિકા (અચ્છુમા) હોવું જોઈએ એમ લાગે છે અને તેમ હોય તો તે પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનું સ્વરૂપ આચાર-દિનકર પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

“ સઘ્યપાણિષ્ટતકાર્મુકસ્ફરાન્યસ્કુરદ્વિશિલસજ્જધારિણી ।

વિદ્યદામતનુરશ્વવાહનાઽચ્છુમ્ભિકા મગધતી વદાત શશ્ ॥ ”

—પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તપા અચ્છુતાં તદ્વિદ્યાં તુરગવાહનાં ચતુર્મુજાં સજ્જધાણયુતદક્ષિણકરાં ધનુર્લેટકાન્વિતવામહસ્તાં ચેતિ ”
અર્થાત્ અચ્છુતા દેવીનો વર્ણ વીજળીના જેવો છે અને ઘોડો એ એનું વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેમાં તે જમણા બે હાથમાં ખડગ અને ખાણ રાખે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં ધનુષ્ય અને ખેટક ધારણ કરે છે.

૧૫ શ્રીધર્મજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીધર્મનાથાય પ્રણામઃ—

નમઃ શ્રીધર્મ ! નિષ્કર્મો—દયાય મહિતાયતે ! !

મર્ત્યામરેન્દ્રનાગેન્દ્રૈ—દયાયમહિતાય તે ॥ ૫૭ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

નમ इति । ‘નમઃ’ इति स्तुत्यर्थे । ‘શ્રીધર્મ !’ શ્રીધર્માભિધાન ! જિન ! । ‘નિષ્કર્મોદયાય’ નિર્ગતઃ કર્મોદયો—મલોત્પાદો यस્ય તસ્મૈ । ‘મહિતાયતે !’ મહિતા—પૂજિતા આયતિઃ—મદ્દિમા—પ્રશ્નતા यस્ય તસ્યામન્ત્રણમ્ । ‘મર્ત્યામરેન્દ્રનાગેન્દ્રૈઃ’ મર્ત્યાશ્ચ અમરાશ્ચ તેપામિન્દ્રાઃ મર્ત્યામરેન્દ્રાઃ તે ચ નાગેન્દ્રાશ્ચ તૈઃ । ‘દયાયમહિતાય’ દયા ચ યમાશ્ચ તેપાં હિતાય । ‘તે’ તુભ્યમ્ । હે શ્રીધર્મ ! મર્ત્યામરેન્દ્રનાગેન્દ્રૈર્મહિતાયતે ! (તે) નમઃ इत्यन्वयः ॥ ૫૭ ॥

અવચૂરિઃ

हे धर्मनाथ ! जिन ! ते-तुभ्यं नमोऽस्तु । कर्मभूताय । निर्गतः कर्मोदयो—मलोत्पादो यस्य स तस्मै निर्गतकर्मोदयाय । महिता—पूजिता आयतिः—उत्तरकालः प्रभुता वा यस्य । यद्वा महिता आ-समन्ताद् यतयः—साधवो यस्य तत्संबोधनम् । कैः । मर्त्यामरेन्द्रनागेन्द्रैर्मर्त्यामरराक्ष तेपामिन्द्रा नागेन्द्राश्च नागेन्द्रस्योपलक्षणाद् पातालवासिदेवैः । दया च यमाश्च—व्रतानि तेषां हिताय । ते-तुभ्यम् ॥ ५७ ॥

અન્વયઃ

(હે) મર્ત્ય—અમર—ઇન્દ્ર—નાગ—ઇન્દ્રૈઃ મહિત—આયતે (અથવા મહિત—આ—યતે) ! શ્રી—ધર્મ ! નિર્—કર્મન—ઉદયાય, વયા—યમ—હિતાય તે નમઃ ।

શીખદાર્ય

શ્રીધર્મ ! = હે શ્રીધર્મનાથ, હે પંદરમાર્થીકર !

નિર્=અભાવવાચક અન્વય.

ઉદય=ઉદય.

નિષ્કર્મોદયાય=નાશ કર્યો છે કર્મના ઉદયનો

જેણે એવાને.

મહિતાયતે ! = (૧) હે પૂજિત છે ઉત્તરકાલ

અથવા પ્રભુતા જેની એવા; (૨) પૂજ્યેલા

છે સમસ્ત પ્રકારે સાધુઓ જેના એવા ! (અં)

નાગ=નાગકુમાર.

મર્ત્યામરેન્દ્રનાગેન્દ્રૈઃ=મરેન્દ્રો, સુરેન્દ્રો અને

નાગેન્દ્રો વડે.

દયા=કરુણા.

દયાયમહિતાય=દયા અને વ્રતના હિતકારી

એવાને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીધર્મનાથને પ્રણામ—

“ નરેન્દ્રો, (શકાદિ) સુરેન્દ્રો અને (ધરણેન્દ્રાદિ) નાગેન્દ્રો વડે (અર્થાત્ સર્વગ, મર્ત્ય અને પાતાલ એ ત્રણે લોકના આધિપતિઓ વડે) પૂજિત છે ઉત્તર કાલ જેનો [અથવા પૂજિત છે પ્રભુતા જેની અથવા પૂજ્યેલા છે સમસ્ત પ્રકારે સાધુઓ જેના] એવા હે (પંદરમા તીર્થંકર) શ્રીધર્મનાથ ! નદ્ય કયો છે કર્મનો ઉદય જણે એવા (અર્થાત્ સર્વથા કર્મરહિત) તેમજ (બ્ર) હયા અને વ્રતો (ને પાલન કરનારા)ને હિતકારી એવા તને નમસ્કાર હોએ. ”—૫૭

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીધર્મનાથ-ચરિત્ર—

ભાનુ રાજા અને સુમતા રાણીના નન્દન ધર્મનાથ પ્રભુ રત્નપુર નગરમાં જન્મ્યા હતા. તેમનો વજન લાંછનથી થોભતો સુવર્ણવર્ણી દેહ પિસ્તાળીસ (૪૫) ધનુષ્યપ્રમાણ હતા. દશ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય શાંતિથી પરિપૂર્ણ કર્યા બાદ તેઓ અણ્ય ગતિને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

અતઃ કવિરાજ ફરીથી મૂળ ચમત્કૃતિનું ચિત્ર આલેખે છે અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો પદ્યના દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા ફરીથી આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ઘણા પદ્યોમાં-અરે છેક ૮૮ માં પદ્ય સુધી દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

જિનસમૂહસ્ય સ્તુતિઃ—

જીયાજિનૌઘો ધ્વાન્તાન્તં, તતાન લસમાનયા ।

મામળ્ડલત્રિષા યઃ સ, તતાનલસમાનયા ॥ ૫૮ ॥

—અનુ०

ટીકા

જીયાદિતિ । ‘ જીયાત્ ’ જયતાત્ । ‘ જિનૌઘઃ ’ જિનસમૂહઃ । ‘ ધ્વાન્તાન્તં ’ તમોચિનાશમ્ । ‘ તતાન ’ વિસ્તારિતવાન્ । ‘ લસમાનયા ’ વિલસન્ત્યા । ‘ મામળ્ડલત્રિષા (ત્રિષા) ’ પ્રમાવલયસમ્પદા । ‘ યઃ ’ । ‘ સઃ ’ । ‘ તતાનલસમાનયા ’ તતઃ-પ્રસૂતો યોડનકઃ-શિલી તેન સમાનયા-સદૃશયા । સ જિનૌઘો જીયાત્ મામળ્ડલત્રિષા (ત્રિષા) ધ્વાન્તાન્તં યસ્તતાનેતિ યોગઃ ॥ ૫૮ ॥

અવચૂરિઃ

સ જિનોઘો જીયાત્ । મામળ્ડલકાન્ત્યા યો ધ્વાન્તધ્વસં તતાન-અકૃત । કિંમૂતયા ? । તતો-ચિપુલો યોડનલો-ચક્ષિસ્તત્સદૃશયા લસમાનયા-વર્ધમાનયા ॥ ૫૮ ॥

અન્વયઃ

યઃ તત-અનલ-સમાનયા લસમાનયા ભા-મળ્ડલ-ત્વિષા ધ્યાન્ત-અન્તં તતાન, સ જિન-ઓઘઃ જીયાત્ ।

શબ્દાર્થ

ઓઘ=સમૂહ.

જિનૌઘઃ=જિનોનો સમૂહ.

અન્ત=નાશ.

ધ્યાન્તાન્તં=અંધકારના નાશને.

તતાન (ઘાં તત્)=વિસ્તારે, કથે.

લસમાનયા (મૂં લસમાના)=પ્રકાશિત.

મળ્ડલ=ચક્ર, ઘેરાયે.

ભામળ્ડલ=તેજનું ચક્ર, ભામણ્ડલ

ભામળ્ડલત્વિષા=ભામણ્ડલના તેજ વડે.

સમાન=તુલ્ય.

તતાનલસમાનયા=(૧) વિપુલ અગ્નિના જેવા,

(૨) વિશાળ અને (એથી કરીને)

નિરભિમાની પ્રભાશુવાળા.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહની સ્તુતિ—

“ જે જિન-સમૂહે વિપુલ અગ્નિના જેવા [અથવા વિશાળ અને નિરભિમાની પ્રભાશુવાળા એવા] દેહીપ્રમાન ભામણ્ડલના પ્રકાશ વડે (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો અંત આણ્યો, તે જિન-સમૂહ (બ્રહ્માણ્ડમાં) જયવંતા વર્તે.”—૫૮

ભારત્યાઃ સંકીર્તના—

ભારતિ ! દ્રાગ્ જિનેન્દ્રાણાં, નવનૌરક્ષતારિકે ।

સંસારામ્બોનિધાવસ્માન્, અવનૌ રક્ષ તારિકે ! ॥ ૫૯ ॥

—અનુ૦

ટીકા

ભારતીતિ । ‘ભારતિ’ યાગિ ॥ ‘દ્રાગ્’ શ્રીષ્ટમ્ । ‘જિનેન્દ્રાણાં’ વીતરાગાણામ્ । ‘નવનૌઃ’ નૂતના દ્રોણી । ‘અક્ષતારિકે’ અક્ષતં-અનુપહતં અરય એવ-શત્રવ એવ કં-સહિલં યત્ર તસ્મિન્ । ‘સંસારામ્બોનિધૌ’ ભવોદયૌ । ‘અસ્માન્’ નઃ । ‘અવનૌ’ ધૃષિવ્યામ્ । ‘રક્ષ’ રાયસ્વ । ‘તારિકે !’ નિર્વાહિકે ॥ જિનેન્દ્રાણાં ભારતિ ! સસારામ્બોનિધો તારિકે ! નવનૌઃ ! દ્રાગ્ અસ્માન્ રક્ષેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૫૯ ॥

અવચૂરિઃ

હે જિનવરાણાં યાગિ ! અસ્માનવનૌ-ધૃષિવ્યાં રક્ષ । કિંવિદિષ્ટા ! નવૌ-પ્રત્યઘા નોઃ-મદ્ધિની સંવોધનં વા । ફરિમન્ ? । સંસારામ્બોનિધૌ-ભવસાગરે । અક્ષતા-અનુપહતા અરયઃ-શત્રવઃ ક-જલં યત્ર । હે તારિકે !-નિર્વાહિકે ॥ ૫૯ ॥

निर्याणकलिकायाम्—

“प्रज्ञसिं श्वेतवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां षट्दशक्तियुक्तदक्षिणकरां
मातुलिङ्गशक्तियुक्तवाहमस्तां चेति ।”

अन्वयः

(हे) 'जिन-इन्द्राणां' भारति ! 'अक्षत-अरि-के-संसार-अम्भो-निधौ नव-नौ ! तारिके !
अवनौ अस्मान् द्राक् रक्ष ।

शब्दार्थः

भारति ! (मू० भारती) = हे बाणी !

जिनेन्द्राणां = जिनेश्वरानी ।

नौ = नौका, डोडी ।

नवनौः = हे नवीन-नौका !

अक्षत = अक्षत, नहि भङ्गं भवेत् ।

क = नल ।

अक्षतारिके = अक्षत ७ शत्रुभी नल जने

विषे भवेत् ।

संसार = संसार ।

अम्भोनिधि = समुद्र ।

संसाराम्भोनिधौ = संसार-समुद्रने विषे ।

अस्मान् (मू० अस्मद्) = अभने ।

अवनौ (मू० अवनि) = पृथ्वी उपर ।

रक्ष (घा० रक्ष) = तु रक्षयु कर ।

तारिके ! (मू० तारिका) = हे तारनारी !

शब्दार्थः

भारतीनी स्तुति—

" हे अक्षत ७ शत्रुभी नल जने विषे भवेत् संसार-समुद्रने विषे, नूतन नौकानां
संभान ! हे तारनारी ! हे जिनेश्वरानी बाणी ! तु अभाद् (आ) पृथ्वी उपर सत्वर रक्षयु कर । " — ५६

श्रीमज्ञप्तिदेव्याः स्तुतिः—

केकिस्था वः क्रियाच्छक्ति-करा लाभानयाचिता ।

प्रज्ञतिर्नूतनाम्भोज-करालाभा नयाचिता ॥ ६० ॥ १५ ॥

—अनु०

टीका

केकिस्थेति । 'केकिस्था' मयूरस्थिता । 'वः' 'युष्माकम्' । 'क्रियात्' विधेयात् ।
'शक्तिकरा' शक्तिः—आयुधविशेषस्तत्र करो यस्याः सा । 'लाभान्' अभीष्टार्थागमन् । 'अया-
चिता' अप्रार्थिता । 'प्रज्ञप्तिः' प्रज्ञप्ती देवी । 'नूतनाम्भोजकरालाभा' नूतनं यदम्भोजं
तद्वत् कराला-अत्युल्लवणा आभा-दीप्तिर्यस्याः सा । 'नयाचिता' नोतिष्ठुक्ता ॥ ६० ॥

अवचूरः

'प्रज्ञप्तिदेवी यो-युष्माकिमयाचिता-अप्रार्थिता लाभान् दद्यात् । किंभूता ! केकिनिम्भयूरे तिष्ठतीति
'केकिस्था' शक्तिः—प्रहरणविशेष करो यस्याः । 'नवकर्मलवत् कराला-अत्युल्लवणा भा यस्याः सा ।
नयेन-नीत्या आचिता-न्यासा ॥ ६० ॥

અન્વયઃ

‘(હે) જિન-इन्द्राणां મારતિ ! અક્ષત-अक्षत-કે સંસાર-अम्भस्-નિધૌ નંવ-नौः ! તારિકે !
અવનૌ અસ્માન્ દ્રાક્ષ રક્ષ ।

શ્લોકાર્થ

મારતિ ! (મૂં મારતી) = હે વાંછી !

જિનેન્દ્રાણાં = બિંબશૈભી .

નૌ = નૌકા, હોડી.

નયનૌઃ = હે નધાન-નૌકા !

અક્ષત = અક્ષત, નહિ મહિ ઘેયેલ.

ક = જલ.

અક્ષતારિકે = અક્ષત છે શત્રુરૂપી જલ જેને

વિષે એવા.

સંસાર = સંસાર.

અમ્બોનિધિ = સમુદ્ર.

સંસારામ્બોનિધૌ = સંસાર-સમુદ્રને વિષે.

અસ્માન્ (મૂં અસ્મ઼) = અમને.

અવિનૌ (મૂં અવનિ) = પૃથ્વી ઉપર.

રક્ષ (ધાં રક્ષ) = તું રક્ષણ કર.

તારિકે ! (મૂં તારિકા) = હે તારનારી !

શ્લોકાર્થ

ભારતીની સ્તુતિ—

“ હે અક્ષત છે શત્રુરૂપી જલ જેને વિષે એવા સંસાર-સમુદ્રને વિષે, નૂતન નૌકાના સમાન ! હે તારનારી ! હે બિંબશૈભી ધાણી ! તું અમારૂં (આ) પૃથ્વી ઉપર સત્વર રક્ષણ કર. ”—૫૯

શ્રીપ્રજ્ઞાસિદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

કેકિસ્થા વઃ ક્રિયાચ્છક્તિ—કરા લાભાનયાચિતા ।

પ્રજ્ઞાસિનૂતનામ્ભોજ—કરાલાભા નયાચિતા ॥ ૬૦ ॥ ૧૫ ॥

—અનુ૦

ટીકા

કેકિસ્થેતિ । ‘કેકિસ્થા’ મયૂરસિંચતા । ‘વઃ’ ‘યુષ્માંકમ્’ । ‘ક્રિયાત્’ વિધેયાત્ । ‘શક્તિફરા’ શક્તિઃ—આયુર્ધેવિશેષસ્ત્ર કરો યસ્યાઃ સા । ‘લાભાન્’ અમીઘાર્થાગમાન્ । ‘અયાચિતા’ અપ્રાર્થિતા । ‘પ્રજ્ઞાસિઃ’ પ્રજ્ઞાસિ દેવી । ‘નૂતનામ્ભોજકરાલાભા’ નૂતનં યદમ્ભોજં તદ્ વ્ર કરાલા—અત્યુલ્લખા આભા—દીપ્તિર્પસ્યાઃ સા । ‘નયાચિતા’ નૌતિયુક્તા ॥ ૬૦ ॥

અવચૂરિઃ

“ પ્રજ્ઞાસિદેવ્યો વો યુષ્માંકમયાચિતા—અપ્રાર્થિતા લાભાન્ વ્યાપ્તા । કિંમૂતા । ‘કેકિનિમ્ભયૂરે તિપ્રતીતિ’ ‘કેકિસ્થા’ શક્તિઃ—પ્રેરણાવિશેષ કરે’ યસ્યાઃ નંવકર્મલબ્ધ કરાલા—અત્યુલ્લખા મા યસ્યાઃ સા । નયન-નીત્યા આચિતા—વ્યાપ્તા ॥ ૬૦ ॥

અન્વયઃ

કેકિન્-સ્થા, શક્તિ-કરા, અ-યાચિતા, નૂતન-અમ્મોજ-કરાલ-આમા, નય-આચિતા પ્રજ્ઞાતિઃ યઃ લામાન્ ક્રિયાત્ ।

શબ્દાર્થ

કેકિન્=મયૂર, મોર.

સ્થા=રહેવું.

કેકિસ્થા=મયૂર ઉપર આરૂઠ થયેલી.

શક્તિ=આયુધ-વિશેષ.

શક્તિકરા=(૧) શક્તિ છે હસ્તમાં જેના એવી;

(૨) શક્તિને વિષે હસ્ત છે જેના એવી.

લામાન્ (મૂં લામ)=લાલોને.

યાચિત (ધાં યાચ)=યાચના કરેલ, આજીજી કરેલ.

અયાચિતા=યાચના કરી નથી જેની એવી.

પ્રજ્ઞાતિઃ (મૂં પ્રજ્ઞાતિ)=પ્રજ્ઞાપ્તિ (દેવી).

કરાલ=ઉચ્ચ, ઉત્કૃષ્ટ.

નૂતનામ્મોજકરાલામા=નવીન કમલોના જેવી

ઉત્કૃષ્ટ છે કાંતિ જેની એવી.

નય=નીતિ.

આચિત (ધાં ચિ)=સર્વથા વ્યાપ્ત.

નયાચિતા=નીતિથી સર્વથા વ્યાપ્ત.

શ્લોકાર્થ

શ્રોત્રપ્રજ્ઞાપ્તિ દેવીની સ્તુતિ—

“ મયૂર ઉપર આરોહણ કરનારી એવી, વળી શક્તિ (નામનું આયુધ) છે હસ્તમાં જેના એવી, તથા નહિ યાચના કરવા છતાં (અણીદને અર્પણ કરનારી) એવી, તેમજ નવીન કમલના જેવી ઉત્કૃષ્ટ છે કાંતિ જેની એવી અને વળી નીતિથી સર્વથા વ્યાપ્ત એવી પ્રજ્ઞાપ્તિ (દેવી) (હે ભવિક્ષ જનો!) તમને (સમ્યક્ત્વાદિક) લાભ કરે. ”—૬૦

રૂપબદ્ધીકરણ

પ્રજ્ઞાપ્તિ દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ પ્રકૃષ્ટ છે જ્ઞાન જેને વિષે તે પ્રજ્ઞાપ્તિ ’ એમ પ્રજ્ઞાપ્તિ શબ્દ ઉપરથી બેઠ શકાય છે. આ પ્રજ્ઞાપ્તિ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેને બે હાથ છે. તે એક હાથમાં શક્તિ નામનું આયુધ રાખે છે, બીજાં બીજા હાથમાં તે કમલ રાખે છે. એની કાંતિ પણ કમલ-સમાન છે. વિશેષમાં એને મોરનું વાહન છે. વિચારે આ હકીકતને સાફ નીચેનો શ્લોકઃ—

“ શક્તિસરોરુહહસ્તા મયૂરકુતયાનલીલયા કલિતા ।

પ્રજ્ઞાતિર્વિજ્ઞાતિ, શૃણોતુ નઃ કમલપત્રામા ॥ ” —આચાર્ય

નિર્વાણ-કલિકામાં તે આ દેવીને ચાર હાથવાળી વર્ણવી છે. એને લગતો ઉલ્લેખ નીચે મુજબ છેઃ—

“ તથા પ્રજ્ઞાતિં શ્વેતવર્ણાં મયૂરવાહનાં ચતુર્મુખાં વરદશક્તિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિક્કશક્તિયુક્તવામહસ્તાં ચેતિ ”

અર્થાત—પ્રજ્ઞાપ્તિ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને મોર એ એનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શક્તિથી વિભૂષિત છે, બીજા બે હાથ બીજેરા અને શક્તિથી અલંકૃત છે.

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तिनाथस्य स्तुतिः—

राजन्त्या नवपद्मरागरुचिरैः पादैर्जिताष्टापदा—

द्रेऽकोप ! द्रुतजातरूपविभया तन्वाऽऽर्य ! धीर ! क्षमाम् ।

विभ्रत्याऽमरसेव्यया जिनपते ! श्रीशान्तिनाथास्मरो—

द्रेकोपद्रुत ! जातरूप ! विभयातन्वार्यधी ! रक्ष माम् ॥ ६१ ॥

—शार्दूल०

टीका

राजन्त्या इति । 'राजन्त्या' भ्राजमानया । 'नवपद्मरागरुचिरैः' नवस्य पद्मस्य चो
रागो-रक्तता तद्वत् रुचिरैः-चारुभिः पादैः-अङ्गिभिः । 'जिताष्टापदादे !' जितः-तुलितोऽष्टाप-
दादिः-कनकरीलो येन तस्यामन्त्रणम् । 'अकोप !' क्रोधरहित ! । 'द्रुतजातरूपविभया' द्रुतं-
विलीनं यज्जातरूपं-स्वर्णं तद्वत् विभा यस्याः तया । 'तन्वा' मूर्त्या । 'अर्य' स्वामिन् ! । 'धीर !'
धैर्ययुक्त ! । 'क्षमाम्' क्षान्तिम् । 'विभ्रत्या' दधानया । 'अमरसेव्यया' सुरैः सेवनीयया ।
'जिनपते !' जिनेन्द्र ! । 'श्रीशान्तिनाथ !' । 'अस्मरोद्रेकोपद्रुत !' न स्मरोद्रेकेण-मदनावेगेन
उपद्रुतः-खलीकृतो यस्तस्यामन्त्रणम् । 'जातरूप !' प्रादुर्भूतसौन्दर्य ! । 'विभय !' विगत-
त्रास ! । 'अतन्वार्यधीः' अतनुः-अकुशः आर्या-प्रशस्या धीः-बुद्धिर्यस्य तस्यामन्त्रणम् ।
'रक्ष मां' त्रायस्व माम् । अत्र भगवत्तनोरष्टापदाद्रिणा श्लेषः, सोऽपि नवपद्मरागरुचिरैः नवाह-
णमणिरुचिरैः पादैर्मूलप्रदेशे राजति(ते), द्रुतजातरूपविभयः-प्रसृतसुवर्णद्युतिः क्षमां-भुवं विभक्तिं
अमरसेव्यश्च । तदेवं तन्वा जिताष्टापदादे ! श्रीशान्तिनाथ ! रक्ष मामिति योगः ॥ ६१ ॥

अवचूरिः

हे श्रीशान्तिदेव ! मां रक्ष-पालय । जितोऽष्टापदादिः-मेरुर्येन तस्य संबोधनम् । कथा ! । तन्वा-
शरीरेण । किंभूतया ! । पादैः-चरणे राजन्त्या-शोभमानया । किंभूतैः ! । नवपद्मरागो-नूतनकमलरक्तता
तद्वद् रुचिरैः-चारुभिः । हे अकोप !-अक्रोध ! । पुनस्तन्वा किंभूतया ! । द्रुतं-उत्तमं यज्जातरूपं-तपनीयं
तद्वद् विभा-कान्तिर्यस्यास्तया । हे अर्य !-स्वामिन् ! । हे धीर !-परिपहायक्षोभ्य ! । तन्वा किं कुर्वत्या ! ।
क्षमां-क्षान्तिं विभ्रत्या-धारयन्त्या । अमरसेव्यया-देवसेवनीयया । हे अस्मरोद्रेकोपद्रुत !-न कामवेगपी-
डित ! । जातं-प्रादुर्भूतं विश्वातिशायि रूपं-सौन्दर्यं यस्य । हे विभय !-गतभय ! । अतनुः-अकुशा

આર્યા-પ્રશસ્યા ધીર્યસ્ય તસ્ય સંવોધનમ્ । ત્વમિત્યસ્યાનુકસ્યાપિ રક્ષોતિ ક્રિયયોપલબ્ધસ્ય વિશેષણં
વા । અત્ર તનોર્મેરુણા શ્લેષઃ, સોડપિ પદ્મરાગમણિમયૈઃ પાદૈર્મૂલે રાજતે સ્વર્ણવર્ણશ્ચ । ક્ષમાં-મુવં વિમર્તિ
અમરસેવ્યશ્ચ સ્યાત્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) નવ-પદ્મ-રાગ-રુચિરૈઃ પાદૈઃ રાજન્ત્યા, દ્રુત-જાતરૂપ-વિમર્સા, ક્ષમાં વિદ્મત્યા,
અમર-સેવ્યયા તન્વા જિત-અદ્રાપવ-અદ્રે ! અ-કોપ ! આર્ય (અથવા અર્ય) ! ધીર ! જિત-પતે !
શ્રી-શાન્તિનાથ ! અ-સ્મર-ઉદ્ગ્રેક-ઉપદ્રુત ! [અ-સ્મર-ઉદ્ગ્રેક ! વપ-દ્રુત ! વા] જાત-રૂપ ! વિ-
મય ! અ-તનુ-આર્ય-ધીઃ ! માં રક્ષ ।

શબ્દાર્થ

રાજન્ત્યા (મૂં રાજન્તી) = શોભતી.

રાગ = રક્તતા.

પદ્મરાગ = (૧) કમલની રક્તતા, (૨) લાલ
મણિ, માણિક.

રુચિર = મનોહર.

નવપદ્મરાગરુચિરૈઃ = (૧) નૂતન કમલની રક્ત-
તાના જેવા શોભાયમાન, (૨) નવીન
રક્ત મણિના જેવા મનોહર.

પાદૈઃ (મૂં પાદ) = (૧) ચરણો વડે, (૨) મોટા
પર્વતના મૂળ ભાગો વડે.

અદ્રિ = પર્વત.

જિતાદ્રાપવાદ્રે ! = જિત્યો, છે, કનકાચળ (શેઠ)
જેણે એવા !

અકોપ ! = હે ક્રોધરહિત !

દ્રુત (ધાં દ્રુ) = તપાવેલું, પીગળેલું.

જાતરૂપ = સુવર્ણ.

વિમા = કાન્તિ.

દ્રુતજાતરૂપાવિમયા = તપાવેલા, સુવર્ણના જેવી
કાન્તિવાળા.

તન્વા (મૂં તનુ) = હેઠ વડે.

આર્ય ! (મૂં આર્ય) = (૧) હે સ્વામિન; (૨) હે શ્રેષ્ઠ !

અર્ય ! (મૂં અર્ય) = (૧) હે નાથ; (૨) હે શ્રેષ્ઠ !

ધીર ! (મૂં ધીર) = (૧) હે હૈયવાળા; (૨) હે
બુદ્ધિશાળી; (૩) હે બુદ્ધિના દાતા !

ક્ષમાં (મૂં ક્ષમા) = (૧) ક્ષમાને; (૨) પૃથ્વીને.
વિદ્મત્યા (મૂં વિદ્મતી) = ધારણ કરનારા.

સેવ્ય = સેવનીય, સેવા કરવા યોગ્ય.

અમરસેવ્યયા = દેવોને સેવન કરવા લાયક.

જિનુપતે ! = હે જિનેશ્વર, હે તીર્થંકર !

શાન્તિ = શાન્તિ (નાથ),

શ્રીશાન્તિનાથ ! = હે શ્રીશાન્તિનાથ !

ઉદ્ગ્રેક = (૧) વૃદ્ધિ; (૨) ઉપક્રમ; (૩) વેગ.

ઉપદ્રુત (ધાં દ્રુ) = પીડિત.

અસ્મરોદ્ગ્રેકોપદ્રુત ! = હે કંઠપત્રા વેગથી નહિ
પીડિત !

અસ્મરોદ્ગ્રેક ! = અવિધમાન છે કામનો ઉપદ્રવ
જેનો વિધે એવા ! (સં૦)

ઉપ = સમીપતાવાચક અભ્યય.

દ્રુત = ચારિત્ર.

ઉપદ્રુત ! = સમીપ છે ચારિત્ર જેનું એવા ! (સં૦)

જાત (ધાં જન્) = ઉત્પત્ત થયેલ.

રૂપ = સૌન્દર્ય.

જાતરૂપ ! = ઉત્પત્ત થયું છે (અદિતીય) રૂપ
જેનું એવા ! (સં૦)

તનુ = અદ્ય.

અતનુ = અનદ્ય, પ્રચુર, બહુ.

અતન્યાર્યધીઃ ! = પ્રચુર છે પ્રથસ્ત મતિ જેની
એવા ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથની સ્તુતિ—

“નૂતન કમલની રક્તતાના જેવાં શોભાયમાન ચરણો વડે સુશોભિત, એવા, વળી તપાવેલા સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળા, તથા વળી ક્ષમાને ધારણ કરનારા એવા, તેમજ સુરોને સેવન કરવા યોગ્ય એવા દેહ વડે જીત્યો છે (નવીન પદ્મરાગ મણિઓ વડે મનોહર એવી પર્વતની મૂળ-ભૂમિઓથી શોભતો, તપાવેલા કાન્તિના જેવી કાન્તિવાળો, પૃથ્વીને ધારણ કરનારો, તેમજ સુરો વડે સેવાયેલો એવો) કનકાચળ, જેણે એવા હે. (સોળમા તીર્થંકર) । હે ક્રોધ-રહિત । હે સ્વામિનું [અથવા હે આર્ય] । (પરીપક્ષાદિ સંહન કરવામાં) ધૈર્યવાન । [અથવા બુદ્ધિશાળી] । હે જિનવર । હે શ્રીશાન્તિનાથ । કંદર્પના વેગથી નહિ પીડાયેલ એવા હે (દેવાધિદેવ) । [અથવા અવિદ્યમાન છે. મદનનો] ઉપદ્રવ જેનો વિષે એવા (નાથ) । સમીપ છે ચારિત્ર જેનું એવા હે. (યોગીશ્વર) । [ઉત્પન્ન થયું છે (ત્રૈલોક્યમાં અદ્વિતીય) રૂપ જેનું એવા હે (નાથ) । હે નિર્ભય (જગદ્ગુરુ) ! અનદપ્ છે પ્રશસ્ત મતિ જેની એવા હે (પરમેશ્વર) । તું માફ રક્ષણ કર. ”—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્ર—

શાન્તિનાથનો યાને સોળમા તીર્થંકરનો જન્મ ગજપુર નગરમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ વિશ્વસેન હતું, જ્યારે તેમની માતાનું નામ અશિરા હતું. તેમનો સુવર્ણવર્ણ દેહ મૃગના લાંછનથી વિશેષતઃ શોભતો હતો અને તેમની લાંબા યાલીસ (૪૦) પદ્મપ્રમાણ હતી. એક લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થતાં તેઓ મોક્ષે ગયા.

મેરૂનાં સોળ નામો—

(૧) મન્દર, (૨) મેરૂ, (૩) મનોરમ, (૪) સુદર્શન, (૫) સ્વયંપ્રભ, (૬) ગિરિરાજ, (૭) રત્નોચ્ચય, (૮) શિલોચ્ચય, (૯) લોક-મધ્ય, (૧૦) નાભી, (૧૧) અમ્બ (અથવા અસ્ત), (૧૨) સૂર્યાવર્ત, (૧૩) સૂર્યાવરણ, (૧૪) ઉત્તમ (અથવા ઉત્તર), (૧૫) દિશાદિ અને (૧૬) અવતંત્ર.

‘પાદૈઃ’ સંબંધી વિચાર—

અત્ર દિવચનને બદલે બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. તે શું યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉઠાવનારે શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે કદયાણુ-મંદિર સ્તોત્રના ૪૨મા પદમાં ‘મુવદ્ધિવત્તોરુહાણાં’ એમ કેમ લખ્યું છે. તે પણ સાથે સાથે વિચારવું એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવામાં આવે છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ 'શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્તમાં રચાયેલ પદ્ય રત્નલેખાલંકારથી વધુ બળકી ઊઠે છે. એટલે કે શાન્તિનાથના શરીરને સાડ વાપરેલાં ચારે વિશેષણો મેડૂ પર્વતને પણ લાગૂ પડે છે, એ આ રસોક્તની ખૂબી છે.

જિનવરાણાં વિજયઃ—

તે જીયાસુરવિદ્વિપો જિનવૃષા મારાં દધાનાં રજો—

રાજ્યા મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાં ચિતાઃ ।

કીર્ત્યા કુન્દસમત્વિપેપદપિ યે ન પ્રાપ્તલોકત્રયી—

રાજ્યા મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાશ્ચિતાઃ ॥ ૬૨ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

તેં ઇતિ । 'તે' । 'જીયાસુઃ' જયન્તુ । 'અવિદ્વિપઃ' વિગતદ્વિપઃ । 'જિનવૃષાઃ' જિનવૃષભાઃ । 'મારાં દધાનાં' સ્વજં વિશ્રતઃ । 'રજોરાજ્યા' પરાગસન્તત્યા । 'મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાં' મેદુરાઃ—પીવરાઃ પારિજાતસુમનસઃ સન્તાનકાનિ—સન્તાનકુસુમાનિ ચ તેપામન્તા—અવયવા યસ્યાં તામ્ । 'ચિતાઃ' સમ્બદ્ધાઃ । 'કીર્ત્યા' પ્રહ્યાત્યા । 'કુન્દસમત્વિપા' કુન્દસદૃશદીપ્ત્યા । 'ઈપદપિ યે' મનાગપિ યે । 'ન' ઇતિ પ્રતિપેધે । 'પ્રાપ્તલોકત્રયીરાજ્યાઃ' લઘ્વજગત્ત્રયૈશ્વર્યાઃ । 'મેદુઃ' મદં ગતવન્તઃ । 'અપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાશ્ચિતાઃ' અપગતારિસન્દોહાઃ યે સુમનસાં—દેવાનાં સન્તાનાઃ—સમૂહાઃ તેપાં કાન્તાઃ—મુરુચઃ શિરઃપ્રાન્તા વા પ્રણામપર્યન્તાઃ દ્વિયો વા સૈરશ્ચિતાઃ—પૂજિતાઃ । તે જિનવૃષભાઃ જીયાસુઃ યે કીર્ત્યા ચિતાઃ પ્રાપ્તલોકત્રયીરાજ્યાઃ ઈપદપિ ન મેદુરિત્યન્વયઃ ॥ ૬૨ ॥

અવચૂરિઃ

તેં જિનોત્તમા જયન્તુ । યે પ્રાપ્તત્રેલોકયૈશ્વર્યાં અપિ ઈપદપિ ન મેદુઃ—મદં ચક્રુરિતિ સંવન્ધઃ । કિંત્રિ-શિષ્ટાઃ । અવિદ્વિપઃ—શત્રુરહિતાઃ, મારાં—સ્વજં ધારયન્તઃ । મારાં કિંમૂતામ્ ? । રજોરાજ્યા—પરાગપૂરેણ મેદુરાઃ પારિજાતકુસુમાનિ સંતાનકકુસુમાનિ ચ તેપામન્તા—અવયવા યસ્યાં તામ્ । ચિતા—ધ્યાતાઃ ।

૧ આના લક્ષણુ સાડ લુઓ પ્રથમ પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ ત્યાં રાગ કે વાક્યના એકથી વધારે અર્થો થતા હોય, ત્યાં આ અલંકાર છે એમ સમજવું. ક્યું પણ છે કે—

“પદૈસ્તૈરેવ મિતૈર્વા, વાક્યં વતયેકમેવ હિ ।

અનેકમત્ર યથાસૌ, 'શ્લેષ' હત્યુચ્યતે યથા ॥”

—વાગ્ભટ (૪, ૧૨૮)

કયા ? । કીર્ત્યા । કર્યમૂતયા ? । કુન્દપુષ્પોજ્જવલયા । અપારિજાતા-અપગતવૈરિવૃન્દા યે સુમનઃ-
સન્તાના-વિદ્વત્સમૂહા દેવસમૂહા વા તેષાં કાન્તાઃ-શિરઃપ્રાન્તાઃ પ્રણામપરાઃ સ્ત્રિયો વા તૈરઘ્નિતાઃ-
પૂજિતાઃ ॥ ૬૨ ॥

અન્વયઃ

યે અ-વિદ્વિષઃ, રજસ્-રાજ્યા મેદુર-પારિજાત-સુમનસ્-સન્તાનક-અન્તાં (અથવા મેદુર-
સુમનસ્-સન્તાન-કાન્તાં) માલાં દધાનાઃ, કુન્દ-સમ-ત્વિષા કીર્ત્યાં ચિતાઃ, પ્રાત્-લોક-ત્રયી-
રાજ્યાઃ, અપ-અરિ-જાત-સુમનસ્-સન્તાન-ક-અન્ત-અઘ્નિતાઃ (અથવા અપ-અરિ-સન્તાન-
કાન્તા-અઘ્નિતાઃ) ઈપદ્ અપિ ન મેદુઃ, તે જિન-વૃષા જીયાસુઃ ।

શીર્ષકાર્થ

જીયાસુઃ (મૂં જિ) = જયવંતા વતો.

વિદ્વિષ્ = દુરભન.

અવિદ્વિષઃ = અવિઘમાન છે દુરભનો જેના ઝોવા,
શત્રુ-રહિત.

વૃષ = શ્રેષ્ઠ.

જિનવૃષાઃ = જિનોમાં શ્રેષ્ઠ, જિનવર.

માલાં (મૂં માલા) = માલાને.

દધાનાઃ (મૂં દધાન) = ધારણ કરનારા.

રજોરાજ્યા = પરાગની પંકિત વડે.

મેદુર = અતિશય સ્નિગ્ધ.

પારિજાત = પારિજાતક, કલ્પવૃક્ષ.

સુમનસ્ = પુષ્પ.

સન્તાન = વિશ્વાર, સમૂહ.

સન્તાનક = સંતાનક નામનું કુસુમ.

મેદુરપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાં = (૧) અતિ-
શય સ્નિગ્ધ ઝોવા પારિજાતકનાં પુષ્પોના
સમૂહ વડે મનોહર ઝોવી; (૨) અતિ-
શય સ્નિગ્ધ ઝોવા પારિજાતકનાં પુષ્પોના
તેમજ સંતાનકના અંતો છે જેમાં ઝોવી.

ચિતાઃ (મૂં ચિત) = વ્યાપ્ત.

કીર્ત્યાં (મૂં કીર્તિ) = યશ વડે.

કુન્દ = કુન્દ, ભોગરાતું ફૂલ.

સમ = સમાન.

કુન્દસમત્વિષા = કુન્દના સમાન કાન્તિ વડે.

ઈપત્ = જશ.

યે (મૂં યદ) = જેઓ.

પ્રાત્ (ઘાં આપ્) = મેળવેલ.

રાજ્ય = શાસન.

પ્રાત્લોકત્રયીરાજ્યાઃ = પ્રાત્ કર્યું છે ત્રૈલોક્યનું
સામ્રાજ્ય જેમણે ઝોવા.

મેદુઃ (ઘાં મદ્) = ગર્વ કર્યો.

સુમનસ્ = (૧) દેવ; (૨) સન્નિવન.

ક = મસ્તક.

અઘ્નિત (ઘાં અઘ્) = પૂજાયેલ.

અપારિજાતસુમનઃસન્તાનકાન્તાચિતાઃ = (૧) નદ
થયો છ શત્રુ-સમૂહ જેનો ઝોવા દેવ-
વર્ગની કાન્તાઓ વડે પૂજિત; (૨) વૈરિ-
વર્ગથી રહિત ઝોવા સન્નિવોના સમુ
દાયના મસ્તકના અન્ત વડે પૂજાયેલા.

શ્લોકાર્થ

જિનવરોનો વિજય—

“ શત્રુ-રહિત ઝોવા, વળી પરાગની પંકિત વડે અતિશય સ્નિગ્ધ ઝોવાં પારિજાતકનાં
પુષ્પોના સમૂહ વડે મનોહર ઝોવી [અથવા અતિશય સ્નિગ્ધ ઝોવાં પારિજાતકનાં પુષ્પોના

તેમજ સંતાનકના અંતો છે (જેમાં એવી) 'માંલાને' ધારણ 'કરનીરા' એવા, સંધા ધણી કુન્દ (કુસુમ) ના સમાન (થેત) કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત એવા, અને વળી પ્રાપ્ત કર્યું છે. પ્રેરણામયનું પંથુ સામાન્ય જગથે એવા તેમજ નષ્ઠ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જનો એવા દેવ-વર્ગની કાન્તાઓ વડે પૂજિત [અથવા વૈરિ-રહિત એવા વિદ્વદ્-વર્ગના મસ્તકના અન્ત (ભાગ) વડે પૂજાયેલા] એવા (હોવા છતાં પણ) જ (જિનેશ્વરોએ) જશ પણ 'અર્ચ' ન કર્યો, તે જિનેશ્વરો જયવંતા વર્તો. "—૬૨

જિનમતસ્ય સ્તુતિ:—

જૈનેન્દ્રં મતમાતનોતુ સતતં સમ્યગ્દશાં સદ્ગુણા—

લીલામં ગમહારિ મિન્નમદનં તાપાપહદ્ યામરમ્ ।

દુર્નિર્મેદનિરન્તરાન્તરતમોનિર્નાશિ પયુર્લસ—

છીલામહામહારિમિન્નમદનન્તાપાપહદ્યામરમ્ ॥ ૬૩ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

જૈનેન્દ્રમિતિ । 'જૈનેન્દ્ર' જિનેન્દ્રસંમ્બન્ધિ । 'મતં' દર્શનમ્ । 'અંતિનોતુ' પ્રયંયતુ । 'સત-
તમ્' અજસ્રમ્ । 'સમ્યગ્દશામ્' અવિપરીતયુદીનામ્ । 'સદ્ગુણાલીલામમ્' સાધુગુણાવલીપ્રાપ્તિમ્ ।
'ગમહારિ' ગમૈર્મનોહરમ્ । 'મિન્નમદનમ્' વિદારિતસ્પરમ્ । 'તાપાપહદ્' તાપં અપહરતિ યત્ તત્ ।
'યામરમ્' યામાઃ—યમાઃ તાન્ રાતિ-દદાતિ યત્ તત્ । 'દુર્નિર્મેદનિરન્તરાન્તરતમોનિર્નાશિ'
દુર્મેદં—દુઃસ્વમેદં નિરન્તરં—નિર્વિવરં આન્તરં—મનોઽન્તર્ભવં તમઃ—મોહં નિર્નાશયત્પેવંશીલં યત્ તત્ ।
'પયુર્લસછીલામહામહારિમિત્' પયુર્લસછીલાન્—મોદાદિલાસાન્ અમહાન્—અજેયાન્ મહારીન્—
મહામતિપણાન્ મિનત્તિં યત્ તત્ । 'મદનન્તાપાપહદ્યામરમ્' નમન્તોઽનન્તાઃ અપાપાઃ—હંદ્યાઃ
અમરાં યસ્યં તત્ ॥ ૬૩ ॥

અવચૂરિ:

'જૈનેન્દ્ર'—'જૈનેન્દ્રપ્રોક્ત' મતં સદ્ગુણશ્રેણિલામં સમ્યગ્દશીનાં વિતનોતુ । કિંવિશિષ્ટમ્ ? । ગમા-
સંદ્રશપાઠાસ્તેહારિ-મનોહરમ્ । મિલ્લો-વિધીર્ણો મદનઃ—અનહ્નો યેન । તાપં—સંસારભ્રમજમપહરતીતિ ।
યમાનિ—વ્રતાનિ રાતીતિ । દુર્નિર્મેદં—દુઃસ્વમેદં નિરન્તરં—નિર્વિવરં—અન્તરં—અન્તર્ભવં તમો—મોહં નિર્ના-
શયતીત્યેવંશીલમ્ । પયુર્લસછીલાન્ મોદાદિલાસાન્ અમહાન્—અજેયાન્ મહારીન્—મહાવૈરિણો મિનત્તીતિ ।
નમન્તોઽનન્તા—અપ્રમાણાઃ અપાપહદ્યા અમરાં યસ્યં ॥ ૬૩ ॥

અન્વય:

ગમ-હારિ, મિન્ન-મદનં, તાપ-અપહદ્, યામ-રં, દુર્નિર્મેદ-નિરન્તર-આન્તર-તમસ્-નિર્ના-
શિન્-પયુર્લસ-છીલા-અમહ-મહત્-અરિ-મિદ, નમત્-અનન્ત-અપાપ-હદ્ય-અમરં જૈનેન્દ્રં મતં
સમ્યગ્-દશાં સદ્ગુણ-આલી-લામં સતતં આતનોતુ ।

શીખદાર્થ

જૈનેન્દ્ર (મૂં જૈનેન્દ્ર)=જિનેન્દ્ર-વિષયક.
આતનોહુ (ધાં તવ)=વિસ્તાર કરે.
સતતં=નિરન્તર, હુ મેશાં.
સમ્યચ્=સમીચીન, યથાર્થ.
સમ્યગ્દશાં=સમ્યગ્દષ્ટિના.
સદ્ગુણ=સદ્ગુણ.
સદ્ગુણાલીલામં=સદ્ગુણોની શ્રેણિના લાભને.
ગમહારિ=આલાપકને લીધે મનોહર.
નિજ્ઞ (ધાં મિવ)=લેદી નાંખેલ.
નિજ્ઞમવનં=લેદી નાંખ્યો છે મહનને જોણુ એવા.
અપહવ=ફર કરનાર.
તાપાપહવ=સંતાપને હરનારા.
યામ=મત.
યામરં=મતોને આપનારા.
દુર્નિર્મદ=દુઃખે કરીને લેદી શકાય તેવા, દુર્લેધ.
નિરન્તર=આંતરા-રહિત.
આન્તર=આન્તરિક.

નિર્નાશિન્=નાશ કરનાર.
દુર્નિર્મદનિરન્તરઆન્તરમોનિર્નાશિ=દુર્લેધ
તેમજ અંતર-રહિત એવા આન્તરિક
અંધકારનો અત્યંત અંત આણનાર.
પર્યુલસત્વ (ધાં ઠસ)=ઉદય પામતા, વિક-
સિત થતા
લીલા=વિલાસ.
અમદ્ગ=દુર્લેધ.
મિવ=લેદવું.
પર્યુલસલીલામદ્ગમહારિમિવ=ઉદય પામતા છે
વિલાસો જેના એવા દુર્લેધ મહાશત્રુ-
ઓનો નાશ કરનારા.
અનન્ત=અન્ત-રહિત, અગણિત.
નમદનન્તાપાપહવામરં=નમસ્કાર કરનારા છે
અનન્ત, પાપ-રહિત તેમજ મનોરંજક
એવા અમરો જેને એવા.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની સ્તુતિ—

“આલાપકોએ કરીને મનોહર એવો, વળી લેદી નાંખ્યો છે રતિ-પતિને જોણુ એવો તથા (ભવ-શ્રમણરૂપ) સંતાપને હરનારો તેમજ (મહા-)મતોને દેનારો, અને વળી દુર્લેધ તેમજ અંતર-રહિત (અર્થાત્ અતિશય ગાઢ) એવા આન્તરિક (અજ્ઞાનરૂપી) અંધ-કારનો અત્યંત અન્ત આણનારો, તથા વળી ઉદય પામતા છે વિલાસો જેના એવા દુર્લેધ (રાગ, દ્વેષ વગેરે) મહાશત્રુઓનો સંહાર કરનારો એવો, તેમજ વળી નમન કરનારા છે અનન્ત, પાપ-રહિત તેમજ મનોહર અમરો જેને એવા જિનેન્દ્ર-વિષયક (અર્થાત્ તીર્થંકરે પ્રરૂપેલો) સિદ્ધાન્ત સમ્યગ્દષ્ટિઓને સર્વદા (ક્ષમાદિક) સદ્ગુણની શ્રેણિનો લાભ કરો.”—૬૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-વચાર—

આ પદમાં (અને ખાસ કરીને એના ત્રીજા ચરણમાં) દન્ત્ય અક્ષરોનું જળરૂં જોર જણાય છે, અને એથી ઉત્તરતી સંખ્યામાં ઓપ્પસ્થ નજરે પડે છે, એ આ શ્લોકની ખૂબી છે

श्रीब्रह्मशान्तियक्षस्य स्तुतिः—

दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिः क्रियात्

सन्त्यज्यानि शमी क्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमाली हितम् ।

तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिर्योऽधारयन्मूढतां

सन्त्यज्यानिशमीक्षणेन शमिनो मुक्ताक्षमालीहितम् ॥ ६४ ॥ १६ ॥

—शार्दूल०

टीका

दण्डेति । 'दण्डच्छत्रकमण्डलूनि' दण्डः—आपादो व्रतिदण्डः छत्रं—आतपत्रं कमण्डलुः—
कुण्डिका (तानि) । 'कलयन्' उद्धहन् । 'सः' । 'ब्रह्मशान्तिः' ब्रह्मशान्तिनामा ब्रह्मराक्षसः ।
'क्रियात्' विधेयात् । 'सन्ति' शोभनानि । 'अज्यानि' ज्यानिरहितम् । 'शमी' प्रशमवान् ।
'क्षणेन' सपदि । 'शं' सुखम् । 'इनः' प्रभुः । 'मुक्ताक्षमाली' मौक्तिकाक्षमालावान् ।
'हितं' परिणतिसुखम् । 'तप्ताष्टापदपिण्डपिङ्गलरुचिः' तप्तो योऽष्टापदपिण्डः—कनकगोलः
तद्वत् पिङ्गलरुचिः—रूपिलच्छविः । 'यः' । 'अधारयत्' धृतवान् । 'मूढतां' अज्ञताम् । 'सन्त्यज्य'
त्यक्त्वा । 'अनिशं' अनवरतम् । 'ईक्षणेन' आलोकनेन । 'शमिनः' मुनेः कस्यापि ।
'मुक्ताक्षमाली' मुक्ता—त्यक्ता अक्षमायाः—अक्षान्तेः आली—परम्परा येन सः । 'ईहितं'
चेष्टितम् । सन्ति दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिरज्यानि शं क्षणेन क्रियात् यः
शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां सन्त्यज्य हितं आधारयदिति सम्बन्धः ॥ ६४ ॥

अवचूरिः

स ब्रह्मशान्तिनामा यक्षः शं—सुखं कुरुतात् । किं कुर्वन् ? दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन्—उद्धहन् ।
किंभूतानि । सन्ति—शोभनानि । अज्यानि—अहीनानि । शमी—प्रशमवान् । क्षणेन—वेगेन । मुक्ताक्ष-
माला अस्यास्तीति । तप्तस्वर्णपिण्डपीठरुचिः । यो यक्षः कस्यापि शमिनो—मुनेरनिशं—निरन्तरमीक्ष-
णेन—विलोकनेनाज्ञतां—मूढतां सन्त्यज्य हितं परिणतिसुखमधारयत् । हितं किंभूतम् ? मुक्ता अक्षमा
येस्ते मुनयस्तेषामाली—अणिस्तस्या ईहितं—चेष्टितम् ॥ ६४ ॥

अन्वयः

यः शमिनः अनिशं ईक्षणेन मूढतां सन्त्यज्य मुक्त-अक्षमा-आली—ईहितं हितं आधारयत्,
स सन्ति अज्यानि दण्ड-छत्र-कमण्डलूनि कलयन्, शमी, इनः, मुक्त-अक्ष-माली, तप्त-
अष्टापद-पिण्ड-पिङ्गल-रुचिः ब्रह्मशान्तिः क्षणेन (अ-ज्यानि) शं क्रियात् ।

निर्वाणकलिकायाम्—

"ब्रह्मशान्तिं पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकरालं जटायुकुट्टमण्डितं पादुकारुढं
भद्रासनस्थितं उपवीतालङ्घृतस्फुट्यं चतुर्भुजं अक्षसूत्रदण्डकान्वित-
दक्षिणपाणिं कुण्डिकाच्छत्रालङ्घृतधामपाणिं चेति ।"

શબ્દાર્થ

વળદ=દણ્ડ.

છત્ર=છત્ર.

કમળદલ=કમળદળ.

વળદછત્રકમળદલનિ=દણ્ડ, છત્ર અને કમળદલને.

કલયન્ (ધાં કલ)=ધારણ કરનારો.

બ્રહ્મશાન્તિઃ (મૂં બ્રહ્મશાન્તિ)=બ્રહ્મશાન્તિ (યક્ષ).

સન્તિ (મૂં સત્)=શોભાયમાન.

જ્યા=હાનિ.

અજ્યાનિ=(૧) હાનિરહિત; (૨) નવીન.

શમી (મૂં શમિન્)=ઉપશમ-યુક્ત.

ક્ષણેન=ક્ષણમાં, પળમાં.

દનઃ (મૂં દન)=સ્વામી.

મુક્તા=મોતી.

મુક્તાક્ષમાલી=મોતીની જપ-માલા છે જેની પાસે એવો.

પિણ્ડ=પિણ્ડ, સમૂહ.

પિણ્ડલ=પીત, પીળી.

તતાદ્રાપદપિણ્ડપિણ્ડલકચિઃ=તપેલા સુવર્ણના પિણ્ડના સમાન પીળી પ્રભાવાળો.

અધારયત્ (ધાં ધૃ)=ધારણ કરતો હવો.

મૂઢતાં (મૂં મૂઢતા)=અજ્ઞાનને, મૂર્ખતાને.

સંત્યજ્ય (ધાં ત્યજ)=ત્યાગ કરીને, તજ દીધે.

અનિશમ્=સર્વદા.

ઈક્ષણેન (મૂં ઈક્ષણ)=અવલોકનથી, દર્શનથી.

શમિનઃ (મૂં શમિન્)=ઉપશમ-યુક્તના.

મુક્ત (ધાં મુચ્)=મૂકી દીધેલ, ત્યાગ કરેલ.

અક્ષમા=ક્ષમાનો અભાવ, ક્રોધ.

ઈહિત=(૧) ચેષ્ટિત; (૨) અલીટ.

મુક્તાક્ષમાલીહિતં=ત્યાગ કર્યો છે ક્રોધનો જેણે એવાની શ્રેણિને અલીટ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીબ્રહ્મશાન્તિ યક્ષની સ્તુતિ—

“ઉપશમ-યુક્ત (એવા ઠાઠક મુનિવર)નું નિરંતર દર્શન કરવાથી મૂર્ખતાને ત્યજ દીધે, ત્યાગ કર્યો છે ક્રોધનો જેમણે એવા (સાધુ પુરુષો)ની શ્રેણિને અલીટ એવા હિતને જે ધારણ કરતો હવો, તે, શોભનીય [અથવા વિદ્યમાન] અને હાનિ-રહિત એવા દણ્ડ, છત્ર અને કમળદળને ધારણ કરનારો, અને ઉપશમયુક્ત, વળી સ્વામી, તથા મોતી-ઓની જપ-માલાવાળો તેમજ તપેલા સુવર્ણના પિણ્ડના સમાન પીત પ્રભાવાળો એવો બ્રહ્મશાન્તિ (નામનો યક્ષ) (હે ભગ્યો! તમને) ક્ષણમાં (શાશ્વત) સુખ કરો.”—૬૪

સ્પષ્ટીકરણ

બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષ—

આ પ્રથમજ પદ છે કે જેમાં કવીશ્વરે દેવીની સ્તુતિ ન કરતાં યક્ષની સ્તુતિ કરી છે. આવી હકીકત ૭૬ માં પદમાં પણ નજરે પડે છે. અર્થાત્ જાણું મળીને દ્રક્ષા જેજ વાર કવિરાજે યક્ષની સ્તુતિ રચી છે; બાકી તેા દેવીઓનીજ સ્તુતિ કરી છે.

આ યક્ષરાજના સંબંધમાં કોઈ મુનિવરનું દિન પ્રતિદિન દર્શન કરવાથી તેનું અજ્ઞાન નષ્ટ થયું એમ જે ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, તે વાસ્તવિક છે. કેમકે મહર્ષિ ભર્તૃહરિનું “સત્સંગતિઃ કિં ન કરોતિ પુંસામ્ ?” એ વાક્યામૃત^૧ કયાં અભણ્યું છે ?

વિશેષમાં આ દૃષ્ટાન્તથી એ પણ વાત વિચારવા લાયક છે કે જ્યારે સાધારણ મુનિના દર્શનથી પણ આટલો લાભ થાય છે, તો મુનીશ્વર એવા વીતરાગ તીર્થંકરના દર્શનથી શા શા લાભો ન થાય વારૂ ?^૧

હવે આ યક્ષ પરત્વે વિચાર કરીએ. આ પદ ઉપરથી એટલું તો સુસ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે આ યક્ષને ચાર હાથ છે અને તે દણ્ડ, છત્ર, કમણ્ડળ અને જપ-માલાથી શોભે છે, તેમજ તેનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન ખીત છે. પરંતુ આ યક્ષના વાહનના સંબંધી માહિતી અત્ર મળી શકતી નથી.

આ યક્ષના સંબંધમાં સંપૂર્ણ માહિતી તો નિર્વાણ-કલિકામાંના ત્રીથે મુજબ ઉદ્દેશમાંથી મળી આવે છે:—

“તથા વ્રહ્મશાન્તિં વિદ્ધવર્ણં વંષ્ટ્રાકરાલં જટામુકુટમણ્ડિતં પાદુકારૂઢં મદ્રાસનસ્થિતમુપવીતાલઙ્કૃત્તરક્કન્ધં
ચતુર્મુજં અક્ષસૂત્રવ્રણકાન્ધિતવક્ષિણપાણિં કુण્ઢિકાન્નૌત્રાલઙ્કૃતવામપાણિં ચેતિ ”

અર્થાત્ વ્રહ્મશાન્તિ યક્ષનો ખીત વર્ણ છે અને તેની દાઢ ભયંકર છે. તે જટા અને મુકુટથી મણ્ડિત છે. વળી તે પગમાં પાદુકા પહેરે છે અને ભદ્રાસને રહે છે. તેનો ખભો ઉપવીત (જનેાઈ)થી અલંકૃત છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને દણ્ડથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ કમણ્ડળ અને છત્રથી વિભૂષિત છે.

૧ સરખાવો—

“દર્શનાદ્ દુરિતધ્વંસો, વન્દનાદ્ યાચ્છિજ્ઞપ્રદઃ ।
પૂજનાદ્ પુરુષધ્રીદઃ, જિનઃ સાક્ષાદ્ સુરહ્મઃ ॥”

તથા વળી—

“દર્શનં દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનમ્ ।
દર્શનં સ્યર્ગસોપાનં, દર્શનં મોક્ષસાવનમ્ ॥”

१३ ५५

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्धुनाथाय वन्दनम्—

भवतु मम नमः श्रीकुन्धुनाथाय तस्मै

अमितशमितमोहायामितापाय हृद्यः ।

सकलभरतभर्ताऽभूजिनोऽप्यक्षपाशा—

यमितशमितमोहायामितापायहृद् यः ॥ ६५ ॥

—भालिनी (८, ७)

टीका

भवत्विति । 'भवतु' अस्तु । 'मम नमः' मत्सम्बन्धी नमस्कारः । 'श्रीकुन्धुनाथाय' श्रीकुन्धुनाम्ने नाथाय । 'तस्मै' । 'अमितशमितमोहायामितापाय' अमितः—अपरिगतः शमितः—शमं नीतो मोहायामितापः—मोहनीयदीर्घद्वयधुर्येन तस्मै । 'हृद्यः' हृदयहारी । 'सकलभरतभर्ता' समस्तभरतवर्षाधिपः, चक्रवर्तीत्यर्थः । 'अभूत्' संवृत्तः । 'जिनोऽपि' जिनश्च । अपिशब्दः समुच्चयार्थः । 'अक्षपाशायमितशमितमोहाय' अक्षपाशैः—इन्द्रियरज्जुभिः अयमिता—अज्ज्ञा ये शमिनः—मुनयास्तेषां तमोहाय—अज्ञानघातिने । 'अमितापायहृद्' अमितान् अपायान् हरति यः सः । तस्मै श्रीकुन्धुनाथाय मम नमो भवतु यः सकलभरतभर्ता जिनोऽपि अभूदिति सम्बन्धः ॥ ६५ ॥

अवचूरिः

तस्मै श्रीकुन्धुनाथाय जिनाय नमोऽस्तु । अमितः शमितो मोहस्यायामितापो—दीर्घद्वयधुर्येन तस्मै । यः स्वामी हृद्यो—हृदयहारी । सपूर्णभरतक्षेत्राधिपः—चक्रवर्ती । जिनोऽप्यभूत् । किंभूतः ? । अमितानपायान् हरतीति तस्मै । किंभूताय ? । अक्षपाशा—इन्द्रियरज्जवस्तैरयमिता—अवज्ञा ये शमिनो—मुनयस्तेषां तमोहाय—अज्ञानघातिने ॥ ६५ ॥

अन्वयः

यः हृद्यः सकल-भरत-भर्ता अमित-अपाय-हृद् जिनः अपि अभूत्, तस्मै अ-मित-शमित-मोह-आयामि-तापाय, अक्ष-पाशा-अ-यमित-शमिन्-तमस्-हाय श्री-कुन्धुनाथाय मम नमः भवतु ।

વિસ્તારવાળો વૈતાદ્ય પર્વત આવેલો છે તેમજ વળી આ ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિન્ધુ એ નામની બે મહાનદીઓ આવેલી છે. આથી કરીને આ ક્ષેત્રના છ વિભાગો પડે છે. આ પ્રત્યેક વિભાગને 'ખંડ'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. દક્ષિણાર્દ ભરતમાં તેમજ ઉત્તરાર્દ ભરતમાં ત્રણ ત્રણ ખંડો છે. આ છએ ખંડના અધિપતિને 'ચક્રવર્તી' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે આમાંના દક્ષિણાર્દના ત્રણ ખંડોના અધિપતિને 'વાસુદેવ' યાને 'અર્ધચક્રવર્તી' કહેવામાં આવે છે (કેમકે ઉત્તરાર્દમાં વાસુદેવનો સંભવ નથી). આ પ્રલોકમાં સકલ ભરતના અધિપતિ એમ કહીને કુન્થુનાથનું ચક્રવર્તિત્વ પ્રકટ કર્યું છે.^૧

અત્ર એ નિવેદન કરવું વધારા પડતું નહિ ગણાય કે જેમ સમસ્ત ભરત ક્ષેત્રના અધિપતિને ચક્રવર્તી કહેવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે સમસ્ત ઐરાવત ક્ષેત્ર તેમજ વળી મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી ગમે તે કોઈ વિજયના અધિપતિને પણ 'ચક્રવર્તી' કહેવામાં આવે છે. આ સિવાય અન્યત્ર ચક્રવર્તીનો સદ્ભાવ નથી, કેમકે અન્ય સ્થલે તો અકર્મભૂમિ છે. વિશેષમાં જેમ બે તીર્થકરો અસ્પર્શ મળે નહિ, અર્થાત્ એકજ ક્ષેત્રમાં બે તીર્થકરોનો જેમ સદ્ભાવ હોઈ શકે નહિ, તેવીજ રીતે એક ચક્રવર્તી બીજા ચક્રવર્તીને મળી શકે નહિ.^૨ વળી જેમ તીર્થકરનો જન્મ ચૈત્ર સ્વાનોથી સૂચિત છે, તેમ ચક્રવર્તીના પણ છે. આ ઉપરાંત જેમ તીર્થકરની પાસે ધર્મ-ચક્ર હોય છે તેમ ચક્રવર્તી પાસે ચક્ર-રત્ન હોય છે.^૩ વળી જેમ તીર્થકરે 'શલાકાપુરુષ' ગણાય છે, તેમ ચક્રવર્તી પણ ગણાય છે, તેમજ વળી બંનેના દેહ પણ ૧૦૦૮ લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે. પરંતુ વિશેષતા એ છે કે તીર્થકરો તો તદ્દભવમાં નિર્વાણ-પદને પામે છેજ, જ્યારે ચક્રવર્તી તે પદ પામે પણ ખરા ને નહિ પણ પામે; કેમકે જો તે રાજ્યનો ત્યાગ કરી દીક્ષા-અહુષ્ટ કરે, તો તો દેવગતિ કે મોક્ષ પામે; ખાત્રી તો સાતમી નરકે સિધાવે.^૪

અત્ર ચક્રવર્તીની કુક્ત સ્થૂલ રૂપરેખા આલેખવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વાચકવર્થ શ્રીઉમાસ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના દ્વિતીય અધ્યાયના પરમા સૂત્રનું વિવરણ કરતાં શ્રીમ્નિહ્સેનગણિ કહે છે કે—

૧ એ ક્યાનમાં રાખવું કે આ અવસર્પિણીમાં કુક્ત કુન્થુનાથેજ ચક્રવર્તિ-પદ તેમજ તીર્થકર-પદ પ્રાપ્ત કર્યો છે એમ નથી; પરંતુ એકજ બધમાં શાન્તિનાથ તેમજ અરનાથ (અર્થાત્ સોળમાં તેમજ અઠારમાં તીર્થકરો) પણ તે પદ મેળવવા બાગ્યશાળી થયા હતા.

૨ જુઓ શાતાધર્મકથાંગ, કોપલી-અધ્યયન.

૩ આ ઉપરથી તેનું ચક્રવર્તી એવું નામ સાર્થક છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

૪ એકંદર શલાકા પુરુષોની સંખ્યા પદની અપેક્ષાએ ૬૩ ની છે, એકે વ્યક્તિની અપેક્ષાએ તો તે ઓછી પણ હોય અને આની હકીકત કુન્થુનાથાદિકના દર્શનાત્થી આ અવસર્પિણી પરત્વે જેમ શકાય છે. ૨૪ તીર્થકરો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, ૮ વાસુદેવ, ૮ પ્રતિવાસુદેવ અને ૮ ગણદેવ (વાસુદેવના સાવકા પડોસ ભાઈ) એ ઉપરુક્ત ૬૩ શલાકાપુરુષો છે. આ પુરુષોને 'શલાકા' એવું વિશેષણ લખાડવાનું કારણ એ છે કે એ તેમની ઉત્તમતા સૂચવે છે. કેમકે અભિધાન-ચિન્તામણિ (તત્ત્વીય કાણ્ડ, સ્લોક ૩૬૩)ની રીકામાં કહ્યું છે કે—

“શલાકાપુરુષાઃ પુરુષેષુ જાતરેભા હત્યર્યઃ”

૫ 'રાજને અંતે નરક' એ વાતની આ સાક્ષી પુરે છે.

“ચતુર્વર્તિનોડિ નવનિધિપતયશ્ચતુર્દશાના રત્નાનાં નેતારઃ સ્વપૌરુષોપાત્તમહામોગમુજઃ સકલમરતાધિપા મવન્તિ ”

અર્થાત—ચક્રવર્તીઓ (પણ) નવ નિધિ તેમજ ચૌદ રત્નના સ્વામી છે તેમજ તેઓ સ્વપરા-ક્રમ વડે પ્રાપ્ત કરેલા મહાભોગોને લોગવનારા છે તેમજ સમસ્ત હરતક્ષેત્રના અધિપતિ છે.

ચક્રવર્તીના નવ નિધિ તેમજ ચૌદ રત્નો વિધેની સવિસ્તર માહિતી તેમજ તે કેવી રીતે છ ખંડો સાથે છે, ઇત્યાદિકનું દુંક વર્ણન ૬૯મા પદ્યના સ્થળીકરણમાંથી મળી શકશે, બાકી તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો ત્રિપદિશલાકાપુરૂષચરિત્ર નામના મહાકાવ્યના પ્રથમ પર્વના ચતુર્થ સર્ગમાંથી તેમજ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રસ્થિતના તૃતીય વક્ષસ્કારમાંથી મળશે.

સકલતીર્થપતિભ્યઃ પ્રણતિઃ—

સકલજિનપતિભ્યઃ પાવનેભ્યો નમઃ સન્—

નયનરવરદેભ્યઃ સારવાદસ્તુતેભ્યઃ ।

સમધિગતનુતિભ્યો દેવવૃન્દાદ્ ગરીયો—

નયનરવરદેભ્યઃ સારવાદસ્તુ તેભ્યઃ ॥ ૬૬ ॥

—માલિની

ટીકા

સકલેતિ । ‘સકલજિનપતિભ્યઃ’ નિસ્થિતતીર્થકૃદ્ભયઃ । ‘પાવનેભ્યઃ’ પવિત્રતાજનકેભ્યઃ । ‘નમઃ’ इति स्तुत्यर्थे । ‘સમધિગતનયનરવરદેભ્યઃ’ રદાઃ-દશનાઃ શોભના નયાશ્ચ રવશ્ચ રદાશ્ચ યેષા તેભ્યઃ । ‘સારવાદસ્તુતેભ્યઃ’ સારઃ-અર્થપ્રધાનો વાદઃ-ઉક્તિયેષાં તેભ્યઃ, સારેણ વાદેન સ્તુતેભ્યઃ-વન્દિતેભ્યઃ । ‘સમધિગતનતિભ્યઃ’ પ્રાપ્તપ્રણામેભ્યઃ । ‘દેવવૃન્દાત્’ સુરકદમ્બકાત્ । ‘ગરીયો-નયનરવરદેભ્યઃ’ ગરીયોનયાઃ-હરુતરનીતયો યે નરાસ્તેભ્યો વરદેભ્યઃ । સારવાત્ સશબ્દાત્ । સ્તુતિપરાદિત્યર્થઃ । ‘અસ્તુ’ ભવતુ । ‘તેભ્યઃ’ । યે इत्यंभूताઃ ‘સારવાત્’ દેવવૃન્દાત્ સમધિગતનતિભ્યઃ તેભ્યઃ સકલજિનપતિભ્યો નમઃ इति યોગઃ ॥ ૬૬॥

અવચૂરિઃ

તેભ્યઃ સર્વજિનેન્દ્રેભ્યો નમોઽસ્તુ । કિંમૂતેભ્યઃ ? । પાવનેભ્યઃ-પવિત્રતાજનકેભ્યઃ । સન્તઃ-શોભ-માના નયનાનિ-લોચનાનિ રવો-વેશનાધ્વાનિઃ રદા-વૃન્તાશ્ચ યેષાં તેભ્યઃ । સારઃ-અર્થપ્રધાનો વાદ-ઉક્તિયેષાં તેઃ સ્તુતાઃ । યદ્વા સારશ્ચાસૌ વાદશ્ચ તેન સ્તુતાઃ તેભ્યઃ । સમધિગતા-પ્રાપ્તા નુતિયેસ્તેભ્યઃ ।

કસ્માત્ ! । દેવસમૂહાત્ । કિંવિશિષ્ટાત્ ! । સારવાત્-પ્રસ્તુતસ્તુતિકાત્ । ગરીયાંસો-ગરિષ્ઠા નયા-
નીતયો યેપુ તે ચ તે નરાશ્ચ તેષાં વરદેમ્યઃ । इत्यंभूतेभ्यो जिनेभ्यो नमोऽस्तु-भवतु ॥ ૬૬ ॥

અન્વયઃ

પાવનેમ્યઃ, સત્-નયન-સ્વ-રદેમ્યઃ, સાર-વાદ-સ્તુતેમ્યઃ સહ-આરવાત્ દેવ-વૃન્દાત્ સનાધિ-
ગત-સ્તુતિમ્યઃ, ગરીયસ્-નય-નર-વરદેમ્યઃ તેમ્યઃ સકલ-જિન-પતિમ્યઃ નમઃ અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

સકલજિનપતિમ્યઃ=સમસ્ત જિનપરોને.

પાવનેમ્યઃ (મૂં પાવન)=(૧) પવિત્ર કરનારા;

(૨) નિર્મલ.

સન્નયનરવરદેમ્યઃ=ઉત્તમ છે નેત્ર, ધ્વનિ
અને દન્ત જેના એવાને.

સાર=ઉત્તમ.

વાદ=વચન.

સારવાદ=(૧) અર્થ-પ્રધાન વચન; (૨) સાર્થ
છે વચન જેનું એવા.

સ્તુત (ધાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલ.

સારવાદસ્તુતેમ્યઃ=અર્થ-પ્રધાન વચનો વડે
અથવા સાર્થ છે વચન જેનું એવાથી
સ્તુતિ કરાયેલા.

સમખિગત (ધાં ગદ)=પ્રાપ્ત થયેલી.

સ્તુતિ=(૧) સ્તુતિ; (૨) પ્રણામ.

સમખિગતસ્તુતિમ્યઃ=પ્રાપ્ત થઈ છે સ્તુતિ જેમને
એવાને.

દેવ=સુર.

વૃન્દ=સમૂહ.

દેવવૃન્દાત્=સુર-સમૂહથી.

ગરીયસ્=ત્રેઠ્ઠ.

ગરીયોનયનરવરદેમ્યઃ=ત્રેઠ્ઠ છે નીતિ જેમની
એવા ઉત્તમ મનુષ્યોને તેમના મનો-
વાંછિત અર્પણ કરનારા.

અસ્તુ (ધાં અસ્)=થાઓ.

સારવાત્ (મૂં સ+આરવ)=શબ્દાયમાન,

તેમ્યઃ (મૂં તદ્)=તેમને.

શ્લોકાર્થ

સકલ તીર્થકરોને પ્રણામ—

“ પવિત્ર કરનારા [અથવા પવિત્ર] એવા, વળી ઉત્તમ છે નેત્ર, (દેશના-સમયની)
ધ્વનિ તેમજ દન્ત જેમનાં એવા, તથા વળી અર્થ-પ્રધાન વાક્યો વડે [અથવા સાર્થ છે
વચનો જેમનાં એવા વડે] સ્તુતિ કરાયેલા, તેમજ (સ્તુતિનો આરંભ કર્યો હોવાથી)
શબ્દાયમાન એવા સુર-સમૂહ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ છે સ્તુતિ જેમને એવા (અર્થાત્ દેવના પશુ
સ્તુતિ-પાત્ર) અને વળી ત્રેઠ્ઠ છે નીતિ જેમની એવા ઉત્તમ જનોને તેમનાં મનોવાંછિત અર્પણ
કરનારા એવા તે સમસ્ત જિનેશ્વરોને (મારા) પ્રણામ હોજી. ”—૬૬

૧ કમલની લક્ષ્મીનો વિરરકાર કરનારાં નેત્રો હોવાથી, રિન્દ, ગંભીર અને ચોક્કસગામી ધ્વનિ
હોવાથી અને હીરા વિગેરેનો પરાબલ કરનારા દન્ત હોવાથી ‘ઉત્તમ’ શબ્દ ધરી રહે છે.

૨ જિનેશ્વરના દેહના વર્ણન સારૂ જુઓ અતુર્વિંશતિકા (પૃં ૯૮).

सिद्धान्त-स्मरणम्—

स्मरत विगतमुद्रं जैनचन्द्रं चकासत्—

कविपदगमभङ्गं हेतुदन्तं कृतान्तम् ।

द्विरदमिव समुद्यद्दानमार्गं धुताधै—

कविपदगमभङ्गं हेतुदन्तं कृतान्तम् ॥ ६७ ॥

—मालिनी

टीका

स्मरतेति । 'स्मरत' ध्यायत । 'विगतमुद्रं' अपर्यन्तम् । 'जैनचन्द्रं' जिनचन्द्रसंबन्धि-
नम् । 'चकासत्कविपदगमभङ्गं' चकासन्तः-शोभमानाः कविपदानि-कवियोग्यशब्दाः शमाः
भङ्गाश्च यस्मिन् तम् । 'हेतुदन्तं' हेतव एव प्रतिपक्षभेद(क)त्वात् दन्तौ-विपाणौ यस्य तम् ।
'कृतान्तं' आगमम् । 'द्विरदमिव' द्विपमिव । 'समुद्यद्दानमार्गं' समुद्यन्-समुल्लसन् दानमार्गो-
ज्ञानादीनां वितरणक्रमो यत्र तम् । 'धुताधैकविपदग' अघं-पापं तदेवैका-अद्वितीया विपत्
सैव दुःखफलदायकत्वात् अंगी-विट्ठी, धुतो-निरस्तः अपैकविपदगो येन तम् । 'अभङ्गं'
अजेयम् । 'हे' इत्याभिन्नेषम् । 'हेतुदन्तं' पीडयन्तम् । 'कृतान्तं' अन्तकम् । अत्र द्विरदेन
सह श्लेषः । सोऽपि विगतिमुद्रः-अपेतमर्यादः स्वच्छन्दो भवति, तस्यापि पदगमभङ्गः-पदमचार-
क्रमाश्वकासति, दन्तार्थं भवन्ति, दानमार्गः-भेदप्रवाहः समुदेति, सोऽपि अगं धुनोति अभङ्गश्च ।
कृतान्तं कृतमिव (?) नाशं विपत्तादिकं तुदति । तदेवं द्विरदमिव हे (भग्य-लोकाः) ! जैनचन्द्रं
कृतान्तं स्मरेत्यन्वयः ॥ ६७ ॥

अवचूरिः

हे लोकाः ! जिनचन्द्रसंबन्धिना कृतान्तं सूर्यं स्मरत । हस्तिनमिव । किंमूतम् ? । विगतमुद्रं-
गतप्रमाणम् । चकासन्तः-शोभमानाः कविपदानि-कवियोग्याः शब्दाः शमा भङ्गाश्च यस्मिन् । हेतुदन्तं
हेतव एव दन्तौ विपक्षभेदकत्वात् विपाणौ यस्य तम् । कृतान्तं-यमम् । तुदन्तं-व्ययमानम् । समुद्यन्-
समुल्लसन् दानमार्गो-ज्ञानादीनां वितरणक्रमो यस्मिन् । अपैकविपदः-पापैकविपद एवागा-वृक्षास्ते धुतो
येन । अभङ्गं-अजेयम् । अत्र द्विरदेन श्लेषः । सोऽप्यपेतमर्यादः । तस्यापि पदगमेनभङ्गाः शोभन्ते । दान-
मार्गो मदप्रवाहश्च स्यात् । से च कृतविनाशं च तुदति ॥ ६७ ॥

अन्वयः

हे (लोकाः) ! द्विरदं इव विगत-मुद्रं, चकासत्-कवि-पद-गम-भङ्गं, हेतु-दन्तं, समुद्यद्-
दान-मार्गं, धुत-अघ-एक-विपद्-अगं, अभङ्गं, कृतान्तं तुदन्तं जैनचन्द्रं कृतान्तं स्मरत ।

શબ્દાર્થ

સ્મરત (ધા૦ સ્મ)=તમે સ્મરણ કરો.
વિગત (ધા૦ ગમ)=વિશેષતઃ ગયેલ.
વિગતમુદ્રં=નષ્ટ થયું છે પરિભાષુ જેનું એવા,
અપરિમિત.

જૈનચન્દ્રં (મૂ૦ જૈનચન્દ્ર)=જિનચન્દ્રસંબંધી.

ષકાસત્ (ધા૦ ચકાસ)=પ્રકાશતા.

મદ્ગ=રચના.

ષકાસત્કવિપદગમનદ્વં=(૧) પ્રકાશમાન છે
કવિ-યોગ્ય પદો, આલાપકો અને રચના
જેનાં એવા; (૨) શૈભાયમાન તેમજ
પરિહતયોગ્ય છે ચરણની આલની રચના
જેની એવા.

દન્ત=દાંત.

હેતુદન્તં (મૂ૦ હેતુદન્ત)=હેતુ છે દન્ત જેના
એવા.

કૃતાન્તં (મૂ૦ કૃતાન્ત)=સિદ્ધાન્તને.

દ્વિવદં (મૂ૦ દ્વિવદ)=કાથીને.

હવ=જેવા.

સમુદય (ધા૦ ઇ)=દેહીધ્યમાન.

વાન=(૧) ત્યાગ; (૨) મદ-જલ.

સમુદયવાનમાર્ગ=(૧) દેહીધ્યમાન છે ત્યાગ-
માર્ગ જેનો એવા; (૨) શૈભી રહ્યો છે
મદ-જલનો માર્ગ જેનો એવા.

ધુત (ધા૦ ધુ)=હલાવેલ, નષ્ટ કરેલ.

વિપદ=કષ્ટ.

અગ=વૃક્ષ.

ધુતાવૈકવિપવર્ગ=(૧) નષ્ટ કર્યું છે પાપરૂપી
અદ્વિતીય આપત્તિરૂપ વૃક્ષ જેણે એવા;
(૨) નષ્ટ થયું છે પાપ જેનું એવાના
અદ્વિતીય સ્થાન પ્રતિ ગમન કરનારા.

અમદ્ગં (મૂ૦ અમદ્ગ)=અભય.

તુવન્તં (મૂ૦ તુવત)=પીડા કરનાર,

કૃતાન્તં (મૂ૦ કૃતાન્ત)=(૧) સમને; (૨) આદ્યે
છે અન્ત જેણે એવાને.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનું સ્મરણ—

“અત્યંત વિશાળ એવા, તથા શૈભાયમાન તેમજ કવિઓને (વર્ણન કરવા)
લાયક છે ચરણની આલની રચના જેની એવા, વળી (શત્રુ-સમૂહનો ત્વાશ કરવામાં) કાર-
ણભૂત છે દન્ત જેના એવા, શૈભી રહ્યો છે મદ-જલ વડે માર્ગ જેનાથી એવા, તથા નષ્ટ
થયું છે પાપ જેનું એવા (પુણ્યશાળી મનુષ્યો)ના અદ્વિતીય સ્થાન પ્રતિ ગમન કરનારા,
તેમજ વળી કયો છે વિનાશ જેમણે એવાને પીડા કરનારા એવા કુંજરની જેમ અપરિમિત,
વળી પ્રકાશમાન છે કવિ-યોગ્ય પદો, આલાપકો અને રચનાઓ જેનાં એવા, તથા (પર
દર્શનોત્તું ખંડન કરવામાં) હેતુરૂપ છે દન્ત જેના એવા, વળી દેહીધ્યમાન છે (જ્ઞાન-
રૂપી) જ્ઞાન-માર્ગ જેનો એવા, તેમજ વળી વિનાશ કયો છે પાપરૂપી અસાધારણ આપત્તિરૂપ
વૃક્ષનો જેણે એવા અને અભય તથા અમને પીડા કરનારા એવા જિનચન્દ્ર-વિપયક સિદ્ધા-
ન્તને હે (લોકો)! તમે યાદ કરો.”—૬૭

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોકમાં પછુ ૬૧મા શ્લોકની મારફત શ્લોકપાલંકાર શૈભી રહ્યો છે, એ આ શ્લોકની
અમદ્ગતિમાં વધારો કરે છે.

श्रीपुरुषदत्तायै प्रार्थना—

प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे ! समुद्यत्—

सदसिफलकरामेऽभीमहासेऽरिभीते ! ।

सपदि पुरुषदत्ते ! ते भवन्तु प्रसादाः

सदसि फलकरा मेऽभीमहासेरिभीते ॥ ६८ ॥ १७ ॥

—पालिनी

टीका

प्रचलदिति । 'प्रचलदचिररोचिश्चारुगात्रे !' प्रचलन्ती-स्फुरन्ती या अचिररोचिः—
तद्वत् तद्वत् चारुगात्रे-रुचिराङ्गि ! । 'समुद्यत्सदसिफलकरामे !' समुद्यन्ती-प्रोद्यन्ती ये सती-
शोभने असिफलके-खड्गचर्मणी ताभ्यां रामे-रमणीये ! । 'अभीमहासे !' सौम्यहसने ! । 'अरि-
भीते !' अरिभ्यो भीः अरिभीः तस्या ईते-ईतिभूते ! । 'सपदि' तत्क्षणम् । 'पुरुषदत्ते !'
पुरुषदत्तादेवि ! । 'ते' त्वत्सम्बन्धिनः । 'भवन्तु' सम्पद्यन्ताम् । 'प्रसादाः' अनुग्रहाः ।
'सदसि' सभायाम् । 'फलकराः' कार्यसिद्धिकारिणः । 'मे' मम । 'अभीमहासेरिभीते !'
अभीः-अविद्यमानभया या महासेरिभी-महामहिषी तस्यां इते-गते ! । हे पुरुषदत्ते !
सपदि ते प्रसादाः सदसि फलकरा मे भवन्तु इति योगः ॥ ६८ ॥

अवचूरिः

हे पुरुषदत्ते ! ते-तव प्रसादाः सदसि-सभायां फलकराः-कार्यसिद्धिकारिणो भवन्तु मे-मम ।
प्रचलन्ती-स्फुरन्ती या विद्युत् तद्वत् चारु गात्रं यस्याः सा तस्याः संबोधनम् । विलसद्भ्यामसिफलका-
भ्यां-खड्गखेटकाभ्यां रामा-रमणीया तस्याः संबोधनम् । अभीमः-अरौद्रो हासो-हसनं यस्याः । अरिभ्यो
भीः-भयं तस्या ईतिभूते ! । अभीः-निर्मया या महासेरिभी-प्रौढमहिषी तामिता-गता तस्याः संबो-
धनम् ॥ ६८ ॥

अन्वयः

प्रचलत्-अचिर-रोचिस्-चारु-गात्रे ! समुद्यत्-सत्-असि-फलक-रामे ! अ-भीम-हासे !
अरि-भी-ईते ! अ-भी-महत्-सेरिभी-इते ! पुरुषदत्ते ! ते प्रसादाः सदसि सपदि मे फल-कराः
भवन्तु ।

शब्दार्थः

प्रचलत् (पा० चल)=स्फुरत्यभ्यमान.
चिर=दांशु सभयणी.
रोचिस्=प्रकाश.

अचिररोचिः=सौदाभिनी, वीजणी.
चारु=भने।६२.
गात्र=देह.

निर्याणकलिकायाम्—

“पुरुषदत्तां कनकावदातां महिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां
मातुलिङ्गसेटकयुतवामहस्तां चेति ।”

પ્રવલવાચિરોચ્ચિચ્ચારુગાત્રે ! = રકુરાયમાન
સૌદામિનીના જેવો મનોહર દેહ છે
જેનો એવી ! (સં૦)

રામ = રમણીય.

સમુદયસવસિફલકારામે ! = હે દેહીપ્યમાન
તેમજ ઉત્તમ એવા ખડ્ગ અને ખેટક
વડે રમણીય !

મીમ = ભયંકર.

હાસ = હાસ્ય.

અમીમહાસે ! = નથી ભયંકર હાસ્ય જેનું એવી !
(સં૦)

ઈતિ = ઇતિ, ઉપદ્રવ.

અરિમીતે ! = હે શત્રુઓ તરફના ભય પ્રતિ ઇતિ-
સમાન !

સપદ્મિ = એકદમ.

પુરુષવત્તે ! (મૂં પુરુષવત્તા) = હે પુરુષવત્તા (દેવી) !

તે (મૂં યુગ્મવત્) = તારા.

મવન્તુ (ઘાં મૂ) = થાઓ.

પ્રસાદાઃ (મૂં પ્રસાદ) = પ્રસાદો.

સવસિ (મૂં સવસ) = સભામાં.

કર = કરનાર.

ફલકરાઃ (મૂં ફલકર) = ફલદાયક, ફળીભૂત.

સેરિમી = મહિષી, ભેંસ.

અમીમહાસેરિમીતે ! = હે નિર્ભય તેમજ મોટી
એવી મહિષીને પ્રાપ્ત થયેલી એવી ! (સં૦)

શબ્દાર્થ

શ્રીપુરુષવત્તા દેવીને પ્રાર્થના—

“ હે રકુરાયમાન સૌદામિનીના જેવા મનોહર દેહવાળી (દેવી) ! હે દેહીપ્યમાન તેમજ ઉત્તમ એવા ખડ્ગ અને ખેટક વડે રમણીય (વિદ્યા-દેવી) ! નથી (અન્ય જનોને) ભયંકર હાસ્ય જેનું એવી હે (મહાદેવી) ! હે શત્રુઓ તરફના ભય પ્રતિ ઇતિ સમાન (નરદત્તા) ! હે નિર્ભય તેમજ મોટી એવી મહિષીના ઉપર આરૂઢ થયેલી ! (પુરુષાવદત્તા) ! હે પુરુષવત્તા ! તારા પ્રસાદો અને સભામાં સત્વર ફળીભૂત થાઓ.” —૬૮

સ્વરૂપીકરણ

ઈતિ-વિચાર—

એકંદર ઇતિની સંખ્યા છ છે:—(૧) અતિવૃદ્ધિ, (૨) અનાવૃદ્ધિ, (૩) ઉદર, (૪) તીક, (૫) પોષ્ટ અને (૬) પરદેશી રાજાનું આક્રમણ. આ વાત નીચેના શ્લોક ઉપરથી પણ જોવાય છે.

“ અતિવૃદ્ધિરનાવૃદ્ધિ-મૂષકાઃ શલમાઃ શુકાઃ ।
પ્રત્યાસન્નાશ્ચ રાજાન, પદેતા ઈતયઃ સ્મૃતાઃ ॥ ”

પુરુષવત્તા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ મનુષ્યને વરદાન આપે તે પુરુષવત્તા ’ એમ પુરુષવત્તાના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. નરદત્તા અને પુરુષાવદત્તા એ એનાં નામાન્તરો છે. એનો વર્ણ

સુવર્ણ જેવો છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને ખડ્ગથી વિભૂષિત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ તો શીળેરા અને ખેટક(હાલ)થી અલંકૃત છે. એને લેસનું વાહન છે. આ વાતની નિર્વાણુ-કલિકા પણ સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા પુરુષદત્તાં કનકાવવાતાં મહિર્ષીવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદાસિયુકદક્ષિણકરાં માતુલિન્નલેટકયુત-
વામહસ્તાં ચેતિ. ”

આ સંબંધમાં આચાર-દિનકર શુ કહે છે તે પણ બેઠ લખ્યો. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સ્વદ્વસ્કરાદ્વિતકરણ્યશાસમાના
મેધામસૈરિભવદુસ્થિતિમાસમાના ।
જાત્યાર્જુનપ્રમતનુઃ પુરુષામવદ્તા
ભદ્રં પ્રયચ્છતુ સર્તાં પુરુષામવદ્તા ॥ ”

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचच्चकवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं

सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।

द्रुतकलघौतकान्तमानमतानन्दितभूरिभक्तिभाक्—

संनमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ ६९ ॥

—द्विपदी

टीका

व्यमुचच्चकवर्तेति । 'व्यमुचत्' त्यक्तवान् । 'चक्रवर्तिलक्ष्मी' चक्रपरश्रियम् । '६६' अत्र जगति । 'तृणमिव' तृणं-वीरणादि तदिव । 'यः' । 'क्षणेन' सपदि । 'तम्' । 'सन्नमदमरमानसंसारं' मा(म)रः-मरणं सन्नः क्षीणो मदश्च मरश्च मानश्च संसारश्च यस्य तम् । 'अनेकपराजितां' अनेकपाः-करिणः तैः राजिताम् । 'अरं' अरनामानम् । 'द्रुतकलघौतकान्तं' द्रुतं यत् कलघौतं तद्वत् कान्तम् । 'आनमतं' प्रणिपतत । 'आनन्दितभूरिभक्तिभाक्' सन्नमदमरमानसं आनन्दितं-आह्लादितं भूरिभक्तिभाजां-मभूतमावलुषां सन्नमतां अमराणां मानसं-मनो येन तम् । 'सारं' श्रेष्ठम् । 'अनेकपराजितामरं' अनेके पराजिताः दिग्विजयादिप्रक्रमे अमरा येन तम् । अथवा चक्रवर्तिलक्ष्मीविशेषणम् । अनेकैः परैः-शत्रुभिर्न जितां अनेकपराजिताम् । 'अरं' क्षीघ्रम् । यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं तृणमिव व्यमुचत् तं अरं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ६९ ॥

अबचूरिः

यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं क्षणेन-वेगेन तृणवद्व्याहीव तं अरं-अरनामानं जिने हो जनाः ! आनमत । किंभूतम् ? । सन्नाः-क्षीणा मदमरणमानसंसारं यस्य तम् । लक्ष्मीं किंभूताम् ? । अनेकपा-गीजास्तै राजितां-शोभिताम् । जिने किंभूतम् ? । द्रुतं-विलोनेन यत् सुवर्णं तद्वत् कान्तं-कमनीयम् । आनन्दितं भूरिभक्तिभाजां संनमतां-प्रणामकारकाणाममराणां मानसं-चित्तं येन । तथा सारं-श्रेष्ठम् । दिग्विजयादिप्रक्रमेऽनेके-बहवः पराजिता-अमरा मागधादिदेवा येन तम् । यद्वा लक्ष्मीं कथंभूताम् ? । अनेकैः परैरजिताम् । अरं-क्षीघ्रम् ॥ ६९ ॥

अन्वयः

यः अनेकपराजितां (अथवा अनेकपर-अजितां) चक्रवर्तिन-लक्ष्मीं इह तृणं इव क्षणेन व्यमुचत्, तं सन्नमद-मरमान-संसारं, द्रुत-कलघौत-कान्तं, आनन्दित-भूरिभक्ति-भाक्-संनमत-अमरमानसं, सारं अनेकपराजित-अमरं अरं (अरं) आनमत ।

સુવર્ણ જેવો છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને ખડ્ગથી વિભૂષિત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ તો ખીભેરા અને ખેટક(હાલ)થી અલંકૃત છે. એને લેસનું વાહન છે. આ વાતની નિર્વાણુ-કલિકા પણ સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા પુરુષદત્તાં કનકાવદાતાં મહિષીવાહનાં ચતુર્મુખાં વરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિદ્વસેટકયુત-
વામહસ્તાં ચેતિ. ”

આ સંબંધમાં આચાર-દિનકર શુ કહે છે તે પણ લેખે લખે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“સ્વદ્વસ્ત્રાદિતકારણશાસમાના
મેધામસૈરિભવદુસ્થિતિમાસમાના ।
જાત્યાર્જુનપ્રમતનુઃ પુરુષામદત્તા
ભદ્રં પ્રયચ્છતુ સતાં પુરુષામદત્તા ॥ ”

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथाय प्रणिपातः—

व्यमुचचक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः क्षणेन तं

सन्नमदमरमानसंसारमनेकपराजितामरम् ।

द्रुतकलघौतकान्तमानमतानन्दितभूरिमक्तिभाक्—

संनमदमरमानसं सारमनेकपराजितामरम् ॥ ६९ ॥

—द्विपदी

टीका

व्यमुचचक्रेति । 'व्यमुचत्' स्यक्तवान् । 'चक्रवर्तिलक्ष्मी' चक्रधरश्रियम् । 'इह' अत्र जगति । 'तृणमिव' तृणं-बीरणादि तदिव । 'यः' । 'क्षणेन' सपदि । 'तम्' । 'सन्न-मदमरमानसंसारं' मा(म)रः-मरणं सन्नः क्षीणो मदश्च मरश्च मानश्च संसारश्च यस्य तम् । 'अनेकपराजितां' अनेकपाः-करिणः तैः राजिताम् । 'अरं' अरनामानम् । 'द्रुतकलघौत-कान्तं' द्रुतं यत् कलघौतं तद्वत् कान्तम् । 'आनमत' प्रणिपतत । 'आनन्दितभूरिमक्तिभा-वसन्नमदमरमानसं' आनन्दितं-आह्लादितं भूरिमक्तिभाजां-प्रभूतभावज्जुषां सन्नमतां अमराणां मानसं-मनो येन तम् । 'सारं' श्रेष्ठम् । 'अनेकपराजितामरं' अनेके पराजिताः दिग्विजया-दिप्रक्रमे अमरा येन तम् । अथवा चक्रवर्तिलक्ष्मीविशेषणम् । अनेकैः परैः-शत्रुभिर्न जितां अनेकपराजिताम् । 'अरं' शीघ्रम् । यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं तृणमिव व्यमुचत् तं अरं आनमतेति सम्बन्धः ॥ ६९ ॥

अवचूरिः

यश्चक्रवर्तिलक्ष्मीं क्षणेन-वेगेन तृणवद्वत्साक्षीत् तं अरं-अरनामानं जिनं हे जनाः । आनमत । किंभूतम् ? । सन्ना-क्षीणा मदमरणमानसंसारं यस्य तम् । लक्ष्मीं किंभूताम् ? । अनेकपा-गजास्तै राजितां-शोभिताम् । जिनं किंभूतम् ? । द्रुतं-विलीनं यत् सुवर्णं तद्वत् कान्तं-कमनीयम् । आनन्दितं भूरि-मक्तिभाजां संनमतां-प्रणामकारकाणाममराणां मानसं-चित्तं येन । तथा सारं-श्रेष्ठम् । दिग्विजयादि-प्रक्रमेऽनेके-बहवः पराजिता-अमरा मागधादिवेवा येन तम् । यद्वा लक्ष्मीं कथंभूताम् ? । अनेकैः परैर-जिताम् । अरं-शीघ्रम् ॥ ६९ ॥

अन्वयः

यः अनेकप-राजितां (अथवा अनेक-पर-अजितां) चक्रवर्तिन्-लक्ष्मीं इह तृणं इव क्षणेन व्यमुचत्, तं सन्न-मद-मर-मान-संसारं, द्रुत-कलघौत-कान्तं, आनन्दित-भूरि-मक्ति-मर-संनमत-अमर-मानसं, सारं अनेक-पराजित-अमरं अरं (अरं) आनमत ।

શીખદાર્થ

વ્યમુચત્ (ધા૦ મુચ્)=ત્યાગ કરતા હવા.
 ચક્રવર્તિન=છ ખંડના અથવા એક વિજયના
 સ્વામી.
 લક્ષ્મી=લક્ષ્મી, સંપત્તિ, વૈભવ.
 ચક્રવર્તિલક્ષ્મી=ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને.
 તુળ (મૂ૦ તુળ)=તુલ્ય, ઘાસ.
 ક્ષણેન (મૂ૦ ક્ષણ)=ક્ષણમાં.
 સદ્ગમવરમાનસંસાર=નષ્ટ કર્યા છે મદ, મરણ,
 માન અને સંસાર જેણે એવા.
 અનેકપ=હાથી.
 અનેકપરાજિતાં=હાથીઆથી શોભતી.
 અરં (મૂ૦ અર)=અરનાથને, અદારમા
 તીર્થકરને.
 દ્રુતકલ્પૌતકાન્ત=ગાળેલા સુવર્ણના જેવા
 મનોહર.

આનમત (ધા૦ નમ્)=તમે નમસ્કાર કરો.
 આનન્દિત (ધા૦ નન્દ)=આનંદ પમાડેલ.
 મૂરિ=ઘણી, અત્યંત.
 સંનમત્ (ધા૦ નમ્)=પ્રણામ કરનારા.
 આનન્દિતમૂરિમક્તિમાક્રસંનમવરમાનસં=
 મહાભક્તિવંત (હોઈ કરીને) પ્રણામ
 કરનારા દેવોના ચિત્તને આનંદ પમાડ્યો
 છે જેણે એવા.
 સારં (મૂ૦ સાર)=શ્રેષ્ઠ.
 પરાજિત (ધા૦ જિ)=હરાવેલ.
 અનેકપરાજિતામરં=પરાજય કર્યો છે અનેક
 દેવોના જેણે એવા.
 અનેકપરાજિતાં=અનેક શત્રુઓથી અજેય
 એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅરનાથને પ્રણામ—

“ જેઓ આ જગતમાં હાથીઓ વડે શોભતી એવી [તેમજ અનેક શત્રુઓથી (પણ) અજિત એવી] ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને એક ક્ષણમાં તુલ્ય ત્યાગ કરતા હવા, તે અરનાથને કે જેમણે મદ, મરણ, માન તેમજ (ભવ-બ્રમણરૂપી) સંસારનો નાશ કર્યો છે, તથા વળી જેઓ ગાળેલા સુવર્ણના સમાન કાન્તિવાળા છે, તેમજ જેમણે મહાભક્તિવંત (હોવાને લીધે) પ્રણામ કરનારા એવા અમરોના ચિત્તને આનંદ પમાડ્યો છે, તથા જેઓ શ્રેષ્ઠ છે અને વળી (છ ખંડ સાધતી વેળાએ) જેમણે (માગધતીર્થકુમારાદિ) અગણિત દેવોનો પરાજય કર્યો છે, તે (અદારમા તીર્થકર)ને (હે ભવ્યો! તમે શીઘ્ર) પ્રણામ કરો. ”—૬૯

સ્પષ્ટીકરણ

અરનાથ-ચરિત્ર—

આ અદારમા તીર્થકર અરનાથ ગજપુર નગરના રાજા સુદર્શન અને તેમની પત્ની દેવી રાણીના નન્દન થતા હતા. તેઓ પણ ખીજા ચક્રવર્તીઓની માફક નવ નિધિ અને ચૌદ રત્નોના સ્વામી થયા હતા. તેમનું ત્રીસ (૩૦) ધનુષ્ય પ્રમાણનું શરીર સુવર્ણવર્ણી હોવા ઉપરાંત નંદાવર્તના લાંછનથી યુક્ત હતું. ચોર્યાસી હજારવર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યા બાદ તેઓ મુક્તિ-રમણીને વર્ધા-

નવ નિધિ—

નવ નિધિનાં નામો સંબંધી નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે:—

“ નૈસર્ગ્યે ૧ પંડુઅપ ૨ પિંગલપ ૩ સવ્વરયણ ૪ મહાપદમે ૫ ।

કાલે ૬ અ મહાકાલે ૭ માળવગે ૮ મહાનિહી સંઘે ૯ ॥ —આપાં

—જમ્બૂદ્વીપ-પ્રગ્લિતિ, સૂ. ૬૬

આ સંબંધમાં ત્રિપદિશલાકાપુત્રપચરિત્રમાં પ્રથમ પર્વમાં ચતુર્થ સર્ગમાં ૫૬૯ થી ૫૮૪ સુધીના શ્લોકો દ્વારા શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે શ્લોકોમાંથી અત્ર ૫૭૦ થી ૫૭૩ સુધીના શ્લોકો આપવામાં આવે છે.

“ નૈસર્ગ્યઃ પાણ્ડુકચાચ, પિઙ્ગલઃ સર્વરત્નકઃ ।

મહાપદ્મઃ કાલમહા-કાલૌ માળવશઙ્ગકૌ ॥

તેષ્વચક્રમતિપ્રાના, ઉત્સર્ગે વાદ્ય યોજનાઃ ।

નવયોજનચિત્તીર્ણા, દૈર્ઘ્યે દ્વાદશ યોજનાઃ ॥

ધૈર્ઘ્યમણિકપાદ-સ્થગિતવવનાઃ સમાઃ ।

કાચના રત્નસમ્પૂર્ણા-શ્વકચન્દ્રાર્કલાઙ્ગનાઃ ॥

તેષામેવાભિધાનૈસ્તુ, તદધિપ્રાયકાઃ સુરાઃ ।

પલ્યોપમાયુષો નાગ-કુમારાસ્તન્નિવાસિનઃ ॥ ”

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે (૧) નૈસર્ગ્ય, (૨) પાણ્ડુક, (૩) પિંગલ, (૪) સર્વરત્ન, (૫) મહાપદ્મ, (૬) કાલ, (૭) મહાકાલ, (૮) માળવક, અને (૯) સંઘ એ નવ નિધિ છે. વિશેષમાં આઠ યોજન ઊંચા, નવ યોજન પહોળા અને દશ યોજન લાંબા એવા આ નવ નિધિઓ આઠ ચક્રો ઉપર પ્રતિષ્ઠિત હોય છે અને તેમનાં મુખ વૈદ્ય મંથિત્રી આશ્વાદિત હોય છે, તેમજ તેઓ સરખા, કનકમય, રત્નોથી ભરપૂર અને ચક્ર, ચન્દ્ર અને સૂર્યનાં લાંબનથી યુક્ત હોય છે. વળી એજ નામના તેમજ વૃષદ્યોપમ આયુધવાળા તથા તે તે નિવાસ-સ્થાનવાળા એવા ૧ નાગકુમાર દેવો તેના અધિષ્ઠાયકો છે.

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

નૈસર્ગ્યઃ પાણ્ડુકઃ પિઙ્ગલઃ સર્વરત્નઃ મહાપદ્મઃ ।

કાલઃ મહાકાલઃ માળવકઃ મહાનિધિઃ શઙ્ગઃ ॥

૨ હિંદુશાસ્ત્ર પ્રમાણે તો (૧) મહાપદ્મ, (૨) પદ્મ, (૩) ચંપા, (૪) મગર, (૫) કાચમો, (૬) મુકુન્દ, (૭) મુકુન્દ, (૮) નીલ અને (૯) અર્વ એ નવ નિધિ છે. એ વાતની નીચેના શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ મહાપદ્મઃ પદ્મઃ, શઙ્ગો મકરકચ્છપૌ ।

મુકુન્દકુન્દનીલાઙ્ગ, ચર્ચાઙ્ગ નિધયો નવ ॥ ”

—અભિધાન-ચિન્તામણિ, કા. ૨, શ્લો. ૧૦૭

૩ ‘વૃષદ્યોપમ’ એ સંખ્યા-વાચક પારિભાષિક શબ્દ છે એના સ્વરૂપ સાર જુઓ અનુયોગદ્વારા, સૂ. ૧૩૮ ૪ ભુવનપતિ દેવના (૧) અસુર-કુમાર, (૨) નાગ-કુમાર, (૩) વિદ્યુત-કુમાર, (૪) સુપર્ણ-કુમાર, (૫) અગ્નિ-કુમાર, (૬) વાયુ-કુમાર, (૭) મેઘ-કુમાર, (૮) ઉદધિ-કુમાર, (૯) દ્વીપ-કુમાર અને (૧૦) દિશ્-કુમાર એમ દશ પ્રકારોમાંના આ બીજા પ્રકાર છે.

“૧ ચક્કં છત્તં વંઘે, તિસિં વિ ઇયાદં વામમિત્તાદં ।
ચમ્મં દુહત્થદીહં, વત્તીસં અંગુલાદં અસિ ॥
ચત્તરંગુલો મણી પુણ, તસ્સદ્ધં ચેવ હોદ વિચ્છિટ્ઠણ્ણો
ચત્તરંગુલપ્પમાણા, સુવર્ણવરકાગિણી નેયા ॥”

—બૃહત્-સંઘહિણી, ગા૦ ૩૦૧-૩૦૨

અર્થાત્-ચક્ર, છત્ર અને હંડ એ ત્રણ રત્નો ૧ વામમાત્ર છે, ચર્મ-રત્ન બે હાથ બેટલું અને બહુ-રત્ન બત્રીસ ૨ આંગળ બેટલું લાંબુ છે. વળી મણિ-રત્ન ચાર આંગળ બેટલું લાંબું છે અને બે આંગળ પહોળું છે, જ્યારે ઉત્તમ સુવર્ણમય કાકિની રત્ન ચાર આંગળ બેટલું છે.

પંચેન્દ્રિય રત્નોના માપના સંબંધમાં તો ચક્રવર્તીના ડેહ અને કાલને ઉચિત તેનું માપ હોયું જોઇએ એમ લાગે છે. આઅમાં એના માપના સંબંધી કોઇ ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.

ચૌદ રત્નોનો પૂર્વ ભવ—

ચક્રવર્તીના પંચેન્દ્રિય રત્નો પૈકી (૧) સેનાપતિ, (૨) ગૃહપતિ, (૩) પુરોહિત, (૪) વાર્ધકિ અને (૫) સ્ત્રી એ પાંચ રત્નો પૂર્વ ભવમાં સાતમી ૧ નરક, તેજસ્કાય અને વાયુકાય સિવાયની ગમે તે ગતિમાં હોય છે. આ વાતની નીચેની ગાથા સાક્ષી પૂરે છે.

“૫ મંઘલિઅમણુઅરયણા હેસત્તમતેઽવાઽવજ્જેહિં ।

વસુદેવમણુઅરયણા, અણુત્તરવિમાનવજ્જેહિં ॥”

—બૃહત્-સંઘહિણી, ગા૦ ૨૬૮

બાકીનાં અંશ-રત્ન અને કુંજર-રત્નના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે—

“૧ તેરિચ્છમણુઅસંસા-ઉપહિં કપ્પાઓ જો સહસ્સારો ।

હયગયરયણુવવાઓ, નેરહપહિં વ સર્વેહિં ॥”

—બૃહત્-સંઘહિણી, ગા૦ ૨૬૯

૧ સંસ્કૃત ળાયા—

ચક્કં છત્રં વૃણઃ ક્રીણ્યપિ પ્તાનિ વામમાત્રાણિ ।

ચર્મં દ્વિહસ્તવૈર્ધ દ્વાનિશઙ્કુલાનિ અસિઃ ।

ચત્તરદ્વલો મણિઃ પુન તસ્પાર્થ ચૈવ અસ્તિ વિસ્તીર્ણઃ ।

ચત્તરદ્વલપ્પમાણા સુવર્ણવરકાકિની હેયા ॥

૨ બે હાથ પહોળા કરીને ઊભા રહેલા પુરુષની આંગળીઓ વચ્ચે જે અંતર રહે, તે ‘વામ’ કહેવાય છે.

૩ આંગળથી અત્ર ‘પ્રમાણુલ’ સમજવું.

૪ નરક સંબંધી માહિતી માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિબિંનાન-દસ્તુતિના ૬૬મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૫-૬ સંસ્કૃત ળાયા—

માપઢલિકમનુજરત્નાનિ અથ સત્તમતેજોવાયુવર્જેમ્ય ।

વાસુદેવમનુજરત્નાનિ, અનુત્તરવિમાનવર્જેમ્યઃ ॥

તિર્યદ્મનુજેમ્યઃ સંરુયાતાયુષ્કેમ્યઃ કલ્પાદ્ યાવત્ સહસ્રારાત્ ।

હયગજરત્નોપપાતઃ નૈરયિકેમ્યઃ સર્વેમ્યઃ ॥

અર્થાત્ અશ્વ-રત્ન અને કુંજર-રત્ન પૂર્વ ભવમાં સંખ્યાત વર્ષ આયુધ્યવાળા તિર્થચ અને મનુષ્ય તેમજ સહસ્રાર કલ્પસુધીના દેવ અને સાતે નરકો પૈકી ગમે ત્યાં હોઇ શકે.

ચક્રવર્તીનાં ચક્રાદિક એકેન્દ્રિય સાત રત્નો પૂર્વ ભવમાં દેવ-ગતિમાં હોય છે. તેમાં પછુ વળી અસુરકુમારથી તે ઈશાન કલ્પસુધીજ તેનો સંભવ છે, એમ નીચેની ગાથા ઉપરથી જોઇ શકાય છે. કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“ત્રિવિંશતિરયણાં, અસુરકુમારેહિં જાવ હંસાણો ।

વચ્ચજ્જન્તિ અ નિયમા, સેસઠાણેહિં પદિસેહો ॥”

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે પૂર્વ ભવમાં એકેન્દ્રિય રત્નોની ઉત્પત્તિના સંબંધમાં દેવ-ગતિ સિવાયની અન્ય ગતિઓ સંભવતી નથી.

ચૌદ રત્નોનો ઉત્તર ભવ—

ચક્રવર્તીનાં ચૌદ રત્નો પૈકી શ્રીરત્નના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે તે મરીને છઠ્ઠી નરકમાં જાય છે. બાકીનાં છ પંચેન્દ્રિય-રત્નો પૈકી કોઈ ઉલ્લેખ કે નિયમ જોવામાં આવતો નથી. સાત એકેન્દ્રિય-રત્નોના સંબંધમાં તો એ દેખીતી વાત છે કે તેમને માટે તો તેઓ એકેન્દ્રિય હોવાને લીધે દેવ-ગતિ કે નરક-ગતિ સંભવતી નથી.

ચૌદ રત્નોનું કાર્ય—

આપણે ચૌદ રત્નોનાં નામ, માપ ઇત્યાદિ વિચારી ગયાં. હવે તેનું સ્વરૂપ વિચારી લઈએ. તેમાં ‘સેનાપતિ’ રત્ન એ સૈન્યનો નાથક છે અને તે ગંગા, સિન્ધુ ઇત્યાદિ સ્થલો ઉપર વિજય મેળવવામાં પરાક્રમી છે. તે હાથમાં વિષમ અને ઉત્તત ભાગોને સરખા કરનારા તેમજ ૧૦૦૦ યોજન જેટલું જમીનમાં ઊંડું ઉતરી જનારા ‘કંઠ’ રત્નને ધારણ કરી ‘અશ્વ’ રત્ન ઉપર આરૂઢ થઇ ચક્રની માફક સૈન્યની આગળ ચાલે છે. ‘ગૃહપતિ’ રત્ન સૈન્યને માટે દરેક મુકામે દિવ્ય લોજન તૈયાર કરી આપે છે. ‘પુરોહિત’ રત્ન યાંત્રિક વિધિમાં ભાગ લે છે. ‘કુંજર’ રત્ન તેમજ ‘અશ્વ’ રત્ન અતિશય વેગવાળા અને મહાપરાક્રમી હોય છે. ‘વાર્ધકિ’ રત્ન વિશ્વકર્મની માફક પડાવ (સ્કન્ધાવાર) કરવામાં તેમજ તમિસ્સા અને ખલ્લુપ્રપાત શુક્રાઓમાં ઉન્નમ્નના અને નિન્નમ્નના નદીઓના ઉપર પૂલ બાંધવામાં કુશળ હોય છે. ‘શ્રી’ રત્ન અદ્ભુત વૈષયિક સુખના સાધનરૂપ છે. છ ખંડ સાધવાને સારૂ જ્યારે ચક્રવર્તી પ્રયાણ કરે, ત્યારે ‘ચક્ર’ રત્ન સૌથી આગળ ચાલે છે અને દરરોજ એક યોજન ચાલે છે અને તે શત્રુ ઉપર જય મેળવવામાં અનન્ય સાધન છે. ‘છત્ર’ રત્ન તેમજ ‘ચર્મ’ રત્ન ચક્રવર્તીના પડાવ જેટલા વિસ્તાર પામવાની શક્તિ ધરાવે છે એટલે કે ચક્રવર્તીના હસ્તનો સ્પર્શ થતાં તે બાર યોજન જેટલાં આયામ

૧ સંસ્કૃત જાયા—

એકેન્દ્રિયરત્નાનિ અસુરકુમારેભ્યો યાવત્ પેશાનાત્ ।

ઉત્પદ્યન્તે ચ નિયમાત્ શેષસ્થાનેભ્ય પ્રતિપેષ ॥

૨ આ કાર્ય ગૃહપતિનું છે એમ બૃહત્-મંત્રેહિણીની ૮ીકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે, જ્યારે આવશ્યક-ચૂંલિમા તો તે કાર્યવાર્ધકિનું હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આકારની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને ધાર્મીની અપેક્ષાએ દ્વિતીય પક્ષ છે.

અને વિસ્તારવાળા બને છે. તેમાં વૈતાલદ્ય પર્વ તના ઉત્તર વિભાગમાં વસનારા મ્લેચ્છોએ આરાધન કરેલા મેઘકુમાર દેવેની વૃષ્ટિથી સૈન્યનો બચાવ કરવાનું કાર્ય ‘છત્ર’ રત્ન કરે છે, ન્યારે સવારે વાવેલા ધાન્યને સાંજના ઉગાવી આપવાનું કાર્ય ‘ચર્મ’ રત્ન કરે છે. ‘કાકિની’ અને ‘મણિ’ એ બે રત્નો સૂર્ય-ચન્દ્રની જેમ અંધકારનો નાશ કરવામાં અગ્ર લાગ લગ્ય છે, ‘કાકિની’ રત્ન વડે ૪૯ મંડલો આલેખવામાં આવે છે અને તે બાર યોજન સુધી પ્રકાશ પાડવામાં સમર્થ છે. ચક્રવર્તીની છ ખંડની સાધના—

ચક્રવર્તી છ ખંડ સાધવા નીકળે ત્યારે સૌથી આગળ ‘ચક્ર’ રત્ન ચાલે છે. પ્રથમ દિવસે ચાલ્યા બાદ તે રત્ન જ્યાં અટકે તેટલા માપને એક ‘યોજન’ ગણવામાં આવે છે. આવી રીતે તે રત્ન સહિત ચાલતાં ચાલતાં થોડેક દિવસે ચક્રી પૂર્વ સમુદ્રના તટ ઉપર જઈ પહોંચે છે. ત્યાં છાવણી કરી આગધે તીર્થના અધિપતિને લક્ષ્યમાં રાખીને તે અષ્ટમ તપ કરે છે તેમજ ‘પોષધ’ ગ્રહણ કરે છે. આ ક્રિયા પૂર્ણ થતાં ચક્રી રથમાં બેસીને સમુદ્રમાં રથની ધરી સુધી રથને પ્રવેશ કરાવે છે. ત્યાર બાદ પોતાના નામથી અંકિત એક બાણ તે આગધે તીર્થના અધિપતિ ઉપર મૂકે છે. એ બાણ તેની સલામાં જઈ પડે છે. તે બેઘને, પ્રથમ તો તે અધિપતિ ક્રોધાચ્ચમાન થાય છે, પરંતુ તેના ઉપરના દિવ્ય અક્ષરો વાંચીને તે શાંત બની જાય છે. ત્યાર પછી તે બાણ તેમજ સારભૂત વસ્તુઓ ચક્રીને અર્પણ કરે છે.

તેમ થતાં ચક્રી રથ સહિત છાવણીમાં પાછા આવે છે અને અષ્ટમનું પારણક (પારણ) કરે છે અને આગધે તીર્થપતિને ઉદ્દેશીને અણાદિકા મહોત્સવ કરે છે. આ કાર્ય સમાપ્ત થતાં પાછું ચક્ર-રત્ન આકાશમાં ચાલવા માંડે છે. ચાલતું ચાલતું તે અને તેની પછવાડે ચક્રવર્તી પણ

૧ આ ‘કાકિની’ રત્નનો આકાર અધિકરણી જેવો હોય છે. વળી તે જલ (પત્ર) વાળું, બાર હાંસવાળું, સરખા તળિયાવાળું અને આઠ કણિકાવાળું હોય છે. આ વાત ‘ત્રિપદિ-શલાકા-પુરુષ-ચરિત્ર’ના પ્રથમ પર્વના ચોથા સર્ગ ઉપરથી જ્ઞેય થકાય છે.

૨ આ રત્નને હાથે અથવા માથે ધારણ કરવાથી તે સમસ્ત ઉપદ્રવ તેમજ રોગનું નિવારણ કરે છે.

૩ આગધે દિવસે એકજ વાર ભોજન કરેનું અર્થાત્ એકાસણ કરેનું, ત્યાર બાદ ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરી છ ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને ત્યાર પછી પાછું એકાસણ કરેનું અર્થાત્ આ પ્રમાણે આઠ વારના ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે ‘અષ્ટમ’ કહેવાય છે.

૪ ‘પોષ’ ધત્તે હિતિ પોષધઃ’ એ ‘પોષધ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જે ધર્મની પુષ્ટિ કરે તે ‘પોષધ’ કહેવાય છે. આના ચાર પ્રકાર છે—(૧) આહાર-પોષધ અર્થાત્ અષ્ટમી અને ચતુર્દશી જેવા પર્વને દિવસે ઉપવાસ વિગેરે તપ કરેનું તે; (૨) શરીર-સત્કાર ન કરવો તે, (૩) અહાર્યર્થ-પોષધ અર્થાત્ અહાર્યર્થ પાળેનું તે; અને (૪) અભ્યાપાર-પોષધ અર્થાત્ સાવધ વ્યાપાર (પાપમથ આચરણ)નો ત્યાગ કરવો તે.

ત્રિપદિ-શલાકા-પુરુષ-ચરિત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ચતુષ્પવ્યર્થાં ચતુર્યાદિ-કુલ્યાપારાનિવેષનમ્ ।

વ્રજાચર્યક્રિયાસ્નાના-દિત્યાગઃ ‘પોષધ’ વ્રતમ્ ॥”

—પૃ ૧, સં ૩, શ્લો ૧૪૧.

આ પોષધ વ્રત શ્રાવણના બાર મતો પૈકી અગ્રારમું છે અને તે દુનંક સમયના ચારિત્ર (દીક્ષા)રૂપ છે.

સૈન્ય સહિત દક્ષિણ સાગર ઉપરના વરદામ તીર્થે આવી પહોંચે છે. આગધતીર્થના અધિપતિને સાધવાને જે કાર્ય કર્યું હતું તેણું કાર્ય અત્ર પશુ ચક્રવર્તી કરે છે. અર્થાત્ અષ્ટમ તેમજ પોષધ કરી રથમાં બેસી સમુદ્રમાં પ્રયાણ કરી તે વરદામ તીર્થાધિપતિને ઉદ્દેશીને તેના ઉપર પોતાના નામથી અંકિત બાણ છોડે છે. આ બાણ બાર યોજન ઉલ્લંઘન કરી તેની સંભામાં જઈ પહોંચે છે. આ જોઈને તે તીર્થાધિપતિને ઘણેજ શ્રદ્ધા થઈ છે, પરંતુ તે બાણ હાથમાં લઈ તેના ઉપરના અક્ષરો વાંચતાં તેના રોષ ઉતરી જાય છે અને તે પશુ તે બાણ તેમજ અન્ય ઉત્તમ વસ્તુઓ ચક્રવર્તિને ભેટ આપી ચાલ્યો જાય છે. ચક્રવર્તી અત્ર પશુ રથમાં બેસી છાવણીમાં આવી પારણું કરી વરદામ પતિનો અષ્ટાદિકા મહોત્સવ કરે છે.

પછીથી ચક્રી ચક્રાનુસારે પશ્ચિમ દિશામાં આવેલા પ્રભાસ તીર્થ તરફ પ્રયાણ કરે છે અને ઉપર જોઈ ગયા તેમ ત્યાં જઈ તે તીર્થપતિને પશુ પોતાને વશ કરી લે છે. ત્યાર બાદ તે (સવણ) સમુદ્રના દક્ષિણ તટ ઉપર આવેલી સિન્ધુ નદીની અધિષ્ઠાયિકા દેવીને પશુ અષ્ટમ તપ કરવા પૂર્વક છતી લે છે. ત્યાર પછી ઇશાન કોણ તરફ પ્રયાણ કરતાં કરતાં ચક્રી જે ભરતાર્ધની મધ્યમાં આવેલા વૈતાલદય પર્વતના અધિપતિને પશુ જોવી રીતે છતી લે છે. ત્યાર બાદ ચક્ર-રત્નનું અનુસરણ કરતા ચક્રી 'તમિસ્સા' શુક્ષ્ણ આગળ આવી પહોંચે છે. ત્યાં તે શુક્ષ્ણના અધિષ્ઠાયક કૃત્તમાદ્યને ઉદ્દેશી અષ્ટમ તપ કરી તેને વશ કરી લે છે. બીજે દિવસે ચક્રી પોતાના સેનાપતિને 'અર્મ' રત્નની સહાય વડે સિન્ધુ નદી ઉતરી સિન્ધુ સમુદ્ર અને વૈતાલદય પર્વતની મધ્યમાં આવેલા સિન્ધુના દક્ષિણ નિષ્કૃતને સાધવા ચોકલે છે. તે કાર્યમાં વિજય પ્રાપ્ત કરી સેનાપતિ પાછો આવતાં ચક્રવર્તી તમિસ્સા શુક્ષ્ણ દ્વાર ઊઘાડવા તેને આજ્ઞા કરે છે. જે શુક્ષ્ણના અધિષ્ઠાયકને ઉદ્દેશીને સેનાપતિ અષ્ટમ તપ કરવા પૂર્વક ચક્રીના 'હંડ' રત્ન વડે તે શુક્ષ્ણના દ્વાર ઉપર ત્રણ વાર તાડન કરે છે. તેમ થતાં તે દ્વાર ઊઘડી જાય છે જોટલે ચક્રી 'કુંજર' રત્ન ઉપર આરૂઢ થઈ, 'મણિ' રત્નને તેના દક્ષિણ કુન્ભસ્થલ ઉપર સ્થાપન કરી 'કાકિની' રત્નથી મંડલોને આવેશતા તે શુક્ષ્ણમાં પ્રવેશ કરે છે. તમિસ્સા શુક્ષ્ણના મધ્ય ભાગમાં આવેલી તથા તે શુક્ષ્ણની પૂર્વ ભિત્તિ (ભીત) - માંથી નીકળી પશ્ચિમ ભિત્તિમાં થઈને સિન્ધુ નદીને મળનારી જોવી ઉન્નમગ્ના અને નિમગ્ના નદી આગળ તેઓ આવી પહોંચે છે. તે નદીઓને પેલે પાર સૈન્ય સહિત જઈ શકાય તેટલા માટે ચક્રી 'વાર્ધકિ' રત્ન પાસે પૂલ બંધાવી તે દુસ્તર નદીઓ સુએથી સૈન્ય સહિત ઉતરી જાય છે. અનુક્રમે પ્રયાણ કરતાં તેઓ તમિસ્સા શુક્ષ્ણના ઉત્તર દ્વાર પાસે આવી પહોંચે છે જોટલે તે દ્વાર આપોઆપ ઊઘડી જાય છે. જોટલે ત્યાં થઈને સૈન્ય સહિત ચક્રી તે શુક્ષ્ણની બહાર નીકળી જાય છે.

હવે ચક્રી ઉત્તર ભરતાર્ધનો વિજય કરવાને ઉત્તર ખંડમાં પ્રવેશ કરે છે. તે ખંડમાં કિરાતો સાથે યુદ્ધ થાય છે. આ યુદ્ધમાં કિરાતો હારી જવાથી તેઓ સિન્ધુ નદીમાં જોડા મળી

૧ આ તમિસ્સા શુક્ષ્ણ પચાસ યોજન લાંબી છે.

૨ ચક્રવર્તી છવે ત્યાં સુધી આ મંડલો રહે છે અને તેનો પ્રકાશ સંયુજ દિશાએ બાર બારણા તરફ એક યોજન સુધી અને ઉર્ધ્વ આઠ યોજન સુધી છે.

૩-૪ ઉન્નમગ્ના નદીમાં પત્યરની શિલા પશુ ધૃમ્બિકા (તુંબા) ની જેમ તરે છે, જ્યારે નિમગ્નામાં તે ધૃમ્બિકા પશુ શિલાની માફક ડૂબે છે.

પોતાના કુલ-દેવતા મેઘકુમાર તથા નાગકુમારનું અષ્ટમ તપ કરવા પૂર્વક આરાધન કરે છે. તે દેવો પ્રકટ થઈ પોતાના સેવકોની વિનતિ સ્વીકારી ચક્રીને સાત દિવસ પર્વત મૂસળધાર વૃષ્ટિ વડે હેરાન કરે છે. આ દરમિયાન ચક્રી ચર્મ અને છત્રની સહાયથી સૈન્યનું રક્ષણ કરે છે. સાત અહોનિશ (દિવસ અને રાત) ઉપદ્રવ ચાલુ રહેવાથી અંતમાં ચક્રી ગુસ્સે થતાં તેના સોળ હબર અંગરક્ષક દેવો મેઘકુમારને યથાવિધ વસ્તુથી વાકેફ કરી તેમની પાસે મેઘને સંહરવાનું કાર્ય કરાવે છે. ત્યાર બાદ તે કિરાતો તેમના કુળદેવતા નાગકુમારની આજ્ઞાનુસાર ચક્રીને ધારણે બંધ છે. આ પ્રમાણે ચક્રી કિરાતો ઉપર વિજય મેળવે છે.

અન્યથા તે પોતાના સેનાપતિને સિન્ધુના ઉત્તર નિષ્કૂટને સાધવા મોકલે છે. તે કાર્યમાં બધા મેળવી તે પાછો ફરતાં ચક્રવર્તી સૈન્ય સહિત છુદ્દ હિમાલય તરફ પ્રયાણ કરે છે. આ પર્વતના દક્ષિણ નિતમ્બ પાસે આવી ત્યાં પડાવ કરી એ પર્વતના અધિષ્ઠાયક દેવને ઉદ્દેશીને અષ્ટમ તપ તથા પોષધ કરી ત્રણ દિવસના પોષધને અંતે ચક્રી રથમાં બેસી પર્વતની સમીપ બંધ રથના અગ્રભાગથી તે પર્વતને ત્રણ વાર પ્રહાર કરી પોતાના નામથી અંકિત એવું બાણ છોડે છે. આ બાણ બહોતેર યોજનનું ઉલ્લંઘન કરીને તે અધિષ્ઠાયક પાસે આવી પહોંચે છે. આ દેવ પણ પ્રથમ તો ક્રોધાતુર થાય છે, પરંતુ એ બાણ ઉપરના અક્ષરો વાંચી શાંત પડી જાય છે. પછી તે દેવ પણ બાણ તથા અન્ય વસ્તુઓ ચક્રીને ભેટ કરી વિદાય થાય છે. રથને પાછો વાળી ચક્રી ઋધ્યભક્ષુટ પાસે આવે છે. રથાગ્ર વડે ત્રણ વાર તેનું તાડન કરી તે ફટના પૂર્વ ભાગ ઉપર પોતે ચક્રી થયાનો 'કાકિની' રત્નથી ઉલ્લેખ કરે છે. ત્યાંથી પાછા ફરી છાવણીમાં આવી તે પારણું કરે છે, તેમજ છુદ્દ હિમાવંત દેવનો અષ્ટાહનિકા મહોત્સવ કરે છે.

અનુક્રમે ત્યાંથી પ્રયાણ કરી ચક્રી ચક્રની પછવાડે પછવાડે ગંગા નદી પાસે આવી સિન્ધુ દેવીની જેમ તેની અધિષ્ઠાયક ગંગા દેવીને જીતી લે છે. ત્યાર બાદ દક્ષિણ દિશામાં પ્રયાણ કરતાં તેઓ ખંડમપાતા શુક્રા નજીક આવી પહોંચે છે. તમિસ્તા શુક્રાના સંબંધમાં જે કાર્ય ચક્રીએ કર્યું હતું, તેમ તેઓ અત્ર પણ કરી આ શુક્રાના નાટ્યમાલ નામના અધિષ્ઠાયકને વચ કરી લે છે. ત્યાર બાદ સેનાનીને અર્ધ સૈન્ય લઈને ગંગાને પૂર્વ નિષ્કૂટ સાધવા મોકલે છે. તે કાર્ય પૂર્ણ કરી સેનાની પાછા ફરતાં ચક્રી તેની પાસે તમિસ્તાની માફક આ શુક્રાના દ્વાર ખોલાવી સૈન્યસહિત તેમાં પ્રવેશ કરી ઉન્નમ્ગના અને નિમ્નમ્ગના નદીઓ ઝોળંગી તેઓ તે શુક્રાની બહાર આવે છે.

પછી ગંગાના પશ્ચિમ કિનારા ઉપર છાવણી નાખી નવ નિધાન પ્રાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી ચક્રી અષ્ટમ તપ કરે છે એટલે તે નવ નિધિ પ્રકટ થાય છે. તેમ યતાં તે પારણું કરી આ નવ નિધિને અંગે અષ્ટાઙ્ગિકા મહોત્સવ કરે છે. ત્યાર બાદ ચક્રીની આજ્ઞાથી સેનાપતિ ગંગા નદીના પૂર્વ દિશામાં રહેલા બીજા નિષ્કૂટ ઉપર વિજય મેળવી આવે છે.

આ પ્રમાણે ચક્રવર્તી ગંગા તેમજ સિન્ધુ નદીની બંને બાજુના મળીને ચાર નિષ્કૂટોથી અને તેના મધ્યમાં રહેલા બે ખંડથી છ ખંડવાળા કહેવાતા ભરતક્ષેત્ર ઉપર વિજય મેળવે છે. આવી રીતે તેનું છ ખંડ સાધવાનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં તે ચક્ર તેમજ સૈન્ય સહિત પોતાની રાજધાનીમાં બંધ પહોંચે છે.

ચક્રવર્તીના પૂર્વ અને ઉત્તર ભવ—

ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવમાં દેવ-ગતિ કે નરક-ગતિમાં જ હોય છે; એ સિવાયની બાકીની બે ગતિમાં તેનો સંભવ નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“અરિહંતચક્રવર્તી, વલદેવા તદ્દય વાસુદેવાય ય ।

ન મણ્યતિરિર્ણિહતો, અણંતરં ચેવ જાયંતિ ॥”

—બૃહત્-સંગ્રહિણી, ગા. ૨૯૫.

વિશેષમાં જો ચક્રવર્તી પૂર્વ ભવમાં નરક-ગતિમાં હોય, તો તે પણ પ્રથમ નરકજ સમજવી.^૨ જ્યારે દેવ-ગતિને સારૂ સર્વાર્થસિદ્ધ અને અનુત્તર વિમાન સિવાય ગમે તે સ્થાન સંભવી શકે છે.

જો ચક્રવર્તી રાજ્ય છોડી સંયમ ગ્રહણ કરવા પૂર્વક પંચત્વ પામે, તો તે દેવગતિ પામે અથવા તો મોક્ષે પણ જાય, પરંતુ ગૃહસ્થ તરીકે જ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યા વિના મરણ પામે, તો તે સાતમી નરકે જાય.

ચક્રવર્તીની સંખ્યા—

સોળ હજાર યજ્ઞોથી સેવિત તથા ‘નરદેવ’ તરીકે પણ ઓળખાતા ચક્રવર્તીની સંખ્યા સંબંધી હવે વિચાર કરવામાં આવે છે. જમ્બૂદ્વીપ આશ્રીને ચક્રવર્તીની જઘન્ય સંખ્યા ચારની છે અર્થાત્ ગમે તે કાળમાં મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી ચાર વિજયોમાં તો ચક્રવર્તી હોયજ (આ વાત તીર્થંકરોને પણ લાગૂ પડે છે), જ્યારે તેની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા ત્રીસની છે અર્થાત્ મહાવિદેહના બત્રીસ વિજયો પૈકી અઠાવીસ વિજયોમાં (કેમકે બાકીના ચાર વિજયોમાં વાસુદેવોનો સંભવ છે), ભરતમાં તેમજ ઔરાવતમાં એકી વખતે ૩૦ ચક્રવર્તીઓ હોઈ શકે (આ વાત તીર્થંકરના સંબંધમાં ઘટતી નથી, કેમકે તેમની સંખ્યા તો ૩૪ની છે, કેમકે તેઓનો સંભવ બત્રીસે વિજયોમાં હોઈ શકે છે).

૧ સંસ્કૃત છાયા—

અર્હંતચક્રવર્તિનો વલદેવાસ્તથા ચ વાસુદેવાચ્ચ ।

ન મનુજતિર્યમ્યોડનન્તરં ચૈવ જાયન્તે ॥

૨ સરખાવો બૃહત્-સંગ્રહિણીની ૨૯૨ મી ગાથા.

૩-૪ વૈમાનિક દેવોના કલ્પાંતીત નામના બેદના નવ ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને વિજયાદિક વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા એમ બે બેદો છે. તેમાં દ્વિતીય બેદના (૧) વિજય, (૨) વૈજયન્ત, (૩) જયન્ત, (૪) અપરાજિત અને (૫) સર્વાર્થસિદ્ધ એમ પાંચ વિમાનો આશ્રીને પાંચ અવા-તર બેદો છે. આ પાંચે વિમાનોને ‘અનુત્તર’ કહેવામાં આવે છે. આ પાંચે પ્રકારના અનુત્તર વાસી દેવોમાંના પ્રથમના ચાર પ્રકારના દેવો દ્વિયરમ ભવવાળા છે એટલે કે તેઓ અદિતી સ્વપીને મનુષ્ય તરીકે અવતરી, ત્રીથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈ મનુષ્ય થઈ સિદ્ધ થાય છે (આ સંબંધમાં મતાન્તરો છે); જ્યારે સર્વાર્થસિદ્ધ વાસી દેવો એકાવતારી છે, એટલે તેઓ ત્યાંથી સ્વપી મનુષ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે જાય છે.

૫ ભગવતીમાં દેવના ગણાવેલા દ્રવ્યદેવ, નરદેવ, ધર્મદેવ, દેવાધિદેવ અને ભાવદેવ એ પાંચ પ્રકારો પૈકી એક.

આ ઉપરથી એ પણ જોઇ શકાય છે કે જમ્બૂદ્વીપ આશ્રીને ચક્રવર્તીનાં પંચેન્દ્રિય રત્નોની જાન્ય સંખ્યા ૨૮ની છે, જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા ૨૧૦ની છે. આ વાત એકેન્દ્રિય રત્નોને પણ લાગૂ પડે છે.^૧

માન અને મદ સંબંધી વિચાર—

જોકે આપણે પરમા પૃથ્થમાં માન અને મદમાં શું ફેર છે એ વિચારી ગયા છીએ, છતાં અત્ર એ નિવેદન કરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે આ બે શબ્દોમાં પણ ફેર રહેલો છે એ વાતની શ્રીવિમલસૂરિકૃત ‘સંવેગદ્વમકન્દલી’નું દ્વિતીય પદ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત ‘અયોગોપવ-એદિકા’નું ૨૫મું પદ સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં પર્વાથવાચક શબ્દોમાં પણ કથંચિત્ (કોઇક રીતે) ભિન્નતા રહેલી છે એ વાતનું શ્રીભૂપલદ્વિસૂરિકૃત ‘ચતુર્વિંશતિકા’ના ૮૩મા પદમાં ભિન્ન અર્થમાં વાપરેલા ‘લા’ અને ‘પ્રલા’, શ્રીમાનદેવસૂરિકૃત ‘લઘુશાન્તિસ્તોત્ર’ના ૧૧મા પદમાં વાપરેલા ‘કીર્તિ’ અને ‘યશસ્’ અને જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિતા ૪૩મા સૂત્રમાં વાપરેલા ‘જ્યેષ્ઠ’ અને ‘વિજ્યેષ્ઠ’ શબ્દો પણ સમર્થન કરે છે.

અત્ર એ પણ ઉમેરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે દશમા અને પચીસમા પદોમાં તેમજ આ પદમાં પણ ‘મદ’નો અર્થ ‘હુ’ પણ કરી શકાય છે અને તે અર્થ જિનેશ્વરના સંબંધમાં ઘટી પણ શકે છે; કેમકે તેઓ સર્વજ્ઞ હોવાથી કોઇ પણ વસ્તુ તેમની લાજ ગહાર નહિ હોવાથી તેમજ ઠકા મશકરીથી તેઓ સર્વથા વિમુખ હોવાથી તેમને હુર્વ સંભવી શકતો નથી. વળી ‘તીર્થકર’ નામ-કર્મના વિપાકરૂપ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી પણ તેમને હુર્વ નજ થાય એ સ્વાભાવિક છે, કેમકે તેઓ એક વિરલ નર છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સમ્પદિ ચસ્ય ન હર્ષો, વિપદિ વિપાદો રણે ચ ધીરત્વમ્ ।

તં સુવનત્રયતિલકં, જનયતિ જનની સુતં વિરલમ્ ॥ ”

પદ-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પદો દ્વિપદી નામના છંદમાં રચાયેલાં છે. છન્દોનુશાસનમાં તેનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે:—

“ પદ્યગૌ દ્વિતીયપદો જો લીર્વા દ્વિપદી. ”

આનું વિવરણ કરતાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ લખે છે કે—

“ ઇકઃ પદમાત્રઃ પદ્ય ચતુર્માત્રા ગુરુચ્ચ । તથા દ્વિતીયપદો ચમગૌ જો લીર્વા દ્વિપદી. ”

૧ સરખાવે જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાપિત.

૨ સરખાવે ભક્તામર-સ્તોત્રનું ૨૨મું પદ.

૩ આવા છંદમાં રચાયેલું એક પદ આચાર-દિનકર (૫૦ ૧૬૭)માં દક્ષિણેશ્વર થાય છે. તે પદ નીચે મુજબ છે:—

“ ડ્યામલામકરુણાજિતવહુસૌમાગયસંહતિઃ

કુકુમધર્ણવર્ણનીયધુતિમત્સિચયનિવારિતાંહસિઃ ।

કુસુમોદ્ભાસચારુતરતરુવરતુમ્બુકેતુધારણો

રચયતુ સર્વમિદ્રમતિગુણગણીતયસાઃ સુદારુણઃ ॥ ”

કહેવાની મતલબ એ છે કે-જે છંદમાં પહેલાં એક છ માત્રાનો ગણ, પછી ચાર માત્રાવાળા પાંચ ગણો અને અન્ય વર્ણ ગુરૂ હોય અર્થાત્ એકદર એકેક પાદમાં અઠ્ઠાવીશ માત્રા હોય તે 'દ્વિપદી' છંદ કહેવાય છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે બીજા અંકનો ગણ યાને પહેલો ચાર માત્રાવાળો ગણ તેમજ છઠ્ઠો ગણ યાને છેલ્લો પાંચમો ચાર માત્રાનો ગણ તે જગણ યાને મધ્ય ગુરૂ અને આગળ પાછળ લઘુ એવો ભેદ એ અથવા ચાર લઘુ અક્ષરવાળો ભેદ એ.

આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદનું પ્રથમ ચરણ તપાસીએ.

૧ ૧ ૨ ૨	૫ - ૫	૨ ૨	૧ ૧ ૧ ૧	૧ ૧ ૨	૫ - ૫	-
ઘ્ય મુ ચચ્ ચક્	૧ વૃ તિ	લઘ્ મી	મિ હ વૃળ	મિ વ યઃ ક્	પ ણ ન	તં
	જ				જ	ગ

આ ઉપરથી ભેદ શકાય છે કે આ પદ 'દ્વિપદી' છંદમાં રચાયેલું છે એમ કહેવું બ્યાજી છે. અત્ર એ વાતનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક સમભય છે કે આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનાં પદોનાં છંદો ઉપર આસ કરીને પ્રકાશ પાડનારી શ્રીસિદ્ધિચન્દ્રકૃત વિવૃત્તિ તેમજ શ્રીમાન સૌભાગ્યસાગરકૃત વિવૃત્તિ અને તે સંબંધમાં કોઇ કોઇ વાર ઉલ્લેખ કરનારી શ્રીદેવચન્દ્રકૃત બ્યાજ્યામાંથી કૃત શ્રીસૌભાગ્યસાગરે આ છંદ સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે ઉલ્લેખ દ્વારા તેમણે આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પદો વીસ વર્ણવાળા વૈશ્વદેવી નામના વિષમ વૃત્તમાં રચાયાં છે એમ નિવેદન કર્યું છે. આ પદ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં એ તો સહજ ભેદ શકાય છે કે પ્રત્યેક ચરણમાં વીસ વર્ણો છે અને વળી તેના ત્રણ ચરણોની રચનામાં મિત્રતા છે. આ ઉપરથી એમ માનવાનું કારણ મળે છે કે આ પદ વીસ વર્ણવાળા વિષમ વૃત્તમાં રચાયું છે.^૨ પરંતુ આવા વૃત્તને 'વૈશ્વદેવી' કહેવામાં આવે છે કે કેમ તે સારૂ 'વૈશ્વદેવી' વૃત્તનું લક્ષણ ભેદું ભેદુંએ, કેમકે નહિ તો 'વૈશ્વદેવી' એ તો બાર વર્ણના અને "પદ્માચ્છિન્ના વૈશ્વદેવી મમૌ યૌ" એવા લક્ષણવાળા 'સમવૃત્ત'નું નામ છે.

વિશેષમાં ઘણાં વર્ષ ઉપર આ કાવ્યનું સંશોધન તેમજ જર્મન ભાષાંતર કરનારા ડૉ. યાકોબી (Jacobi) પણ આ છંદના ઉપર પ્રકાશ પાડી શક્યા હતા નહિ. મેં પણ આ સંબંધમાં ઘણા પ્રયાસ કર્યા. અંતમાં એ સંબંધમાં શ્રીમાન સાગરનંદસરિને પૂછાવતા તેમના તરફથી આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદો 'દ્વિપદી' છંદમાં રચાયેલાં છે એવી માહિતી મળી.

જિનવરેમ્પો વન્દના—

સ્તૌતિ સમન્તતઃ સ્મ સમવસરણમ્મૌ યં સુરાવાલેઃ

સકલકલાકલાપકલિતાપમદારુણકરમપાપદમ્ ।

તં જિનરાજવિસરમુજ્જાસિતજન્મજરં નમામ્યહં

સકલકલા કલાપકલિતાપમદારુણકરમપાપદમ્ ॥ ૭૦ ॥

—દ્વિપદી

૧ " નિર્ણયવર્ણમયી વિષમચન્દસા 'વૈશ્વદેવી' નામના સ્તુતિયિમ્ ।"

૨ બાકીનાં ત્રણ પદોના દ્વિતીય ચરણમાં ૨૨ અને છેવટનાં બે પદોના તૃતીય ચરણમાં ૨૧ વર્ણો છે, વાસ્તે ઉપર્યુકત ઉલ્લેખ ચિન્તનીય છે.

ટીકા

સ્તૌતીતિ । ‘સ્તૌતિ’ વન્દતે । ‘સમન્તતઃ’ સર્વતઃ । ‘સ્મ’ इति अतीतार्थघोतको निपातः । ‘સમવસરણભૂમૌ’ સમવસતિશિતૌ । ‘યમ્’ । ‘સુરાવલિઃ’ ત્રિદશમાલા । ‘સકલ-કલાપકલિતા’ સકલેન-સમગ્રેણ કલાકલાપેન-વિજ્ઞાનકદમ્બકેન કલિતા-યુક્તા । ‘અપમદા’ અપેતદર્પા । ‘અરુણકરં’ આતામ્રપાણિમ્ । ‘અપાપદં’ અપગતવિપદમ્ । ‘તંમ્’ । ‘જિનરાજવિસરં’ જિનેન્દ્રવૃન્દમ્ । ‘ઉજ્જાસિતજન્મજરં’ ઉજ્જાસિતજનનવિસ્રસમ્ । ‘નમામ્યહં’ નતોઽસ્મિ । ‘સકલકલા’ સકોલાહલા । ‘કલા’ મધુરા । ‘અપકલિતાપં’ અપગતકલહસન્તાપમ્ । ‘અદારુણકરં’ અદારુણ-અરૌદ્રં કરોતિ યસ્તમ્ । ‘અપાપદં’ અપાપં-પુણ્યં તત્પદમ્ । યં સમ-વસરણભૂમૌ સુરાવલિઃ સ્તૌતિ સ્મ તં જિનરાજવિસરં નમામ્યહં ઇત્યન્યયઃ ॥ ૭૦ ॥

અવચૂરિઃ

સુરેન્દ્રશ્રેણી યં જિનેન્દ્રવ્યૂહં સ્તૌતિ । સમન્તતઃ-સર્વતઃ । સ્મેત્યતીતાર્થકમ્ । સમવસરણભૂમૌ । કિંભૂતા ? । સકલાઃ-સમસ્તાઃ કલા-વિજ્ઞાનાનિ તાસાં કલાપેન-સમૂહેન કલિતા-સહિતા । અપમદા-અપગતમદા । સહ કલકલેન-કોલાહલેન વર્તતે । કલા-મધુરા । તં જિનેન્દ્રવિસરમહં નમામિ । કિંવિ-શિષ્ટમ્ ? । અરુણૌ-આરતૌ કરૌ-હસ્તૌ યસ્ય । અપગતા આપદો યસ્માદ્ તમ્ । વિનાશિતજન્મજરમ્ । અપકલિતાપમ્-અપગતકલહસન્તાપમ્ । અદારુણમ્-અરૌદ્રં કરોતીતિ તમ્ । અપાપં-પુણ્યં દ્વાતીતિ તમ્ ॥ ૭૦ ॥

અન્વયઃ

સકલ-કલા-કલાપ-કલિતા, અપ-મદા, સ-કલકલા, કલા સુર-આવલિઃ યં સમવસ-રણ-ભૂમૌ સમન્તતઃ સ્તૌતિ સ્મ, તં અરુણ-કરં, અ-પાપ-વં, ઉજ્જાસિત-જન્મજ-રં, અપ-કલિ-તાપં, અ-દારુણ-કરં, અપ-આપદં જિન-રાજન્-વિસરં અહં નમામિ ।

શીખદાર્થ

સ્તૌતિ (ધા૦ સ્તુ)=સ્તુતિ કરે છે.
સમન્તતઃ=સર્વ દિશામાં.
સ્મ=અતીતાર્થઘોતક અન્યથ.
સમવસરણ=ધર્મ-દેશનાનું સ્થલ.
ભૂમિ=સ્થલ.
સમવસરણભૂમૌ=સમવસરણની ભૂમિમાં.
યં (મૂ૦ યદ)=એને.
સુરાવલિઃ=સુર-શ્રેણિ, દેવોની પંક્તિ.
કલા=કળા.
કલાપ=સમૂહ.

કલિત (ધા૦ કલ્)=પામેલા.
સકલકલાકલાપકલિતા=સમસ્ત કળાઓના સમૂહને પ્રાપ્ત કરેલા.
અપમદા=નિરશિમાની.
અરુણ=રક્ત, રાતી.
અરુણકરં=રક્ત છે હસ્તો બેના એવા.
રાજન્=રાજા.
વિસર=સમૂહ.
જિનરાજવિસરં=જિનવરના સમૂહને, જિનેન્દ્રના સમુદાયને.

उज्जासित (घा० जस्)=नाश કરેલ.

उज्जासितजन्मजरं=नाश કર્યો છે-અન્ત
આણ્યો છે જન્મ અને વૃદ્ધાવસ્થાનો જેણે
એવા.

नमामि (घा० नम्)=નમું છું.

अहं (मू० अस्मद्)=હું.

कलकल=કેલાહળ

सकलकल=કેલાહળ સહિત, શબ્દાયમાન.

कल (मू० कल)=મધુર.

कलि=(१) કલહ, કંકાસ; (૨) કલિ (યુગ).

अपकलितापं=દૂર કર્યા છે કલહ અને સંતાપ

અથવા કલિનો સંતાપ જેણે એવા.

वारुण=ભયંકર.

अवारुणकरं=ભયંકર કૃત્યને નહિ કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનવરોને વન્દન—

“ સમસ્ત (વિજ્ઞાનાદિક) કળાના સમૃદ્ધથી યુક્ત એવી, વળી ત્યાગ કર્યો છે અભિમા-
નનો જેણે એવી, તથા (જોયે સ્વરે સ્તુતિ કરતી હોવાથી) કેલાહળે કરીને યુક્ત એવી તેમજ
(મધુર સ્વરે કરીને) મધુર એવી સુર-ત્રેણિ જે (જિનેન્દ્ર-સમુદાય)ની ‘સમવસરણમાં
ચારે દિશામાં સ્તુતિ કરતી હવી, તે રસ્તે હસ્તવાળા, પુણ્યને આપનારા, વળી નાશ કર્યો છે
જન્મ અને જરાનો જેણે એવા, તેમજ વળી દૂર કર્યા છે કંકાસ અને સંતાપ [અથવા ‘કલિ
(યુગ)નો સંતાપ] જેણે એવા, વળી ભયંકર કૃત્યથી વિમુખ તેમજ નષ્ટ થઇ છે વિપત્તિઓ
જેનાથી [અથવા જેની] એવા તે જિનેન્દ્ર-સમુદાયને હું પ્રણામ કરું છું.”—૭૦

રૂપટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્યના પ્રથમ ચરણમાંનાં ઘણાં ખરાં પદો સ્પષ્ટરથી શરૂ થાય છે એ અને આનાં દ્વિતીય
તેમજ ચતુર્થ ચરણમાં ‘કલકલાકલાપકલિતા’ શબ્દો ખૂણીથી વાપરવામાં આવ્યા છે એ આ
શ્લોકની ચમત્કૃતિમાં વધારો કરે છે.

વિશેષમાં ‘દ્વિપદી’ના લક્ષણના સંબંધમાં જે એમ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે ખીબ
અંકવાળો થાને પહેલે વહેલો ચાર માત્રાવાળો ગણ કર્યા તો જગણ હોવો ભેદએ અથવા
તો તેના ચારે અક્ષરો લઘુ હોવા ભેદએ એમાંનો દ્વિતીય વિકલ્પ આ પદ્યના તૃતીય ચરણ—

૨	૧	૧	૨	૪	૪	૪	૪	૨	૨	૧	૧	૨	૧	૧	૨	૪	—	૪	૪						
તં	જિ	ન	રા		જ	વિ	સ	ર		મુ	જ્ઞા		સિ	ત	જન્		મ	જ	રં		ન	મામ	ય		હં
																	જ							મ	

—ઉપરથી ભેદ શકાય છે.”

૧ સમવસરણના સ્વરૂપ આર ૯૪ માં શ્લોક તરફ દિષ્ટાત કરો.

૨ સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં સંપુરણોનાં હસ્ત અને ચરણ રકત વર્ણુઓ છે.

૩ લેન શાસ્ત્રમાં પણ કૃત, દ્વાપર, ત્રેતા અને કલિ એમ ચાર યુગો તેમજ તે કેટલાં કેટલાં વર્ષોના છે એ
વિષે ઉલ્લેખ છે. જુઓ ભગવતી.

૪ આવી હકીકત જરૂર પદ્યનાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોને પણ લાગુ પડે છે. અત્ર એ હિમેરવું બનાવ-
શક નહિ ગણાય કે ‘દ્વિપદી’નો જોડો ગણ ચાર લઘુ અક્ષરવાળો પણ હોઇ શકે એ વાતને ચરિતાર્થ કરનારે એક
પણ પદ્ય આ કાવ્યમાં નથી.

जिनागमाय नमः—

भीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि परास्तविस्फुरत्—

परमतमोहमानमतनूनमलं घनमघवते हितम् ।

जिनपतिमतमपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं

परमतमोहमानमत नूनमलङ्घनमघवतेहितम् ॥ ७१ ॥

—द्विपदी

टीका

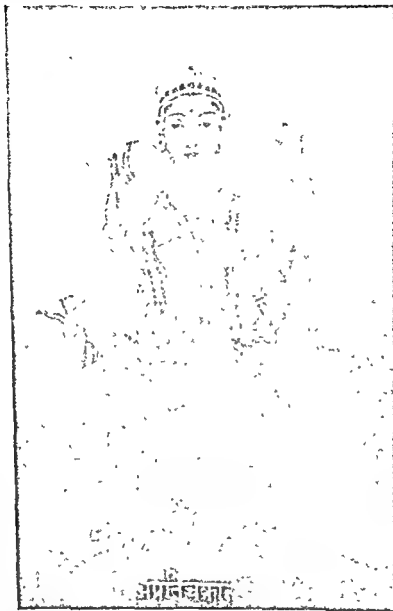
भीमेति । 'भीममहाभवाब्धिभवभीतिविभेदि' भीमे महाभवाब्धौ भवन्ति भीतयो यास्तासां विभेदि-भेदनशीलम् । 'परास्तविस्फुरत्परमतमोहमानं' परास्तानि-क्षिप्तानि विस्फुरन्ति परमतानि मोहश्च मानश्च येन तम्, अथवा मोहात्-अज्ञानात् मानो मोहमानो-मिथ्याभिमानः परं-मकृष्टं विस्फुरत् यथा भवत्येवं अस्तः परमतानां मोहमानो येन तम् । 'अतनूनं' तनु च ऊनं च यत्र भवति । 'अलं' अत्यर्थम् । 'घनं' निविडं प्रमेयगाढम् । 'अघवते' पापान्विताय । 'हितं' श्रेयस्कारि । 'जिनपतिमतं' सर्वज्ञप्रवचनम् । 'अपारमर्त्यामरनिर्वृतिशर्मकारणं' अपाराणि-अपर्यन्तानि यानि मर्त्यानां अमराणां निर्द्वैतेश्च-निर्वाणस्य सम्बन्धीनि शर्माणि-सुखानि तेषां कारणं-हेतुः । 'परमतमोहं' परमं तमो हन्ति यत् तत्, अथवा परमतमा-अतिशयेन परमा ऊहाः-तर्का यत्र तत् । 'आनमत' ग्रणमत । 'नूनं' निश्चयेन । 'अलङ्घनमघवता' नास्ति लङ्घनं-अभिभवो यस्य तेन मघवता-पहेन्द्रेण, सामर्थ्यादच्युतस्वर्गनाथेन । 'ईहितं' अभिलषितम् । जिनपतिमतं आनयतेति सम्बन्धः ॥ ७१ ॥

अबचूरिः

भीषणमहासंसारसमुद्रोत्पन्नमयविदारकम् । परास्ताः-परिक्षिप्ता विस्फुरन्तः परमतमोहमाना येन । यद्वा मोहाद्-अज्ञानान्मानो-मिथ्याभिनिवेशः परमतानां मोहमानौ वा । तनु-तुच्छमूनम्-अपूर्णं च न । अलम्-अत्यर्थं घनं-निविडं प्रमेयगाढम् । अघवते-पापिने अहितं-न श्रेयस्कारि । अपाराण्यपर्यन्तानि मर्त्यानाममराणां निर्वाणस्य शर्माणि तेषां कारणम् । परमं तमो हन्ति । यद्वा परमतमा ऊहा यस्मिन् । आनमत-ग्रणमत । नूनं-निश्चितम् । न लङ्घनम्-अभिभवो यस्य स चासौ मघवा च तेन सामर्थ्यादच्युतनाथेन ईहितम्-अभिलषितम् ॥ ७१ ॥

अन्वयः

भीम-महत्-भव-अब्धि-भव-भीति-विभेदि, परास्त-विस्फुरत्-पर-मत-मोह-मानं, अ-तनु-ऊनं, अलं, घनं, अघवते हितं, अपार-मर्त्य-अमर-निर्वृति-शर्मन्-कारणं, परम-तमस्-हं (अथवा परमतम-ऊहं) अ-लङ्घन-मघवता ईहितं जिन-पति-मतं नूनं आनमत ।

निर्वाणकलिकायाम्—

“अप्रतिचक्रां तडिग्र्णां गरुडवाहनानां चतुर्भुजां चक्रचतुष्टय-
भूषितकरां चेति ।”

श्रीचक्रधरायाः स्तुतिः—

याऽत्र विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठमधिष्ठिता हुतात्—

समतनुभागविकृतधीरसमदवैरिव धामहारिभिः ।

तडिदिव भाति सान्ध्यघनमूर्धनि चक्रधराऽस्तु सा मुदे—

ऽसमतनुभा गवि कृतधीरसमदवैरिवधा महारिभिः ॥ ७२ ॥ १८ ॥

—द्विपदी

टीका

येति । 'या' । अत्र 'अस्मिन् जगति । 'विचित्रवर्णविनतात्मजपृष्ठं' विचित्रवर्णः—
शबलवर्णः "आजानु कनकगौरम्" इत्यादिवचनात् यो विनतात्मजो—गरुत्मान् तस्य पृष्ठं—
गात्रोपरिभागम् । 'अधिष्ठिता' अधिरूढा । 'हुतात्समतनुभाक्' हुतं अस्तीति हुताद्—अग्निः तत्समं
तनुं—मूर्तिं भजते या सा । 'अविकृतधीः' अविकृता—अविकारिणी धीर्यस्याः सा । 'असमदवैरिव'
असदृशदवैरिव । 'धामहारिभिः' धाम्ना—तेजसा हारिभिः—क्रान्तैः । 'तडिदिव' विद्युदिव ।
'भाति' शोभते । 'सान्ध्यघनमूर्धनि' सन्ध्याभवाम्भोदशिरसि । 'चक्रधरा' अप्रतिचक्रा ।
'अस्तु' भवतु । 'सा' । 'मुदे' प्रीत्यै । 'असमतनुभा' सभा च तनुश्च समतनुः,
न समतनुः (असमतनुः) भा यस्याः सा । 'गवि' पृथिव्यां, स्वर्गे वा । 'कृतधीरसमदवैरिवधा'
कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया सा । 'महारिभिः' महद्भिक्षकैः । या विचित्रवर्णविन-
तात्मजपृष्ठं अधिष्ठिता सती सान्ध्यघनमूर्धनि तडिदिव भाति सा महारिभिः कृतधीरसमदवैरिवधा
चक्रधरा मुदेऽस्त्विति सम्बन्धः ॥ ७२ ॥

अवचूरिः

अरा एषां सन्तीत्यरीणि—चक्राणि । महान्ति च तान्यरीणि च तैर्महारिभिः—महाचक्रैः याऽत्र—जगति
चक्रधरा देवी—अप्रतिचक्रा देवी भाति—शोभते । कथंभूता ? । विविधवर्णगरुटपृष्ठमधिरूढा । हुतात्सतीति
हुताद्—वह्निस्तत्पुल्यां तनुं भजते । अविकृता—अविकारिणी धीर्यस्याः सा । महारिभिः किंभूतैः ? । अस-
मानद्वानलैरिव । धाम—तेजस्तेन हारिभिः—मनोहरैः । यथा विद्युत् सन्ध्याभवमेघमस्तके भाति तद्वत् । सा
देवी मुदेऽस्तु—भवतु । सभा च तनुश्च समतनुः, न समतनुस्समतनुः, एवंविधा भा यस्याः । गवि—पृथिव्यां
स्वर्गे वा । कृतो धीराणां समदानां वैरिणां वधो यया ॥ ७२ ॥

अन्वयः

या विचित्र-वर्ण-विनतात्मज-पृष्ठं अधिष्ठिता, हुताद्-सम-तनु-भाय, अ-विकृत-धीः,
अ-सम-दवैः इव धामन्-हारिभिः महत्-अरिभिः, सान्ध्य-घन-मूर्धनि तडिद् इव अत्र भाति, सा
अ-सम-तनु-भा, गवि कृत-धीर-स-मद-वैरिन्-वधा चक्रधरा मुदे अस्तु ।

શીલોકાર્થ

વિચિત્ર=વિચિત્ર, વિવિધ.

વર્ણ=રંગ.

વિનતા=કાશ્યપની પત્ની, ગરૂડની માતા.

આત્મજ=પુત્ર.

વિનતાત્મજ=ગરૂડ.

વૃષ્ટ=પીઠ.

વિચિત્રવર્ણવિનતાત્મજવૃષ્ટ=રંગબેરંગી વર્ણુવાળા ગરૂડની પીઠને.

અધિષ્ઠિતા (મૂં અધિષ્ઠિત)=રહેલી, આરોહણ કરેલી.

હુત=હવન.

અદ્વ=ખાવું.

હુતાવ્=અગ્નિ.

હુતાત્સમતનુમાગ્ન=અગ્નિસમાન દેહને ધારણ કરનારી.

વિકૃત (ઘાં કુ)=વિકારી.

અવિકૃત=અવિકારી.

અવિકૃતધીઃ=અવિકારી છે મતિ જેની એવી.

દ્વય=દ્વાવાનસ.

અસમદ્વયે=અસાધારણ દ્વાવાનસો વડે.

ધામન્=(૧) તેજ.

ધામહારિમિઃ=તેજ વડે મનોહર.

તદિત્=વીજળી.

માતિ (ઘાં મા)=પ્રકાશે છે.

સાન્ધ્ય=સંધ્યા (સમય)ના, સંધ્યાસંબંધી.

મૂર્ધન્=મસ્તક.

સાન્ધ્યઘનમૂર્ધનિઃ=સંધ્યા (સમય)ના મેઘના ઉપર.

ચક્રધરા=ચક્રધરા (દેવી).

અસ્તુ (ઘાં અસ્)=થાઓ.

મુદે (મૂં મુદ)=હર્ષને માટે.

અસમતનુમા=(૧) નિરૂપમ છે દેહની કાન્તિ જેની એવી, (૨) નિરૂપમ તેમજ અતિ-શય છે કાન્તિ જેની એવી.

ગવિ (મૂંગો)=(૧) પૃથ્વી ઉપર; (૨)સ્વર્ગમાં.

વૈરિન્=દુશ્મન.

વઘ=નાશ.

કૃતધીરસમદ્વૈરિવઘા=કર્યો છે પરાક્રમી તેમજ અભિમાની એવા શત્રુઓનો સંહાર જેણે એવી. મહારિમિઃ=મહાયજ્ઞો વડે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચક્રધરા દેવીની સ્તુતિ—

“ રંગબેરંગી વર્ણુવાળા ગરૂડની પીઠ ઉપર આરૂઢ થનારી, તથા અગ્નિના સમાન (દેદીપ્યમાન) દેહને ધારણ કરનારી, તેમજ અવિકારી બુદ્ધિવાળી એવી જ (દેવી), જાણે અનુપમ દ્વાવાનસ હોય એવા પ્રકાશ વડે મનોહર એવાં મહાયજ્ઞો વડે, સંધ્યા સમયના

૧ ગરૂડનો વર્ણુ વિચિત્ર છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ આજાનુ કનકગૌરમ્, આનામેઃ રક્તકુન્દહરધવલમ્, આકણ્ઠતો નવદિવાકરકાન્તિતુલ્યમામૂર્ધતોડગ્નનિર્મલ ગરુડસ્વરૂપમ્ । ”

અર્થાત્ પગના તળીઆથી તે હુંડણુ સુધી કનકના જેવો પીતલણુ, હુંડણુથી તે નાભિ (હુંડી) સુધી શંખ, કુંડ પત્તાદિના જેવો સ્વેતલણુ અને નાભિથી તે ગળા સુધી પાન મર્ચના જેવો રક્તલણુ અને ગળાથી તે મસ્તક સુધી કાશ્યપના જેવો કૃષ્ણલણુ એવા ગરૂડ હોય છે.

(રંગબેરંગી) મેઘ ઉપરની સૌદામિનીની જન્મ આ જગતમાં શોભે છે, તે ચક્રધરા (દેવી) કે જના દેહની કાંતિ નિરૂપક છે [અથવા જની કાંતિ અનુપમ તેમજ અનલપ છે] તેમજ જ્યે (ઉપર્યુક્ત ચક્રો વડે) પૃથ્વી ઉપરના [અથવા સ્વર્ગમાંના] પરાક્રમી તથા મહાન્મત્ત એવા શત્રુઓનો સંહાર કર્યો છે (અને તેમ કરીને પોતાનું ચક્રધરા એવું નામ અરિતાર્થ કર્યું છે), તે ચક્રધરા (હે મોક્ષાભિલાષી જનો !) (તમારા) હૃદયને ખાટું થાઓ. ”—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચક્રધરા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ ચક્રધરા દેવી પશુઓકે વિદ્યા-દેવી છે. એને ‘ અપ્રતિચક્રા ’ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. આ સુવર્ણવર્ણી દેવીને ગરુડનું વાહન છે અને તેના ચારે હસ્તો ચક્રથી વિભૂષિત છે. આ વાતાની આચાર-દિનકર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં ઠહું છે કે—

“ ગરુભત્વસ્ય આસીમા, કાર્ત્ત્વસ્વરસમચ્છવિઃ ।

મૂયાદ્વપ્રતિચક્રા નઃ, સિદ્ધયે ચક્રધારિણી ॥ ”

—પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આવો ઉદ્દેશ છે, તે નીચે મુજબ છે:—

‘ તથા અપ્રતિચક્રાં તદ્વિદ્ધર્ણાં ગરુડવાહનાં ચતુર્ભુજાં ચક્રચતુષ્ટયમૂષિતકરા ચેતિ ’

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

नुदंस्तनुं प्रवितनुं मल्लिनाथ ! मे
प्रियङ्गुरोचिररुचिरोचितां वरम् ।
विडम्बयन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः
प्रियं गुरोऽचिररुचिरोचिताम्बरम् ॥ ७३ ॥

—रुचिरा (४, ९)

टीका

नुदमिति । 'नुदन्' प्रेरयन् । 'तनुं' मूर्तिम् । 'प्रवितनु' प्रकर्षेण विस्तारय ।
'मल्लिनाथ !' मल्लिस्वामिन् ।। 'मे' मह्यम् । 'प्रियङ्गुरोचिः' इयामद्युतिः । 'अरुचिरो-
चितां' रुचिरां च उचितां च रुचिरोचितां, न रुचिरोचिताम् । 'वरं' प्रार्थितार्थम् । 'विड-
म्बयन्' हसन् । 'वररुचिमण्डलोज्ज्वलः' वरं यत् रुचिमण्डलं—प्रभामण्डलं तेन उज्ज्वलः—
कान्तः । 'प्रियं' प्रीतिकरम् । एतत् वरस्याम्बरस्य वा विशेषणम् । 'गुरो !' महात्मन् ।।
'अचिररुचिरोचिताम्बरम्' अचिररुच्या—विद्युता रोचितं—उद्भासितं यत् अम्बरं—आकाशं
तत् । हे मल्लिनाथ ! तनुमरुचिरोचितां नुदन् वररुचिमण्डलोज्ज्वलः सन् अचिररुचिरोचिताम्बरं
विडम्बयन् वरं मे प्रवितन्विति योगः ॥ ७३ ॥

अवचूरिः

नुदन्—क्षिपन् तनुं—शरीरम् । प्रियंगुः—इयामो वृक्षविशेषस्तद्वद् रोचिर्यस्य । तनुं कथंभूताम् । रुचिरां
उचितां च, न एवंविधाम् । रुचिमण्डलं—मामण्डलं तेनोज्ज्वलः—कान्तः । अचिररुच्या रोचितं विद्युच्छो-
भितमम्बरम्—आकाशं विडम्बयन् । हे मल्ले (मल्लिनाथ) । हे गुरो ! अरुचिरोचितां तनुं नुदन् प्रियंगुवर्णः
मामण्डलशोभितः विद्युत्साहितमाकाशं परामवन् मम वरं प्रवितर ॥ ७३ ॥

अन्वयः

(हे) मल्लि—नाथ ! गुरो ! अ—रुचिर—उचितां तनुं नुदन्, प्रियङ्गु—रोचिः, वर—रुचि—मण्डल-
उज्ज्वलः अचिर—रुचि—रोचित—अम्बरं विडम्बयन् (त्वं) मे प्रियं वरं प्रवितर ।

શબ્દાર્થ

સુવચ (ધાં સુદ)=ફર ફેકતા.

તત્તું (મૂં તત્તું)=દેહને.

પ્રવિતત્તુ (મૂં તત્તું)=તું વિસ્તાર કર.

મહિ=મહિલનાથ, ઓગણીસમા તીર્થકર.

મહિનાથ ! =હે મહિલનાથ !

પ્રિયકુ=ફલિની, વૃક્ષ-વિશેષ.

પ્રિયકુરોચિઃ=પ્રિયશુના જેવી કાંતિ છે જેની એવા.

અદ્વિચિરોચિતાં=નહિ મનોહર કે નહિ ઉચિત એવા.

વિદમ્બચચ (ધાં વિદમ્બ)=તિરસ્કાર કરનારા.

વરં (મૂં વર)=વરને.

ઝજ્જવલ=પ્રકાશિત.

વરુચિમખ્ખલોઝ્જવલઃ=ઉત્કૃષ્ટ ભામંડલ વડે

ઉજ્જવલ.

શુરો ! (મૂં શુરું)=હે શુર !

અચિરુચિ=વિજળી.

અમ્બર=આકાશ.

અચિરુચિરોચિતામ્બરં=વિજળી વડે પ્રકાશિત એવા આકાશને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમદ્દિલનાથની સ્તુતિ—

“ હે મદ્દિલનાથ ! હે શુર ! અમનોહર તેમજ અતુચિત એવા દેહને ફર ફેકતો થકા પ્રિયંશુ (નામના વૃક્ષ)ના જેવી (નીલ) કાંતિવાળો, તથા ઉત્કૃષ્ટ ભામંડલથી વિભૂષિત અને (એથી કરીને) સૌદામિની (ના પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત થયેલા એવા (પ્રિય) ગગનને વિદંબના પમાડતો થકા તું મને પ્રિય વરદાન આપ. ”—૭૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીમદ્દિલનાથ-ચરિત્ર—

મદ્દિલનાથનો જન્મ મિથિલા નગરીમાં થયો હતો. કુન્બરાજ અને પ્રભાવતી રાણી એ તેમનાં પિતા અને માતા થતાં હતાં. તેમના કુંભના લાંછનથી અંકિત દેહનો વર્ણ નીલ હતો અને તેમની જાયાઇ પચીસ ધનુષ્ય-પ્રમાણ હતી.

આ ઓગણીસમા તીર્થકરને શ્વેતામ્બરો સી^૨ તરીકે માને છે, બ્યારે દિગમ્બરો તો તેને પુરુષજ ગણે છે. કારણ કે દિગમ્બર મત પ્રમાણે કોઈ પણ સ્ત્રી તે ભવમાં તો મોક્ષે જઈ શકે નહિ. આથી કરીને બ્યારે તીર્થકર તો તેજ ભવમાં મુક્તિ-રમણીને વરે છે, તો પછી તે સ્ત્રી હોવાનો સંભવજ તે મતમાં ક્યાંથી હોય ?

૧ ગુણાતિ-અપદિશતિ ધર્મમિતિ શુભ .

૨ આ ઓગણીસમા તીર્થકર પુરુષ હતા કે સ્ત્રી હતા તે બાબત શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર સંપ્રદાયો વચ્ચે મત-ભેદ છે. શ્વેતામ્બરો એમ કહે છે કે તેઓ સ્ત્રી હતા અને એ વાત અપવાદરૂપ છે, કારણ કે ભાગ્યેજ કોઈ તીર્થકર સ્ત્રીરૂપે સંભવી શકે છે અને એથી કરીને તો આ બનાવ આ અવસરિણી કાલમાં થયેલા દશ આશ્વર્થોમાંનો એક ગણાય છે. પૂરે ભવમાં તપસ્યાએ માધર્મ સેવન કરેલ હોવાથી અને તે કર્મોનો નિકાચિત બધ થયેલો હોવાથી તીર્થકર તરીકે ઉત્પન્ન થયા છતાં પણ તેમને સ્ત્રી યવુ પડ્યું, એમ શ્વેતામ્બરો કહે છે.

આ પ્રમાણેનો આ બે ફિરકાઓ વચ્ચે મત-ભેદ હોવા છતાં એ વાત તો બંનેને સંમત છે કે તેઓ જીવન-પર્યંત બ્રહ્મચારી રહ્યા હતા અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તેમણે નિમીલિત કરી દેશવદો દઈ દીધો હતો. અર્જુનિત ચારિત્ર પાળી, અનેક જીવોના ઉપર અનુપમ ઉપકાર કરી અંતમાં પંચાવન હજાર (૫૫૦૦૦) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તેઓ પરમ પદને પામ્યા.

પંચ-વિચાર—

આ પંચ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદો પણ સમવૃત્તમાંના તેર અક્ષરવાળા રૂચિરા વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે. આ વૃત્તને કેટલાક પ્રભાવતી કહે છે.^૧ એનું લક્ષણ એ છે કે—

“જમૌ સજૌ ગિતિ રુચિરા ચતુર્ધૈઃ”

અર્થાત્ આ છંદમાં જ, ભ, સ અને જ એમ ચાર ગણો છે અને અન્યાક્ષર દીર્ઘ છે. વળી ચોથે અને પછી નવમે એટલે તેરમે અક્ષરે ‘યતિ’ છે. આ સંબંધમાં આ પદનું પ્રથમ ચરણ વિચારી નેહએ.

નુ	વં	ત		નું	પૂ	,	ર	વિ		ત	,	મ	લ		હિ	ના	ય		મે
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
જ				મ				સ				જ				ગ			

આ પદમાં બીજાં પદોની માફક સાધારણ અમૃતકૃતિ હોવા ઉપરાંત એટલી વિશેષતા છે કે જે રૂચિરા નામના વૃત્તમાં આ પંચ રચાયું છે, તે વૃત્તનો પણ આ પદમાં સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ પણ એક જાતનો શબ્દાલંકાર છે. આના વિશેષ નિદાસ્યએ શ્રીનિત-પ્રભાચાર્યકૃત વીર-સ્તવ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો.

૧ પ્રભાવતી એ નામાન્તર ન હોય તો આ વાત વિચારણીય છે, કેમકે શ્રુત-બોધમાં પ્રભાવતીનું લક્ષણ ત્રિયે મુજબ આપ્યું છે:—

“યસ્યાં પ્રિયે ! પ્રથમકમક્ષરદ્વયં
તુર્યં તથા શુરુ નવમં વૃશાન્તિકમ્ ।
સાન્ન્યં સવેદ્ યદિ વિરતિર્યુગ્રહૈઃ
સા લક્ષિતા હામૃતલલે ! પ્રભાવતી ॥”

અર્થાત્-હે પ્રિયા ! જે વૃત્તમાં પહેલા બે અક્ષરો તેમજ ચોથા, નવમા, અગ્યારમા તેમજ તેરમા અક્ષરો દીર્ઘ હોય અને વળી બીજા અને ત્યાર પછીના નવમા અક્ષર ઉપર ‘યતિ’ હોય, તે વૃત્ત હે અમૃતસમાન લતા જેવી (સસના) । ‘પ્રભાવતી’ના નામથી ઓળખાય છે. આ ઉપરથી નેહ શકાય છે કે રૂચિરા અને પ્રભાવતી છંદોમાં પ્રથમ અક્ષર પરત્વે ફેર છે. બાકી તો બીજા અક્ષરથી બધા અક્ષરો સમાન છે.

૨ આ કાવ્ય કાવ્યમાલાના સપ્તમ ગુચ્છક (૫૦ ૧૧૨-૧૧૫)માં પણ મળે છે.

जिनवतीना स्तुतिः—

जवाद् गतं जगदवतो वपुर्व्यथा—

कदम्बकैरवशतपत्रसं पदम् ।

जिनोत्तमान् स्तुत दधतः स्रजं स्फुरत्—

कदम्बकैरवशतपत्रसम्पदम् ॥ ७४ ॥

—रुचिरा

टीका

जवादिति । 'जवात्' वेगात् । 'गतं' यातम् । 'जगदवतः' विश्वं रक्षतः । 'वपुर्व्यथा' थाकदम्बकैः । 'शरीरपीडोत्पीडैः' । 'अवशतपत्रसं' अवशाः—परवशाः तपन्तः—तापं अनुभवन्तः । 'स्रजाः'—सत्त्वा यत्र तत् । 'पदं' स्थानं नरकादिकम् । 'जिनोत्तमान्' जिनवरान् । 'स्तुत' प्रणत । 'दधतः' धारयन्तः । 'स्रजं' पुष्पमालाम् । 'स्फुरत्कदम्बकैरवशतपत्रसंपदं' कैरवाणि—कुमुदानि स्फुरन्ती कदम्बानां कैरवाणां शतपत्राणां च सम्पत्—समृद्धिर्यत्र ताम् । अवशतपत्रसं पदं गतं जगज्जवादवतो जिनोत्तमान् स्तुतेति सम्बन्धः ॥ ७४ ॥

अवचूरिः

जवाद्-वेगाज्जगद्-विश्वमवतो-रक्षतो जिनोत्तमान् हे भव्यजनाः ! स्तुत-नुत । जगत् किंविदिष्टम् ॥ पदं-स्थानं नरकादिलक्षणं गतं-प्राप्तम् । पदं किंभूतम् ? । वपुःपीडोत्पीडैरवशाः-परतन्त्रास्तपन्तः-तापमनुभवन्तस्त्रजाः-प्राणिनो यत्र तत् । जिनोत्तमान् कथंभूतान् ? । स्रजं-पुष्पमालां दधतः । मालां कथंभूताम् ? । स्फुरन्ती कदम्बानां कैरवाणां शतपत्राणां च सम्पद् यत्र ॥ ७४ ॥

अन्वयः

वपुस्-व्यथा-कदम्बकैः अवश-तपत्-स्रजं पदं गतं जगत् जवात् अवतः, स्फुरत्-कदम्ब-कैरव-शतपत्र-सम्पदं स्रजं दधतः जिन-उत्तमान् स्तुत ।

श्लो० ६।१

जवात् (म० जव)=वेगधी.

जगत् (म० जगत्)=दुनिया.

वपुस्=देह.

व्यथा=पीडा.

वपुर्व्यथाकदम्बकैः=देहनी पीडानां समूहं वदे.

अवश=परतन्त्र.

तपत् (घा० तप)=यंताप पाभता.

स्रज=शृंग.

अवशतपत्रसं=परतन्त्र तेभ्य संताप पाभता

छे श्लो० ७० ने विषे अथा.

जिनोत्तमान्=जिनेश्वरान्.

दधतः (म० दधत्)=धारयु करनारा.

स्रजं (म० स्रज)=माला.

स्फुरत् (घा० स्फुर)=स्फुरयमान, विकस्वर.

કદમ્બ=કદમ્બ.

કૈરવ=ધેત કમલ, ચંદ્રવિકાસિ કમલ.

શતપત્ર=સો પાંખડીવાળું કમલ, શેવંતી.

સ્ફુરત્કદમ્બકૈરવશતપત્રસમ્પર્વ=સ્ફુરતીયમાન છે
કદમ્બ, કૈરવ અને શતપત્રની સંપત્તિ
જેને વિષે જોવી.

સ્લોકાર્થ

જિન-પતિઓની સ્તુતિ—

“ શરીરની ખીડાના સમુદાય વડે પરતન્ત્ર તેમજ (અત્યન્ત) સંતાપનો અનુભવ કરનારા જોવા જોવા છે જેને વિષે જોવા (નરકાદિક ચાર ગતિઓ વડે લક્ષિત) પદને પ્રાપ્ત થયેલા વિશ્વતું વેગ વડે રક્ષણ કરનારા જોવા, તેમજ વિકસ્વર છે કદમ્બ, કૈરવ અને શતપત્રની સંપત્તિઓ જેને વિષે જોવી (પુષ્પની) માલાને ધારણ કરનારા જોવા જિનેશ્વરોની (હે મન્યો !) તમે સ્તુતિ કરો. ”—૭૪

સ્પષ્ટીકરણ

જીવ-વિચાર—

જોકે અત્ર ‘ત્રસ’ શબ્દનો દુઃખથી ઉદ્વેગ પામનાર અર્થ ગણીને યથા જોવા મળ્યો સંજ્ઞાવાળા હોવાથી સામાન્ય જીવ અર્થમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં તેનો વિશેષ અર્થ જોઈ લઈએ. જૈન શાસ્ત્રમાં પ્રથમ તો જીવના ‘ચુકત’ (સિદ્ધ) અને ‘સંસારી’ એમ બે ભેદો પાડવામાં આવ્યા છે. તેમાં વળી સંસારી જીવના ‘સ્થાવર’ અને ‘ત્રસ’ એમ બે અર્થોત્તર ભેદો પાડેલા છે. ‘પૃથ્વીકાયાદિક જીવો કે જેમને ફક્ત ત્વચા (ચામડી) રૂપી એક જ ઇન્દ્રિય છે તે જીવોને અર્થાત્ એકેન્દ્રિય જીવોને ‘સ્થાવર’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે અનેક (બેથી પાંચ સુધીની) ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને ‘ત્રસ’ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનાં સ્થાવર અને ત્રસનાં લક્ષણોથી અન્ય લક્ષણો તત્ત્વાર્થોધિગમસૂત્ર, જીવાજીવોધિગમ અને આચાર્ય-રાંગ-નિર્મુક્તિ-વૃત્તિમાં દષ્ટિ-ગોચર થાય છે (જો કે આ પશુ અપેક્ષાનુસાર ઘટી શકે છે), પરંતુ અન્ય-ગૌરવના ભયથી તે અત્ર વિચારવામાં આવતાં નથી.

૧ ‘આદિ’ શબ્દથી અપૂ (જલ)-કાય, અગ્નિ-કાય, વાયુ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય સમજવા.

૨ આ વાત દ્રવ્યેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ વિચારવામાં આવી છે.

૩ ‘સ્થાવર’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ‘સ્થિર રહેનાર’ થાય છે, પરંતુ તે અર્થ અગ્નિ અને વાયુમાં નહિ ધટી શકે તો હોવાને લીધે ‘સ્થાવર’ શબ્દથી એકેન્દ્રિય જીવોનું પારિભાષિક નામ સમજવું.

૪ ‘ત્રસ’ શબ્દનો અર્થ હાલનાર, ચાલનાર થાય છે, વાયુ-કાય અને અગ્નિ-કાય જીવોમાં ચલન-ક્રિયા રહેલી હોવાથી ‘ત્રસ’ શબ્દથી બેથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનું પારિભાષિક નામ સમજવું.

सिद्धान्त-श्लाघनम्—

१, ६, १-

स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः

शमावहन्नतनुतमोहरोऽदिते ।

स चित्तभूः क्षतरिह येन यस्तपः—

शमावहन्नतनुत मोहरोदिते ॥ ७५ ॥

—रुचिरा

टीका

स सम्पदमिति । 'सः' । 'सम्पदं' श्रियम् । 'दिशतु' ददातु । 'जिनोत्तमागमः' अर्हसिद्धान्तः । 'शं' सुखम् । 'आवहन्' कुर्वन् । 'अतनुतमोहरः' अतनु-प्रभूतं तमो हरति यः सः, यदिवा अतनुतमान् ऊहन् राति यः सः । 'अदिते' अखण्डिते । 'सः' । 'चित्तभूः' मनोभवः । 'क्षतः' ध्वस्तः । 'इह' अत्र जगति । 'येन' आगमेन । 'यः' । 'तपःशमौ' तपश्च शमश्च (तौ) । 'अहन्' हतवान् । 'अतनुत' अपप्रयत । 'मोहरोदिते' मोहं च रोदितं च । स जिनोत्तमागमः सम्पदं दिशतु येन चित्तभूः क्षतः स यस्तपशमावहन् अदिते मोहरोदिते अतनुतेति योगः ॥ ७५ ॥

अवचूरिः

स जिनेन्द्रागमः सम्पदं दद्यात् । कथंभूतः ? शं-सुखमावहन्-कुर्वन् । अतनु-प्रौढं तमो हरतीति । यद्वा अतनुतमानूहन् राति-वदातीति । स चित्तभूः-कामो येन क्षतो-हतः । यः कन्दर्पस्तपःशमौ अहन्-जघान । अदिते-अखण्डिते मोहश्च रोदितं च मोहरोदिते च योऽतनुत-अप्रथयत् ॥ ७५ ॥

अन्वयः

यः तपस्-शमौ अहन्, अ-दिते मोह-रोदिते (च) अतनुत, स चित्त-भूः येन ब्रह् क्षतः, स शं आवहन् अ-तनु-तमस्-हरः (अथवा अतनुतम-ऊह-रः) जिन-उत्तम-आगमः सम्पदं दिशतु ।

श्लोकार्थ

सम्पदं (मू० सम्पद्) = वैश्ववने ।
जिनोत्तमागमः = (१) जिनेन्द्रागमो आगमः, (२)
जिनोन्मो उत्तम सिद्धान्तः ।
आवहन् (घा० वह्) = ऊरुनाशे ।
हर = ऊरुनाशे ।
अतनुतमोहरः = (१) अनल्प अंशऊरुने ऊरुनाशे;
(२) प्रथम युक्तिव्यो व्यापनाशे ।
अदिते (मू० अदित) = अखण्डितः,

चित्तभूः = भट्टनः ।
क्षतः (मू० क्षत) = १५८ करेण ।
शम = उपशमः ।
तपःशमौ = तपश्च उपशमश्च ।
अहन् (घा० हन्) = नाश कथे ।
अतनुत (घा० तन्) = विस्तार कथे, विस्तार्ये ।
रोदित = ३६० ।
मोहरोदिते = अज्ञानश्च ३६०ने ।

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા—

“જે (બાહ્ય તેમજ અસ્થન્તર) તપ અને ઉપશમનો નાશ કરતો હોયો તેમજ જે અપ્રાણિકત અજ્ઞાન અને રૂઢનો વિસ્તાર કરતો હોયો તે કંદર્પ-જેનાથી અત્ર નાશ પામ્યો, તે, મુખને અર્પણ કરનારો તેમજ અનલપ અજ્ઞાનનો અંત આણનારો [અથવા સૌથી પ્રબલ તર્કને રજુ કરનારો] એવો જિનેશ્વરનો સિદ્ધાન્ત (હે બંધો ! તમને) સંપત્તિ અર્પો. ”—૭૫

સ્પષ્ટીકરણ

જૈન સિદ્ધાન્તમાં તર્કનું સ્થાન—

જૈન સિદ્ધાન્તમાં જેટલે અંશે ‘તર્ક’ પ્રમાણુને સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તેટલે અંશે અન્ય સિદ્ધાન્તમાં તેને સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. કેટલાક દર્શનકારોએ તો ‘આગમ’ પ્રમાણુને અત્યંત વજન આપ્યું છે અને તેથી કરીને ‘વાવાવાક્યં પ્રમાણં’ એ સૂત્ર લક્ષ્યસ્પષ્ટ બની ગયું છે. જૈન સિદ્ધાન્ત કંઈ ‘આગમ’ પ્રમાણુનો તિરસ્કાર કરતો નથી (કેમકે આ દર્શનમાં પણ તર્ક-ગ્રંથ અને આગમ-ગ્રંથ એમ બંને પ્રકારના પદાર્થો માનેલા છે), પરંતુ તે તેનું અનુચિત મહત્ત્વ વધારવા તૈયાર નથી, જોકે કેટલીક વાર એમ જોવામાં આવે છે કે ‘તર્ક’ પ્રમાણુથી કેટલીક અતીન્દ્રિય બાબતો સિદ્ધ કરવામાં આવી હોય પરંતુ તે ‘આગમ’ પ્રમાણુથી બાધિત થતી હોય, તો તે બાબતોનો સ્વીકાર કરવા સિદ્ધાન્તિકના નામથી બાળખાતો પક્ષ તૈયાર નથી.

શ્રીકર્પાદિ-સ્મરણમ્—

દ્વિપં ગતો હૃદિ રમતાં દમશ્રિયા

પ્રમાતિ મે ચકિતહરિદ્વિપં નગે ।

વટાહયે કૃતવસતિશ્ચ યક્ષરાદ્

પ્રમાતિમેચકિતહરિદ્ વિપન્નગે ॥ ૭૬ ॥

—હવિરા .

૧ બોદ્ધ દર્શનમાં ‘ત્રયબિજ્ઞાન’ અને ‘તર્ક’ ને પ્રમાણુ તરીકે ગણવામાં આવ્યાં નથી.

૨ તાર્કિક શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરે પ્રરોષ કેવલજ્ઞાન અને કેવલ દર્શનના ઉપયોગના સમયોની અભિવ્રતા, અવધિજ્ઞાન અને મનઃપર્યવજ્ઞાનની એકતા, સાત નયોને બદલે છ નયોનું અસ્તિત્વ ઇત્યાદિ વાતો કેટલાકને માન્ય નથી.

ટીકા

દ્વિપમિતિ । ‘દ્વિપં ગતઃ’ ગજમારુદઃ । ‘હૃદિ રમતા’ મનસિ ક્રીડતુ । ‘દમશ્રિયા’ શમસમ્પદા । ‘પ્રમાતિ’ શોભમાને । ‘મે’ યમ । ‘ચકિતહરિદ્વિપં’ ચકિતઃ—ત્રસ્તો હરિદ્વિપઃ—સુરેન્દ્રહસ્ત્રી યસ્ય તમ્ । ‘નગે’ વિટપિનિ । ‘ઘટાદ્યે’ ન્યગ્રોઘનામ્નિ । ‘કૃતવસતિશ્ચ’ વિહિ-તાલયશ્ચ । ‘યક્ષરાદ્’ યક્ષરાજઃ કપાર્દિનામા । ‘પ્રમાતિમેચકિતહરિત્’ પ્રમયા અતિશયેન મેચકિતાઃ—શ્યામીકૃતાઃ હરિતઃ—કકુભો મેચકુસ્ત્રરૂપા एव येन सः । ‘વિપન્નગે’ વિગતસર્પે । દ્વિપં ગતો નગે કૃતવસતિશ્ચ યક્ષરાદ્ મે હૃદિ રમતામિત્યન્વયઃ ॥ ૭૬ ॥

અવચૂરિઃ

યક્ષરાદ્ કપાર્દિનામા મમ મનસિ રમતાં—પરિક્રીડતામ્ । હૃદિ કથંમૂતે । । ઉપશમલક્ષ્યા પ્રમાતિ-પ્રકર્ષેણ શોભમાને । યક્ષરાદ્ કિંવિશિષ્ટ । । ચકિતઃ—ત્રસ્તો હરિદ્વિપ-પેરાવળો યસ્માદ્ તં દ્વિપં—ધારણં ગતઃ—પ્રાપ્તઃ । વિપન્નગે—વિગતસર્પે નગે—વૃક્ષે ઘટાભિધાને કૃતા વસતિઃ—આલયો યેન । પ્રમયા—કાન્ત્યા અતિમેચકિતા—શ્યામલીકૃતા હરિતો—વિશો યેન સઃ ॥ ૭૬ ॥

અન્વયઃ

ચકિત-હરિ-દ્વિપે દ્વિપં ગતઃ વિ-પન્નગે ઘટ-આદ્યે નગે ચ કૃત-વસતિઃ, પ્રમા-અતિ-મે-ચકિત-હરિત્ યક્ષ-રાદ્ મે દમ-શ્રિયા પ્રમાતિ હૃદિ રમતામ્ ।

શબ્દાર્થ

દ્વિપં (મૂં દ્વિપ)=હાથીને.
ગતઃ (મૂં ગત)=પ્રાપ્ત થયેલો.
રમતામ્ (મૂં રમ)=રમ્યો, રમણ કરેલો.
દમશ્રિયા=ઉપશમની લક્ષ્મી વડે.
પ્રમાતિ (મં પ્રમાત)=પ્રકાશમાન.
ચકિત=ભય પામેલ
હરિ=ધન્વ
હરિદ્વિપ=ધન્વનો હાથી, ઐરાવત, ઐરાવણ.
ચકિતહરિદ્વિપ=વિસ્મય પમાડ્યો છે ઐરા-વતને જેણે એવા.
નગે (મૂં નગ)=વૃક્ષને વિષે.
ઘટ=વડ.

આદ્ય=અભિધાન, નામ.
ઘટાદ્યે=વડ છે નામ જેતું એવા.
વસતિ=વાસ, રહેઠાણ.
કૃતવસતિ=કયે છે નિવાસ જેણે એવા.
યક્ષ=એક જાતનો દેવ.
યક્ષરાદ્=(‘કપર્દી’) યક્ષરાજ.
મેચકિત=કૃષ્ણવર્ણી.
હરિત્=દિશા.
પ્રમાતિમેચકિતહરિત્=પ્રભા વડે કરી નાખી છે
અત્યંત શ્યામવર્ણી દિશા જેણે એવા.
વિપન્નગ=સર્પથી મુક્ત.
વિપન્નગ=સર્પથી મુક્ત.

શ્લોકાર્થ

શ્રીયક્ષરાજ (કપર્દી)નું સ્મરણ—

“ (પોતાની સ્થૂણતા, સમર્થતા, સુન્દરતા ઇત્યાદિ ગુણોએ કરીને) ભય પમાડ્યો છે ઐરાવતને જેણે એવા ગજરાજ ઉપર આરૂઢ થયેલો એવો, વળી સર્પથી મુક્ત એવા વડ નામના વૃક્ષ ઉપર નિવાસ કર્યો છે જેણે એવો તેમજ વળી તેજ વડે અત્યંત શ્યામવર્ણી કરી નાખી છે દિશાઓ જેણે એવો (કપર્દી નામનો) યક્ષરાજ ઉપશમરૂપી લક્ષ્મી વડે પ્રકાશમાન (એવા) મારા અંતઃકરણમાં રમણ કરો.”—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

મક્ષ-વિચાર—

દ્વિતીય દેવ-નિકાયના વ્યંતર જાતિના (૧) કિન્નર, (૨) કિંપુરૂષ, (૩) મહોરગ, (૪) ગાન્ધર્વ, (૫) યક્ષ, (૬) રાક્ષસ, (૭) ભૂત અને (૮) પિશાચ એમ આઠ લેહો પૈકી યક્ષ પણ એક લેહ છે એ સહજ સમજી શકાય છે. યક્ષના સંબંધમાં તત્વાર્થાધિગમમૂત્ર (અં ૪, સૂં ૧૨)ના ભાષ્યમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ યક્ષાઃ ક્ષપામવદાતા ગમ્પીરાઃ તુન્દિલા વૃન્દારકાઃ પ્રિયદર્શિના માનોન્માનપ્રમાણયુક્તા રક્તપાણિપાદતલ-
નલતાલુજિહ્વૌઘા માસ્વસ્મુકુટધરા નાનારત્નવિમૂષણા વટવૃક્ષધ્વજાઃ ”

અર્થાત્ યક્ષો શ્યામ ચરંતુ કાન્તિવાળા, ગંભીર, ઊંચી નાસિવાળા, પ્રતિષ્ઠિત, મનોહર દર્શનવાળા, માન અને ઉન્માનરૂપ પ્રમાણથી યુક્ત દેહવાળા, તથા હસ્ત અને ચરણનાં તળીઆં, નખ, તાલુ, જીભ અને ઝોડ રાતાં છે જેમનાં એવા, વળી દેહીઅમાન મુકુટને ધારણ કરનારા, વિવિધ રત્નોનાં ત્રિભૂષણોવાળા અને વડ વૃક્ષરૂપી ધ્વજવાળા છે.

વિશેષમાં આ ભાષ્યમાં નિવેદન કર્યા મુજબ યક્ષોના તેર લેહો છે—(૧) પૂર્ણભદ્ર, (૨) માણિભદ્ર, (૩) શ્વેતભદ્ર, (૪) હરિભદ્ર, (૫) સુમનોભદ્ર, (૬) વ્યતિપાતિકભદ્ર, (૭) મુભદ્ર, (૮) સર્વતોભદ્ર, (૯) મનુષ્ય-યક્ષ, (૧૦) વનાધિપતિ, (૧૧) વનાહાર, (૧૨) રૂપ-યક્ષ અને (૧૩) યક્ષોત્તમ. આ તેર અવાન્તર કોટિમાંથી કઈ કોટિમાં ૬૪મા પદમાં સ્તુતિ કરાયેલા પ્રહરાશાન્તિ યક્ષનો તેમજ આ પદમાંના કપર્દી યક્ષનો અંતર્ભાવ થાય છે તે સમજી શકાતું નથી.

કપર્દી ચક્ષુશાશ્વની સ્તુતિ—

આ ચક્ષુશાશ્વની એક સ્થલે મીચે મુજબ સ્તુતિ કરવામાં આવી છે:—

“યઃ પૂર્વે તન્તુર્વચિઃ કૃતસકુંતલયૈઃ દૂરિતૈઃ પૂરિતોઽપિ
પ્રત્યારુચ્યાનપ્રભાવાદમરમૃગદશામાતિયેયં પ્રપેદ્યે ।

સેવાદેવાકાશાલી પ્રથમજિનપદામ્મોજયોસ્તીર્થરક્ષા—

વક્ષઃ ધીયક્ષરાજઃ સ સવતુ મવિનાં વિઘ્નમર્ધી કપર્દી ॥”

૧ આ શાસ્ત્રજન્ય-મણ્ડન શ્રીકૃષ્ણદેવના સ્તુતિ-કાવ્યકમાંની છેલ્લી સ્તુતિ છે. પ્રથમની ત્રણ સ્તુતિઓ પણ ચમત્કૃતિથી ભરપૂર હોવાથી તેનો અન્ન ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

“આનન્દ્યાનન્નકેઽન્નત્રિવિદ્યપતિશિરઃસ્ફારકોટીરકોટી—

પ્રેક્ષમાગિક્યમાલાશુચિરુચિલહરીષોતપાકારવિન્દ્યમ્ ।

આર્ધે તીર્થોધિરાજં ધ્રુવનમમૃતાં કર્મમર્માપહારં

મન્યે શત્રુઝીયાસ્વક્ષિતિચરકમલાકણ્ઠશૃદ્ધારહારમ્ ॥ ૧ ॥

માધવ્યોહલ્લિપેન્નસ્ફુટકરતતંદીપાટને પાટવં યે

ચિન્નાજાઃ શૌર્યસારા સ્વચિરતરુવાં મૂષળાયોચિતાનામ્ ।

સંવૃત્તામાં છુમાંનાં પ્રકટનપેટયો મૌલિકામાં પાનાં

તેજી કળ્ઠારયામા જગતિ જિનવરા વિશ્વવન્ધ્યા જયન્તિ ॥ ૨ ॥

સશ્વૈર્લોકાન્વલ્લિજં સુગતિપયરથઃ શ્રીસમાકૃષ્ટિવિદ્યા

રાગદ્વેષાદિમન્ત્રઃ સ્મરત્ત્વંવ્યયુઃ પ્રાવૃષ્ટ્યામ્બુવાહઃ ।

જીયાજીનાગમોઽયં નિવિહતમતમઃસ્તોમતિર્માશુચિસ્વઃ

દ્વીપઃ સંસારસિન્ધૌ ત્રિભુવનમવને હૈયવસ્તુમદીપઃ ॥ ૩ ॥”

આ ઉપરુક્ત ત્રણ સ્તુતિઓનો અનુક્રમ અન્ન આપવો અસ્થાને નહિ ગણાય એમ માની તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

હર્ષ વડે વિરોધે કરીને નમ્ર બનેલા એવા મનોહર દેવેન્દ્રોના મસ્તક (ઉપર)ના વિશાળ મુકુટોની શ્રેણીને સ્પર્શ કરતાં માણેશની માથાની પવિત્ર તેમજ શ્વેતકર લહરી વડે પ્રકાશિત થયાં છે ચર્ચુ-કમલો નેના એવા, તથા સંસારી જીવેનાં કર્મનાં મર્મને દૂર કરનારા તેમજ શત્રુઓને નાશના પર્વતરૂપે લક્ષ્મીના કણ્ઠને વિષે શુભાર-હારના સમાન એવા પ્રથમ તીર્થેશ્વર (શ્રીકૃષ્ણદેવ)ને હું વન્દે છું.—૧

જે જિનેશ્વરે મદોન્મત મોહરૂપી જન્મેન્દ્રના સ્પષ્ટ ગણ-સ્વલના તટનું વિદ્યારણ કરવામાં કુશલતાને ધારણ કરનારા છે તેમજ પરાક્રમ વડે એક છે તથા વર્ણી જેઓ અતિશય મનોહર કાન્તિવાળા, અશબર ગોળાકૃતિવાળા તેમજ અલંકારોને માટે યોગ્ય એવા શુભ મુકુટા-દેવોને પ્રકટ કરવામાં સિદ્ધ જેવા ચતુર છે, તે આ જગત્-પૂજ્ય જિનેશ્વરો જગત્માં જયવંતા વર્તે છે.—૨

સમમુદાનના અવલ્લ્ય (રક્ષણક) બીજરૂપ, સુગતિ (મોક્ષ)ના માર્ગે (લક્ષ જવામાં) રથસમાન, લક્ષીનું આકર્ષણ કરનારી વિદ્યારૂપ, રાગ અને ધર્ષી સર્પને (વશ કરવામાં) (નાગ-દમની) મન્ત્રના જેવો, કંદર્પ-રૂપી દાવાનલની પીડાને (દૂર કરવામાં) વર્ષા-ઋતુના મેઘસમાન, અત્યંત ગાદ એવા અલંકારના સમઠને (નષ્ટ કરવામાં) સર્પ-મંડલના સમાન, સંસાર-સમુદ્રમા દ્વીપ (ખેટ) સમાન અને ત્રિભુવનરૂપી ગૃહમા બળવા લાયક પદાર્થોને (પ્રકાશિત કરવામાં) મદીપસમાન એવો આ જોન સિદ્ધાન્ત સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે.—૩

અર્થાત્—પૂર્વાવસ્થામાં પાપોથી ભરપૂર (અર્થાત્ અત્યંત પાપી) એવા જે વણકરે 'પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી પુણ્યાંશ ઉપાર્જન કરી અપસરાઓનું અતિથિપણું પ્રાપ્ત કર્યું, તે યક્ષરાજ કૃપદર્દી કે જે પ્રથમ જિનેશ્વર (શ્રીમદ્ધણ પ્રભુ)નાં ચરણ-કમલોની સેવા કરવાના સ્વભાવવાળો છે તેમજ જે તીર્થના રક્ષણને વિષે ચતુર છે, તે (હે ભગ્યો !) તમારા વિદ્વન્નો નાશ કરનારો થાઓ.

કૃપદર્દી યક્ષરાજનું જીવન-વૃત્તાન્ત—

સોરઠ દેશમાં મધુમતિ નગરમાં કૃપદર્દી નામે એક વણકર વસતો હતો. તેને આદિ અને કુહાદિ નામે બે પત્નીઓ હતી. આ વણકરને અલક્ષ્ય તેમજ અપેય વસ્તુ ઉપર અત્યાસક્તિ હતી. એક વેળા આ અનાચારથી તેને મુક્ત કરવાને માટે તેની સ્ત્રીઓ તેને પ્રહાર મારી શિક્ષા આપતી હતી. તેવામાં યૌદ્ધમા પૃથ્વર શ્રીવજ્રસેનસૂરિ બહિર્ભૂમિ જતા હતા તેમણે એને જોયો અને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. આ વણકર તેમની સમીપ ગયો અને હાથ ભેડીને જીક્ષો રહ્યો. આગમ-જ્ઞાને આને સુલભભોધિ બાણીને તેમજ તેનું આયુષ્ય દ્રક્ષ્ય બે ઘડીનું બાકી છે એમ બાણીને તે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે તને ઘણુંકષ્ટ વેઠવું પડે છે તો આ કષ્ટમાંથી મુક્ત થવાને માટે તું ધર્મ-ધ્યાન કર અને પ્રત્યાખ્યાન અંગીકાર કર. આ વાત તે વણકરે સ્વીકારી અને જમવા બેસવા પૂર્વે નવકાર મંત્ર કહી જવો, કેટલાં બાંધેલાં દોરાની ગાંઠ છોડવી અને ત્યાર બાદ લોજન કરવું અને લોજન કરી રહ્યા પછી દોરાની ગાંઠ બાંધી દેવી આ પ્રમાણેનો તેણે નિયમ લીધો. આ નિયમપૂર્વક તે લોજન કરવા બેઠો. લોજનમાં સર્પના વિષથી વ્યાપ્ત માંસ હતું તેની એને ખબર ન હોવાથી એ તો તે ખાઈ ગયો. આથી કરીને તેના રામ રમી ગયા, પરંતુ પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી તે પ્રજ્ઞાહીન હોવા છતાં પણ વિશુદ્ધપણે ઉત્પન્ન થયો. આ પ્રમાણે દ્રક્ષ્ય એકજ વાર નિયમનું પાલન કરવાથી તે દેવ થયો.

સૂરિજીએ પ્રત્યાખ્યાનનો નિયમ લેવડાવ્યો હતો એ વાત આ વણકરની બે સ્ત્રીઓ બાણી ન હતી. તેઓ તો એમ માનતી હતી કે આ મહાત્માએ તેમના પતિને કંઈક શીખવ્યું છે. પરંતુ ન્યાયે તેમનો પતિ બે ઘડીમાં મરી ગયો, ત્યારે તેનું મરણ આ મહાત્માને લીધે થયું છે એવી ફરિયાદ તેમણે રાજાને કરી. આ સાંભળીને રાજાએ વજ્રસેનસૂરિજીને પકડી મંગાવી કહ્યું કે આ બે સ્ત્રીના સ્વામીને તમે કેમ મારી નાખ્યો ? સૂરિજી મૌન રહ્યા એટલે તેમને ચોરીમાં બેસાડ્યા.

આ સમયે કૃપદર્દીએ દેવલોકમાં બેઠા બેઠા અવધિજ્ઞાન વડે ભેયું કે પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારા સૂરિજીને માથે કષ્ટ આવી પડ્યું છે. આથી કરીને તેણે દેવ-શક્તિ વડે તે ગામનું બાણે એક ઢાંકણ ન હોય તેવી મોટી એક શિલા ચિકુર્વી અને આકાશમાં રહીને તેણે લોકોને કહ્યું કે—
“ વજ્રસેનસૂરિજી મારા ગુરુ છે અને તેમણે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે; વાસ્તે તેમને કષ્ટ ન

૧ પ્રત્યાખ્યાન (પચ્છદાણ) શબ્દના ત્યાગ કરવો અને પાલન કરવું એમ બે અર્થો થાય છે. અવિરતિ-પણના સ્વરૂપ પ્રત્યે પ્રતિ પ્રતિજ્ઞાપણે બા મર્મોદપૂર્વક બાહ્યાન કથન છે જેને વિષે તે 'પ્રત્યાખ્યાન,' અથવા આત્મ-સ્વરૂપ પ્રતિ પ્રત્યે બા અભિવ્યાપીને આચંસારહિત ગુણના કરણનું બાહ્યાન કથન છે જેને વિષે તે; અથવા પરલોક પ્રતિ પ્રત્યે બા ક્રિયા-મોહાર્થે શુભાશુભ ફળનું બાહ્યાન કથન છે જેને વિષે તે.

દેતાં તેમની ક્ષમા માંગો અને તેમને પ્રણામ કરો, નહિ તો આ શિલા વડે આખા ગામનો નાશ કરીશ.” મરણના ભયથી બીધેલા રાજાએ સૂરિજીને વન્દન કર્યું, તેમની ક્ષમા માંગી અને તેમને સુક્રત કર્યા; જોટલે કુપર્દી યક્ષ શિલા સંહરી લીધી અને તેણે પ્રસન્ન વદને રાજાદિક સાંભળે તેમ નીચે મુજબની ગાથા બોલવી શરૂ કરી.

“ મંસાસી મજ્જરઓ દક્ષેણં, ચૈવ ગંઠિસહિષ્ણ ।

સોહં તુ તંતુવાઓ, સુસાધુવાઓ સુરો જાઓ ॥ ”

અર્થાત્—માંસ ખાનારો તેમજ મધ (-પાન)માં આસક્ત એવો તે હું વણકર (સુસાધુના વચનપૂર્વક) દક્ષત એકજ ગાંઠ સહિત (લોભન કરીને) યશસ્વી દેવ થયો છું.

આ પ્રમાણે બોલી રહ્યા બાદ તેણે સૂરિજીને નમન કર્યું અને પૂછ્યું કે હે ભગવન્! મેં કેવાં કર્મ કર્યાં છે? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે પૂર્વ ભવમાં તે પ્રૌઢ પાપો કર્યાં છે, પરંતુ હવે પવિત્ર થવાને વાસ્તે તારે સકલ કર્મ-સૈન્યનો સંહાર કરનારા એવા શ્રીશંકરજીય તીર્થે જઈ શ્રીનકપલ પ્રભુની ભક્તિ કરવી. આ સાંભળી કુપર્દી યક્ષ ખુશી થયો અને ગુરૂના વચનાનુસાર વર્તન કરતો પોતાને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો.

૧ સંસ્કૃત ઝાપા—

માંસાક્ષી મધરત એકેન ચૈવ મન્યિસહિતેન ।

સોહં તુ તંતુવાયઃ સુસાધુવાદઃ સુરો જાતઃ ॥

— ૨ શંકરજીય તીર્થેનું અનુપમ માહાત્મ્ય જોમ જોનેા માને છે. આ વાત શ્રીધનેશ્વરસંસ્કૃત શંકરજીય-માહાત્મ્યનામક કાવ્ય ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

अथ श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य संस्तवनम्—

जिनमुनिसुव्रतः समवताज्जनतावनतः

समुदितमानवा धनमलोभवतो भवतः ।

अवनिविकीर्णमादिपत यस्य निरस्तमनः—

समुदितमानवाधनमलो भवतो भवतः ॥ ७७ ॥

—नेर्कुट्यम् (७, १०)

टीका

जिनमुनीति । ‘जिनमुनिसुव्रतः’ मुनिसुव्रतनामा जिनः । ‘समवतात्’ संरक्षतु । ‘जनतावनतः’ जनतया—जनसमूहेन अवनतः—प्रणतः । ‘समुदितमानवाः’ हृष्टाः पुर्मांसः । ‘धनं’ द्रव्यम् । ‘अलोभवतो भवतः’ लोभेनायुक्तस्य सतः । ‘अवनिविकीर्ण’ भूमौ राशीकृतम् । ‘आदिपत’ गृहीतवन्तः । ‘यस्य’ भगवतः । ‘निरस्तमनःसमुदितमानवाधनमलः’ बाधनं—बाधा निरस्ता—अपकीर्णा मनःसमुदिता—हृदि समुद्रताः संहता वा मानश्च बाधनं च मलाश्च येन सः । ‘भवतः’ युष्मान् । ‘भवतः’ संसारात् । स जिनमुनिसुव्रतो भवतो भवतः समवतात् यस्य धनं समुदितमानवा आदिपतेति सम्बन्धः ॥ ७७ ॥

अवचूरिः

जिनमुनिसुव्रतो भवतो—युष्मान् भवतः—संसारात् समवतात्—संरक्षतु । कथंभूतः ? । जनतया—जनसमूहेनावनतः । समुदिताः—सहर्षा ये मानवा—मनुष्या अवनिविकीर्ण—भूमौ राशीकृते धनं—कनकादिकं यस्यालोभवतः—अलोभिनो भवतः—सतः । वीक्षां ग्रहीतुकामस्येत्यर्थः । आदिपत—आदृत । जिनः कथंभूतः ? । निरस्ता—अपकीर्णा मनःसमुदिता—हृदि समुत्पन्ना संहता वा मानो बाधनं—पीडा मलः—कर्म च येन ॥ ७७ ॥

अन्वयः

मुदित—मानवाः यस्य अ—लोभवतः भवतः अवनि—विकीर्णं धनं आदिपत, सः जनता—अवनतः, निरस्त—मनस—समुदित—मान—बाधन—मलः जिन—मुनिसुव्रतः भवतः भवतः समवतात् ।

શબ્દાર્થ

ગુણ ॥ ૧

જિન=તીર્થંકર.

મુનિસુવ્રત=મુનિસુવ્રત (સ્વામી), વીસમા તીર્થંકર.

જિનમુનિસુવ્રત=તીર્થંકર મુનિસુવ્રત.

સમવતાત્ (ધાં અવ્)=રક્ષણ કરે.

જનતા=જન-સમાજ, લોક.

અવનત (ધાં નય્)=નમન કરાયેલા.

જનતાવનત=જન-સમાજ વડે નમન કરાયેલા.

મુદિતમાનવાઃ=હર્ષિત મનુષ્યો.

ધનં (મૂં ધન)=લક્ષ્મીને.

અલોમવતઃ=લોભરહિત.

મવતઃ (મૂં મવત્)=સત્તા.

અવનિ=પૃથ્વી.

વિકીર્ણ (ધાં કૃ)=વિખેરેલું.

અવનિવિકીર્ણ=પૃથ્વી ઉપર વિખેરેલું.

આદિપત (ધાં દા)=અહણ કરતા હવા.

યસ્ય (મૂં યદ્)=જેના.

નિરસ્ત (ધાં અસ્)=નિરાસ કરેલ.

સમુદિત (ધાં ઇ)=(૧) ઉદ્ભવેલા; (૨) એક-ત્રિત થયેલ.

વાધન=પીડ.

નિરસ્તમનઃસમુદિતમાનવાધનમલઃ=નિરાસ

કર્યો છે મનમાં ઉદ્ભવેલા અથવા એક-

ત્રિત થયેલા એવા અભિમાનનો, પીડાનો

અને મલનો જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથની સ્તુતિ—

“(દીક્ષા—અહણની ત્રીજી અભિલાષા રાખતા હોવાથી) લોભરહિત અનેલા એવા જેના પૃથ્વી ઉપર ઢગલા કરેલા ધનને હર્ષિત મનુષ્યો (એક વર્ષ પર્યંત) અહણ કરતા હવા, તે તીર્થંકર મુનિસુવ્રત (સ્વામી) કે જેમને જન-સમાજે નમન કર્યું છે તેમજ વળી જેમણે મનમાં ઉદ્ભવેલા [અથવા એકત્રિત થયેલા] એવા અહંકારનો, પીડાનો અને (કર્મરૂપી) મલનો નિરાસ કર્યો છે, તે (વીસમા તીર્થંકર) (હે ભવિક જનો !) તમારું સંસારથી રક્ષણ કરે. ”—૭૭

સ્પષ્ટીકરણ

મુનિસુવ્રત સ્વામીનું ચરિત્ર—

મુનિત્ર રાજા અને પદ્મા રાણીના પુત્ર મુનિસુવ્રત સ્વામીનો જન્મ રાજગૃહ નગરમાં થયો હતો. તેમની પૂર્વે થઇ ગયેલા ૧૯ તીર્થંકરોની જેમ તેઓ કાશ્યપ ગોત્રીય હતા નહિ, પરંતુ તેઓ ગૌતમ ગોત્રીય હતા. ‘કૂર્મના લાંછનથી અંકિત તેમજ કૃષ્ણવર્ણી એવો તેમનો ફેહ વીસ ધનુષ્ય-પ્રમાણ હતો. ત્રીસ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કરી તેઓ અનુપમ પદને પામ્યા.

પદ્ય-ગીમાંસા—

‘ભવતઃ’ શબ્દના વિવિધ અર્થોથી અલંકૃત આ પદ્ય તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ સમવૃત્તમાંના સત્તર અક્ષરવાળા નકુટક નામના વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તને અવિતથ તેમજ ક્રોદિલક એવાં નામોથી પણ ઓળખાવવામાં આવે છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“યદિ ભવતી નજી મજગલા ગુરુનકુટકં ।

મુનિગુહકાર્ણધેઃ કૃતયતિ વદ કોકિલકમ્ ॥”

અર્થાત્ આ વૃત્તમાં ન, જ, લ, જ અને જ એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વળી સાતમે અક્ષરે તેમજ સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ-સ્થાન થાને ‘યતિ’ છે. આ વાતના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પડે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

મિ	ન	મુ	મિ	સુ	ર	તઃ,	સ	મ	વ	તા	જ	ન	તા	વ	ન	તઃ
~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~	~
ન			જ			મ			જ			જ			લ	ગ

જિનસમુદાયપ્રણામઃ—

પ્રણમત તં જિનવ્રજમપારવિસારિરજો—

દલકમલાનના મહિમધામ ભયાસમરુક્ ।

યમતિતરાં સુરેન્દ્રવરયોપિદિલામિલનો—

દલકમલા નનામ હિમધામભયા સમરુક્ ॥ ૭૮ ॥

—નકું

ટીકા

પ્રણમતેતિ । ‘પ્રણમત’ નમત । ‘તમ્’ । ‘જિનવ્રજં’ અર્હત્સન્દોહમ્ । ‘અપારવિસારિ-
રજોદલકમલાનના’ અપારાણિ—અપર્યન્તાનિ વિસારીણિ—પ્રસરણશીલાનિ રજોદલાનિ યસ્ય
તદ્ અપારવિસારિરજોદલં તત્ત્વ તત્ કમલં ચ તદ્ આનનં—મુખં યસ્યાઃ સા । ‘મહિમધામ’
મહત્ત્વસ્ય સ્થાનમ્ । ‘ભયાસં’ ભયમસ્યતિ યસ્તમ્ । ‘અરુક્’ નીરોગઃ । ‘યમ્’ । ‘અતિતરાં’
અત્યર્થમ્ । ‘સુરેન્દ્રવરયોપિત્’ સુરેન્દ્રસ્ય વરા—પ્રધાનમૂતા યોપિત્—અઙ્ગના શર્ષી । ‘ઇલામિલ-
નોદલકમલા’ ઇલામિલનેન—સિતિષટ્ટનેન સદ્ગતઃ અલક્ષેષુ—કુરલેષુ મળો—રજો યસ્યાઃ સા ।
‘નનામ’ પ્રણતવતી । ‘હિમધામભયા’ હિમધામા—મૃગાઙ્ગસ્તસ્ય ભયા—દીપ્ત્યા । ‘સમરુક્’
સદૃશરુચિઃ । તં જિનવ્રજં પ્રણમત યં સુરેન્દ્રવરયોપિત્ નનામૈતિ યોગઃ ॥ ૭૮ ॥

અવચૂરિ:

પ્રણમત-નમત તં જિનવ્રજમ્-અર્હત્સન્દોહમ્ । કથંમૂતમ્ ? । મયાસં-મયક્ષયકારકમ્ । સુરેન્દ્રવરયો-
પિત્-શ્ચન્દ્રાણી યં નનામ-અનંસીત્ । કથંમૂતા ? ! અપારાણિ-અપર્યન્તાનિ પ્રસરણશીલાનિ રજાંસિ
દલાનિ ચ યસ્ય તદ્યત્ કમલં ચ તદ્વત્ સુગન્ધમાનનં-મુલં યસ્યાઃ । મહિમ્નો ધામ-ગૃહમ્ । જિનવ્રજાવિ-
રોપણમેતત્ । હિમધામા-ચન્દ્રસ્તસ્ય મયા-કાન્ત્યા સમાના રુદ્ધ-રુચિર્યસ્યાઃ સા । હલામિલનૈન-
ક્ષિતિષ્ટદૃત્તેન ઉદ્ગતોઽલકેષુ-કેદૌષુ મલો યસ્યાઃ સા ॥ ૭૮ ॥

અન્વય:

અપાર-વિસારિન્-રજસ્-દલ-કમલ-આનના, અ-રુદ્ધ હલા-મિલન-ઉદ્-અલક-મલા,
હિમ-ધામન્-મયા સમ-રુદ્ધ સુર-શ્ચન્દ્ર-વર-યોપિત્ યં અતિતરાં નનામ, તં મહિમન્-ધામ મય-
અસં જિન-વ્રજં પ્રણમત્ ।

શબ્દાર્થ

પ્રણમત (ઘા૦ નમ્)=તમે નમન કરો.

જિનવ્રજં=જિન-સમુદાયને.

વિસારિન્=પ્રસરણશીલ.

કમલ=કમળ.

અપારવિસારિરજોદલકમલાનના=અપાર

તેમજ પ્રસરણશીલ એવાં રજા અને
પત્રો છે જેનાં એવા કમલના સમાન (સુગંધી)

મુખ છે જેનું એવી.

મહિમન્=મહિમા.

મહિમધામ=મહિમાના ગૃહ.

અરુદ્ધ=કેંકરું, નાશ કરવો.

મયાસં=અથવા નાશ કરનારા.

અરુદ્ધ=રોગ-રહિત.

અતિતરામ્=અત્યંત.

યોપિત્=શ્રી.

સુરેન્દ્રવરયોપિત્=અમરેન્દ્રની મુખ્ય શ્રી, શચી.

હલા=પૃથ્વી.

મિલન=સંયોગ.

અલક=કેદર.

હલામિલનોદલકમલા=પૃથ્વીનો સંયોગ

થવાથી ઉત્પન્ન થઈ છે મહિનતા કેશોમાં
જેના એવી.

નનામ (ઘા૦ નમ્)=નમસ્કાર કર્યો.

હિમ=શીતલ.

હિમધામન્=શીતલ છે પ્રકાશ જેનો તે, ચન્દ્ર.

હિમધામમયા=ચન્દ્રની કાન્તિથી.

રુદ્ધ=કાન્તિ.

સમરુદ્ધ=સમાન કાન્તિ છે જેની એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયને પ્રણામ—

“અપાર તેમજ પ્રસરણશીલ (અર્થાત્ દૂર દેશ પર્યંત પ્રસાર પામવાના સ્વભાવવાળાં)
એવાં રજ તેમજ પત્રો છે જેનાં એવા કમલના સમાન (સુગંધી) મુખ છે જેનું એવી, વળી
રોગ-રહિત એવી, તથા પૃથ્વીને વિષે (નમનાર્થે) આજોટવાથી પ્રાપ્ત થઈ છે મહિનતા કેશોમાં જેના
એવી, તેમજ ચન્દ્રની કાન્તિના સમાન કાન્તિ છે જેની એવી શચી (ઇન્દ્રાણી) એ જે જિન-
સમૂહને અત્યંત (ભક્તિ-પૂર્વક) નમસ્કાર કર્યો, તે મહિમાના ધામરૂપ તેમજ ભયનો
ક્ષય કરનારા એવા જિન-સમૂહને (હે મોક્ષાભિલાષી જીવો !) તમે પ્રણામ કરો. ”—૭૮

सिद्धान्त-स्तवनम्—

त्वमवनताञ्जिनोत्तमकृतान्त ! भवाद् विदुषो—

ऽव सदनुमानसङ्गमन ! याततमोदयितः ।

शिवसुखसाधकं स्वभिदधत् सुधियां चरणं

वसदनुमानसं गमनयातत ! मोदयितः ! ॥ ७९ ॥

—नर्कु०

टीका

त्वमिति । 'त्वम्' । अवनतान् प्रणतान् । 'जिनोत्तमकृतान्त !' तीर्थकृत्सिद्धान्त ! ।
'भवात्' संसारात् । 'विदुषः' सम्यग्ज्ञानवतः । 'अव' रक्ष । 'सदनुमानसङ्गमन !' सत्-
विद्यमानं शोभनं वा अनुमानसङ्ग-मनं-अनुमानसङ्ग-तिर्यस्य स आमन्त्र्यते । 'याततमोदयितः'
यातं-अपगतं तमो येषां ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-इष्टः । 'शिवसुखसाधकं' मुक्तिसौ-
ख्यावर्जकम् । 'स्वभिदधत्' सम्यक् अभिदधानम् । 'सुधियां' धीमताम् । 'चरणं' अनुष्ठानम् ।
'वसत्' तिष्ठत् । 'अनुमानसं' मानसं लक्ष्यीकृत्य । 'गमनयातत !' गमाश्च नयाश्च गमन-
यास्तैः आतत-विस्तीर्ण ! । 'मोदयितः !' प्रमोदजनक ! । हे जिनोत्तमकृतान्त ! त्वं यातत-
मोदयितः सुधियां अनुमानसं वसत् चरणं स्वभिदधत् भवात् अवनतानवेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥

अवचूरिः

हे जिनोत्तमसमय ! त्वमवनतान्-प्रणमतो विदुषोऽव-रक्ष भवात्-संसारात् । सत्-शोभमानं
विद्यमानं वा अनुमानस्य प्रमाणस्य संगमनं-संगतिर्यस्य तस्य संबोधनम् । त्वं किंचिद्विदुषः । यातं
तमो येभ्यस्ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-अभीष्टः । मोक्षसुखप्रापकं चरणं-चारित्र्यं स्वभिदधत्-
स्वाख्यम् । किंभूतम् ! । सुधियां मानसमनु-लक्ष्यीकृत्य वसत्-तिष्ठत् । हे गमनयातत ! गमाः-सदृशपाठाः
नयाश्च-नेगमादयस्तैरातत-विस्तीर्ण ! । हे मोदयितः !-प्रमोदकारक ! ॥ ७९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-उत्तम-कृतान्त ! सत्-अनुमान-सङ्गमन ! गम-नय-आतत ! मोदयितः !
यात-तमस्-दयितः, सुधियां अनु-मानसं वसत्, शिव-सुख-साधकं चरणं सु-अभिदधत् त्वं अय-
नतान् विदुषः भवात् अव ।

शेषार्थ

अवनतान् (मू० अवनत) = प्रभुाभ करेदाने.

कृतान्त=सिद्धान्त.

जिनोत्तमकृतान्त ! = हे जिनेश्वरना सिद्धान्त !

भवात् (मू० भव) = संसारथी.

विदुषः (मू० विदुस्) = पवित्रतोने.

अव (पा० अव्) = तु. रक्षषु ३२.

અનુમાન=અનુમાન.

સક્લમન=સંગતિ.

સદનુમાનસક્લમન =હે ઉત્તમ છે અથવા વિધ-
માન છે અનુમાનની સંગતિ જેને વિધે
એવા ! (સં૦)

યાત (ધાં યા)=ગયેલ, નષ્ટ થયેલ.

વ્યયિત=પ્રિય.

યાતતમોવ્યયિત=નષ્ટ થયો છે મોહુ જેનો એવા
(મુનિઓ)ને પ્રિય.

સુખ=સુખ.

સાધક=સાધનારા.

શિવસુલ્લસાધક=મુક્તિના સુખને સાધનારા.
સ્વમિદ્વષ્ટ (ધાં ધા)=રૂઢી રીતે કહેનારો,
સારો પ્રકાશ પાડનારો.

સુધિયાં (મૂં સુધી)=મુદ્ધિમાનેના.

ચરણં (મૂં ચરણ)=ચારિત્રને.

વસત્ (ધાં વસ્)=નિવાસ કરનારા.

અનુ=અભિમુખ્યાર્થક અવ્યય.

અનુમાનસં (મૂં માનસ)=મનને ઉદ્દેશીને.

આતત (ધાં તત્)=વિસ્તીર્ણ.

ગમનયાતત =હે મમ અને નયથી વિસ્તીર્ણ
એવા ! (સં૦)

મોદયિતઃ ! (મૂં મોદયિતુ)=હે ખુશ કરનાર !

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“ હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત ! ઉત્તમ [અથવા વિધમાન] છે અનુમાનની (અને ઉપ-
લક્ષણથી અન્ય પ્રમાણોની પણ) સંગતિ જેને વિધે એવા હે (જૈન શાસન) ! હે આલાપક
અને નયથી વિસ્તીર્ણ (આગમ) ! હે પ્રમોદકારી (શાસ્ત્ર) ! ગયો છે (મોહરૂપી યાને
અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર જેનો એવા (મુનિવશને) પ્રિય, તથા પહિંડતોના મનને લક્ષ્ય કરીને
વસનારા તેમજ શિવ-સુખના સાધક એવા ચારિત્રનો પ્રકાશ કરનારો તું (જિન-પ્રરૂપિત
સિદ્ધાન્ત), અત્યંત નમ્ર એવા વિદ્વાનોનું (ચાર્યાસી લાખ યોનિઓમાં પારબ્રમણ્યરૂપ)
સંસારથી રક્ષણ કરે. ”—૭૯

સ્પષ્ટીકરણ

અનુમાન—

આધત્ત દ્વારા જે આધ્યત્મ જ્ઞાન થાય તે ‘ અનુમાન ’ કહેવાય છે. એ કયાતમાં શમતું
કે સાધનનો નિશ્ચય અને વ્યાપ્તિનું સ્મરણ એ બંને અનુમાનના આવશ્યક અંગો છે. કહેવાની
મતલબ એ છે કે ધારો કે કોઈક સ્થલે ‘ધૂમ’ જોવામાં આવ્યો. એનું દર્શન થતાંજ ‘ જ્યાં જ્યાં ધૂમ

૧ ખરેખરો પહિંડત કોણ કહેવાય તે વિચારનું આવશ્યક છે. આ વાતના ઉપર નિમ્ન-લિખિત શ્લોક દિવ્ય
પ્રકાશ પાડે છે:—

“ માતૃવત્ પરદારેષુ, પરદ્રવ્યેષુ લોષ્ટવત્ ।

આત્મવત્ સર્વમૂતેષુ, યઃ પદ્યતિ સ પણ્ડિતઃ ॥ ”

૨-૩ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમવત્ત્વાત્ અર્થાત્ પર્વત ધૂમવાદો હોવાને લીધે અગ્નિમાન્ છે. આમાં અગ્નિમાન્
એ ‘સાધ્ય’ છે અને ‘ધૂમવાન્’ હોવાપણું અર્થાત્ ‘ધૂમવત્’ એ સાધન છે.

૪ પરામુશ્યમાનં લિદ્ગમનુમાનમિત્યુદયનાચાર્યાઃ, મણિકૃતસ્તુ લિદ્ગપરામર્શોનુમાનમિતિ ।

૫ ધૂમાડો.

सिद्धान्त-स्तवनम्—

त्वमवनताञ्जिनोत्तमकृतान्त ! भवाद् विदुषो—

ऽव सदनुमानसङ्गमन ! याततमोदयितः ।

शिवसुखसाधकं स्वभिदधत् सुधियां चरणं

वसदनुमानसं गमनयातत ! मोदयितः ! ॥ ७९ ॥

—नकुं०

टीका

त्वमिति । 'त्वम्' । अवनतान् प्रणतान् । 'जिनोत्तमकृतान्त !' तीर्थकृत्सिद्धान्त ! ।
'भवाद्' संसारात् । 'विदुषः' सम्यग्ज्ञानवतः । 'अव' रक्ष । 'सदनुमानसङ्गमन !' सत्-
विद्यमानं शोभनं वा अनुमानसङ्ग-मन-अनुमानसङ्ग-तिर्यस्य स आमन्त्रयते । 'याततमोदयितः'
यातं-अपगतं तमो येषां ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-इष्टः । 'शिवसुखसाधकं' मृक्तिसौ-
ख्यावर्जकम् । 'स्वभिदधत्' सम्यक् अभिदधानम् । 'सुधियां' धीमताम् । 'चरणं' अनुष्ठानम् ।
'वसत्' तिष्ठत् । 'अनुमानसं' मानसं लक्ष्यीकृत्य । 'गमनयातत !' गमाश्च नयाश्च गमन-
यास्तैः आतत-विस्तीर्ण ! । 'मोदयितः !' प्रमोदजनक ! । हे जिनोत्तमकृतान्त ! त्वं यातत-
मोदयितः सुधियां अनुमानसं वसत् चरणं स्वभिदधत् भवाद् अवनतानवेत्यन्वयः ॥ ७९ ॥

अवचूरिः

हे जिनोत्तमसमय ! त्वमवनतान्-प्रणमतो विदुषोऽव-रक्ष भवाद्-संसारात् । सत्-शोभमानं
विद्यमानं वा अनुमानस्य प्रमाणस्य संगमन-संगतिर्यस्य तस्य संबोधनम् । त्वं किंविशिष्टः ? । यातं
तमो येभ्यस्ते याततमसो-मुनयस्तेषां दयितः-अमीष्टः । मोक्षसुखप्रापकं चरणं-चारित्रं स्वभिदधत्-
स्थाख्यम् । किंभूतम् ? । सुधियां मानसमनु-लक्ष्यीकृत्य वसत्-तिष्ठत् । हे गमनयातत ! गमाः-सदृशपादाः
नयाश्च-नैगमादयस्तैरातत-विस्तीर्ण ! । हे मोदयितः !-प्रमोदकारक ! ॥ ७९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-उत्तम-कृतान्त ! सत्-अनुमान-सङ्गमन ! गम-नय-आतत ! मोदयितः !
यात-तमस-दयितः, सुधियां अनु-मानसं वसत्, शिव-सुख-साधकं चरणं सु-अभिदधत् त्वं अ-
वनतान् विदुषः भवाद् अव ।

शेषार्थः

अवनतान् (म० अवनत) = प्रणाम करेवाने.

कृतान्त=सिद्धान्त.

जिनोत्तमकृतान्त ! = हे जिनेश्वरना सिद्धान्त !

भवाद् (म० भव) = संसारथी.

विदुषः (म० विदुस्) = पंडितोने.

अव (घा० अव) = तुं रक्षण कर.

અનુમાન=અનુમાન.

સદ્ગમન=સંગતિ.

સવનુમાનસદ્ગમન ! =હે ઉત્તમ છે અથવા વિદ્ય-
માન છે અનુમાનની સંગતિ જેને વિષે
એવા ! (સં.)

યાત (ધાં યા) =ગયેલ, નહ થયેલ.

વ્યયિત=પ્રિય.

યાતતમોવ્યયિતઃ =નહ થયો છે મોહ જેનો એવા
(મુનિઓ)ને પ્રિય.

સુખ=સુખ.

સાધક=સાધનારા.

શિવસુલ્લસાધકં=મુક્તિના સુખને સાધનારા.
સ્વમિદ્યવત્ (ધાં ધા) =રૂઢી રીતે કહેનારો,
સારો પ્રકાશ પાડનારો.

સુધિયાં (મૂં સુધી) =યુદ્ધિમાનોના.

ચરણં (મૂં ચરણ) =ચારિત્રને.

વસત્ (ધાં વસ) =નિવાસ કરનારા.

અનુ=અભિમુખ્યાર્થક અવ્યય.

અનુમાનસં (મૂં માનસ) =મનને ઉદ્દેશીને.

આતત (ધાં તત્) =વિસ્તીર્ણ.

ગમનયાતત ! =હે મમ અને નયથી વિસ્તીર્ણ
એવા ! (સં.)

મોદ્યિતઃ ! (મૂં મોદ્યિતુ) =હે ખુશ કરનાર !

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“ હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત ! ઉત્તમ [અથવા વિદ્યમાન] છે અનુમાનની (અને ઉપ-
લક્ષણથી અન્ય પ્રમાણોની પણ) સંગતિ જેને વિષે એવા હે (જૈન શાસન) ! હે આલાપક
અને નયથી વિસ્તીર્ણ (આગમ) ! હે પ્રમોદકારી (શાસ્ત્ર) ! ગયો છે (મોહરૂપી યાને
અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર જેનો એવા (મુનિવરોને) પ્રિય, તથા પશ્ચિહતોના મનને લક્ષ્ય કરીને
વસનારા તેમજ શિવ-સુખના સાધક એવા ચારિત્રનો પ્રકાશ કરનારા તું (જિન-પ્રરૂપિત
સિદ્ધાન્ત) અત્યંત નમ્ર એવા વિદ્વાનોતું (ચોર્યાસી લાખ યોનિઓમાં પારશ્રમણરૂપ)
સંસારથી રક્ષણ કરે. ”—૭૯

સ્પષ્ટીકરણ

અનુમાન—

‘સાધન દ્વારા જે સાધ્યનું જ્ઞાન થાય છે તે ‘અનુમાન’ કહેવાય છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું
કે સાધનનો નિશ્ચય અને વ્યાપ્તિનું સ્મરણ એ બંને અનુમાનના આવશ્યક અંગો છે. કહેવાની
મતલબ એ છે કે ધારો કે કોઈક સ્થલે ‘ધૂમ’ એવામાં આવ્યો. એનું દર્શન થતાં જ ‘જ્યાં જ્યાં ધૂમ

૧ ખરેખરો પશ્ચિહત કાણુ કહેવાય તે વિચારનું આવશ્યક છે. આ વાતના ઉપર નિમ્ન-લિખિત શ્લોક દિવ્ય
પ્રકાશ પાડે છે:—

“ માતુવત્ પરદારેષુ, પરદ્રવ્યેષુ લોષ્ટવત્ ।

આત્મવત્ સર્વશ્રુતેષુ, યઃ પश्यति स पण्डितः ॥ ”

૨-૩ પર્વતો વહ્નિમાન્ ધૂમવત્વાત્ અર્થાત્ પર્વત ધૂમવાળો હોવાને લીધે અગ્નિમાન્ છે. આમાં અગ્નિમાન્
એ ‘સાધ્ય’ છે અને ‘ધૂમવાન્’ હોવાપણું’ અર્થાત્ ‘ધૂમસ્વ’ એ સાધન છે.

૪ પરાશ્રયમાનં લિङ्गमनुમાનमित्युदયનાचार્યાઃ, મણિકૃતસ્તુ લિङ्ગપરામર્શોનુમાનમિતિ ।

૫ ધૂમારો.

હોય છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય છે' એ વાતનું અર્થાત્ ધૂમમાં અગ્નિની વ્યાપ્તિ હોવાનું સ્મરણ થયું. આમ યથા જાદ આ સ્થળે અગ્નિ હોવો જોઈએ એનું અનુમાન થઈ શકે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સાધનનું દર્શન અને સાધનમાં સાધ્યની વ્યાપ્તિ હોવાનું સ્મરણ એ જાનેથીજ અનુમાન થઈ શકે છે.

આ અનુમાનના પશુ પ્રત્યક્ષની માફક સ્વાર્થાનુમાન અને પરાર્થાનુમાન એમ બે પ્રકારે પડે છે. બીજાના સંગત્વવ્યા વિના પોતાનીજ મતિપૂર્વક સાધન યાને હેતુ દ્વારા જે અનુમાન કરાય છે તે 'સ્વાર્થાનુમાન' છે, જ્યારે બીજાને સમન્વવવાની ખાતર પંચાવયવી કે દશાવયવી હેતુ-પ્રયોગપૂર્વક જે સ્મરણ કરવામાં આવે છે તે 'પરાર્થાનુમાન' છે. ઉપચારથી આ હેતુ-પ્રયોગને પશુ 'અનુમાન' કહેવામાં આવે છે.

અત્ર એ ઉમેરણું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે ચાર્વાકે દર્શન અનુમાન પ્રમાણ સ્વીકારતું નથી, કેમકે તે તો ક્રૂરા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુનેજ પ્રમાણુભૂત ગણે છે (જુઓ ન્યાયકુસ્તુભાંજલિ, તૃતીય સ્તબક, શ્લો. ૧, ૧૦).

શ્રીગૌરી-સંસ્તવ:—

અધિગતગોધિકા કનકરુક્ તવ ગૌર્યુચિતા—

કમલકરાજિ તામરસમાસ્યતુલોપકૃતમ્ ।

મૃગમદપત્રમઙ્ગતિલકૈર્વદનં દધતી

કમલકરા જિતામરસમાસ્યતુ લોપકૃતમ્ ॥ ૮૦ ॥ ૨૦ ॥

—નર્કું

ટીકા

અધિગતેતિ । 'અધિગતગોધિકા' અધિગતા—પાત્તા ગોધા—દેવવાહનવિશેષો યયા સા । અત્ર સ્વાર્થે કન્ । 'કનકરુક્' સુવર્ણચ્છવિઃ । 'તવ' ભવતઃ । 'ગૌરી' ગૌર્યારૂપા દેવતા । 'ઉચિતાર્કું' ઉચિતા—યોગ્યા અઙ્કન—લાઙ્છનાનિ યસ્ય તત્ । 'અલકરાગ્નિ' કુરુલોછાસિ । 'તામરસમાસિ' પદ્મયુતિ । 'અતુલોપકૃતં' સ્વકાન્તિસંવિભાગપ્રદાનાદિના અતુલં—અસદૃશં ઉપકૃતં—ઉપકારો યસ્ય તત્, અથવા અતુલં યથા ભવત્યેવં ઉપકૃતં—ઉપકારે સ્થિતમ્ । 'મૃગમદપત્રમઙ્ગતિલકૈઃ' મૃગમદન (દસ્ય)—કસ્તૂરિકાયા યે પત્રમઙ્ગતિલકાઃ—પત્ર-ચ્છેદોપલક્ષિતવિશેષકાઃ તૈઃ । 'વદનં' આસ્યમ્ । 'દધતી' વિપ્રાણા । 'કમલકરા' કમલં કરે યસ્યાઃ સા, અથવા કમલવત્ કારાવસ્યાઃ ઇતિ । 'જિતામરસમા' જિતા—નિષ્પ્રમીકૃતા રૂપને-પથ્યપ્રાગલ્ભ્યાદિભિઃ અપરાણાં સમા યયા સા । 'અસ્યતુ' સિપતુ, અથવા અસ્યતુ—વિનાશ-યતુ । 'લોપકૃતં' લોપો—વિનાશસ્તં કરોતીતિ લોપકૃત્ પ્રતિપક્ષાદિસ્તમ્ । મૃગમદપત્રમઙ્ગતિ-લકઃ કૃત્વા ઉચિતાર્કું વદનં દધતી ગૌરી તવ લોપકૃતં અસ્યતુ ઇતિ સમ્પન્ધઃ ॥ ૮૦ ॥

(બ્રુકુટી, વાંકડિયા) કેશ (ધૃત્યાદિ) વડે શોભાયમાન એવા તથા (ઈ) કમલના જેવી કાન્તિવાળા અને (ઉ) વળી કર્યો છે (સ્વકાન્તિના સંવિધાગાદિઠે કરીને) અનુપમ ઉપકાર જેણે એવા [અથવા અનુપમ છે (હીરા, મોતી, વિગેરેના) અલંકારો જેને વિષે એવા] (અકારાદિ પંચ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) મુખને ધારણ કરનારી, તથા વળી (ઋ) કમલ છે હસ્તમાં જેના એવી [અથવા કમલના સમાન હસ્ત છે જેના એવી], અને વળી (ય) પરાસ્ત કરી છે (અર્થાત્ નિષ્પ્રભ ખનાવી છે પોતાના નેપથ્ય, સૌન્દર્ય ધૃત્યાદિ વડે) મુરની સમાને જેણે એવી (પાંચ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ) ગૌરી (દેવી) (હે મુમુક્ષુ જન !) તારો વિનાશ કરનારા (અભ્યન્તર શત્રુઓ)નો નાશ કરો. ”—૮૦

સ્પષ્ટીકરણ

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ ગૌરવર્ણી હોય તે ગૌરી ’ એમ ‘ગૌરી’ શબ્દ સૂચવે છે. આ ગૌરી દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એ ગૌરવર્ણી છે અને ગોધિકા એ એનું વાહન છે. વિશેષમાં એ હસ્તમાં સહસ્રપત્રી કમલ રાખે છે. એના સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ ગોધાસનસમાસીના, કુન્ડકર્પૂરનિર્મલા ।

સહસ્રપત્રસંયુક્ત-પાણિર્ગૌરી શ્રિયેઽસ્તુ નઃ ॥ ”

—આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨.

આ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ તો નિર્વાણ-કલિકા પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા ગૌરીદેવીં કનકગૌરીં ગોધાવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદમુશલયુતદક્ષિણકરામક્ષમાલાકુવ-લ્યાલહૃતવામહસ્તાં ચેતિ ” અર્થાત્ ગૌરી દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી વિભૂષિત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને કમલથી અલંકૃત છે.

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य संकीर्तनम्—

स्फुरद्विद्युत्कान्ते ! प्रविकिर वितन्वन्ति सततं
ममायासं चारो ! दितमद् ! नमेऽघानि लपितः ! ।
नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदां हृद्यवचसाम्
अमायासञ्चारोदितमदनमेघानिल ! पितः ! ॥ ८१ ॥

—शिवरिणी (१, ११)

टीका

स्फुरदिति । 'स्फुरद्विद्युत्कान्ते !' चञ्चलदृष्टिम् । 'प्रविकिर' निरस्य । 'वितन्वन्ति' विस्तारयमाणानि । 'सततं' सर्वदा । 'मम' मे । 'आयासं' श्रमम् । 'चारो !' दर्शनीय ! । 'दितमद् !' खण्डितदर्प ! । 'नमे !' नमिजिन ! । 'अघानि' पापानि । 'लपितः !' लपनशील ! । 'नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदां' नमन्त्याः भव्यश्रेण्याः भवभयं भिन्दन्ति यानि तेषाम् । 'हृद्य-वचसां' हृदयंगमवचनानाम् । 'अमायासञ्चार !' न विद्यते मायासञ्चारः—शाठ्यस्य प्रचारो यस्मिन् स सम्बोध्यते । 'उदितमदनमेघानिल !' मदनो मेघ इव मदनमेघः, उदितः—उद्गतो यो मदनमेघस्तस्य विघटनहेतुत्वात् अनिल—नभस्वन ! । 'पितः !' जनकभूत ! । हे नमे ! हृद्य-वचसां लपितः ! आयासं वितन्वन्ति अघानि मम प्रविकिरेति योगः ॥ ८१ ॥

अवचूरिः

हे नमे !—नमिजिन ! ममायासं वितन्वन्ति अघानि—पापानि प्रविकिर—निरस्य । स्फुरन्ती वा विद्युत् तद्वत् कान्तिर्यस्य तस्य संबोधनम् । हे चारो !—दर्शनीय ! । हे दितमद् !—छिन्नमद् ! । हे लपितः !—बादक ! । केषाम् ! । हृद्यवचसाम् । कर्मभूतानाम् ! । नमद्भव्यश्रेणीभवभयभिदां । मायाया-दम्भस्य सञ्चारो यस्य स नैवविधस्तस्य संबोधनम् । उदितः—उदयं प्राप्तो मदनः—कामः स एव मेघो—जीमूतस्तस्य संहारकत्वादनिलो—वात इव तस्य संबोधनम् । हे पितः !—जनक इव हितकारक ! ॥ ८१ ॥

अन्वयः

(हे) स्फुरत्-विद्युत्-कान्ते ! चारो ! दित-मद् ! नमत्-भव्य-श्रेणी-भव-भय-भिदां हृद्य-वचसां लपितः ! अ-माया-सञ्चार ! उदित-मदन-मेघ-अनिल ! पितः ! नमे ! मम आयासं वितन्वन्ति अघानि सततं प्रविकिर ।

શબ્દાર્થ .

સ્ફુરત્ (ધા૦ સ્ફુર) = સ્ફુરાયમાન.

વિદ્યુત્ = સૌદામિની, વિજળી.

સ્ફુરદ્વિદ્યુત્કાન્તે ! = હે સ્ફુરાયમાન સૌદામિનીના જેવી કાન્તિ છે જેની એવા ! (સં૦)

પ્રવિકિર (ધા૦ ક) = તું વિખેરી નાખ.

વિતન્યન્તિ (મૂ૦ વિતન્વત્) = વિસ્તાર કરનારા.

ચારો ! (મૂ૦ ચારુ) = હે દર્શનીય, હે મનોહર !

વિતમવ્ ! = છેદી નાખ્યો છે અભિમાન જેણે એવા ! (સં૦)

નમે ! (મૂ૦ નમિ) = હે નમિ (નાથ) !

અઘાનિ (મૂ૦ અઘ) = પાપોને.

લપિતઃ ! (મૂ૦ લપિત્) = હે વદનારા !

શ્રેણી = પંક્તિ.

મિટ્ = લેદનાર.

નમઙ્ગલ્યશ્રેણીમવમયમિદ્વાં = પ્રણામ કરવી

ભ૦ય - શ્રેણિના સંસારરૂપી ભયને લેદનારી.

વચસ્ત્ = વચન.

હૃદયવચસાં = મનોહર વચનોના.

સચ્ચાર = (૧) પ્રચાર; (૨) સંબંધ.

અમાયાસચ્ચાર ! = અવિદ્યમાન છે માયાનો સંચાર

જેને વિષે એવા ! (સં૦)

ઉદિત (ધા૦ હ) = ઉદય પામેલા.

મેઘ = વાદળ.

અનિલ = પવન.

ઉદિતમદનમેઘાનિલ ! = ઉદય પામેલા કામદેવ-

રૂપી મેઘ પ્રતિ પવનસમાન !

પિતઃ ! (મૂ૦ પિતૃ) = હે જનક !

શ્લોકાર્થ

શ્રીનમિનાથનું સંકીર્તન—

“ (સુવર્ણવર્ણી હોવાને લીધે) સ્ફુરાયમાન સૌદામિનીના સમાન પ્રભા છે જેની એવા હે (નાથ) ! હે દર્શનીય (દેવાધિદેવ) ! નાશ કર્યો છે અભિમાનનો જેણે એવા હે (ઈશ) ! (ભક્તિપૂર્વક) વન્દન કરનારી એવી ભ૦ય (પ્રાણીઓ) ની પંક્તિના સંસારરૂપી ભયને લેદનારાં એવાં મનોહર વચનોના વદનારા (અર્થાત્ હે અચૂતમય ઉપદેશ આપનારા એકવીસમા તીર્થંકર) ! નથી માયાનો (અદ્વિત : પણ) સંચાર જેને વિષે એવા હે (જિનેશ્વર) ! હે ઉદય પામેલા મદનરૂપી મેઘને (વિખેરી નાંખવામાં) પવનસમાન (પ્રભો) ! હે જનક (સમાન હિતકારી જગદીશ) ! હે નમિ (નાથ) ! તું મારા (સંસાર-બ્રમણરૂપ) પ્રયાસનો નિરન્તર વિસ્તાર કરનારાં પાપોને વિખેરી નાખ. ” — ૮૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનમિનાથ-ચરિત્ર—

વિજય રાજની વપ્રા રાણીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા નમિનાથે પોતાના જન્મ દ્વારા મિથિલા નગરીને પાવન કરી હતી. આ તીર્થંકર કાશ્યપ યોત્રના હતા. નીલ કમલના લાંછનથી યુક્ત એવા તેમનો કનકના સમાન દેહ પંદર ધનુષ્યપ્રમાણુ ઊંચો હતો. દશ હજાર (૧૦,૦૦૦) વર્ષનું આયુષ્ય લોગવી રહેતાં અષ્ટ કર્મનો ક્ષય થતાં તેઓ નિરાશાધ એવા નિવર્ણને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણે પદો સમવૃત્તમાંના સત્તર અક્ષરોવાળા શિખરિણીનામક વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું લક્ષણ એ છે કે—

“રસૈ રુદ્રૈશ્ચિલા યમનસમલા ગઃ શિશ્વરિણી”

અર્થાત્—આ વૃત્તમાં ય, મ, ન, સ અને લ એમ પાંચ ગણો છે અને છેવટના એ અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. વિશેષમાં ફરેક ચરણના છઠ્ઠે અને ત્યાર બાદ અગ્યારમે એટલે સત્તરમે અક્ષરે વિશ્રામ—સ્થાન યાને યતિ છે,^૧ આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

સ્ફુ	રઘ્	વિઙ્	યુત્	કાન્	તેષ્	ર	વિ	કિ	ર	વિ	તન્	વન્	તિ	સ	ત	ત
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ય			મ			ન			સ			મ			લ	ગ

જિનેશ્વરાણાં જયઃ—

નखांशुश्रेणीभिः कपिशितनमन्नाकिमुकुटः

सदा नोदी नानामयमलमदारेरिततमः ।

प्रचक्रे विश्वं यः स जयति जिनाधीशनिवहः

सदानो दीनानामयमलमदारेरिततमः ॥ ૮૨ ॥

—શિશ્વ૦

ટીકા

નखाંશુશ્રેણીભિરિતિ । ‘નखाંશુશ્રેણીभिः’ નલખયૂલ્લસન્તતિभिः । ‘કપિશિતનમન્ન’ કિમુકુટઃ’ કપિલિતનમત્સુરક્રિરીટઃ । ‘સદા’ શબ્દ્ । ‘નોદી’ પ્રેરણશીલઃ । ‘નાનામય-

૧ સરખાવો શ્રુતબોધમાં આપેલું ‘શિખરિણી’નું નીચે મુજબનું લક્ષણ—

“यदा प्राच्यो ह्रस्व कमलनयने । पञ्च गुरव-

स्ततो वर्णाः पञ्च प्रकृतिसुकुमारान्नि । लघवः ।

त्रयोऽन्ये चोपान्त्याः सुतनु । जघनामोगसुमये ।

रसैरीशैर्यस्यां भवति विरति सा ‘શિશ્વરિણી’ ॥”

અર્થાત્—હે કમલના જેવા નયન-ગાળી (નારી) ! જ્યે પદમાં પહેલો અક્ષર હ્રસ્વ હોય અને ત્યાર બાદ બીજાથી છઠ્ઠા સુધીના પાંચ અક્ષરો દીર્ઘ હોય, અને વળી ત્યાર પછીના પાંચ (એટલે કે સાતથી અગ્યાર સુધીના) અક્ષરો તેમજ ચોદમાં, પદ્દમાં અને સોળમાં અક્ષરો હ્રસ્વ હેય, તથા વળી હે સ્વભાવથી સુકુમાર દેહવાળી (દયિતા) ! હે સુન્દરી ! જેમાં ‘રસ’ અને ‘ઇશ્વ’ વડે એટલે કે છઠ્ઠા અને ત્યાર પછીના અગ્યારમાં એટલે સત્તરમાં અક્ષર ઉપર વિરામ હોય, તો હે જમ્બવતી વિસ્તાર વડે સૌભાગ્યવાળી (રમ્યા) ! તે પદ ‘શિખરિણી’ છે,

મલમદારે: ' નાના-અનેકરૂપા યે આમયાથ મલાથ મદાથ ત ઇવાસ્તિસ્ય । 'ઇતતમઃ' ગત-
મોહમ્ । ' પ્રચક્રે ' કૃતવાન્ । ' વિશ્વં ' જગત્ । ' સઃ ' । ' જયતિ ' સર્વમતિશેતે । ' જિનાધીશ-
નિવહઃ ' જિનેન્દ્રવિસરઃ । ' સદાનઃ ' દાનસમેતઃ । ' દીનાનાં ' કૃપણાનામ્ । ' અયં ' એપઃ ।
' અલં ' અતિમાત્રમ્ । ' અદારેરિતતમઃ ' અતિશયેન દારૈઃ-કલત્રૈરીરિતો-ધૈર્યાચ્છાલિતો દારે-
રિતતમઃ સ યો ન ભવતિ । ય ઇતનમો વિશ્વં પ્રચક્રે સ જિનાધીશનિવહો જયતીતિ
સમ્બન્ધઃ ॥ ૮૨ ॥

અવચૂરિ:

યો વિશ્વં ઇતતમો-ગતમોહં પ્રચક્રે સ જિનેન્દ્રસમૂહો જયતિ । કયંમૂતઃ ? । નર્યાંશુઐર્ણીમિઃ-નર-
મયૂલસંતતિમિઃ કપિશિતનમત્નાકિમુકુટઃ-પીતીકૃતનમદેવકિરીટઃ । સદા-શશ્વત્ નોદી-પ્રેરણશીલઃ ।
કસ્ય ? । નાના-અનેકરૂપા આમયાથ મલાથ મદાથ સમાહારદ્વન્દ્વઃ, તદેવાસ્તિસ્ય । સદાનો-દાન-
સહિતઃ । દીનાનાં-કૃપણાનામ્ । અયમ્-એપઃ । અલમ્-અતિમાત્રમ્ । અતિશયેન દારૈઃ-કલત્રૈરીરિતો-ધૈર્યા-
ચ્છાલિતો દારેરિતતમઃ, ન ઇવંવિધઃ અદારેરિતતમઃ ॥ ૮૨ ॥

અન્વયઃ

યઃ વિશ્વં ઇત-તમઃ પ્રચક્રે, સ નર-અંશુ-ઐર્ણીમિઃ કપિશિત-નમત્-નાકિ-મુકુટઃ,
નાના-આમય-મલ-સદ-અરેઃ (સદા) નોદી, દીનાનાં સ-દાન, (અલં) અ-દાર-ઈરિત-તમઃ
અયં જિન-અધીશ-નિવહઃ સદા અલં જયતિ ।

શીર્ષકાર્થ

નલ=નખ.

નર્યાંશુઐર્ણીમિઃ=નખાનાં કિરણોની પંક્તિઓ
પડે.

કપિશિત=કપિલવર્ણી, પીતલવર્ણી.

નાકિન્=દેવતા.

મુકુટ=મુગટ.

કાપિશિતનમત્નાકિમુકુટઃ=કપિલવર્ણી કર્થો છે
નમન કરનારા દેવોના મુગટને જેણે
ઐવા.

નોદી (મૂં નોદિન્)=પ્રેરક, નાથ કરનાર.

નાનામયમલમદારેઃ=વિવિધ ભાતના રોગો,
મલ અને અભિમાનરૂપી શત્રુના.

ઇતતમઃ=(૧) ગયું છે અજ્ઞાન જેનું ઐવા;
(૨) અથો છે શોક જેનો ઐવા.

પ્રચક્રે (ધાં કૃ)=કર્ચું.

વિશ્વં (મૂં વિશ્વ)=બ્રહ્માણ્ડને.

અધીશ=સ્વામી.

જિનાધીશનિવહઃ=જિનેશ્વરોનો સમુદાય.

સદાનઃ=દાન-સહિત.

દીનાનાં (મૂં દીન)=કૃપણોના.

અયં (મૂં હયમ્)=આ.

દાર=શ્રી.

ઈરિત (ધાં ઈર)=ચલિત.

ઈરિતતમઃ=અતિશય ચલિત.

અદારેરિતતમઃ=શ્રી દ્વારા જરા પણ ચલાયમાન
નહિ થયેલા.

• શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેના જય—

“જેણે બ્રહ્માણુરૂને અજ્ઞાનથી [અથવા શોકથી] મુક્ત કર્યું, તે જિનવરેના સમૂહ જે જેણે (પોતાનાં ચરણનાં) નખનાં ફિરણોની પંક્તિઓ વડે નમન કરનારા દેવોના મુકુટોને કપિલવર્ણી કર્યા છે, તથા વળી વિવિધ પ્રકારના રોગો, (અથ કર્મફળો) મલ તેમજ અભિમાનરૂપી શત્રુનો જે (નિરંતર) નાશ કરનારા છે, તેમજ જે દીન જીવોને [સાંવત્સરિક] દાન દે છે [અથવા દુઃખી (પ્રાણીઓ) ને (અભય)દાન દે છે] અને વળી જે તલમાન પણ તરણીઓ વડે અલાયમાન થયા નથી, તે આ જિનેશ્વર-સમુદાય સર્વદા જય પામે છે.”—૮૨

સિદ્ધાન્ત-પરિચયઃ—

જલવ્યાલવ્યાઘ્રજ્વલનગજરુગ્બન્ધનયુધો

ગુરુર્વાહોઽપાતાપદધનગરીયાનસુમતઃ ।

કૃતાન્તસ્ત્રાસીષ્ટ સ્ફુટવિકટહેતુપ્રમિતિભાગ્

ઉરુર્વાહો ! પાતા પદધનગરીયાનસુમતઃ ॥ ૮૩ ॥

—શિલ્પ

ટીકા

જલેતિ । ‘ જલવ્યાલવ્યાઘ્રજ્વલનગજરુગ્બન્ધનયુધઃ ’ વ્યાલઃ—પન્નગઃ રુક્-રોગઃ જલોદ-
રાદિઃ બન્ધન—કારાદિનિરોધઃ યુધ્-સંગ્રામઃ જલાદેરુપસર્ગાત્ સકાશાત્ । ‘ ગુરુઃ ’ મહાન્ ।
‘ વાહઃ ’ અન્ધઃ । ‘ અપાતાપદધનગરીયાનસુમતઃ ’ પાતઃ—ચ્યવનં, ન વિધન્તે પાતશ્ચ આપચ્ચ અર્ધં
ચ યસ્માઃ સા અપાતાપદધા, સા ચાસૌ નગરી ચ અપાતાપદધનગરી, યુક્તયા મુક્તિરેવ, તસ્યાં
યાનં-ગમનં તત્ર સુમતઃ—સુધુ સમ્મતઃ । ‘ કૃતાન્તઃ ’ રાદ્ધાન્તઃ । ‘ ત્રાસીષ્ટ ’ રક્ષાત્ । ‘ સ્ફુટ-
વિકટહેતુપ્રમિતિમાર્ગ ’ પ્રમિતયઃ—પ્રમાણાનિ હેતુશ્ચ પ્રમિતીશ્ચ હેતુપ્રમિતીઃ સ્ફુટા—અવિસંવાદિની
વિકટા—અક્ષિપ્તા હેતુપ્રમિતીર્મજતે યઃ સઃ । ‘ ઉરુઃ ’ વિશાલઃ । ‘ વા ’ શબ્દશ્ચકારાર્થે । ‘ અહો’
ઇત્યામન્ત્રણે । ‘ પાતા ’ ત્રાયકઃ । ‘ પદધનગરીયાન્ ’ ધનઃ—અર્થનિષિદ્ધઃ ગરીયાન્—મહત્ત્વાતિરે-
કયુક્તઃ પદેષુ—વાચયાવપેષુ ધનશ્ચ ગરીયાર્થઃ । ‘ અસુમતઃ ’ પ્રાણિનઃ । અહો કૃતાન્તો જલા
દેરસુમતઃ ત્રાસીષ્ટેતિ સમ્બન્ધઃ ॥ ૮૩ ॥

૧ જોન શાસ્ત્રમાં દાનના પાંચ પ્રકારો બતાવ્યા છે.—(૧) અભય-દાન, (૨) સુખાન-દાન, (૩) અનુકંપા-દન, (૪) કીર્તિ-દાન અને (૫) ઉચિત-દાન. આ સૌમાં અભય-દાન શ્રેષ્ઠ છે. આ પાંચે પ્રકારના દાનોનું જે સુંદર વર્ણન શ્રીરત્નમંદિરમણિએ ઉપદેશ-તરંગિણી (પૃ. ૧૫-૮૦) માં આલેખ્યું છે, તે મનન કરવા જેવું છે. જ્ઞાન-દાન, અભય-દાન અને ધર્મોપદેશ-દાનના સંબંધમાં ત્રિપટીય આદિનાથ-ચરિત્ર અને ધુળીખાલા પણ લેખાં,

અવચરિ:

કૃતાન્તઃ-સિદ્ધાન્તોઽસુમતઃ-પ્રાણિનસ્રાસીષ્ટ-રક્ષતાત્ । કસ્માત્ ? । જલદ્યાલદ્યાગ્રજ્વલનગજ-
 રુગ્વન્ધનુષ્ઠ । દ્યાલ-સર્પઃ । રુજો-જલોદરાદિરોગાઃ । ઘન્ધન-કારાનિરોધાદિ । યુષ્-સદ્ગ્રામઃ ।
 જલાશીનાં સકાશાદિત્યર્થઃ । કિંમૂતઃ ? । ગુરુ-મહાન્ । વાહઃ-અશ્વઃ । ન વિદ્યતે પાતઃ-ચ્યવનં આપદ્-
 વિપદ અર્થ-પાપં ચ યસ્યાં સા ચાસી નગરી ચ, યુક્ત્યા મુક્તિરેવ, તસ્યા યાને-ગમને સુષ્ટુ મતઃ-અભિપ્રેતઃ ।
 સ્ફુટા-અવિસંવાદિન્યો વિકટા-વિસ્તૃતા હેતુપ્રમિતયઃ હેતવઃ પ્રમાણાનિ ચ (તાઃ) મજતે યઃ (સ) સ્ફુટવિકટહે-
 તુપ્રમિતિમાહ્ । ઊરુ-વિશાલઃ । વાશવ્ધશ્ચકારાર્થે । અહો હત્યામન્ત્રણે । પાતા-ત્રાયકઃ । પદ્ધનગરીયાન્
 પદ્ધનઃ-અર્થેનિવિદઃ ગરીયાંશ્ચ મહત્ત્વયુક્તઃ । વદ્ધા પદેષુ વાસ્થ્યાવયવેષુ ધનશ્ચ ગરીયાંશ્ચ ॥ ૮૩ ॥

અન્વયઃ

અહો (મત્વાઃ) । અ-પાત-આપદ્-અથ-નગરી-યાન-સુમતઃ ગુરુઃ વાહઃ, સ્ફુટ-વિકટ-હેતુ-
 પ્રમિતિ-માગ્ર, ઊરુઃ, પાતા, પદ્-ધન-ગરીયાન્ વા કૃતાન્તઃ અસુમતઃ જલ-દ્યાલ-દ્યાગ્ર-જ્વલન-
 ગજ-રુજ્-વન્ધન-યુષ્ઠઃ ત્રાસીષ્ટ ।

શીખદાર્થ

દ્યાલ=સર્પ.

દ્યાગ્ર=વાઘ.

જ્વલન=વહ્નિ, આગ.

ગજ=કુંજર, હાથી.

વન્ધન=કાશરુઢ, કેદખાનું.

યુષ્=વિઝઢ, સંગ્રામ, લડાઈ.

જલદ્યાલદ્યાગ્રજ્વલનગજરુગ્વન્ધનુષ્ઠ=જલ,
 સાપ, વાઘ, આગ, હાથી, રોગ, કેદ-
 ખાનું તેમજ લડાઈથી.

ગુરુઃ (મૂં ગુરુ)=(૧) વિશાળ; (૨) ઉપદેશક.

વાહઃ (મૂં વાહ)=અશ્વ, ઘોડા.

પાત=પતન, પડતું તે.

નગરી=પુરી.

અપાતાપદ્ધનગરીયાનસુમતઃ=નથી પતન, વિ-

પત્તિ અને પાપ જ્યાં એવી (મુક્તિ) નગરી
 પ્રતિ ગમન કરવામાં અત્યંત માન્ય.

કૃતાન્તઃ (મૂં કૃતાન્ત)=સિદ્ધાન્ત.

ત્રાસીષ્ટ (ધાં ત્રા)=રક્ષણ કરેલ.

સ્ફુટ=સ્પષ્ટ, અવિસંવાદી.

વિકટ=(૧) વિસ્તૃત; (૨) અકલિષ્ટ; (૩) દુર્ગમ.

પ્રમિતિ=(૧) પ્રમાણ; (૨) જ્ઞાન.

સ્ફુટવિકટહેતુપ્રમિતિમાગ્ર=સ્પષ્ટ અને વિકટ
 એવા હેતુઓ અને પ્રમાણોને લજનારો.

ઊરુઃ (મૂં ઊરુ)=વિશાળ.

પાતા (મૂં પાત)=રક્ષક.

પદ્ધનગરીયાન=(૧) પદોમાં ગહન અને મહ-
 ત્વશાળી; (૨) અર્થ વડે ગંભીર અને
 મહત્ત્વયુક્ત પદવાળો.

અસુમતઃ (મૂં અસુમત)=પ્રાણીઓને.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તનો પારચય—

“અહો (મત્વા) । અવિધમાન છે (અર્થઃ—) પતન, આપત્તિ અને પાપ જ્યાં
 એવી (મુક્તિરૂપી) પુરી તરફ ગમન કરવામાં અત્યંત અભિપ્રેત તથા મહાન્ તેમજ
 (ઇચ્છિત સ્થલે લઈ જવામાં) અશ્વ (સમાન), વળી સ્પષ્ટ તથા વિસ્તૃત હેતુઓ તેમજ

प्रभाषिणे भजनारे [अथवा (शब्दशी) : स्पष्ट अने (अर्थशी) विकट अथवा हेतुओंना
ज्ञानने भजनारे], तथा विशाण तेभज रक्षसु करनारे अने वणी पद्येने विषे गहन अने
महत्त्वशाणी [अथवा अर्थ वडे गंभीर अने महत्त्व-युक्त पद्यवाणी] अथवा (जैन) सिद्धान्त
प्राप्तिने जल, सर्प, व्याघ्र, वह्नि, कुंजर, राग, क्षात्रगृह तेभज संश्राम (अथवा भय) शी
अथावा. ”—८३

कालीदेव्याः स्तुतिः—

विपक्षव्यूहं वो दलयतु गदाक्षावलिधरा—

असमा नालीकालीविशदचलना नालिकवरम् ।

समध्यासीनाम्भोभृतघननिभाम्भोधितनया—

समानाली काली विशदचलनानालिकवरम् ॥ ८४ ॥ २१ ॥

—शिव०

टीका

विपक्षेति । ‘विपक्षव्यूहं’ शत्रुसन्दोहम् । ‘वो’ युष्माकम् । ‘दलयतु’ पिनष्टु । ‘गदाक्षा-
वलिधरा’ गदां अक्षावर्णि धारयति या सा । ‘असमा’ असदृशी । ‘नालीकालीविशद-
चलना’ नालीकाली-पद्मपङ्क्तिः तद्द्वि विशदी-उज्ज्वलौ चलनौ यस्याः सा । ‘नालिकवरं’
प्रधानपद्मम् । ‘समध्यासीना’ सम्यग् अधिरोहन्ती । ‘अम्भोभृतघननिभा’ जलभरितमेघ-
प्रभाश्यामेतदर्थः । ‘अम्भोधितनयासमानाली’ अम्भोधितनया-लक्ष्मीः तस्याः असमाना-अन-
न्यसमा आली-सखी या सा । ‘काली’ कालीसंज्ञिता । ‘विशदचलनानालिकवरं’
विशद्भिः-निलीयमानैः अचलैः-स्थिरैर्नानालिभिः-विचित्रमधुरैः कवरं-कर्धुरं यत् तत् ।
नालिकवरं समध्यासीना काली विपक्षव्यूहं वो दलयतु इति योगः ॥ ८४ ॥

अवचूरिः

काली देवी सो-युष्माकं विपक्षव्यूहं-प्रतीपपटलं दलयतु-पिनष्टु । किंयिच्छिष्टा ? । गदा-आयुधवि-
शेषः अक्षावलिः-अक्षमाला च ते धरतीति । असमा-रूपैश्वर्यादिना अनन्यसदृक् । नालीकानां-कमला-
नामाली-श्रेणी तद्द्वि विशदी-निर्मलौ चलनौ-पादौ यस्याः सा । नालिकवरं-प्रधानकमलं समध्यासीना-
अधिरोहन्ती अधिकृता वा । अम्भोभृतः-पद्मःपूर्णां यो घनो-मेघस्तस्य निभा-कृष्णवर्णत्वात् समा ।
अम्भोधितनयासमाना-लक्ष्मीतुल्या आल्य-सख्यो यस्याः (सा) । विशन्तो-लीयमाना अचलाः-
स्थिरा नाना-बहुविधा येऽल्यो-भ्रमरास्तैः कवरं-मिश्रम् । राचितमित्यर्थः । इदं नालिकवरस्य
विशेषणम् ॥ ८४ ॥

અન્વય:

ગદા-અક્ષ-આવલિ-ધરા, અ-સમા, નાલીક-આલી-વિશદ્-ચલના, વિશત્-અચલ-નાના-
અલિ-કવરં નાલીક-વરં સમધ્યાસીના, અમ્મસ્-મૃત-ધન-મિમા, અમ્મોધિ-તનયા-સમાન-આલી
કાલી વ: વિપક્ષ-ધ્યૂહં વલયત ।

શબ્દાર્થ

વિપક્ષ=શત્રુ, દુશ્મન.
ધ્યૂહં=સમૂહ, સમુદાય.
વિપક્ષધ્યૂહં=શત્રુ-સમુદાયને.
વલયત (ધાં વલ્)=ઢળી નાખો, નષ્ટ કરે.
ધૃ=ધારણ કરવું.
ગદાક્ષાવલિધરા=ગદા તેમજ જપ-માલાને
ધારણ કરનારી.
અસમા=નિરૂપમ.
નાલીક=કમળ.
વિશદ્=નિર્મલ.
નાલીકાલીવિશદ્ચલના=કમલની શ્રેણિના
સમાન નિર્મલ જી અરણ્યો જેનાં એવી.
નાલીકવરં=ઉત્તમ કમલને.
સમધ્યાસીના (ધાં આસ)=(૧) આરૂઢ થયે-
લી; (૨) આરોહણ કરનારી.

અમ્મસ્=જલ.
મૃત (ધાં મૃ)=મરેલ.
અમ્મોમૃતધનનિમા=જલથી ભરેલો મેઘ સમાન.
અમ્મોધિ=સમુદ્ર.
તનયા=પુત્રી.
અમ્મોધિતનયા=સમુદ્ર-પુત્રી, લક્ષ્મી.
આલી=સખી, યેનપણી.
અમ્મોધિતનયાસમાનાલી=લક્ષ્મી જેવી સખી-
ઓ છે જેને એવી.
વિશત્ (ધાં વિશ્)=પ્રવેશ કરનારા.
અચલ=સ્થિર, નિશ્ચલ.
અલિ=અમર, અમરો.
કવર=મિશ્રિત, વ્યાપ્ત.
વિશદ્ચલનાનાલિકવરં=લીન થનારા તેમજ
નિશ્ચલ એવા વિવિધ ભ્રમરોથી વ્યાપ્ત.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ ગદા તેમજ જપ-માલાને ધારણ કરનારી, વળી (સૌન્દર્યાદિકમાં) નિરૂપમ, તથા
કમલોની પંકિતના સમાન નિર્મલ છે અરણ્યો જેનાં એવી, વળી લીન થનારા તેમજ નિશ્ચલ

૧ સમુદ્રનું મંથન કરતી વેળાએ તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં નિખલિખિત પદમાં ગણાવેલાં—

લક્ષ્મી: કૌસ્તુમપારિજાતકમ્પુરા ધન્વન્તરિચન્દ્રમા

ગાવઃ કામરુધાઃ સુરેશ્વરગજો રમ્માવિદેવાદ્વનાઃ ।

અશ્વઃ સપ્તસુહો વિપં હરિઘનુઃ દાદ્વોડમૃતં ચામ્બુધે

રત્નાનીહ ચતુર્વશ પ્રતિદિનં કુર્વન્તુ વો મદ્ગલમ્ ॥

—યોદ રત્ન પેદા એક રત્ન હોવાને લીધે લક્ષ્મીને ‘ સમુદ્ર-પુત્રી ’ કહેવામાં આવે છે. આ હિન્દુશાસ્ત્રની
માન્યતા છે અને એ લોક-શ્રદ્ધિ પ્રમાણે અત્ર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

એવા વિધ વિધ તરેહના શ્રમરોથી મિશ્રિત એવા ઉત્તમ કમલના ઉપર બેસનારી [અથવા બેઠેલી] એવી, તેમજ જલથી પરિપૂર્ણ એવા મેઘના જેવી (સ્યામવર્ણી) તથા લક્ષ્મી જેવી સખીઓ છે જેને એવી કાલી (દેવી) (હે બળેશ્વરી) તંમારા શત્રુ-સમૂહને દણી નાંખો.”—૮૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી-દેવીનું સ્વરૂપ—

જેમ બાવનમા શ્લોકમાં રોડિણી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તેમ અત્ર કાલી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. આ વિદ્યા-દેવીની સ્મૃત રૂપરેખા તો આપણે વીસમા શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ, એટલે હવે અહિં કંઈ વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. પરંતુ આ પ્રમાણે એકજ દેવીની બીજી વાર કવીશ્વરે શા સારૂ સ્તુતિ કરી તે જાણ્યું બાકી રહે છે.

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथाय नमस्कारः—

चिक्षेपोर्जितराजकं रणमुखे यो लक्षसंख्यं क्षणाद्
अक्षामं जन ! भासमानमहसं राजीमतीतापदम् ।
तं नेमिं नम नम्रनिर्वृतिकरं चक्रे यदूनां च यो
दक्षामञ्जनभासमानमहसं राजीमतीतापदम् ॥ ८५ ॥

—गार्दूल०

टीका

चिक्षेपेति । 'चिक्षेप' निरस्तवान् । 'ऊर्जितराजकं' बलवद्राजसमूहम् । 'रणमुखे' समरारम्भे । 'यः' । 'लक्षसंख्यं' लक्षाः संख्या यस्य तत्, अथवा अलक्षसंख्यं—अविभाव्यप-
रिमाणम् । 'क्षणात्' अक्षेपेण । 'अक्षामं' समर्थम् । 'जन !' इति लोकस्यामन्त्रणम् । 'भासमानं'
विराजमानम् । अथवा जनैर्भासमानं जनभासमानम् । 'अहसं' अविद्यमानहासम् । 'राजी-
मतीतापदं' राजीमती—उग्रसेनराजपुत्री तस्या मनोरथविफलीकरणात् तापदं—सन्तापदायिनम् ।
'तम्' । 'नेमिं' नेमिनामधेयम् । 'नम' प्रणिपत । 'नम्रनिर्वृतिकरं' नम्राणां निर्वृति—सौख्यं
करोतीति । 'चक्रे' कृतवान् । 'यदूनां' यादवानाम् । 'च' । 'यः' । 'दक्षां' असंमूढाम् ।
'अञ्जनभासमानमहसं' अञ्जनभया—कज्जलच्छायाया समानं—समं महः—तेजो यस्य तम् ।
'राजी' सन्ततिम् । 'अतीतापदं' अतिक्रान्तत्रिपदम् । य ऊर्जितराजकं चिक्षेप यश्च
यदूनां राजी अतीतापदं चक्रे तं नेमिं नमति सम्बन्धः ॥ ८५ ॥

अवंचूरिः

यो नेमिजिनो लक्षसंख्यं—लक्षप्रमाणमूर्जितराजकं—बलवद्राजवृन्दं रणमुखे चिक्षेप—वमन्न । क्षणाद्—
वेगेन । राजकं किंभूतम् ? । अक्षामं—उपचितम् । हे जन ! त्वं नेमिं नम । किंभूतम् ? । भासमानं—
कान्तिकदम्बेन दीप्यमानं जनैर्भासमानं वा । अहसं—हास्यमुक्तम् । राजीमत्या—राजकन्यायाः भ्रष्ट्रज्या-
ग्रहणेन मनोरथविफलीकरणात् तापदं पश्चात् त्वं मुक्तिसुखप्रदम् । नम्राणां निर्वृति—मुक्तिं सुखं वा करो-
तीति । यश्च स्वामी यदूनां—यादवानां दक्षां राजीं—श्रेणिं अतीता—अतिक्रान्ता आपदो यया सा तामती-
तापदं चक्रे—कृतवान् । नेमिं किंभूतम् ? । अञ्जनस्य भया—कान्त्या समानं—सुखं महः—तेजो यस्य ॥ ८५ ॥

અન્વયઃ

યઃ અ-ક્ષામં લક્ષ-સંલ્પ્યં કર્જિત-રાજકં રણ-મુષે ક્ષણાત્ ચિક્ષેપ, યઃ ચ વદુતાં દક્ષાં રાજીં અતીત-આપદં ચક્રે, તં (દે) જન ! માસમાનં [અથવા જન-માસમાનં] અ-હસં [અથવા જન-માસમાન-મહસં] રાજીમતી-તાપદં, નમ્ર-નિર્વૃત્તિ-કરં, અજન-મા-સમાન-મહસં નેમિં નમ ।

શબ્દાર્થ

ચિક્ષેપ (ધાં ક્ષિપ) = ભાંગી નાખ્યું, વિખેરી નાખ્યું.

કર્જિત (ધાં કર્જ) = પરાક્રમી.

રાજક = રાજાઓનો સમૂહ.

કર્જિતરાજક = પરાક્રમી રાજાઓના સમૂહને.

મુષ = આગલો ભાગ.

રણમુષે = રણને મોખરે.

લક્ષ = લાખ.

સંલ્પ્યા = સંખ્યા.

લક્ષસંલ્પ્યં = લાખની છે સંખ્યા જેની એવા.

અલક્ષ = અચિન્ત્ય.

અલક્ષસંલ્પ્યં = અચિન્ત્ય છે સંખ્યા જેની એવા.

ક્ષણાત્ = પળમાં.

અક્ષામં (મૂં અક્ષામ) = (૧) અક્ષીણુ; (૨) એક-ત્રિત થયેલા.

જન ! (મૂં જન) = હે લોક !

માસમાનં (મૂં માસમાન) = પ્રકાશમાનને.

માસમાન (ધાં માસ) = દેહીધમાન, પ્રકાશમાન.

જનમાસમાનં = મનુષ્યો વડે શોભતા.

હસ = હાસ્ય.

અહસં = હાસ્ય-રહિતને.

જનમાસમાનમહસં = લોકને વિષે દેહીધમાન

તેજ છે જેનું એવા.

રાજીમતી = રાજમતી, ઉચ્ચસેનની પુત્રી.

રાજીમતીતાપદં = રાજમતીને સંતાપ કરનારા.

નેમિં (મૂં નેમિ) = નેમિ(નાથ)ને.

નમ (ધાં નમ) = તું નમસ્કાર કર.

નમ્ર = નમનશીલ.

નમ્રનિર્વૃત્તિકરં = (૧) પ્રભુામ કરનારાઓને મુક્તિ

આપનારા; (૨) નમન કરેલાને મુખી કરનારા.

ચક્રે (ધાં ક્રુ) = કરી.

વદુતાં (મૂં વદુ) = પાલવોની.

દક્ષાં (મૂં દક્ષા) = ચતુર.

અજન = કાળજી.

અજનમાસમાનમહસં = કાળજીની કાંતિ જેવી

પ્રભા છે જેની એવાને.

રાજીં (મૂં રાજી) = શ્રેણિને.

અતીત (ધાં દ) = અતિકાન્ત થયેલ,

અતીતાપદં = અતિકાન્ત થઈ છે આપત્તિ જેની એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનેમિનાથને નમસ્કાર—

“જેણે અક્ષીણુ [અથવા એકત્રિત થયેલ] પરાક્રમી નૃપતિઓના એક લાખની [અથવા અચિન્ત્ય] સંખ્યા જેટલા સમૂહ (સૈન્ય) ને રણને મોખરે એક ક્ષણમાં ભાંગી નાખ્યું, તેમજ વળી જેણે પાલવોની ચતુર શ્રેણિ (સેના) ને આપત્તિથી સર્વથા મુક્ત કરી, તે, (મનુષ્યો વડે) શોભતા, હાસ્ય-રહિત, રાજમતીને (તેના સયોગાદિક મનોરથોનો નાશ કરનારા દોવાથી)

૧ દાસ એ અજાનમુષ્યક ચિન્હ છે અને તેમ દોવાથી સર્વજ્ઞમાં તેના અભાવ દોષ તે ઇદ તેમજ આપ-સંગત છે.

સંતાપ કરનારા, નમન કરનારા જીવોને મુક્તિ [અથવા સુખ] અર્પણ કરનારા તેમજ (શ્યામ હોવાને લીધે) કાળક્ષત્રી કાન્તિસમાન પ્રભાવાળા નેમિ(નાથ)ને હે જન ! તું નમસ્કાર કર.”-૮૫

રૂપકટીકરણ

નેમિનાથ-ચરિત્ર—

નેમિનાથ એ જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર છે. આ ગૌતમગોત્રીય તીર્થંકરને અરિષ્ટ-નેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. તેઓ શ્રીકૃષ્ણના સમકક્ષીન હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેઓ બન્ને કાકા કાકાના પુત્ર થતા હતા. નેમિનાથનો જન્મ સૌરીપુર નગરમાં થયો હતો. વસુદેવના બંધુ સસુદ્રવિજય રાજા અને શિવા રાણીના તેઓ પુત્ર થતા હતા. તેમનો દેહ શ્યામવર્ણી હતો તેમજ તેઓને શંખનું લાંછન હતું. તેમના શરીરનું માન દશ ધનુષ્ય જેટલું હતું. રાજમતી જેવી વૃક્ષલા સાથે વિવાહ (સગાઈ) કર્યા પછી પણ તેની સાથે લગ્ન-ગાંઠથી ન બંધાતાં તેમણે આરિત્ર અગીકાર કર્યું હતું. વિશેષમાં તેમણે રાજમતીને પોતાની શિષ્યા બનાવી હતી અને અંતમાં તેનો પણ સંસાર-સમુદ્રમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો હતો. બધું મળીને એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય અખંડિત બ્રહ્મચર્યપૂર્વક જોગવ્યા બાદ તેઓ નિર્વાણ-પદને પામ્યા. ધન્ય છે એવા નેમિનાથને.

મહાસતી રાજમતી—

રાજમતી એ ઉગ્રસેન રાજા અને ધારિણી રાણીની પુત્રી થતી હતી. તેના ભાઇનું નામ કંસ હતું અને તેની બેનનું નામ સત્યભામા હતું. શ્રીકૃષ્ણે કંસને મારી નાંખ્યો અને ત્યાર બાદ ઉગ્રસેનને તેના પુત્ર કંસે નાંખેલા બંદીબાનામાંથી મુક્ત કરી તે તેની પુત્રી સત્યભામાને પરણ્યા, તેમજ તેમણે ઉગ્રસેનને મથુરાની રાજગાદી ઉપર બેસાડ્યો.

એક વખત નેમિનાથ પ્રભુ બાલ-ક્રીડા કરતા કરતા કૃષ્ણની આયુધ-શાખામાં જઈ ચડ્યા અને ત્યાં જઈને તેમણે લીલામાત્રમાં તેનો પાંચજન્ય શંખ હાથમાં લઈ લીધો અને અધર ઉપર જાણે હતો ત્રકાશ ન કરતા હોય તેમ તે શંખને મુખમાં રાખીને પૂર્વે. આના નાદથી આખું બ્રહ્માવૃંદ ગાળી ઊઠ્યું. કૃષ્ણને તેમજ તેના ભાઈ બલરામને પણ ક્ષણ વાર દોભ થયો. નેમિનાથ પ્રભુનું આર્વ અપૂર્વ પરાક્રમ જોઈને કૃષ્ણને શંકા થઈ કે રખે ને તેઓ સમસ્ત રાજ્યના અધિપતિ થઈ બેસે, પરંતુ તેમની તે શંકાનું બલરામે તેમજ દેવતાઓએ આકાશ-વાણી વડે નિવારણ કર્યું અને ઉલટું સૂચન કર્યું કે ‘ નેમિનાથ તો બાલબ્રહ્મચારી રહેશે અને તીર્થ પ્રવર્તાવશે. ’ તેમ છતાં પણ કૃષ્ણે પોતાની સત્યભામાદિક પત્નીઓને તેમને સંસાર-વાસનાથી વિખત કરવાનું સૂચવ્યું. વિવિધ પ્રયત્નો કરી આખરે સત્યભામાએ પોતાની નાની બેન રાજમતી સાથે વિવાહ કરવાનું તેમની પાસે તેમની ઈચ્છા વિરૂદ્ધ નહીં કરાવ્યું. આ પ્રમાણે બધું નહીં થતાં ઓટી ધામધૂમપૂર્વક લગ્નની તૈયારી કરીને અનેક યાદયોથી પરિવૃત નેમિનાથ પ્રભુ રાજમતીના ગૃહ તરફ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આવતાંજ તેમણે પશુઓનો કંઈપણતમક પોકાર સાંભળ્યો. સારથિના મુખથી એ પશુઓને મારીને આ જાનમાં આવેલાઓને તેનું લોભન કરાવવામાં આવનાર છે એમ સાંભળતાંજ તેઓએ પોતાનો રથ સારથિ પાસે તે પશુઓને રાખવામાં આવેલા સ્થલ તરફ દોવડાવ્યો અને તત્કાલ તે

જીવેને છોડાવી મૂકાવ્યા અને માતૃકા-ગૃહ તરફ ન જતાં પિતૃ-ગૃહ તરફ પાછા વળ્યા. આ બનાવથી જીત પર આવેલી બાજી હારી જનારને જેવું અસહ્ય દુઃખ થાય તેવું દુઃખ રાજીમતીને થયું અને જેમ વૃક્ષ જેઆતાં તેને વળગીને રહેલી વેલ લોચ ઉપર તૂટી પડે તેમ તે મૂર્છા ખાઇને પૃથ્વી ઉપર પડી ગઇ. આથી કંઇ નવાઇ પામવા જેવું નથી, કેમકે ધન અને ધન વતીના લવથી માંડીને આઠ આઠ લવ થયા નેમિનાથ અને રાજીમતી વચ્ચે દપતી-વ્યવહાર ચાલુ હતો. અનેક ઉપચારો કર્યા બાદ રાજીમતીને કંઈક શાંતિ થઇ અને તે શોકઝરત જીવન ગુજરવા લાગી. અંતમાં નેમિનાથ પ્રજા દુક સમયમા દીક્ષા લેનાર છે એમ ખબર મળતાં તેને શાંતિ થઇ અને તેનું મન વિષય-વાસનાથી વિરક્ત થઇ, ગયું. નેમિનાથ પ્રજાનું ધ્યાન ધરતી તે કાલક્ષેપ કરવા લાગી. આખરે જ્યારે નેમિનાથ પ્રજાએ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું, ત્યારે જાણે લગ્ન સમયે તો દક્ષ હસ્તથી મારા હસ્તને સ્પર્શ કરવો પડે તેમ હતું તે ન કર્યું તો ઠીક, પણ હવે તો મારા મસ્તક ઉપર વાસક્ષેપ કરવા વડે હસ્ત-પ્રક્ષેપ કરાવું તોજ મારું નામ રાજીમતી ખરૂં એમ પોતાનોજ કલ્લો ખરા કરાવતી ન હોય તેમ તેણે પણ ઉત્સાહપૂર્વક પોતાના વચનથી વશયેલ પતિ પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. આ પ્રમાણે આ મહાસતીએ યૌવન વયમાં પણ કંઈક ઉપર જીત મેળવી પોતાનો વિજય-ધ્વજ ફરકાવ્યો. ઓટલુંજ નહિ, પરંતુ એક વર્ષનું ચારિત્ર પાળી તેણે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. પાંચસો વર્ષ પર્વત આ અવસ્થામાં રહ્યા બાદ તેનું ૬૦૧ વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ થતાં તે અવ્યાબાધ પડને પામી. આવી મહાસતીઓનાં ચારિત્રથી તો આજકાલ પણ આ આર્ય-દેશ પૂજ્ય છે આવી સતીઓને અનેકવાર પ્રજામ હોળે.

નેમિનાથે યુદ્ધમાં લીધેલો લાગ—

જ્યારે કૃષ્ણે કંસને મારી નાંખ્યો, ત્યારે તેની પત્ની જીવયશા પતિનું વેર લેવાની યુદ્ધિથી પોતાના પિતા જરાસંધ પાસે ગઇ અને તે દ્વારા કૃષ્ણ સાથે યુદ્ધનો આરંભ કરાવ્યો. આ વાસુદેવ (કૃષ્ણ) અને પ્રતિવાસુદેવ (જરાસંધ) વચ્ચેના ઘોર સંગ્રામમાં નેમિનાથે પણ લાગ લીધો હતો અને તે સમયે શકે અનેક અપૂર્વ અસ્ત્ર-શસ્ત્રથી ચોલતો એવો પોતાને રથ માતલિ સારથિ સાથે મોકલાવ્યો હતો. આ રથમાં બેસીને નેમિનાથ રજુભૂમિમાં આવી પહોંચ્યા હતા.

ઘોર યુદ્ધ ચાલતા ચાલતાં એક એવો પ્રસંગ આવ્યો કે જરાસંધે યાદવ-સેનાને ઊત્ત-ભિન્ન કરી નાખી અને બલરામને પણ એક ગદાનો એવો પ્રહાર લગાવ્યો કે તેને રૂધિરનું વમન થયું. આથી જરાસંધે એમ વિચાર્યું કે આ તો આપો આપ મરી જશે, વાસ્તે હવે હું કૃષ્ણનેજ મારી નાખુ એમ વિચારી તે તેની તરફ દોડ્યો આ સમયે યાદવ-સૈન્ય ખળ-ભળી ઊઠ્યું અને 'કૃષ્ણ મરાયા, કૃષ્ણ મરાયા' એવો સર્વત્ર ધ્વનિ પ્રસરી ગયો. તે સાંભળી

૧ સરખાવો શ્રીધર્માવિજયકૃત નેમિનાથ-સ્તવનની નીચે લખેલી પાચમી કડી —

એ વિવાદ અવસરે દીવો ૨ે હા, હાથ ઉપર નિવિ હાથ,
દીક્ષા અવસર દીજ્યો ૨ે હા, સિર ઉપર જગનાથ-ગેરે વાલમ

૨ રાજીમતી એ મહાસતીઓમાની એક છે જુઓ લરહેસરની સજ્જાય

ભાતલિ સારથિએ પોતાના કુળનો સંહાર થતી વેળાએ પણ ઉપેક્ષા કરવી તે યુક્ત નથી એમ પ્રભુને કહ્યું. તેથી પ્રભુએ ક્રોધ વિના પૌરંદર નામનો શંખ કુંકયો અને તેમ કરીને જરાસંધના સૈનિકોનાં હાંભ ગગડાવી નાખ્યાં. વિશેષમાં તેમણે ભાતલિ સારથિને પોતાનો રથ રણભૂમિમાં લામાડવાનો હુકમ કર્યો અને તે વખતે તેમણે બાણ-વૃષ્ટિ કરીને કોઈકનાં ધનુર્ધ્યે કાપ્યાં તો કોઈકની ધ્વજા છેદી, તો કોઈકના રથ ભાંગ્યા, તો કોઈના મુકુટ તોડ્યા. આ પ્રમાણે પ્રભુએ એકલાએજ એક લાખ મુકુટધારી રાજાઓને લગ્ન કરી દીધા.^૧ પરંતુ પ્રતિવાસુદેવનો વધ તો વાસુદેવને હાથેજ થાય છે એવી મર્યાદા હોવાથી એનો તેમણે વધ કર્યો નહિ. અંતમાં આ કાર્ય સંક્રાંતિ થઈ, એ કહેવાની કંઈ હવે જરૂર રહેતી નથી.

જિનશ્રેણ્યાઃ સ્તુતિઃ —

પ્રાત્રાજીજિતરાજકા રજ ઇવ જ્યાયોઽપિ રાજ્યં જવાદ્

યા સંસારમહોદધાવપિ હિતા શાસ્ત્રી વિહાયોદિતમ્ ।

યસ્યાઃ સર્વત એવ સા હરતુ નો રાજી.જિનાનાં ભવા—

યાસં સારમહો દધાવ પિહિતાશાસ્ત્રીવિહાયોઽદિતમ્ ॥ ૮૬ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

પ્રાત્રાજીદિતિ । ‘પ્રાત્રાજીત્’ પ્રવ્રજ્યાં અગ્રહીત્ । ‘જિતરાજકા’ વશીકૃતરાજસમૂહા । ‘રજ ઇવ’ રણમ્ભવ । ‘જ્યાયોઽપિ’ પ્રશસ્યમપિ । ‘રાજ્યં’ રાજન્યાપારમ્ । ‘જવાદ્’ વેગાત્ । ‘યા’ । ‘સંસારમહોદધાવપિ’ ભવમહાર્ણવેઽપિ । ‘હિતા’ શ્રેયસ્કરી । ‘શાસ્ત્રી’ શિક્ષયિત્રી । ‘વિહાય’ ત્યક્ત્વા । ‘હિતં’ પ્રાપ્નોદયમ્ । ‘યસ્યાઃ’ । ‘સર્વત એવ’ સમન્તાદેવ । ‘સા’ । ‘હરતુ’ અપનયતુ । ‘નઃ’ અસ્માકમ્ । ‘રાજી’ પરિપાટિઃ । ‘જિનાનાં’ અર્હતામ્ । ‘ભવા-યાસં’ સંસારલેદમ્ । ‘સારમહઃ’ મહાર્હત્ તેજઃ । ‘દધાવ’ વેગાત્ પ્રસસાર । ‘પિહિતાશાસ્ત્રી-વિહાયઃ’ પિહિતાઃ—સ્થગિતાઃ આશાસ્ત્રિયો—દિગ્વનિતાઃ વિહાયો—વ્યોમ ધ્વ યેન તત્ । ‘અદિતં’ અસ્વઙ્હિતમ્ । યા રાજ્યં વિહાય પ્રાત્રાજીત્ યસ્યાઃ સારમહઃ સર્વત એવ દધાવ, સા જિનાનાં રાજી ભવાયાસ હરતુ નઃ ઇત્યન્વયઃ ॥ ૮૬ ॥

૧ આ પ્રમાણે તીર્થંકર પણ રણ-સંગ્રામમાં ભાગ લઈ શકે છે, તો પછી તેને પ્રવર્તાવેશે. નૈન ધર્મ યાને અહિંસાનું શિક્ષણ તો જગતને આપવા બનાવે છે એમ કહેવું તે ક્યાં સુધી ન્યાય્ય મણુ ય વાર !

૨ શ્રીકૃષ્ણ હવે પછી બારમા તીર્થંકર થનાર છે, જોકે હાલમાં તો તેઓ ત્રીજી પાતાકમાં યાને ત્રીજી નરકમાં છે એમ જાણે છે.

અવચૂરિ:

યા ઉદિતમ્-ઉદયં પ્રાપ્તં જ્યાયોઽપિ-અતિપ્રૌઢમપિ રાજ્યં રજઃૃવ વિહાય પ્રાબ્રાજીત્-પ્રવજ્યામપ્રહીત્ ।
 કિંમૂતા ? । જિતં રાજકં-રાજસમૂહો યયા સા । સંસારમહોદ્ધૌ-મયમહાઞ્ણેઽપિ હિતા-સુપ્રકારિણી ।
 શાસ્ત્રી-શિક્ષયિત્રી । યસ્માઞ્ચ સર્વતઃ-સ્વૌચ્છુ દિશુ સારમહો-સારતેજો વધાવ-પ્રસસાર । કિંમૂતમ્ ? ।
 પિહિતા-આષ્ટાદિતા આશાસ્ત્રિયો-દિગ્વનિતા વિહાય-આકાશં ચ યેન તત્ । અદિતમ્-અસ્રણિદતમ્ ।
 સા જિનાનાં રાજી મયાયાસં-સંસારફેરં નઃ-અસ્માકં હરતુ ॥ ૮૬ ॥ ॥

અન્વય:

યા જિત-રાજિકા સંસાર-મહદ્-ઉદ્ધૌ અપિ હિતા, શાસ્ત્રી ઉક્તિં જ્યાઃ અપિ રાજ્યં રજઃ
 ઇવ જયાત્ વિહાય પ્રાબ્રાજીત્, યસ્યા: (ચ) પિહિત-આશા-સ્ત્રી-વિહાય: અદિતં સાર-મહઃ સર્વતઃ
 ઇવ વધાવ, સા જિનાનાં રાજી નઃ મય-આયાસં હરતુ ।

શબ્દાર્થ

પ્રાબ્રાજીત્ (ધા० મજ)=પ્રમલ્યા અહણુ કરી,
 દીક્ષા લીધી.
 જિતરાજકા=જિત્યા છે મહીપાલોને જેણે એવી.
 જ્યાય: (મૂ० જ્યાયસ્)=મોટા.
 રાજ્યં (મૂ० રાજ્ય)=રાજ્યને.
 ઉદ્ધિ=સમુદ્ર.
 સંસારમહોદ્ધૌ=સંસારરૂપી મહાસાગરમાં.
 હિતા (મૂ० હિત)=હિતકારિણી.
 શાસ્ત્રી=શિક્ષા આપનારી, ઉપદેશ દેનારી.
 વિહાય (ધા० હા)=મૂંઢીને, તથા ઇધને.
 ઉદિતં (મૂ० ઉદિત)=ઉદય પામેલ.
 સર્વતઃ=સર્વત્ર.

હરતુ (ધા० દ)=હરે.
 નઃ (મૂ० અમઃ)=અમારા.
 મયાયાસં=સંસાર-પ્રયત્નને.
 સારમહઃ=સારભૂત તેજ.
 વધાવ (ધા० વાઽ)=અસરી ગયું.
 પિહિત (ધા० પા)=આચ્છાદિત કરેલ, ઢાંકી
 લીધેલ.
 સ્ત્રી=દયિતા, નારી.
 વિહાયસ્=આકાશ.
 પિહિતાશાસ્ત્રીવિહાયઃ=આચ્છાદિત કર્યા છે
 દિશારૂપી દયિતા તેમજ આકાશ જેણે એવું.
 અદિતં (મૂ० અદિત)=અખવિડત.

શ્લોકાર્થ

જિન-શ્રેણિની સ્તુતિ—

“પરાજિત કર્યા છે પૃથ્વી-પતિઓને જેણે એવી જે (જિનોની પંકિત) ઉદયમાં
 આવેલા (અર્થાત્ પ્રાપ્ત થયેલા) મહારાજ્યનો પણ ધૂળની માફક સત્ત્વર ત્યાગ કરીને
 દીક્ષા-અહણુ કરતી હવી, વળી જે સંસારરૂપી મહાસાગરમાં પણ હિતકારી થતી હવી, તેમજ
 જે (અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં ગોયાં ખાતાં મનુષ્યાદિકને દેશના દ્વારા) શિક્ષા આપતી હવી,
 તથા વળી આચ્છાદન કર્યું છે દિશારૂપી દયિતાઓનું અને આકાશનું જેણે એવું તથા અખ-
 વિડત તેમજ સારભૂત એવું જેનું તેજ સર્વત્ર પ્રસરી ગયું, તે જિનોની શ્રેણિ સંસાર (ને
 વિષે રખડપટ્ટી કરવા) રૂપી આપણા પ્રયાસને હરે. ”—૮૬

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે દરેક તીર્થંકરનો જન્મ રાજ-કુલમાં જ થાય છે અને તેઓ મહાસામ્રાજ્યનો પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરી આત્મ-સંચર્ય તરફ વલણ રાખે છે. વિશેષમાં આ શ્લોકનું પ્રથમ ચરણ વાંચતાં જે જાકારો જણાય છે, તે આ શ્લોકની ખૂબીમાં વિશેષતા પ્રદર્શિત કરે છે.

જિનવાણી-ગૌરવમ્—

કુર્વાણાણુપદાર્થદર્શનવશાદ્ ભાસ્વત્પ્રભાયાહ્વા-
પા—

માનત્યા જનકૃત્તમોહરત ! મે શસ્તાઽદરિદ્રોહિકા ।

અક્ષોમ્યા તવ ભારતી જિનપતે ! પ્રોન્માદિનાં વાદિનાં

માનત્યાજનકૃત્ તમોહરતમેશ ! સ્તાદરિદ્રોહિકા ॥ ૮૭ ॥

—શાર્દૂલ૦

ટીકા

કુર્વાણેતિ । ‘કુર્વાણા’ જનયન્તી । ‘અણુપદાર્થદર્શનવશાત્’ અણવઃ—સૂક્ષ્માઃ ચે પદાર્થાસ્તેષાં ચદ્ દર્શનં—વ્યક્તીકરણં તદ્વશાત્—તદાપચભાવત્વાત્ । ‘ભાસ્વત્પ્રભાયાઃ’ માનુદત્તિઃ । ‘ત્રપાં’ લજ્જામ્ । ઇયમણૂનપિ પદાર્થાન્ દર્શયતિ ન ત્વહં, અતો જિતોઽસ્મીત્યેવંનિમિત્તમ્ । ‘આનત્યા’ પ્રણામેન હેતુના । ‘જનકૃત્તમોહરત !’ જનાનાં કૃત્તઃ—હિત્તો મોહશ્ચ રત્તં ચ યેન અસૌ સમ્બોધ્યતે । ‘મે’ મમ । ‘શસ્તા’ પ્રશસ્તા । ‘અદરિદ્રોહિકા’ ન દરિદ્રાઃ—તુચ્છરૂપાઃ હહા યસ્યાઃ સા । અત્ર સ્વાર્થે કન્ । ‘અક્ષોમ્યા’ અચાલનીયા । ‘તવ’ ભવતઃ । ‘ભારતી’ વાક્ । ‘જિનપતે !’ જિનનાય । ‘પ્રોન્માદિનાં’ પ્રકર્ષેણ હન્માદવતામ્, દર્પાસમહ્નસ-ચેષ્ટાનામિત્યર્થઃ । ‘વાદિનાં’ પરતીર્થિકાનામ્ । ‘માનત્યાજનકૃત્’ માનસ્ય—સ્તન્વતાયાઃ ત્યાજનં—મોક્ષણં કરોતિ યા સા । ‘તમોહરતમા’ અતિશયેન તમોહરા । ‘ઈશ !’ સ્વામિન્ ! । ‘સ્તાત્’ ભવતુ । ‘અરિદ્રોહિકા’ અરીણાં દ્રોહકારિકા । હે જિનપતે ! તવ ભારતી મે અરિદ્રોહિકા સ્તાદિત્યાદિ યોગઃ ॥ ૮૭ ॥

૧ ન પાયાં મેશબ્દો યુગ્મચ્છન્દવિશેષાદેશત્યાત્ સમ્બોધનપદાગ્રે કથં પ્રયુક્તઃ ? ‘સમ્બોધનપદાગ્રે ન ભવન્તિ ષષાદયઃ’ इत्याशङ्कनीयम् । મે इत्यस्य पठ्यन्तप्रतिरूपव्यवत्वात् निपातत्वेन युग्मच्छन्दवિશેषादેશत्वाभावादिति श्रीजयविजयाः । तस्वस्तु संबोधनमसत् इति तस्यासत्त्वेऽपि प्राचीनपदाद् मे षादेशमावे न विरोधः ।

અવચૂરિ:

હે જિનપતે ! તવ ભારતી-વાણી મે-મમ અરિદ્રોદ્ધિકા-વાશામ્યન્તરશત્રુજયકારિણી સ્તાદ્-ભૂયાત્ ।
 કિંવિશિષ્ટા ! અણયઃ-સૂક્ષ્માઃ પદાર્થા-જીવાજીવાદયસ્તેષાં દર્શનવશાત્-પ્રકાશનાત્ ભાસ્વત્પ્રમાયાઃ-સૂર્ય-
 કાન્તેષ્વપાં-લઙ્ગાં કુર્વાણા । આનત્યા-પ્રણામેન હેતુભૂતયા જનાનાં કૃત્ત-હિસો મોહો રત્તં ચ યેન તસ્ય
 સંબોધનમ્ । શસ્તા-પ્રકૃષ્ટા । અદરિદ્રા-આદ્યા ઝહાઃ-તર્કા યસ્યાઃ સા અદરિદ્રોદ્ધિકા । અક્ષોમ્યા-
 અપરાભવનીયા । પ્રોન્માદિનાં વર્પવતાં પરવાદિનાં માનસ્ય-અહંકારસ્ય ત્યાજન-મોક્ષણં કરોતીતિ ।
 અતિશયેન તમો હરતીતિ તમોહરતમા । હે હૈશ !-નેતઃ ! ॥ ૮૭ ॥

અન્વયઃ

આનત્યા જન-કૃત્ત-મોહ-રત ! (તમસ-હર-તમ !) (આનત્યા) હૈશ ! જિન-પતે ! અણુ-
 પદાર્થ-દર્શન-વશાત્ ભાસ્વત્-પ્રમાયાઃ ત્રપાં કુર્વાણા, શસ્તા, અ-દરિદ્ર-ઝહિકા (અથવા
 શસ્ત-અદરિદ્ર-ઝહિકા), પ્રોન્માદિનાં વાદિનાં અ-ક્ષોમ્યા આનત્યા માન-ત્યાજન-કૃત્ત તમસ-
 હરતમા તવ ભારતી મે અરિ-દ્રોદ્ધિકા સ્તાત્ ।

શબ્દાર્થ

કુર્વાણા (મૂં કુર્વાણ) = કરનારી.

અણુ=સૂક્ષ્મ.

પદાર્થ=પદાર્થ, તત્ત્વ, દ્રવ્ય.

દર્શન=અવલોકન, જોવું તે.

અણુપદાર્થદર્શનવશાત્=સૂક્ષ્મ પદાર્થના

દર્શન દ્વારા.

ભાસ્વત્પ્રમાયાઃ=સૂર્યની પ્રમાના.

ત્રપાં (મૂં ત્રપા) = લઙ્ગાને.

આનત્યા (મૂં આનતિ) = પ્રભુામ દ્વારા.

કૃત્ત (ધાં કૃત્) = કાપી નાખેલ.

જનકૃત્તમોહરત ! = નાશ કર્યો છે મનુષ્યના મોહ

અને મૈથુનનો અથવા અજ્ઞાનમૂલક

સુખનો જેણે એવા ! (સં)

શસ્તા (મૂં શસ્ત) = પ્રશંસનીય.

દરિદ્ર=મામૂલી, નશીલી.

અદરિદ્ર=મૌઢ.

ઝહિકા=તર્ક.

અદરિદ્રોદ્ધિકા=મૌઢ છે તર્કો જેને વિષે એવી.

અક્ષોમ્યા (મૂં અક્ષોમ્ય) = ક્ષણ નહિ પામનારી.

જિનપતે ! = હે તીર્થંકર.

પ્રોન્માદિનાં (મૂં પ્રોન્માદિન્) = અત્યંત ઉન્નત,

મદોન્નત.

વાદિનાં (મૂં વાદિન્) = વાદીઓના.

ત્યાજન=ત્યાગ.

કૃત્ત=કરનારી

માનત્યાજનકૃત્ત=માનનો ત્યાગ કરાવનારી.

તમોહરતમા=અજ્ઞાનને સંવંધ દૂર કરનારી.

સ્તાત્ (ધાં અસ્) = થાયો.

દ્રોદ્ધિકા=દ્રોહ કરનારી.

અરિદ્રોદ્ધિકા=શત્રુનો દ્રોહ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું ગૌરવ—

“ નમસ્કાર દ્વારા નાશ કર્યો છે મનુષ્યોના મોહ અને મૈથુનનો [અથવા અજ્ઞાનમૂલક
 સુખનો] જેણે એવા હે (જિનરાજ) ! હે પરમેશ્વર ! હે બિનેશ્વર ! અતિસૂક્ષ્મ પદાર્થોનું દર્શન

निर्वाणकलिशायाम्—

“तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कृष्णाण्डां (अश्विनां) देवीं वनवधर्णां
सिंहयाहनां चतुर्भुजां मातुलिङ्गपादयुक्तदक्षिणवरां पुष्पाङ्कुशान्वितशाम-
करां चेति ।”

टीका

हस्तेति । 'हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका' हस्तात् (हस्ते ?) आलम्बित्वा चूतलुम्बिरेव लतिका यस्याः सा । 'यस्याः' । 'जनः' लोकः । 'अभ्यागमत्' आगतवान् । 'विश्वासेवितता-
म्रपादपरता' विश्वेन-जगता आसेवितयोस्ताम्रयोः पादयोः परता-तदेकशरणताम् । 'वाचा' गिरा । 'रिपुत्रासकृत्' रिपूणां त्रासहारिणी । 'सा' । 'भूर्ति' संपत्तिम् । 'वितनोतु' विस्तारयतु । 'नः' अस्माकम् । 'अर्जुनरुचिः' चापीरुच्यविः । 'सिंहे' केसरिणि । 'अधिरूढा' आसीना । 'उल्लसद्विश्वासे' उल्लसद्विश्वासो-विश्रम्भो यस्य तस्मिन् । 'वित-
ताम्रपादपरता' विततो-विस्तीर्णो यः आम्रपादपः-चूतवृक्षः तत्र रता-आसक्तचित्ता । 'अम्बा' अम्बिकादेवी । 'चारिपुत्रा' चारिणौ-विहरणशीलौ पुत्रौ यस्याः सा । 'असकृत्' अनारतम् । यस्या विश्वासेवितताम्रपादपरतां जनोऽभ्यागमत् सा अम्बा भूर्ति वितनोतु इति सम्बन्धः ॥ ८८ ॥

अवचूरिः

यस्या अम्बाया जनो-लोको विश्वेन-जगता सेवितयोस्ताम्रयो-रक्तयोः पादयोः-चरणयोः परता-
तदेकशरणतामभ्यागमत्-जगाम साऽम्बा नः-अस्माकं भूर्ति-संपदं वितनोतु । किंभूता ? हस्ते आलम्बित्वा
चूतलुम्बिरेव लतिका यया सा । वाचा-वाण्या रिपूणां त्रासं करोतीति । अर्जुन-काञ्चनं तद्वद् रुचि-
कान्तिर्बस्याः सा । सिंहे-कण्ठीरवेऽधिरूढा-आसीना । उल्लसद्-प्रसरन् विश्वासी यस्माद् यस्य वा ।
विततो-विपुलो य आम्रपादपः-चूतवृक्षस्तत्र रता । चारिणो-विहरणशीलौ पुत्रौ यस्याः सा । अस-
कृत्-निरन्तरम् ॥ ८८ ॥

अन्वयः

यस्याः (अम्बायाः) जनः विश्व-आसेवित-ताम्र-पाद-परतां (अ-सकृत्) अभ्यागमत्, सा
हस्त-आलम्बित-चूत-लुम्बि-लतिका, वाचा रिपु-त्रास-कृत्, अर्जुन-रुचिः, उल्लसद्-विश्वासे
सिंहे अधिरूढा, वितत-आम्र-पादप-रता, चारि-पुत्रा अम्बा नः भूर्ति अ-सकृत् वितनोतु ।

शब्दार्थ

हस्त=हाथ.
आलम्बित (वा० लम्बु)=धारण करेत्, अङ्गुली करेत्.
चूत=आम्र.
लुम्बि=केरीने अुभजे.
लतिका=अण.
हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका=हाथभां अङ्गु-
ली छे आंगानी केरीना अुभजावाणी
अणने रेखे ओवी.

जनः (मू० जन)=लोक.
अभ्यागमत् (वा० गम्)=भास्यता हुआ.
आसेवित (वा० सेव्)=अत्यंत सेवा करायेला.
ताम्र=रक्त.
परता=थरयता.
विश्वासेवितताम्रपादपरतां=अद्वापडे अत्यंत
सेवेलां ओवां रक्त थरयानी थरयताने.
वाचा (मू० वाच्)=वाणी वडे.

રિપુ=શત્રુ.

રિપુત્રાસક્રુત્=દુરમનોને ત્રાસ પમાડનારી,
શત્રુઓને તોળા ચોકરાવનારી.

મૂર્તિ (મૂં મૂર્તિ)=સંપત્તિને.

વિસ્તનોતુ (ધાં તત્)=વિસ્તારો.

અર્જુન=યુવર્ણુ.

અર્જુનરુચિ=યુવર્ણુના જેવી કાંતિ છે જેની
એવી.

સિંહ (મૂં સિંહ)=સિંહ ઉપર.

અધિકૃટા (મૂં અધિકૃટ)=આકૃષ્ટ થયેલી બેઠેલી.

ઝહસત્ (ધાં ઝહ)=પ્રસરતો.

વિશ્વાસ=વિશ્વાસ, ભરોસો.

ઝહસદ્વિશ્વાસે=પ્રસરતો છે વિશ્વાસ જેને વિષે
એવા.

આમ્ર=આમ્રો.

પાદપ=વૃક્ષ, ઝાડ.

વિતતામ્રપાદપરતા=વિશાળ આંખાના ઝાડને
વિષે આસક્તા.

અમ્બા=અમ્બા (દેવી).

ચારિત્=વિહરણુશીલ.

પુત્ર=પુત્ર, છોકરો.

ચારિપુત્રા=વિહરણુશીલ છે પુત્રો જેના એવી.

સક્રુત્=એક વાર.

ઘસક્રુત્=અનેક વાર, વારંવાર.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

“ પ્રજ્ઞાહુડે અત્યંત સેવન કરેલાં એવાં તથા રમત એવાં જ (દેવી)નાં ચરણોની શરણતાને લોક પ્રાપ્ત થતા હવા (અર્થાત્ લોક જને શરણે જતા હવા), તે અમ્બા (દેવી) કે જેણે હસ્તમાં યુગ્મઆવાળી આમ્રની શાખા ગ્રહણ કરી છે, તથા જે વાણી વડે શત્રુને ત્રાસ પમાડે છે (અર્થાત્ જેની વીર-હાક સાંભળીને દુરમનોનાં હાજાં ગંગડી બપ છે), વળી જે કનકના સમાન કાન્તિવાળી છે, તથા વળી જે પ્રસરતા વિશ્વાસ-યુક્ત (અર્થાત્ આ સિંહ દૂર નથી, અચંચળ છે ઇત્યાદિ ભરોસો પડતો બપ છે) જેના સંબંધમાં એવા સિંહ ઉપર બેઠેલી છે, તેમજ વળી જે વિસ્તીર્ણ આમ્ર-વૃક્ષની રાખી છે, તેમજ જેના પુત્રો સંચાર કરવાના સ્વભાવ-શીલ છે, તે (અમ્બા દેવી) અમારી સંપત્તિનો વારંવાર વિસ્તાર કરે. ”—૮૮

સ્પષ્ટીકરણ

અમ્બા દેવીનું સ્વરૂપ—

અમ્બા એ બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથની શાસન-દેવીનું નામ છે. આ દેવીના સંબંધમાં ઘણે સ્થલે ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ઉદાહરણ-સ્તવમાં જેના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“ સિંહયાના હેમવર્ણા, સિદ્ધબુદ્ધસુતાન્વિતા ।

કન્ધામ્બલુમ્બિમૂલ્યાણિ-રત્રામ્બા સદ્વિગ્નહત્ ॥ ”

આચાર-દિનકરમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“ સિંહારુઢા કનકતનુરૂપ વેદવાહુચ્ચ વામે
હસ્તદ્વન્દ્વેશ્ચ શતનુસુવૌ વિમ્વતી વક્ષિણેષ્વ ।

પાશામ્રાલી સકલજગતાં રક્ષણૈકાર્દ્રવિન્તા
વેચ્યસ્વા નઃ પ્રવિશતુ સમસ્તાઘવિધ્વંસમાશુ ॥ ”

નિર્વાણુ-કલિકામાંથી પશુ આ દેવીના સંબંધી માહિતી મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ ‘ કૂંભાણ્ડી ’ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ:—

“ તત્ત્વિન્દ્રેય તીર્થે સમુત્પન્નાં કૃષ્ણાર્ણવેર્ણેર્ણી કનકવર્ણાં સિંહવાહનાં માતુલિન્નપાદાપુક્તવક્ષિ-
ણકરાં પુષ્પાશ્ચાન્વિત્તવામકરાં ચેતિ. ”

અર્થાત્ તેજ (ખાવીસમા તીર્થકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૂંભાણ્ડી દેવીનેા વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ બીજોરા અને ખાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાળા બે હાથ પુત્રો અને અંકુશ વડે વિભૂષિત છે.

આ દેવીના પૂર્વ ભવની માહિતી અગ્નિજ્ઞાદેવીકટપમાંથી મળી શકે છે. આ કટપ તેમજ તેના બાયાન્તર સારૂ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૧૪૫-૧૪૬).

३३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रार्थना—

मालामालानबाहुर्दधदधदरं यामुदारा मुदाऽऽरात्

लीनाऽलीनामिहाली मधुरमधुरसां सूचितोमाचितो मा ।

पातात् पातात् स पार्श्वः रुचिररुचिरदो देवराजीवराजी—

पत्राऽऽपन्ना यदीया तनुरतनुरवो नन्दको नोदको नो ॥ ८९ ॥

—सू०

टीका

मालामिति । 'मालां' सजम् । 'आलानबाहुः' आलानाविव बाहु यस्यासौ ।
'दधत्' धारयत् । 'अदधत्' पीतवती । 'अरं' शोभम् । 'याम्' । 'उदारां' प्रचुराम् ।
'मुदा' हर्षेण । 'आरात्' अन्तिके । 'लीना' श्लिष्टा । 'अलीनां' भृङ्गणाम् । 'इह' अत्र ।
'आली' श्रेणिः । 'मधुरमधुरसां' मधुरो मधुरसो—मकरन्दद्रव्यो यत्र ताम् । 'सूचितोमाचितः'
सूचिता—सुष्ठु उचिता या उमा—कीर्तिः तथा चितः—संयुक्तः । माशब्दो मामित्यस्यार्थः । 'पातात्'
भ्रंशात् । 'पातात्' रक्षतु । 'सः' । 'पार्श्वः' जिनः । 'रुचिररुचिरदः' रुचिररुचयः—
कान्तद्युतयो रदा—दन्ता यस्य सः । 'देवराजीवराजीपत्रा' देवानां सम्बन्धिनी या राजीवराजी—
सरोजपङ्क्तिः सैव पत्रं—वाहनं यस्याः सा । 'आपन्ना' आपद्ः सकाशात् प्रायते या सा ।
'यदीया' यस्य सम्बन्धिनी । 'तनुः' मूर्तिः । 'अतनुरवः' अनल्पध्वनिः । 'नन्दकः'
आनन्दयिता । 'नोदको नो' क्षेपको न भवति । यां अलीनामाली लीना अदधत् तां मालां
दधत् स पातात् यदीया तनुरापन्ना इति सम्बन्धः ॥ ८९ ॥

अवचूरिः

मा—मां पातात्—नरकादिपतनात् पाताद्—रक्षतात् । स पार्श्वः—त्रयोविंशो जिनः । किंविशिष्टः ? ।
मालां—स्रजं दधत्—दधानः । यां मालामालीनां—भ्रमराणामाली—पटली उदारा—प्रचुरा मुदा—हर्षेण आरात्—
अन्तिके अरम्—अत्यर्थं लीना—श्लिष्टा सती अदधत्—पीतवती । किंभूता ? । मधुरो मधुः—मकरन्दरसो
यस्याः सा ताम् । पार्श्वः किंभूतः ? । आलानवद् बाहु यस्य सः । सुष्ठु उचिता या उमा—कीर्तिस्तथा
चितो—व्याप्तः । रुचिररुचयो—रम्यकान्तयो रदा—दन्ता यस्य सः । तथा यस्त्वेयं यदीया तनुः—
शरीरं आपन्ना—विपद्दो रक्षिका । किंभूता ? । देवानां संबन्धिनी या राजीवराजी—स्वर्णाभ्युज्ज्वलेणी सैव
पत्रं—वाहनं यस्याः सा । पार्श्वः किंभूतः ? । अतनुर्योजनप्रमाणमसौ श्रूयमाणत्वात् प्रौढो रवो—देशनाध्व-
निर्यस्य सः । नन्दकः—समृद्धिजनकः नन्दयिता वा । नोदको नो—प्रेरको न भवतीत्यर्थः ॥ ८९ ॥

અન્વયઃ

યદીયા તત્તુઃ દેવ-રાજીવ-રાજી-પત્રા, આપત્-ત્રા, સ આલાન-વાહુઃ, યાં મધુર-મધુ-રસાં
માલાં અલીનાં ઉદારા મુદા આરાત્ અરં દ્વહ લીના આલી અવધત્, (તાં માલાં) દ્વધત્, સુ-ઉચિત-
ઉમા- [આ] ચિતઃ સુચિર-સુચિ-રવઃ, અ-તતુ-રવઃ, નન્દકઃ, નો નોદકઃ પાર્શ્વઃ મા પાતાત્ પાતાત્ ।

શીખદાર્થ

આલાનવાહુઃ=ગજ-સ્તંભ જેવા હસ્ત છે જેના
એવા.

દ્વધત્ (ધાં ધા)=ધારણ કરનારા.

અરં=અત્યંત.

યાં (મૂં યદ્)=જેને.

ઉદારા (મૂં ઉદાર)=પ્રચુર, ઓટી.

મુદા (મૂં મુદ્)=હર્ષથી.

લીના (મૂં લીન)=લીન થયેલી, આસક્ત બનેલી.

અલીનાં (મૂં અલિ)=અભરોની.

મધુર=સ્વાદિષ્ઠ, મધુર.

મધુરસ=પ્રુપનો રસ.

મધુરમધુરસાં=મધુર મધુરનો રસ છે જેમાં
એવી.

સુચિત=અત્યંત યોગ્ય.

ઉમા=કીર્તિ.

સુચિતોમાચિતઃ=સુયોગ્ય એવી કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત.

મા (મૂં અસત્)=મને.

પાતાત્ (મૂં પાત્)પતનથી.

પાર્શ્વઃ (મૂં પાર્શ્વ)=પાર્શ્વ (નાથ), ગ્રેવીસમા
તીર્થકર.

સુચિરસુચિરઃ=મનોહર કાન્તિ છે કાન્તિની
જેની એવા.

પત્ર=પાલન.

દેવરાજીવરાજીપત્રા=દેવના સંબંધી કમલોની
એણે છે વાહન જેનું એવી.

આપત્રા=આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરનારી.

યદીયા (મૂં યદીય)=જેની.

તતુઃ (મૂં તતુ)=મૂર્તિ.

અતનુરવઃ=પ્રાઠ છે ધ્વનિ જેનો એવા.

નન્દકઃ (મૂં નન્દક)=૧) આનન્દદાયક;

(૨) સમૃદ્ધિ-જનક.

નોદકઃ (મૂં નોદક)=પ્રેરક.

નો=નહિ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રાર્થના—

“જની મૂર્તિ દેવોએ રચેલાં કમલોની શ્રેણિથી વાહનવાળી છે તેમજ વળી જે
આપત્તિમાંથી રક્ષણ કરનારી છે, તે ગજ-સ્તંભના સમાન હસ્તવાળા, વળી મધુર છે મધુરનો
રસ જેમાં એવી જે (પ્રુપ-)માલાનું, અભરોની પ્રચુર તેમજ હર્ષભરે પાસે અત્યંત લીન
થયેલી એવી શ્રેણિ પાન કરતી હવી, તે આજ્ઞાને ધારણ કરનારા એવા, તથા વળી અત્યંત
યોગ્ય એવી કીર્તિ વડે વ્યાપ્ત, તેમજ જેના કાન્તિ મનોહર છે એવા, વળી (યોગન
પર્યંત થવણુ-ગાયર તેમજ મેઘના જેવી ગંભીર હોવાને લીધે) પ્રાઠ છે ધ્વનિ જેનો એવા, તથા
આનન્દદાયક [અથવા સમૃદ્ધિ દેનારા] તેમજ વળી અકિંચકારી એવા પાર્શ્વનાથ મને
(નરકાદિથી અધઃ-) પતનથી બચાવો.”—૮૯

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીપાર્થનાથનું ચરિત્ર—

આ ત્રેવીસમા ટીપ્પણ પાર્થનાથનો જન્મ વાણુરસી નગરીમાં થયો હતો. તેઓ કાશ્યપ-ગોત્રીય હતા. અશ્વમેજ રાજા તેમના પિતા અને વામા રાણી તેમના માતા થતાં હતાં. તેમના નવ હસ્તપ્રમાણુ તેમજ નીલવર્ણી દેહ સર્પના લાંછનથી શોભતો હતો. સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યા બાદ તેઓ અક્ષય ગતિને પામ્યા.

પદ્ય-વિચાર—

અત્યાર સુધી જે અમલકૃતિ ચતુરોના ચિત્તને ચોરી રહી હતી, તેને પણ પરાસ્ત કરનારી અલૌકિક વિચિત્ર યમકાલંકારથી અલંકૃત અમલકૃતિ આ તેમજ ત્યાર પછીનાં સગ્ધરા વૃત્તમાં રચા-યેલાં ત્રણે પદ્યોમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વિચાર કરતાં સહજ જણાયે કે અમુક અક્ષરો બખે વાર એકજ ચરણમાં વાપરવામાં આવ્યા છે, જેમકે—

માલા । માલા । ન વાહુર । વધવ । વધવ । રં ચા । મુદારા । મુદારા ।

અર્થાત્ આ ચાર ચરણાત્મક પદ્યના એકવીસ અક્ષરોવાળા દરેક ચરણમાંના પ્રથમના બે અક્ષરો લાગલાગટ બેવાર, આઠમા, નવમા અને દશમા એમ ત્રણ અક્ષરો બેવાર અને તેવીજ રીતે સોળમા, સત્તરમા અને અઠારમા એમ ત્રણ અક્ષરો બેવાર વાપરવામાં આવ્યા છે. આ એક પ્રકારનો ‘પદ-યમક’ છે. વિશેષમાં ‘પાતાત્’ શબ્દના બે જૂદા જૂદા અર્થો થાય છે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે. આના આજ યમકથી મુક્ત એવાં બીજાં ત્રણ પદ્યો રચીને કવિરાજે પોતાનો વિનય-વાવટો ફરકાવ્યો છે. ગમે તેમ કહો પણ આ કવીશ્વરની પ્રતિભા કંઈ ચોરજ છે.

જિનેશ્વરાણાં સ્તુતિ:—

રાજી રાજીવવક્ત્રા તરલતરલસત્કેતુરજ્જુરજ્જુ—

વ્યાલવ્યાલગ્રયોષાચિતરચિતરણે ભીતિહદ્ યાડતિહદ્યા ।

સારા સાડરાજિનાનામલમમલમતેર્બોધિકા માડધિકામાદ્

અવ્યાદવ્યાધિકાલાનનજનનજરાત્રાસમાનાડસમાના ॥ ૧૦॥

—સગ્ગ૦—

ટીકા

રાજીતિ । ‘રાજી’ પરમ્પરા । ‘રાજીવવક્ત્રા’ કમલાનના । ‘તરલતરલસત્કેતુરજ્જુરજ્જુ-વ્યાલવ્યાલગ્રયોષાચિતરચિતરણે’ તરલતરલસત્કેતવઃ—કમ્પતરવિલસચિદ્ધકા રજ્જુતાં—ચલતાં

૧ આવા યમકના દર્શન કરવાની વધારે ઉત્કૃષ્ટતા થતી હોય, તો વિચારો ચતુર્વિંશતિકાનાં ૯૩-૯૬ પદ્યો.

तुरङ्गनां व्यालानां च-दुष्टदन्तिनां व्यालमा-भिदिताः कृताधिरोहणा वा ये योधाः-
सुमटास्तैराचित-आकीर्णो रचितः-कृतो यो रणः-सङ्ग्रामः तत्र । 'भीतिहृत्' भयहरा ।
'या' । 'अतिहृद्य' अतीव हृदयङ्गमा । 'सारा' उत्कृष्टा । 'सा' । 'आरात्' दूरात्
अन्तिकाद् वा । 'जिनानां' तीर्थकृताम् । 'अलं' अत्यर्थम् । 'अमलमतेः' निर्मलधियः ।
'बोधिका' बोधिजनका । 'मा' शब्दो मामित्यस्यार्थे । 'अधिकामात्' अधिकः-उत्कृष्टो य
आमो-रोगस्तस्मात्, अथवा आधिश्च कामश्च अधिकामं तस्मात् । 'अव्यात्' पायात् ।
'अव्याधिकालाननजननजरात्रासमाना' कालाननं-यममुखं मरणमित्यर्थः, न विद्यते
व्याधिश्च कालाननं च जननं च जरा च त्रासश्च मानश्च यस्याः सा । 'असमाना' असदृशी ।
या इत्थंभूते रणे भीतिहृत् सा जिनानां राजी या अधिकामादव्यादित्यन्वयः ॥ ९० ॥

अवचुरिः

राजी-श्रेणी राजीयवत्-कमलवद्भक्तं यस्याः सा । तथा तरलतरलसत्केतवः-कम्पविराजमानध्वजा
रङ्गता-चलतां तुरङ्गानां व्यालानां-दुष्टदन्तिनां व्यालमा-अभिघटिताः कृताधिरोहणा वा ये योधाः-
सुमटास्तैराचित-आकीर्णो रचितः-कृतश्च यो रणः-सङ्ग्रामस्तत्र या भीतिर्मयं तां हरतीति सा । या
अतिहृद्या-अत्यन्तहृदयङ्गमा । सारा-उत्कृष्टा । सा यच्छब्दनिर्दिष्टा । आरात्-दूरादन्तिकेकाद् वा । जिनानां-
सर्वज्ञानम् । अलम्-अत्यर्थम् । अमला मतिर्यस्य तस्य । बोधिका-बोधजनका । मा-माम् अधिको यो
आमो-रोगस्तस्मात् यद्वा आधिश्च कामश्च तस्मात् । व्याधिश्च कालाननं-यममुखं मरणं च जननं च
जरा च त्रासश्च, मानश्च न विद्यन्ते व्याध्यादयो यस्यां सा । असमाना-गुणैरसदृशा या जिनानां राजी
रणे भीतिहृत् सा अव्यादिति संवन्धः ॥ ९० ॥

अन्वयः

या जिनानां राजी राजीय-यक्ष्मा, तरलतर-लसत्-(अथवा तरल-तरल-सत्) केतु-
रङ्गत्-तुरङ्ग-व्याल-व्यालमा-योध-आचित-रचित-रणे भीति-हृत्, अति-हृद्या, सारा (अस्ति),
सा अमल-मतेः अलं बोधिका, अ-व्याधि-काल-आनन-जनन-जरा-त्रास-माना, अ-समाना,
अधिक-आमात् [अथवा आधि-कामात्] मा आरात् (अलं) अव्यात् ।

शब्दार्थ

सङ्क्र=५६न, मु५.

राजीयवक्त्रा=३भल जेजुं वहन छे जेजुं जेवी.

तरलतर (मू० तरल)=अत्यंत अंथल.

लसत् (घा० लस)=शैलायमान.

तरलतरल=धल्लु अंथल.

सत्=श्रेष्ठ, प्रशंसनीय.

केतु=६५अ.

रङ्गत् (घा० रङ्ग)=आलता.

तुरङ्ग=अ५.

व्याल=दुष्ट हाथी.

व्यालम=(१) आ३६ थयेला; (२) हल्लुनारा

योध=शैल्लो, लक्षयेयो.

आचित (घा० चि)=व्या२त.

रचित (घा० रच्)=र३यल.

तरलतरलसत्केतुरङ्गत्तुरङ्गव्यालव्यालमयोधा-

चितरचितरणे=अत्यंत अंथल तेमल सुशो-

ક્ષિત અથવા અતિશય ચંચળ તેમજ
પ્રશંસનીય એવી ધ્વજાઓ વડે તેમજ
ચાલતા અશ્વો અને દુષ્ટ હાથીઓ
ઉપર આરૂઢ થયેલા [અથવા તેમને
હણુનારા એવા] યોદ્ધાઓ વડે વ્યાપ્ત
તેમજ તેમના દ્વારા રચાયેલા સંગ્રામમાં,

દૃવ=હરનારી.

મીતિદૃવ=મયને હરનારી.

અતિદ્વયા=અતિશય મનોહર.

સારા (મૂં સાર)=સારભૂત, ઉત્કૃષ્ટ.

અમલમત્તે=નિર્મલ છે ભુદ્ધિ જેની એવાની.

વૌધિકા=બોધ દેનારી.

અધિક=વિશેષ.

અધિકામાત્=વિશેષ રાગથી.

આધિકામાત્=માનસિક પીડા અને વિષય-
વાસનાથી.

અવ્યાવ્ (ઘાં અવ્)=રક્ષણ કરે.

વ્યાધિ=રોગ.

કાલ્પ=યમરાજ.

આનન=મુખ.

અવ્યાધિકાલાનનજનનજરાનાસમાના=અવિધ-

માન છે રોગ, યમરાજનું મુખ (મરણ)

જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, ત્રાસ અને અલિ-

માન જેને વિષે એવી.

અસમાના (મૂં અસમાન)=નિરૂપમ.

શ્લોકાર્થ

[જનેશ્વરેાની સ્તુતિ—

“ જે જિનેાની શ્રેણિ કમલના જેવા વદનવાળી છે તેમજ વળી જે અત્યંત ચંચળ
તેમજ સુશોભિત એવી [અથવા અતિશય અસ્થિર તેમજ પ્રશંસનીય એવી] ધ્વજાઓ વડે
તથા નાચતા દૃઢતા ધોડાઓ અને દુષ્ટ હાથીઓ ઉપર આરૂઢ થયેલા એવા યોદ્ધાઓ વડે
વિશેષતઃ વ્યાપ્ત એવા તેમજ તેમના દ્વારા રચાયેલા એવા રણ-સંગ્રામમાંના ભયને હરનારી
છે, તથા વળી જે અતિશય મનોહર તેમજ સારભૂત છે, તે, નિર્મલ મતિવાળાને અત્યંત
બોધ દેનારી, વળી રોગ, મરણ, જન્મ, જરા, ત્રાસ અને માનથી રહિત એવી તેમજ
(ગુણોએ કરીને) નિરૂપમ એવી તે જિન-શ્રેણિ વૃદ્ધિ પામેલા રાગથી [અથવા માનસિક
પીડા અને વિષય-વાસનાથી] અને દુરથી [અથવા પાસે રહીને] બચાવે. ”—૬૦

સ્પષ્ટીકરણ

કહ્યું છે કે—

“ ને સા જાઈ ન સા જોળી, ન તં ઠાળ ન તં ફુલં ।

ન જાયા ન મુઆ જત્ય, સત્વે જીવા અળતસો ॥ —અનુક્રુપ

તં કિંપિ નત્યિ ઠાળં, લોપ વાલગ્ગકોઢિમિત્તપિ ।

જત્ય ન જીવા બહુસો, સુહુસ્ત્વપરપરા પત્તા ॥ ” —આર્યા

—વૈરાગ્ય-શતકે, ૨૯૧૦ ૨૩-૨૪

અર્થાત્ એવી કોઈ ભતિ નથી કે એવી કોઈ યોનિ નથી કે એવું કોઈ સ્થાન કે ફુલ નથી કે જ્યાં સર્વ જીવો અનંત વાર જન્મેલા કે મર્યા નહિ હોય. લોકમા વાળની ટોચના ખૂણા જેટલું પણ એવું કોઈ સ્થાન નથી કે જ્યાં જીવોએ બહુ વાર સુખ-દુઃખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરી નથી.

આ ઉપરથી પણ જન્મ-મરણની ભયંકરતા બોધ શકાય છે, કેમકે ઉચ્ચ કુળ, ભતિ કે યોનિમાં જ જન્મ-મરણનો સંભવ હોત, તો તો એવા જન્મ-મરણથી બહુ કંટાળો આવત નહિ.

જિન-વાણ્યા વિચારઃ—

સ્ત્વોઽસત્ત્વોગમિદ્ વાગમલગમલયા જૈનરાજીનરાજી—

નૂતા નૂતાર્થધાત્રીહ તતહતતમઃપાતકાઽપાતકામા ।

શાસ્ત્રી શાસ્ત્રી નરાણાં હૃદયહૃદયશોરોધિકાઽવાધિકા વા—

ઽઽદેયા દેયાન્મુદં તે મનુજમનુ જરાં ત્યાજયન્તી જયન્તી ॥ ૧૧ ॥

—મય૦

ટીકા

સઘ્ ઇતિ । ‘સઘઃ’ તત્સળમ્ । ‘અસલોગમિત્’ અસન્તં-અશોભનં યોગં-ક્રાયાદિ-વ્યાપારં, અસન્નિર્વા-અસાધુમિર્યોગં-સમ્બન્ધં મિનત્તિ યા સા । ‘વાક્’ વાણી । ‘અમલગમ-લયા’ અમલો ગમાનાં લયઃ-શિલ્પતા યત્ર સા । ‘જૈનરાજી’ જિનરાજસમ્બન્ધિની । ‘જન-રાજીનૂતા’ જના-ઈશ્વરા આદિત્યા વા તેષાં રાજ્યા-પદ્મયા નૂતા-સ્તુતા । ‘નૂતાર્થધાત્રી’

૧ સંસ્કૃત ડાયા—

ન સા નાતિર્ને સા યોનિર્ને તત્ સ્થાનં ન તત્ ફુલમ્ ।

ન જાતા ન મુતા યત્ર સર્વે જીવા અનન્તસા ॥

તત્ કિમપિ નાસ્તિ સ્થાન, લોકે વાલામ્કોટીમાત્રમપિ ।

યત્ર જીવા ન વહુગ્, સુહુસ્ત્વપરમ્પરા પ્રાપ્તા ॥

૨ ‘શાસ્ત્રીશા સ્ત્રીનરાણાં’ इत्यपि पाठ ।

नूता-नया ये अर्थाः तेषां धात्री-धरणशीला । 'इह' अत्र । 'तत्तद्वततमःपातकापातकामा' तताः-
 मसृता हताः तमश्च पातकं च अपातः-पतनरहितः कामश्च यया सा । अपातकावेति पृथग् या
 विशेषणम् । नास्ति पातश्च कामश्च यस्यामिति । 'शास्त्री' शास्त्रसम्बन्धिनी । 'शास्त्री'
 शासिका । 'नराणाम्' । अथवा 'शास्त्रीशा' शास्त्रिणां ईशा-स्वामिनी । 'स्त्रीनराणां' च
 (स्त्रीणां नराणां) 'हृदयहृत्' मनोहरिणी । 'अयशोरोधिका' अयशसां रोधिका-प्रचारविघात-
 कारिका । 'अबाधिका' अबाधाजनिका । 'बा'शब्दश्चार्थः । 'आदेया' ग्राह्या । 'देयात्' वितोर्यात् ।
 'मुदं' प्रमोदम् । 'ते' तुभ्यम् । 'मनुजमनु जरां' पुमांसं लक्षणीकृत्य जरां-वयोहानिम् ।
 'त्याजयन्ती' मोचयन्ती । 'जयन्ती' जयमासादयन्ती । या असद्योगभिन् सा जैनराजी
 वाक् मुदं ते देयात् इति सम्बन्धः ॥ ९१ ॥

अवचूरिः

जिनराजानां संबन्धिनी जैनराजी वाग्-वाणी ते-तुभ्यं मुदं देयात् । किंचिशिष्टा ? । सद्यः-द्गीर्णं
 असन्तो ये योगा-मनोवाक्कायव्यापारास्तान् भिनत्स्यति सा । अमलानां गमानां लयो यत्र सा । इता-
 इभ्याः सूर्या वा तेषां राज्या नूता-स्तुता । नूतान्-नयिनानर्थान् वधातीति सा । इह-इथिद्वयम् । तत-
 विपुलं हतं-धस्तं तमः-अज्ञानं पातकं-पाप्मा । अपातः-पतनरहितः कामश्च यया । यद्वा पृथग्
 विशेषणम् । न विद्यते पातकामौ यस्याः सा । शास्त्री-शास्त्रसंबन्धिनी । नराणां शास्त्री-शासिका ।
 यद्वा शास्त्रीणामीशा-स्वामिनी । स्त्रियो-नार्यो नरा-मर्त्यास्तेषां हृदयं हृरतीति । अयशो रुणद्धीति । न
 बाधते इत्यबाधिका । या समुच्चये । आदेया-ग्राह्या । मनुजं-मानवमनु-लक्ष्यीकृत्य जरां-विह्वसां
 त्याजयन्ती-विनाशयन्ती । जयन्ती केनाप्यपरिभूतत्वात् ॥ ९१ ॥

अन्वयः

सद्यः अ-सत्-योग-मिदं, अमल-गम-लया, इन-राजी-नूता, नूत-अर्थ-धात्री, इह
 तत-हत-तमस्-पातका, अ-पात-कामा [अथवा तत-हत-तमस्-पातक-अपात-कामा],
 नराणां शास्त्री शास्त्री, (नराणां) हृदय-हृत् [अथवा शास्त्रिन्-ईशा, स्त्री-नराणां हृदय-हृत्],
 अ-यशस्-रोधिका, अ-बाधिका, आदेया, मनुजं अनु जरां त्याजयन्ती जयन्ती वा जैन-राजी
 वाग् ते मुदं (सद्यः इह) देयात् ।

शब्दार्थ

सद्यस्=सत्, १२, ओ६८८.

असत्=अशुभ, अनिष्ट, दुष्ट.

योग=(१) व्यापार; (२) संसर्ग.

मिदं=लो६८८.

असद्योगमिदं=(१) अशुभ व्यापारेणो नाश
 करनारी; (२) दुष्ट साथेना संसर्गेणो
 नाश करनारी.

वाग् (मू० वाच्)=वाणी.

लय=लघु, ध्यान, ओ६८८.

अमलगमलया=निर्भल आलापकोनो लघु छे
 नेभां ओ६८८.

जैनराजी=जिनराजने लगती.

इन=(१) धनिका (२) सूर्य.

राजी=ओ६८८.

इनराजीनूता=(१) धनिहोनी श्रेष्ठि वडे स्तुति करायेली; (२) सूर्योनी श्रेष्ठि वडे स्तुति करायेली.

नूत=(१) नवीन, नूतन; (२) स्तुति करायेल.
अर्थ=(१) लाव; (२) પહાચ.

धात्री=धारण करनारी.

नूतार्थधात्री=(१) नूतन लावने धारण करनारी;
(२) स्तुति करायेला पદार्થોને धारण करनारी.

वृत्त (घा० हृ०)=नाશ કરેલ.

पातक=પાપ.

ततहततम:पातका=नष्ट कर्थां छे विपुल अज्ञाने तेमज पापेने જેણે એવી.

काम=(१) कामदेव; (२) ઇચ્છા.

अपातकामा=(१) पतन અને કંદર્પથી રહિત;
(२) અવિદ્યમાન છે પતનની ઇચ્છા જેને વિષે એવી.

ततहततम:पातकापातकामा=नाश कर्थां छे वि-
शाण अज्ञान, पाप અને પતન=રહિત
કામને જેણે એવી,

शास्त्री=શાસ્ત્ર-વિષયક.

शास्त्रिन=શાસ્ત્રી.

शास्त्रीशा=શાસ્ત્રીઓની સ્વામિની.

खीनराणां=भी અને પુરૂષોનાં.

हृदय=અંતઃકરણ.

हृत्=હરનારી.

हृदयहृत्=હૃદયને હરનારી, ચિત્તને ચેરનારી

रोचिका=રોધ કરનારી.

यशस्=કીર્તિ.

अयशोरोचिका=અપકીર્તિનો રોધ કરનારી.

अवाधिका=(१) पीडा નહિ કરનારી; (२)

બાધા-રહિત.

आदेया (मू० आदेय)=अहंण કરવા યોગ્ય.

वेयात् (घा० दा)=અર્પણ.

मनुजं (मू० मनुज)=મનુષ્યને.

जरां (मू० जरा)=પદ્મપુત્રને.

त्याजयन्ती=મુક્ત કરાવનારી, ત્યાગ કરાવનારી.

जयन्ती=જયવંતી.

સ્તોકાર્થ

જિન-વાણી પરત્વે વિચાર—

“(માનસિક, વાચિક અને કાયિક) અશુભ વ્યાપારોનો [અથવા દુષ્ટ (જનો) સાથેના સંસર્ગોનો] એકદમ નાશ કરનારી, વળી નિર્મલ આલાપકનો લય છે જેમાં એવી, ધનિકાની પંકિત વડે સ્તવાયેલી [અથવા સૂર્યોની શ્રેણિ વડે સ્તુતિ કરાયેલી], નૂતન [અથવા સ્તુતિ કરાયેલા] અર્થને ધારણ કરનારી, આ પૃથ્વીને વિષે નષ્ટ કર્યા છે વિસ્તીર્ણ અજ્ઞાન તેમજ પાપોને જેણે એવી, તથા વળી પતન અને કંદર્પથી રહિત એવી [અથવા અવિદ્યમાન છે અધઃપતનની અભિલાષા જેને વિષે એવી અથવા નષ્ટ કર્યા છે પ્રસાર પામેલાં અજ્ઞાન, પાપ તથા પતનથી રહિત એવા કામદેવને જેણે એવી], મનુષ્યોને શાસ્ત્ર-વિષયક બોધ આપનારી તેમજ માનવોનાં ચિત્તને ચેરનારી એવી [અથવા શાસ્ત્રીઓની સ્વામિની તેમજ સ્ત્રી અને પુરૂષોનાં હૃદયને હરનારી એવી], અપકીર્તિને અટકાવનારી, ઉપદ્રવ નહિ કરનારી [અથવા બાધા-રહિત], (સર્વ જનોને) અહંણ કરવા યોગ્ય, તેમજ વળી મનુષ્ય પરત્વેની વૃદ્ધાવસ્થાનો ત્યાગ કરાવનારી (અર્થાત્ માનવોને નૂતન યૌવન આપનારી) તથા

वे सांस्था ५५
१६

निर्वाणकलिकायाम—

“धरोत्थां श्यामवर्णां अजगन्नाहनां चतुर्भुजां गङ्गोत्पलकृतदक्षिण-
करां गेटकाहियुतवामकरां चेति ।”

અવચૂરિઃ

યાતા-પ્રાતા દેવી । તારમ્-ઉજ્જ્વલં તેજો યસ્યાઃ સા । સદસિ-સમાયામ્ । સન્તં-શોભનમસિં વિમર્તિ
સા । કાલાઃ-કૃષ્ણાઃ કાન્તા-રુચિરા અલકાનામન્તાઃ-પ્રાન્તા યસ્યાઃ સા । અપગતા અરયો યસ્માત્
તત્ત્વપારિમ્ । પારિન્દ્રરાજમ્-અજગરેન્દ્રમ્ । સુરવાઃ-સુશન્દા યા સુરવધ્વો-દેવકાન્તાસ્તામિઃ પૂજિતા ।
અરં-શીઘ્રં જિતમારમ્-અરિસમૂહો યેન । સા યચ્છુદ્વાદિષ્ટા ત્રાસાન્-મયાવ ત્રાયતાં-રક્ષતામ્ ।
ત્વાં-ભવન્તમ્ । અવિપમાઃ-સૌમ્યા વિપમૃતઃ-સર્પા મૂષણ યસ્યાઃ સા । તથા અમીષણા-અરૌદ્રાકારા ।
મિયા-મયેન હીના-ત્યક્તા । અહીનો-નાગપતિસ્તસ્યાધ્યા-પ્રધાના પત્ની અદ્યમહિપી । વૈરોદ્ધેત્યર્યઃ ।
કુવલયાનાં વલયં-સમૂહસ્તદ્વચ્છ્યામો વેહો યસ્યાઃ સા । અમદા-મદરહિતા ર્દેહા-વેદ્યા યસ્યાઃ સા ।
યા સદસિ પારિન્દ્રરાજં (યાતા-) પ્રાતા સા અહીનાદ્યપત્ની ત્રાસાવ ત્રાયતામિતિ સંવન્ધઃ ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

યા સદસિ તાર-તેજાઃ, સત્-અસિ-મૃત્, કાલ-કાન્ત-અલક-અન્તા, જિત-આરં
(અંત પદ) અવ-અરિં પારિન્દ્ર-રાજં યાતા, (અરં) સુ-રવ-સુર-વધૂ-પૂજિતા, સા અ-વિપમ-
વિષ-મૃત્-મૂષણા, અ-મીષણા, મી-હીના, કુવલય-વલય-ધ્યામ-વેદ્યા, અ-મદ-ર્દેહા, અહિ-
દન-અદ્ય-પત્ની ત્વાં ત્રાસાવ ત્રાયતામ્ ।

શબ્દાર્થ

તેજસ્=તેજ, પ્રકાશ.

તારતેજાઃ=ઉજ્જ્વલ છે પ્રકાશ જેના એવી.

સદસિમૃત્=ઉત્તમ ખડ્ગને ધારણ કરનારી.

કાલ=શ્યામ, કૃષ્ણ.

કાલકાન્તાલકાન્તા=શ્યામ તેમજ મનોહર

છે કેશના પ્રાન્ત ભાગો જેના એવી.

અપારિં=દૂર કંથે છે દુરમનેનો સમૂહ જેણે
એવા.

પારિન્દ્ર=અજગર.

પારિન્દ્રરાજં=અજગરરાજને.

પૂજિતા (મૂં પૂજિત)=પૂજન કરાયેલી.

સુરવસુરવધૂપૂજિતા=સુન્દર સાદવાળી સુરની

શ્રીઓ વડે પૂજાયેલી.

જિત (ધાં જિત)=છતેલ.

આરં (મૂં આર)=શત્રુ-સમૂહને.

જિતારં (મૂં જિતાર)=છતેલ છે શત્રુનો સમૂહ

જેણે એવા.

ત્રાસાત્ (મૂં ત્રાસ)=ત્રાસમાંથી, ભયથી.

ત્રાયતાં (ધાં ત્રે)=અચાપે.

ત્વાં (મૂં યુષ્મદ્)=તને.

વિપમ=અર્થકર.

વિષ=ઝેર.

વિષમૃત્=ઝેરને ધારણ કરનાર, સર્પ.

મૂષણ=અલંકાર, ધરણ.

અવિપમવિષમૃદૂષણા=સૌમ્ય સર્પ છે અલંકાર
જેનું એવી.

અમીષણા=ભયંકરતાથી રહિત.

હીન=રહિત.

મીહીના=નિર્ભય, ભયથી રહિત.

અહિ=સાપ.

અદ્ય=મુખ્ય.

પત્ની=પોતાની મી.

દ્યામ=કાળા.

અહીનાદ્યપત્ની=સર્પરાજની મુખ્ય પત્ની.

કુવલયવલયધ્યામવેદ્યા=કમલોના સમૂહના

સમાન શ્યામ છે શરીર જેનું એવી.

ર્દેહા=વેદ્યા; (૨) ધરણ.

અમદેહા=(૧) અવિધમાન છે અભિમાનની

વેદ્યા જેને વિષે એવી; (૨) ગર્વની

અભિલાષથી રહિત.

શ્લોકાર્થ

વૈરોટ્યા દેવીની સ્તુતિ—

“ જ (વૈરોટ્યા દેવી) સલામાં ઉજ્જવલ પ્રકાશવાળી છે તેમજ ઉત્તમ ખડ્ગને ધારણ કરનારી છે, તથા વળી જેના ઢેશના પ્રાન્ત ભાગે શ્યામ તેમજ સુંદર છે, તથા વળી પરાજિત કર્યો છે શત્રુ-સમૂહને જણે એવા (અને એથીજ કરીને) વૈરિ-રહિત એવા અજગર-રાજને જે પ્રાપ્ત થયેલી છે (અર્થાત્ જે તેના ઉપર આરૂઢ થયેલી છે), તેમજ વળી જે દિવ્ય દ્વનિવાળી દિવ્યાંગનાઓ વડે અર્ચન કરાયેલી છે, તે નાગેન્દ્રની મુખ્ય પત્ની (અર્થાત્ ધરણેન્દ્રની પટરાણી) કે જનું સૌમ્ય સર્પ ભુષણ છે, વળી જે ભયંકરતાથી રહિત છે (અર્થાત્ જેની આકૃતિ ભયાનક નથી) તેમજ જે નિર્ભય છે, તથા વળી જેનું શરીર કુસુ-દના સમૂહના સમાન શ્યામ છે, તથા જે ગર્વની ઇચ્છા રાખતી નથી (અથવા જેની એથા અભિમાનથી અંકિત નથી) એવી તે (વૈરોટ્યા નામની દેવી) તને (હે ભવ્ય !) ત્રાસમાંથી સત્વર બચાવે. ”—૬૨

સ્પષ્ટીકરણ

ધરણેન્દ્ર-વિચાર—

ભવનપતિના દશ અવાંતર લોકોમાંના ૧ નાગકુમાર દેવોના ધરણુ અને ભૂતાનંદ એમ બે સ્વામીઓ છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે નાગકુમાર નિકાયના બે ઇન્દ્રોમાંના એકનું નામ ધરણુ છે. અધિલોકમાં આવેલી અને એક લાખ અને એસી હજાર યોજન જેટલી જાડી એવી રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીના એક હજાર યોજન ઊંચે અને એક હજાર યોજન નીચે એટલા ભાગને છાંડી હેતાં બાકી રહેલા ભાગમાં ભવનપતિઓના દશે પ્રકારના દેવોનાં ભવનો છે. આમાંના દક્ષિણ દિશામાં વસતા નાગકુમારોનો ધરણુ સ્વામી છે, જ્યારે ઉત્તર દિશામાં વસતા નાગકુમારોનો ભૂતાનંદ સ્વામી છે.

છ હજાર સામાનિક દેવતાઓ અને ચોવીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવતાઓથી અલંકૃત ધરણેન્દ્રને છ છ હજાર દેવીઓથી પરિવૃત્ત એવી છ અથ-મહિષીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ) છે. આ વાતની ભગવતી નામનું પાંચમું અંગ (શં ૧૦, ઉં ૫, સૂં ૪૦૬) સાક્ષી પૂરે છે. કેમકે

૧ નાગકુમાર દેવોના સંબંધમાં તત્ત્વાર્થોધિગમસૂત્ર (અં ૪, સં ૧૧) ના શાબ્દમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે—

“ શિરોમુલેષ્વધિકપ્રતિક્રયાઃ ક્લુષ્ણ્યામા મુદુલલિતગતયઃ શિરસુ કાળિચિદ્દા નાગકુમારાઃ ”

અર્થાત્ મસ્તક અને વદનને વિષે અધિક સ્વરૂપી, કૃષ્ણવર્ણ, મૃદુ તેમજ મનોહર ગતિવાળા અને સર્પના ચિહ્નવાળા નાગકુમારો છે.

ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ ધરણસ્સ ણં મંતે ! નાગકુમારિંદસ્સ નાગકુમારરજો કતિ અગ્ગમહિસીઓ પક્કત્તાઓ ? ।
અજ્જો ! છ અગ્ગમહિસીઓ પક્કત્તાઓ, તંજહા—^૧હલા સુક્કા સઘારા સોદામણી હંદા ઘણવિજ્જુયા,
તત્થ ણં પગમેગાપ દેવીપ છ છ દેવીસહસ્સા પરિવારો પક્કત્તો. ”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ઇલા, શુકા, સઘારા, સૌદામિની, ઇન્દ્રા અને ઘનવિદ્યુતા
એ ધરણેન્દ્રની છ અગ્ર-મહિષીઓ છે. આમાંથી એક અગ્ર-મહિષીની અત્ર કવિરાજે સ્તુતિ કરી
હોવી જોઈએ, પરંતુ ટીકાકાર તો ધરણેન્દ્રની અગ્ર-મહિષીથી વૈરોટયા દેવી સમજવાનું સૂચવે
છે. તો શું વૈરોટયા આ છ અગ્ર-મહિષીઓમાંથી કોઈનું નામાન્તર છે અને તેમ હોય તો તે કોનું
છે એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. સાથે સાથે એ પણ પ્રશ્ન વિચારવાની આવશ્યકતા છે કે કેટલાક સ્તુતિ-
સ્તોત્રોમાં અને ખાસ કરીને સ્તેનપ્રશ્ન (ઉં ૨, પ્રં ૧૧૨)માં પદ્માવતીનો ધરણેન્દ્રની મુખ્ય
પત્ની તરીકે ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ ? શું પદ્માવતી એ પણ કોઈક અગ્ર-મહિષીનું નામાન્તર છે ?
આ પ્રશ્નોના ઉત્તર સાધનના અભાવે હું આપી શકતો નથી.

વૈરોટયા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ શોભન-સ્તુતિના શ્રીમાન ધનપાદ પ્રમુખ વિવિધ ટીકાકારો અત્ર વૈરોટયા દેવીની
સ્તુતિ કર્યાનું સૂચવે છે, તેથી આ વાત માન્ય કરીને તેમજ પદ્માવતીનું સ્વરૂપ આ પદ્યમાં
આપેલા વર્ણન સાથે નહિ મળતું આવતું હોવાથી વૈરોટયા દેવીનું આચાર-દિનકરના ૧૬૩મા
પત્રાંકમાં આપેલું સ્વરૂપ અત્ર વિચારવામાં આવે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સ્વસ્તુસ્કરિતવીર્યવદ્ધર્વહસ્તા

સદન્દુશ્ચકવરદાપરહસ્તયુગ્મા ।

વિંહાસનાઙ્ગમુદ્તારત્તપારગૌરા

વૈરોટ્યાઙ્ગ્યમિથયાસ્તુ દિવાય દેવી ॥ ” —પદ્મ-૧૦

૧ સંસ્કૃત યાયા—ધરણસ્ય મદન્ત ! નાગકુમારેન્દ્રસ્ય નાગકુમારરાજસ્ય કત્યઃ અગ્ગમહિપ્ત્યઃ
પ્રજ્ઞતાઃ । આર્ય ! પદ અગ્ગમહિપ્ત્યઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તદયથા—હલા સુક્કા સઘારા સૌદામિની ઇન્દ્રા ઘનવિદ્યુતા,
તત્ર પૈકેકાયા દેવ્યા- પદ્ પદ્ દેવીસહસ્સાણિ પરિકરાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ।

૨ સ્થાનાંગ-સૂત્રના ૩૬૧મા પત્રાંકમાં આપેલાં નામોમાં ભિન્નતા છે.

૩ પદ્માવતીનું બીજું નામ વૈરોટયા હોય એમ કહી શકાય તેમ નથી, ક્રમકે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ
મળી આવે છે:—

“ ઐ શ્રીપાર્શ્વનાથાય વિશ્વચિન્તામણીયતે હ્રીં ધરણેન્દ્રવૈરોટ્યાપદ્માવતીવૈવીપુતાય તે ॥ ”

અર્થાત્ વૈરોટ્યા દેવીને ચાર હાથ છે. તેમાં તે એક હાથમાં ખડ્ગ રાખે છે અને બીજો હાથ ઊંચો રાખે છે, જ્યારે બાકીના બે હાથો સર્પ અને વરદથી વિભૂષિત છે. વળી તેને સિંહનું વાહન છે અને તે ગૌરવર્ણી છે. આ સ્વરૂપ તો આ પદ્યમાં વર્ણવેલા વૈરોટ્યા દેવીના સ્વરૂપથી ભિન્ન છે. ત્યારે શું આ પદ્યમાં આપેલું સ્વરૂપ અસત્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનમાં સમજવું કે આચાર-દિનકરમાં તો દેવ-દેવીઓની સ્તુતિ કરતી વેળાએ એક સ્થલે (પત્રાંક ૧૫૦-૧૫૧) તો શોભન-સ્તુતિના પદમાં પદ્યનું ટાંચણ કરેલું જોવામાં આવે છે, તો પછી અત્ર ભિન્નતા દ્વિ-ગોચર થાય તેથી કંઈ અત્ર વર્ણવેલું સ્વરૂપ અસત્ય સિદ્ધ થતું નથી. વિશેષમાં પ્રમાણભૂત અન્ય તરીકે લેખાતો અને વળી પ્રાચીન એવો નિર્વાણ-કલિકા નામનો અન્ય આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ સયા ચૈરોટ્યાં શ્યામવર્ણામજગત્વાહનાં ચતુર્ભુજાં રઙ્ગોરગાલદ્ભૂતદક્ષિણકરાં હેતકાહિ-
યુત્તવામકરાં ચેતિ ”

અર્થાત્ (સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક) વૈરોટ્યા દેવીને શ્યામ વર્ણુ છે અને તેને અજ-ગરનું વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ ખડ્ગ અને સર્પથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો હાલ અને સર્પથી વિભૂષિત છે.

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथाय विज्ञप्तिः—

नमदमरशिरोरुहस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जिताहे ! धरित्रीकृता—
वन ! वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षो भवान् ।
मम वितरतु वीर ! निर्वाणशर्माणि जातावतारो धराधीशसिद्धार्थधाम्नि क्षमालङ्कृता—
वनवरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्याव ! लीलापदे हे क्षितामो हिताक्षोभवान् १३

—अर्णवदण्डकः

टीका

नमदिति । 'नमदमरशिरोरुहस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमालारजोरञ्जिताहे !' नमतां अमराणां
शिरोरुहेभ्यः—केसेभ्यः स्रस्ताः सामोदा निर्निद्राणां—विरुसितानां मन्दाराणां या मालाः—
स्रजस्तासां रजसा रञ्जिताहे—पाटलितचरण । । 'धरित्रीकृतावन ।' धरिऽयाः—भुवः कृतावन—
विहितरक्ष । । 'वरतमसङ्गमोदारतारोदितानङ्गनार्यावलीलापदेहेक्षितामोहिताक्षः' वरतमा—प्रधा-
नतमा सङ्गमस्य—सङ्गमकनाम्नो वैमानिकस्य सम्बन्धिनी उदारा च तारा च, अथवा वरतमः
सङ्गमः—समागमो यस्याः सा वरतमसङ्गमा उदारतारा—अर्दीनलोचनकनीनिका उदितानङ्ग-
उद्गतस्मरा या नार्यावली—नारीणां आवली—पङ्क्तिस्तस्या लापेन—जल्पितेन देहेन ईक्षितेन
च अमोहितानि अक्षणि—इन्द्रियाणि यस्य सः । 'भवान्' त्वम् । 'मम' मे ।
'वितरतु' प्रयच्छतु । 'वीर !' हे वीरजिन ! । 'निर्वाणशर्माणि' मोक्षसुखानि ।
'जातावतारः' अवतीर्णः, उत्पन्न इत्यर्थः । 'धराधीशसिद्धार्थधाम्नि' धराधीशः—सिद्धिपतिः
यः सिद्धार्थाभिधानस्तस्य धाम्नि—गृहे । 'क्षमालङ्कृतौ' समायाः—शुनोऽलङ्कारभूते । 'अनवरतं'
अनस्रम् । 'असङ्गमोद !' सङ्गमोदाभ्यां रहित । । यदित्वा सङ्गद् यो मोदः स नास्ति यस्य
असौ असङ्गमोदः—स्वतन्त्रसुखस्तस्यामन्त्रणम् । 'अरत !' असक्त । । 'अरोदित !' रोदित-
हीन ! । 'अनङ्गन !' अङ्गनावर्जित । । 'आर्याव !' आर्यानवति यस्तदामन्त्रणम् ।
'लीलापदे' विलासानां स्थाने । 'हे' इत्यामन्त्रणं पदम् । 'क्षिताम्' सपितरोग । । 'हित !'
हितकारिन् । । 'अक्षोभवान्' न क्षोभवान्, न भयान्वितः । हे वीर ! भवान् मम निर्वाणश-
र्माणि वितरत्विति सम्बन्धः ॥ १३ ॥

अवचूरिः

नमताममराणां शिरोरुहेभ्यः-केशेभ्यः स्रस्ताः सामोदानां निर्निद्राणां-विकसितानां मन्दाराणां
या मालास्तासां रजसा-परागेण रञ्जिताहि !-पाटलितचरण ! । धरित्र्या-भुवः कृतावन !-विहितरक्षण ! ।
वरतम !-प्रधानतम ! । संगमनाम्नो देवस्य संवन्धिनी उदार तारा उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा अथवा वरतमः
संगमः-समागमो यस्याः सा वरतमसंगमा उदारतारा-अदीनकनीनिका उदितानङ्गा-उद्गतस्मरा सा
नार्यावली-नारीणां पङ्क्तिस्तस्या लायेन-जल्पितेन वेहेन ईक्षितेन च न मोहितानि अक्षणि-इन्द्रियाणि
यस्य स भवान्-त्वं मम वितरतु हे वीरजिन ! निर्वाणशर्माणि-मोक्षसुखानि । जातावतारः-अवतीर्णः,
उत्पन्न इत्यर्थः । धराधीशः-क्षितिपतिर्यः सिद्धार्थस्तस्य धाम्नि-गृहे । कथंभूते ? । क्षमालकृतौ-भुवोऽल-
कारभूते । अनवरतम्-अजलम् । हे असङ्गमोद !-सङ्गमोदाभ्यां रहित ! । यद्वा सङ्गाद् यो मोदः स नास्ति
यस्यासौ असङ्गमोदः । स्वतन्त्रसुख इत्यर्थः । हे अरत !-अनासक्त ! । हे अरोदित !-रोदनहीन ! । शोक-
रहितेत्यर्थः । हे अनङ्गन !-अङ्गनारहित ! । हे आर्याव ! आर्यानवति यस्तदामन्त्रणम् । धाम्नि कथंभूते ? ।
लीलानां-विलासानां पदे-स्थाने । हे इत्यामन्त्रणे । भवान् कथंभूतः ? । क्षितामः-क्षपितरोगः । हे हित !-
हितकारिन् ! । पुनः कथंभूतः ? । अक्षोभवान्-न मयान्वितः । हे वीर ! भवान् मम निर्वाणशर्माणि
वितरत्विति संबन्धः ॥ ९३ ॥

अन्वयः

हे नमत्-अमर-शिरस्-रुह-स्रस्त-सामोद-निर्निद्र-मन्दार-माला-रजस्-रञ्जित-अहे !
धरित्री-कृत-अघन ! अ-सङ्ग-मोद ! (अथवा अ-सङ्ग ! मस्-द !) अ-रत ! अ-रोदित !
(अनवरतं) अन्-अङ्गन ! आर्य-अव ! हित ! (हे) वीर ! वरतम ! सङ्गम-उदार-तारा-उदित-
अनङ्ग-नारी-आवली-लाप-वेह-ईक्षित-अ-मोहित-अक्षः (अथवा वर-तम-सङ्गम ! उदार-तारा-
उदित-अनङ्ग-नारी.....अक्षः अथवा वरतम-सङ्गम-उदार-तारा.....अ-मोहित-
अक्षः) क्षमा-अलङ्कृतौ लीला-पदे धरा-अधीश-सिद्धार्थ-धाम्नि जात-अवतारः, क्षित-आमः,
अ-क्षोभ-वान्, भवान् मम निर्वाण-शर्माणि अनवरतं वितरतु ।

श्लोकार्थ

शिरस्=भ्रूतक.
शिरोरुह=केश, वाण.
स्रस्त (धा० संत्)=पडेल.
आमोद=सुगंध, सुवास.
सामोद=सुगंधी.
निर्निद्र=विकसित.
रञ्जित (वा० रज्)=रंगायेला.
अहि=यशस्व.
नमदमरशिरोरुहस्रस्तसामोदनिर्निद्रमन्दारमा-
लारजोरञ्जिताहि ! = नमन करुणा सुखेना केश
उपरथी पडेली सुगंधी तेमज विकसित

मन्दारनी मालानी पराग पडे रंगायेला;
छे शरणा जेनां जेवा ! (सं०)
धरित्री=पृथ्वी.
धरित्रीकृतावन ! = पृथ्वीनुं रक्षण कर्तुं छे जेणे
जेवा ! (सं०)
वरतम ! (मू० वरतम) = छे उत्कृष्ट !
सङ्गम=(१) संगम (नाभने देव); (२) सोणत.
उदार=उदार.
अनङ्ग=अभेद.
नारी=श्री.
लाप=परस्पर प्रीतिथी जालखुं ते.

દેક્ષિત=અવલોકન; દર્શન.)
અમોહિત=નહિ મુગ્ધ અનેલ.
અક્ષ=(૧) ઇન્દ્રિય; (૨) આત્મા.

સક્કમોદારતારોદિતાનજ્ઞનાર્યાવલીલાપદેદેક્ષિ-
તામોહિતાક્ષઃ=સંગમ (વકુર્વેલી એવી) ઉદાર,
તેજસ્વી તથા કામોદીપક એવી લલના-
ઓની શ્રેણિના આલાપ તથા શરીરના
અવલોકનથી નહિ મુગ્ધ બની છે
ઇન્દ્રિયો જેની એવા.

વરતમસક્કમ ! =ઉત્તમ છે સંગતિ જેની
એવા ! (સં.)

ઉદાર=અહીન, બલવાન.
તાર=કીકી, આંખની પૂતળી.

ઉદારતારોદિતાનજ્ઞનાર્યાવલીલાપદેદેક્ષતા-
મોહિતાક્ષઃ=અહીન છે આંખની કીકી જેની
એવી તેમજ ઉદય થયો છે કામદેવનો
જેને વિષે એવી નારીઓની પંક્તિના
આલાપ, દેહ અને અવલોકન વડે
મુગ્ધ નથી બની ઇન્દ્રિયો જેની એવા.

તમ=અંધકાર.

વરતમ=(૧) શ્રેષ્ઠ; (૨) શ્રેષ્ઠ હોઇ કરીને (પણ)
અંધકારરૂપ.

ઉદિત=કથન.

વરતમસક્કમોદારતારોદિતાનજ્ઞનાર્યાવલીલાપદે-
દેક્ષિતામોહિતાક્ષઃ=(વૈમાનિક દેવ હોવાને
લીધે) ઉત્તમ એવા સંગમની અથવા
ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને
ઉપસર્ગકારી હોવાથી) અંધકારરૂપ
એવા સંગમની (અથવા ઉત્તમ છે સંગતિ
જેની એવી) ઉદાર તેમજ ઉચ્ચ કથન
અને કામદેવવાળી સ્ત્રીઓની શ્રેણિના

આલાપ, શરીર અને અવલોકન વડે
મોહિત બન્યો નથી આત્મા જેનો એવા.

વિતરતુ (વાં તુ)=આપો.

મવાન (મૂં મવતુ)=આપ.

વીર ! (મૂં વીર)=હે મહાવીર, યોદ્ધાસભા
લીધેકર !

નિર્વાણજ્ઞાનિ=મોક્ષનાં કુળોને.

અવતાર=જન્મ, અવતાર.

જાતાવતાર=થયો છે જન્મ જેનો એવા.

ધરા=પૃથ્વી.

ધરાધીશ=પૃથ્વીપતિ, નૃપતિ.

સિદ્ધાર્ય=સિદ્ધાર્થ, મહાધીર પ્રભુના પિતા.

ધામવ=ગૃહ, મહેલ.

ધરાધીશસિદ્ધાર્યધામ્નિ=પૃથ્વીપતિ સિદ્ધા-
ર્થના મહેલમાં.

અલલ્લસિ=અલંકાર, શૃંગાર.

ક્ષમાલલ્લસિ=પૃથ્વીના શૃંગારને વિષે.

અનવરત=નિરંતર.

સક્કમ=(સંસાર-) સંગ, સોળત.

અસક્કમોદ !=(૧) હે સંસાર-સંગ અને હર્ષથી
રહિત; (૨) અવિધમાન છે સંસાર-
સંગનો હર્ષ જેને વિષે એવા ! (સં.)

અસક્ક ! =હે સંગરહિત !

સંસ્=હર્ષ.

મોદ ! (મૂં મોદ)=હે હર્ષહાથક !

અરત ! (મૂં અરત)=હે અનાસક્ત !

રોદિત=રૂદન, શોક.

અરોદિત ! =હે રૂદન-રહિત !

અજ્ઞના=લલના, નારી.

અનજ્ઞન ! =અવિધમાન છે લલના જેને એવા !

(સં.)

આર્ય=આર્ય.

૧ 'માસુ હર્ષવિધી માસે' હત્યનેકાર્યચનાત્ માસે-હર્ષ દદાતીતિ મોદઃ !

૨ આર્યના અનેક પ્રકારો છે. આનું સ્થૂળ સ્વરૂપ દ્રવ્ય-લોકપ્રકાશ (સં ૭, મ્ત્રો. ૨૫-૩૭)માં
આપવામાં આવ્યું છે, ત્યારે એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો પ્રજ્ઞાપના (સં ૬૭)માં દિષ્ટિ-જોયર થાય છે.

આર્પીય ! = હે આર્પીના રક્ષક !

પદ્ = સ્થાન.

લીલાપદે = કીડાના સ્થાન (૩૫).

ક્ષિત (ધાં ક્ષિ) = નાશ કરેલ.

ક્ષિતામ. = ક્ષીણ થયો છે રોગ જેનો એવા.

હિત ! (મૂં હિત) = હે કદ્યાણુકારી !

ક્ષોમ = ઉદ્દેગ.

અક્ષોમવાન = ઉદ્દેગરહિત, ભયરહિત.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુને વિનંતિ—

“ નમન કરનારા અમરોના ડેશ ઉપરથી પડેલી એવી સુવાસિત તેમજ વિકસિત એવી મન્દારની (અર્થાત્ કદપવૃક્ષનાં કુસુમોની) માલાઓની રજ વડે રંગાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા હે (નાથ) ! પૃથ્વી (વાસી પ્રાણીઓ) નું રક્ષણ કર્યું છે જણે એવા હે (પ્રભો) ! (સ્ત્રી—) સંગ અને (ઇષ્ટની પ્રાપ્તિથી થતા) હર્ષથી રહિત [અથવા અવિદ્યમાન છે (સંસાર—) સંગનો હર્ષ જેને વિષે એવા, અથવા સંગતિથી ઉત્પન્ન થતા હર્ષથી રહિત (અર્થાત્ સ્વતંત્ર સુખનો અનુભવ કરનારા) એવા અથવા હે અનિષ્ટ સંગથી રહિત ! હે હર્ષદાયક (સ્વામિન્)] ! હે (વિષયથી) અનાસક્ત (ભગવન્) ! હે રૂદન (અર્થાત્ શોક—) રહિત (ઈશ્વર) ! હે વનિતાથી નિયુખ્ત (પરમેશ્વર) ! હે આર્થ (જનો) ના રક્ષક ! હે હિતકારી (હરિ) ! હે વીર (જિનેશ્વર) ! હે ઉત્તમ (જગદીશ) ! સંગમ (નામના દેવે અનુકૂલ ઉપસર્ગ કરવાની ખાતર વિદ્યુદેવી એવી) ઉદાર, તેજસ્વી તેમજ કામોદીપક કામિનીઓની શ્રેણિના સંલાપણુ તથા દેહના અવલોકનથી અભોહિત છે ઇન્દ્રિયો જેની એવા [અથવા અત્યંત અભીષ્ટ છે સંગતિ જેની એવી તથા વિશાળ છે નેત્રની કીકી જેની એવી તેમજ ઉદય થયો છે મહાનનો જેને વિષે એવી મહિલાઓની પંક્તિના આલાપ તથા દેહ તેમજ અવલોકન વડે (અહપાંશે પણ) મુગ્ધ નથી ખની ગઇ ઇન્દ્રિયો જેની એવા, અથવા અતિ શ્રદ્ધ છે સંગતિ જેની એવા હે (ત્રૈલોક્ય—પતિ) ! અદીન છે નેત્રની કીકીઓ જેની એવી તેમજ કામાતુર તરૂણીઓની પંક્તિના સંલાપ તથા દેહ—દર્શન વડે (પણ) મોહ નથી પામ્યો આત્માજેનો એવા, વળી ભૂમંડલના ભૂષણરૂપ અને કીડાના સ્થાનરૂપ એવા સિદ્ધાર્થ પૃથ્વીપતિના ભવનમાં જન્મ થયો છે જેનો એવા તેમજ નષ્ટ થયો છે રોગ જેનો એવા તથા વળી શોભ—રહિત એવા આપ અને નિરંતર નિર્વાણનાં સુખો સમર્પો.”

અથવા

“ પ્રણામ કરનારા દેવોના ડેશ ઉપરથી પડેલી એવી સુગંધી તેમજ વિકસિત મન્દાર (નામના દેવ—વૃક્ષ) ની માલાઓની રજ વડે રંગાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા હે (સિદ્ધાર્થ—સુત) ! વિશ્વ (માં વસનારા પ્રાણીઓ) નું રક્ષણ કર્યું છે જણે એવા હે (ત્રિશલા—નન્દન) ! હે (અનિષ્ટ) સંગથી રહિત (યશોદા—પતિ) ! હે હર્ષદાયક (પ્રિયદર્શનાના પિતા) ! હે

સર્વદા વિષયથી આનાસક્ત (નંદિવર્ધનના લઘુ બાંધવ) ! હે રૂદ્રનરહિત (દેવાધિદેવ) ! હે વનિતાથી વિમુખ (વિશ્વેશ્વર) ! હે આર્ય (જનો) ના રક્ષક ! હે કલ્યાણુકારી (જિનેશ્વર) ! હે વીર (પરમાત્મા) ! હે ઉત્તમ (અદિહંત) ! (વૈમાનિક દેવ હોવાને લીધે) ઉત્તમ એવા [અથવા ઉત્તમ (હોવા છતાં પણ વીર પ્રભુને ઉપસર્ગ કરનારા હોવાથી) અંધકારરૂપ એવા] સંગમની ઉદાર છે નેત્રની કીકીઓ, ધ્વનિ તેમજ કામદેવ જેનાં એવી અખલાની આવલિના આલાપ, અંગ અને (કટાક્ષપૂર્વકનાં) અવલોકન વડે મોહિત બની ગઇ નથી હન્દ્રિયો જેની એવા, અને વળી સૃષ્ટિના શૃંગારરૂપ અને 'વિલાસના વસરૂપ એવા સિદ્ધાર્થ નૃપતિના મહેલમાં અવતર્યા છે જ્યો એવા તેમજ નાશ કર્યો છે (અન્ય પ્રાણીઓ) ના શાગોનો જમણે એવા તથા વળી શોભથી રહિત એવા આપ મને મોક્ષનાં મુખો અર્પો."—૯૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું ચરિત્ર—

આ યોવીસમા યાને આ અવસર્પિણીમાં થયેલા અન્તિમ તીર્થંકર વીર પ્રભુનો જન્મ સિદ્ધાર્થ નૃપતિના ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ સિદ્ધાર્થ હતું અને એમની માતાનું નામ ત્રિશલા હતું. આ અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા મુનિસુમત સ્વામી અને અરિષ્ટનેત્ર સિવાયના અન્ય તીર્થંકરોની જેમ તેઓ કાર્યપ ગોત્રના (જ્ઞાત વંશના) હતા, તેમનો મુવર્ણવર્ણી દેહ સિંહના લાંછનથી વિશેષ શોભતો હતો. એમની ઉંચાઈ સાત હાથ જેટલી હતી, ખહોતર (૭૨) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ દીવાળીની પાછલી રાત્રિએ પરમ પદને પામ્યા.^૧

હાલમાં આજ જિનેશ્વરનું શાસન પ્રવર્તે છે અને જે જૈન ધર્મ અત્યારે પ્રવર્તે છે, તે તેમનોજ પ્રલાવ છે. વિશેષમાં અત્યારના સમસ્ત સાધુઓ તેમના ગૌરમાદિ અગ્યાર ગણધરોમાંના મુધર્મા સ્વામીની ઓલાદના છે.

વીર શબ્દના સંબંધી વિચાર—

‘વીર’ શબ્દ માટે નિરૂક્ત કરતાં અનુયોગદ્વાર—વૃત્તિ, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મ—સંગ્રહમાં પણ કહ્યું છે કે—

“વિવારયતિ યત્કર્મ, તપસા ચ વિરાજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તઞ્ચ, તસ્માદ્ વીર इति स्मृत. ॥”

અર્થાત્ જે કર્મનું વિહારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપ-શક્તિથી યુક્ત છે, તે ‘વીર’ કહેવાય છે.

૧ આ વાતને ઉંચીને શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ ૧૯ શ્લોક-પ્રમાણેક શ્રીવીર-નિર્વાણ-કલ્યાણ-સ્તવ એ નામનું એક મનોરંજક કાવ્ય રચ્યું છે.

‘વીર’ શબ્દનો ંયુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે “વિશેષેણ રૂપયતિ-પ્રેરયતિ કર્મણિ ઇતિ વીરઃ” અર્થાત્ જે વિશેષે કરીને કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગ પાડી તેને દેશવટા દે છે, તે ‘વીર’ છે. આ ‘વીર’ શબ્દની ંયુત્પત્તિ છે.

વિશેષમાં ‘વીર’ શબ્દની ંયુત્પત્તિ અન્ય રીતે પણ વિચારી શકાય તેમ છે. જેમકે “વિશિષ્ટા ર્હઃ-લક્ષ્મીઃ તપોરૂપા તીર્થકરનામકર્મરૂપા વા તયા રજતે ઇતિ વીરઃ” અર્થાત્ તપશ્ચર્યારૂપ અથવા તીર્થ-કર-નામકર્મરૂપ વિશિષ્ટ લક્ષ્મી વડે જે ચોસે છે તે ‘વીર’ છે; અથવા “વિશિષ્ટા ર્હો-જ્ઞાનમસ્ય સ વીરઃ” અર્થાત્ વિશિષ્ટ છે જ્ઞાન જેનું તે ‘વીર’ કહેવાય; અથવા “વિશિષ્ટા પદ્મત્રિંશદ્વાગુણોપેતા હ્રા-વાણી યસ્ય ઇતિ વીરઃ” અર્થાત્ પાંત્રીસ વાણીના ગુણે કરીને યુક્ત હોવાને લીધે વિશિષ્ટ વાણી છે જેની તે ‘વીર’ કહેવાય.

વીર પ્રભુની વીરતા—

વીર પ્રભુની વીરતા તો તેમનો જન્મસિદ્ધ હક હોય એમ લાગે છે. એ સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે દરેક તીર્થંકરનો જન્મ થતાં તેમનો જલાલિયેક મેરૂ પર્વત ઉપર કરવામાં આવે છે, એ નિયમાનુસાર વીર પ્રભુનો પણ તથાવિધ જલાલિયેક કરતી વેળાએ સૌધર્મેન્દ્રને શંકા થઇ કે આ નાનું બાલક આવો પ્રબલ જલનો ધોધ કેમ સહન કરશે? આથી તે ઈન્દ્ર જલાલિયેક કરતાં અચકાયો. આ વાત અવધિજ્ઞાનથી ત્રિજ્ઞાની પ્રભુએ જાણી અને પોતાના ઠાળા પગના અંશુઠાથી મેરૂ પર્વતને ચાંપ્યો એટલે તે તરતજ કચી ઉઠ્યો. આથી આખી આલમમાં ખળભળાટ થઇ રહ્યો. આ પ્રકારનું પ્રભુનું અનુપમ બળ જોઇને ઈન્દ્ર તેનું ‘મહાવીર’ એવું નામ પાડ્યું. વિશેષમાં આમલકી કીડા કરતાં પણ તેમણે દેવને હરાવ્યો (આ સંબંધમાં જુઓ વીર-લક્ષ્મીનામરત્ન પૃ. ૧૦).

આ ઉપરાંત કર્મ-કટક-ઉપર વિજય મેળવવાને તો તેમણે અનાર્થ દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેમણે ઘોર તપશ્ચર્યા પણ કરી હતી.

આ ઉપરથી વીરમાં વીરતા હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. અરે તેમની અપૂર્વ વીરતા વિચારતાં તેમને ‘મહાવીર’ કહેવામાં આવે તો તે પણ કંઈ ખોટું નથી. આ વાતની કલ્પસૂત્ર (સૂ. ૧૦૮)નો

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-લક્ષ્મીનામરત્ન (પૃ. ૬૯).

૨ મહાવીર સ્વામીએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી ત્યારથી માંડીને સાઝ બાર વર્ષ અને એક પખવાડીયામાં નીચે મુજબની તપશ્ચર્યા કરેલી હોવાથી ‘ધોર’ શબ્દ ન્યાય છે એમ સિદ્ધ થાય છે:—

એક ૭ માસિક, નવ ચતુર્માસકપણ, ૭ દ્વિમાસિક, બાર માસિક, બોત્તેર અર્ધમાસિક, બે ત્રિમાસિક, બે દોઢમાસિક, બે અઢીમાસિક, બદ, મહાબદ અને સર્વતોબદ એ નામની બે, ચાર અને દશ દિવસની પ્રતિમાઓ, દોશાગ્રાની નગરીમાં ૭ માસમાં પાંચ દિવસ ઝોળા સુધી અભિગ્રહપૂરેક ઉપવાસ, બાર અષ્ટમહાકત, છેલ્લી રાત્રે કાયોત્સંગ્યુક્ત એક રાત્રિની બાર પ્રતિમાઓ અને બસે ઝોળાગુનીસ છક, અર્થાત્ સાઝ બાર વર્ષ અને એક પખવાડીયામાં તેમણે કુલ ત્રણસોને ઝોળાગુપચાસ પારણક (પારણા) કર્યા હતાં. તેમણે નિત્ય-અકત કે ચતુર્થ-અકત (ઉપવાસ) તો કદી કર્યો જ નથી, વિશેષમાં તેમણે કરેલ ૭૬ વિગેરે તપસ્યા નિર્જલ હતી.

આ ઉપર્યુક્ત દ્વૈકેકને ‘અર્ણવ-દ્વૈકક’ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે. આ વાતની પુત્ત-
રત્નાકર સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“યદિહ નયુગલં તતઃ સતરેફાસ્તવા ચણ્ડવૃષ્ટિપ્રપાતો મવેદ્ દણ્ડકઃ ।

પ્રતિચરણવિવૃદ્ધરેફાઃ સ્યુરર્ણવંચ્યાલજીમૂતલીલાકરોદ્દામશક્તોદયઃ ॥”

અર્થાત્ જો પદ્યમાં પ્રથમતઃ જો નગણુ હોય અને ત્યાર પછી સાત વખત રગણુ હોય, તો તે દ્વૈકક ‘ચણ્ડવૃષ્ટિ-પ્રપાત’ના નામથી ઓળખાય છે અને જો ૨૭ અક્ષરોનો દ્વૈકક છે. હવે જો સાત વખત રગણુને બદલે એક વખત વધારે રગણુ હોય તો તેને અર્થાત્ ૩૦ અક્ષરોના દ્વૈકકને ‘અર્ણુ’ કહેવામાં આવે છે. જો પ્રમાણે જો નગણુ અને ત્યાર બાદ નવ વાર રગણુ હોય, તો તે દ્વૈકક ‘અર્ણવ’ કહેવાય છે અને આમાં ૩૩ અક્ષરો છે. જો પ્રમાણે એક એક વધારે રગણુવાળા દ્વૈકકોને અનુક્રમે ‘બ્યાલ’, ‘શૂભૂત’, ‘લીલાકર’, ‘ઉદ્દામ’, ‘શંખ’ ઇત્યાદિ નામથી ઓળખા-
વામાં આવે છે.

જિનસમૂહસ્ય સ્તુતિઃ—

સમવસરણમત્ર યસ્યાઃ સ્ફુરત્કેતુચક્રાનકાનેકપદોન્દુરુક્ચામરોત્સર્પિસાલત્રયી-

સદવનમદશોકપૃથ્વીક્ષણપ્રાયશોભાતપત્રપ્રભાગુર્વરારાટ્ પેરેતાહિતારોચિતમ્ ।

પ્રવિતરતુ સમીહિતં સાઽર્હતાં સંહૃતિર્ભક્તિમાજાં ભવામ્ભોધિસમ્પ્રાન્તભવ્યાવલીસેવિતા-

સદવનમદશોકપૃથ્વીક્ષણપ્રાયશોભાતપત્રપ્રભાગુર્વરારાટ્ પેરેતાહિતારોચિતમ્ ॥૧૪॥

—અર્ણવ૦

ટીકા

સમવસરણમિતિ । ‘સમવસરણ’ સુરકૃતં તીર્થકૃતાં ધર્મદેશનાસ્થાનમ્ । ‘અત્ર ।
અસ્મિન્ । ‘યસ્યાઃ’ । ‘સ્ફુરત્કેતુચક્રાનકાનેકપદોન્દુરુક્ચામરોત્સર્પિસાલત્રયીસદવનમદશોક-
પૃથ્વીક્ષણપ્રાયશોભાતપત્રપ્રભાગુર્’ કેતુઃ-ધર્મધ્વજઃ ચક્રં-ધર્મચક્રં આનકો-દેવદુન્દુભિઃ અનેક-
પદ્માનિ-સુરકૃતકમલાનિ ઇન્દુરુક્ચામરાણિ-ચન્દ્રાવદાતપ્રકીર્ણાનિ ઉત્સર્પિસાલત્રયી-પ્રવૃદ્ધમાકા-
રત્રયી સદવનમદશોકઃ-પ્રધાનાવનમદશોકદ્રુમઃ પૃથ્વીક્ષણપ્રાયશોભા-મેદિન્યુત્સવભૂતચ્છાયા
આતપત્રાણિ-છત્રત્રયં પ્રમા-કાન્તિઃ સ્ફુરન્-વિરાજમાનઃ કેતુશ્ચ ચક્રં ચ આનકશ્ચ અનેકાનિ
પદ્માનિ ઇન્દુરુક્ચામરાણિ ચ ઉત્સર્પિણી સાલત્રયી ચ સન્-શોભનઃ અવનમન-પલ્લવાદિપ્રાગ્ભા-
રેણ સર્વોપભવન્ અશોકશ્ચ પૃથ્વીક્ષણપ્રાયશોભા-પૃથ્વ્યા-શ્રુવઃ ક્ષણપ્રાયશોભા-ઉત્સવકલ્પશોભા
આતપત્રાણિ પ્રમા ચ તાભિર્ગુરુ-મહાર્દમ્ । ‘અરારાટ્’ અત્યર્થપરાજત્ । ‘પેરેતાહિતારોચિતં’
પેરેતાઃ-અપગતાઃ અહિતાઃ-શત્રવો ચેપાં તૈરારોચિતં-ઉપશોભિતમ્ । અથવા પરા-પ્રધાના,
ઇતાહિતા-ગતશત્રુરિતિ । અર્હત્સંહતેર્વિશેષણે । ‘રોચિતં’ શોભિતમ્ । ‘પ્રવિતરતુ’ પ્રયચ્છતુ ।

‘समीहितं’ वाञ्छितम् । ‘सा’ । ‘अर्हता’ जिनानाम् । ‘संहतिः’ सङ्घातः । ‘भक्तिभाजा’ अनुरागजुषाम् । ‘भवाम्मोघिसम्भ्रान्तभव्यावलीसेविता’ भवाम्मोघौ सम्भ्रान्ता-आकुलीभूता या भव्यावली तया सेविता । ‘असदवनमदशोकपृथ्वी’ सदवना च-सोपतापा च मदशोकाभ्यां पृथ्वी च-वितता च या न भवति सा । ‘ईक्षणपा’ ईक्षणानि-चक्षुषि ज्ञानानि वा प्राति-पूरयति-आप्याययति या सा । ‘यशोभातपत्रप्रमाणुर्वराराट्परेताहितारोचितं’ यशोभातानि-(कीर्त्या) शोभना(भिता)नि पत्राणि-वाहनानि प्रमजन्ते ये उर्वराराजः-पृथ्वीपतयः परेताः-पिशाचाः अहयो-नागाः ताराः-ज्योतिष्काः तेषां उचितं-योग्यम् । यस्याः समवसरणं अत्र अराराद् सा अर्हता संहतिः समीहितं भक्तिभाजां प्रवितरतु इति सम्बन्धः ॥ ९४ ॥

अवचूरिः

समवसरणं-धर्मवेदनास्थानं यस्याः अत्र-अस्मिन् अराराद्-भृशमराजत सा अर्हतां ततिर्भक्ति-भाजां समीहितं वितरतु । समवसरणं कथंभूतम् । स्फुरत्केतुः-धर्मध्वजचक्रं-धर्मचक्रं आनको-देव-इन्दुभिः अनेकपद्मानि-सुरकृतकमलानि इन्दुरुक्चामराणि-चन्द्रावदातप्रकीर्णकानि उत्सर्पिणी साल-त्रयी-प्राकारत्रयं प्रधानावनमदशोकद्रुमः धृष्टिद्युत्सवभूतच्छायातपत्रत्रयं तस्य प्रभा-कान्तिस्तथा गुरु-महार्हम् । पुनः किंभूतम् । परेता-अपमता अहिताः-शत्रवो तेषां तैरारोचित-शोभितम् । अथवा परा-प्रधाना इताहिता-गतशत्रुरित्यर्हतां संहतेर्विशेषणे । आरोचितं-शोभितम् । संहतिः कथंभूता । भवाम्मोघौ-संसारसमुद्रे संभ्रान्ता-आकुलीभूता या भव्यावली तया सेविता । पुनः कथंभूता । सदवना-सोपतापा च मदशोकाभ्यां पृथ्वी-वितता च या न भवति । ईक्षणानि-चक्षुषि ज्ञानानि वा प्राति-पूरयति सा । यशसा भातानि-शोभितानि पत्राणि-वाहनानि प्रमजन्ते ये उर्वराराजः-पृथ्वीपतयः परेताः-पिशाचाः अहयो-नागास्तारा-ज्योतिष्कास्तेषामुचितं-योग्यम् । समवसरणविशेषणमिदम् ॥ ९४ ॥

अन्वयः

धर्मपाः स्फुरत्-केतु-चक्र-आनक-अनेक-पद्म-इन्दु-रुक्च-चामर-उत्सर्पिन्-साल-त्रयी-सद-अवनमत्-अशोक-पृथ्वी-क्षण-प्राय-शोभा-आतपत्र-प्रभा-गुरु, परेत-अहित-आ-रोचितं [अथवा आर-उचितं] (अ-स-इवन-मद-शोक-पृथ्वी), यशस्-भात-पत्र-प्रभाज्-उर्वरा-राज्-परेत-अहि-तारा-उचितं (रोचितं) समवसरणं अत्र अराराद्, सा (परा, इत-अहिता) भय-अम्मोघि-संभ्रान्त-भव्य-आवली-सेविता, अ-स-इवन-मद-शोक-पृथ्वी, ईक्षण-प्रा अर्हतां संहतिः भक्तिभाजां समीहितं प्रवितरतु ।

शब्दार्थः

समवसरणं (मू० समवसरण)=धर्म-देशना

स्थान,

चक्र=(धर्म-) चक्र.

आनक=कुंडलि.

इन्दु=चन्द्र.

चामर=थाभर.

उत्सर्पिन्=अट्टाल, असरत, ओष्ठ ओष्ठी

आगण वधता.

साल=गड.

अवनमत् (पा० नय)=नमत्, नमन करतु.

અશોક=અશોક, આસોપાલવનું ઝાડ.

પૃથ્વી=પૃથ્વી, ભુમંડળ.

પ્રાય=સદૃશ, સરખું.

શોમા=યોભા.

આતપ=તાપ.

આતપત્ર=તાપથી રક્ષણ કરનાર, છત્ર.

શુભ=શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ.

સ્ફુરત્કેતુચક્રાનકાનેકપદ્મોન્દુરુક્ષામરોત્સવિ-

સાલવ્રયીસદ્વનમદ્શોકપૃથ્વીક્ષણપ્રાયશોમાત-

પત્રપ્રમાણુવ=સ્ફુરત્યમાન ક્ષવજ, ધર્મ-ચક્ર,

હુંહુભિ, અનેક કમલો, ચન્દ્ર જેવી કાંતિ-

વાળાં આમરો, પ્રસાર પામતા ત્રણ ગદો

તેમજ ઉત્તમ તથા નમતા અશોક તથા

પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે યોભા જેની

એવાં ત્રણ છત્રોની પ્રભા વડે શ્રેષ્ઠ.

અરારાદ (વાં રાજ)=અતિશય શોભતું હુંહું.

પરેત (વાં ર)=જતો રહેલ.

અહિત=(૧) થતુ; (૨) ઉપદ્રવ.

પરેતાહિતા=નષ્ટ થયા છે ઉપદ્રવે જે દ્વારા એવી.

આર=(૧) ઋષિઓના સમુદાય; (૨) મુનિ.

આરોચિત=ઋષિઓના સમુદાયને અથવા મુનિ-

ઓને યોગ્ય.

પરા (મૂં પર)=કેટલું.

હતાહિતા=જતા રહેલા છે દુશ્મનો જેના એવી.

આરોચિત (મૂં આરોચિત)=સુશોભિત.

આરોચિત=શોભાયમાન.

પરેતાહિતારોચિત=નષ્ટ થયા છે દુશ્મનો જેના

એવા વડે શોભાયમાન.

મવિતરત્ત (વાં તૃ)=અર્થો.

સમીહિત (મૂં સમીહિત)=મનોવાંછિતને.

અર્હતાં (મૂં અર્હત)=અરિહંતોની, તીર્થંકરોની.

સંહતિ: (મૂં સંહતિ)=સમુદાય, ટોળું.

મક્તિમાજાં (મૂં મક્તિમાજ)=મહત્તોની.

સંમ્રાન્ત (વાં મ્ર) =પ્રાંતિ પામેલા.

મવામ્મોધિસંમ્રાન્તમવ્યાલ્લીસેવિતા=સંસાર-

સમુદ્રમાં સંમ્રાન્ત થયેલા ભગ્યોની શ્રેણિ વડે

સેવાયેલા.

વ્યન=સંતાપ.

શોક=દિલગીરી.

અસદ્વનમદ્શોકપૃથ્વી=અવિધમાન છે સંતાપ,

અભિમાન અને શોક જેની ભૂમિને

વિષે એવી.

પૃથ્વી (મૂં પૃથ્) =વિસ્તીર્ણ.

અસદ્વનમદ્શોકપૃથ્વી=સંતાપ, ગર્વ તેમજ

શોભથી વ્યાપ્ત નથી એવી.

ઈક્ષણ=(૧) આંખ; (૨) જ્ઞાન.

પ્રા=(૧) ભરતું, પૂરતું; (૨) આપતું.

ઈક્ષણપ્રા=(૧) આંખ પૂરનારી; (૨) જ્ઞાન

આપનારી.

માત (વાં મા)=પ્રકાશિત.

પત્ર=વાહન.

માજુ=ભોગવનાર.

ઝર્વરા=પૃથ્વી.

ઝર્વરાદ=પૃથ્વીપતિ.

પરેત=પિશાચ.

તારા=ન્યોતિષ્ઠ દેવ.

યશોમાતપત્રમાજુર્વરાદ્પરેતાહિતારોચિત=

કીર્તિ વડે સુશોભિત એવાં વાહનોને

ભજનારા પૃથ્વીપતિઓને, પિશાચોને,

નાગ (દેવો)ને, તેમજ ન્યોતિષ્ઠ

(દેવો)ને યોગ્ય.

नमस्तस्मै

શ્લોકાર્થ

જિન-સમૂહની સ્તુતિ—

“ સ્ફુરાયમાનં (ધર્મ-) દેવજ, (ધર્મ-) ચક્ર, (દેવ-) દુન્દુભિ, અનેક (સુર-રચિત સુવર્ણનાં) ઠમલ, ચન્દ્ર જેવી કાન્તિવાળાં ચામર, પ્રસાર પામતા (રત્ન સુવર્ણ અને રૂપાના) ત્રણ ગઢો તેમજ ઉત્તમ તથા (પુષ્પ, પત્ર, ફલ આદિના ભારથી) નમન કરતા અશોક (વૃક્ષ) અને પૃથ્વીને વિષે ઉત્સવરૂપ છે શોભા જેની એવાં (ત્રણ) છત્રોની કાંતિ વડે અમૂલ્ય એવું, તથા વળી નષ્ટ થયા છે શત્રુઓ જેના એવાં (પ્રાણીઓ) વડે અત્યંત શોભાયમાન એવું, (તેમજ સંતાપ, ગર્વ અને શોકથી રહિત છે ભૂમિ જેની એવું), તથા કીર્તિ વડે સુશોભિત એવાં (ગજ, અશ્વ પ્રમુખ) વાહનોને ભજનારા (અર્થાત્ એવાં વાહનોવાળા) પૃથ્વીપતિઓને, (ભૂત, પ્રેત અને) પિશાચોને, નાગ (દેવ)ને તેમજ જ્યોતિષક (દેવો)ને યોગ્ય એવું જ (જિન-પંકિત)નું સમવસરણ અત્ર વારંવાર શોભતું હર્ણ, તે જિનેશ્વરોનો સમુદાય કે જે સંસારરૂપી સાગરમાં સંશ્રાન્ત થયેલા ભય (જીવો)ની શ્રેણિ વડે અત્યંત સેવિત છે, તથા વળી જે ઉત્કૃષ્ટ છે તેમજ જેના શત્રુઓ નષ્ટ થયેલા છે તથા વળી જે સંતાપ, અભિમાન અને શોકથી ક્ષિપ્ત નથી, તેમજ વળી જે જ્ઞાન યાને દર્શનને દેનારા છે, તે તીર્થંકરોનો સમૂહ ભક્ત (જનો)ના મનોરથને પૂર્ણ કરે.”—૯૪

સ્પષ્ટીકરણ

સમવસરણનું સ્વરૂપ—

જે સ્થલમાં તીર્થંકરને દેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, તે સ્થલમાં દેવતાઓ સમવસરણ રચે છે. તેમાં પ્રથમ તે વાલુકુમાર દેવતાઓ સમવસરણને માટે એક યોજન પર્યંતની પૃથ્વીનું માર્ગન કરે છે. ત્યાર પછી મેઘકુમાર દેવતાઓ સુગંધી જલની વૃદ્ધિ કરી તે પૃથ્વીનું સિંચન કરે છે, પછીથી વાલુ-વ્યંતર દેવો સુવર્ણ, માણિક્ય (માણિક) અને રત્નો વડે ભૂમિ-તલ (પીઠ-બંધ) બાંધે છે અને તેના ઉપર વ્યંતર દેવતાઓ અધોમુખ કીર્તવાળાં (સવળાં) પંચરંગી અને સુવાસિત પુષ્પો વેરે છે અને આરે દિશામાં રત્ન, સુવર્ણ અને માણિક્યનાં તોરણો બાંધે છે.

પુષ્પ-વૃદ્ધિ—

અત્ર એ ઉચેરનું અનાવરણ નહિ ગણાય કે આ સુરોએ કરેલી પુષ્પ-વૃદ્ધિમાંનાં પુષ્પો સચેતન છે. આ સંબંધમાં કેટલાકો એવી દલીલ કરે છે કે જ્યારે વિકસ્વર અને મનોહર એવાં સચિત્ત કુસુમોની વૃદ્ધિ સમવસરણમાં થાય તો પછી જીવ-દયાથી વ્યાપ્ત હૃદયવાળા એવા સુનિવેદી ત્યાં કેવી રીતે ગમન-આગમન થઈ શકે ? કેમકે શું તેમ કરવાથી તે પુષ્પોનો વિધાત નહિ થાય વાડ ? આના ઉત્તર તરીકે કેટલાકો એમ નિવેદન કરે છે કે આ પુષ્પો દેવોએ વિકુ-

૧-૨ જુઓ લખનપતિના દસ ભેદ (પૃ ૨૦૯)

૩ આ દેવોને વાનમન્તરના નામથી પણ જાણખવામાં આવે છે અને તે વ્યંતર નામના દેવોનો એક વિભાગ છે.

વેલાં હોવાથી સચિત્ત નથી, પરંતુ અચિત્ત છે. કિન્તુ આ વાત યુક્તિ-યુક્ત નથી, કેમકે જલજ અને સ્થલજ એમ બંને પ્રકારનાં પુષ્પોની દેવો સમવસરણુમાં સર્વત્ર વૃદ્ધિ કરે છે એવો નીચે મુજબનો પાઠ મળી આવે છે,

“વિંટદ્વાહં સુરમિ, જલચલયં વિવ્યકુસુમનીહારિ ।

પયરિતિ સમંતેણં, વસન્નવણં કુસુમવૃદ્ધિ ॥”

આવી પરિસ્થિતિમાં કેટલાકો એમ કહે છે કે આ પુષ્પો તો સચિત્ત છે, પરંતુ જ્યાં મુનિવરો અવસ્થિત હોય છે, ત્યાં દેવો પુષ્પની વૃદ્ધિ કરતા નથી. પરંતુ આ ઉત્તર પણ ઠીક નથી, કેમકે શું કાણની માફક મુનિઓ એકજ સ્થાનમાં સ્થિર રહે છે અને પ્રયોજન હોય તો પણ શું તેઓ ગમનાગમનાદિક ક્રિયાઓ કરે નહિ ?

આ પ્રશ્નનો વાસ્તવિક ઉત્તર તો એમ લાગે છે કે જેમ એક યોજન પ્રમાણવાળી સમવસરણુ-ભૂમિમાં અપરિમિત દેવ, દાનવ અને માનવનો સંમર્દ (ભીડ) થવા છતાં પણ દોષને કંઈ બાધા થતી નથી, તેમ મકરન્દની સંપત્તિવાળાં મન્દાર, મયકુન્દ, કુન્દ, કુમુદ, કમલ, દલ, મુકુલ, માલતી ઇત્યાદિ વિવિધ જાતનાં તેમજ જનુ પર્યંત સમૂહવાળાં એવાં પુષ્પો ઉપર મુનિવરો તેમજ અન્ય લોકોનો સંચાર કે સ્થિતિ થતાં તે પુષ્પોને તીર્થકરના અસાધારણ અતિશયને લાંબને જરા પણ ફિલામણુ (બાધા) થતી નથી, પરંતુ ઉલટું અમૃતની વૃદ્ધિના સિંચનની જેમ તે પુષ્પો વધારે પ્રકુલિત બને છે.

ત્રણ ગદો—

ઉપર્યુક્ત ભૂમિ-તલ ઉપર ત્રણ વર્તુલાકાર વગ્રો યાને ગદો બનાવવામાં આવે છે. તેમાં સૌથી બંહારનો ગદ રૂપમય (રૂપાનો) બનાવવામાં આવે છે. વળી તેના ઉપર સુવર્ણના વિશાળ કપિ-શીર્ષક (કાંગરા) બનાવવામાં આવે છે અને તે દેવતાઓની વાપી (વાવ)માંના જલમાંનાં સુવર્ણનાં કમલોનું બાન કરાવે છે. આ લવનપતિઓનું કાર્ય છે. સમવસરણુમાં આવતા નરેશ્વરોનાં વાહુનો આ ગદમાં રહે છે.

જેમ જમીનથી ખીક-બંધ (ભૂમિ-તલ) ઉપર આવવાને માટે દશ હજાર (૧૦૦૦૦) રૂપગથિયાં ચઢવાં પડે છે અને ત્યાર બાદ ૫૦ ધનુષ્ય જેટલું સમલૂતલા પૃથ્વી ઉપર ચાલવું પડે છે, તેમ આ ગદથી આ પછીના ગદ ઉપર જવાને માટે પણ પાંચ હજાર (૫૦૦૦) પગથિયાં ચઢવાં પડે છે, તેમજ ૫૦ ધનુષ્ય પ્રમાણુ જેટલું અંતર કાપવું પડે છે.

૧ સંસ્કૃત છાયા—

વૃત્તસ્થાયિનીં સુરમિ, જલસ્યલજાં વિવ્યકુસુમનિહોરિણીમ્ ।

પ્રકિરન્તિ સમન્તતો, દશાર્ધવર્ણી કુસુમવૃદ્ધિમ્ ॥

૨ દરેક પગથિયું એક હાથ પહોળું અને દરવાજા જેટલું લાંબું અને એક એકથી એક હાથ જાંચું છે.

૩ ૨૪ આંગળ=૧ હાથ; ૪ હાથ=૧ ધનુષ્ય; ૨૦૦૦ ધનુષ્ય=૧ કોશ (ગાઉ); ૪ કોશ=૧ યોજન.

આ બીજા યાને મધ્ય ગઠની રચના જ્યોતિષ્કો કરે છે અને તે સુવર્ણમય હોય છે અને તેના ઉપર રત્નના કાંગરાઓ હોય છે. આ બંને અસુરોની, અબલાઓને પોતાનું મુખ ભેવાને માટે રત્નમય આદર્શો હોય તેમ ચોલે છે. વિશેષમાં આ ગઠના ઇશાન કોણમાં દેવચંદ્ર રચવામાં આવે છે અને તીર્થંકર પ્રથમ દેશના આપ્યા બાદ ત્યાં વિશ્વામ લે છે. વળી તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવેલા તિર્થંચો આ ગઠમાં બેસે છે.

આ ગઠ પછી તદ્દન અંદરનો યાને ત્રીજો રત્નમય ગઠ આવે છે ત્યાં જવાને સારૂ ૫૦૦૦ પગથિયાં ચઢવાં પડે છે તેમજ ૫૦ ધનુષ્ય જેટલું સમભૂતલા પૃથ્વી ઉપર ચાલવું પડે છે. આ રત્નમય ગઠ વિમાનપતિઓની કૃતિ છે અને તેણે વિવિધ જાતનાં મણિઓના કાંગરાઓથી વિભૂષિત કરવામાં આવે છે. આથી કરીને તો ગગન-મંડલ બંને રંગબેરંગી વસોવાળું હોય તેવો દેખાવ થઈ રહે છે. વિશેષમાં આ ગોળાકાર સમવસરણના અથવા આ અભ્યન્તર ગઠના મધ્ય બિન્દુથી આ ગઠની અંદરની દીવાલનું અંતર ૧૩૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણે ફરેક ગઠ એક એકથી જાયો છે અને એકંદર રીતે ત્રીજા ગઠની ભૂમિ તો જમીનથી ૧૦૦૦૦+૫૦૦૦+૫૦૦૦=૨૦૦૦૦ હાથ જેટલી એટલે કે ૧૦૦ કોશ જાયો છે. આ ગઠની કેટલી જાયો છે તે મારા જણવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ બીજા બે ગઠોની જેમ ૫૦૦૦ હાથ જેટલી તો તેની જાયો હશે એમ લાગે છે. આ અભ્યન્તર ગઠમાંના મધ્ય ભાગમાં રચેલા સિંહાસન ઉપર બેસીને તીર્થંકર દેશના કે છે અને મનુષ્યો અને દેવો ત્યાં રહીને તેનું શ્રવણ કરે છે.

વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કંભ—

આ વર્તુલાકાર સમવસરણનો વિષ્કંભ એક યોજન છે, કેમકે અભ્યન્તર ગઠની અંદરની દીવાલ સમવસરણના મધ્ય બિન્દુથી ૧૩૦૦ ધનુષ્ય જેટલી દૂર છે. આ દીવાલ ૩૩ ધનુષ્ય અને ૩૨ આંગળ અર્થાત્, ૩૩૬ ધનુષ્ય જેટલી જડી છે. આ દીવાલથી બીજા ગઠની અંદરની દીવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યોનું અંતર છે.^૧ વળી આ ગઠની દીવાલ પણ ૩૩૬ ધનુષ્ય જેટલી જડી છે આ દીવાલને અને સૌથી બહારના ગઠની અંદરની દીવાલ વચ્ચે ૧૩૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે. આ છેવટના ગઠની દીવાલ પણ ૩૩૬ ધનુષ્ય જડી છે. એટલે સમવસરણના મધ્યબિન્દુથી સૌથી બહારના ગઠની બહારની દીવાલનું અંતર ૧૩૦૦+૩૩૬+૧૩૦૦+૩૩૬+૧૩૦૦+૩૩૬=૪૦૦૦ ધનુષ્ય જેટલું છે, એટલે કે ગોળ સમવસરણની ત્રિજ્યા અડધા યોજનની છે. એથી કરીને તેનો વિષ્કંભ એક યોજનનો કહેવો બ્યાજબી છે.

૧ આ સંખ્યામાં મત-ભેદ ભેવામાં આવે છે, કેમકે ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત સોક-પ્રકાશમાં સવા કોશ હોવાનો નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે—

“ રચયન્તિ તતઃ પીઠ, વ્યન્તરાસ્ત્વ મૂતલે ।

મૂમે સપાવકોશોચ્ચ, સ્વર્ણરત્નમર્ણમિયમ્ ॥ ”

પરંતુ આથી પીઠ—બધ અને ઉપરના ગઠનો ભાગ ભેવામાં આવ્યો હોય તો વાંધા જેવું નથી.

૨ આમ કહેવાનું કારણ છે કે એક ગઠથી બીજા ગઠ ઉપર એક એક હાથ પહોળા એવા પાંચ હજાર પગથિયાં ચઢ્યા બાદ ૫૦ ધનુષ્ય ચાલ્યા પછી જઈ શકાય છે વળી પાંચ હજાર પગથિયાંના ૫૦૦૦ હાથ યાને ૧૨૫૦ ધનુષ્ય છે. આથી તેમાં ૫૦ ધનુષ્ય ઉમેરતાં ૧૩૦૦ ધનુષ્ય આવે છે.

ચતુષ્કોણાકાર સમવસરણુ—

અન એ ઉમરવું અનાવરયક નહિ ગણાય કે વર્તુલાકાર સમવસરણુની જેમ ચતુરસ સમવસરણુ પણ હોય છે. આવા સમવસરણુના દરેક ગઠની દીવાલ ૧૦૦ ધનુષ્ય પ્રમાણે બની હોય છે. સૌથી બહારના ગઠની અંદરની દીવાલ અને મધ્યમ ગઠની બહારની દીવાલ વચ્ચે ૧૦૦૦ ધનુષ્યનું અંતર છે, બ્યારે મધ્યમ ગઠની અંદરની દીવાલ અને અવ્યંતર ગઠની બહારની દીવાલ વચ્ચે ૧૫૦૦ ધનુષ્યોનું અંતર છે. અંદરના ગઠની ચારે દિવાલો સમવસરણુના મધ્યબિંદુથી ૧૩૦૦ ધનુષ્યને અંતરે આવેલી છે. આથી કરીને આ સમવસરણુ એક ચોજન લાંબું તેમજ એક ચોજન પહોળું છે, પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ ગણનીમાં સૌથી બહારના ગઠની દીવાલની બહાર ગણવામાં આવી નથી. ૧૦૦૦+૧૦૦+૧૫૦૦+૧૦૦+૧૩૦૦+૧૩૦૦+૧૦૦+૧૫૦૦+૧૦૦+૧૦૦૦=૮૦૦૦ ધનુષ્યો=૧ ચોજન. વિશેષમાં આ ચતુષ્કોણાકાર સમવસરણુમાં દરેક ખૂણે બપોળે વાપીઓ હોય છે, બ્યારે વર્તુલાકાર સમવસરણુમાં તો એક એક હોય છે.

ગઠનાં દ્વારો—

દરેક ગઠને એક એક દિશામાં એકેક એમ ચાર દ્વારો (દરવાજા) હોય છે. તે બધું ચતુર્વિંધ ધર્મને ક્રીડા કરવાના ગોખ ન હોય તેમ લાગે છે. દરેક દ્વારે ચાર ચાર દ્વારવાળી તેમજ સુવર્ણનાં કમલવાળી વાપિકાઓ (વાવો) હોય છે. આ ઉપરાંત દરેક દ્વાર તોરણો અને વાવટાઓથી વિભૂષિત કરવામાં આવે છે અને તેની નીચે સ્વસ્તિકાદિક^૧ અષ્ટ મંગલો આલેખવામાં આવે છે. વિશેષમાં વ્યંતરો ત્યાં ધૂપનાં પાત્રો પણ મૂકે છે. આ ઉપરાંત દરેક દ્વાર ઉપર અનુપમ કાન્તિવાળું રૂદ્રિક મણિમય એક એક ધર્મ—ચક્ર સુવર્ણના કમલમાં રાખવામાં આવે છે.

સૌથી અંદરના ગઠના દરેક દ્વારમાં બપોળે દ્વારપાલો હોય છે. જેમકે પૂર્વ દ્વારમાં બે વૈભાનિક દેવો, દક્ષિણ દ્વારમાં બે વ્યંતરો, પશ્ચિમ દ્વારમાં બે જ્યોતિષ્કો અને ઉત્તર દ્વારમાં બે ભવનપતિઓ હોય છે. એ પ્રમાણે મધ્ય ગઠના દ્વાર આગળ અનુક્રમે અભય, પાશ, અંકુશ અને સુદ્ધગરને ધારણ કરનારી ચારે નિકાયની જયા, વિજયા, અજિતા અને અપરાજિતા એ નામની બે બે દેવીઓ પ્રતિહાર તરીકે બેસી રહે છે. બહારના ગઠના દ્વાર આગળ દરેક દ્વારે એક એક તુંબડ, ખટ્વાંગધારી, મનુષ્યમસ્તકમાલાધારી અને જટામુકુટમંડિત એ નામના ચાર દેવતાઓ દ્વારપાલ તરીકે હાજર રહે છે.

આ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણેના મતાંતરો હોવાનું સેન-મંદ્ર (ઉં ૧, પ્રં ૩૦) ઉપરથી જાણ શકાય છે:—

તેમાં વૃદ્ધશ્રીરાત્રુજય-માહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે—

“પ્રતિવશ પ્રતિહારં, તુમ્બવપ્રમુલાઃ સુરાઃ ।

વૃષ્ટિનો હિ પ્રતીહારાઃ, સ્ફારચંગારિણોડમવન્ ॥”

૧ (૧) સ્વસ્તિક, (૨) ન-ધાવર્ત, (૩) હર્ષણ, (૪) મત્સ્ય-યુગલ (માછલાંનું જોડું) (૫) શ્રીવત્સ (૬) બદ્રાસન, (૭) કુખ અને (૮) સંપ્રુટ એ ‘અષ્ટ મંગલ’ કહેવાય છે.

શ્રીશાન્તિનાથ-ચરિત્રમા નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે:—

“દ્વારેષુ રૌપ્યવપ્રસ્ય, પ્રત્યેકં તુમ્બકઃ સ્થિતઃ ।

દ્વમુખમાલી સદ્વાહ્ની, જટામુકુટમૂષિતઃ ॥”

શ્રીદ્વેભવીરચરિત્રમાં નીચે મુજબ નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે:—

“અન્યથા પ્રતિદ્વારં, તસ્યૌ દ્વાસ્યસ્તુ તુમ્બકઃ ।

સદ્વાહ્ની દ્વશિરઃસ્રગ્વી, જટામુકુટમણ્ડિતઃ ॥”

અશોક વૃક્ષ—

૨૦૦ ધનુષ્ય જેટલી લંબાઈ તેમજ પહોળાઈવાળાં અને તીર્થંકરના હેઠના જેટલી ઊંચાઈ-વાળાં એવાં ત્રણ ત્રણ પગથિયાવાળાં ચાર દ્વારવાળા તેમજ સમવસરણની બરાબર મધ્યમાં બંધતરોએ રચેલા મહિ-પીઠના ઉપર અશોક વૃક્ષ રચવામાં આવે છે. આ વૃક્ષની ઊંચાઈ તીર્થંકરના હેઠ માન કરતાં બારગણી હોય છે અને તેના ઉપરનો ઘેરાવો એક ચોજનથી કંઈક અધિક હોય છે. વિશેષમાં આ વૃક્ષ એ આઠ પ્રાતિહાર્ય પૈકી એક છે. કહ્યું પણ છે કે—

“અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃદ્ધિર્દિવ્યધ્વનિશામરમાસનં ચ ।

મામણ્ડલં હન્દુમિરાતપત્રં, સત્પ્રાસિદ્ધાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥”

અર્થાત્ (૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) દેવકૃત પુષ્પ-વૃદ્ધિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) આમર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામંડલ, (૭) હંડુભિ અને (૮) છત્ર એ જનેશ્વરોનાં રવિધમાન પ્રાતિહાર્યો છે.^૧

વળી આ અશોક વૃક્ષના ઉપર^૨ ચૈત્ય-વૃક્ષ હોય છે. સમવસરણના પૂર્વ દ્વારથી પ્રવેશ કરી તીર્થંકર આ ચૈત્ય-વૃક્ષની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને તીર્થને નમસ્કાર કરી પૂર્વાભિમુખ સિંહાસન ઉપર આરૂઠ થાય છે.

સિંહાસન, આમર, છત્ર ઇત્યાદિ—

આ અશોક વૃક્ષની નીચે છંદકની મધ્યમાં પાદ-પીઠ યુક્ત અને પૂર્વાભિમુખ એવું^૩ રત્નમય

૧ પ્રતિહાર્ય (પરેશ્વર)ની આજ્ઞાને વસ્તુઓને દેવતાઓ તીર્થંકર પાસે નિયમિત રીતે ચણ કરે તે ‘પ્રાતિહાર્ય’ કહેવાય છે.

૨ ‘વિધમાન’ શબ્દથી એમ સમજવું કે દેવલક્ષ્યાનંધારી તીર્થંકરનું કોઈક સ્થલે સમવસરણ નહિ રચનામાં આવે તો તે રચે પણ તેઓ દેશના આપે તે સમયે આ આઠ પ્રાતિહાર્યો હોય છેજ, કેમકે દેશનાના સમય સિવાય અન્ય સમયમાં પણ પ્રાતિહાર્યો તો આઠે પહોર હોય છે.

૩ આ આઠ પ્રાતિહાર્યો અને અપાયાપગમાતિશય, શાનાતિશય, પૂર્ણતિશય અને વ્યનાતિશય એ ચાર મૂલ અતિશયો મળી તીર્થંકરના બાર ગુણો થાય છે.

૪ જે વૃક્ષ નીચે તીર્થંકરને કેવલશાન ઉત્પન્ન થાય તે ‘ચૈત્ય-વૃક્ષ’ કહેવાય છે.

૫ આવા રત્ન-મય સિંહાસન ઉપર બેસવાથી પ્રભુમાં સરાગપણ સબવતું નથી, કેમકે સપૂર્ણ વીતરાગતા પૂર્વક તો સર્વસત્તા છે અને તીર્થંકર સર્વતઃ યથા બાદ દેશના આપે છે એ જાણીતી વાત છે આથી કરીને આવા સિંહાસન ઉપર બેસવાથી તેમની વીતરાગ-દશા કે ત્યાગ-અવસ્થામાં જરા પણ ન્યૂનતા આવતી નથી, પરંતુ દેવતાઓએ પોતાના સ્વામી પ્રત્યેની ભક્તિને વધ યજ્ઞને તેવું કાર્ય કરેલું હોવાથી તીર્થંકર તેનો અનાદર કરતા નથી.

સિંહાસન રચવામાં આવે છે. આ સિંહાસન ઉપર ત્રૈલોક્યનું સ્વામિત્વ જાણે પ્રકટ ન કરતાં હોય તેમ શરદ્ મતુના ચન્દ્ર તુલ્ય ઉજ્જવલ અને મૌહિકાની હારો વડે સુશોભિત એવાં એકના ઉપર એક એમ ત્રણ છત્રો હોય છે. આ સિંહાસનની બન્ને બાજુએ અન્ય કોઈ ન જોઈ શકે તેમ બે યક્ષો રતન-મહિત સુવર્ણની ઢાંડીવાળાં ચામરો લઈને બેસા રહે છે. આ બધું કાર્ય વ્યન્તરો કરે છે.

વિશેષમાં દેવતાઓએ રચેલાં એવાં સહસ્ર પત્રવાળાં સુવર્ણનાં નવ કમલોમાંનાં બે બે કમલો ઉપર પાદ-ન્યાસ કરતાં થકા જ્યારે તીર્થંકર સમવસરણમાં પ્રવેશ કરે છે અને ત્યાર પાદ સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થાય છે, ત્યારે વ્યન્તરો પૂર્વ સિવાયની બાકીની દિશાઓમાં રતનનાં ત્રણ સિંહાસનો રચે છે, તેમજ તેના ઉપર પ્રભુનાં આબેહુળ ત્રણ પ્રતિબિંબો વિકુર્વે છે. આથી કરીને પ્રભુ ચતુર્યુગ-અરે ચતુર્દેહી હોય એમ લાગે છે. આ દરેક સિંહાસન ચામર, છત્ર તેમજ 'ધર્મ-ચક્ર'થી અલંકૃત હોય છે. અર્થાત્ સમવસરણમાં આઠ ચામરો, બાર છત્રો તેમજ ચાર ધર્મ-ચક્રો શોભી રહે છે. વળી પ્રભુના મસ્તકની પાછળ તેમના દેહની કાંતિનું ચંડલ બાજુ ન હોય તેમ દેવતાઓ ભામ'ડલ રચે છે. આને લીધે તો પ્રભુના મુખ સામું જોઈ શકાય છે, કેમકે પ્રભુનું સર્વ તેજ તે પોતાના તેજમાં સંહરી લે છે. આ સમયે પ્રતિગ્રહથી ચારે દિશાઓને શબ્દાયમાન કરતી મેઘના જેવા ગંભીર નાદવાળી ડુંદુભિ આકાશમાં વાગી રહે છે અને તીર્થંકરની સમીપ એક રતનમય ધ્વજ, જાણે પ્રભુ એજ અદ્વિતીય ધર્મ છે એમ કહેવાને હાય જાણે કયો હોય તેમ શોભી રહે છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વ દિશામાં રહેલા ધર્મ-ધ્વજ ઉપરાંત દક્ષિણ દિશામાં મીન-ધ્વજ, પશ્ચિમ દિશામાં ગજ-ધ્વજ અને ઉત્તર દિશામાં સિંહ-ધ્વજ હોય છે. આ પ્રત્યેક ધ્વજનો કંડ એક હબાર (?) ચોળન જાણે હોય છે.

સમવસરણની રચના—

જ્યારે કોઈ પણ તીર્થંકરને કેવલ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે ત્યાં તો જેવો સમવસરણ રચે છેજ, તેમજ વળી જ્યારે મહર્દિક દેવ કે ઇન્દ્ર તેને વન્દન કરવા આવે, ત્યારે પણ તેની રચના જરૂર કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત તીર્થંકર વિહાર કરતા કરતા એવા કોઈ સ્થલમાં જઈ પહોંચે કે ત્યાં ભૂતકાલમાં તે પ્રભુ માટે કદી પણ સમવસરણની રચના થઈ ન હોય, તો ત્યાં પણ સમવસરણ રચાય છેજ.

વિશેષમાં જે કોઈ સાધુ આ સમવસરણથી બાર ચોળનથી ઝોછે અંતરે હોય અને વળી જેણે કદી પણ સમવસરણના દર્શન ન કર્યા હોય, તેને તો જરૂર આ સમવસરણમાં હાજર થવું પડે છે.

૧ આ ધર્મ-ચક્ર સ્ફટિક મણિનું બનાવવામાં આવે છે અને તેને સુવર્ણના કમલમાં સ્થાપન કરવામાં આવે છે.

સમવસરણુમાં તીર્થંકરનું સ્વરૂપ—

સમવસરણુમાં શુ તીર્થંકર ગૃહસ્થ-વેષમાં હોય છે કે સાધુ-વેષમાં હોય છે ? ને તેઓ સાધુના વેષમાં હોય છે, તો તે જૈન સાધુના વેષમાં હોય છે કે અન્ય સાધુના વેષમાં હોય છે ? આના સંબંધમાં હીર-પ્રશ્નમાં એવો સ્પષ્ટ ઉત્તર છે કે તેઓ ગૃહસ્થ-વેષમાં કે સાધુ-વેષમાં, સ્વ-લિંગમાં કે પર-લિંગમાં હોતા નથી, પરંતુ તેઓ લોકોત્તર રૂપે હોય છે. ૧

વિશેષમાં તીર્થંકર દેશના દે છે, ત્યારે કંઈ તેઓ 'જિજ્ઞાસુ' થઈને દેશનાં દેતા નથી; અથવા તો હાલમાં સુનિરાજો પાટ ઉપર અર્ધપદ્માસને બેસીને ધ્યાનમાં વાંચે છે, તેવી રીતે પણ તેઓ દેશના આપતા નથી. પરંતુ જેમ કેટલીક પાઠશાલાઓમાં કેટલાક અધ્યાપકો ખુરસી ઉપર બેસીને ભાષણ આપે છે, તેવી રીતે તીર્થંકર સિંહાસન ઉપર બેસીને પાદ-પીઠના ઉપર પગ સ્થાપીને દેશના આપે છે. પરંતુ તેઓના હાથ યોગ-મુદ્રાએ હોય છે અને તેજ મુદ્રાપૂર્વક સૂરીશ્વર દેશના આપે છે એવો ચૈત્યવન્દન-પ્રાહ્લદ-ભાષ્યમાં ઉલ્લેખ છે.

તીર્થંકરની દેશના—

ત્યારે તીર્થંકર દેશના આપે છે, ત્યારે તેઓ અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે, પરંતુ એ દેશનામૃતનું પાન કરવાને સમવસરણુમાં આવેલા જીવોને એમ લાગે છે કે તેઓ અમારી ભાષામાં બોલે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જેમ જલધર (મેઘ)નું જલ આશ્રય-વિશેષથી વિવિધ રસરૂપે પરિણમે છે, તેમ પ્રભુની બાણી પણ શ્રવણ કરનારની ભાષારૂપે પરિણમે છે.

વિશેષમાં જેટલા સંસ્કૃત વાક્યના અર્થો થઈ શકે તેના કરતાં પણ અર્ધમાગધી ભાષામાં બોલાયેલા વાક્યના વધારે અર્થો સંભવી શકે છે^૨; કેમકે તેમાં શા, ય અને સ્ એ ત્રણ જૂઠા જૂઠા સુષમાક્ષરો ને બદલે ક્રિયા એકલો સંકારજ છે. આ સંબંધમાં 'સરો નતિય'નું ઉદાહરણ વિચારી લેવું. વળી સંયુક્ત બંધનો પણ સંસ્થાનીયજ છે અર્થાત્ કંઠ્ય, તાલબ્ય, મૂર્ધન્ય, દન્ત્ય અને ઔઘ્ય બંધનોમાંથી અરસપરસ સંયુક્તતા સંભવતી નથી. (કર્મ, પુદ્ગલ, એવા શબ્દોને બદલે કર્મ, પુગલ એવા શબ્દોજ પ્રાકૃત ભાષામાં છે).

એ તો આપણે જોઈ ગયા તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પ્રભુ માલકોશાદિકે શગમાં દેશના આપે છે. દેવતાઓ એના સ્વરની ડુંડુંભિના નાદ વડે પૂરવણી કરે છે. આ દેશના સમ-વસરણુના પ્રાંત ભાગ-એક યોજન સુધી સંભળાય છે. વળી તેઓ પ્રતિદિન બે વાર દેશના આપે છે. એક તો સૂર્યોદય થતાં એક પૌરૂષી સુધી તેઓ દેશના આપે છે (ત્યારબાદ એક પૌરૂષી પર્યંત ગણધર દેશના આપે છે, ત્રીજી પૌરૂષી આહાર-વિહારને લગતી છે) અને વળી ફરીથી તેજ દિવસે દિવસનાં ચોથા ભાગ અવશેષ રહેતાં તેટલા કાલ સુધી અર્થાત્ એક પૌરૂષી પર્યંત તેઓ દેશના આપે છે. આ દેશના દ્વારા તેઓ અનેક જનોના મનોગત સંદેહનું પણ સમકાલે નિવારણ કરે છે.

૧ શુ ગણધરો કોઈક વાર તીર્થંકરના પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને દેશના આપે છે તેનું આ અનુકરણ છે.

૨ આ સંબંધમાં જેટલુંજ ઉમેરવું બસ યશ કે 'પરવાયા' એ માગધી પદના પદ અર્થો થાય છે, આ વાતની શ્રીરત્નશીખરસંસ્કૃત અર્થદીપિકા (પત્રાક ૧૨૭-૧૨૮) સાક્ષી પૂરે છે.

તરફથી આવી વાયવ્ય કોણમાં અને ઇન્દ્ર પ્રમુખ વૈમાનિક દેવો, નૃપતિ પ્રમુખ મનુષ્યો અને તેમનો સ્ત્રી-વર્ગ ઉત્તર દિશાથી આવીને ઇશાન કોણમાં ઉપસ્થિત થાય છે. એકેકી દિશામાં ત્રણ ત્રણ સંનિવિષ્ટ હોય છે, પ્રથમ અને આત્મ દિશામાં સ્ત્રી અને પુરુષો બંને હોય છે, જ્યારે બાકીની બે દિશાઓમાં અનુક્રમે સ્ત્રી-વર્ગ અને પુરુષ-વર્ગ હોય છે.

ઉપર્યુક્ત બાર પર્વદાઓમાંથી સાધુઓ ઉત્કટિક આસને રહીને તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, જ્યારે સાધ્વીઓ અને વૈમાનિક દેવીઓ ^૧ જાણી રહીને અને બાકીની નવ પર્વદાઓ તો બેઠા બેઠા પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, એમ આવશ્યક-અર્થિમાં કહેલું છે; જ્યારે સમવ-સરણુ-અકરણુ અને આવશ્યક-વૃત્તિમાં તો ચારે નિકાયની દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ પાંચ પર્વદાઓ જાણી રહીને પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે અને બાકીની સાત પર્વદાઓ બેસીને તેનું શ્રવણ કરે છે, એવો ઉલ્લેખ છે.

જૈન દર્શનમાં વિનયનું સ્થાન—

સમવસરણુની વ્યવસ્થા તરફ દષ્ટિપાત કરતાં એ જોઇ શકાય છે કે જૈન દર્શનમાં વિનયને યથાથોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ખુદ તીર્થંકર પણ વિનય-કર્મની ખાતર તીર્થને પ્રણામ કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તૈન્વુચ્ચિયા અરહ્યા પૂજ્યપૂજ્યા ડ વિનયકર્મ્મં ચ ।

કયકિચ્છોઽપિ જહ કહં કહપ્ત જમપ તદ્ધા તિત્યં ॥”

—આવશ્યક-નિર્ધુક્તિ, ગા. ૫૬૭

અર્થાત્ તીર્થપૂર્વક તીર્થંકરપણું હોય છે, તેથી કૃતકૃત્ય હોવા છતાં પણ અરિહંતો (તીર્થંકરો) દેશના આપે છે તેમજ તેઓ પૂજિત વડે પૂજા અને વિનય-કર્મ થાય તેટલા માટે તીર્થને પ્રણામ કરે છે.

વિશેષમાં દેવલીઓ તીર્થને પ્રણામ કરે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો તેમનાથી અદ્વિધાએ પણ અડિયાતા નહિ એવા તીર્થંકરને પણ તેઓ પ્રણામ કરે છે. આ ઉપરથી ‘વિદ્યા દદાતિ વિનયમ્’ એ વાક્ય પૂર્ણતઃ અવિતાર્ય થાય છે એમ જોઇ શકાય છે. વળી તીર્થંકર સમવસરણુમાં દેવ-રચિત સિંહાસનરૂપી ઉચ્ચ આસને બેસી દેશના આપે છે, ત્યારે દેવલીઓ તેમનાથી નીચે બેસીને તીર્થ તરફની પાતાની ક્ષર જાળવે છે.

આ ઉપરાંત દેવોમાં પણ અદ્વિ ઋદ્ધિવાળા દેવો પાછળથી આવતા મહર્દિક દેવોને વન્દન કરે છે અને વળી પૂર્વે બેઠેલા મહર્દિક દેવોને પાછળથી આવતા દેવો પ્રણામ કરી આગળ લાય છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે વિનય એ જૈન પ્રાસાદનો અમુખ સ્તરણ છે. એને જૈન દર્શનનું મૂળ કહેવામાં આવે તો પણ ખોટું નથી.

^૧ ભવનપતિની દેવીઓની પાછળ જ્યોતિષની દેવીઓ અને તેની પાછળ વ્યન્તરની દેવીઓ જાણી રહે છે, દેવોના સંબંધમાં આગળ પાછળ કંઈ નિકાયના દેવો હોય તેનો પણ આવો નિયમ હશે.

૨ સંસ્કૃત છાયા—

તત્પૂર્વિકા અર્હન્તા પૂજિતપૂજા ચ વિનયકર્મ્મં ચ ।

કૃતકૃત્યોઽપિ યથા કયાં કયયતિ નમતિ તથા તીર્થમ્ ॥

વિશેષમાં આ દેશનાનું માહાત્મ્ય કંઇ જોરજ છે, કેમકે પ્રથમ તો સર્વ સાધારણ અને અદ્વિતીયપણાથી આહક-ગિરામાં ઉપયુક્ત ઓતાઓ આ દેશનાથી નિર્વેદ પામતા નથી. બીજું તેઓને પીડા, વિકલા, મત્સર કે ભય નથી. વિશેષમાં તીર્થકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જે પ્રથમ દેશના આવે, ત્યારે કોઈ નહિ ને કોઈ મનુષ્ય તો અવશ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી દીક્ષા-ગ્રહણ કરે છેજ, અર્થાત્ તેમની દેશનાની સચોટ અસર થયા વિના રહેતીજ નથી (મહાવીરસ્વામીની પ્રથમ દેશના ખાલી ગઈ એ તો આ અવસરપેણી કાલમાં બનેલા ૧૬થ આશ્વયો પૈદી એક હોવાથી તેની અત્ર ગણના કરવી નિરર્થક છે).

તીર્થકરની પર્વદા—

સમવસરણમાં જે માનવો અને દેવો તીર્થકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવે છે તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે.^૨ આ પ્રત્યેક વિભાગને ‘પર્વદા’ કહેવામાં આવે છે. (૧) ગણધરો પ્રમુખ સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધ્વીઓની, (૪) જ્યોતિષ્ક દેવીઓની, (૫) વ્યંતર દેવીઓની, (૬) ભુવનપતિ દેવીઓની, (૭) જ્યોતિષ્ક દેવોની, (૮) વ્યંતર દેવોની, (૯) ભુવનપતિ દેવોની, (૧૦) વૈમાનિક દેવોની, (૧૧) મનુષ્યોમાં પુરુષોની અને (૧૨) મનુષ્ય-સ્ત્રીઓની એમ બાર પર્વદા હોય છે. આમાંની કઈ પર્વદા કયાં ઊભી રહે છે અથવા એસે છે તે જોઈ લઈએ.

ગણધર પ્રમુખ સાધુઓ, વૈમાનિક દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ ત્રણ પર્વદાઓ પૂર્વ બાજુથી પ્રવેશ કરી અગ્નિ કોણમાં, ભુવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક એ ત્રણ નિકાયની દેવીઓ દક્ષિણ બાજુથી દાખલ થઈ નૈઋત્ય કોણમાં, ભુવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક દેવો પશ્ચિમ

૧ ૬થ આશ્વયોના સંબંધમાં નીચે મુજબનો સ્થાનાંગ (સ્થા. ૧૦)માં ઉલ્લેખ છે:—

“ ઉવસગ ૧ ગચ્છદરણ ૨ દત્તીતિથ્ય ૩ અમાવિયા પરિસા ૪ ।

કળદસ્ત અવરકંકા ૫ ઉત્તરણ ચંદ્રસૂરાણં ૬ ॥ ૧ ॥

હરિવંસકુલુપ્પસી ૭ ચમરુપ્પાતો ૮ ય અઠંસયસિદ્ધા ૯ ।

અરસંજતેસુ પૂઆ ૧૦ વસવિ અળંતેણ કાલેણ ॥ ૨ ॥ ”

૨ દેશના શ્રવણ કરવા તો તિર્થો પહોં આવે છે, પરંતુ તેઓ બહારના ગદમાં એસતા હોવાથી તેમની બાર પર્વદામાં ગણના નહિ કરાતી હોવાથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

૩ તીર્થકર ચૈત્ય-વૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરી પૂર્વાભિમુખે સિંહાસન ઉપર એસે છે. ત્યાર બાદ ગણધરો તેને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને સ્વસ્થાને એસે છે. ત્યાર પછી કુવલીઓ તીર્થકરની અને ચૈત્ય-વૃક્ષની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને ગણધરોની પાછળ એસે છે. તીર્થકરાદિકને નમસ્કાર કરીને મનઃપૂર્વક ઘાનીઓ કુવલીઓની પાછળ એસે છે. એવી રીતે નિરતિક્ષય સંયમીઓ મનઃપૂર્વક ઘાનીઓને પણ નમસ્કાર કરવા પૂર્વક તેમની પાછળ એસે છે. આ બધાની પાછળ વૈમાનિક દેવો તીર્થકરાદિકને નમસ્કાર કરી ઊભી રહે છે અને તેમની પાછળ તીર્થકર તેમજ સાધુ-વર્ગને પ્રણામ કરી સાધ્વીઓ ઊભી રહે છે. શું ઊભા રહેવાથી મર્થાઇનું વિશિષ્ટ રક્ષણ થવાનો અને વિનયની અધિકતાનું સ્તૂતન થવાનો સંભવ હોવાથી આ પર્વદાઓ ઊભી રહે છે વાર !

તરફથી આવી વાયવ્ય કોણમાં અને ઇન્દ્ર પ્રમુખ વૈમાનિક દેવો, નૃપતિ પ્રમુખ મનુષ્યો અને તેમનો સ્ત્રી-વર્ગ ઉત્તર દિશાથી આવીને ઇશાન કોણમાં ઉપસ્થિત થાય છે. એકેકી દિશામાં ત્રણ ત્રણ સંનિવિષ્ટ હોય છે, પ્રથમ અને અત્તમ દિશામાં સ્ત્રી અને પુરુષ બંને હોય છે, ન્યારે બાકીની બે દિશાઓમાં અનુક્રમે સ્ત્રી-વર્ગ અને પુરુષ-વર્ગ હોય છે.

ઉપર્યુક્ત બાર પર્વદાઓમાંથી સાધુઓ ઉત્કટિક આસને રહીને તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, ન્યારે સાધ્વીઓ અને વૈમાનિક દેવીઓ ^૧ જાણી રહીને અને બાકીની નવ પર્વદાઓ તો બેઠા બેઠા પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, એમ આવશ્યક-ચાંદિમાં કહેલું છે; ન્યારે સમવસરણુ-પ્રકરણુ અને આવશ્યક-વૃત્તિમાં તો ચારે નિકાયની દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ પાંચ પર્વદાઓ જાણી રહીને પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે અને બાકીની સાત પર્વદાઓ બેસીને તેનું શ્રવણ કરે છે, એવો ઉલ્લેખ છે.

જૈન દર્શનમાં વિનયનું સ્થાન—

સમવસરણુની વ્યવસ્થા તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં એ જોઈ શકાય છે કે જૈન દર્શનમાં વિનયને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ખુદ તીર્થંકર પણ વિનય-કર્મની ખાતર તીર્થને પ્રણામ કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તેષુઞ્ચિયા જરહયા પૂજ્યપૂયા ડ વિનયકર્મ્મં ચ ।

કયકિચ્ચોઽપિ જહ કહં કહણ જમણ તહા તિત્તયં ॥”

—આવશ્યક-નિર્ધુક્તિ, ગા. ૫૬૭

અર્થાત્ તીર્થપૂર્વક તીર્થંકરપણું હોય છે, તેથી કૃતકૃત્ય હોવા છતાં પણ અરિહંતો (તીર્થંકર) દેશના આપે છે તેમજ તેઓ પૂજિત વડે પૂજા અને વિનય-કર્મ થાય તેટલા માટે તીર્થને પ્રણામ કરે છે.

વિશેષમાં દેવલીઓ તીર્થને પ્રણામ કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો તેમનાથી અદ્વધારે પણ અડિયાતા નહિ એવા તીર્થંકરને પણ તેઓ પ્રણામ કરે છે. આ ઉપરથી ‘વિદ્યા દદાતિ વિનયમ્’ એ વાક્ય પૂર્ણ તઃ ચરિતાર્થ થાય છે એમ જોઈ શકાય છે. વળી તીર્થંકર સમવસરણુમાં દેવ-રચિત સિંહાસનરૂપી ઉચ્ચ આસને બેસી દેશના આપે છે, ત્યારે દેવલીએ તેમનાથી નીચે બેસીને તીર્થ તરફની પોતાની ફરજ બજાવે છે.

આ ઉપરાંત દેવોમાં પણ અદ્ધ ઋદ્ધિવાળા દેવો પાછળથી આવતા મહર્દિક દેવોને વન્દન કરે છે અને વળી પૂર્વે બેઠેલા મહર્દિક દેવોને પાછળથી આવતા દેવો પ્રણામ કરી આગળ જાય છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે વિનય એ જૈન પ્રાસાદનો સુખ્ય સ્તમ્ભ છે. એને જૈન દર્શનનું મૂળ કહેવામાં આવે તો પણ ખોટું નથી.

૧ ભવનપતિની દેવીઓની પાછળ ન્યોતિપતિ દેવીઓ અને તેની પાછળ વ્યન્તરની દેવીઓ જાણી રહે છે, દેવોના સંબંધમાં આગળ પાછળ કંઈ નિકાયના દેવો હોય તેનો પણ આવો નિયમ હતો.

૨ સંસ્કૃત ળાપા—

તત્પૂર્વિકા અર્હતા પૂજિતપૂજા ચ વિનયકર્મ્મં ચ ।

કૃતકૃત્યોઽપિ યથા કયાં કયયતિ નમતિ તથા તીર્થમ્ ॥

વિશેષમાં આ દેશનાનું માહાત્મ્ય કંઈ જોરજબ્બ છે, કેમકે પ્રથમ તો સર્વ સાધારણ અને અદ્વિતીયપણાથી ગ્રાહક-ગિરામાં ઉપયુક્ત શ્રોતાઓ આ દેશનાથી નિર્વેદ પામતા નથી. બીજું તેઓને પીડા, વિકથા, મત્સર કે ભય નથી. વિશેષમાં તીર્થંકર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જે પ્રથમ દેશના આપે, ત્યારે કોઈ નહિને કોઈ મનુષ્ય તો અવશ્ય ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી દીક્ષા-ગ્રહણ કરે છેજ, અર્થાત્ તેમની દેશનાની સચોટ અસર થયા વિના રહેતીજ નથી (મહાવીરસ્વામીની પ્રથમ દેશના ખાલી ગઈ એ તો આ અવસર્પિણી કાલમાં બનેલા ૧૬થ આશ્વયો પૈકી એક હોવાથી તેની અત્ર ગણના કરવી નિરર્થક છે).

તીર્થંકરની પર્યટા—

સમવસરણમાં જે માનવો અને દેવો તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરવા આવે છે તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે.^૨ આ પ્રત્યેક વિભાગને ‘પર્યટા’ કહેવામાં આવે છે. (૧) ગણધર પ્રમુખ સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધ્વીઓની, (૪) જ્યોતિષક દેવીઓની, (૫) વ્યંતર દેવીઓની, (૬) ભુવનપતિ દેવીઓની, (૭) જ્યોતિષક દેવોની, (૮) વ્યંતર દેવોની, (૯) ભુવનપતિ દેવોની, (૧૦) વૈમાનિક દેવોની, (૧૧) મનુષ્યોમાં પુરૂષોની અને (૧૨) મનુષ્ય-ત્રીઓની એમ બાર પર્યટા હોય છે. આમાંની કઈ પર્યટા કયાં જાણી રહે છે અથવા બેસે છે તે જોઈ લઈએ.

ગણધર પ્રમુખ સાધુઓ, વૈમાનિક દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ ત્રણ પર્યટાઓ પૂર્વ બાજુથી પ્રવેશ કરી અગ્નિ કોણમાં, ભુવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષક એ ત્રણ નિકાયની દેવીઓ દક્ષિણ બાજુથી દાખલ થઈ નૈઋત્ય કોણમાં, ભુવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષક દેવો પશ્ચિમ

૧ ૬થ આશ્વયોના સંબંધમાં નીચે મુજબનો રથાનાંગ (૨થા ૧૦)માં ઉલ્લેખ છે:—

“ ઉચસગ્ગ ૧ ગઘમહરણં ૨ દ્વિતીતિત્વં ૩ અમાવિયા પરિસા ૪ ।

કળહસ્સ અવરકંકા ૫ ઉત્તરણં ચંદ્રસૂરાણં ૬ ॥ ૧ ॥

હરિવંસકુલુપ્પત્તી ૭ ચમરુપ્પાતો ૮ ય અહંસયસિદ્ધા ૯ ।

અરસંજતેસુ પૂઠા ૧૦ દસવિ અળંતેણ કાલેણ ॥ ૨ ॥ ”

૨ દેશના શ્રવણ કરવા તો તિર્થંકો પણ આવે છે, પરંતુ તેઓ બહારના ગઠમાં બેસતા હોવાથી તેમની બાર પર્યટામાં ગણના નહિ કરાતી હોવાથી અત્ર તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

૩ તીર્થંકર ચૈત્ય-વૃક્ષને પ્રદક્ષિણા કરી પૂર્વાભિમુખે સિંહાસન ઉપર બેસે છે. ત્યાર બાદ ગણધરો તેને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને સ્વરથાને બેસે છે. ત્યાર પછી કેવલીઓ તીર્થંકરની અને ચૈત્ય-વૃક્ષની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરીને ગણધરોની પાછળ બેસે છે. તીર્થંકરાદિકને નમસ્કાર કરીને મનઃપર્યય ધ્યાનીઓ કેવલીઓની પાછળ બેસે છે. એવી રીતે નિરતિશ્ય સંયમીઓ મનઃપર્યય ધ્યાનીઓને પણ નમસ્કાર કરવા પૂર્વેક તેમની પાછળ બેસે છે. આ બધાની પાછળ વૈમાનિક દેવો તીર્થંકરાદિકને નમસ્કાર કરી જાણી રહે છે અને તેમની પાછળ તીર્થંકર તેમજ સાધુ-વર્ગને પ્રણામ કરી સાધ્વીઓ જાણી રહે છે. શું જાણા રહેવાથી મર્યાદાનું વિશિષ્ટ રક્ષણ થવાનો અને વિનયની અધિકતાનું સ્પર્શ થવાનો સંભવ હોવાથી આ પર્યટાઓ જાણી રહે છે વાર્ ૧

તરફથી આવી વાયવ્ય કોણમાં અને ઇન્દ્ર પ્રમુખ વૈમાનિક દેવો, નૃપતિ પ્રમુખ મનુષ્યો અને તેમનો સ્ત્રી-વર્ગ ઉત્તર દિશાથી આવીને ઇશાન કોણમાં ઉપસ્થિત થાય છે. એકેકી દિશામાં ત્રણ ત્રણ સંનિવિષ્ટ હોય છે, પ્રથમ અને આતમ દિશામાં સ્ત્રી અને પુરુષો બંને હોય છે, જ્યારે બાકીની બે દિશાઓમાં અનુક્રમે સ્ત્રી-વર્ગ અને પુરુષ-વર્ગ હોય છે.

ઉપર્યુક્ત બાર પર્વદાઓમાંથી સાધુઓ ઉત્કટિક આસને રહીને તીર્થંકરની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, જ્યારે સાધ્વીઓ અને વૈમાનિક દેવીઓ ^૧ બિલી રહીને અને બાકીની નવ પર્વદાઓ તો બેઠા બેઠા પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે, એમ આવશ્યક-અર્થિમાં કહેલું છે; જ્યારે સમવસરણુ-પ્રકરણુ અને આવશ્યક-વૃત્તિમાં તો ચારે નિકાયની દેવીઓ અને સાધ્વીઓ એ પાંચ પર્વદાઓ બિલી રહીને પ્રભુની દેશનાનું શ્રવણ કરે છે અને બાકીની સાત પર્વદાઓ બેસીને તેનું શ્રવણ કરે છે, એવો ઉલ્લેખ છે.

જૈન દર્શનમાં વિનયનું સ્થાન—

સમવસરણુની વ્યવસ્થા તરફ દષ્ટિપાત કરતાં એ બોધ શકાય છે કે જૈન દર્શનમાં વિનયને યથાયોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. ખુદ તીર્થંકર પણ વિનય-કર્મની ખાતર તીર્થને પ્રણામ કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તત્પુલ્લિયા અરહયા પૂહયપૂયા ઇ વિણયકર્મ્મં ચ ।

કયકિયોડિવિ જહ ફહં ફહપ્પ જમપ્પ તહા તિત્થં ॥”

—આવશ્યક-નિર્થુક્તિ, ગા. ૫૬૭

અર્થાત્ તીર્થપૂર્વક તીર્થંકરપણું હોય છે, તેથી કૃતકૃત્ય હોવા છતાં પણ અરિહંતો (તીર્થંકરો) દેશના આપે છે તેમજ તેઓ પૂજિત વડે પૂજા અને વિનય-કર્મ થાય તેટલા માટે તીર્થને પ્રણામ કરે છે.

વિશેષમાં દેવલીઓ તીર્થને પ્રણામ કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો તેમનાથી અદ્વિવાદી પણ અડિયાતા નહિ એવા તીર્થંકરને પણ તેઓ પ્રણામ કરે છે. આ ઉપરથી ‘વિદ્યા દદાતિ વિનયમ્’ એ વાક્ય પૂર્ણ તઃ અરિતાર્થ થાય છે એમ બોધ શકાય છે. વળી તીર્થંકર સમવસરણુમાં દેવ-રચિત સિંહાસનરૂપી ઉચ્ચ આસને બેસી દેશના આપે છે, ત્યારે દેવલીએ તેમનાથી નીચે બેસીને તીર્થ તરફની પોતાની દ્રશ્ય બળવે છે.

આ ઉપરાંત દેવોમાં પણ અદ્વિ અદ્વિવાદી દેવો પાછળથી આવતા મહર્દિક દેવોને વન્દન કરે છે અને વળી પૂર્વે બેઠેલા મહર્દિક દેવોને પાછળથી આવતા દેવો પ્રણામ કરી આગળ જાય છે. આ ઉપરથી બોધ શકાય છે કે વિનય એ જૈન પ્રાસાદનો અગ્રણ્ય સ્તંભ છે. એને જૈન દર્શનનું મૂળ કહેવામાં આવે તો પણ ખોટું નથી.

૧ ભવનપતિની દેવીઓની પાછળ જ્યોતિષની દેવીઓ અને તેની પાછળ વ્યન્તરની દેવીઓ બિલી રહે છે, દેવોના સંબંધમાં આગળ પાછળ કંઈ નિકાયના દેવો હોય તેનો પણ આપે નિયમ હશે.

૨ સંસ્કૃત યાયા—

તત્પૂર્વિકા અર્હન્તા પૂજિતપૂજા ચ વિનયકર્મ્મં ચ ।

કૃતકૃત્યોડિવિ યયા કયાં કયયતિ નમતિ તયા તીર્થં ॥

આચારાંગની શીલાંકસૂરિદ્વત વૃત્તિમાં કહ્યું પણ છે કે—

“વિનયા ણાણં ણાણાઓ વંસણં વંસણાહિં ચરણં ચ ।

ચરણાહિં તો મોક્ષો મોક્ષં સોક્ષં અણાવાહં ॥”

અર્થાત્ વિનયથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી દર્શન, દર્શનથી ચારિત્ર અને ચારિત્રથી મોક્ષ મળે છે અને અંતમાં મોક્ષમાં અવ્યાપાધ સુખ મળે છે.

અંતમાં, સમવંસરણના સંબંધમાં જ્યાં જ્યાં ધનુષ્ય, કોશ ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, ત્યાં તેનું માપ વિનયથી વિભૂષિત, સર્વજ્ઞતાથી સુશોભિત અને અતિશયોથી અલંકૃત એવા અરિકંતના આત્માંગુલથી અને અરિકંતના દેહનું માપ ઉત્સેધાંગુલથી જાણવું એટલું નિવેદન કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

૧ સંસ્કૃત ાયા—

વિનયાત્ જ્ઞાનં જ્ઞાનાત્ વર્ગનં વર્ણનાત્ (જ્ઞાનવર્ણનામ્યાં) ચરણં ચ ।

ચરણાત્ (જ્ઞાનવર્ણનચારિત્રિભ્યઃ) મોક્ષો મોક્ષે સોલ્ક્યમનાશાયમ્ ॥

૨ જૈન શાસ્ત્રમાં ‘અંગુલ’ના (૧) આત્માંગુલ, (૨) ઉત્સેધાંગુલ અને (૩) પ્રમાણાંગુલ એમ ત્રણ પ્રકારો પાડેલા છે (આ પ્રત્યેકના સૂચી-અંગુલ, પ્રતર-અંગુલ અને ધન-અંગુલ એમ ત્રણ પ્રકારો પાડેલા છે). તેમાં જે કાળે જે મનુષ્યો પોતાના અંગુલથી એકસો આઠ ગણા હોવા હોય (એકસો આઠગણું કહેવાનું કારણ એ છે કે મુખ ભાર આંગળ જેટલું જાયું હોય છે અને મનુષ્ય નવ મુખ જેટલો જિજી હોય છે), તેમનું અંગુલ તે ‘આત્માંગુલ’ કહેવાય. આ ઉપરથી કાંઈની ભિન્નતાને લખને આત્માંગુલની ભિન્નતા સમજી શકાય છે. પરંતુ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની વૃત્તિમાં તે જે કાલમાં જે મનુષ્યો હોય તેની જિજીહ્સાને એકસો આઠગો ભાગ તે ‘આત્માંગુલ’ કહેવાય અને તે અનિયમિત છે એમ જે સૂચવ્યું છે તે ઉપરથી ‘આત્માંગુલ’ની વ્યાખ્યાના સંબંધમાં મત-ભેદ હોય એમ લાગે છે. (ભરત ચક્રવર્તીનો આત્માંગુલ તે ‘પ્રમાણાંગુલ’ કહેવાય. ચારસે ઉત્સેધાંગુલનો એક ‘સૂચી-પ્રમાણાંગુલ’ થાય.) વાવ, કુત્રા, તળાવ, નગર, દુર્ગ, ઘર, વસ્ત્ર, પાત્ર, આભૂષણ, સંધ્યા, રાત્ર, ઇત્યાદિ કૃત્રિમ પદાર્થો આત્માંગુલ વડે મપાય છે, જ્યારે પર્વત, પૃથ્વી ઇત્યાદિ શાશ્વત પદાર્થો પ્રમાણાંગુલ વડે મપાય છે અને જીવોનાં શરીરો ઉત્સેધાંગુલથી મપાય છે.

૩ ઉત્સેધાંગુલના સંબંધમાં નીચે સૂચનપૂર્વક સ્વરૂપ મળી આવે છે:—

શાસ્ત્રકારે પરમાણુના (૧) સૂક્ષ્મ (નૈશ્વરિક) અને (૨) વ્યાવહારિક એમ બે પ્રકારો પાડેલા છે. વ્યાવહારિક પરમાણુ નિશ્ચય-નય પ્રમાણ પરમાણુ કહેવાય નહિ, કેમકે તે અનંત નૈશ્વરિક (સૂક્ષ્મ) પરમાણુ મળવાથી બનેલો છે, એટલે તેને ‘સૂક્ષ્મ’ કહેવો યોગ્ય છે. પરંતુ ગણની કરવામાં આ વ્યાવહારિક પરમાણુ કામ લાગે છે અને વર્ણી આ પરમાણુના પણ રાત્ર વડે બે ભાગ નહિ યદ્ય શકતા હોવાથી તેમજ તે અગ્નિ વડે બળી શકે તેમ પણ નહિ હોવાથી તેમજ તેમાં છિદ્ર પણ પાડી શકાય તેમ નહિ હોવાથી વ્યવહાર-નય પ્રમાણે તેને ‘પરમાણુ’ ગણ્યો છે. આવા અનંત વ્યાવહારિક પરમાણુ એકલા મળવાથી એક ‘ઉત્-સદશ્યુ-સદશ્ચિહ્નકા’ થાય. આં ‘ઉત્-સદશ્યુ-સદશ્ચિહ્નકા’ મળીને એક ‘સદશ્યુ-સદશ્ચિહ્નકા’ થાય. (જીવ-સમાસમાં તે અનંત ‘ઉત્-સદશ્યુ-સદશ્ચિહ્નકા’ મળીને એક ‘સદશ્યુ-સદશ્ચિહ્નકા’ થાય એમ કહ્યું છે તે વિચારણીય છે, કેમકે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખ ભગવતી પ્રમુખ આગમોમાં પણ મળી આવે છે). આં ‘સદશ્યુ-સદશ્ચિહ્નકા’ મળીને એક ‘ઊર્ધ્વ-રેણુ’, આં ‘ઊર્ધ્વ-રેણુ’ નો એક ‘તસ-રેણુ’, આં ‘તસ-રેણુ’ નો એક ‘રથ-રેણુ’, આં ‘રથ-

મારત્યૈ પ્રાર્થના—

પરમતતિમિરોગ્રમાનુપ્રમા મૂરિમઙ્ગૈર્ગમીરા મૃશં વિશ્વચર્યે નિકાચ્યે વિતીર્યાંતરામ્

અહતિમતિમંતે હિ તે શસ્યમાનસ્ય વાસં સદાડતન્વતીતાપદાનન્દધાનસ્ય સાડમાનિનઃ ।

જનનમૃતિતરઙ્ગનિષ્પારસંસારનીરાકરાન્તર્નિમજ્જજ્જનોચારનોમરિતી તીર્થકૃત્ !

મહતિ મતિમંતેહિતેશસ્ય માનસ્ય વાસંસદાતન્વતી તાપદાનં દધાનસ્ય સામાનિ નઃ૧૫

—અર્ણવ૦

ટીકા

પરમતેતિ । ‘પરમતતિમિરોગ્રમાનુપ્રમા’ પરમતાન્વેષ તિમિરં તસ્ય ધ્વંસેતુત્તાત્ ઉગ્રમાનોઃ—
તિગમાશોઃ પ્રમા યા । ‘મૂરિમઙ્ગૈર્ગમીરા’ મૂરિભિઃ—પ્રચુરૈર્મઙ્ગૈઃ—અર્થવિવરૂપૈર્ગમીરા । ‘મૃશં’
અત્યર્થમ્ । ‘વિશ્વચર્યે’ મિશ્વસ્મિન્—જગતિ ચર્ય—પ્રયાનં યત્ તસ્મિન્ । ‘નિકાચ્યે’ નિવાસે ।
મોક્ષે इत्यર્થઃ । ‘વિતીર્યાંતરામ્’ અતિશયેન ચિતરતુ । ‘અહતિમતિ’ અવિદ્યમાનહનને ।
‘મંતે’ શામને આધારભૂતે । યદ્ વા અહતિ—અવિદ્યમાનપિપાતમ્, एतद् વાસસ્ય વિશેષણમ્ ।
‘અતિમતે’ અતિશયેન અભિમેતે । ‘હિ’ સ્ફુટમ્ । ‘તે’ તવ । ‘શસ્યમાનસ્ય’ સ્તૂયમાનસ્ય ।
‘વાસં’ આશ્રયમ્ । ‘સદા’ નિત્યમ્ । ‘અતન્વતીતાપત્’ અતન્વ્યઃ અતીતા આપદો यस्य
તસ્યાપન્નણમ્ । ‘આનન્દધાનસ્ય’ પ્રમોદસ્થાનસ્ય । ‘સા’ સ્તંભૂતા । ‘અમાનિનઃ’ નિર-
હક્કારસ્ય, અપવા સામાનિનઃ મહામાનિભિઃ—દરિદ્રાદિર્વર્તિતે યસાસ્ય । ‘જનનમૃતિતરઙ્ગનિષ્પાર-
સંસારનીરાકરાન્તર્નિમજ્જજ્જનોચારનોઃ’ જનનાનિ મૃતયશ્ચ તા એવ તરઙ્ગા यस્ય સ જનનમૃતિ-
તરઙ્ગઃ સ ચાસૌ નિષ્પારસંસારનીરાકરશ્ચ—તીરરહિતભવાર્ણવશ્ચ તસ્યાન્તર્નિમજ્જતાં જનાનાં
ચચારનોઃ—ત્રોણીભૂતા । ‘મારતી’ વાક્ । ‘તીર્થકૃત્’ ! ‘મહતિ’ વિસ્તીર્ણે । ‘મતિમતે’ મની-

રેણુ ‘નો એક કેવલકૃદ્ અને ઉત્તરકૃદ્ ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો ‘કેશાગ્ર’, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને હૃરિવર્ધ અને રમ્યક ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને હૈમવંત અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રો મળીને પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, એવા આઠ કેશાગ્રો મળીને હરણ્ય અને ઐશ્વર્યવત ક્ષેત્રવાસી મનુષ્યનો કેશાગ્ર, આવા આઠ કેશાગ્રોથી એક ‘લીખ’ (આવે ઉત્તરેખ સંપ્રહણી—બૃહદ્વૃત્તિ અને પ્રવચન—સારેદ્વાર—વૃત્તિમા છે, ન્યારે જમૂદ્રીપ—પ્રજ્ઞાસિ—વૃત્તિમા તે પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહવાસી મનુષ્યના આઠ કેશાગ્રોથી એક લીખ થાય છે એવો ઉત્તરેખ છે), આઠ ‘લીખ’ મળીને એક ‘પૂકા’ (જૂ), આઠ ‘પૂકા’ મળીને ‘ચવનો મધ્ય ભાગ’ અને આવા આઠ મધ્ય ભાગ મળીને એક ‘ઉત્તેષાગ્રુપ’ થાય છે

૧ અહતિમતિ મતે ક્લપ્યિ પદ—હેદ । ૨ ‘સામાનિન’ ક્લપ્યિ યંમવતિ, ૩ મતિમતે હિત । હિત પદચ્છેદાન્તરમ્

પિળે । ‘હિત !’ પ્રિયકારિન્ । અથવા મતિમતા-પ્રજ્ઞાવતા ઈહિતા-સમીહિતા । ‘ઈશસ્ય’ સ્વામિનઃ । ‘માનસ્ય વા’ પૂજાયા ઇવ । ‘સંસત્’ સમા । વાચ્ચન્દ્ર ઇવાર્યે મિત્રક્રમસ્તેન માનસ્ય સંસ-
દિવેતિ સમ્બન્ધનીયા । ‘આતન્વતી’ વિસ્તારયન્તી । ‘તાપદાનં’ સન્તાપલ્વણનમ્ । ‘દધા-
નસ્ય’ પુષ્પતઃ । ‘સામાનિ’ પ્રિયાણિ । ‘નઃ’ અસ્મભ્યમ્ । હે તીર્થકૃત્ ! ઈશસ્ય તે મતે
ભારતી વિશ્વવર્યે નિકાવ્ય નો વાસં વિતીર્યાત્તરામિતિ યોગઃ ॥ ૯૫ ॥

અવચૂરિઃ

હે તીર્થકૃત્ ! તે-તવ મતે-શાસને ભારતી વિશ્વવર્યે-નિકાવ્યે વાસમાશ્રયં મોક્ષમિત્યર્થઃ વિતીર્યા-
ત્તરામિતિ સંબન્ધઃ । ભારતી કથંમૂતા ! । પરશાસનધ્વાન્તસૂર્યસમા । મૂરિમદ્ભૈઃ-અર્યવિકલ્પેર્ગમીરા ।
નિકાવ્યે કથંમૂતે ! । અહતિમાતિ-અવિધમાનહનને । મતે-શાસને આધારમૂતે । યદ્વા અહતિ-અવિધમા-
નઘાતમ્ । પતદ્ વાસસ્ય વિશેષણમ્ । અતિમતે-અતિશયેનામિત્રેતે । હિ-સ્ફુટમ્ । તે-તવ । શસ્યમાનસ્ય-
સ્તૂયમાનસ્ય । સદ્વા-નિત્યમ્ । અતનયો-ચહુતરા અતીતા આપદો यस્ય તસ્યામન્ત્રણં અતન્વતીતાપ્ત્વ । ।
આનન્દધાનસ્ય-પ્રમોદસ્થાનસ્ય । સા ઇત્યંમૂતા । અમાનિનો-નિરહંકારસ્ય । નૌઃ-તરણિઃ । મહતિ-
વિસ્તીર્ણે । હે હિત !-પ્રિયકારિત્વ । । યદ્વા મતિમતા-મગીપિણા ઈહિતા । ઈશસ્ય-સ્વામિનઃ । વા ઇવાર્યે
મિત્રક્રમઃ । માનસ્ય-પૂજાયાઃ સંસત્ વા-સમેવ । તાપદાનં-સંતાપલ્વણનમાતન્વતી । સામાનિ-પ્રિયાણિ
વધાનિત્ય । નઃ-અસ્માકમ્ ॥ ૯૫ ॥

અન્વયઃ

અ-તનુ-અતીત-આપત્ । (મતિમતે હિત !) તીર્થ-કૃત્ ! તે હિ શસ્યમાનસ્ય આનન્દ-
ધાનસ્ય અ-માનિનઃ (સ-અમાનિનઃ) ઈશસ્ય નઃ સામાનિ વધાનસ્ય સા પર-મત-તિમિર-ઝમ-
માનુ-પ્રમા, મૂરિ-મદ્ભૈઃ મુશં ગમીરા, અનન-મૃતિ-તરદ્ધ-નિષ્પાર-સંસાર-નીર-આકર-અન્તર્-
નિમજ્જત-જન-ઉત્તાર-નૌઃ મતિ-મતા ઈહિતા (ઈહિત ! વા) માનસ્ય સંસત્ વા તાપ-દાનં આત-
ન્વતી (મતે) ભારતી વિશ્વ-વર્યે, મહતિ, અતિ-મતે (અહતિમાતિ) નિકાવ્યે અહતિ વાસં સદ્વા
વિતીર્યાત્તરામ્ ।

શબ્દાર્થ

તિમિર=અંધકાર.

ઝમ=પ્રખર.

માનુ=સૂર્ય, સૂરજ.

પરમતતિમિરોપમાનુપ્રમા=અન્ય દર્શનરૂપ અંધ-
કાર પ્રતિ પ્રખર સૂર્યની પ્રભાના સમાન.

મદ્ભ=પ્રકાર, રચના, ભાંગ.

મૂરિમદ્ભૈઃ=ધણુ ૨ભાંગાઓ વડે.

મુશં=અત્યન્ત.

ઘર્યં=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.

વિશ્વવર્યે=જગતમાં શ્રેષ્ઠ.

નિકાવ્યે (મૂં નિકાવ્ય)=ગૃહને વિષે.

વિતીર્યાત્તરામ્ (વાં તુ)=અત્યંત અર્પણ કરે.

અહતિમાતિ=અવિનશ્યર.

મતે (મૂં મત)=કંઈ.

અહતિ (મૂં અહતિ)=અવિધમાન છે નાશ

જોના જોવા.

અતિમતે (મૂં અતિમત)=અતિશય અણીષ્ટ,

માન્ય.

હિ=નિશ્ચયાર્થક અવ્યય.

દાસ્યમાનસ્ય (મૂં દાસ્યમાન)=પ્રશંસા-પાત્રની.

વાસં (મૂં વાસ)=નિવાસને.

અતન્વતીતાપત્વ=તથ યથ છે મોટી મોટી આપ-
દાઓ જેની એવા.

આનન્દ=હર્ષ.

ધાન=ધામ, સ્થાન.

આનન્દધાનસ્ય=હર્ષના સ્થાનરૂપની.

અમાનિનઃ (મૂં અમાનિન)=ગર્વ-રહિત, નિર-
ભિમાની.

સામાનિનઃ=નિરભિમાનીઓથી યુક્ત.

તરદ્વ=કલ્લોલ, મોલુ.

નિવ્પાર=અપાર, સીમા-રહિત.

નીર=જલ.

આકર=સમૂહ.

નીરાકર=સમુદ્ર.

અન્તર=મધ્યે.

નિમજ્જ (ધાં મસ્જ)=ડૂબતા.

ઉત્તાર=તરી જવું તે.

જનનમૃતિતરદ્વનિવ્પારસંસારનીરાકરાન્તર્નિમ-
જ્જનોત્તારનોઃ=જન્મ અને મરણરૂપ તરંગો.

જેમાં એવા અપાર સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબ-
તા મનુષ્યોને તારવામાં નૌકાના સમાન.

તીર્થકૃત્ ! (મૂં તીર્થકૃત)=હે તીર્થકર !

મહતિ (મૂં મહત)=વિસ્તારયુક્ત.

મતિમતા (મૂં મતિમત)=બુદ્ધિશાળી વડે.

ઈહિતા (મૂં ઈહિત)=વાંછિત.

મતિમતે (મૂં મતિમત)=બુદ્ધિમાનને.

હિત ! (મૂં હિત)=હે કલ્યાણકારી !

ઈશસ્ય (મૂં ઈશ)=સમર્થ.

માનસ્ય (મૂં માન)=ગર્વનાં.

ધા=મણે ઠે.

આતન્વતી (ધાં તન્)=વિસ્તાર કરતી.

દ્વાન=વિહારણ, ખંડણ.

તાપદાનં=સંતાપના વિહારણને.

દ્વાનસ્ય (મૂં દ્વાન)=ધારણ કરનારા.

સામાનિ (મૂં સામવ)=પ્રિય.

શ્લોકાર્થ

ભારતીને આર્થના—

" નથ યથ છે મોટી મોટી વિપત્તિઓ જેની (અથવા જેનાથી) એવા હે (નાથ) !
(હે પશ્ચિકેતોને હિતકારી) ! હે તીર્થકર ! (જિન-શાસનરૂપ મતને વિષે) નિશ્ચયે કરીને
(માનવ, દાનવ અને દેવ વડે) પ્રશંસા કરાયેલા એવા તથા આનન્દનાં ધામરૂપ તેમજ નિર-
ભિમાની [અથવા ગર્વ-રહિત (એવા સાધુઓથી) યુક્ત] અને સમર્થ તથા અમારાં મનો-
વાંછિતોને ધારણ કરનારા એવા તારી અન્ય (જૈનેતર ^૧ ૩૬૩) મતરૂપ અંધકારનો નાશ
કરવામાં પ્રખર સૂર્યના સમાન કાંતિ છે જેની એવી, વળી ઘણા અર્થ-વિકલ્પોએ કરીને અત્યંત
ગંભીર, તથા વળી જન્મ અને મરણરૂપી તરંગો છે જેમાં એવા અપાર સંસાર-સમુદ્ર મધ્યે
ડૂબતા મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરવામાં નૌકાસમાન એવી, તેમજ બુદ્ધિશાળીને અણીટ એવી
[અથવા હે બુદ્ધિમાનને અભિપ્રેત !], અને સંમાનની બધે સલા ન હોય તેવી તેમજ
સંતાપના ઉચ્છેદનો વિસ્તાર કરનારી વાણી વિશ્વમાં સર્વોત્તમ, (પિસ્તાલીસ લાખ
યોગન પર્યંત) વિસ્તારવાળા, અતિશય ધૃઝણવા યોગ્ય (અથવા અવિનશ્વર તેમજ ઇંદ્ર)
એવા (મોક્ષરૂપ) શુદ્ધને વિષે નાશ-રહિત એવા નિવાસને અમને સર્વદા અર્પો." —૯૫

श्रीअम्बिकायाः स्तुतिः—

सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठचारहारस्फुरद्रश्मिसारक्रमाम्भोरुहे !

परमवसुतराङ्गजाऽऽरावसन्नाशितारातिभाराऽजिते ! भासिनी हारतारा बलक्षेमदा ।
क्षणरुचिरुचिरोरुचच्चत्सटासङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे संस्थिते ! भव्यलोकं त्वमम्बाऽम्बिके !

परमवसुतरां गजारावसन्नाशितारातिभाराजिते भासिनीहारताराबलक्षेमदा ॥ ९६ ॥

—अर्णव०

टीका

सरभसेति । ' सरभसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुठचारहारस्फुरद्रश्मिसारक्रमाम्भोरुहे ! ' सरभसं नतः—प्रणतो यो नाकिनारीजनः तस्योरोजपीठीषु—स्तनपर्याङ्कितसु लुठतां तारहाराणां स्फुरद्भी रश्मिभिः सारे—कूर्धरे क्रमाम्भोरुहे यस्याः सा संबोध्यते । ' परमवसुतराङ्गजा ' अतिशयेन परमवसू—परमतेजसौ अङ्गजौ—पुत्रौ यस्याः सा । ' आरावसन्नाशितारातिभारा ' आरावेण—ध्वनिना सन्नाशितः—सम्यग् अदर्शनं नीतः अरातिभारः—शत्रुसन्दोहो यया सा । ' अजिते ! ' अनभिभूते ! । ' भासिनी ' भासनशीला । ' हारतारा ' मौक्तिकमालोज्ज्वला । ' बलक्षेमदा ' बलं—सामर्थ्यं क्षेमं—कल्याणं ते ददाति या सा । ' क्षणरुचिरुचिरोरुचच्चत्सटासङ्कटोत्कृष्टकण्ठोद्भटे ' क्षणरुचिरुचिराभिः—विद्युर्दीप्ताभिः उरुभिश्चञ्चन्तीभिः सटाभिः सङ्कटोत्कृष्टो यः कण्ठः तेनोद्भटे—कराले । सिंस्य विशेषणमेतत् । ' संस्थिते ! ' निपण्णे । । ' भव्यलोकं ' भव्यजनम् । ' त्वं ' भवन्ती । ' अम्ब ' । ' मातर् । ' । ' अम्बिके ! ' अम्बादेवि ! । ' परमं ' उत्कृष्टम् । ' अव ' रक्ष । ' सुतरां ' अत्यर्थम् । ' गजारौ ' केसरिणि । ' असन्ना ' अखिन्ना । ' सितारातिभा ' आरशब्देन रीतिर्किङ्गारकश्चोच्यते सितस्य—तनूकृतस्यारस्य वा अतिशयेन भा—दीप्तिर्यस्याः सा । ' राजिते ' भ्राजिते । ' भासि ' दीप्तिविषये । ' नीहारताराबलक्षे ' नीहारं—हिमं तारा—नक्षत्राणि तद्बद् बलक्षे—धबले । ' अमदा ' मदराहिता । हे अम्बिके ! गजारौ नीहारताराबलक्षे संस्थिते सुतरां त्वं भव्यलोकं अवेति सम्बन्धः ॥ ९६ ॥

इति श्रीमहाकविधनपालेन कृता शोभनचतुर्विंशतिकाया वृत्तिः समाप्ता ।

आसनाम्भोरुभ्राज—दक्षाक्षिप्ताऽऽशु भासिता ।

शान्तिदेवी मुदे स्ताद् वो, दक्षा क्षिप्ताशुभा सिता ॥ १ ॥

અવચૂરિ:

હે સવેગનતદેવયધૂજનસ્તનપીઠીપુ લુઠતાં તારહારાણાં સ્ફુરદ્રશ્મિભિઃ સારે-કર્ણુરે ક્રમામ્મોરુહે-
ચરણકમલે યસ્યાસ્તસ્યાઃ સંબોધનમ્ । 'પરમવસુતરાદ્વજા' અતિશયેન પરમવસ્-પરમતેજસૌ અદ્વજૌ-પુત્રૌ
યસ્યાઃ સા । રાવેણ-ધ્વનિના સમ્યગ્ નાશિતઃ-અવર્ણનં નીતઃ અરાતિમારઃ-શત્રુવર્ગો યયા સા । અજિતે ।
-અપરામૃતે ! । માસિની-ભાસનશીલા । હારતારા-હારોજ્જ્વલા । વલં ક્ષેમં ચ દવાતિયા । સિંહે કથમૃતે ! ।
ક્ષણરુચિરુચિરામિ -વિબુદ્ધીતિભિરિવ રુચિરામિઃ ઊર્વામિઃ ચન્દ્રન્તીમિઃ સટામિ સંકટ ઉત્કૃષ્ટો યઃ કણ્ઠ-
સ્તેનોદ્ગટે । હે અમ્બ !-માતઃ ! । હે અમ્બિકે ! દેવિ ! । પર-ઉત્કૃષ્ટમવ-રક્ષ । સુતરામ્ આત્યર્યમ્ । ગજારો-
સિંહે અસન્ના-અલિન્ના સંસ્થિતા । શિતસ્ય-તનૂમક્રુતસ્ય આરસ્યેવ-પિત્તલસ્યેવ અતિશયેન મા યસ્યાઃ
સા । રાજિતે-પ્રાજિતે । ભાસમાનહિમનક્ષત્રધવલે । અમદા-મદરાહિતા । હે અમ્બિકે ! સિંહે સસ્થિતે ।
સુતરાં ત્વં મન્યલોકમવેતિ સંબન્ધઃ ॥ ૧૬ ॥

इति श्रीमहाकविशोभनमुनिप्रणीता सावचूरिश्रुतुर्विंशतिजिनस्तुतिः ।

અન્વય:

સરમસ-નત-નાકિન્-નારી-જન-ઊરોજ-પીઠી-લુઠવ-તાર-હાર-સ્ફુરવ-રશ્મિ-સાર-ક્રમ-
અમ્મોરુહે । અજિતે । ક્ષણ-રુચિ-રુચિર-ઊરુ-ચન્દ્ર-સટા-સદ્ગુહ-ઉત્કૃષ્ટ-કણ્ઠ-ઉદ્ગટે, (રાજિતે)
માસિ-નીહાર-તારા-વલક્ષે (અજિતે) ગજ-અરૌ સંસ્થિતે । રાજિતે ! અમ્બ ! નીહાર-તારા-
વલક્ષે ! અમ્બિકે ! પરમ-વસુ-તર-અદ્વજા, આરાવ-સન્નાશિત-અરાતિ-મારા, માસિની, હાર-
તારા, વલ-ક્ષેમ-વા, અ-સન્ના, શિત-આર-અતિ-મા, અ-મદા ત્વં પરં મન્ય-લોકં સુતરાં અવ ।

શીખદાર્થ

રમસ=(૧) વેગ; (૨) હૃદય.
સરમસ=(૧) વેગપૂર્વક; (૨) હૃદયપૂર્વક.

ઊરોજ=સ્તન.

પીઠી=આસન.

લુઠવ (ઘાં લુટ)=આળોટતા.

રશ્મિ=કિરણ.

ક્રમ=ચરણ.

અમ્મોરુહે=કમલ.

સરમસનતનાકિનારીજનોરુજપીઠીલુઠતારહાર-

સ્ફુરદ્રશ્મિસારક્રમામ્મોરુહે ! =વેગપૂર્વક અથવા

હૃદયપૂર્વક નમેલા દેવોની ઓ-જેનોના

સ્તનરૂપી આસન ઉપર આળોટતા એવા

મનોહર હારનાં શ્કુચાચમાન કિરણો!

વડે કરીને સારભૂત છે ચરણ-કમલો!

જેનાં એવી ! (સં.)

અદ્વજ=પુત્ર.

પરમ=પરમ.

વસુતર=વસુતર.

પરમવસુતરાદ્વજા=(૧) ઉત્કૃષ્ટ તેજનાળા છે પુત્રો!

જેના એવી, (૨) 'પરમ અને વસુતર

છે પુત્રો જેના એવી.

સન્નાશિત=રૂડી રીતે નાશ કરેલ.

માર=સમુદાય.

આરાવસત્તાંશિતારાતિમારા=નાદ વડે રૂડી રીતે
નષ્ટ કર્યો છે વૈર-વર્ગને જેણે એવી.
અજિતે ! (મૂં અજિતા)=હે નહિ જીતાયેલી !
માસિની (મૂં માસિન્)=દેહીપ્યમાન, તેજસ્વી.
હારતારા=હારના જેવી ઉજ્જવલ.

ઘલ=પરાક્રમ.

ક્ષેમ=સુખ, કલ્યાણ.

ઘલક્ષેમવા=પરાક્રમ તેમજ કલ્યાણને દેનારી.

ક્ષણ=પળ, ક્ષણ.

ક્ષણરુચિ=સૌદામિની, વીજળી.

ચઘ્ત (ધાં ચઘ્)=હાલતા, અસ્થિર.

સટા=સિંહની યાળ.

સટ્ટટ=સંકીર્ણ, ભરચક, ધીચોધીચ ભરેલ.

ઝટ્ટટ=ઝેઠ, અનુપમ.

કળટ=ગરદન.

ઝટ્ટટ=ઉદાર, શૌર્યવાન.

ક્ષણરુચિરુચિરોચઘ્તસટાસટ્ટટોટ્ટુકુલકળટો-
ઝટ્ટટ=વીજળીના જેવી પ્રકાશમાન,
વિશાળ તેમજ અસ્થિર એવી સટા વડે
ધીચોધીચ ભરેલા એવા ઝેઠ કણ વડે
શૌર્યવાન.

સંસ્થિતે ! (મૂં સંસ્થિતા)=હે બેસનારી !

મઘ્યલોક=ભવ્ય-જનોને.

અમ્બ ! (મૂં અમ્બા)=હે માતા !

અમ્બિકે ! (મૂં અમ્બિકા)=હે અમ્બિકા (દેવી) !

પરં (મૂં પર)=ઉત્તમ.

અવ (ધાં અવ)=રક્ષણ કર.

સુતરાં=અત્યંત.

ગજારી (મૂં ગજ+અરિ)=સિંહ ઉપર.

અસન્ના (મૂં અસન્)=ખેદ-રહિત.

શિત્ત=તીક્ષ્ણ.

આર=પિત્તળ.

અતિ=અતિશય.

શિતારાતિમા=તીક્ષ્ણ કરેલા પિત્તલના કરતાં
વધારે છે કાંતિ જેની એવી.

રાજિતે ! (મૂં રાજિતા)=હે પ્રકાશમાન !

માસિન્=દેહીપ્યમાન.

નીહાર=હિમ, કરાં.

ઘલક્ષ=ધવલ, શ્વેત.

માસિનીહારતારાઘલક્ષે=દેહીપ્યમાન હાર અને
તારા સમાન શ્વેત.

અમદા=અર્ધ-રહિત.

શ્લોકાર્થ

અમ્બિકા દેવીની સ્તુતિ—

“ હે વેગપૂર્વક [અથવા હર્ષભર] નમેલા દેવોના સી-વર્ગના (અર્થાત્ આસરાઓના)
સ્તનરૂપી આસન ઉપર આજોટતા એવા મનોહર (ભૌતિક) હારનાં સ્ફુરાયમાન કિરણો
વડે કરીને સારભૂત છે પાદ-પદ્મો જેનાં એવી હે (દેવી) ! હે (કાષથી પણ) નહિ જીતા-
યેલી (દિવ્યાંગના) ! હે સૌદામિનીના સમાન પ્રકાશમાન તથા વિશાળ તેમજ અસ્થિર એવી
સટા વડે વ્યાપ્ત એવા ઝેઠ કણ વડે શૌર્યવાન, દેહીપ્યમાન તેમજ પ્રકાશમાન હિમ અને
તારાના જેવા શ્વેત સિંહ ઉપર બેસનારી ! હે (પિત્તળના કરતાં અતિશય પ્રભાએ કરીને)
સુશોભિત ! હે જનની ! હે અમ્બિકા ! ઉત્કૃષ્ટ તેજસ્વંત છે તનયો જેના એવી, વળી
(સિંહ-) નાદ દ્વારા સર્વથા નષ્ટ કર્યો છે શત્રુ-સમુદાય જેણે એવી, તેજસ્વી, હારના
જેવી ઉજ્જવલ, બલ અને સુખને અર્પણ કરનારી, ખેદ-રહિત, તીક્ષ્ણ કરેલા પિત્તળના
કરતાં અધિક છે કાન્તિ જેની એવી તથા નિરસિમાની એવી તું (સમ્યક્વથી અલંકૃત
હોવાને લીધે) ઉત્તમ (એવા) ભવ્ય-જનનું અત્યંત રક્ષણ કર. ”—૯૬

સ્પષ્ટીકરણ

અગ્નિકા દેવીનું સ્વરૂપ—

કવિરાજે અત્ર અગ્નિકા દેવીની ઘીજી વાર સ્તુતિ કેમ કરી છે એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આના સમાધાનાર્થે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું અગ્નિકા એ સિદ્ધાધિકાનું નામાન્તર નહિ હોય? આના પ્રત્યુત્તર તરીકે નિવેદન કરવાનું કે એ નામાન્તર છે તેમજ એ દેવીના પરમ અને વસ્તુતર નામના બે પુત્રો છે એમ શ્રીસૌભાગ્યસાગરે રમેશ્વરી આ કાવ્યની વૃત્તિ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. પરંતુ આના સમર્થનમાં અન્યત્ર ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.^૧ વિશેષમાં એમ માની લઈએ કે અગ્નિકાનું ઘીજું નામ સિદ્ધાધિકા હોય, પરંતુ તેથી કરીને આ દેવી તે ચોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુની શાસનદેવી છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે, જોકે તેનું વાહન તો સિંહ છે. તે આ શાસન દેવીના અધ્યાત્મ-નિર્વાણ-કલિકા-માંથી નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે:—

“તત્તીર્થોત્પન્નાં સિદ્ધાધિકાં હરિતવર્ણાં સિંહવાહનાં ચતુર્મુખાં પુસ્તકામયયુક્તવક્ષિણકરાં માતુલિન્નવાણાન્વિતવામહસ્તાં ચેતિ ”

અર્થાત્ સિદ્ધાધિકા દેવીનો હરિત વર્ણ છે અને તેને સિંહનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ રૂપસ્તક અને અભયથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો બીજપૂરક (બીજેરા) અને બાણથી વિભૂષિત છે.

અગ્નિકા દેવીના સ્વરૂપ ઉપર આ પદ્ય દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રકાશ નહિ પડતો હોવાથી તેમજ આ ચોવીસમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવી સિદ્ધાધિકા હોવાનો નિર્ણય નહિ થઈ શકતો હોવાથી તેમજ અન્ય ટીકાકારો પુત્રના ઉલ્લેખને લગતી વાત પૂર્વ ભવ આશ્રીને ઘટાવી દેવાનું સૂચવતા હોવાથી આ અગ્નિકા દેવી તે ચોવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથની શાસન-દેવી હોવી જોઈએ એમ લાગે છે. પરંતુ આ પરિસ્થિતિમાં એ તો સ્વીકારવુંજ પડશે કે કોઈ પણ સ્તુતિ-કદમ્બકમાં અત્યુર્થ સ્તુતિ દ્વારા કોઈ પણ જિનેશ્વરની શાસન-દેવીની પણ સ્તુતિ કરી શકાય છે, અર્થાત્ અમુક જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કદમ્બકમાં તેજ જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનીજ અને નહિ કે અન્ય જિનેશ્વરની શાસન-દેવીની સ્તુતિ હોવી જોઈએ એવો નિયમ નથી.

૧ પ્રવચન-સંશોધકારની વૃત્તિમાં દેવીઓનાં નામાન્તરો આપ્યાં છે, પરંતુ ત્યાં પણ આ દેવીના નામાન્તરનું નિવેદન કર્યું નથી.

૨ મતાન્તર પ્રમાણે તેના જમણા બે હાથમાં પદ્મ અને પાસ છે,

શબ્દ-કોશ:

અ

અંશુ (પું) = કિરણ.
 અકારણ (વિ) = કારણ વિનાનું.
 અક્ષ (પું) = (૧) જપ-માલાનો મણકો; (૨) ઇન્દ્રિય; (૩) આત્મા.
 અક્ષત (વિ) = નહિ નષ્ટ થયેલું.
 અક્ષમા (સ્ત્રી) = ક્ષમાનો અભાવ.
 અક્ષમાલા (સ્ત્રી) = જપ-માળા.
 અક્ષમ (વિ) = અક્ષીલુ.
 અક્ષાવલી (સ્ત્રી) = જપ-માળા.
 અક્ષોમ (વિ) = ક્ષોભથી રહિત.
 અગ (પું) = (૧) પર્વત; (૨) વૃક્ષ.
 અગ્નિમ (વિ) = મુખ્ય.
 અદ્ય (વિ) = મુખ્ય.
 અઘ (પું) = પાપ.
 અઘાત (વિ) = ઘાત વિનાનું.
 અઘ્ઘ (પું, નં) = લાંછન.
 અઘુશ (પું) = હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.
 અઘ્ઘ (નં) = જેન સિદ્ધાન્તનો એક વિશાગ.
 અઘ્ઘજ (પું) = (૧) કામદેવ; (૨) પુત્ર.
 અઘ્ઘના (સ્ત્રી) = ઝી.
 અચલ (વિ) = સ્થિર.
 અચાપલ (વિ) = ચપળતા વિનાનું.
 અચિર (વિ) = થોડો કાળ રહેનારું.
 અચિરન્તિ (સ્ત્રી) = વીજળી.
 અચિરરોચિષ્ઠ (સ્ત્રી) = વીજળી.
 અચ્યુતા (સ્ત્રી) = અચ્યુતા (વિદ્યા-દેવી).
 અજય (વિ) = જયથી રહિત.

અજિત (પું) = અજિતનાથ, જેનોના દ્વિતીય તીર્થકર.
 અજિત (વિ) = નહિ છતાયેલ.
 અજિમ (નં) = ચર્મ, ચામડું.
 અજ્ઞતા (સ્ત્રી) = મૂર્ખતા.
 અચ્ (૧, ૫૦) = પૂજનું.
 અજન (નં) = કાજળ.
 અણુ (વિ) = સૂક્ષ્મ.
 અતનુ (વિ) = બહુ.
 અતસ્ (જ) = એથી કરીને.
 અતિ (અં) = અત્યંતતાવાચક અન્યય.
 અતીત (મૂં) = અત્યંત ગયેલ.
 અતુલ (વિ) = જેની તુલના થઇ ન શકે તેવું, અસાધારણ.
 અત્ર (અં) = અહિં આ.
 અદ્ (૨, ૫૦) = ખાણું.
 અવચ્ (સં) = એ.
 અદ્ય (વિ) = હયાથી રહિત.
 અવિત (વિ) = અખણિત.
 અદ્રિ (પું) = પર્વત.
 અધિક (વિ) = વિશેષ.
 અધિપ (પું) = અધિપતિ, સ્વામી.
 અધિષ્ઠિત (મૂં) = રહેલ.
 અધીર (વિ) = ધીરજ વિનાનું, અચળ.
 અધીશ (પું) = નાશ.
 અધ્વન્ (પું) = માર્ગ.
 અન (પું) = પ્રાણ.
 અનઘ (વિ) = પાપથી રહિત.

अनङ्ग (पुं०) = कामदेव.
 अनन्त (वि०) = अपार.
 अनन्तोजित् (पुं०) = अनन्तनाथ, जैनोना
 शौडभा तीर्थकर.
 अनल (पुं०) = अग्नि.
 अनयम् (वि०) = श्रेष्ठ.
 अनवरत्न (वि०) = निरन्तर, क्षयभर्तु.
 अनवरत्नम् (अ०) = निरन्तर, क्षयभ.
 अनामयिन् (वि०) = तंदुरस्त.
 अनिल (पुं०) = पवन.
 अनिशम् (अ०) = सर्वदा.
 अनु (अ०) = अनुगमनवाचक अण्यथ.
 अनुगमन (न०) = अनुसरण.
 अनुमान (न०) = अनुमान.
 अनेक (वि०) = अनेक करवां वधारे.
 अनेकप (पुं०) = क्षात्री.
 अनेकान्त (पुं०) = स्थावरा.
 अन्त (पुं०) = (१) छेद; (२) नाश.
 अन्तर् (अ०) = भक्ष्यभां.
 अन्तराल (वि०) = अवधेय, अंतरत्न.
 अन्तिम (वि०) = छेदत्न.
 अन्य (वि०) = भोग्य.
 अप (अ०) = दूरवाचक अण्यथ.
 अपवर्ग (पुं०) = भाक्ष.
 अपाय (पुं०) = क्षय.
 अपार (वि०) = उद्य विनाश.
 अपि (अ०) = (१) पक्ष; (२) अने.
 अप्रतिम (वि०) = असाधारण.
 अवला (स्त्री०) = नारी, स्त्री.
 अवज (न०) = क्षमण.
 अदिप (पुं०) = समुद्र.
 अमङ्ग (वि०) = अर्थ.
 अभिनन्दन (पुं०) = अभिनन्दननाथ, जैनोना
 शौडभा तीर्थकर.
 अभिनन्दन (न०) = आनन्द प्रभाटना.

अभिवृद्धि (स्त्री०) = समृद्धि.
 अभिषेक (पुं०) = अभिषेक.
 अमीम (वि०) = अर्थकर नहि अर्थ.
 अमत (वि०) = नहि मानेत्.
 अमर (पुं०) = देव.
 अमरी (स्त्री०) = द्विभ्यांगना, देवी.
 अमल (वि०) = निर्मल, मेघ विनाश.
 अमित (वि०) = भाषण वगरत्न.
 अमृत (न०) = अमृत.
 अम्बर (न०) = आकाश, गगन.
 अम्बा (स्त्री०) = (१) अम्बा (शासन-देवी);
 (२) माता, जननी.
 अम्बिका (स्त्री०) = (१) अम्बा (शा० देवी).
 अम्बु (न०) = जल.
 अम्बुका (न०) = क्षमण.
 अम्बुस (न०) = पक्षी.
 अम्बोज (पुं०) = क्षमण.
 अम्बोधि (पुं०) = समुद्र.
 अम्बोनिधि (पुं०) = समुद्र.
 अम्बोवह (न०) = क्षमण.
 अय (पुं०) = मुष्माय.
 अयदात् (न०) = अपकीर्ति.
 अयि (अ०) = अर्थ, अर्थ.
 अर (पुं०) = अरनाथ, जैनोना अदारभा
 तीर्थकर.
 अर (वि०) = (१) अर्थ; (२) उदाहरण.
 अरत (वि०) = अनासक्त.
 अरम् (अ०) = अर्थ; (२) अर्थ.
 अरविन्द (न०) = क्षमण.
 अरति (पुं०) = दुरभन.
 अरि (पुं०) = (१) दुरभन; (२) पैतृ, यक्ष.
 अरुज (वि०) = नीरोगी, तंदुरस्त.
 अरुण (वि०) = रात.
 अरुण (पुं०) = सौत.
 अति (स्त्री०) = पीडा.
 अर्थ (पुं०) = (१) भाव; (२) पदार्थ.

अर्य (पुं०)=स्वामी.
 अर्य (वि०)=श्रेष्ठ.
 अर्हत (पुं०)=(१) सामान्य देवही; (२) तीर्थंकर.
 अलक (पुं०)=वाण.
 अलक्ष (वि०)=अश्रित्य.
 अलङ्कृत (मू०)=शशुगारेष्टुं, विभूषित.
 अलङ्कृति (स्त्री०)=अलङ्कार, लूपण.
 अलम् (अ०)=अत्यन्त.
 अलस (वि०)=आणसु.
 अलि (पुं०)=अभर, क्षमर.
 अलीक (न०)=असत्य.
 अल्प (वि०)=थोडु.
 अष्ट (१, प०)=रक्षण करण.
 अवतार (पुं०)=अवत.
 अवन (न०)=रक्षण.
 अवनत (मू०)=नम्रेष्टुं, नीचं थयेष्टुं.
 अवनि (स्त्री०)=पृथ्वी.
 अवम (न०)=पाप.
 अवदा (वि०)=परतन्त्र.
 अविकृत (वि०)=विकार नहि पायेष्टुं.
 अविचलत्वं (न०)=अचलता.
 अष्टुम (न०)=पाप, अभंगल.
 अशोक (पुं०)=आसोपादेवर्तुं आङ.
 अष्टापद (न०)=अष्टपद, सोनु.
 अङ्ग (२, प०)=थयुं, डोयुं.
 „ (४, प०)=द्वेष्टुं.
 अस्त (वि०)=अनिष्ट, अशान.
 अस्तङ्गम (वि०)=संगति विनातुं.
 अस्तम (वि०)=निर्दुःख, असाधारण.
 अस्तमद् (वि०)=मदथी युक्त नहि ज्येष्टुं,
 निरसिमानि.
 अस्तमान (वि०)=असाधारण.
 अस्तार (वि०)=सार विनातुं.
 अस्ति (पुं०)=तस्मात्.
 असित (वि०)=कृष्ण, श्याम.

असु (पुं०)=प्राण.
 असुमत् (पुं०)=प्राणी.
 असुर (पुं०)=असुर, दानव.
 अस्त (पुं०)=अस्तायण.
 अस्त (मू०)=त्यज्य द्विधेत.
 अस्त्र (न०)=हथियार.
 अस्मद् (अ०)=प्रथमपुरुषवाचक सर्वनाम.
 अहन् (न०)=द्विपस.
 अहि (पुं०)=साप.
 अहित (पुं०)=(१) शत्रु; (२) अनर्थ, उपद्रव.
 अहो (अ०)=अहो.

आ

आ (अ०)=भयादावाचक अण्यय.
 आगम (पुं०)=सिद्धांत.
 आगार (न०)=धर.
 आजि (स्त्री०)=युद्ध.
 आढ्य (वि०)=परिपूर्णा, अरपूर.
 आतप (पुं०)=ताप.
 आतपत्र (पुं०)=छत्र.
 आत्त (वि०)=अहंष्टुं करेष्टुं.
 आत्मज (पुं०)=पुत्र.
 आदि (पुं०)=शब्दवात्.
 आदित्य (पुं०)=सूर्य.
 आदिष्ट (मू०)=उपदेश करेष्टुं.
 आदेय (वि०)=अहंष्टुं करवा लायक.
 आद्य (वि०)=अग्रय.
 आधि (पुं०)=मानसिक पीडा, मननु दुःख.
 आन (पुं०)=प्राण.
 आनक (पुं०)=दुष्टलि, नगाङ्ग.
 आनत (मू०)=नम्रेष्टुं.
 आनति (स्त्री०)=प्रणाम.
 आनन (न०)=अग्रय.
 आनन्द (पुं०)=हर्ष.
 आनन्दित (मू०)=आनन्द पायेष्टुं.
 आन्तर (वि०)=आन्तरिक.

आप् (५, ५०)=मेघवर्ष.
 आपद् (स्त्री०)=आपत्ति, कष्ट.
 आपादन (न०)=संपादन.
 आप्त (वि०)=प्राप्ताश्रित.
 आप्ता (स्त्री०)=कान्ति.
 आम (पुं०)=रोग.
 आमय (पुं०)=रोग.
 आमयिन् (वि०)=रोगी.
 आमरी (स्त्री०)=देव सेवंधी.
 आमोद (पुं०)=मुग्ध.
 आम्र (पुं०)=आम्र.
 आयत (वि०)=मोक्ष.
 आयति (स्त्री०)=उत्तर क्षण.
 आयाम (पुं०)=लम्बाय.
 आयामिन् (वि०)=विस्तीर्ण.
 आयास (पुं०)=प्रयत्न, भङ्गनत.
 आर (पुं०)=(१) शत्रुघ्नोना समुद्र; (२) अमर; (३) मुनि; (४) मुनिघ्नोना समुद्राय.
 आर (न०)=पित्तण.
 आरम्भ (पुं०)=प्रारम्भ आरम्भ.
 आरव (पुं०)=शत्रु, अवार.
 आराव (अ०)=(१) पासेधी; (२) द्वरथी; (३) लक्ष्मी.
 आराम (पुं०)=आराम, अजीर्ण.
 आराव (पुं०)=अवार, अवार.
 आराविन् (वि०)=शत्रुघ्नोनामान.
 आर्य (वि०)=आर्य.
 आलय (पुं०)=धर.
 आलान (न०)=हृत्पिने पांथवानो थांललो.
 आलि (पुं०)=अमर.
 आली (स्त्री०)=(१) श्रेष्ठि, हार; (२) शशी, जेनपणी.
 आलीन (मू०)=अक्षुं थयेल.
 आवलि (स्त्री०)=श्रेष्ठि, हार.

आवली (स्त्री०)=हार.
 आशा (स्त्री०)=(१) दिशा; (२) आशा.
 आशु (अ०)=शीघ्र, सत्वर.
 आश्रय (न०)=आधार.
 आस (२, आ०)=असु.
 आसार (पुं०)=वेगवाणी वृष्टि.
 आसुर (पुं०)=असुर, देव-विशेष.
 आस्य (न०)=असु.
 आहत (मू०)=भार भाषेल.
 आहित (मू०)=स्थापेल.
 आह्वय (पुं०)=नाम.

इ

इ (२, ५०)=असु.
 इति (अ०)=असु.
 इन्द्र (न०)=प्रकाश.
 इन (पुं०)=(१) स्वाभी; (२) धनिक; (३) सूर्य.
 इन्द्र (पुं०)=असु.
 इन्द्र (पुं०)=सुर-पति.
 इन्द्र (वि०)=प्रथम.
 इम (पुं०)=असु, हृत्पि.
 इरम्भ (पुं०)=श्रीदाभिनी, (विजयी).
 इला (स्त्री०)=पृथ्वी.
 इन्द्र (७, आ०)=प्रकाशपुं.
 इव (अ०)=असु.
 इष्ट (मू०)=असु, आहिल.
 इह (अ०)=असु.

ई

ईक्षण (न०)=(१) लोचन, आंख; (२) दर्शन;
 (३) ज्ञान.
 ईक्षित (न०)=दर्शन.
 ईति (स्त्री०)=उपपन्न.
 ईर् (१०, ५०)=असु.
 ईश (पुं०)=स्वाभी.
 ईष्य (अ०)=असु.

ઈહા (સ્ત્રી) = (૧) ચેષ્ટા; (૨) ઇચ્છા.
ઈદિત (નં) = વાંછિત; (૨) ચેષ્ટિત.

ઉ

ઉમ (વિં) = તીન, પ્રખર.
ઉચિત (વિં) = યોગ્ય.
ઉચ્ચ (વિં) = ઊંચું.
ઉજ્જ્વલ (વિં) = ઝાંત.
ઉજ્જૃમિત (નં) = ચેષ્ટા.
ઉજ્જ્વ (૬, ૫૦) = ઊંડું.
ઉત્કૃષ્ટ (વિં) = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
ઉત્તમ (વિં) = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
ઉત્તાર (પું) = ઉત્તારણ, તારણ તે.
ઉત્સર્પિન્ (વિં) = વધતું જતું.
ઉત્સવ (પું) = આનંદ.
ઉદ્ = પ્રકાશ, ચોટાઈ, પ્રગલ્ભતા ઇત્યાદિ સૂચક
અન્યથા.
ઉદપિ (પું) = સમુદ્ર.
ઉદય (પું) = ઉદય.
ઉદર (નં) = પેટ.
ઉદાર (વિં) = વિશાળ.
ઉદિત (નં) = (૧) ઉદય; (૨) શબ્દ.
ઉવિત (મૂં) = ઉદયમાં આવેલ, ઉગેલ.
ઉર્ધ્વ (મૂં) = ઉદય પામેલ.
ઉચ્ચત (વિં) = મગફળ.
ઉચ્ચૃતિ (સ્ત્રી) = ઉદ્ધાર.
ઉચ્ચૃત (વિં) = (૧) ઉદ્ધાર; (૨) પરાક્રમી.
ઉચ્ચ (વં) = ઉદય પામતું.
ઉચ્ચેક (પું) = વેગ.
ઉન્માદિન્ (વિં) = ઉન્માદ.
ઉપકૃત (નં) = ઉપકાર.
ઉપદ્રુત (મૂં) = પીડિત.
ઉપપત્તિ (સ્ત્રી) = પ્રુક્તિ, સંગતિ.
ઉપમા (સ્ત્રી) = ઉપમા, સરખાપણું.
ઉપમાન (નં) = ઉપમા.
ઉપરિ (અં) = ઉપર.

ઉપશમ (પું) = ઇન્દ્રિય ઉપરનો કાબુ, ઇન્દ્રિ-
યોનો નિયંત્રક.

ઉમા (સ્ત્રી) = કીર્તિ.
ઉરુ (વિં) = વિશાળ.
ઉરોજ (પું) = સ્તન.
ઉર્વરા (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
ઉલ્લસત્ (વં) = ઉલ્લાસ પામતો.

ઊ

ઊન (વિં) = ઓછું.
ઊરુ (પું) = મંદા, ભંગ.
ઊર્જિત (વિં) = પરાક્રમી.
ઊહ (પું) = તર્ક.
ઊહિકા (સ્ત્રી) = તર્ક.

ઋ

ઋક (વિં) = અદ્વિતીય, અસાધારણ.
ઋનચ્ચ (નં) = પાપ.
ઋથ (અં) = ન.

ઋ

ઋષ (પું) = સમૂહ.

ઋ

ક (નં) = (૧) સુખ; (૨) જળ; (૩) મસ્તક.
કજ (નં) = કમળ.
કળ (પું) = અંશ.
કળ્ઠ (પું) = ગળું, ઠેક.
કદમ્બ (પું) = કદમ્બનું ઝાડ.
કદમ્બક (પું) = સમુદાય.
કનક (નં) = સોનું.
કપિશિત (વિં) = કાળો મિશ્રિત રાતો.
કવર (વિં) = મિશ્રિત.
કમળલ (પું) = સંન્યાસી, યતિ વિગેરેનું પાત્ર.
કમ્પ (૧, આં) = મુજબું.
કમલ (નં) = કમળ.

કર (પું) = (૧) હાથ; (૨) કરનાર.
 કરાલ (વિં) = ઉત્કૃષ્ટ.
 કરિન્ (પું) = કુલર.
 કરીન્દ્ર (પું) = શ્રેષ્ઠ હાથી, ગજરાજ.
 કર્મન્ (નં) = કર્મ.
 કલ્ (૧૦, ૫૦) = ધારણ કરવું.
 કલ (વિં) = મધુર.
 કલકલ (પું) = કલકલ શબ્દ.
 કલઘૌત (નં) = મુવર્ણ, સોનું.
 કલા (સ્ત્રી) = કળા.
 કલાપ (પું) = સમુદાય.
 કલિ (પું) = (૧) કલહ, કંકાસ; (૨) કલિ (યુગ).
 કલ્પતલ (પું) = કલ્પવૃક્ષ.
 કલિ (પું) = (૧) કલિતા રચનાર; (૨) શુક (હૈય-યુગ).
 કાચ્ચન (નં) = મુવર્ણ, સોનું.
 કાન્ત (વિં) = મનોહર.
 કાન્તા (સ્ત્રી) = પત્ની.
 કાન્તાર (નં) = વન.
 કાન્તિ (સ્ત્રી) = પ્રભા, તેજ.
 કામ (પું) = (૧) કામ-દેવ; (૨) ઇચ્છા.
 કામચ્ (અં) = અત્યંતપણું, સ્વીકાર ઇત્યાદિ સૂચક અવયવ.
 કારણ (નં) = કારણ, હેતુ.
 કાલ (પું) = યમ.
 કાલ (વિં) = રયામ, કાળું.
 કાલી (સ્ત્રી) = કાલી (વિદ્યા-દેવી).
 કીર્તિ (સ્ત્રી) = આબરૂ.
 કુ (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 કુણ્ડિકા (સ્ત્રી) = પાત્ર-વિશેષ.
 કુન્દ (પું, નં) = કુન્દ, ઓગરાનું કુલ.
 કુલિશ (પું, નં) = વજ.
 કુવલય (નં) = (૧) ભૂમંડળ; (૨) કમળ.
 કુવાલિન્ (પું) = ખરાબ બોલનાર.

કુસુમ (નં) = કુલ.
 કુસુમધનુસ્ (પું) = કામદેવ.
 કુ (૮, ૫૦) = કરવું.
 કૃત્ (વિં) = કરનાર.
 કૃત્ (૬, ૫૦) = કાપવું.
 કૃત (મૂં) = કરેલું.
 કૃતાન્ત (પું) = (૧) સિદ્ધાન્ત; (૨) યમ.
 કૃ (૬, ૫૦) = દે'કવું. પ્રવિકૃ=દે'કવું, વિખેરવું.
 વિકૃ=દે'કવું.
 ક્રુપ્ (૧, આં) = રચવું.
 ફલિન્ (પું) = મોર.
 કેત (પું) = વાવટો.
 કેસર (પું) = પદ્ય વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થતો કેશના આકાર જેવો તંતુ.
 કેસરિન્ (પું) = સિંહ.
 કેરલ (પું, નં) = ચન્દ્ર-વિકાસી કમળ, પોયણું.
 કોપ (પું) = શુસ્સો.
 કમ (પું) = ચરણ, પગ.
 ક્રિયા (સ્ત્રી) = કાર્ય.
 ક્ષણ (૮, ૩૦) = નાથ કરવો.
 ક્ષણ= (૧) ઉત્સવ; (૨) પળ.
 ક્ષણરુષિ (સ્ત્રી) = વીજળી.
 ક્ષતિ (સ્ત્રી) = ક્ષય, નાશ.
 ક્ષપા (સ્ત્રી) = રાત્રિ.
 ક્ષમા (સ્ત્રી) = (૧) ક્ષમા, માફી; (૨) પૃથ્વી.
 ક્ષિણ (૮, ૩૦) = ભારી નાખવું.
 ક્ષિત (મૂં) = ક્ષીણ થયેલ.
 ક્ષિપ્ (૬, ૩૦) = દે'કવું. આક્ષિપ્=દ્રર દે'કવું.
 ક્ષુદ્ર (પું) = ક્ષુદ્ર.
 ક્ષોમ (નં) = કટ્યાણ.
 ક્ષોમ (પું) = ખળખળાટ.
 રત્
 રયા (૨, ૫૦) = કહેવું.

ગ

ગગન (નં) = આકાશ.
 ગજ (પું) = હાથી.
 ગત (મૂં) = ગયેલું.
 ગદા (સ્ત્રી) = ગદા, આયુધ-વિશેષ.
 ગન્ધ (પું) = વાસ.
 ગમીર (વિં) = ગહન.
 ગમ્ (૧, ૫૦) = જવું. અધિગમ્ = મેળવવું.
 ગમ (પું) = સમાન પાઠ.
 ગમન (નં) = જવું તે.
 ગરીયસ્ (વિં) = વધારે મોટું.
 ગાત્ર (નં) = ઢેહ.
 ગાન્ધારી (સ્ત્રી) = ગાન્ધારી (વિદ્યા-દેવી).
 ગીત (નં) = ગાન.
 ગુરુ (પું) = આચાર્ય.
 ગુરુ (વિં) = મોટું.
 ગૈ (૧, ૫૦) = ગાવું.
 ગો (પું) = સ્વર્ગ.
 ગો (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 ગોચર (પું) = ઇન્દ્રિયના વિષયરૂપ.
 ગોધિકા (સ્ત્રી) = એક જાતનું પ્રાણી.
 ગૌરી (સ્ત્રી) = ગૌરી (વિદ્યા-દેવી).
 ગદ (પું) = ગ્રહ.

ઘ

ઘण्टा (સ્ત્રી) = ઘણ્ટ.
 ઘન (પું) = મેઘ.
 ઘન (વિં) = ગહન.

ચ

ચ (અં) = ચને.
 ચકાસ્ (૨, ૫૦) = પ્રકાશવું.
 ચકિત (વિં) = ભય પામેલ.
 ચક (નં) = ચક્ર.
 ચક્રવર્તી (સ્ત્રી) = ચક્રવર્તી (વિદ્યા-દેવી).
 ચક્રવર્તિન્ (પું) = ચક્રવર્તી.
 ચચત્ (ષં) = હાલતું.

ચતુર (વિં) = હોંશિયાર.
 ચન્દ્રમ્રમ (પું) = ચન્દ્રપ્રભનાથ, જેનોના
 આઠમા તીર્થકર.
 ચર્ (૧, ૫૦) = ચરવું.
 ચરણ (નં) = ચારિત્ર.
 ચત્ (૧, ૫૦) = ચાલવું.
 ચલ (વિં) = ચંચળ.
 ચલન (પું) = ચરણ.
 ચાપ (પું) = ધનુષ્ય.
 ચાપલ (નં) = ચંચળતા.
 ચામર (પું, નં) = ચમર.
 ચારિત્ર (વિં) = વિહરણશીલ, કરનાર.
 ચારુ (વિં) = મનોહર.
 ચિ (૫, ૫૦) = એકલું કરવું.
 ચિત (મૂં) = ઓચાસ.
 ચિત્ત (નં) = મન.
 ચિત્તમૂ (પું) = મહન.
 ચિર (વિં) = લાંબા સમયનું.
 ચુલુક (પું) = ખોખો.
 ચૂત (પું) = આંખો.
 ચૂર્ણ (નં) = ચૂર્ણ.

છ

છત્ર (નં) = છત્ર.
 છિદ્ (૭, ૫૦) = કાપવું.
 છો (૪, ૫૦) = કાપવું.

જ

જગત્ (નં) = દુનિયા.
 જન્ (૪, જાં) = ઉત્પન્ન થવું.
 જન (પું) = લોક, મનુષ્ય.
 જનતા (સ્ત્રી) = લોક.
 જનન (નં) = જન્મ.
 જનીનતા (સ્ત્રી) = માનવ-જાતિનું હિત.
 જન્તુ (પું) = પ્રાણી.
 જન્મ (નં) = જન્મ, ઉત્પત્તિ.
 જન્મન્ (નં) = જન્મ, ઉત્પત્તિ.

जरा (स्त्री०) = ध३५षु.
जल (न०) = पाणी.
जव (पुं०) = येथ.
जात (न०) = समूह.
जातरूप (न०) = सुवर्ण, सोपु.
जाति (स्त्री०) = जन्म.
जाल (पुं०, न०) = संभूत.
जि (१, प०) = उत्तु.
जिन (पुं०) = उत्तम शयन-द्वेष जेष्ठ ते,
वीतराग.

जिनपति (पुं०) = जिनेश्वर, तीर्थंकर.
जिनवर (पुं०) = तीर्थंकर.
जिनेन्द्र (पुं०) = तीर्थंकर.
जीव (पुं०) = प्राणी.
जुष (१, आ०) = सेवु.
ज्यानि (स्त्री०) = ध३५षु.
ज्यायस् (वि०) = वधारे भोक्तुं.
ज्वलन (पुं०) = अग्नि.

त

तद्वि (स्त्री०) = पीठणी.
तत्र (अ०) = त्यां.
तति (स्त्री०) = श्रेष्ठि.
तद् (स०) = नृतीयपुत्रवधायक सर्वनाम.
तन् (८, उ०) = हेलाव करवो. वित्तन = विस्तार
करवो.
तनया (स्त्री०) = पुत्री.
तनु (स्त्री०) = डेह.
तनु (वि०) = अल्प.
तनुमत् (वि०) = शरीरधारी.
तप (१, उ०) = तपु.
तपस् (न०) = तप.
तम (न०) = अधकार.
तमस् (न०) = (१) अज्ञान; (२) अधकार.
तरङ्ग (पुं०) = कटवोल, मोलुं.

तरणि (पुं०) = सूर्य.
तरल (वि०) = अल्प.
तरवारि (पुं०) = तलवार.
तरसा (अ०) = ओकडम; (२) ओरधी.
तरु (पुं०) = वृक्ष.
ताडित (मू०) = मारेणु.
तानव (न०) = दृष्टता, पातणापणु.
तानव (वि०) = शारीरिक, डेह संभंधी.
तान्त (मू०) = धात्री अयेद.
तान्ति (स्त्री०) = धेद.
ताप (पुं०) = संताप.
तापित (मू०) = संतापित अयेधी.
ताम (पुं०) = स्नेह.
तामरस (न०) = कभण.
तामस (न०) = गाढ अधकार.
ताम्र (वि०) = शतु.
तार (पुं०, न०) = (१) आभूषण प्रतली, (२)
तारा.

तार (वि०) = प्रकाशित, उज्ज्वल.
तारा (स्त्री०) = न्योतिष्ठ देव.
तारिका (स्त्री०) = तारनारी.
तिमिर (न०) = अधकार.
तिलक (पुं०, न०) = धोतु.
तीर (न०) = तीर, झीवरो.
तीर्थ (पुं०, न०) = (१) मन्त्र मन्त्रधर; (२)
अनुविध संघ, (३) धर्मस्थान.
तीर्थकृत् (पुं०) = तीर्थंकर.
तुद (६, उ०) = पीडा करवी.
तुद (पुं०) = धोडा.
तुदम (पुं०) = धोडा.
तु (१, प०) = नरु. धातु = व्यापणु.
तेजस् (न०) = तेज, प्रकाश.
तोव (पुं०) = पीडा.
त्यज (१, प०) = त्याग करवो. धातु = अत्यंत
छेदी देणु.

ત્યાગ (પું) = છોડી દેવું તે.
 ત્રપા (સ્ત્રી) = લગ્ન.
 ત્રય (નં) = ત્રણનો સમૂહ.
 ત્રયી (સ્ત્રી) = ત્રણનો સમૂહ.
 ત્રસ (વિં) = ગંગમ.
 ત્રાસ (પું) = ભય.
 ત્રિ (વિં) = ત્રણ.
 ત્રિલોક (નં) = ત્રણ લોક.
 ત્રૈ (૧, આં) = ત્રણ કંઈ.
 ત્વિષ્ (સ્ત્રી) = પ્રભા, તેજ.

દ

દક્ષ (વિં) = યતુર.
 દણ્ડ (પું, નં) = દણ્ડ, લાકડી.
 દન્ત (પું) = હાંત.
 દમ (પું) = સંધમ.
 દયા (સ્ત્રી) = કરૂણા.
 દયાવત્ (વિં) = દયાળુ, કૃપાળુ.
 દયિત (વિં) = પ્રિય.
 દયિતા (સ્ત્રી) = સ્ત્રી.
 દર (પું) = ભય, ગ્રાસ.
 દરિદ્ર (વિં) = કંગાળ.
 દર્શન (નં) = જોવું તે.
 દત્ત (૧, ૩) = નાશ કરવો.
 દલ (પું, નં) = પત્ર.
 દલિત (મૂં) = નિકાસ પામેલું.
 દય (પું) = દાવાનલ.
 દયન (નં) = સંતાપ.
 દા (૧, ૫) = આપવું.
 દા (૨, ૩) = આપવું.
 દાન (નં) = (૧) ત્યાગ; (૨) મદ-જલ; (૩) ખર્ચ.
 દાનવ (પું) = અસુર.
 દામન (નં) = માળા.
 દાર (પું) = સ્ત્રી.
 દારિદ્ર (વિં) = ક્ષીનનાર.

દારુણ (વિં) = ભયંકર.
 દાવ (પું) = અગ્નિ.
 દિશ્ (દ, ૩) = ખતાવવું, દેખાડવું.
 દીન (વિં) = ગરીબ.
 દીર્ઘ (મૂં) = ધીરું.
 દૂન (વિં) = દુઃખી.
 દૃશ્ (સ્ત્રી) = (૧) દેખિ; (૨) આંખ.
 દૃષ્ટાન્ત (પું) = દાખલો, ઉદાહરણ.
 દેવ (પું) = સુર.
 દેવી (સ્ત્રી) = દેવી.
 દેહ (પું, નં) = શરીર.
 દો (૪, ૫) = કાપવું.

દ્રાક્ષ (અં) = સત્વર, ઝટ.
 દુ (૧, ૫) = વહેવું.
 દ્રોહિકા (સ્ત્રી) = દ્રોહ કરનારી.
 દ્વયી (સ્ત્રી) = બેનો સમૂહ.
 દ્વિષ (પું) = હાથી.
 દ્વિત્વ (પું) = હાથી.

ધ

ધન (નં) = દોલત.
 ધનુષ (નં) = ધનુષ્ય.
 ધરા (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 ધતિત્રી = પૃથ્વી.
 ધર્મ = (પું) (૧) ધર્મ; (૨) ધર્મનાથ, જૈનોના પંદરમા તીર્થંકર.
 ધા (૨, ૩) = ધારણ કરવું. આધા = મૂકવું.
 નિધા = મૂકવું. પ્રવિધા = કરવું. વિધા = કરવું.
 ધાતૃ (પું) = ધારણ કરનાર.
 ધાન (નં) = રથાન.
 ધામન (નં) = (૧) સ્થાન; (૨) તેજ; (૩) કિરણ; (૪) ગૃહ.
 ધાવ (૧, ૩) = (૧) પ્રસાર પામવું; (૨) શુદ્ધ કરવું.
 ધિપણ (પું) = મૃદુસ્પતિ, દેવોના શુર.
 ધિપણા (સ્ત્રી) = મૃદિ.
 ધી (સ્ત્રી) = મતિ.

धीर (वि०)=(१) धैर्यवाणा; (२) बुद्धिशाणी.
धु (५, उ०)=हृत्वावपुं.
धृ (६, प०; ९, उ०; १०, उ०)=हृत्वावपुं.
धृत (मू०)=हृत्वावेधुं.
धूली (स्त्री०)=रज.
धृ (१०, उ०)=धारण्य क२वुं.
धौत (मू०)=शुद्ध क२वुं.
धन् (१, प०)=अवाञ् क२वे।
धनान्त (न०)=अंधकार.

न

न (अ०)=नङि.
नख (पुं०, न०)=नाभ.
नग (पुं०)=पर्वत.
नगरी (स्त्री०)=पुरी.
नत (मू०)=नभेधुं.
नति (स्त्री०)=प्रक्षाम, नभन.
नव (पुं०)=नदी.
नन्द (१, प०)=पुत्री थपुं.
नन्दक (वि०)=(१) आनन्ददायक; (२)
समृद्धिजनक.
नन्दन (पुं०)=पुत्र.
नन्दन (वि०)=आनन्ददायक.
नमस् (न०)=आकाश.
नम् (१, प०)=नमस्कार क२वे। अवनम्
नीचुं नमवुं.
नमस् (अ०)=नमस्कार.
नमि (पुं०)=नमिनाथ, जैनोना ज्येष्ठीसभा
तीर्थकर.
नमेरु (पुं०)=ज्येष्ठ गतनुं आड.
नम्र (वि०)=नमनशील.
नय (पुं०)=(१) यथार्थ अक्षिप्राय-विशेष;
(२) नीति.
नयन (न०)=नेत्र.
नर (पुं०)=भगुप्य.

नवन (वि०)=नव.
नव (वि०)=नूतन.
नश (४, प०)=नाश थवे।
नाकिन (पुं०)=देव.
नाग (पुं०)=नागकुमार.
नाय (पुं०)=स्वामी.
नाना (अ०)=अनेक.
नाभि (पुं०)=नाभि, नक्षत्रदेवता पिता.
नामी (स्त्री०)=नाभि, दुःटी.
नायक (वि०)=भुप्य.
नारी (स्त्री०)=स्त्री.
नालीक (पुं०)=कमल.
नालीक (न०)=कमलाना समूह.
नाश (पुं०)=नाश, अन्त.
नाशित (मू०)=नाश क२वे।
निकाय्य (पुं०)=गृह.
निज (वि०)=पैतानुं.
नित्यम् (अ०)=हृत्वेशां.
निधि (पुं०)=संज्ञर.
निम (पुं०, न०)=मला.
निम (वि०)=ज्येधुं.
निर् (अ०)=अवापवायक अन्वय.
निरन्तर (वि०)=अन्तर रहित.
निरस्त (मू०)=हृत् क२वे।
निरुद्ध (मू०)=अटकावेधुं.
निर्नाशिन (वि०)=नाश क२नार.
निर्मिद्र (वि०)=(१) निद्रा विनानुं, (२) भीवेधुं.
निर्वाण (न०)=निर्वाण, शोक.
निर्वृति (स्त्री०)=निर्वाण.
निवह (पु०)=समूह, ज्येथे.
निष्पार (वि०)=निःसीम, पार विनानुं.
नीर (न०)=जल.
नीराकार (पु०)=समुद्र.
नील (वि०)=काणुं.
नीहार (पुं०)=क्षिभ, अरक्ष.

નુ (૨, ૫૦) = સ્તુતિ કરવી.
 નુદ્ (૬, ૫૦) = પ્રેરવું.
 નુતિ (સ્ત્રી) = (૧) સ્તુતિ; (૨) પ્રણામ.
 નુજ (મૂં) = પ્રેરિત.
 નૂ (૬, ૫૦) = સ્તુતિ કરવી.
 નૂત (વિં) = નવીન.
 નૂત (મૂં) = સ્તુતિ કરાયેલ.
 નૂતન (વિં) = નવીન.
 નૂનમ્ (અં) = ખરેખર.
 નૈમિ (પું) = નૈમિનાથ, જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર.
 નૈગમ (પું) = સાત નથોમાંનો એક.
 નો (અં) = નહિ.
 નોદક (વિં) = પ્રેરક.
 નોદિન્ (વિં) = પ્રેરક, નાશ કરનાર.
 ની (સ્ત્રી) = વહાણ, હોદી.

પ

પદ્ધ (પું, નં) = કાઢવું.
 પદ્ધિ (સ્ત્રી) = શ્રેણિ, હાર.
 પત્ (૧, ૫૦) = પડવું.
 પાતિ (પું) = અધિપતિ, સ્થામી.
 પત્ની (સ્ત્રી) = પોતાની સ્ત્રી.
 પત્ર (નં) = (૧) પાંડડું; (૨) વાહન.
 પથિન્ (પું) = માર્ગ.
 પદ્ (૪, આં; ૧૦, આં) = જવું.
 પદ (પું, નં) = (૧) સ્થાન; (૨) વાક્યનો એક ભાગ.
 પદાર્થ (પું) = વસ્તુ.
 પદ્મ (નં) = કમળ.
 પદ્મરાગ (નં) = લાલ મણિ, માણેક.
 પદ્મગ (પું) = સાપ.
 પર (પું) = યત્ન.
 પર (વિં) = (૧) ઉત્તમ; (૨) અન્ય.
 પરતા (સ્ત્રી) = ચરણતા.
 પરમ (પું) = પરમ, સિદ્ધાધિકાનો પુત્ર.

પરમ (વિં) = શ્રેષ્ઠ.
 પરાગ (પું) = પુષ્પમાંની બારીક રજ.
 પરિ (અં) = લક્ષ્યવાચક અન્યથા.
 પરિકર (પું) = સમૂહ.
 પરિગત (મૂં) = (૧) પ્રખ્યાત; (૨) પરિવૃત.
 પરેત (પું) = પિશાચ.
 પરેત (મૂં) = ફર ગયેલ.
 પવિ (પું) = વજ્ર.
 પાંશુ (પું) = રજ, રેણુ.
 પા (૨, ૫૦) = રક્ષણ કરવું.
 પાત (પું) = ચલન, પતન.
 પાતક (નં) = પાપ.
 પાતાલ (નં) = પાતાળ, અધોલોક.
 પાત્ (પું) = રક્ષક.
 પાત્રી (સ્ત્રી) = પાત્ર.
 પાદ (પું) = ચરણ, પગ.
 પાવપ (પું) = વૃક્ષ, ઝાડ.
 પાદ્મપ્રમી (વિં) = પદ્મપ્રસંગ સંગ્રહી.
 પાપ (નં) = પાપ.
 પારિજાત (નં) = પારિજાતક, દિવ્ય વૃક્ષ.
 પારિન્દ્ર (પું) = અન્નગર.
 પાર્શ્વ (પું) = પાર્શ્વનાથ, જૈનોના ત્રેવીસમા તીર્થંકર.
 પાર્શ્વ (પું, નં) = બાજુ.
 પાત્ (૧, ૩૦) = પાળવું.
 પાવન (વિં) = પવિત્ર.
 પાશ (પું) = દોરડું.
 પિદ્મલ (વિં) = કાળા અને પીળા વર્ણથી મિશ્રિત.
 પિષ્ટ (પું) = સમૂહ.
 પિહિત (મૂં) = ઢાંકી હીધેલ.
 પીટી (સ્ત્રી) = આસન.
 પુત્ર (પું) = પુત્ર, છોકરો.
 પુરુષવત્તા (સ્ત્રી) = પુરુષવત્તા (વિદ્યા-દેવી).
 પૂજ (૧૦, ૩૦) = પૂજવું.

पूज्य (वि०)=पूज्य.
 पूत (वि०)=पवित्र.
 पृथु (वि०)=विशाण.
 पृथ्वी=(स्त्री०) भूमि.
 पृष्ठ (न०)=पीठ.
 पोत (पुं०)=नौका.
 प्ला (स्त्री०)=प्ला.
 प्रकटित (वि०)=प्रकटित, उद्घाटित, उद्घाटित.
 प्रजा (स्त्री०)=प्रजा.
 प्रज्ञाति (स्त्री०)=प्रज्ञाति (विद्या-देवी).
 प्रणय (पुं०)=प्रणय.
 प्रणयिन् (पुं०)=प्रणयिन्.
 प्रति (अ०)=प्रति.
 प्रतिहति (स्त्री०)=प्रतिहति.
 प्रथित (मू०)=प्रथित, प्रथित.
 प्रथय (पुं०)=प्रथय.
 प्रमा (स्त्री०)=प्रमा.
 प्रमिति (स्त्री०)=प्रमिति.
 प्रमोद (पुं०)=प्रमोद.
 प्रयत्न (पुं०)=प्रयत्न, प्रयत्न.
 प्रयचन (न०)=प्रयचन.
 प्रवर (वि०)=प्रवर.
 प्रस्तम्य (अ०)=प्रस्तम्य.
 प्रसाद (पुं०)=प्रसाद, प्रसाद.
 प्रा (२, प०)=प्रा.
 प्राय (वि०)=प्राय.
 प्रिय (वि०)=प्रिय.
 प्रियङ्गु (स्त्री०)=प्रियङ्गु.
 प्रोज्झित (मू०)=प्रोज्झित, प्रोज्झित.
 प्लव (पुं०)=प्लव.

फ

फल (न०)=फल.
 फलक (न०)=(१) फलक, (२) फलक.

व

वत (अ०)=वत, वत, वत.
 वन्ध (पुं०)=वन्ध, वन्ध.
 वन्धन (न०)=वन्धन.
 वन्धु (पुं०)=वन्धु.
 वल (न०)=वल, वल.
 वलक्ष (वि०)=वलक्ष, वलक्ष.
 बलात् (अ०)=बलात्, बलात्.
 बलिन (वि०)=बलिन, बलिन.
 बाधन (न०)=बाधन.
 बाधा (स्त्री०)=बाधा.
 बाहु (पुं०)=बाहु.
 बुध (१, प०)=बुध.
 बोधि (पुं०)=बोधि, बोधि.
 बोधिका (स्त्री०)=बोधिका.
 ब्रह्मज्ञान्ति (पुं०)=ब्रह्मज्ञान्ति.

म

भक्ति (स्त्री०)=भक्ति.
 मध्य (पुं०)=(१) मध्य, (२) मध्य.
 मज्ज (१, उ०)=मज्ज.
 मजन (न०)=मजन.
 मय (न०)=मय.
 भरत (न०)=भरत (क्षेत्र).
 भर्तु (पुं०)=भर्तु.
 भव (पुं०)=(१) भव, (२) भव.
 भवत् (स०)=भवत्.
 मव्य (वि०)=मव्य, मव्य.
 मा (स्त्री०)=मा.
 मा (२, प०)=मा.
 मात्र (१०, उ०)=मात्र, मात्र.
 मात्र (वि०)=मात्र, मात्र.
 मानु (पुं०)=मानु.

માર (પું) = (૧) ભાર, બોભો; (૨) સમૂહ.
 મારતી (સ્ત્રી) = વાણી.
 માસ્ (૧, આં) = પ્રકાશવું.
 માસ્ (સ્ત્રી) = પ્રકાશ.
 માસિત (વિં) = તેજસ્વી.
 માસુર (વિં) = (૧) પ્રકાશિત; (૨) ઘોર.
 માસ્યત્ (પું) = સૂર્ય.
 માસ્યત્ (વિં) = તેજસ્વી, પ્રકાશિત.
 મિદ્ (૭, ડં) = ભેદવું.
 મિદ્ (વિં) = ભેદનાર.
 મિદ્ધ (મૂં) = ભેદાયેલું.
 મી (સ્ત્રી) = ભય.
 મીતિ (સ્ત્રી) = ભય.
 મીમ (વિં) = ભયંકર.
 મીષણ (વિં) = ભયંકર.
 મુજ્ (૭, ડં) = ભોગવવું.
 મૂ (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 મૂ (૧, પં) = ધવું.
 મૂતિ (સ્ત્રી) = સંપત્તિ.
 મૂપતિ (પું) = રાજા.
 મૂમિ (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 મૂરિ (વિં) = ખડું.
 મૂપણ (નં) = અલંકાર, ધરેલું.
 મુ (૩, ડં) = ધારણ કરવું.
 મૂત (મૂં) = ધારણ કરેલ.
 મુદામ્ (મં) = અત્યન્ત.
 મેવિન્ (વિં) = ભેદનાર.
 મ્રમ્ (૧, પં; ૪, પં) = ભ્રમવું.
 મ્રમર (પું) = ભ્રમર.
 મ્રામર (વિં) = ભ્રમર સંગંધો.

મ

મઘવત્ (પું) = ધન.
 મળ્ડલ (નં) = ચક્ર.
 મત (નં) = દર્શન, સિદ્ધાન્ત.
 મત (મૂં) = ધન.
 મતિ (સ્ત્રી) = બુદ્ધિ.

મતિમત્ (વિં) = બુદ્ધિશાળી.
 મત્ત (વિં) = મદવાળું.
 મદ (પું) = અભિમાન, ગર્વ.
 મદન (પું) = કામદેવ.
 મધુર (વિં) = મીઠો.
 મધુરસ (પું) = પુષ્પનો રસ.
 મઘ્ય (વિં) = વચ્ચું.
 મનસ્ (નં) = મન, ચિત્ત.
 મનીષિન્ (પું) = બુદ્ધિશાળી.
 મનોમવ (પું) = કામદેવ.
 મન્ય (૧, પં) = મથન કરવું, મથવું.
 મન્દ (વિં) = મૃદુ, ઠોમળ.
 મન્દાર (પું) = પારિજાતકનું પુષ્પ.
 મર (પું) = મૃત્યુ.
 મર્ત્ય (પું) = માનવ.
 મલ (પું) = મેલ.
 મલ્હિ (પું) = મદિલનાથ, જૈનોના બોગણી-
 સમા તીર્થંકર.
 મસ્જ (૬, પં) = ડુબવું. નિમસ્જ = ડુબવું.
 મસ્તક (નં) = ટોચ.
 મદ (પું) = (૧) ઉત્સવ; (૨) સન્માન.
 મદત્ (વિં) = મોટા.
 મદસ્ (નં) = તેજ.
 મહાકાલી (સ્ત્રી) = મહાકાલી (વિદ્યા-દેવી).
 મહામાનસી (સ્ત્રી) = મહામાનસી (વિદ્યા-
 દેવી).
 મહિત (વિં) = સત્કાર પામેલ.
 મહિમન્ (પું) = મહિમા.
 માન (પું) = (૧) અભિમાન; (૨) જોધ.
 માન (નં) = (૧) પ્રમાણ; (૨) માપવું તે.
 માનવ (પું) = મનુષ્ય.
 માનવી (સ્ત્રી) = માનવી (વિદ્યા-દેવી).
 માનસ (નં) = મન, ચિત્ત.
 માનસી (સ્ત્રી) = માનસી (વિદ્યા-દેવી).
 માયા (સ્ત્રી) = માયા.
 માર (પું) = (૧) કામદેવ; (૨) હત્યા.

માર્ગ (પું) = રસ્તો.
 માલા (સ્ત્રી) = માળા, શ્રેણિ.
 માલિન્ (વિ) = માળાવાળું.
 મિથસ્ (અ) = અસ્પૃશ્ય.
 મિલન (ન) = સંયોગ.
 મુકુટ (ન) = મુગટ, તાજ.
 મુક્તા (સ્ત્રી) = મોતી.
 મુલ (ન) = મોખરો.
 મુખ (દ, પ) = છોડવું.
 મુદ્ (સ્ત્રી) = હર્ષ, ખુશી.
 મુદિત (ન) = હર્ષ.
 મુદિત (મૂ) = હર્ષિત.
 મુદ્રા (સ્ત્રી) = મુદ્રા.
 મુનિસુત્રત (પું) = મુનિસુત્રત સ્વામી, જેનેના
 વીસમા તીર્થકર.
 મુસલ (ન) = મુસળું, સાંઘણું.
 મુહ (ય, પ) = મોહ ખામચો.
 મુહતા (સ્ત્રી) = મૂઢપણું.
 મૂર્ધન્ (પું) = મસ્તક.
 મૃગમદ (પું) = કસ્તૂરી.
 મૃતિ (સ્ત્રી) = મૃત્ય.
 મૃદુ (વિ) = કૌમળ.
 મેઘ (પું) = વાદળ.
 મેઘકિત (વિ) = કાળું બનાવેલ.
 મેઘુર (વિ) = અતિશય સ્નિગ્ધ.
 મેઘ (પું) = મેઝ (પર્વત).
 મોદ (પું) = હર્ષ.
 મોદિત (મૂ) = હર્ષ ખમાડેલું.
 મોહ (પું) = મોહ.
 મોહિત (મૂ) = મોહ ખમાડેલું.

ય

યક્ષ (પું) = યક્ષ.
 યત્ (૧, આ) = પ્રયત્ન કરવો.
 યતિ (પું) = મુનિ.
 યત્ર (અ) = ત્યાં.

યદ્ (સ) = જે.
 યદીય (વિ) = જેવું.
 યદુ (પું) = યાદવ.
 યમ્ (૧, પ) = નિયમમાં રાખવો.
 યમ (પું) = (૧) યમ; (૨) યોગના આઠ અંગો
 પૈકી એક.
 યમિત (વિ) = નિયમમાં રાખેલું, વશ કરેલું.
 યયુ (પું) = ધોડા.
 યશસ્ (ન) = કીર્તિ.
 યાત્ર (૧, ડ) = યાત્રા.
 યાન (ન) = (૧) ગતિ; (૨) વાહન.
 યામ (પું) = તત.
 યુગ (ન) = યુગલ, જોડું.
 યુષ્ (સ્ત્રી) = લડાઈ.
 યુગ્મદ્ (સ) = દ્વિતીય પુરુષવાચક સર્વનામ.
 યોગ (પું) = (૧) યોગ; (૨) વ્યાપાર, (૩)
 સંબંધ.
 યોગિન્ (પું) = યોગી, મુનિ.
 યોધ (પું) = યોદ્ધા.
 યોપિત (સ્ત્રી) = સ્ત્રી.

ર

રક્ષ (૧, પ) = રક્ષણ કરવું.
 રક્ષસ્ (ન) = રક્ષક.
 રક્ષ (૧, પ) = ચાલવું.
 રક્ષ (૧, પ) = રચવું.
 રક્ષ (ન) = રચ.
 રક્ષ (૧, ડ) = (૧) રંગવું. (૨) રાગી થવું.
 રણ (પું, ન) = લડાઈ.
 રત (ન) = મૈથુન.
 રત (વિ) = આસક્ત.
 રતિ (સ્ત્રી) = કામદેવની પત્ની, પ્રીતિ.
 રતીજા (પું) = કામદેવ.
 રત્ન (ન) = રત્ન.
 રદ્ (૧, ડ) = ચીરવું.
 રદ્ (પું) = દાંત.

भार (पुं०)=(१) भार, बोझ; (२) सम्भूत.
भारती (स्त्री०)=वाणी.
भास् (१, आ०)=प्रकाशयुः.
भास् (स्त्री०)=प्रकाश.
भासित (वि०)=तेजस्वी.
भास्तर (वि०)=(१) प्रकाशित; (२) धार.
भास्वत् (पुं०)=सूर्य.
भास्वत् (वि०)=तेजस्वी, प्रकाशित.
भिद् (उ, उ०)=भेदयुः.
भिद् (वि०)=भेदनार.
मिह (मू०)=भेदायेतुं.
मी (स्त्री०)=मय.
मीति (स्त्री०)=मय.
मीम (वि०)=भयंकर.
मीषण (वि०)=भयंकर.
भुज् (उ, उ०)=भोगययुः.
भू (स्त्री०)=पृथ्वी.
भू (१, प०)=ययुः.
भूति (स्त्री०)=संपत्ति.
भूपति (पुं०)=राज.
भूमि (स्त्री०)=पृथ्वी.
भूरि (वि०)=गङ्गु.
भूषण (न०)=भलंकार, धरेलुः.
भू (३, उ०)=धारयुः करयुः.
भूत (मू०)=धारयुः करेव.
भूदाम् (अ०)=अत्यन्त.
भेविन् (वि०)=भेदनार.
भ्रम् (१, प०; ४, प०)=भभयुं.
भ्रमर (पुं०)=भभरै.
भ्रानर (वि०)=भ्रमर संशयो.

म

मघवत् (पुं०)=धृ-द्र.
मण्डल (न०)=यङ्क.
मन (न०)=हर्यन्, सिद्धान्त.
मत (मू०)=धृष्ट.
मति (स्त्री०)=शुद्धि.

मतिमत् (वि०)=शुद्धिशाणी.
मत्त (वि०)=भट्टवाहुं.
मद् (पुं०)=अलिमान, गर्व.
मदन (पुं०)=कामदेव.
मधुर (वि०)=मीठा.
मधुरस् (पुं०)=पुष्पनो रस.
मध्य (वि०)=वययुं.
मनस् (न०)=मन, चित्त.
मनीषिन् (पुं०)=शुद्धिशाणी.
मनोमव (पुं०)=कामदेव.
मन्य (१, प०)=मथन करयुं, मथयुं.
मन्द (वि०)=मृदु, ऋभण.
मन्दार (पुं०)=पारिजातकतुं पुष्प.
मर (पु०)=मृत्यु.
मर्त्य (पुं०)=मानव.
मल (पुं०)=मेल.
मल्लि (पुं०)=मदिलनाथ, लैनोना व्योगणी-
सभा तीर्थकर.
मस्त् (६, प०)=दुषयुः. निमस्त्=दुषयुं.
मस्तक (न०)=टोय.
मह (पुं०)=(१) उत्सव; (२) सम्मान.
महत् (वि०)=भोटा.
महत्स् (न०)=तेज.
महाकाली (स्त्री०)=महाकाटी (विधा-देवी).
महामानसी (स्त्री०)=महामानसी (विधा-
देवी).
महिल (वि०)=सत्कार पाभेल.
महिमन् (पुं०)=महिमा.
मान (पुं०)=(१) अलिमान; (२) प्रोष.
मान (न०)=(१) प्रमायु; (२) आपयुं ते.
मानव (पुं०)=मनुष्य.
मानवी (स्त्री०)=मानवी (विधा-देवी).
मानस (न०)=मन, चित्त.
मानसी (स्त्री०)=मानसी (विधा-देवी).
माया (स्त्री०)=माया.
मार (पुं०)=(१) कामदेव; (२) हत्या.

मार्ग (पुं०)=रस्ते।
 माला (स्त्री०)=माला, श्रेष्ठी।
 मालिन् (वि०)=मालावाणुं।
 मिथस् (अ०)=अस्परस्परम्।
 मिलन (न०)=संयोग।
 मुहुट (न०)=मुहूर्त, तावत्।
 मुक्ता (स्त्री०)=मोती।
 मुख (न०)=मोक्षार्थ।
 मुञ्च (६, प०)=छोड़वुं।
 मुद (स्त्री०)=हर्ष, भुशी।
 मुदित (न०)=हर्ष।
 मुदित (भू०)=हर्षित।
 मुद्रा (स्त्री०)=मुद्रा।
 मुनिसुव्रत (पुं०)=मुनिश्रेष्ठतत्त्वाभी, जैनोना
 वीसभा तीर्थकर।
 मुत्तल (न०)=मुसलु, सांघिदुं।
 मुह (४, प०)=मोह पाभवे।
 मूढता (स्त्री०)=भूढपणुं।
 मूर्धन् (पुं०)=मस्तक।
 मृगमद (पुं०)=कस्तूरी।
 मृति (स्त्री०)=भूतल।
 मृडु (वि०)=कोमल।
 मेघ (पुं०)=वाहण।
 मेचकित (वि०)=काणुं जनावेल।
 मेहुर (वि०)=अतिशय स्निग्ध।
 मेरु (पुं०)=मेरु (पर्वत)।
 मोद (पु०)=हर्ष।
 मोदित (भू०)=हर्ष पाभाडेवुं।
 मोह (पुं०)=मोह।
 मोहित (भू०)=मोह पाभाडेवुं।

य

यक्ष (पुं०)=यक्ष।
 यत् (१, आ०)=प्रयत्न करवे।
 यति (पुं०)=मुनि।
 यत् (अ०)=यत्नां।

यद् (स०)=यत्।
 यदीय (वि०)=येवुं।
 यद्ग (पुं०)=यौहव।
 यम् (१, प०)=निधमभां राभवे।
 यम (पु०)=(१) यम; (२) योगना आह अंगो
 पैक्षी अंक।
 यमित (वि०)=निधमभां राभेवुं, वश करवुं।
 ययु (पुं०)=यौहो।
 यशस् (न०)=श्रीति।
 याच (१, उ०)=भांगवुं।
 यान (न०)=(१) गति; (२) वाहन।
 याम (पुं०)=मत्त।
 युग (न०)=युगल, जोडुं।
 युष् (स्त्री०)=वक्षार्ध।
 युष्मद् (स०)=द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम।
 योग (पुं०)=(१) योग; (२) व्यापार, (३)
 संशय।
 योगिन् (पुं०)=योगी, मुनि।
 योष (पु०)=वक्षवैयो।
 योषित (स्त्री०)=स्त्री।

र

रक्ष (१, प०)=रक्षणुं करवुं।
 रक्षत् (न०)=रक्षस।
 रङ्ग (१, प०)=आलवुं।
 रच् (१०, प०)=रचवुं।
 रजस् (न०)=रज।
 रञ्ज (१, उ०)=(१) रंजवुं, (२) रागी धवुं।
 रण (पु०, न०)=वक्षार्ध।
 रत (न०)=मैथुन।
 रत (वि०)=आसक्त।
 रति (स्त्री०)=क्षमदेवनी पत्नी, प्रीति।
 रतीश (पुं०)=क्षमदेव।
 रत्न (न०)=रत्न।
 रद (१, उ०)=थीरवुं।
 रद (पु०)=दांत।

રમસ (પું) = (૧) વેગ; (૨) હર્ષ.
 રમ્ (૧, આ) = રમવું.
 રમા (સ્ત્રી) = લક્ષ્મી (દેવી).
 રમ્મા (સ્ત્રી) = દેખા.
 રવ (પું) = અવાજ.
 રવિ (પું) = સૂર્ય.
 રશ્મિ (પું) = કિરણ.
 રસ (પું) = રસ.
 રસા (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 રસિત (ન) = ધ્વનિ.
 રસિત (વિ) = શબ્દવાળા.
 રહસ (ન) = રહસ્ય, ગુપ્ત તાત્પર્ય.
 રહિત (વિ) = વિનાનું.
 રા (૨, પ) = આપવું.
 રાગ (પું) = (૧) લોભ; (૨) રતાશ.
 રાજ (૧, આ) = પ્રકાશવું. વિરાજ = પ્રકાશવું.
 રાજક (ન) = રાજાઓના સમુદાય.
 રાજન્ (પું) = રાજા.
 રાજિ (સ્ત્રી) = પંક્તિ, હાર.
 રાજિત (મૂ) = શોભેલું.
 રાજિત્ (વિ) = સુશોભિત.
 રાજી (સ્ત્રી) = શ્રેણિ.
 રાજીમતી (સ્ત્રી) = રાજમતી, ઉચ્ચસેન
 રાજની પુત્રી.
 રાજીવ (ન) = કમળ.
 રાજ્ય (ન) = રાજ્ય.
 રામ (વિ) = રમણીય, મનોહર.
 રિપુ (પું) = દુશ્મન.
 રીણ (વિ) = ખરેલું.
 રચ્ (સ્ત્રી) = કાંતિ.
 રચ્ (૧, આ) = (૧) પ્રકાશવું; (૨) ચાહવું.
 રચિ (સ્ત્રી) = તેજ.
 રચિર (વિ) = મનોહર.
 રજ્ (સ્ત્રી) = રોગ.

રહ (૧, પ) = ડિગવું.
 રૂપ (ન) = રૂપ.
 રોચિત્ (ન) = પ્રકાશ.
 રોદિત (ન) = રૂઢન.
 રોધિકા (સ્ત્રી) = રોધનારી.
 રોહિણી (સ્ત્રી) = રોહિણી (વિદ્યા-દેવી).

લ

લક્ષ (ન) = લાખ.
 લક્ષ્મી (સ્ત્રી) = વૈભવ.
 લગ્ (૧, આ) = લાગવું.
 લગ્નતા = લગ્નપણું.
 લગ્નવન (ન) = ઉદલંઘન, અટકાયત.
 લતા (સ્ત્રી) = વેલ.
 લતિકા (સ્ત્રી) = ઝાળ.
 લપ્ (૧, પ) = ખેલવું.
 લવિત્ (પું) = ખેલનાર.
 લમ્ (૧, આ) = મેળવવું.
 લમ્ (૧, આ) = લટકવું. આલમ્ = આશ્રય લેવો.
 લય (પું) = (૧) એકતાન; (૨) સ્થાન.
 લપ્ (૧, ડ) = ચાહવું. સમલિપ્ = ચાહવું.
 લસ્ (૧, પ) = ચોલવું. ઝલસ્ = ચોલવું.
 પર્યુલ્લસ્ = ચોલવું.
 લા (૨, પ) = યહ્યુ કરવું.
 લાઝ્ (૧, પ) = ચિન્હ કરવું.
 લાપ (પું) = પરસ્પર પ્રીતિથી ખેલવું તે.
 લામ (પું) = લાભ, ફાયદો.
 લાલસ (વિ) = આતુર.
 લી (૪, પ) = વળગવું.
 લીન (મૂ) = આસક્ત.
 લીલા (સ્ત્રી) = વિલાસ.
 લુમ્બિ (વિ) = ગુમખાવાળી.
 લુદ (૬, પ) = આળોટવું.
 લોક (પું) = વિશ્વનો એક વિભાગ.
 લોપ (પું) = નાશ.

વ

વક્ત્ર (નં) = મુખ.
 વચસ્ (નં) = વચન.
 વઞ્ન (પું, નં) = વજ્ર.
 વજ્રશક્તિલા (સ્ત્રી) = વજ્રશક્તિલા (વિદ્યા-
 દેવી).
 વજ્રાદિકુશી (સ્ત્રી) = વજ્રાદિકુશી (વિદ્યા-
 દેવી).
 વટ (પું) = વડ.
 વત્સલ (વિં) = સ્નેહથી યુક્ત.
 વવન (નં) = મુખ.
 વધ (પું) = હૃત્યા, નાથ.
 વધૂ (સ્ત્રી) = (૧) સ્ત્રી; (૨) પત્ની.
 વન (નં) = (૧) વન; (૨) જલ.
 વન્દ (૧, આં) = સ્તુતિ કરવી.
 વપુસ્ (નં) = દેહ.
 વર (વિં) = શ્રેષ્ઠ.
 વરદ (વિં) = આહિરો પદાર્થ આપનાર.
 વર્ણ (પું) = રંગ.
 વર્ય (વિં) = ઉત્તમ.
 વલય (નં) = વર્તુલ.
 વશ (પું, નં) = તાબેદારી.
 વસ્ (૧, પં) = રહેવું.
 વસતિ (સ્ત્રી) = નિવાસ.
 વસુ (નં) = (૧) સુવર્ણ; (૨) ધન.
 વસુતર (પું) = વસુતર, સિદ્ધાધિકાનો પુત્ર.
 વસુધા (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 વસ્તુ (નં) = એક જાતનો છંદ.
 વદ્ધ (૧, પં) = વહન કરવું.
 વા (અં) = અને; (૨) જાણે કે.
 વાચ્ (સ્ત્રી) = વાણી.
 વાળી (સ્ત્રી) = વાણી.
 વાદ (પું) = વચન.
 વાદિન્ (વિં) = વાદી.
 વાર (પું) = ઢગલો.

વારણ (પું) = ક્ષાત્રી.
 વારિ (નં) = જળ.
 વારિજ (નં) = કમળ.
 વાલ (પું) = કેશ.
 વાસ (પું) = નિવાસ, રહેઠાણ.
 વાસુપૂજ્ય (પું) = વાસુપૂજ્ય (સ્વામી),
 જૈનોના ખારમા તીર્થંકર.
 વાહ (પું) = ઘોડો.
 વિ (અં) = વિયોગવાચક અન્યથ.
 વિકટ (વિં) = કિલ્લ; (૨) વિસ્તૃત.
 વિકીર્ણ (મૂં) = ઉડાડેલું.
 વિકૃત (મૂં) = વિકાર પામેલું.
 વિચિત્ર (વિં) = વિચિત્ર.
 વિઠમ્બ (૧૦, ૩૦) = તિરસ્કાર કરવો.
 વિતત (મૂં) = ફેલાયેલું.
 વિતીર્ણ (મૂં) = દાન આપેલું.
 વિદ્ (૬, ૫૦) = મેળવવું.
 વિદ્યારણ (નં) = ચીરવું તો.
 વિદ્યુત્ (સ્ત્રી) = વીજળી.
 વિદ્વસ્ (પું) = પદિકત.
 વિદ્વિષ્ (પું) = દુરમન.
 વિદ્યુ (પું) = ચન્દ્ર.
 વિદ્યુત (મૂં) = ક'પેલું.
 વિનતા (સ્ત્રી) = ગડગડની માતા, કાશ્યપની
 પત્ની.
 વિપક્ષ (પું) = સામે પક્ષ.
 વિપદ્ (સ્ત્રી) = કષ્ટ, આફત.
 વિવોધન (નં) = વિકાસ.
 વિમલ (પું) = સંપત્તિ.
 વિમા (સ્ત્રી) = પ્રભા.
 વિમ્રમ (પું) = હાવ-ભાવ.
 વિમલ (પું) = વિમલનાથ, જૈનોના પંદરમા
 તીર્થંકર.
 વિમલ (વિં) = નિર્મલ.
 વિચ્ (૬, ૫૦) = પ્રવેશ કરવો.

વિશદ (વિં)=(૧) સફેદ; (૨) નિર્મળ.

વિશિષ્ટ (પું)=ખાણુ.

વિશ્વ (નં)=બ્રહ્માણ્ડ.

વિશ્વાસ (પું)=ભરોસો.

વિપ (નં)=ઝેર.

વિપમૃત (પું)=સાપ.

વિપમ (વિં)=મધંકર.

વિસર (પું)=સમૂહ.

વિસારિન્ (વિં)=પ્રસરતું, ફેલાતું.

વિસ્તારિન્ (વિં)=વિશાળ.

વિહાયસ્ (નં)=આકાશ.

વીથી (સ્ત્રી)=માર્ગ.

વીર (પું)=વીર પ્રભુ, જેનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.

વૃજિન (નં)=પાપ.

વૃત્તિ (સ્ત્રી)=વળણુ.

વૃન્દ (નં)=સમૂહ.

વૃષ (વિં)=ઉત્તમ.

વેણુ (પું)=વાંસળી.

વૈર (નં)=દુશ્મનાવટ.

વૈરિન્ (પું)=દુશ્મન.

વ્યયા (સ્ત્રી)=પીડા.

વ્યામ્ર (પું)=વાધ.

વ્યાધિ (પું)=રોગ.

વ્યાલ (પું)=(૧) પાપ; (૨) દુષ્ટ હાથી.

વ્યાલમ્ર (મૂં)=(૧) આફે થયેલ; (૨) હણનાર.

વ્યૂહ (પું)=સમૂહ.

વ્રજ્ (૧, ૩૦)=વ્રજુ. વ્રજ્=દીક્ષા લેવી.

શ

શ (નં)=સુખ.

શકુનિ (પું)=પક્ષી.

શક્તિ (સ્ત્રી)=એક જાતનું આયુધ.

શક્ત (પું, નં)=શક્ત.

શતપત્ર (નં)=સો પાંખડીવાળું કમળ, ચેવંતી.

શત્રુ (પું)=દુશ્મન.

શમ્ (ટ, પં)=શાંત થવું.

શમ (પું)=ઉપશમ.

શમની (સ્ત્રી)=શાંત કરનારી.

શમિત (વિં)=શાંત.

શમિન્ (વિં)=ઉપશમધારી.

શમ્મવ (પું)=શાંતવનાથ, જેનોના તૃતીય તીર્થંકર.

શર (પું)=ખાણુ.

શર્મન્ (નં)=સુખ.

શશધર (પું)=ચન્દ્ર.

શસ્ત્ર (મૂં)=વખાણુ.

શસ્ય (વિં)=પ્રશાસા-પાત્ર.

શાન્તિ (પું)=શાન્તિનાથ, જેનોના સોળમા તીર્થંકર.

શાન્તિ (સ્ત્રી)=(૧) શાન્તિ; (૨) મોક્ષ, (૩) શાન્તિ (દેવી).

શાસ્ત્ર (પું)=શિક્ષા આપનાર.

શાસ્ત્રિન્ (પું)=શાસ્ત્રી.

શિત (વિં)=તીક્ષ્ણ.

શિરસ્ (નં)=મસ્તક.

શિરોરુહ (નં)=વાળ.

શિવ (નં)=મોક્ષ.

શીત (વિં)=શીતળ.

શીતલ (પું)=શીતળનાથ, જેનોના દશમા તીર્થંકર.

શીતાંશુ (પું)=ચન્દ્ર.

શુમ (વિં)=શુભ.

શુભ્ર (વિં)=પ્રકાશિત.

શુદ્ધ (પું, નં)=સંકેળ.

શોક (પું)=દિલગીરી.

શોમા (સ્ત્રી)=ચોલા, પ્રભા.

શ્યામ (વિં)=કાળા.

શ્રવણ (નં)=કાન.

શ્રાન્તિ (સ્ત્રી)=થાક.

શ્રિ (૧, પં)=આશ્રય લેવો. આશ્રિ=આશ્રય લેવો.

श्री (स्त्री०) = भानार्थवाचक शब्दः (२) लक्ष्मी.
 श्रीप्रभव (पुं०) = अभवदेव ।।
 श्रुतदेवता (स्त्री०) = विद्यानी अधिष्ठायिका
 देवी, सरस्वती.
 श्रेणी (स्त्री०) = पंक्ति.
 श्रेयांस (पुं०) = श्रेयांसनाथ, जैनोना जगन्ना-
 रभा तीर्थंकर.
 श्वेत (वि०) = धौतुं.

स.

संयत (वि०) = संयमी, साधु.
 संसद् (स्त्री०) = सला.
 संसार (पुं०) = संसार.
 संहति (स्त्री०) = समूह.
 रुफल (वि०) = (१) समस्त; (२) होय-युक्त.
 सकृत् (अ०) = एक बार.
 सङ्कट (वि०) = धीयथयेदं.
 सङ्ख्या (स्त्री०) = संख्या.
 सङ्ग (पुं०) = मोषत.
 सङ्गत (वि०) = युक्तिथी सिद्ध, अंधधेसतुं.
 सङ्गम (पुं०) = (१) सं'गम नाभनो वैभानिक
 देव; (२) मोषत.
 सङ्गमन (न०) = संगति.
 सज्जन (पुं०) = साधु पुङ्गव.
 सञ्चार (पुं०) = भवेय.
 सञ् (१, प०) = संगति करवी.
 सटा (स्त्री०) = सिङ्गनी थाण.
 सत् (पुं०) = सत्जन.
 सत् (वि०) = (१) लक्ष्य, (२) विद्यमान, हैयात.
 सततम् (अ०) = हमेशां.
 सत्य (न०) = परापरतुं.
 सद् (१, प०) = नाश थयो.
 सदस् (स्त्री०) = सला.
 सद्गुण (पुं०) = सद्गुण.
 सदा (अ०) = हमेशां.
 सद्यस् (अ०) = एकदम.

सन्तमस (न०) = गाढ अंधकार.
 सन्तानक (पुं०) = संतानक, एक जातनुं कल्प-वृक्ष.
 सल (मू०) = जेद पाभेल.
 सपत्न (पुं०) = दुश्मन.
 सपदि (अ०) = एकदम.
 सभा (स्त्री०) = सला.
 सम (वि०) = समान.
 समन्ततस् (अ०) = सर्व दिशाभां.
 समर (पुं०) = संशाम, युद्ध.
 समवसरण (न०) = धर्म-देशनानुं स्थल.
 समान (वि०) = समान.
 समीर (पुं०) = पवन, वा.
 समीहित (व०) = मनोवांछित.
 समुद्रित (मू०) = सारी रीते, उदय पाभेलुं.
 सम्पद् (स्त्री०) = संपत्ति.
 सम्यक् (वि०) = यथार्थ.
 सरल (वि०) = सरल, कुटिलताथी रहित.
 सरित् (स्त्री०) = नदी.
 सहित (वि०) = साथेनुं.
 सर्वतस् (अ०) = अधी तरफ.
 सह (वि०) = सह.
 सह (अ०) = सहित.
 साक्षात् (अ०) = प्रत्यक्ष, इन्द्र.
 साधक (पुं०) = साधनार.
 सान्ध्य (वि०) = संध्या समयनुं.
 सामन् (न०) = भीहां वाक्य विगोरेथी सात्त्विक
 करनुं ते.
 सामज (पुं०) = कुंजर, छाथी.
 सार (पुं०) = अण.
 „ (वि०) = उत्तम.
 साल (पुं०) = गढ.
 सिंह (पुं०) = सिंह.
 सित (वि०) = श्वेत.
 सिद्धान्त (पुं०) = सिद्धान्त.
 सिद्धार्य (पुं०) = सिद्धार्य (राज), गान्धीर
 प्रभुना पित.

સુ (અં) = સુન્દરતાવાચક અભ્યય.
 સુલ (નં) = સુખ.
 સુતરામ (અં) = અલગત.
 સુધા (સ્ત્રીં) = (૧) અમૃત, (૨) ચૂનો.
 સુવાચ્ય (પું) = સુપાર્થનાથ, જેનોના સાતમા તીર્થકર.
 સુમતિ (પું) = સુમતિનાથ, જેનોના પાંચમા તીર્થકર.
 સુમનસ (પું) = (૧) દેવ; (૨) પદ્મિહત.
 " (સ્ત્રીં નં) = પુષ્પ.
 " (વિં) = સારા મનવાળું.
 સુર (પું) = દેવ.
 સુરમિ (સ્ત્રીં) = ગાય.
 સુતમિ (વિં) = સુવાસિત.
 સુધિધિ (પું) = સુવિધિનાથ, જેનોના નવમા તીર્થકર.
 સેતુ (પું) = પુલ.
 સેરમી (સ્ત્રીં) = ભેંસ.
 સેવ (૧, આં) = સેવા કરવી. આસેવ = અત્યંત સેવા કરવી.
 સૌલ્ય (નં) = સુખ.
 સ્તુ (૨, ઉં) = સ્તુતિ કરવી.
 સ્તવ (પું) = સ્તુતિ.
 સ્ત્રી (સ્ત્રીં) = નારી.
 સ્થા (૧, પં) = રહેવું. અધિસ્થા = અધિષ્ઠાન કરવું.
 સ્ના (૨, પં) = સ્નાન કરવું.
 સ્પષ્ટ (વિં) = ખુદલું.
 સ્પૃશ (૬, પં) = અડકવું.
 સ્ફુટ (વિં) = સ્પષ્ટ.
 સ્મ (અં) = અતીતાર્થક અભ્યય.
 સ્મર (પું) = કામદેવ.
 સ્ફુર (૬, પં) = સ્ફુરવું.
 સ્પ્ = (૧, પં) = યાદ કરવું.
 સ્તંભ (૧, આં) = પહોળું.

શબ્દ (સ્ત્રીં) = માળા.

સ્વ (વિં) = પોતાનું.

હ

હતિ (સ્ત્રીં) = નાથ.

હન (૨, પં) = મારી નાખવું. અવહન = મારી નાખવું.

હર (વિં) = હરનાર.

હરણ (નં) = હરવું તે.

હરિ (પું) = મુન્દ.

હરિત (સ્ત્રીં) = હિયા.

હસ (પું) = હાસ્ય.

હસ્ત (પું) = હાથ.

હા (૨, પં) = ત્યજવું. વિહા = ત્યાગ કરવો.

હાન (નં) = ત્યાગ.

હાનિ (સ્ત્રીં) = નુકસાન.

હાર (પું) = હાર.

હારિત્ (વિં) = (૧) મનોહર; (૨) પકડનાર.

હાસ (પું) = વિહાસ; (૨) હાસ્ય.

હિ (અં) = નિશ્ચયાર્થક અભ્યય.

હિત (નં) = કલ્યાણ.

હિત (વિં) = કલ્યાણકારી.

હિમ (વિં) = શીતળ, ટાંડું.

હીન (વિં) = રહિત.

હુત (નં) = બળિદાન.

હુતાદ્ (પું) = અગ્નિ.

હલ્ (વિં) = હરનાર.

હલ્ (નં) = હલ્લ.

હલય (નં) = અંતઃકરણ.

હલ (વિં) = મનોહર.

હે (અં) = સંબોધનવાચક અભ્યય.

હેતુ (પું) = કારણ.

હેમ (નં) = સોનું.

હેમન્ (નં) = સુવર્ણ, સોનું.

स्तुतिचतुर्विंशतिकापद्यानां मातृकावर्णक्रमेणानुक्रमणी

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्
अ (३)

८० अधिगतगोधिका कनकरक् तव गौर्युचिता
८१ अपापदमलं घनं शमितमानमामो हितं
१५ असुमतां मृतिजात्यहिताय यो
आ (१)

१० आश्रयतु तव प्रणतं
क (४)

८७ कुर्वाणाऽणुपदार्थदर्शनवशाद् भास्यत्प्रभाया-
८१ कुसुमधनुषा यस्मादन्यं न मोहवशं व्यधुः
१५ कृतनति कृतवान् यो जन्तुजातं निरस्त-
६० केकिस्या घः क्रियाच्छक्ति-

ग (१)

१४ गान्धारि ! धञ्जसुले जयतः समीर-

घ (१)

४० घनरुचिर्जयताद् भुवि मानवी

च (१)

८५ चिक्षेपोर्जितराजकं रणमुत्ते यो लक्षसंख्यं
ज (१२)

१९ जयाति कालितकल्पतरुधनं
१७ जयति शीतलतीर्थकृतः सदा
८१ जलद्व्यालव्याघ्रज्वलनगरुग्धन्धनयुधो
७४ जयाद् गतं जगद्वतो वपुर्व्यथा-
१४ जिनवराः ! प्रयतध्वमितामया
७७ जिनमुनिमुव्रतः समवताज्जनतावनतः
११ जिनराज्या रचितं स्ताद्
४१ जिनवरततिर्जीवालीनामकारणवत्सला-
३५ जिनेन्द्र ! भङ्गः प्रसभं गभीरा-
५८ जीयाजिनौघो ध्वान्तान्तं
३० जीयाद् राजी जनिजजनज्यानिहानिजिना-
६३ जैनेन्द्रं मतमातनोतु सततं सम्यग्दृशां सद्गुणा

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्
त (७)

५ तमजितमभिनौमि यो विराजद्-
३३ तवामिदृष्टिं सुविधिर्विधेयात्
१९ तुभ्यं चन्द्रप्रभे ! जिन ! नमस्तामसोज्ज्वलि-
६२ ते जीयासुरविद्रियो जिनवृषा मालां दधाना
२ ते वः पान्तु जिनोत्तमाः क्षतरजो नाचिक्षि-
७९ त्वमवमताजिनोत्तमकृतान्त ! भवाद् विदुषो-
१३ त्वमनुमान्यमिन्द्वन ! नन्दिता-

द (५)

६४ दण्डच्छत्रकमण्डलूनि कलयन् स ब्रह्मशान्तिः
२८ दधति ! रविसपत्नं रतनमाभास्तभास्यद्
३६ दिध्यात् तयाशु ज्वलनायुधाऽल्प-
२७ दिशदुपशमसौख्यं संयतानां सदैवो-
७६ द्विपं गतो हृदि रमतो वमश्रिया

ध (१)

४४ धृतपाविकलाक्षालीघण्टैः करैः कृतमोधित-

न (७)

८१ नखांशुश्रेणीभिः कपिशितनमस्त्राकिमुकुटः
२० नगदामानगदा माम्
९३ नमदमरशिरोरुहस्तसामोदनिर्निद्रमन्दार-
५७ नमः श्रीधर्म ! निष्कर्मो-
४७ नित्यं हेतुपपत्तिप्रतिहतकुमतप्रोद्धतध्वान्त-
९ निर्मिच्छशत्रुमवमय ! -
७३ नुदंस्तनुं प्रवितनु मल्लिनाथ ! मे

प (१०)

९५ परमततिमिरोद्यमानुप्रभा भूरिमद्गैर्गमीरा भूश
५५ परमतापदमानसजन्मनः
२१ पावद्वयी दलितपद्ममृदुः प्रमोदम्
४५ पूज्य ! श्रीवासुपूज्यावृजिन ! जिनपते ! नूतना-
४६ पूतो यत्पावपांशुः शिरसि सुरतेतराचरच्छूर्ण-
६८ प्रचलदचिररोचिश्चक्रगात्रे ! समुद्यत-
७८ प्रणमत तं जिनव्रजमपारविसारिरजो-

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

५१ प्रभाजि तनुतामलं परमचापलाः सेहिणी
 ७ प्रवितर वसति त्रिलोकवन्धो ।
 ८६ प्राद्याजीजितराजका रज इव ज्यायोऽपि
 म (५)

४३ भवजलनिधिभ्राम्यजन्तुव्रजायतपोत । हे
 ६५ भवतु मम मनः श्रीकुन्धुनाथाय तस्मै
 १ भव्याम्भोजविधोधनैकतरणे । विस्तारिकर्मा-
 ५१ भारति । द्वाय जिनैन्द्राणां
 ७१ भीममहामयाब्धिभवभीतिविभेदि परास्त-
 म (४)

१९ मतिमति जिनराजि नरा-
 १७ मदमदनरहित । नरहित !
 ५४ मम रतामरसेवित । ते क्षण-
 ८९ मालामालानवाहुर्दधदधदरं यामुदारा
 य (३)

१४ या जन्तुजाताय हितानि राजी
 ७१ याऽत्र विचित्रयर्णविनतात्मजष्टमधिप्रिता
 ९१ याता या तारतेजाः सदसि सदसिभृत्काल-
 र (४)

४८ रक्षःशुद्रप्रहादिप्रतिहतिशमनी वाहितश्वेत-
 ५६ रसितमुच्चतुरं गमनाय कं
 ६१ राजन्त्या नवपद्मरागकचिरैः पादौर्जिनाष्टापदा-
 ९० राजी राजीवधक्त्रा तरलतरलसत्केतुरङ्ग-
 व (६)

११ वज्राङ्कुश्यङ्कुशकुलिशभृत् । त्वं विषत्स्व
 ६९ व्यमुचच्चक्रवर्तिलक्ष्मीमिह तृणमिव यः

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

२६ व्रजतु जिनततिः सा गोचरं चित्तवृत्तेः
 १८ विधुताया । विधुतायाः !
 ८४ विपक्षव्यूहं यो दलयतु गदाक्षावलिधरा-
 १६ विशिखशङ्खनुपा धनुषाऽस्त सत्-
 श (४)

३ शान्तिवस्तनुताम्भियोऽनुगमनाद् यस्मैगमाद्यै-
 ४ शीतानुत्तिपि यत्र नित्यमदधद् गन्धाढ्यधूली-
 ११ शूलभृत् कनकनिभा
 २१ श्रान्तिच्छिदं जिनवरागममाश्रयार्थम्
 स (१६)

६६ सकलजिनपतिभ्यः पावनेभ्यो नमः सन्-
 ५३ सकलधीतसहासनमेवयः
 ९१ सद्योऽसद्योगभिद्वागमलगमलया जिनराजी-
 ५० सदानवसुराजिता असमरा जिना भीरवाः
 ५१ सदा यतिगुरोरोहो । नमत मानवैरञ्जितं
 ९४ समवसरणमत्र यस्याः स्फुरत्केतुचक्रानका-
 ९६ स्मरमसनतनाकिनारीजनोरोजपीठीलुप्ततार-
 ७५ स सम्पदं दिशतु जिनोत्तमागमः-
 ६ स्तुत जिननिवहं तमर्तितप्ता-
 ७० स्तीति समन्ततः स्म समवसरणमूयै यं
 ८१ स्फुरद्विद्युत्कान्तो प्रविहिर वितन्यन्ति सततं
 १८ स्मरजिनाद् परिनुज्जरा रजो-
 ६७ स्मरत विगतमुद्रं जिनचन्द्रं चकासत्-
 २१ सा मे मतिं वितनुता जिनपतिरस्त-
 ८ सितशकुनिगताऽऽशु मानसीन्द्रा
 ११ सिद्धान्तः स्तादहितहतयेऽप्यापयद् यं
 ह (१)
 ८८ हस्तालम्बितचूतलुम्बिलतिका यस्या जनः ,

परिशिष्टम् ।

काशीजयात्रासन्ध्याचार्यन्यायविशारदपदमहोपाध्याय-

श्रीमद्यशोविजयविहिता

॥ ऐन्द्रस्तुतयः ॥

१ ऋषभजिनस्तुतयः

ऐन्द्रव्रातनतो यथार्थवचनः प्रध्वस्तदोषो जगत्

सैद्योगीर्तमहोदयः शर्मज्वाता राज्योधिकाराजितः ।

आर्ध्वस्तीर्थकृता कैरोत्विह गुणश्रेणीर्द्विभ्राभिर्भूः

सैद्यो गीर्तमहोदयः शर्मज्वाता राज्योधिकाराजितः ॥ १ ॥

—शार्दूलविक्रीडितम् (१२, ७)

उद्धूतानतिरोधबोधकलितवैलोक्यभावव्रजा-

स्तीर्थेशस्तरसा महोदितभयाऽकान्ताः सदाशपदम् ।

पुण्येन्तु स्मरनिर्जयममृगमौढमैतापमथा-

स्तीर्थे शस्तरसा महोदितभयाः कान्ताः सदाशपदम् ॥ २ ॥—शार्दूल०

जनेन्द्र^१ स्मरतोऽतिविस्तरनयं निर्माय मिथ्यादृशां

सङ्गत्यागमभङ्गमार्नसहितं हृद्यमभावि श्रुतम् ।

मिथ्यात्वं हरदूर्जितं^२ शुचिकथं पूर्णं पर्दानां मिथः

सङ्गत्यागमभङ्गमार्नसहितं हृद्यमभा १ विश्रुतम् ॥ ३ ॥—शार्दूल०

१. ६. १०. ११. श्रीं जौड्यं हरते स्पृताऽपि^३, भगवैत्यम्भोस्ते विस्फुरत्-

सौभाग्या श्रैयतां हितो निर्दधती पुण्यमैभाविक्रमौ ।

वोदेवी वित्तनोतु वो^४ जिनिमतं प्रोछासयन्ती संदेऽ-

सौ भाग्याऽऽश्रयतां हितोनि दधती पुण्यमभावि क्रमौ ॥ ४ ॥—शार्दूल०

+ - + + +

१ मसौ उखी ती य. शार्दूलविक्रीडितं छेः (कलिकालस्यैतद्विहमचन्द्रपुरिकृतभीष्मद्रोडनुशासने) ।

* ' ताप्रतिरोध ' इति ख-पाठः ।

२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

मुनितैर्तिरपि 'यं' *न सय(श्रीर्ण)मोहो
 क्षमजितमैरमदं भवेन्दिताऽऽपत् ।
 भेज तैर्मिह जयन्तैर्मातुमीशं^{१८}
 श्रमजितैर्मैरमदम्भवन् ! दितापत् ॥ १ ॥—पुष्पिताग्रा
 हरे रुचिरै ! ददेजिनौघै ! तं^{१९} द्राक्
 परमसमोहर ! 'यं' भयानि दानम् ।
 नित्यतैर्गुणगता भवे लभन्ते
 परमैर्मोहरयं भया निर्दानम् ॥ २ ॥—पुष्पि०
 नयगैहनपतिस्फुटानुयोगं
 जिनैर्मतमुद्यतमानसा ! धुतारम् ।
 जननर्भयजिहासया निरस्ता-
 जि नैमत मुद्यतमानसांधुतारम् ॥ ३ ॥—पुष्पि०
 पविमर्षि दधेतीह भानसीन्द्रै-
 र्महितैर्मदम्भैर्वता महाधिकारम् ।
 दलयंतु निर्वहे सुराङ्गनाभै-
 महितैर्मदं भवेतां महाधिकारम् ॥ ४ ॥—पुष्पि०

+ + + + +

३ श्रीसम्भवजिनस्तुतयः

सम्भवं ! सुखं ददत त्वं
 भाविनि भावारवारवारण ! विभेम् ।
 वासवसमूहमहिताऽ-
 भाविनिभाऽर्वाऽरवारवाऽरणै ! विभेम् ॥ १ ॥

—इत्युक्तम् (आर्यागीतित्यपरनामकम्)

* 'निरस्तमोहा' इति ख-पाठः । † नारत्या नजग्रा अपरवरनम्, गान्ते पुष्पिताग्रा । ‡ पूर्वार्धोत्तार्धयो-
 र्धार्वायैविपर्यय ख-प्रथमम् । § चेऽऽद्ये स्कन्धकम् ।

येद्धर्मः शै भविर्नो

सन्तैतमुदितोदितोऽदितोदार्करः ।

सं जयतु सार्वभौमः शुचि-

। सन्तैतमुदितोऽदितोदितोऽदार्करः ॥ २ ॥—स्वन्धनम्

जैती^{११} गीः^{१२} सां जैयतात्

नै यया शमितामिता मितारुच्या ।

किं सन्तः समवतरन्-

नयया शमितामितामितामितामिता ॥ ३ ॥—स्वन्धनम्

दलेयतु काश्चनैकान्ति-

१ जेनतामैहिता हितौ हि तारागमदा ।

इह वज्रशृङ्खला दु-

जेनतामहितोऽऽहिताऽहिताऽरागमदा ॥ ४ ॥—स्वन्धनम्

+ , + + + +

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

स्वैमभिनन्दन ! दिव्यगिरा निरा-

कृतसभाजनसाध्वस ! हारिभिः ।

अहतधैर्य ! गुणैर्जयं रोजितः

कृतसभाजन ! साध्वैसहारिभिः ॥ १ ॥—*दुताविलम्बितम्

भगवतां जननस्य जयैर्निहा-

१ इत्यु भवतां तनुतां परमुत्करः ।

त्रिजगतीदुरितोपशमे पटुः

शुभवतां तनुतां परमुत्करः ॥ २ ॥—दुत०

त्रिदिवमिच्छन्ति यैश्चतुरः स्फुरत्-

सुरससमूहमयं मत्तमर्हताम् ।

स्मरन्तु चारु ददत् पदमुच्चैः

सुरससमूहमयं मत्तमर्हताम् ॥ ३ ॥—दुत०

धृतसकाण्डघनूर्ध्वं तेजसा
 नै रहितो सदैया रुचिराजिता ।
 मदहितानि परैरिहै^{१३} रोहिणी
 नैरहिता सैदया रुचिराजिता ॥ ४ ॥—द्रुत०

+ + + + +

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

नैम नमदमैरसदमरस-
 सुमतिं सुमतिं सदसैरसुदारगुदा ।
 जनिताऽजनितापदपद-
 विभवं विभवं § नरैकान्तं नैर ! कान्तम् ॥ १ ॥—स्कन्धकम्
 भवभवभयदाऽभयदा-
 वल्ली वलीयोदयोदयाऽभौयामा ।
 दैद्यादर्याऽमितामित —
 शैमा शैमादिष्टदिष्टवीजोऽबीजो ॥ २ ॥—स्कन्धकम्
 दमदमसुगमं सुगमं
 सदी सदानन्दनं दयोविद्याविद् ।
 परमपरमस्मैर ! स्मैर
 महामहा धीरधीर ! समयं समयम् ॥ ३ ॥—स्कन्धकम्
 कौली कौलीरसरस-
 भावाभावाय नयनसुखदाऽसुखदा ।
 महिमहितनुता तनुता-
 दिताऽदिताऽमानमानरुच्या रुच्यो ॥ ४ ॥—स्कन्धकम्

+ + + + +

६ श्रीपद्मप्रभस्तुतयः

पद्मप्रभेश ! तव यस्यै रैर्चिमीते सद्-
 विष्वांसमौनसदयौपर ! भौवि तैस्य ।
 नौचैःपदै किं पनेलिमपुर्णैसम्पद्
 विष्वाऽसमान ! सैदयाऽपरै ! भावितैस्य ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

मूर्तिः शर्मस्य दधेती किमु था पट्टनि । , ,

पुण्यानि काचन सभौसु रराज नैव्या ।

सौ स्तुर्यता भगवतां विरतिः स्वर्भक्त्या ।

‘पुण्याऽनिकाचन ! सभासुरराजनव्या ॥ २ ॥—वसन्त०

लिप्सुः पैदं परिगतैर्विनैयेन जैनी

वाचंयमैः संततमञ्जु रोचितार्थाम् ।

स्याद्वादमुद्रितकुतीर्थनयावतारां

वाचं यमैः संततमं चतुरोचितार्थाम् ॥ ३ ॥—वसन्त०

साहाय्यमत्र कुरुपे शिवसाधने याँ—

ज्योता मुंदा रसमयस्य निरन्तराये ! !

गान्धारि ! वज्रमुसले जगतीं तवास्त्रीः

पातामुदारसमयस्य निरन्तराये ॥ ४ ॥—वसन्त०

+ , , , + , , , + , , , + , , , +

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

यादिहं जिनसुपार्श्व ! त्वं निरस्ताकृतस्मा—

वनमद ! सुरैवाऽर्धौ हृद्यशोभाऽवतारम् ।

संतं उदितमजैतं ‘कैशुर्धर्मोयते नी—

वनमंदसुरवाधाहृद् यशो भावतारम् ॥ १ ॥—*मालिनी (८, ७)

जगति शिवसुखं ये कान्तिभिर्भासयन्तोऽ—

दुरितमदरतापेध्यानकान्ताः सदाऽऽशाः ।

‘जिनवरवृषभास्ते’ नाशयेन्तु मष्टैर्दं

दुरितमदरतापेध्यानकान्ताः सदाऽऽशाः ॥ २ ॥—मालिनी

मुनिर्वैतिरपैठद् ‘यं वर्जयेन्ती हतोर्यत्—

तमसैर्माहितदात्रासौऽऽधिमानन्दितारम् ।

समर्थमिहं भंजाऽऽप्तेनौक्तमुच्चैर्दधानं

तमसमै ! हितदात्रा साधिमानं दितारम् ॥ ३ ॥—मालिनी

अवेतु कैरिणि यातां सांऽहंतां प्रौढभक्त्या

मुदितमकलितपायां महामानसी मांम् ।

वहति शुधि निहंत्यानीकचक्रं रिपूणा—

मुदितमकलितपाया महामानसीमाम् ॥ ४ ॥—मालिनी

x x x x x

श्रीचन्द्रप्रभजिनस्तुतयः

तुंभ्यं चन्द्रमम ! भवभयाद् रक्षते लेखलेखा—

नन्तव्याऽर्पापमदमहते सचर्मोऽहासमाय ! ।

श्रेयःश्रेणीं शृङ्गमसुर्मतां तन्वते ध्वस्तकामा—

नन्तव्यापाऽपमद ! मेहते सचर्मोहाऽसर्माय ॥ १ ॥ * मन्दाकान्ता (४, ९, ७)

श्रेयो देतां चरणविलुटन्नम्रं भूपालभूयो—

मुक्तामाला समदमहिता बोधिदानामहीना ।

मोहापोहादुदितपरमज्योतिषां कृत्स्नदोषै—

मुक्ता मालाऽसमदमहिता बोधिदानाऽसर्माहीना ॥ २ ॥—मन्दा०

रङ्गदूभङ्गः स्फुटनयमयस्तीर्यनीयेन चूला—

मालापीनः शमदमवताऽसङ्गतोपायहृदयः ।

सिद्धान्तोऽयं भवतु मंदितः श्रेयसे भक्तिभार्जा—

मालापी नः शमदमवता सङ्गतोऽर्पायहृदयः ॥ ३ ॥—मन्दा०

सां त्वं वज्राङ्गुलि ! जैय मुनौ भूरिभक्तिः सुसिद्ध—

प्राणायामेऽशुचि भक्तिमतापाऽऽपदेन्ताऽचलैलानाम् ।

देत्से वज्राङ्गुलिभृदोनिषां दर्पहन्त्री प्रदर्श—

प्राणा यौ मे शुचिर्मतिमता पापदन्तार्थलानाम् ॥ ४ ॥—मन्दा०

+ + + + +

९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

यस्यार्तनोद देवर्ततिर्महं सु—

प्रभावतारे शुचि मन्दरागे ।

ईहास्तु भक्तिः सुविधौ हंदा मे

प्रभावतारे शुचिर्मन्दरागे ॥ १ ॥—उपनातिः

अभूत् प्रकृष्टोपशमेषु येषु ॥
 नै मोहसेना जनिताऽऽपदेभ्यः ।
 युष्मभ्यमात्मा प्रयितोदयेभ्यो ॥ १ ॥
 नैमो ऽहंसेना ! जनितांपदेभ्यः ॥ २ ॥—उप०

वैणी रहेस्यं दधती मदत्त—
 महोदयाऽर्वाद्धिरनीति^३, हारि ।
 जीर्यांजिनेन्दुर्गदिता त्रिलोकी—
 महो दयावद्धिरनीतिहारि ॥ ३ ॥—उप०

जगद्वतिर्विभ्र(द्)मकान्तफान्तिः ।
 कैरोऽनुलाभं क्षमदम्भवत्याः ।
 देदधर्तानां ष्वलनैयुधे ! नैः
 करोतुं लौभं क्षमदं भवत्याः ॥ ४ ॥—उपेन्द्रवक्त्रा

+ + + +

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

जैन्यति शीतलतीर्थपतिर्जने^३
 वसुं मती तरणाय महोदधौ ।
 ददति यत्र भवे चरणग्रहे
 वसुंमतीतरणाय महो दधौ ॥ १ ॥—द्वुतविलम्बितम्
 विर्तेर श्वासनभक्तिमता जिनां—
 बलि । तपोहरणे सुरसम्पदम् ।
 अघेरयच्छिवनाम महात्मना
 बलित्तपोहरणे । सुरसं पदम् ॥ २ ॥—द्वुत०
 भगेवतोऽभ्युदितं विनैमाऽजंभं
 जर्न । यैतः परमापदमादरात् ।
 इह निहत्य शिवं जगदुन्नतिं
 जैनयतः परमापदमादरात् ॥ ३ ॥—द्वुत०

स्तवरवैस्त्रिंशैस्तैव सन्ततं
 न परमैच्छवि ! मानवि ! लोसिता ।
 न घनशास्त्रैकलाऽप्यैरिदारिणी
 न परमैच्छविमानविलासिता ॥ ४ ॥—द्रुत०

+ + + + +

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

जिनेवर ! भजेन श्रेयांस ! स्यां व्रताम्युहोदयद्-
 भवेदव ! नतोऽहं तापातङ्कयुक्त ! महोगम ! ।
 गतभववनभ्रान्तिश्रान्तिः फलेग्रैरिच्छसद्-
 भवेदवनतो हन्तापीतं कंसुक्तमहागम ॥ १ ॥—हरिणी (१, ४, ७)
 जिनसमुद्दयं विश्वोधारं हरन्तेमिहाङ्गिनां
 भवमदरदं रुच्योऽकान्तं महामि तपोहरम् ।
 विनयमधिकं कारकैरं कुलादिविशिष्टी-
 भवमदरदं रुच्यो कान्तं महामितमोहरम् ॥ २ ॥—हरिणी
 शुचिगमपदो भङ्गैः पूणो हरन् कुमतोपहोऽ-
 नवरतमलोभावस्यामाश्रयन्नयशोऽभितः ।
 जेन ! तवं मेनो यायाच्छायामयैः समयो गेल-
 नवरतमलो भावस्यामाश्रयं नयशोभितः ॥ ३ ॥—हरिणी
 सुकृतपटुतां विघ्नोच्छित्त्यां तैवाऽरिहतिस्मोऽ-
 पविफलकैरा द्युत्यांजोहां घनोघनराजिता ।
 विरतरु महाकाली घण्टाक्षसन्ततिविस्फुरत्-
 पविफलकरा द्युत्यंगिहा घनोघनराजिता ॥ ४ ॥—हरिणी

+ + + + +

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

पद्मोल्लोसे पटुत्वं दधेदधिकरुचिर्वासुपूज्यार्कतुल्यो
 लोकं सद्धीरपातोऽशमरुचिरपवित्रासहारिप्रभाज्वं ।
 रुम्पेन स्वैर्गोविलासैर्जगति घनैतमो दुर्नयध्वस्ततत्त्वा—
 ऽऽलोकं सद्धीरपातोऽशमरुचिरपवित्रास ! हारिप्रभाव ! ॥ १ ॥—स्वधरा (७, ७, ७)

लोकानां पूरयेन्ती सपदि भवेवतां जन्मसंज्ञे गतिर्मे॥
 हृद्या राजी वनेऽत्रोभवेत्तुदमरसायानताऽपार्तिमोहा ।
 साक्षोद् किं कल्पवैल्लिर्विबुधैर्परिगता क्रोधैर्मानार्तिमाया—
 हृद् या राजीवनेत्रा भवेत्तु दभैरसाऽर्थानतां पा तमोर्हा ॥ २ ॥—सगु०
 अर्तुस्तुर्वैद्यभङ्गः प्रथयति सुकृतं चारुपीयूषपानाऽऽ—
 स्वादे शस्तादरातिक्षतशुचि सदनैकान्त ! सिद्धान्त ! रागः ।
 रङ्गद्वन्द्वसङ्गोष्ठैः सदसर्मनये निर्मितानङ्गभङ्ग—
 स्वादेशैः सतादरातिक्षतशुचिसदने कान्ते ! सिद्धान्तरागः ॥ ३ ॥—सगु०
 वागदे ! विभीषण्यन्ती पद्वि विविधनयोन्नीतशोऽन्तार्पनिष्ठा—
 शङ्कान्ते देहि नव्येरितरणकुशले ! सुश्रु ! वीदे विशिष्टम् ।
 श्रद्धाभाजां प्रसादं सुमातृकुमुदिनीचन्द्रकान्ति भ्रूषूर्णा—
 शं कान्ते ! देहि नव्येऽरितरणकुशले सुश्रुवा देवि ! शिष्टम् ॥ ४ ॥—सगु०
 + + + + +

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

नैमो हतरणायते ! असमर्दमाय ! पुण्याशया—
 सभाजित ! विभासुरैर्विमल ! विश्वमारक्षते ।
 न मोहतरणाय ते समदमाय ! पुण्याशया—
 असभाजितविभासुरैर्विमलविश्वमारक्षते ॥ १ ॥—पृथ्वी (८, १)
 महीय तैरसाहिताऽजगति बोधिदानामहे॥
 देया भवेत्तुदां तैताऽसकलहाऽसमानाऽभयै ।
 महायतैरसा हितो जगति बोधिदाना महे—
 दया भवेत्तु दान्तताऽसकलहाऽसमानाऽऽभयै ॥ २ ॥—पृथ्वी
 क्रियोदरमैनेन्तरागततयाचितं वैभवं
 भूतं समुदितं सदा शमवताऽभवेनोदितम् ।
 क्रियादरमनन्तरागततया चितं वैभवं
 भूतं समुदितं सदाशमवता भवे नोदितम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

प्रभा पितरतादरं^१ सुरभिपाततारोहिणी-
 हितोऽशुगुरु चाऽपराजितकराशमारोपिता ।
 प्रभाधिर्हैरताऽऽदरं सुरभिपयाऽर्जिता रोहिणी
 हितोऽऽशु गुरुचापराजितकरा शमारोपिता ॥ ४ ॥—पृथ्वी

+ + + + +

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

कलितमोदमनं तरसाऽऽश्रये
 शिर्वपदे स्थितमस्तंमवापदम् ।
 त्रिदशपूज्यमनन्तजितं जिनं
 कलितमोदमनन्तरसाश्रये ॥ १ ॥—द्रुतविलम्बितं

जिनवैरा गततापदरोचितां
 प्रददेतां पर्दवीं मम शार्ध्वतीम् ।
 दुरितहृदचना न कदोचना-
 जिनवैरागततापदरोचिताम् ॥ २ ॥—द्रुत०

सुरसमानसदक्षरहस्य ! ते^२
 मधुरिमाणम ! सोऽस्तु शिवायै नैः ।
 जगति येन सुधाऽपि घनप्रभा-
 सुरसमानसदक्षर ! हस्यते ॥ ३ ॥—द्रुत०

सदसिरक्षतिभा सुखा जिनं
 जगदितां फलकेषुधनुर्धरा ।
 जयति येयामिह प्रणताऽच्युतो
 सदसि रक्षति भासुरवाजिनम् ॥ ४ ॥—द्रुत०

+ + + + +

१५ श्रीधर्माजिनस्तुतयः

श्रीधर्म ! तवै कर्मद्रु-वारणस्य सदायते ! ।
 स्तैव कर्तुं कृतद्वेषि-वारणस्य सदा येते ॥ १ ॥—अनुष्टुप्

गिरा त्रिजगद्दुद्धारं, भाऽसमाना ततान यो ।
 श्रिया जीर्णोज्जिनाली सा, भासमानाऽर्त्तताऽनया ॥ २ ॥—अनु०
 वचः पापहरं दत्तं—सातं फेबलिनोदितम् ।
 भवे त्राणाय गहने, सातङ्केऽवलिनोदितम् ॥ ३ ॥—अनु०
 दद्युः प्रसादाः प्रज्ञप्त्याः, शक्तिमत्या जिता दराः ।
 तस्या ययो द्विषां सेवे, शक्तिमत्याजितादराः ॥ ४ ॥—अनु०
 + + + + +

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अस्याभूद् व्रतघाति नीतिरुचिरं^१ इयमेवं संसेवनां—
 दक्षोदं भर्त्तस्य वैभवमर्थं साराजितं तन्वतः ।
 लिप्तोऽ(प्तो !) शान्तिजिनस्य शासनहं चिं सौख्यं जयेद् ग्रहं भी—
 दक्षोऽदम्भैरतस्थ वै^२ भवमयं साराजितं तन्वतः ॥ १ ॥—शार्दूलविक्रीडितम्
 येषां चेतसि निर्मले श्रमवतां मोक्षाध्वनो दीपिका—
 प्रज्ञालाभवतां क्रियासुरहंचितारं^३ भावनाऽऽभोगतः ।
 ते^४ श्रीमज्जिनपुङ्गवा हतभया नित्यं विरक्ताः सुखं
 प्रज्ञाला भवतां क्रियासुरहंचितारम्भावना भोगतः ॥ २ ॥—शार्दूल०—
 मिथ्यादृष्टिमत् यतो ध्रुवमभूत् प्रध्वस्तदोपात् सिता—
 वाऽऽचरोचितमानमोऽर्यमदं भावारिताऽप्यपि । हे^५ ।
 तं सिद्धान्तमभङ्गे^६ भङ्गकलितं श्रद्धाय चित्ते^७ निजे^८
 वाचा रोचितं ! मानमार्यमदं भावारितापापहे ॥ ३ ॥—शार्दूल०
 शत्रूणां घनधैर्यनिर्जितभया त्वां शासनं स्वाभिनी
 पातादाऽऽनतमानवा सुरहिता हं च्या सुमुद्राऽऽजिषु ।
 श्रीशान्तिक्रमेण्युगमसेवनरता नित्यं हृत्यग्रता—
 पातादीनतमा नवासु रहिता रुच्यौ सुमुद्राजिषु ॥ ४ ॥—शार्दूल०
 + + + + +

१७ श्रीकुण्ड्यजिनस्तुतयः

सं जयति जिनेकुण्ड्यलोभसंक्षोभहीनो
 महीति सुरमणीनां वैभवे सन्निधाने ।
 इह भवति विना^१ यं मानसं हन्त केषां
 महीति सुरमणीनां वैभवे सन्निधाने ॥ १ ॥—मात्रिनी

जयैति जिनर्ततिः सां विष्णुमाधौतुमीशौ—
 अमदयतिमहितांरं किञ्च रीणाऽऽमपाशम् ? ।
 विलसितमपि यस्यां हन्तैर्नैव स्मं चित्तं
 मदयति महि तैरं किञ्चरीणांमपाशम् ॥ २ ॥—मालिनी
 अवतु गदितमोस्तिस्त्री मैतं जन्मोसिन्धौ
 परमतरणहेतुश्लापयो भासमानैः ।
 विविधनयसमूहस्यानसंगत्यपास्ता—
 परमतरणहेतुश्लापया भौऽसमानैः ॥ ३ ॥—मालिनी
 कलितमदनलीलाजघिष्ठिता चारु कान्तातु
 सेंदसि रुचितमाराद् धौम हन्ताऽपकारम् ।
 हरतुं पुरुषदंता तन्वती भैर्म पुंसां
 सदासिरेचितमारोद्धाऽमहं तापकारम् ॥ ४ ॥—मालिनी—

+ + + + +

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

+हरन्तं संस्तेवीमहं त्वोमरैजिन ! सततं भवोद्भवा—
 मानमदसुरसार्धवाचयम् ! दम्भरताऽऽधिपापदम् ।
 विगणितचक्रवर्तिविभवबुद्धामपरोक्रमं हता—
 मानमदसुरसार्धवाचं ययंदं भरताधिपाऽऽपदम् ॥ १ ॥—*द्विपदी
 भीमभवं हेरन्तमपगतमदकोपाटोपमहतां
 स्मरतै रीणाधिकारमुदितापदमुद्धमविरतमुत्तरम् ।
 भक्तिनताखिलसुरमौलिस्थितरत्नरुचाऽरुणक्रमं
 स्मरतरणाधिकारमुदितापदमुद्धमं जवेरतमुत्तरम् ॥ २ ॥—द्विपदी
 भीमभेवोदेषैर्वैनमेकतो विपुशुंभ्रमञ्जसां—
 अमैवदर्वतो यंशोऽभितरणेन नमोऽदितं नयैमितं हि तैम् ।
 जिनपसमैयमनन्तभेदं जने ! दर्शनशुद्धचेतसा
 भवदवतोय ! शोमित ! रणेन नै मादितं नै यैमितं हितैम् ॥ ३ ॥—द्विपदी

चक्रधरा करालपरघातवालिष्ठमधिष्ठिता प्रभा—

सुरविनता तनुभवेष्टमनुदितापदङ्गरंगतारवाक् ।

दलयन्तु दुष्कृतं जिनवरागमभीक्ष्ण्यतामनोरवं

सुरविनता तनुभवेष्टमनु दितापदङ्गरंगतारवाक् ॥ ४ ॥—द्विपदी

+ + + + +

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

महोदयं प्रवित्तु मल्लिनोप ! मे—

ऽघनोप ! नोदितपरमोद्दमान ! संः ।

अर्धमहाव्रतघनकाननेषु यो

घनोपनोदितपरमोद्दमानसः ॥ १ ॥—रुचिरा

मुनीश्वरैः स्मृतं कुरु सौख्यमर्हति

सदानन्तामर ! समुदाय ! शोभितः ।

धनैर्गुणैर्जगति विशेप्यन् श्रिया

सदानन्तामरस ! मुदा यशोऽभितः ॥ २ ॥—रुचिरा

जिनैः स्मि धं पठितमनकेयोगिभि—

मुदा रसं गतमपरागमाहं तम् ।

सदागमं शिवसुखदं स्तुवेत्तरा—

मुदारसंगतमपरागमाहृतम् ॥ ३ ॥—रुचिरा

तनोहं भीः समयश्चिं सतीमना—

विला सभा गैवि कृतधोरतापदा ।

शुचिद्युतिः पट्टरगदच्छरुच्छपी

विलासभागविकृतधोरतापदा ॥ ४ ॥—रुचिरा

+ + + + +

२० श्रीमुनिमुव्रतजिनस्तुतयः

तव मुनिमुव्रत ! क्रमयुगं ननु कं प्रतिभा—

वनघन ! रोहितं नयति मानितमोहरणम् ।

नेतमुरमौलिरत्नविमया विनयेन विभा—

वनय ! नरो हितं न मतिमानितमोहरणम् ॥ १ ॥—*अवितयम्

अवन्ति जगन्ति याशु भवती मयि पारगता-
 वलि । तैरसेहितानि सुरवारसभाजितया ।
 दिशतु गिरा निरस्तमदना रमणीहीसिताऽ-
 वलितरसे हितानि सुरवा रसंभाजि तया ॥ २ ॥—अवि०

यतिभिरधीतेमहितमत्तं नयवज्रहता-
 घनगमभङ्गमानमरणैरनुयोगैभृतम् ।
 अतिहितहेतुतां दधदपास्तंभव रंहितं
 घनगमैपङ्कगानैम रैणैरनु योगभृतम् ॥ ३ ॥—अवि०

वितैरनु वाञ्छितं कनकैरु भुवि गौर्ययशो-
 हृदितैवमा महाशुभेविनोदिविमानवताम् ।
 रिपुमदर्नाशिनी विलीसितेन मुदं ददती
 हृदि तैतमामहाऽशु भेविनो दिवि पानर्षताम् ॥ ४ ॥—अवि०

+ + + + +

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

यतो यान्ति शिषं नेभिरधवने नात्रै तैनुते
 विभावयोऽनाशंकमनलसमानं दिवमदः ।
 दधद् भासा चक्रं रविकरसमूहादिव महा-
 विभावयो नैशं कमनलसमानैन्दितमदैः ॥ १ ॥—शिक्षरिणी (६, ११)

भवोद्भूतं भिन्धात् भुवि भवभृतां भव्यमहिता
 जिनानामार्योसं चरणमुदितोऽलीं करचितम् ।
 शरण्यानां शुण्या त्रिभुवनैहितानामुपचित-
 जिनानामार्योसंचरणमुदितोऽलीं करचितम् ॥ २ ॥—शिक्ष०

जिनैनां सिद्धीन्तश्चरणपटु कुर्वान् मम मनो-
 स्परौभूतिलोके शमहितपदानामविरतम् ।
 यतः स्याच्चक्रित्वैत्रिदशविभुताद्या भवभृतां
 परा भूतिलोकेशमहितपदानामविरतम् ॥ ३ ॥—शिक्ष०

गजव्यालव्याघ्रानलजलसमिद्वन्धनरुजो-

ऽगदाऽक्षोऽऽली काली नयमवाति विश्वासमहिता ।

जनैर्विभ्रंध्येया विधैटयतु देवी कंरलसद-

गदासाऽलीकाऽलीनयमवाति विश्वासमहिता ॥ ४ ॥—शित०

+ + + + +

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

त्वं येनोक्षतधीरिमा गुणनिधिः प्रेम्णा वितन्वन् सदा

नेपेऽकान्त ! महार्पेनो ! विलसतां राजीभैरीरागतः ।

कुप्यस्तस्य शिवं शिवाङ्गं ! भवाम्भोद्यो नै सौभाग्यभाग्

नेमे ! कान्तमहामनाविल ! सतां राजीमतीरागतः ॥ १ ॥—शार्दूलविकीर्तितम्

जीयंतुजिनपुङ्गवो जैगति ते राज्यधिषु श्रेष्ठसद-

धामानेकपराजितासु विभयाऽसन्नाभिरामोदिताः ।

योधालीभिरुदित्वरा नै गणिता येः स्फातयैः प्रैस्फुरद-

धामानेकपराऽजितासु विभया सन्नाभिरामोदिताः ॥ २ ॥—शार्दूल०

यां गङ्गे वै जनस्य पङ्कमखिलं पूता हेरत्यङ्गासा

भारत्यागमैसङ्गता नयतेताऽमायोचिता साधुनी ।

अध्वेतुं गुरुसंनिधौ मतिर्गता केतुं सतां जन्मभी-

मारत्यागमसंगता नै र्यततामायोचिता साधुनी ॥ ३ ॥—शार्दूल०

व्योमं स्फारविमार्नतुरनिनदैः श्रीनेमिर्भक्तं जनं

प्रत्यक्षामरसालपादपरतां धार्चालयन्ती हितैर्भू ।

दधौ निर्यमितोऽऽम्रलुम्बिलतिकाविभ्राजिहस्ताऽहं तं

प्रत्यक्षामरसालपादपरताऽम्बो चालयन्ती हितैर्भू ॥ ४ ॥—शार्दूल०

+ + + + +

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

सौधे सौधे रसे स्वे रुचिररुचिरया हारिलेखांरिलेखा

पायं पायं निरस्ताघर्नयघनयशो यस्य नार्यस्य नार्य ।

पार्श्वं पार्श्वं तमोद्वौ तर्हर्तमह ! नै सौभेजालं भेजाऽहं

कौमं कौमं जयन्तं मधुरमधुरमाभाजनत्वं जैन ! त्वम् ॥ १ ॥—स्रग्वरा

“तीर्थे तीर्थेश्वराजी भवन्तु भवन्तुदस्तारिणीमौरिणीमा-
लीकालीकालकूटाऽकलितकलितयोस्सा सैमूहे सैमूहे ।

यां मायामानहर्त्रा भवविभवंविदां दत्ताविश्वसविश्वा-

ज्नाप्तानांभोगिष्ठा विमदविमर्दनत्राऽसंमोहाऽसमोर्हा ॥ २ ॥—सगु०

“गौरोगौरातिकीर्तः परमपरमतर्हसविश्वासविश्वा-

देया देयान् मुदं मे” जनितजनितनूभावतारावतारा ।

लोकालोकार्थवेचुर्नयविनयविधव्यासमानासमाना-

ऽभङ्गऽभङ्गानुयोगा सुगमसुगमयुक् प्राकृतोल्हकृताऽलम् ॥३॥—सगु०

लोके लोकेषु नुत्या सुरससुरसभां राजयन्ती जयन्ती

च्यूहं च्यूहं रिपूणां जनभजनभवद्गौरवा मारवाभा ।

कान्ता कान्ताहिर्षस्येरितदुरितदुरन्ताहितानां हितानां

देयादेयांलिङ्गिचैरौचितरुचितमा सत्तैवे चै स्तैवे चै ॥ ४ ॥—सगु०

+ + + + +

२४ श्रीमहावीरजिनस्तुतयः

तवै जिनवर ! तैस्य वैद्वन्वा रैति योमैमार्ग भैजेयं महावीर ! पायोधिगम्भीर ! धीरानिर्ग-
मुदित ! विभव ! सन्निधानेऽसमोहस्यै सिद्धार्थनामसमाभ्युत्कुमारापहर्षस्य वैचा रैतः ।

मुनिजैननिकरश्चैरिन्ने पवित्रे परिक्षीणैकर्मा स्फुरद्गानैर्भाक् सिद्धिर्भाषिण लेभैतरा-

मुदितविभवैसन्निधानेऽसमोहस्यै सिद्धार्थ ! नैम क्षमाभ्युत् कुमारापहर्षस्य वैऽऽर्चरैतः ॥ १ ॥

—*अर्णवदण्डकम्

नयकमलविकासने कौ सुंदरी विस्मयैस्मेरनेत्राऽजैनि प्रौढभौमण्डलस्य सतत्त्वान्त ! हे^{२१}

नै तैव रविभया सर्मानस्य रुच्यागहोराहितेऽपारिजातस्य भास्वैन्महेलास्यभारोचिते ।

कनकरजतरलसालत्रये देशैनां तन्वैतो ध्वस्तसंसार तीर्थेश्वार ! द्युसद्वोरणी-

नतै ! वरै ! विभर्याऽसमानैस्य रुच्याङ्गैः हारा हिते^{२२} पारिजातस्य भास्वर !

^{२१}महे लास्वैभारोचिते ॥ २ ॥—अर्णव०

जिनस्तुतयः]

श्रीयशोविजयविहिताः

वर्चनमुचितमर्हतः संश्रय श्रेयसे प्रीणयद् मन्य । मीमे^१ दर्वद् च^२ स्वयं^३ मर्हन्^४ विव
परमतरणहेतुलाभं गुरोर्वार्यमानन्दिताऽपार्यशो भावतो मास्मानम्य मा^५ न्दिम^६ ।
दलितजैगदसद्ग्रहं हेतुदृष्टान्तनिःपिष्टसन्देहसन्दोहभद्रोह ! निर्मोह ! निःश्रेयस-
परमतरण ! हेतुलाभद्वगुरोर्वार्यमानं दितापार्य ! शोर्षाविशो मा^७ न्दिम^८ ।

अहमहमिकया समोराद्धमुत्कण्ठितायाः क्षणे वाङ्मयस्वामिनी श्रुतिप्रदायै^९ श्रुति^{१०} ।
सकलकलशता रमारजिता पापहाने कलोभा स्थितोऽसद्विषयं^{११} श्रुति^{१२} ।
दर्शतेमिहं सतां दिशन्ती सदैव^{१३} नरोविस्फारसारस्वतध्यानदृष्टा स्वयं^{१४} श्रुति^{१५} ।
सकलकलशताऽरमाऽरजितापापहानेकलोमारियता सद्विषयं^{१६} श्रुति^{१७} ।

अथ प्रशस्तिः—

यस्यासन् गुरवोऽत्र जीतविजयाः प्राज्ञाः प्रकृष्टाश्रया
भ्राजन्ते सनया नयाविजयाः प्राज्ञाश्च विद्याश्रयाः ।
मेष्णां यस्य च सद्यः पद्मविजयो जातः सुधीः शान्तः
सोऽयं न्यायविशारदः स्म तनुते विज्ञः रत्नोत्तमः ॥ १ ॥—१०५५
कृत्वा स्तुतिस्त्रजमिमां, यद्वापि क्षुमाशयान्मया कृतम् ।
तेन मम जन्मबीजे, रागद्वेषौ विलीयेताम् ॥ २ ॥—१०५६
सूर्याचन्द्रमसौ यावद्भुवयेते नमस्तले ।
तायन्नन्दत्ययं ग्रन्थो, वाच्यमानो विचक्षणेः ॥ ३ ॥—१०५७

॥ इति सान्वयाहं श्रीपेन्द्रस्तुतिसूत्रम् ॥

શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ-પત્ર.

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧	૧૫	મ	મે
૩	૧૪	છટકે	છટકે
૪	૨	સિદ્ધચન્દ્રગણિએ	સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ
૫	૭	શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિપ્રણીત	શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્યરત્ન શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિપ્રણીત
૫	૧૫	શ્લોક કાવ્યાનુશાસનમાં	દ્વિતીય શ્લોક કાવ્યાનુશાસન (પૃ. ૨૩૧)માં
૭	૮	ફેંકીએ	ફેંકીએ
૭	૩૩	વિદ્વત્સમપ્રાપ્ત	વિદ્વત્સમપ્રાપ્ત
૮	૭	ટંકો	ટંકો
૯	૧૪	સ્વર્ગસ્થ આચાર્યશ્રી	સ્વર્ગસ્થ શાસ્ત્રવિશારદ આચાર્યશ્રી
૯	૧૮	શંસાબાદ	શરસાબાદ
૧૦	૧૨	નામથાળ	નામથીજ
૧૧	૧૫	નહિ તો તું તારે ઘેર જા	"
૧૨	૯	જન	જન
૧૩	૧૧	જ્ઞ	જ્ઞિ
૧૩	૩૧	આપી છે.	આપી છે, જ્યારે કથારત્નાકર (ત. ૫, ક. ૩૮)માં તો વિષમય મોહકની હકીકત નજરે પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ શ્રી- શોભન સુનીશ્વરને સૂરિપદ મળ્યું હતું તે વાત પણ ત્યાં દષ્ટિગોચર થાય છે. ઉપદેશ- કલ્પવલ્લીમાં તો વિષમય મોહક તેમજ દધિ બંને ધીના છે. આના જિજ્ઞાસુને સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (શ્રીજયવિજય ગણિ પ્રમુખ સુનીશ્વરની રીકા સહિત)- ની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા જોવા બલામણ કરે છું.
૧૪	૧૫	દહી	દહી
૧૪	૨૨	હેમચન્દ્રચાર્ય	હેમચન્દ્રાચાર્ય
૧૪	૨૨	તેનીબનાવેલી	તેની બનાવેલી

પૃષ્ઠ.	પંકિત.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૬	૨૯	શ્રીસિદ્ધચન્દ્રકૃત	શ્રીસિદ્ધચન્દ્રગણિકૃત
૧૮	૨૭	૨૪ પદ્યોનું	૨૮ પદ્યોનું શ્રીજિનમુન્દરસુરિકૃત
૨૫	૧૩	શ્રીઅચ્યુતા	શ્રીઅચ્યુતા
૩૦	૬	૦	શ્રીહરિમદ્સુરિ:
૩૧	૨૬	શ્રીશુભવિજય:	શ્રીશુભવિજય: (સદ્ગ્રહકર્તા)
૩૨	૧૨	શ્રાવક 'લીમસી માણિક'	શ્રાવક 'લીમસી માણિક' (પ્રસિદ્ધિકર્તા)
૩૨	૧૮	વાલ્મીકિ:	વ્યાસ:
૩૨	૨૧	કાવ્યમાળા	આ જૈન ગ્રંથ છે.
૩૨	૨૪	દ્રૌપદી નાટક મહુમ	સતી દ્રૌપદી
		સાક્ષર ઠાણાભાઈ ધોળશાહ	
૪	૨૪	'માવતમ્'	'માવતમ્'
૧૨	૧૦	શ્રીપ્રમવમવમયાદ્	'શ્રીપ્રમવમવમયાદ્'
૧૨	૨૩	૦	૧ 'શ્રીપ્રમવ ! મવમયાદ્' હત્યપિ સમ્મવાતિ
૧૩	૧૩	સમસ્તજિનેશ્વરાણા	સમસ્તજિનેશ્વરાણા
૨૨	૫	ક્ષમાલ્લકૃતા-	ક્ષમાલ્લકૃતા-
૨૪	૨૪	'વરતમ ! તદ્વમો'	'વરતમ ! સદ્વમો'
૬	૧૬	પુદ્ગલાસ્તિકાય	પુદ્ગલાસ્તિકાય
૬	૨૩	સદ્રષ	સદ્રષ
૬	૨	હતાં. અને એ સંતાન	એમ બે સંતાન હતાં
૧૦	૧	જાતનાં	જાતના
૧૦	૨	તેવાજ	તેવાજ
૧૪	૨૪	અધિકાર,	અધિકાર
૧૭	૨૧	ધાં ક	ધાં ક
૧૯	૫	શબ્દાદિ	શબ્દસૂત્રાદિ
૩૧	૨૦	ઉચ્ચ છે, ઈત્યાદિ	જરા ઉચ્ચ છે, વિશેષ માહિતી માટે જુઓ
			તત્ત્વાર્થોદિગમસૂત્ર (સં ૪, સૂ ૧૯)-
			ની શ્રીસિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા
			છે.
૩૨	૨૨	છાં.	છાણામાં તેમજ લગવતીના ૧૪મા
૩૨	૩૭	ઠાણામાં	ચતુર્થના ૮મા ઉદ્દેશમાં
૩૩	૧૨	અનેક	સર્વ
૩૫	૧૨	ઠાણામરવેળવ:	ઠાણામરવેળવ:
૩૭	૨૯	૬	૬

શુદ્ધ.

નદ્ય થઈ છે જ્ઞાનિ જે દ્વારા એવા !

સૌલ્યમ
એવું કંઈ નથી. (જોકે મુખ્યતા તો ખરીજ,
કેમકે સ્વલિંગ યાને જૈન મુનિ-વેપમાં એક
સમયે વધારેમાં વધારે ૧૦૮ સિદ્ધિ-પદ
પામે, જ્યારે અન્ય લિંગમાં એક સમયે
ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ સિદ્ધિ-પદ પામે, વળી અન્ય
લિંગમાં કેવલજ્ઞાન યામ્યા પછી જો તે
વ્યક્તિનું આયુષ્ય બાકી હોય તો તેને અવદ્ય
જૈન મુનિનો વેષ અંગીકાર કરવો પડે છે).

નરનપુંસા

મવકાન્તારતાર !

મય

એમને

ગ્રાતજગત્રય !

ભયનો [અથવા શત્રુઓનો, સંસારનો અને ભયનો]

જિનકલ્મ્બક !

નિકાશિત કર્મશબ્દના

૦

વિનતિ

તેમના

અર્થ

તે

હવી

ભૂમેકળને

૦મુશલયુતાં દક્ષિણક્રમ૦

૦પાણ્ડસજૂસારસદ૦

જેનાં

વ્યહાર્પીત

૦સંગારલમ્બ્યેર્થે

દ્વિતીય

સિદ્ધ (દ્વિ)વાસે

ધર્મ-અકને

૪૩	૧૯	નરપુંસા
૪૭	૪	મવકાન્તાર
૪૭	૨૫	ભય
૪૬	૧	એમણે
૪૮	૧	ગ્રાતજગત્રય
૪૮	૧૪	ભયનો
૫૦	૨૧	જિનકલ્મ્બક !
૫૯	૧૩	નિકાશિત કર્મ શબ્દના
૭૦	૯	દ્વિતીય ઉદ્દેશ
૮૬	૨૬	વિનંતિ
૮૬	૩૨	તેમના
૯૦	૨૨	અર્થ
૯૦	૨૫	તે
૯૩	૩	હવી
૯૬	૨૪	ભૂમેકળને
૯૭	૭	૦મુશલયુતાં દક્ષિણક્રમ૦
૯૭	૩૧	૦પાણ્ડસજૂસારસદ૦
૯૯	૧૬	જેનાં
૧૦૧	૧૨	વ્યહાર્પીત
૧૦૨	૧૬	૦સંગારલમ્બ્યેર્થે
૧૦૨	૩૦	દ્વિતીય
૧૦૩	૧૬	સિદ્ધ (દ્વિ)વાસે
૧૧૮	૧૧	ધર્મ-અકને

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.
૧૨૦	૩૧	સદ
૧૨૪	૨૬	યદ
૧૨૫	૧૬	સ્થામા
૧૨૫	૩૪	૦

શુદ્ધ. ૧૧ ૧૧

સદ
યદ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
સ્થામા ૧ ૧ ૧

૨શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રથમ અન્થાંક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીઆવ-શ્યકસૂત્રના ૧૬૦ માં પત્રાંકમાં “પુલ્ક ૭ લકૂલળ ૮ સામા ૯ નંદા ૧૦ વિન્હુ ૧૧ જયા ૧૨ રામા ૧૩” એવો ઉલ્લેખ છે તે ઉપરથી અન્થ સ્થામા નામ આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ સામા ને સ્થાને રામા અને રામા ને સ્થાને સામા નોંધાએ એમ વિચારસાગર પ્રકરણના ૪૨ માં પૃષ્ઠમાં આપેલી આજ્ઞાથી ઉપરથી નોંધાયેલ છે. અર્થાત્ નવમા તીર્થકરની માતાનું નામ સ્થામા નહિ પણ રામા છે. અભિધાન-ચિન્તામણિના પ્રથમ કાવડનો ૩૬ માં પદનો ઉત્તરાર્ધ પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે. બીજી અર્થરત્નાવલી (પૃ. ૧૪) પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. (શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ મહેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ પદ્યપ્રતિ-રૂપણાદિવૃક્ષાણિ ના ૨૩ માં પૃષ્ઠમાં શામા છપાયેલ છે તેને બદલે રામા નોંધાએ.)

૧૨૮	૧૬	ગમીરા
૧૨૬	૧૮	કંદર્પના
૧૨૬	૨૩	અથવ
૧૨૬	૨૪	ચિકિત્સે
૧૨૬	૨૫	સર્વથ
૧૩૧	૨૨	શશા કષવલા
૧૩૩	૨૦	સ્મરણમ્
૧૪૦	૧૬	યસ્માદન્યમપિ
૧૪૧	૧૨	શ્રેયાંસ્નાયને
૧૪૨	૧૦	કહી
૧૪૬	૭	સમહ

ગમીરા—
કંદર્પના
અથવા
ચિકિત્સો
સર્વથા
શશાદકુષવલા
સ્મરણમ્
યસ્માદન્યમપિ
શ્રેયાંસ્નાયને
કહી
સમહ

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૧૪૭	૫	પ્રતિમયા	પ્રતિમયા
૧૫૬	૬	નિરભિમાપણે	નિરભિમાનીપણે
૧૬૬	૪	નાભીરદા	નાભીરદાઃ
૧૬૮	૧૯	નાતિ	નૌતિ
૧૭૧	૯	ચિતં	અચિતં
૧૮૦	૧૧	રસિતે-મુદ્	રસિતે મુદ્
૧૮૧	૧૪	કાર્મુકસ્ફરાં	કાર્મુકસ્ફરાં
૧૮૧	૨૦	ખડખ	ખડખ
૧૮૯	૮	ધર્યવાન્ !	ધૈર્યવાન્ !
૧૯૨	૨૯	મિદ્	મિદ્
૧૯૪	૨૦	વ્રહ્મશાન્તિનામા	વ્રહ્મશાન્તિનામા
૧૯૪	૧૯	તી કશેનો	તીર્થકશેનો
૧૯૫	૨૨	કોધનો	ક્રોધનો
૧૯૬	૨૦	૦ધ્વંસો	૦ધ્વંસી
૧૯૮	૨૬	ભવમ્	ભવમાં
૧૯૯	૧૨	તી કશેનો	તીર્થકશેનો
૨૦૦	૧૨	સમધિર્ગતનુતિમ્યો દેવવૃન્દાદ્ ગરીયો-	સમધિર્ગતનુતિમ્યો દેવવૃન્દાદ્ ગરીયો-
૨૦૦	૨૭	‘ ગતનુતિમ્યો દેવવૃન્દાદ્ ગરીયો-	‘ ગતનુતિમ્યો દેવવૃન્દાદ્ ગરીયો-
૨૦૨	૧૮	સ્મરતેત્યન્વયઃ	સ્મરતેત્યન્વયઃ
૨૦૫	૧૦	કૃળીભૂત	કૃળીભૂત
૨૦૯	૯	પાણ્ડુકં	પાણ્ડુકં
૨૦૯	૧૯	દથ	ભાર
૨૦૯	૩૨	સંખ્યાવાચક	કાલપ્રમાણવાચક
૨૧૧	૧૯	જો	જા
૨૧૨	૩૦	એકેન્દ્રિયં	એકેન્દ્રિયં
૨૧૫	૯	હિમાલય	હિમવંત
૨૧૫	૧૭	હિમાવંત	હિમવંત
૨૧૭	૨૨	છન્દોનુશાસનમાં	છન્દોનુશાસન (૫૫૩ ૩૨)માં
૨૧૯	૪	કલાપકલિતા	કલાકલાપકલિતા
૨૨૦	૨	ઉજ્જાસિતં	ઉજ્જાસિતં
૨૨૬	૩	પ્રવિતનું	પ્રવિતનું
૨૨૬	૧૨	હસન્	હસન્
૨૨૯	૧	જિનપતીના	જિનપતીનાં

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्ध.	शुद्ध.
२३२	११	बाबा०	बाबा०
२३३	२	रमता	रमतां
२३५	१५	फ । नां	फलाना
२५६	१५	कृतवान्	कृतवान्
२५६	४	धन	धन-
२६०	३	होनां गगडावी नाभ्यां	होना गगडावी नाभ्यां
२६०	२५	तेने	तेने
२६४	१६	अधर्भस्तिहाय	अधर्भस्तिहाय
२६६	२	देव	देव
२७६	१०	छेओ	छे ओ
२६०	८	०चामरोत्सपि-	०चामरोत्सर्पि०
२६२	५	०वर्णं	०वर्णं
२६६	२१	प्रक्षुभ	प्रक्षुभ
३००	३	मोक्ख	मोक्खे
३०४	१५	चञ्चन्तामि:	चञ्चन्तामि:
३०५	१७	भग्य-लोक तरां	भग्य-लोके सुतरां
३०६	१	आरावसंज्ञाशिता०	आरावसंज्ञाशिता०
३१७	३३	नीराकर	नीराकर
३२३	१६	वपुस्	वपुस्
३२७	१३	दण्डच्छत्र०	दण्डच्छत्र०
३२८	२३	पादेर्जिना०	पादेर्जिता०
३३२	१	पद्मप्रम	पद्मप्रम
३३३	१६	बाधाद्व	बाधाद्व !
३३३	२५	भैज	भैज
३३४	२६	प्रभावईतारे	प्रभाज्जतारे
३३५	२०	भक्तिमता	भक्तिमतां
३३५	२१	तमोहरणे	तमोहरणे !
३३५	२२	महात्मना	महात्मनां
३३५	२४	विर्नेमाज्जमं	विर्नेमाज्जमं
३३६	१७	माश्रय	माश्रय
३३६	२८	विलासै	विलासि
३३७	११	चैन्द्रकान्ति	चैन्द्रकान्ते !
३३७	१६	तेरसाहिताज्जगति बोधि	तेरसा हिताज्जगतिबोधि

पृष्ठ.	पंक्ति.	आशुद्ध.	शुद्ध.
३३७	२०	समाना	समाना
३३७	२३	दरमनन्त	दरमनन्त
३३७	२६	सदाशर्मवता	सदाशर्मवता
३३८	२	मारोपिता	मारोचिता
३३८	३	सुरभियोऽतैता	सुरभियोऽऽतैता
३३८	४	मारोपिता	मारोचिता
३४१	२	रंगतां	रं गतां
३४२	४	हितानि	हितानि
३४२	५	महित	मार्हत
३४२	१७	समूहादिव मंहा-	समूहादिव महां-
३४३	७	येनाक्षतधीरिमा	येनाक्षतधीरिमा
३४३	८	कुंर्या	कुंर्या
३४३	२१	हितं	हितं
३४४	२	तयोस्तौ समूहे	तयोस्तौ समूहे
३४४	२०	हे	हि
३४४	२३	भास्वर !	भास्वर !

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રંથોની યાદી.

અન્યકં.	અન્યતું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૧	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૪-૦
૨	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૦-૦
૩	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૩ " "	૩-૮-૦
૪	*આવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૪ " "	૧-૦-૦
૫	*આચારાંગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીશીલાંકાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬	*આચારાંગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૪-૦
૭	*ઔપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સહિત.	૦ ૧૨ ૦
૮-૧૧	*પરમાણુ, નિગોદ, પુદ્ગલ અને બુદ્ધ છત્રીસી.	૦-૬-૩
૧૨	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૩-૪-૦
૧૩	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૨-૦
૧૪	*ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ " "	૩-૪-૦
૧૫	*સમવાયાંગ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૦-૦
૧૬	*નન્દીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૨-૨-૦
૧૭	*ઓધનિર્યુક્તિ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીદ્રોણાચાર્યની ટીકા સાથે.	૩-૦-૦
૧૮	*સૂત્રકૃતાંગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાંકાર્યની ટીકા સાથે.	૨-૧૨ ૦
૧૯	*પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશ્યામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૩ ૧૪-૦
૨૦	*પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨ ૦
૨૧	*સ્થાનાંગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૨-૧૨ ૦
૨૨	*સ્થાનાંગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૪-૦-૦
૨૩	*અંતકૃદશાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૦-૦

અન્યાંક.	અન્યનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૨૪	*સૂર્યપ્રજ્ઞાપિ શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે.	૩-૮-૦
૨૫	*જ્ઞાતધર્મકથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૬	*પ્રશ્નચક્રરણ ઉપર પ્રભાણે.	૧-૧૨-૦
૨૭	*સાધુસામાચારીપ્રકરણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮	*ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨. (૨)	અષ્ટક પ્રકરણ તથા (૨) પદ્ધર્શનસમુચ્ચય	
	શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને અન્ય મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦
૩૩	નિર્યાવલીસૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યકગાથાનો અકારાદિકમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીભાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયજ્ઞા શ્રીવાનરજ્ઞપિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મખંડુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીજિનભદ્રગણિકૃત,	
	બાપાન્તરકર્તા મી. ચુનીલાલ હકમચંદ.	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રજીમાં) મી. વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી " "	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી " "	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર સ્થવિરકૃત.	૨-૮-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (ખીજ વાર)	૨-૪-૦
૪૫	શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૧, સટીક	
	બાપાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૩-૦-૦
૪૬	અતુર્વિંશતિકા શ્રીજગદ્ભક્તિસૂરિકૃત સટીક,	
	બાપાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦
૪૭	સ્તુતિઅતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીધનપાલ કવીશ્વરકૃત ટીકા	
	તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સહિત.	
	બાપાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦

- ૧ પંચસંગ્રહ.
- ૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
- ૩ આચારપ્રદીપ.
- ૪ શ્રીઆવશ્યક શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા સાથે.
- ૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિકેમ.
- ૬ ચતુર્વિંશતિજિનાન્દસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત, સ્વોપજ ટીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૭ શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતીલક્ષ્મીભર સટીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલમુનિરાજકૃત
શાન્તિ-લક્ષ્મીભર શ્રીલાલવિનયગણિકૃત પાર્શ્વલક્ષ્મીભર.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીપ્રભાનન્દસૂરિ તેમજ શ્રીહેમચન્દ્રગણિકૃત ટીકા
તેમજ અવચૂરિઓ સહિત ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૯ લક્ષ્મીભર-સ્તોત્ર શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ, ઉપધ્યાય શ્રીમેધ-
વિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત ટીકા સાથે તથા કલ્યાણમન્દિર-
સ્તોત્ર શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરકૃત, શ્રીકનકકુશલગણિ તેમજ શ્રીમાણિક્ય-
ચન્દ્રકૃત ટીકા સાથે (સંશોધક તથા અનુવાદક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવમલસૂરિકૃત, સ્વોપજ ટીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૧ લીંબડી આદિ લંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
- ૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાતર સહિત.
- ૧૩ જીવસમાસ.
- ૧૪ પ્રવ્રજ્યાદિ કુલકો.
- ૧૫ સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર
મુનીશ્વરોની ટીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૬ ભવભાવના.
- ૧૭ શ્રીસમયમુન્દરગણિકૃત નંદપલ-લક્ષ્મીભર તથા શ્રીરત્નસિંહસૂરિકૃત
નેમિ-લક્ષ્મીભર.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું.—લાયબ્રેરીઅન, શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા, બડેખા ચંદલો, ગોપીપુરા.
સુરત (હિન્દુસ્તાન).

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી
પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોના ગ્રંથોની યાદી.

ગ્રંથાંક.	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૧.	*શ્રીવીતરાગરતોત્ર શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીમલાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૨	*શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વમુનિવર્ચકૃત.	૦-૧-૬
૩	*શ્રીસ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૦
૪	*શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૫	*અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૬	*શ્રીષોડશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશો- ભદ્રની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૭	*શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદાર્વૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધના-ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦	*યોગ ક્ષિતોસોદ્ધી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧	*જલ્પકલ્પક્ષતા મુનિશ્રીરત્નમંડલકૃત	૦-૩-૦
૧૨	*યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩	*કર્મ ક્ષિતોસોદ્ધી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪	*આર્નદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫	*શ્રીવર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬	*શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૨-૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૪-૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦-૮-૦
૧૯	*પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦

અન્યાંક.	અન્યનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ.આ.પા.
૨૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૨ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૨૧	*ઉપદેશરતનાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૩ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩	*ચતુર્થિશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેરવિજયગણિકૃત સ્વોપજ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૨૪	*પદ્મપુરુષચરિત મુનિશ્રીક્ષેમંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫	*સ્થૂલલદ્રચરિત શ્રીજ્યાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬	*શ્રીધર્મસંગ્રહ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭	*સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવલદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮	*સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશશતક) શ્રીવિષ્ણુધવિમલસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯	*લલિતવિસ્તરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિલદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૪ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહિમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૩૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૫ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ શ્રીલદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિ-સૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૫-૦
૩૪	*મલયસુંદરીચરિત શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત.	૦-૭-૦
૩૫	*સમ્યક્ત્વસપ્તિ શ્રીહરિલદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીલદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિ-સૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહિમચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૦-૦
૩૮	*ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૩૯	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિલદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦	*ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૦-૦
૪૧	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીલદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિ-સૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિલદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૪૩	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૬ જી (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦

ग्रन्थांक.	ग्रन्थसुं नाम, तेना कर्ता विगरे.	३.आ.पा.
४४	*पिण्डनिर्युक्ति श्रीभद्रभाट्टस्वामीकृत, श्रीभलयगिरिसूरिनी टीका सहित.	१-८-०
४५	*धर्मसंग्रह (उत्तरार्ध) श्रीमानविजय उपाध्यायकृत.	१-४-०
४६	*उपभितिलवप्रपञ्चा कथा (पूर्वार्ध) श्रीसिद्धर्षि मुनिराजकृत.	२-०-०
४७	*दशवैकालिक सूत्र श्रीशाय्यलवसूरिकृत, श्रीहरिलद्रसूरिनी टीका सहित.	२-८-०
४८	*श्राद्धप्रतिक्रमण सूत्र, श्रीरत्नशेखरसूरिनी टीका सहित.	२-०-०
४९	*उपभितिलवप्रपञ्चा कथा (उत्तरार्ध) श्रीसिद्धर्षि मुनिराजकृत.	२-०-०
५०	*लवाशुवालिगम श्रीभलयगिरिसूरिनी टीका सहित.	३-४-०
५१	सेनप्रश्न (प्रश्नोत्तर रत्नाकर) श्रीशुभविजयगणिकृत.	१-०-०
५२	*जम्भूद्वीपप्रज्ञप्ति (पूर्वार्ध) श्रीशान्तिचन्द्रनी टीका सहित.	४-०-०
५३	आवश्यकवृत्तिदिग्गण श्रीहिमचन्द्रसूरिकृत.	१-२२-०
५४	*जम्भूद्वीपप्रज्ञप्ति (उत्तरार्ध) श्रीशान्तिचन्द्रनी टीका सहित	२-०-०
५५	*देवसीराष्ट्रप्रतिक्रमण पूर्वमुनिवर्यकृत.	०-३-०
५६	श्रीपालयस्त्रि (संस्कृत) श्रीज्ञानविभलसूरिकृत.	० १४-०
५७	सूक्तमुक्तावलि पूर्वमुनिवर्यकृत.	२-०-०
५८	प्रवचनसारोद्धार (पूर्वार्ध) श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृत, श्रीसिद्धसेनसूरिनी टीका सहित.	३-०-०
५९	तंदुलवैयालिय (यत्सरण) श्रीविजयविभलनी टीका सहित.	१-८-०
६०	विंशतिस्थानकचरित श्रीजिनहर्षगणिकृत.	१-०-०
६१	कल्पसूत्र श्रीभद्रभाट्टस्वामीकृत, श्रीविनयविजयनी टीका सहित.	२-०-०
६२	सुषोमसमाचार श्रीश्रीचन्द्राचार्यकृत.	०-८-०
६३	सिरिसिरिवालकहा (श्रीपालयस्त्रि) श्रीरत्नशेखरसूरिकृत.	१-४-०
६४	प्रवचनसारोद्धार (उत्तरार्ध) श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृत सटीक.	४-०-०
६५	लोकप्रकाश भाग १ लो, द्रव्यलोकप्रकाश संपूर्ण, उपाध्याय श्रीविनय- विजयकृत.	२-०-०
६६	आनन्द काव्य भट्टोदाधि भौतिक ७ सुं.	
६७	श्रीतत्त्वार्थाधिगमसूत्र (अध्याय १ थी ५, पहेलो भाग) वाचकवर्य उमास्वामिकृत, सिद्धसेनगणिलुनी टीका सहित.	६-८-०

છપાય છે.

- ૧ પંચવસ્તુક.
- ૨ ચૌસરણપત્રના.
- ૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
- ૪ અર્થરતનાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુન્દરછપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
- ૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્રલોક વગેરે).
- ૭ નવપદપ્રકરણ.
- ૮ નવપદલઘુવૃત્ત.
- ૯ વિચારરતનાકર.
- ૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
- ૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપલવૃત્તિ.
- ૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષકીર્તિસૂરિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.

ક્રયાય છે.

- ૧ પંચવસ્તુક.
- ૨ ચૌસરણપયના.
- ૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
- ૪ અર્થરત્નાવલી (અષ્ટલક્ષાર્થી) શ્રીસમયસુંદરઉપાધ્યાયકૃત.
સંશોધક પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.
- ૫ શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૬ લોકમકાશ (ક્ષેત્રલોક વગેરે).
- ૭ નવપદપ્રકરણ.
- ૮ નવપદલઘુવૃત્ત.
- ૯ વિચારરત્નાકર.
- ૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ) સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૧ આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌરિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
- ૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસિમુચ્યય સ્વોપજીવૃત્તિ.
- ૧૩ નવસ્મરણ શ્રીહર્ષકીર્તિસૂરિ અને શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ટીકા સહિત.
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા, સુરત.